

9(17.929)+39(2)

2

მიმღები ლექსი

საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო
საზოგადოების ორგანო

Handwritten notes on the left edge of the paper.

საქ. საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების
გამოცემა

ტფილისი—1926

Handwritten notes at the bottom of the page, including 'VI+ 202' and other illegible text.

ქართული საბჭოთავო
ქართული საბჭოთავო

დაიბეჭდა საქ. საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების
დადგენილებით (9. XII. 1925-ის სხდომის ოქმი № 243).
მდივანი: ს. ჯანაშია

ბეჭდვა დაიწყო 1926 წლის 24 მარტს, დამთავრდა 1926 წლის 23 ივლისს

ს. ს. მ. უ. ს. პოლიგრაფტრესტი 1-ლი სტამბა პლეხანოვის პროსპ. № 91.
1/III—26 წელი შვკვ. № 7045/849 მთავ. ლიტ. 250. დაიბეჭდა 500.

შ ი ნ ა ა რ ს ი:

წინასიტყვაობა	VII
1. პროფ. კარ. კეკელიძე, ქართველთა მოქცევის მთავარი ისტორიულ-ქრონოლოგიური საკითხები	1 —
2. სიმონ ყაუხჩიშვილი, გელასი კესარიელი ქართლის მოქცევის შესახებ	54
3. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული საბუთების აღმნიშვნელი ტერმინები	69 —
4. ნიკო ბერძენიშვილი, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო წესწყობილება. აფხაზეთის კათალიკოზი XIII—XV ს-ში	99
5. სერგი მაკალათია, ფალოსის კულტი საქართველოში	122 +
6. გიორგი ჩიტაია, გლეხის სახლი ქვაბლიანში (უარზაბული ტიპი)	137 —
7. პროფ. რობერტ ბლექ, ეფრემ მცირის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან	157
8. სერგი გორგაძე, იოვანე დამასკელის მთავარი თხზულება Πνευμ. πνευματικ. ქართულ მწერლობაში	173
9. პროფ. გ. ახვლედიანი, მასალები აფხაზურ ბგერათა ფიზიოლოგიისათვის	195
10. ვარლამ თოფურია, ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში: I. ბგერით მოვლენათა თანამიმდევრობა	198
11. Miscellanea:	
ა. შანიძე, იოანე მტბერის ვინაობისათვის.—აკ. შანიძე, კვლავ მანგლისის წარწერების შესახებ.—აკ. შანიძე, არადეთის წარწერები.—აკ. შანიძე, კრიფტოგრაფიული მასალები.—გ. ახვლედიანი, შენიშვნები ქართულ თანხმოვანთა განდასებისათვის.	220
12. ლიტერატურული მიმოხილვა:	
გ. ჩიტაია, ქართული ეთნოლოგია (1917—1926).—კ. კ. ხანშტი და ჰემეტი ტექსტები.	247 +
13. კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია:	
Prof. Dr. Heinr. Goussen, Über georg. Drucke und Handschriften, კ. კოსტა.—Kirsopp Lake and Robert P. Blake, The Text of the Gospels and the Koridethi Codex, კ. კოსტა.—Robert P. Blake, Catalogue des manuscrits géorgiens de la bibliothèque patriarcale grecque à Jérusalem, კ. კოსტა.—ს. კაკაბაძე, საისტორიო მიე-	

ბანი, კ. კ.-ისა.—*Paul Peeters, Histoires monastiques Géorgiennes*, კ. კ.-ისა.—*P. Peeters, La passion géorgienne des SS. Théodore, Julien, Eubulus, Malcamon, Mocimus et Salamanes*, კ. კ.-ისა.—*H. Mapp, Грамматика древне-литературного грузинского языка*, არნ. ჩიქობავასი. 268

14. სამეცნიერო ქრონიკა:

პროფ. ივანე ჯავახიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობის 25 წლისთავი.—უბისის ექსპედიცია.—მცხეთის არქეოლოგიური გათხრა.—არქეოლოგიური აღმოჩენები და ძიებანი კახეთში.—ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოება.—ქართველთმეტყველების მდგომარეობა ევროპასა და ამერიკაში. 331

15. ნეკროლოგები:

პროფესორი იოსებ ყიფშიძე, ს. გორგაძის.—დავით ყიფშიძე და სილიბისტრო ლომია, გ. ჩიტაიახი. 334

შემჩნეული შეცდომები 363

წინასიტყვაობა.

საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების წინანდელი ორგანოს „ძველი საქართველო“-ს მაგიერ, რომელიც უსახსრობის გამო შეჩერებული იყო, ამიერიდან გამოვა განახლებული ორგანო, რომელსაც საზოგადო კრების დადგენილების თანახმად „მომომხილველი“ ეწოდება. სახელის გამოცვლასთან ერთად თვით მისი პროგრამა და აგებულებაც იცვლება: ის უნდა იყოს ფართო კრებული, რომლის ასპარეზი ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია და ფილოლოგია იქნება, ხოლო დაკვირვების არე მარტო საქართველო კი არა, არამედ მეზობელი და მოძმე ერები და ტომებიც. კრებულის პროგრამის ესოდენი გაფართოება გამოწვეულია თანამედროვე ქართული სამეცნიერო აზრის და კვლევა-ძიების თვალსაჩინო ზრდითა და გაღრმავებით, რამაც მრავალი ახალი პერსპექტივი წარმოშვა და თანაც ქართული ეთნოლოგიურ-ისტორიული სინამდვილე კავკასიურ გარემოსთან დაკავშირებულად და მონათესავედ წარმოგვიდგინა. ამისგამო, ქართველთმცოდნეობისათვის განკუთვნილი ორგანოს გვერდით უკვე სრულიად მომწიფებულია კავკასიისმცოდნეობისათვისაც ქართული სპეციალი მეცნიერული ორგანოს არსებობის საჭიროება. მაგრამ, რადგან „საზოგადოებას“ ორი ასეთი დამოუკიდებელი გამოცემისათვის ხარჯების გაწევა ამჟამად არ შეუძლია, უმჯობესად იქნა მიჩნეული მათი გაერთიანება. ამას გარდა, „მომომხილველის“ განსაკუთრებული დანიშნულებაა ზემოთაღნიშნულ დარგებში გულდასმით თვალყური ადევნოს მეცნიერული აზრის მოძრაობასა და მიღწეულობას. იგულისხმება, რომ მანვე უნდა იეისროს „საზოგადოების“ ტექნიკური ორგანოს ფუნქციებიც. ძველი მწერლობის მთლიანი ძეგლებისა და ხალხური შემოქმედების ნაწარმოებთა გამოკვყნებისათვის (მეორე ჯგუფის მასალას დიდი ზღვილი ჰქონდა დათმობილი „ძვ. საქართველო“-ში) ცალკე გამოცემები უნდა იქნას გამოყენებული.

„მომომხილველი“, ისე როგორც „ძველი საქართველო“, „დროგამოშვებით კრებულად“ არის განზრახული. მაგრამ მისი არსებობა ამ სახითაც კი საესებით ქართველი საზოგადოებისა და საზოგადოებრივი დაწესებულებების თანაგრძნობასა და დახმარებაზე დამოკიდებულია.

88656

საქართველოს
პარლამენტის
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ქართველთა მოქცევის მთავარი ისტორიულ- ქრონოლოგიური საკითხები*.

ყველამ ვიცით, თუ რა როლი უთამაშნია ჩვენი ერის წარსულში ქრისტიანობას: მისი ზეგავლენით და მის ნიადაგზე ჩამოყალიბებულა სარწმუნოებრივი, პოლიტიკური და კულტურული ფიზიონომია ქართველი ერისა, მას მიუჩენია მისთვის გარკვეული ადგილი საერთაშორისო ოჯახში და თავისებური ელფერი მიუცია მისი ცხოვრებისათვის. ამიტომ ყველასათვის საინტერესო უნდა იყოს საკითხი, თუ როდის შემოვიდა ჩვენში ქრისტიანობა, რომელმაც შექმნა სულ ახალი ხანა ჩვენს ისტორიაში.

სამწუხაროდ, რამდენადაც საინტერესოა ეს საკითხი, იმდენად ბურუსითაა ის მოცული. თუმცა ბევრი უწერიათ და ულაპარაკნიათ ამ თემაზე, მაგრამ საკითხი ჯერაც ღიად არის დარჩენილი და მის შესახებ ჩვენ დღეს იმაზე მეტი არ ვიცით, რაც ჩვენმა შორეულმა წინაპრებმა იცოდნენ. ეს გარემოება გვაიძულებს ჩვენ ხელი მოვჭკიდოთ ამ კულტურულ-ისტორიულ პრობლემას და წარმოვადგინოთ ახალი ცდა მისი მეცნიერულად გაშუქებისა.

I

ქრისტიანობის ისტორიას ჩვენში ზოგიერთები თვით ქრისტეს დროიდან იწყებენ. სახარებაში მოთხრობილია, რომ, როდესაც, ლაზარეს აღდგინების შემდეგ, ქრისტე იერუსალიმში მივიდა პასექის დღესასწაულზე, იქ, სხვათა შორის, მოსულიყვნენ „ვინმე წარმართთაგანიცა: ესენი მოვიდნენ ფილიპესა და ეტყოდნენ მას: უფალო, გვნებავს იესოჲს ხილვაჲ. მოვიდა ფილიპე და ჰრქუა ანდრეას, და მოვიდნენ ანდრეა და ფილიპე და ჰრქუეს იესოს“ (იოან. XII, 20-22). თეიმურაზ ბატონიშვილის თქმით, ეს „წარმართთაგანი“ იყვნენ საქართველოდან¹, მაშასადამე, ქრისტე ჩვენში თითქოს მისსავე სი-

* მოხსენებულია საისტ.-სავთნ. საზოგ. საჯარო კრებაზე 1925 წ. დეკ. 12.

¹ М. Сабаиши, История грузин. церкви до конца VI в. стр. 6, пр. 1.

გენდია და შეთხზულია წმ. ნინოს ცხოვრების დაწერს მწიგნობრობის
არაუადრეს მეათე საუკუნისა¹.

II

რაც შეეხება მოციქულების სამისიონერო მოღვაწეობას ჩვენში, საკითხი ამის შესახებ პირველად გიორგი ათონელმა წამოაყენა თეორიულად მეთერთმეტე საუკუნეში. როდესაც გიორგის კანიათი ჰქონდა ანტიოქიის პატრიარქ პეტრე მესამესთან ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის შესახებ, მან საბუთად მოიყვანა „წიგნი მიქოქლავა ანდრია მოციქულისა“ და უთხრა პატრიარქს: „წმიდაო მეუფეო, შენ იტყვ, ვითარმედ თავისა მის მოციქულთაჲსა პეტრეს საყდარსა ვზიო, ხოლო ჩვენ პირველწოდებულისა და ძმისა თვისისა მწოდებელისა ნაწილნი ვართ და სამწყსონი, მის მიერ მოქცულნი და განათლებულნი: და ერთი წმიდათა ათორმეტთა მოციქულთაგანი, სიმონს ვიტყვ კანანელსა, ქუეყანასა ჩუენსა დამარხულ არს აფხაზეთს, რომელსა ნიკოფსი ეწოდების. ამათ წმიდათა მოციქულთაგანი განათლებულნი ვართ“². ამ ცნობას იმეორებს მერე ეფრემ მცირე თავის თხზულებაში „უწყებაჲ მიზეზთა ქართველთა მოქცევისათაჲ“, სადაც ის ამბობს: „ერთად კიდეთა სოფლისათა ითქუმის ჩუენთვსცა მიმოსლვასა შინა წმიდათა მოციქულთასა ანდრია პირველწოდებულისა მიერ ქადაგებაჲ შორის ავაზგიასა, რომელ არს აფხაზეთი, და მიერ წარსლვაჲ ოსეთად, და კუალად ბართლომეს მიერ მიმოვლაჲ ჩრდილოეთისაჲ, რომელ არს ქართლი“³. ამასვე იმეორებს რუის-ურბნისის კრების (1103 წ.) ძეგლის წერა, სადაც ნათქვამია: „პირველწოდებული ანდრია ჩუენადმდე მოიწია და ჰქადაგა საცხოვრებელი ქადაგება სახარებისა ყოველსა ქუეყანასა საქართველომასა და ურიცხუნი სიმრავლენი ერთანი განაშორნა საცთურისაგან მრჩობლემაკეულელებისა და ერთისა ღმრთისა და ქრისტეს მისისა თანაარსით მამით სულითურთ რწმუნებით თაყუანისცემაჲსა“⁴. წმ. ნინოს ცხოვრების გადამმეტაფრასებელი ბერი არსენი, რომელიც მეთორმეტე საუკუნის პირველს ნახევარში მოღ-

¹ კ. კეკელიძე, ნაწყვეტი ქართული ჰაგიოგრაფიის ისტორიიდან, ტფილისის უნივერსიტეტის მთაბბე, I, 43-44.

² ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წლის ხელნაწერი აღაპებით, გვ. 315.

³ თ. ეორდანი, ქრონიკები I, 34.

⁴ საქართველოს სამოთხე, გვ. 520.

ვაწობდა¹. ამბობს: „ხოლო კეშმარიტებისა მოსახელე, ცხოვრებად მარტვილისა კუალად განვიდა საქმესა ქადაგებისასა, რომლისა თანა იყენეს სიმონ კანანელი და მატათა და თადეოზ, და მიიწივნეს რა ედესად, თადეოზ დაშთა მუნ: ხოლო დიდებული ანდრია ორთა მათთანა ვიდოდა ქალაქითი-ქალაქად და სოფლითი-სოფლად..... ვიდრემდის მიიწივნეს ქუეყანასა ქართველთასა და უქადაგეს სიტყუაჲ ცხოვრებისაჲ. იყო ვინმე მათ კრძოთა დედაკაცი მთავარი, რომელსა ჰრწმენა ქადაგება მოციქულთაჲ, და მატათა სხუათა თანა მოციქულთა დაადგრა მუნ და ბრავალნი მოაქცინეს სარწმუნოებად.... ვიდოდეს და ასწავებდეს ვიდრე მდინარედ ქორხადმდე და სოფლებთა ნივალისათა. ხოლო დიდებული ანდრია სიმონითურთ სხუათა თანა წარვიდა ოვსეთად და მიერ კუალად აფხაზეთად და სევასტოპოლად, რომელ არს ცხუმი, ქადაგებდა და ასწავებდა და ურიცხუთა ერთა მოაქცევდა სარწმუნოებად“².

ამნაირად, ჩვენ ვხედავთ, რომ, ჩვენი ძველი მწერლობის მობით, საქართველოში ქრისტიანობა უქადაგნიათ მოციქულებს დრიას და სიმონ კანანელს (გიორგი, ეფრემი, რუის-ურბნ. კ. არსენი), მატათას (არსენი) და ბართლომეს (ეფრემი)³. ასეთი შეხედულება ჩვენში მეთექვსმეტე საუკუნიდან დამყარებულა, ხოლო მანამდის მას ჩვენში ადგილი არ ჰქონია და არც ჩვენს წინაპრებს სკოდნიათ ის. მართლაც, წმ. ნინოს მისი თანამოღვაწენი ეუბნებიან: „ესერა გვისწავიეს შენ მიერ, ვითარმედ ყოფილ არიან წინაჲსწარმეტყუელნი პირველ მოსლვადმდე ძისა ღმრთისა ქუეყანად და მერმე მოციქულნი ათორმეტნი და კუალად სამეოცდა ათორმეტნი და ჩუენდა არაჲნი მოაგლინა ღმერთმან, გარნა შენ“⁴. მაშასადამე, არამც თუ წმინდა ნინოს დროს, მეცხრე-მეთათე საუკუნეშიაც კი. როდესაც დაწერილია ზემოთყვანილი სიტყვები, არ იცოდენ, რომ მოციქულებმა ჩვენში იქადაგეს ქრისტე. ეს არ იცის არც ბაკურ მა, რომლისაგანაც პირველად გაიგეს ბიზანტიელებმა ქართველთა მოქცევის ამბავი. არ იცის ეს არც პეტრე მაჟუმელის ასურული ცხოვრების ავტორმა, არ იცის აგრეთვე არც „მოქცევაჲ ქარ-

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია I, 317-320.

² ცხოვრება წმ. ნინოსი, საეკლესიო მუზეუმის გამოცემა № 10, გვ. 5.

³ ერთს ბოლდარულს აპოკრიფულ კითხვა-მიგებაში, სადაც ჩამოთვლილია მოციქულთა სამისიონერო პუნქტები, ნათქვამია: „место святого апостола Симы престоля. Иверский“ (Н. Тихонравова, Памятники отреченной русской литературы, II, 447).

⁴ Е. Такайшвили, Описание II, 734.

თლისაჲ“-ს ავტორმა ¹. ერთი სიტყვით, ჩვენში მეთაურობდა საუკუნემდე არა სცოდნით რა მოციქულთა ქადაგების ქართველოში. როგორ და საიდან შემოვიდა მერე ასეთი რწმენა ჩვენში? ის შემოვიდა მეთაურობის გასულს თუ მეთერთმეტის დამდეგს ლიტერატურული გზით ბიზანტიიდან. ექვთიმე ათონელმა გადმოთარგმნა, ან, უკეთ რომ ვთქვათ, შეადგინა ათონზე „მოსაკსენებელი მიმოსლვათათვის და ქადაგებათა მოციქულისა ანდრეასი“ ², საიდანაც გაიგეს ქართველებმა და შეითვისეს აზრი მოციქულთა ქადაგების შესახებ ჩვენში. ექვთიმეს შრომა წარმოადგენს სინთეზს ორი თხზულებისას ანდრეას სამისიონერო მოღვაწეობის შესახებ, რომელიც მეცხრე საუკუნეში შეუთხზავთ ბერძნულს ენაზე; ერთი ეკუთვნის ნიკიტა-დავით პაფლაღონელს, მეცხრე საუკუნის პანეგირისტს, მეორე კი, 830 წელს დაწერილი, მღვდელმონაზონს ეპიფანეს ³. ექვთიმეს დასახელებულ მწერალთა შრომები თავისებურად გამოუყენებია: ზოგირამ გამოუტოვებია, ზოგი მიუმატებია. თან რამოდენიმე კომენტარიებიც დაურთავს, ერთი სიტყვით — მოქცულა ისე, როგორც იქცეოდა ის სხვა თხზულების თარგმნის დროს.

ამ თხზულებით ანდრეას თითქოს ორჯერ ყოფილა ჩვენში: ერთხელ, როდესაც ის პირველად წამოვიდა იერუსალიმიდან, „მიიწია ქალაქად ტრაპეზუნთად, რომელი იგი შენ არს სოფელსა მეგრელთა... განვიდა მიერ და შევიდა ქუეყანასა ქართლისასა, ვინაცა იგი დაჰყო ეამი ფრიადი და მრავალნი განანათლნა სიტყვთა მოძღვრებისა მისისაჲთა“ ⁴. ხოლო მესამედ გამოგზავრებისას — „შემდგომად მარტვილისა კულად განვიდა საქმესა მას ქადაგებისასა და იყენეს მისთანა მოგზაურნი სვმონ, რომელსა ეწოდა კანანელი, და მტათა... და თადეოზ მათთანავე და მიიწინეს ედესე ქალაქად, სადა იგი დაშთა თადეოზ... ხოლო დიდებული ანდრეას სხუათა მათთანა მოვიდოდეს ქალაქითი-ქალაქად და სოფლითი-სოფლად... და მოიწივნეს ქუეყანასა ქართლისასა და ვიდრე მდინარემდე ჭოროხისა დაუცადებულად ჰქადაგებდეს სახელსა ღმრთისასა. მერმე შთავიდეს ნიგალი-სა ⁵ სოფელსა. ხოლო მას ქუეყანასა მთავრობდა დღეთა მათ დედაკა-

¹ პროფ. ი. ჯავახიშვილი, ანდრეას მოციქულის და წმ. ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში, ეურნალი მთაწმბე 1900 წ. VI, გვ. 35-88.

² საქართველოს სამოთხე, გვ. 24-47; ათონის კრებულის, 23-29.

³ ექვთიმე, ქართული ლიტერატურის ისტორია I, 194-5, 486.

⁴ საქართველოს სამოთხე, გვ. 30.

⁵ დედანში სწერია „სოსანგელთა“.

ცი ვინმე მთავარი, რომელსა ჰრწმენა ქადაგებად იგი მოციქულთადა. ხოლო მატათა სხუათა მათთანა მოწაფეთა დაშთა მათ კერძოთა, ხოლო დიდი ანდრეა სვმონითურთ შვეიდეს ქუეყანასა ოგსკომასასა და მიიწიენეს ქალაქად, რომელსა ფოსტაფორ ეწოდების, სადა იგი დიდნი სასწაულნი აღასრულნეს და ერნი ჭრიცხუნი მოაქცინეს და განანათლნეს. მიერ წარვიდეს და შვეიდეს ქუეყანასა აფხაზეთისასა და სევასტე ქალაქად მიიწიენეს და უქადაგეს სიტყუად იგი ღმრთისმცნიერებისა და მრავალთა სიხარულით შეიწყნარეს ქადაგება იგი. და მუნ დაუტევა ნეტარმან ანდრეა სვმონ კანანელი სხუათთანა მოწაფეთა და თავად ჯიქეთისა ქუეყანად აღვიდა. ხოლო სვმონ კანანელისა საფლავი არს ნიკოფსე ქალაქსა, შორის აფხაზეთისა და ჯიქეთისა¹. აი ეს თხზულება ექვთიმე ათონელისა დადებია სარჩულად ქართულ ცნობებს ანდრიას საქართველოში მოღვაწეობის შესახებ და იმ ლეგენდებს, რომელნიც მის გარშემო შეუთხზავთ ქართველებს. მაგალითად, არსებობს ასეთი ლეგენდა, თითქოს, როდესაც ანდრია სამეგრელოში იყო და ქადაგებდა იმ ადგილას, სადაც ეხლა კყონდიდია, ერთმა მეგრელმა თითი მოსკამა მასო, ამიტომ მეგრელებს თითისკამიას ეძახიან². ამ ლეგენდას სარჩულად უდევს ეპიფანეს თხზულებიდან ის ადგილი, სადაც ნათქვამია, რომ, როდესაც ანდრია სინოპში (ან, სხვა თქმულებით, ამასტრიდაში) ჰქადაგებდა, „ერთმან ვინმე მხეცისა მსგავსმან გონებითა უპყრა კბილითა თითი მოციქულისა და დაცოხნა იგი ვიდრეღადა სრულიად მოკკუეთნა, რომლისათვისცა ეწოდა მიერითგან სინოპელთა თითის მჭამელ, ვიდრე მოაქამდე“³.

ეხლა უნდა დაისვას ასეთი საკითხი: იყო თუ არა მართლა ანდრია ან სხვა რომელიმე მოციქული ან მოწაფე იესოსი ჩვენში? ეს საკითხი მეცნიერულად განუხილავს პროფ. ივ. ჯავახიშვილს, რომელიც მისულა უარყოფით დასკვნამდე⁴. ჩვენ აღარ ვავიშორებთ პროფ. ი. ჯავახიშვილის არგუმენტებს, ვიტყვით მხოლოდ, რომ ბერძენ-ლათინთა შწერლების ცნობებს ანდრიას კავკასიაში მოგზაურობისა და ქადაგების შესახებ სარჩულად უდევს ცნობილის ორიგენის თქმულება, რომელსაც იმეორებენ ევქერი და ისიდორე ესპანელი. ამ თქმულებით ანდრიას წილადა ხედა სკვითია

¹ საქართველოს სამოთხე, გვ. 36.

² М. С а б и н и н, История грузин. церкви до конца VI в. стр. 14, пр. I

³ საქართველოს სამოთხე, გვ. 34.

⁴ ანდრია მოც. და წმ. ნინოს მოღვაწეობა საქ-ში, მოთაზბე, 1900 წ., V-VI.

(Νασιζ) ¹. ჩვენ ვიცით, რომ ძველად სკვითია მეტად ბუნებრივი ტერმინი იყო, სკვითიას უჩვენებდნენ სხვადასხვა ადგილებს სხვადასხვა შორის შავიზღვის აღმოსავლეთ-ნაპირებზედაც, ესლანდელს დასავლეთ-საქართველოში, მაგალითად, პლუტარხოსი ² (+ 120 წ.) და სტეფანე ბიზანტიელი ³ (+ 500 წ.). თუ ეს ასეა, გასაკვირველი არ უნდა იყოს, რომ ორიგენის შემდეგდროინდელი მწერლები (ეპიფანე კვიპრელი, დოროთეოს ტვირელი, იკუმენი, სოფრონი, ნიკიტა პაფლაღონელი, ეპიფანე, ნიკიტორე კალისტი, სვიმეონ მეტაფრასტი და სხვ.) ანდრიას წილხვდომილად ხაღიან არანც-თუ ნამდვილს სკვითიას, როგორც იყო შავიზღვის ჩრდილოეთ-სანაპიროები, არამედ პონტის აღმოსავლეთ-სანაპიროთა მკვიდრთ, როგორც, მაგალითად, ლაზებს, სვანებს, აფხაზებს და იბერებს. შეიძლება, ამ შემთხვევაში ერთგვარი როლი ეთამაშნოს პიერონიმეს თქმულებასაც, რომლითაც მოციქულმა მატთემ ქადაგა „მეოვე ეთიოპიაში“. ძველად ეთიოპიას ეძახდნენ კოლხიდასაც, ესე იგი — დასავლეთ-საქართველოს. არსებობდა ისეთი ვერსია ანდრიას შესახებ თქმულებისა, რომელიც მის თანამგზავრად, როგორც დავინახეთ, სთვლიდა მოციქულ მატათას; მატათა, ჩანს, მატთესთან აურევიათ, მატთეს კი ეთიოპია-კოლხიდაში უქადაგნია, სადაც ორი მდინარეა: აზსარი და ფაზისი; აქედან, მაშასადამე, ბერძნის მწერლის სოფრონისათვის ადვილი იყო თქმა, რომ ანდრიამ იქადაგა დიდს სებასტოპოლში, რომლის მახლობლად ზღვას ერთვის მდინარე აზსარი და ფაზისიო და სადაც ეთიოპელები მკვიდრობენო.

ამნაირად, ანდრია მოციქული არასოდეს კავკასიაში არ ყოფილა, თქმულება ამის შესახებ წარმოადგენს ერთგვარ გეოგრაფიულ გლოსას სკვითიისა და ეთიოპიის შესახებ.

რაც შეეხება სხვა მოციქულების ქადაგებას ჩვენში, ესეც სიმართლეს არ შეეფერება. სახელდობრ, თქმულება მატათას შესახებ, როგორც ზევეითაც დავინახეთ, უნდა წარმოადგენდეს ორი სახელის აღრევას: მატთესი და მატათასი; ვინაიდან არსებობდა ისეთი გარდამოცემა, რომელიც მატთეს წილხვდომილად ეთიოპიას სთვლიდა, ეთიოპიად კი ხშირად კოლხიდასაც ჰკულისხმობდნენ. მატათას, რომელიც მატთესთან აურევიათ და ანდრიას თანამგზავრად გაუხდიათ, დასავლეთ-საქართველოში მოღვაწეობას აწერენ.

¹ Migne, Patrologiae Cursus comp. ser. Graeca, t. XII, p. 82, 91.

² Libellus de fluviis, I.

³ Ethnorum quae supersunt, rec. A. Meinekii, t. I.

არც სვიმონ კანანელის შესახებ თქმულება შეესაბამება სწორედ იმ რიტებას; ამ თქმულების დასადასტურებლად ვერ გამოდგება ის გარდამოცემა, რომელიც სვიმონის საფლავს ნიკოფსიაში უჩვენებს. პროფ. ვ. ბოლრტოვი ალნიშნა, რომ სინოპში ანდრია მოციქულის ეკლესიის არსებობა ვერ დამტკიცებს იქ ამ მოციქულის ქადაგების ქეშმარიტებას, პირიქით—იქნება იმიტომ ააშენეს იქ ასეთი ეკლესია, რომ გარდამოცემა არსებობდა, ვითომც ანდრიამ სინოპში იქადაგა¹. ესევე უნდა ვთქვათ ჩვენ ამ შემთხვევაშიაც: იქნება იმიტომ გაჩნდა თქმულება სვიმონ კანანელის აფხაზეთში დამარხვის შესახებ, რომ მას წინ უსწრებდა ლეგენდა სვიმონის იქ მოღვაწეობის შესახებ. თქმულება, რომ სვიმონი ნიკოფსიაშია დამარხული, მომდინარეობს ეპიტაფე კვიპრელისაგან, რომელიც ამბობს, რომ სვიმონ მოშურნეს საფლავი მას ბოსფორში უჩვენეს, ხოლო „სვიმონ კანანელის საფლავი არს ნიკოფსე ქალაქსა, შორის აფხაზეთისა და ჯიქეთისა“². სვიმონ მოშურნე და სვიმონ კანანელი ერთიდაიგივე პირია³, მაშ როგორ შეიძლება, რომ ერთიდაიგივე პირი ბოსფორშიც ყოფილიყო დამარხული და ნიკოფსიაშიც? როგორ წარმოდგა თქმულება იმის შესახებ, რომ სვიმონ კანანელმა აფხაზეთში იქადაგა? დოროთეოს ტვირელის კატალოგში ანდრია მოციქულს მიჩენილი აქვს . ის აღგილები, სადაც მისი ძმა პეტრე ჰქადაგებდა, ხოლო პეტრეს—ანდრიასი, მაშასადამე, შავიზღვის აღმოსავლეთ-სანაპიროები; პეტრეს კი ერქვა სვიმონი, ასე რომ აქ აღრეულია ორი პიროვნების სახელი, პეტრესი და სვიმონისი⁴.

ეფრემ მცირე ამბობს, რომ ქართლში იქადაგა ბართლომე მოციქულმა: „და კუალად ბართლომეს მიერ მიმოვლად ჩრდილოეთისაჲ, რომელ არს ქართლიო“. საიდან ამოიღო ეფრემმა ასეთი ცნობა? ეფრემი მოღვაწეობდა შავიზღვის სირიაში, სტიქიელები კი მთელს ეხლანდელ ამიერ-კავკასიას, მაშასადამე საქართველოსაც, „ჩრდილოეთს“ ეძახდნენ. მაგალითად. პტოლომეოსის გეოგრაფიის სირიულ ვერსიაში, რომელიც 552-555 წლებშია შედგენილი, ნათქვამია: „ჩრდილოეთ-ქვეყანაში ხუთი ქრისტიანი ერი ცხოვრობს: სომხები; ქართველები, სიუნიელები, ალანები და ბაზუნებიო“⁵. პეტრე მაჟუმე-

¹ Лекции по истории древней церкви II, 247—248.

² საქართველოს სამოთხე, გვ. 36.

³ Lipsius, Apostelgeschichten und Apostellegenden I, 582.

⁴ Ibid. S. 611.

⁵ Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, стр. 219-221.

ლის ასურულს ცხოვრებაში იბერია წოდებულია „ჩრდილოეთის ქვეყანად (Land der Iberer, jener Nordländer) ¹. ქართლი წოდებულია „ჩრდილოეთის“ ქვეყანად წმ. ნინოს შატბერდულსა ². და იოანე ზედაზნელის ³ ცხოვრებაში. ჩვენ ვიცით საეკლესიო ისტორიიდან, კერძოდ სომეხ ისტორიკოსთაგან, რომ ბართლომემ ქრისტიანობა, გარდამოცემით, იქადაგა სომხეთში, ალბანიაში და სიუხეთში, ესე იგი „ჩრდილოეთის ქვეყანაში“, სირიული ნომენკლატურით. თუ სირიაში არსებობდა გარდამოცემა, რომ ბართლომემ „ჩრდილოეთში“ იქადაგა, ჩრდილოეთად კი საქართველოც იგულისხმებოდა, ეფრემ მცირეს, სირიაში აღზრდილს, შეეძლო თვითონაც ეთქვა, თუ ამას სირიაში არ ამბობდენ, რომ ბართლომემ იქადაგა „ჩრდილოეთს, რომელ არს ქართლიო“. მაგრამ ასეთი, გარდამოცემა ქართლში ეფრემამდეც ყოფილა: ეს იქიდანა ჩანს, რომ მეათე საუკუნის თთუენში ჩვენ გვხვდება ლოცვა-ვედრება ბართლომესი, როგორც ქართველთა განმანათლებლისა; ნინოსთან ერთად აქ ბართლომეც სახელდებულია ქართველთა განმანათლებელად ⁴.

ამნაირად, ჩვენ ვხედავთ, რომ არც ერთი მოციქული საქართველოში არ ყოფილა და არ უქადაგნია: ამიტომ ეფრემ მცირის და არსენ ბერის აზრი, რომ, თუმცა მოციქულებმა იქადაგეს ჩვენში ქრისტიანობა, მაგრამ ქართველებმა ის დაივიწყეს და ამიტომ საჭირო შეიქნა ხელმეორედ მოგვლინებოდა ჩვენ მქადაგებელი ქეშმარიტებისა, წმ. ნინო, სინამდვილეს არ შეესაბამება: საქართველოში მოციქულებს ქრისტიანობა არ უქადაგნიათ.

III

თუმცა, როგორც ვხედავთ, მოციქულები საქართველოში არ ყოფილან და აქ მათ არ უმოღვაწნიათ, მაგრამ ქართველთა შორის ქრისტიანობა მაინც ადრე შემოვიდა შედარებით. ამით ჩვენ იმისი თქმა არ გვინდა, რომ მთელი საქართველო ერთსადაიმავე დროს და ერთსადაიმავე მისიონერის ქადაგებით გაქრისტიანდა, როგორც, არც ისე დიდი ხანია მას შემდეგ, ფიქრობდენ და ამტკიცებდენ ჩვენში. მეათე საუკუნის გასლვამდე საქართველო, ამ სიტყვის

¹ R. Raabe, Petrus der Iberer, S. 14
² E. Такайшвили, Описание II, 743-744, 806.
³ ვ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია I, 154.
⁴ H. Marr. Исторический очерк грузин. церкви с древнейших времен. Церква. ведомости 1907 г. № 3, стр. 111-112.

თანამედროვე ვაგებით, არ არსებობდა; იყვნენ სხვადასხვა ^{ქრისტიანული} ტომები, რომელნიც სხვადასხვა გეოგრაფიულს, ისტორიულს, პოლიტიკურს და კულტურულს პირობებში ცხოვრობდნენ, ამიტომ ქრისტიანობაც მათ შორის სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა პირობებში შემოდიოდა.

დღევანდელს დასავლეთ-საქართველოში ქრისტიანობა შემოდიოდა უმთავრესად საბერძნეთიდან. შავიზღვის აღმოსავლეთ-სანაპირო, რომელსაც კლასიკურ დროს კოლხიდას ეძახდნენ, ბიზანტიელებმა ლაზიკად მონათლეს. ლაზიკა იყო საკმაოდ ძლიერი სამეფო და შეიცავდა, ლაზების გარდა, სხვა წვრილ ტომებსაც, რომელნიც კავკასიის მთის კალთებზე ცხოვრობდნენ. პოლიტიკურად ლაზიკა ჯერ სპარსელებმა დაიკავეს და მერე, მეექვსე საუკუნის ოციან წლებიდან, ბიზანტიელებმა. ქრისტიანობა აქ ადრინდანვე ვრცელდებოდა: ჩვენ გამოცემული გვაქვს დანიელ მესვეტის ცხოვრებიდან ერთი ადგილი, რომელიც შეეხება ლაზთა მეფეს გობაზიონს. გობაზიონი იმპერატორის ლეონ დიდის დროს (457-474) კონსტანტინოპოლში გაუწვევიათ, სადაც ის 465 წლის შემდეგ მისულა. აქ მას იმპერატორის რისხვა, სპარსელებთან კავშირის დაქერისათვის, თავიდან აუცილებია ქრისტიანობისადმი სიმპათიების გამოჩენით, ურთიერთობა დაუკავებია დანიელთან და მერე, სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, მაწერ-მოწერა გაუმართავს მასთან, რასაც, რასაკვირველია, ლაზიკაში ქრისტიანობის გავრცელება მოყვებოდა¹. აქედან გასაკვირველი არაა, რომ ლაზებსა (Λαζοι) და მათს ქრისტიანობას იხსენიებს ამ ამბის თანამედროვე გელასი კვიზიკელი 475 წლის ახლო ხანში დაწერილს თხზულებაში²: არც ისაა საკვირველი, რომ მეექვსე საუკუნეში იუსტინიანე დიდს იერუსალიმის ჭდაბნოში განუახლებია ლაზთა მონასტერი³, რომელიც მის დროს, მაშასადამე, სიძველეში მოსულა. საბოლოოდ კი ქრისტიანობა ლაზიკაში დამყარებულა მეექვსე საუკუნის დასაწყისში. ერთერთი მეფე ლაზიკისა, წათე, გაემგზავრა ბიზანტიაში და იქ კეისარ იუსტინენს აუწყა, რომ მას სურს გაქრისტიანდეს და ლაზთა მეფედ იქმნეს დამტკიცებული. იუსტინემ, რომელიც ამ ამბავმა ძალზე გაახარა, დიდა

¹ К. Кекелидзе, Историко-агиографические отрывки: Христианский Восток, т. II, выпуск 2, стр. 187-191.

² Historiae concilii Nicaeni lib. III (A. M. Ceriani, Monumenta sacra et profana, t. I, p. 137, Mediolani 1861).

³ Procopius, De Aedificiis V, 9.

სიამოვნებით მონათლა წათე და მისი შვილი 528 მეფის მონათლვას ის მნიშვნელობა ექნებოდა, რომ ამიერიდან ქრისტიანობა ლაზიკაში სახელმწიფო სარწმუნოებად იქმნებოდა გამოცხადებული და მის გავრცელებას დაბრკოლება აღარ გადაელომებოდა. მართლაც, პროკოპი კესარიელი ლაზებს იხსენიებს როგორც საუკეთესო ქრისტიანებს¹, მაშასადამე მეექვსე საუკუნეში მათს ქრისტიანობას ჩამოყალიბებული სახე ჰქონია უკვე.

ლაზების მონათესავე ქანები გაუქრისტიანებია იუსტინე კეისრის სარდალს სიტტას მისი ტახტზე ასლვის პირველსავე წელს (518)².

ლაზების პროტექტორატის ქვეშ იმყოფებოდნენ სვანები, რომელთაც ძველად უფრო ვრცელი ტერიტორია სკერიათ, ვიდრე ეხლა: ის შეიცავდა, ეხლანდელი სვანეთის გარდა, ლეჩხუმს და ჩრდილოეთ-რაჭასაც; ქრისტიანობა აქაც საბერძნეთიდანაა გავრცელებული, შეიძლება ლაზებთან ერთად. აქ ეხლაც დარჩენილა ბერძნების საეკლესიო გავლენის კვალი: მაგალითად, სვანეთში მღვდელს ეძახიან ბაპ (ბაპაძე), შაბათს³ საფტინ (ძაჭაძე), თიხის ქურჭელს⁴ სტამან (ძაჭაძე), ჯვარს⁵ სტარუნ (ძაჭაძე) და სხვა⁶.

რაც შეეხება აფხაზებს, ოფიციალურად ქრისტიანობა აქ დამყარდა იუსტინიანე დიდის დროს, რომელმაც, პროკოპი-კესარიელის ვადმოცემით⁷, აფხაზების მოსაქცევად გამოგზავნა მათი თანამემამულე საქურისი ეფთრანტი. ამას ადგილი ჰქონია იმ დროს, რომელიც უშუალოდ უსწრებდა წინ 547-548 წლებს⁸.

ამაირად, დასაფლეთ-საქართველოს ტერიტორიაზე მობინადრე ქართველ ტომებში ქრისტიანობა შემოსულა მეხუთე საუკუნიდან მოყოლებული და საბოლოოდ დამყარებულა მეექვსეში: შემოდრიოდა ის, როგორცა ვთქვით, უმთავრესად საბერძნეთიდან.

¹ Theophanis Chorographia I, 168-169 (de Boor); თეოფანეს ეს ნაშავე 515 წლის წლის ქვეშ აქვს მოთხრობილი.

² De bello Persico I 12, II, 28.

³ De bello Persico I, 15. Pargoire, L'eglise Byzantine 17.

⁴ Н. Марр, Крещение грузин, армян, аланов и абхазов св. Григорием, стр. 170-171 а. შანიძე: ტფ. უნ. მოამბე V, 254.

⁵ De bello Gotthico IV, 3, ed. Bon, p. 472-473.

⁶ Проф. Ю. Кулаковская, Где был построен импер. Юстиниана храм для Абхазов? Археологич. известия и заметки, т. V, стр. 24.

IV

უფრო ადრე შემოსულა ქრისტიანობა აღმოსავლეთ-საქართველოში ან, ძველი პოლიტიკური და ეკლესიური ტერმინი რომ ვინხმართ, ქართლში. როდესაც ჩვენ ვსწავლობთ ქართლში ქრისტიანობის შემოსლისა და დამყარების ისტორიას, ერთს საყურადღებო მოვლენას ვამჩნევთ: ქართლის განმანათლებლად ერთსადიმივე დროს გამოყვანილი არიან გრიგოლ ქართველი, სომეხთა განმანათლებელი, და წმ. ნინო. მართლაც, გრიგოლ განმანათლებელის ცხოვრების არაბულს ვერსიაში წერია, რომ გრიგოლმა, თბდატ ნეფესთან ერთად, მონათლა, სხეთა შორის, ქართველთა მეფე და ამის შემდეგ ეპისკოპოსიკი გაუგზავნა ქართველებს, სახელდობრ— ვინმე იბირბხუა¹. გრიგოლის სამისიონერო მოღვაწეობას ქართველთა შორის განსაკუთრებით გასული აქვს ხაზი იმ მიწერ-მოწერაში, რომელიც გაიმართა ქართველ და სომეხ სამღვდლოებათა შორის მეექვსე საუკუნის გასულს და მეშვიდეს დასაწყისს ეკლესიური ურთიერთობის გამწვავების გამო. სომეხები პირდაპირ ამბობენ: „ნუ იქმნება შემოღებული რაიმე ახალი ჩვენი ქვეყნების აღსარებაში, რომელიც დანერგულია ღვთის მოღვაწის გრიგოლის მიერ“; „ვინაიდან ჩვენ ვართ მოწაფენი და სამკვიდრებელი ერთისადიმივე მოძღვრისა. უნდა იმ რჯულზე ვიმყოფებოდეთ, რომელზედაც ცხოვრობდენ ჩვენი მამები“. სომეხები ოდნავდაც არ ექვობენ, რომ გრიგოლმა ჩვენში იქადაგა ქრისტე². ამას არც ქართველები უარყოფენ: ქართლის კათოლიკოსს კერძონს, რომლის დროსაც ჰქონდა ადგილი ზემოხნესებულ მიწერ-მოწერას, ყველაზე მეტად უნდა უარეყო ეს დებულება, თუ ის სიმართლეს მოკლებული იყო. მაგრამ ის საპასუხო წერილებში არამც თუ არ უარყოფს ამას, პირიქით—კატეგორიულად ამოწმებს, რომ ეს ასეა,—ქართველები გრიგოლმა გაგვანათლაო. ის სწერს სომხის კათოლიკოსის მოადგილეს: „გრიგოლმა გვასწავლა ჩვენ მართლმადიდებლობითი აღსარება, რომელიც მან შეითვისა იერუსალიმში. ის დაგვიმტკიცა იმან ჩვენ, ის არის ჩვენი და თქვენი კრწმარტი შჯულიო“³. კირიონი ოდნავდაც არ ექვობს, რომ ეს

¹ Н. Марр, Крещение армян, грузин, аланов и абхазов св. Григорием, стр. 135-137.

² Н. Джавахов, История церковного разрыва между Грузией и Армениею в начале VII века, стр. 517-527 (Известия Академии Наук за 1908 г.).

³ Ibid, стр. 521-524.

მართალია. არ უარყოფს ამას არც მეცხრე საუკუნის კათოლიკობი
 არსენ დიდი (855-882), რომელსაც საპოლემიკო ტრაქტატებში
 დაუწერია სომეხთა წინააღმდეგ¹. იზისი სიტყვით, „იქმნა ვიღაც
 ბაა დიდი შორის სომხითსა და ქართლსა; ქართველნი ეტყოდეს.
 ვითარმედ წმიდამან გრიგოლი საბერძნეთით მოგუცა ჩვენ სარწმუ-
 ნობაჲ, რომელი თქუნ დაუტევით“². ეს კიდეც ცოტაა; უძველეს
 საღვთისმსახურო წიგნებში, მეთუ საუკუნეზედ, ჩვენ გვხვდება მრავალი
 საგალობელი გრიგოლის სახელობისა; ეს საგალობელი მას
 ქართველთა განმანათლებელადა სთვლიან. მაგალითად: „ვარსკულო
 სომხეთისაო გრიგოლი, მოგვკსენენ სამწყსონი შენი წინაშე მაცხოვ-
 რისა და მოგუმაღლე ჩვენ წყალობაჲ და მშვიდობაჲ მოჰფინე სო-
 ფელსა“³. ერთი სიტყვით, გრიგოლის მიერ ქართველთა მოქცევა
 ურყეველი რწმენა-ყოფილა არა მარტო სომხებისა, არამედ თვით
 ქართველებისაც მეთუ საუკუნეზედ. ამავე დროს ბიზანტიელ ისტორი-
 კოსთა მოწმობით, აგრეთვე მოსე ხორენელის თქმულებით და ქარ-
 თული საისტორიო-საჰაგიოგრაფიო მასალების გადმოცემით აღმოსავ-
 ლეთ-საქართველო მოაქცია ტყვე ქალმა, რომელსაც უკანასკნელი ნი-
 ნოს ან ნუნეს უწოდებენ; ამასაც ისევე ეკვიპიტანლად ამტკიცებდენ
 ძველად სომხებიცა და ქართველებიც, როგორც გრიგოლის სამისიო-
 ნერო მოღვაწეობას ჩვენში. როგორ უნდა შევათანხმოთ ეს ცნობე-
 ბი: ნინო თუ გრიგოლი? თუ გვსურს გავერკვიოთ ამ საკითხში, უნ-
 და გავითვალისწინოთ ეთნოგრაფიული და პოლიტიკური ტერმინე
 ქართლი და სწორი წარმოდგენა ვიქონიოთ მის შესახებ.

V

ჩვენს ძველსა და ახალს მწერლობაში კლასიკურ მწერალთა
 იბერია და ჩვენებური ქართლი ნახმარია განურჩევლად, როგორც
 სახელწოდება ერთისადაიმავე ტერიტორიისა. პოლიტიკურად ეს, შე-
 იძლება, სწორედ იყოს, ყოველ შემთხვევაში გარკვეული დროიდან.
 მაგრამ ეთნოგრაფიულად ქართლი სხვაა და იბერია სხვა.

ეთნოგრაფიული ქართლი ის ტერიტორიაა, რომლის საზღვარს
 შეადგენდა: აღმოსავლეთით ბერდუჯის მდინარე, სამხრეთით სომხე-
 თის მთები და მათგანსწვრივი ნაჭი მტკვრის სათავემდე, დასავლედ-

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია I, 134-140.

² თ. უორდანი, ქრონიკები I, 319.

³ Н. Марр, Крещение армян, грузин... стр. 154.

ითი მდინარე მტკვარი, რომელიც მას ხორძენესაგან ჰყვარებოდა, მისი კარამდე, ჩრდილოეთით იგივე მტკვარი ტასისკარიდან ბერძენულს შესართავამდე¹. ესე იგი, ვარკვეულს ეპოქაში ეს ტერიტორია შეიცავდა აღმოსავლეთ-ნაწილს შემდეგიდროის ზემოქართლისას, სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილს შიდაქართლისას და მთელს ქვემოქართლს; ამ ტერიტორიას ბერძნები ეძახდნენ გოგარენს (Γογγαρηνας, ხალხს Γογγαρηνας), სომხები კი გუგარქს. დაახლოვებით IV-III საუკ. ქრისტემდე ეს ტერიტორია დაუკავებიათ ქართვებს, რომელთაც აქ დახვედრიათ ქართველ ტომთაგან, სვანებთან ნარევი მესხები, ნაწილობრივ დასავლეთისაკენ, ნაწილობრივ ჩრდილოეთისაკენ მიწეულნი ამის შემდეგ. მათ შეუქმნიათ აქ იმდენად მტკიცე ორგანიზმი, რომ, მატინეს ბუნდოვანი გადმოცემით, საკუთარი მეფეც კი ჰყოლიათ, რომლის რეზიდენციად ითვლებოდა ქართლი, შემდეგ არნახად წოდებული. ეს ორგანიზმი თავდაპირველად განიცდიდა, მაშინ კიდევ დასავლეთად მობინადრე, ~~იმერთა~~ პოლიტიკურ ჰეგემონიას. მაგრამ მერვე საუკუნის გასულს ქრისტემდე ის სომხებს წაურთმევიათ მათთვის. პირველი საუკუნის გეოგრაფი სტრაბონი ამბობს: „არმენია, თავდაპირველად პატარა ქვეყანა, მძლავრობით გავრცელებულა. არმენებს წაუგლეჯიათ: მიდიელთაგან კასპიანე, იბერთაგან ის ადგილები, რომელნიც პარიადრის ძირად მდებარეობდნენ, და აგრეთვე ხორძენე და გოგარენე, რომელიც მტკვრის იქით ძევს“². მეორე საუკუნის გასულსაც (ქრისტეს შემდეგ) ეს მხარე სომხებსა ჰქონიათ დაკავებული: პტოლომეოსი სომხეთის ჩრდილოეთ-საზღვრად მტკვარსა სდებს³. ასევე იყო მესამე საუკუნეში და მეოთხის პირველს ნახევარში.

სომხეთის სამეფოში გოგარენი-გუგარქი შეადგენდა ცალკე საპიტიაშხოს, მას განაგებდა პიტიაშხი, რომელსაც ეკავა უპირველესი ადგილი სხვა პიტიაშხთა შორის: სამეფო ნადიმის დროს მას, მეფის შემდეგ, პირველი ადგილი ეკავა, უფროსობდა ჩრდილოეთის არმიას

¹ ამ საზღვრებში მოდიოდა, მატინეს ბუნდოვანი გადმოცემით, ქართვების მანამთავრის ქართლოსის ზედრი მიწაწყალი; სხვანაირად არც შეიძლება ვაგვიგოთ მატინეს შესაფერისი თქმულება, ვინაიდან მტკვრის ჩრდილო-ნაწილი, აღაზნიდან ტასისკარამდე, და სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილი, ტასისკარიდან სპერის ზღვამდე, ქართლოსის სიკვილის შემდეგ დაუპყრიათ მის შვილებს (კახოსს და კუხოსს) და შვილისშვილებს—უფლოსს და ოძრზოსს (ქართლის ცხოვრება მარიამ დედოფლისა, გვ. 2, 6, 7).

² Geographica, lib. XI, cap. 14, § 5.

³ C. Ptolomaei, Geographiae libri octo, V, c. 11.

და ბრძანებლობდა 22 თავადს¹. მეოთხე საუკუნის ნახევარში ეს მხარე უკანვე დაუბრუნებიათ იბერებს; სომხურს უსახელო გეოგრაფი² ნათქვამია, რომ, „გუგარქი სომხებს იბერებმა წაართვეს“³. სომხდარა, ისტორიკოსის ფაუსტ ბიზანტიელის ცნობით, სომეხთა მეფის არშაკის (346—349) პროფ. ნ. ადონცის ქრონოლოგიით⁴. დაშობისას, ესე იგი 349 წელს⁵. ეს რომ უფრო გვიან არ მომხდარა, იქიდანაცა ჩანს, რომ მოსე ხორენელი მირიან მეფეს უწოდებს „იბერიის გამგეს და გუგარქის ბედებს (II, 86, III, 6, 9), მირიანი კი, მოსე ხორენელისავე ცნობით, მოუკლავთ ჩრდილოელ ხალხთა თავდასხმისას 350 წლის ახლო ხანებში (III, 9).

ანაირად, მეოთხე საუკუნის ნახევარამდე ეთნოგრაფიული ქართლი ან გუგარქი სომეხთა კულტურულ-პოლიტიკური გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, 349 წლიდან კი ის საბოლოოდ ჩამოშორებია სომხეთს და იბერიას შეერთებია.

VI

რაც შეეხება კლასიკურ შწერალთა იბერიას, ის სულ სხვაა, ვიდრე ქართლი. 65 წლიდან მოყოლებული ქრისტეს დაბადებამდე იბერიად იგულისხმება გარკვეული ტერიტორია, რომელსაც საზღვრავს: აღმოსავლეთით მდინარე ალაზანი და მისიქეთი ალაზანია, დასავლეთით ლიხის მთა, ჩრდილოეთით კავკასიის ქედი, სამხრეთით მტკვარი. სტრაბონს მხედველობაში უნდა ჰქონდეს სწორედ ამ ტერიტორიაზე დამკვიდრება იბერებისა, როდესაც ამბობს: „დასავლეთის იბერები გადავიდნენ პონტოსა და კოლხიდის ზემოთ მდებარე ქვეყანაში, რომელიც... განიყოფება არმენიისაგან... მტკვრით და მესხეთის მთებით“⁶. გადმონაცლება იბერებისა დასავლეთიდან, შესაძლებელია, მართლაც მეორე საუკუნის გასულს მომხდარიყოს⁷, როდესაც მთ

¹ S. Martin, Histoire sur l'Armen. I, 79; Langlois, Collection I, 39 not. Stéphanos Orbel, Histoire de la Siounie II, 6, not. 3; დ. ბაქრაძე, საქართველოს ისტორია, 83, 127.

² Проф. Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, стр. 225.

³ Ibid. стр. 428.

⁴ შუად. ს. კაკაბაძე, ქართული სახელმწიფოებრივობის გენეზისის საკითხები, საისტორიო მოამბე I, 49.

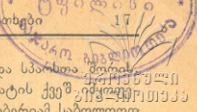
⁵ Geographica I, 3, § 21.

⁶ ს. კაკაბაძე, ქართული სახელმწიფოებრივობის გენეზისის საკითხები, საისტორიო მოამბე, I, 26.

შიაწვევ სომხები, რომელთაც, არტაქსიას მეთაურობით, იბერებს წაართვეს, სტრაბონის მოწმობით, პარიადრი, ზარბუძე, გოგარენე. ახალ ადგილას იბერებს დახვედრიათ, მატიანეს ბუნდოვანი გადმოცემით, თურქმენტა ტომები (ბუნთურქნი), ებრაელები და სხვ., რომელნიც ნაწილობრივ დაუპყრიათ, ნაწილობრივ განუდევნიათ აქედან და, მათ ნაბინადრეზე, შეუქმნიათ საკმაოდ ძლიერი სამეფო, რომელსაც კლასიკური მწერლები იბერიას უწოდებენ. სომხები კი ვირქს, რაც იგივე იბერიაა, ვინაიდან სომხურადაც და ბერძნულადაც მოცემულია ერთიდაიგივე ძირი: berver - birvir; ქართლური სახელი ამ სამეფოისა უნდა იყოს ჭერეთი¹. იგი მუ-

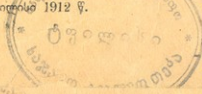
¹ საქმე ისაა, რომ ქართულმა ძველმა მწერლობამ სახელი იბერია არ იცის, იმას ჩვენ ძველად, ყოველ შემთხვევაში საქართველოს საბოლოოდ გაერთიანებამდე, ვერსად ვერ ვხვდებით; სამაგიეროდ ჩვენში ხმარებაშია ტერმინი ჭერეთი, რაც კლასიკურმა მწერლებმა და სომხებმა არ იციან. ეს ჰერეთი შეიცავს იმავე ტერიტორიას, რასაც კლასიკურ მწერალთა იბერია. თუ მხედველობაში ვიქონიებთ იმ გარემოებას, რომ ჰერეთის საზღვრებში შედიოდა კახეთი და კუხეთი, ასე რომ ჰერეთი ზოგჯერ თითქმის მთელს კახეთ-კუხეთს ეწოდებოდა, უკვე მეთერთმეტე საუკუნეში ჰერეთის საზღვრებს შეადგენდა: აღმოსავლეთით ალაზანი, ჩრდილოეთით კავკასიის ქედი, სამხრეთით მტკვარი და დასავლეთით კასპი. მეთერთმეტე საუკუნეზე წინ დასავლეთის საზღვარი კასპს სცილდებოდა და, ყოველ შემთხვევაში, ლიხის მთამდე მიდიოდა (პროფ. ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველ ერის ისტორია II, 297--300). მაშასადამე, გეოგრაფიულად იბერია და ჰერეთი ერთმანეთს ჰყოლიავენ, ისინი ფონეტიკურადაც ჰგვარავენ ერთმანეთს. ბერძნულს 'βερβερ' - ში ძირი არის berver, საიდანაც აკადემ. ნ. მ ა რ რ ს გამოჰყავს, სხვადასხვა ფონეტიკურ კომბინაციებით, დასავლეთ-საქართველოს ყველა, ქართველ ტომთა მიერ დასახლებული, ადგილების სახელწოდება, როგორც მაგ., იმერეთი, სამეგრელო, გურია, სპერია, resp. ისპირი და სხვ. (Креш. арм. груз. алап. и абх. св. Григорием, стр. 166-170). უაქველია, აქედანვე უნდა იყოს წარმომდგარი ჭერეთი; ამ სახელში ეთი არის ადგილის აღმნიშვნელი სუფიქსი, ბერძნებს, მათ რომ ეს სახელი სცილდნოდათ, უნდა გამოეთქვათ ის როგორც ჭერია, რაც იგივე ბერძნული, 'βερβერ' ან ჭვერია (ნ. მ ა რ რ ის ეტიმოლოგიით ბერძნული 'βερβერ' - ს პრეტლტოპი არის ჰბერქვერ; ibid. стр. 168). ჭვერია-დან რომ ჭერია წარმომდგარიყო, ვნის წინ ვ-ნი უნდა დაკარგულიყო; ასეთი დაკარგვა რომ შესაძლებელია, ეს იქიდანაც ჩანს რომ hiatus-ის დასაფარავად ვ-ს წინ ხშირად ჩაერთვის ვ-ნი, მაგალითად ხორველა, დაგვენახვა და სხვ. (ვ. თოფურია, ქართლური, კრებული არქივი, გვ. 136). მაგრამ უამისოდაც ჩვენ გვაქვს ასეთი მოვლენის მაგალითები: გველეშაბი - გველეშაბი, გვაპარცეს - გვაპარცეს (იქვე, გვ. 134), ვეფხი - ვეფხი (მთიულურში, პროფ. ა. შ ა ნ ი ძ ი ს გადმოცემით) და სხვ. ჭვერ-ში იმავე კანონით დააკარგა ვ, რა კანონითაც მისგან განვითარებულა გვერ-ში, საიდანაც, ნ. მ ა რ რ ი ს (ibid., წარმოდგა გვერ-ი-გვერი-სამეგრელო. ამაირად, გეოგრაფიულად და ფონეტიკურად ქართული ჰერეთი უნდა იყოს კლასიკურ მწერალთა იბერია. იბერია - ჰერეთის სატანტო ქალაქი თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო სტრაბონის შაიხ-

დამ საცილობელ საგანს შეადგენდა რომაელთა და სპარსთა მორის
 თუმცა უფრო ხშირად რომაელების პროტექტორატის ქვეშეობაში
 ბოდა. მეოთხე საუკუნის ნახევარში, 349 წელს, იბერიამ საბოლოოდ
 შემოიერთა ეთნოგრაფიული ქართლი ან გოგარენი-გუგარქი. ვინაი-
 დან ეს უკანასკნელი, სომხებთან მტკიცე კულტურული კავშირის გა-
 მო, განათლებით გაცილებით მაღლა იდგა, ვიდრე, კლასიკურ მწე-
 რალთა დახასიათებით, ბარბაროსული იბერია, მან სულიერად
 დაიშინა ერთტომი და მონათესავე იბერები (მსგავსად იმისა, რო-
 გორც დაპყრობილმა ბერძნებმა სულიერად დაიშორჩილეს დამპყრო-
 ბელი რომაელები), მისცა მას თავისი ენა, თავისი მწერლობა და თავ-
 ვისი სახელი პოლიტიკურად. ამის გამო იბერია-ჰერეთზე თანდათან
 ვრცელდება სახელწოდება ქართლი, ასე რომ უკვე მეხუთე სა-
 უკუნეში, თუ შუშანიკის ცხოვრებას დავუჯერებთ, „ქუეყანაჲ ჰე-
 რეთისაჲ“ მოქცეული იყო „სამზღვართა შინა ქართლისათაჲ“.
 მაშასადამე ნაწილი მისი ქართლად იწოდებოდა. რაც უფრო ვრცელ-
 დებოდა ქართლის პოლიტიკური შინაარსი, ჰერეთის საზღვრები
 აღმოსავლეთისაკენ იწევედა, ასე რომ მეათე-მეთერთმეტე საუკუნეში
 ის, ჰერეთი საკუთრივ, შეიცავდა მცირე ტერიტორიას იორსა და ალა-
 ზანს შუა, რომელიც ჯერ კახთა მეფეებმა დაიკავეს, ხოლო მერე შე-
 მოუერთა საქართველოს დავით აღმაშენებელმა².

ამნაირად, აღმოსავლეთ-საქართველოს ტერიტორიაზე ცნობი-
 ლი იყო ქართველთა ორი მთავარი ტომი: საკუთრივ ქართველები და
 ჰერენი, მათ ჰყოფდა მდინარე მტკვარი. მეოთხე საუკუნის ნახევარ-
 მდე ისინი ცალკ-ცალკე ცხოვრობდნენ: ქართველები სომხეთის ფარგლებში,
 ჰერენი თავიანთ სახელმწიფოში, რომელსაც იბერია-ჰერეთი ერქვა.
 349 წლიდან ისინი გაერთიანდნენ პოლიტიკურად და კულტურულად,
 პოლიტიკური და კულტურული ჰეგემონია ქართლმა ჩაიგდო ხელში
 და თანდათან განდევნა ხმარებიდან ტერმინი იბერია-ჰერეთი, ასე
 რომ ამ ტერიტორიას ჯერ მისცა სახელი ქართლი, მერე საქარ-
 თველოდ გადაქცეული. ამით აიხსნება, რომ ჩვენს ძველს მწერლობაში,
 რომელიც მას შემდეგ დაწყებულია, რაც ქართლი პოლიტიკურ ტერ-
 მინად იქცა, ეთნოგრაფიული ქართლის და იბერიის ტერიტორია
 გამიჯნული არაა, ჰერეთი კი მიჩნეულია ერთ პატარა პროვინციად.

200 (XI, c. 3, § 5), ხოლო პირველი საუკუნის გასულიდან თუ მეორედან ქრისტეს
 შემდეგ სატახტო ქალაქად გაშენდა მცხეთა.
¹ ს. გორგაძის გამოცემა, გვ. 2.
² შეად. ს. კაკაბაძე, წმინდა ნინო და მისი მნიშვნელობა საქართველოს
 ისტორიაში, გვ. 8-12, ტფილისი 1912 წ.

საქართველოს
 პარლამენტის
 ეროვნული
 ბიბლიოთეკა

ებლა უნდა გავითვალისწინოთ პროცესი ქრისტიანობის შესახებ სელოსა და დამყარებისა როგორც საკუთრივ ქართლში, ისე იმერეთში რიაში.

VII

ეთნოგრაფიულს ქართლში, ან გოგარენ-გუგარქში, რომელიც მეოთხე საუკუნის ნახევრამდე, როგორც ვთქვით, სომხეთის ფარგლებში იყო მოქცეული, ქრისტიანობა უნდა შემოსულიყოს იმავე დროსა და იმავე წყაროდან, რა დროსაც და რა წყაროდანაც ის თვით სომხეთში შემოვიდა, — სახელდობრ, აღმოსავლეთიდან, იერუსალიმიდან¹. იერუსალიმიდან ქრისტიანობა გავრცელდა პირველად აღმოსავლეთ-სირიაში და მის დედა-ქალაქ ანტიოქიაში, რომელიც ქრისტიანობის მეორე აკვნად იქცა. აქედან, ანტიოქიიდან, ქრისტიანობა მთელს აღმოსავლეთს მოეფინა, კერძოდ სომხეთშიაც შემოვიდა. სომხეთსა და ანტიოქიას შუა მდებარეობდა სახელმწიფო, რომელსაც ოსროენა ერქვა, დედა-ქალაქით ედესიით. ლეგენდა, ვითომც ედესიის მეფემ ავგაროზმა ქრისტეს მოციქულები გაუგზავნა და თავისთან მიიპატიჟა, ეკუთვნის ავგაროზ მეცბრეს, რომელიც მეორე საუკუნის გასულს მეფობდა და რომლის დროსაც საფუძველი ჩაეყარა ედესიის ქრისტიანობას². აშნაირად, ისტორიული ფაქტი, ედესიაში ქრისტიანობის დამყარება ავგაროზ მეცბრის დროს, ლეგენდას გადაუტანია ქრისტეს ეპოქაში და ავგაროზ მეხუთისათვის მიუწერია. ერთი სიტყვით, ოსროენაში ქრისტიანული ეკლესიის ორგანიზაცია მხოლოდ მეორე საუკუნის გასულს დაიწყო. ოსროენაში ზვერი სომეხი ცხოვრობდა, თვით ნამდვილი სომხური ტერიტორიაც შედიოდა ამ სამეფოში, მაშასადამე, ექვს გარეშეა, ოსროენაში ქრისტიანობას ადგილობრივი სომხებიც შეითვისებდნენ და აქედან ის მოსახლდრე სომხეთის სამეფოშიაც გადავიდოდა. ცნობილს საეკლესიო მწერალს, ტერტულიანეს, თხზულებაში, რომელსაც ეწოდება Adversus Judaeos და რომელიც მესამე საუკუნის პირველს ათეულშია დაწერილი, ჩამოუთვლია (cap. 7) ის ქვეყნები და ერები,

¹ К. Кекелидзе, К вопросу об Иерусалимском происхождении грузинской церкви. Петерб. 1914 г.

² A. Harnack, Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten II, 117-118, 2 Aufl. A. G u t s c h m i d, Untersuchungen über die Geschichte des Königreichs Osroene (Mem. de l'Acad. de St.-P. 1887).

საქართველოს
ისტორიის
ინსტიტუტი

რომელნიც იმ დროს უკვე იცნობდნენ ქრისტიანობას, და კიდევ დაუსახელებია: „პართი, მიდნი, ელამიტელი, მკვიდრნი, მესამენი, რისანი და სომხეთისანი“¹. აქედან ნათელია, რომ მესამე საუკუნის პირველს ათეულში სომხეთში ქრისტიანობა უკვე არსებობდა. მესამე საუკუნის ნახევარში, 260 წელს, დიონისე ალექსანდრიელი (248-265) სწერს წერილს სომეხთა ეპისკოპოსს მერუჟანს²; მერუჟანი ეპისკოპოსად ყოფილა სომხეთის იმ პროვინციაში, რომელსაც სოფენა ერქვა³. სოფენას ეკლესია პირმოში შეილია ედესიის ეკლესიისა, იქედან ქრისტიანობა გადასულა ტარონში, ტარონიდან არტაზში⁴, ხოლო აქედან დიდს სომხეთში, რომელიც მესამე საუკუნის გასულს უკვე ოფიციალურად მოქცეული ყოფილა⁵; ყოველ შემთხვევაში, ევსევი კესარიელის გადმოცემით (Historia Ecclesiastica IX, 8), მაქსიმიანე დაკამ, სამას თორმეტი წლის მახლობლად, ომი აუტეხა სომეხებს, რადგანაც ისინი ქრისტიანობას აღიარებდნენ. გრიგოლ განმანათლებელის ლევენდარული აქტებიც ამავე თარიღს გვაძლევენ სომეხთა ოფიციალურად მოქცევისას: ალათანგელოზის გადმოცემით, მეფე თრდატი მოიქცა მაშინ, როდესაც გრიგოლი ორმოდან ამოიყვანეს, გრიგოლი კი ორმოდან ამოიყვანეს წმ. რიფსიმეანთა წამების მეცხრე დღეს; რიფსიმეანთა წამებას ადგილი ჰქონდა მათი საბერძნეთით გამოქცევიდან დაახლოვებით ერთი წლის შემდეგ, საბერძნეთით კი ისინი, ალათანგელოზისავე თქმულებით, გამოქცეულან დიოკლიტიანეს გამეფების პირველს წელს, როდესაც მან სასძლოს ძებნა დაიწყო, ესე იგი, 284 წელს. მაშასადამე, ამ გამოანგარიშებით, თრდატი 285-286 წლებში მოქცეულა⁶. ვაგიდა რამდენიმე წელიწადი

¹ Проф. В. Болотов, Лекции по истории древней церкви II, 235.

² Eusebii Caesariensis Historia Ecclesiastica VI, 46.

³ Н. Ахонц, Армения в эпоху Юстиниана, стр. 347.

⁴ Ibid. стр. 347-9.

⁵ A. Harnack, Mission und Ausbreitung II, 168.

⁶ ასე რომ გრიგოლის აქტებში შემდეგი დროისა და ტრადიციის შეტანილი უნდა იყოს და მეორე შრეს უნდა წარმოადგენდეს ის საქრონოლოგიო ფაქტები, რომელნიც მოყვანილია განსაკუთრებით არაბულს ვერსიაში, სახელდობრ: დაკავშირება თრდატის მოქცევისა კონსტანტინე დიდის დროსთან, ხელდასმმა გრიგოლისა ლეონტი კესარიელის მიერ, რომელიც პირველი მსოფლიო კრების მონაწილე იყო (Harnack, Mission und Ausbreitung II, 171), აღნიშნვა იმისა, რომ, როდესაც გრიგოლი და თრდატი რომში მივიდნენ, იქ პაპად იყო ევსევი 418 აპრ. —17 აგვ 310 წლ; აგრეთვე იმისა, რომ გრიგოლის კურთხევისას სებასტიის საეპისკოპოზო კათედრა ეკავა პეტრეს, რომელიც, გრიგოლის მიერ

ბასა შინა მისსა არლარავის უტევა ქართლსა¹ შინა რომელსა იგი ამისსა უწინარეს და პირველ კერპთა მიმართ შესწირვიდეს მსხვერპლად ყრმათა, არამედ ცხურისა და ძროხისა შეწირვა ვანუწესა და ამისათვის ეწოდა მას რეე მართალი“². ჩანს, მესამე საუკუნის პირველ ნახევარში იბერიაში იმდენად საგრძნობი ყოფილა ქრისტიანობის გავლენა, რომ ის მეფესაც კი სცნობია და ადამიანთა მსხვერპლად შეწირვის ჩვეულების გადაგდებისათვის ხელი შეუწყვია. ამ საუკუნის გასულს, მას შემდეგ, რაც თრდატ, სომხის მეფე, მოიქცა, „მიერთვან ქება-დიდება ქრისტესი არლარა ფარულად ითქმოდა ქართლსა შინა, რამეთუ მადლსა ღმრთისასა ეწყო მოფენად აღმოსავლეთს“³. მაგრამ ჯერ კიდევ „ქება-დიდება ქრისტესი ფარულად ითქმოდა“, ის ნებადართული არ ყოფილა; საჭირო იყო, თუ მეტი არა, ნახევარი საუკუნე მაინც, რომ ის ოფიციალურად ნებადართული შექმნილიყო უზენაესი ხელისუფლების მიერ.

ებლა, მაშასადამე, მივადექით მთავარ საკითხს: როდის მოიქცა იბერია და როდის შეიქმნა იქ ქრისტიანობა ნებადართულ საწმუნოებად? ამ საკითხის გარკვევისას ჩვენს განკარგულებაში ორი კატეგორიის წყაროებია: ქართული და ბიზანტიური⁴.

ქართული წყაროები შემონახულია „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ს. ქრონიკაში და წმ. ნინოს შატბერდულ-ქელიშურს ცხ ო ვ რ ე ბ ა შ ი, რომელიც საბოლოოდ ჩამოყალიბებულია 882-912 წლებში⁵. ისტორიული ღირებულება ამ წყაროებისა მაინცადამაინც დიდი არ არის, ისინი სავსეა ლეგენდებით, ანაქრონიზმებით და ერთიმეორის საწინააღმდეგო ფაქტებითა და თქმულებებით. რაც შეეხება ბიზანტიურ ნაგე ხარათის მიმართ უკან სიბოჲო სხვაჲში ჩაა?

¹ ქართლსა=იბერიასა; მატინე და საზოგადოდ ჩვენამდე შენახული წერილობითი ძეგლები იმ დროისა არიან, როდესაც ძველი ეთნოგრაფიული გავება დავიწყებული იყო და იბერიასაც ქართლი ეწოდებოდა პოლიტიკურად.

² ქ ა რ თ ლ ის ც ხ ო ვ რ ე ბ ა მ ა რ ი ა მ დ ე დ ო ფ ლ ის ა, გვ. 43.

³ Ibid. გვ. 73.

⁴ არ ვასახელებთ საგანგებოდ სომხურ წყაროს, რომელიც მოსე ხორენელის სახელითაა შენახული, არც ეთიოპურს, კობტურს და არაბულ სვინაქსრებს (O. L e m m, Zur Geschichte der Bekehrung der Iberer zum Christentum, *Изв. Академии Наук* 1899, т. X., № 5, стр. 416-434), ვინაიდან ეს წყაროები დამყარებულია გელასი—რუფინოზის თქმულებაზე და ადგილობრივს ქართულს ცნობებზე.

⁵ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია I, 569-579.

⁶ კ. კეკელიძე, იქვე. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გამ. 2, გვ. 73-91. მისივე. „ანდრია მოციქულის და წმ. ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში“, მოამბე 1900 წ. V-VI.

ცნობებს, მათ პირველწყაროდ ამდებან მიჩნეული იყო ისტორიკოსი რუფინოზი, რომელმაც 401-402 წლებში გადათარგმნა ლათინურად ევსევი კესარიელის „საეკლესიო ისტორია“ და გაგვრძელების სახით დაურთო მას ორი წიგნი (X—XI), სადაც, სხვათა შორის, იბერთა მოქცევის შესახებააა ლაპარაკი. მაგრამ 1914 წელს გერმანელმა მეცნიერმა Anton Glas-მა თავის სადოქტორო დისერტაციაში¹ დაამტკიცა, რომ რუფინოზს ეს ორი წიგნიც ბერძნული ენიდან უთარგმნია, სახელდობრ, კესარიელი (პალესტინაში) მიტროპოლიტის გელასის თხზულებიდან. გელასი იყო დისწული იერუსალიმის მთავარეპისკოპოსის კირილესი (350—386), რომელსაც ის კესარიის მიტროპოლიტად უყურთხებია 367 წელს, თუმცა, არიანოზთა ინტრიგების გამო, კათედრის დაკავება მას მხოლოდ 381 წელს მოუხერხებია.

გელასის, რომელიც 395 წელს გარდაცვლილა, თავისი ბიძის, კირილე იერუსალიმელის, შეკვეთით, მისსავე სიცოცხლეში, დაუწერია ევსევი კესარიელის „საეკლესიო ისტორიის“ გაგვრძელება. ეს გაგვრძელება უთარგმნია ლათინურად რუფინოზს, ბერძნული ტექსტისი, ყოველ შემთხვევაში ის ნაწილი მისი, რომელიც ჩვენს საკითხს ეხება, შემონახულია გელასი კვიზიკელის შრომაში, რომელიც დაწერილია 475 წლის ახლო ხანებში². ამრიგად, ყველაფერი ის, რაც რუფინოზს აქვს მოთხრობილი იბერთა მოქცევის შესახებ, ამოღებულია გელასი კესარიელის თხზულებიდან³. სამწუხაროდ, გელასი კესარიელის შრომა უცვლელად არ შენახულა არც რუფინოზის თარგმანში, არც გელასი კვიზიკელის კომპილაციაში: ისინი ალაგ-ალაგ ავრცობენ მას, ადგილადგილ სცვლიან, უმატებენ სიტყვებს, წინადადებებს, სახელებს, ცნობებს, რომელნიც ხშირად სიმართლეს არ ეგუებიან⁴. გელასი კესარიელს იბერთა მოქცევის ამბავი გადა-

¹ Die Kirchengeschichte des Gelasios von Kaisareia — die Vorlage für die beiden letzten Bücher der Kirchengesch. Rufins, Leipzig-Berlin, Teubner 1914.

² Gelasii Cyziceni, Historiae Concilii Nicaeni lib. III. (A. M. Ceriani, Monumenta sacra et profana ex codicibus praesertim bibliothecae Ambrosianae, Tom. I, 130 ss. Mediolani 1861). Migne, Patrol. Curs. Comp. s. gr. t. 85. col 1179-1360. Marg. Heinemann, Gelasius' Kirchengeschichte, Leipzig, Hinrichs 1918.

³ იხ. ს. ყაუხჩიშვილის ბიბლიოგრაფია „ჩვენი მეცნიერება“, № 6-7, 1923 წ. გვ. 96-100

⁴ A. Glas-ის დასახელებული თხზულება, გვ. 74-75, 77-78. სოკრატე და სოკომენი, როდესაც იბერთა მოქცევის ამბავს გადმოგვცემენ, ემყარებიან რუფინოზის თარგმანს, ხოლო თეოდორტე კვირელი — გელასი კესარიელის ბერძნულ ტექსტს.

სცა „ფრიად სარწმუნო ბაკურიმ, კაცმა ფრიად ღვთისმეტყველურად მეფის შთამომავალმან და იბერთა შორის სახელოვანმან“¹ მელიც გახდა რომაელთა სატრაპი და აწარმოვა ომი ბარბაროს სარკინოზთა წინააღმდეგ პალესტინის მწვერვალებზე და მათზე ბრწყინვალედ გაიმარჯვა². ამით აიხსნება, რომ ჩონჩხი გელასი კესარიელის და ქართულ წყაროთა თქმულებებისა ერთიდაიგივეა³: იბერთა მეფეს ქრისტიანობა მიუღია 1) ტყვე-ქალის ქადაგებით, 2) ნადირობის დროს მხარე დაბნელების გამო, 3) იმპერატორის კონსტანტინეს დროს, 4) რომლისაგანაც მას საშლედლოება გამოუთხოვია და მიუღია კიდევაც.

IX

მთავარი საკითხები იბერთა მოქცევის ისტორიიდან შემდეგია: 1) ვინაობა იმ მეფისა, რომელმაც პირველად აღიარა იბერიაში ქრისტიანობა ოფიციალურად; 2) წელიწადი მისი მოქცევისა. 3) ვინაობა მისი მომქცევი მისიონერისა. სამწუხაროდ, ვერც ქართული, ვერც ბიზანტიური წყაროები ვერ გვირკვევენ ჩვენ ამ საკითხებს. ამიტომ მათი გათვალისწინებისათვის უნდა მივმართოთ სხვა გზას და სხვა მოსაზრებებს. მაგრამ, ვიდრე ამ საკითხების გარკვევას შეუძლებოდეთ, უნდა შევჩერდეთ იმ ლოკალიზაციაზე, რომელსაც უკეთებენ იბერიას მისი მოქცევის ისტორიკოსები. გელასი კესარიელი ამბობს, რომ იბერები ცხოვრობდნენ „პონტის გასწვრივ მდებარე მიწაწყალზე“ (περὶ τῆς ἁπλῆς Πόντου καὶ Ἰβηρίας). რუფინოზის ცნობით „Iberorum gens sub axe Pontico jacet“, ხოლო სოკრატე სქოლასტიკის გადმოცემით იბერები ცხოვრობდნენ ევქსინის პონტის ნაპირზე. ამაზე შეჩერება მით უფრო საჭიროა, რომ ამ ოცი წლის წინათ პროფ. ნ. მარტოშა წამოაყენა თეორია, უმთავრესად ლინგვისტურ-ტოპონიმურ მოსაზრებებზე დამყარებული, რომლითაც ის იბერია, რომლის მოქცევას ბიზანტიელი და სხვა ისტორიკოსები მოგვითხრობენ, მოთავსებულია დასავლეთ-საქართველოში, ლაზების ჩრდილო-აღმოსავ-

¹ შესაძლოა, ბაკური რუფინოზსაც იცნობდა პირადად, ვინაიდან ისიც მის დროს ცხოვრობდა პალესტინაში, და იბერთა მოქცევის ამავე მასაც უამბო.

² თუმცა თავდაპირველი ქართული წერილობითი წერსია იბერთა მოქცევისა, რომელიც, შესაძლოა, მართლაც გრიგოლ დიაკონს ეკუთვნოდა, შედგენილი უნდა ყოფილიყოს გელასი-რუფინოზის ზეგავლენით.

ლეთით, დღევანდელი სამეგრელოს საზღვრებში¹. ნ. მარრის სტრატეგიაში პეტრე მაჟუმელიც ამ ადგილიდან იყო, ამ ადგილის მკვიდრნი იყვნენ პროკოპი კესარიელის „იბერი, რომელიც ყველა ერებზე უკეთ იცავდნენ ქრისტიანობას“; ამ ივერთა მონასტერი იყო ის მონასტერი, რომელიც მეექვსე საუკუნეში განაახლა იუსტინიანე დიდმაო (De Aedificiis, V, 9). თუ ეს ასეა, გამოდის, რომ ამ შემთხვევაში ლაპარაკია ერთერთ ქართველ ტომზე, რომელიც დასავლეთ-საქართველოში ბინადრობდა, და აღმოსავლეთ-საქართველოს მოქცევის შესახებ აღარავითარი ცნობა აღარ გვრჩება ხელში. მაგრამ ეს ასე არ არის. 65 წლიდან მოყოლებული ქრისტეს დაბადებამდე კლასიკური მწერლები და გეოგრაფები იბერიას უჩვენებენ აღმოსავლეთ-საქართველოში, კოლხიდასა და ალბანიას შუა, სომხეთის ჩრდილოეთით. ამას მხარს უჭერს იბერთა მოქცევის ერთერთი ისტორიკოსიც, სახელდობრ სოქომენი, რომელიც ამბობს, რომ „ეს ბარბაროსი ერი სომხეთის ჩრდილოეთით ცხოვრობსო“. პროკოპი კესარიელი, თანახმად სტრაბონისა², აღნიშნავს, რომ კოხლიდისა და იბერიის საზღვარს შეადგენს ციხე შორაპანი³, მაშასადამე, როგორ შეეძლო მას საუკეთესო ქრისტიანედ მიჩნეული იბერები დღევანდელს სამეგრელოში მოეთავსებია? საქმე შემდეგნაირად უნდა წარმოვიდგინოთ: ჯერ კიდევ სტრაბონი ამბობდა, რომ შავიზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიის, მესხეთის, ერთი ნაწილი იბერიის ფარგლებში შედისო⁴. პროკოპი კესარიელის მოწმობითაც, შავიზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ქ. პეტრას ქვემოთ, რომელიც ლაზიკის სამხრეთ-საზღვრად ითვლებოდა⁵, მდებარეობს მესხეთი, რომელიც იბერიის სამეფოს ეკუთვნის⁶. მაშასადამე, გარკვეულს ხანაში იბერდა ქოროხის მიდამოში შავზღვას აწევდა⁷. გელასი კესარიელს, რუფინოზს და სოკრატეს, ჩანს, მთლიანი გეოგრაფიული წარმოდგენა არ ჰქონიათ იმ ქვეყნის შესახებ, რომლის მოქცევას მოგვითხრობენ, და იბერიად მიუღიათ მხოლოდ ერთი ნაწილი მისი, რომელიც

¹ Крещение армян, грузин, абхазов и аланов св. Григорием, стр. 170-174.

² Geographica, lib. XI, c. III, 4.

³ De bello Persico II, 29.

⁴ Geographica, lib. XI, c. II, 18.

⁵ De bello Persico II, 29; De bello Gotthico IV, c. 2, § 21-23.

⁶ De bello Gotthico, IV, c. 2, § 24-26.

⁷ ს. კაკაბაძე, ქართული საზღვარმწიფოებრივობის გენეზისის საკითხები საისტორიო მთაწმბე I, 21, 293.

შავიზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარეობდა, სახელწოდება კი კატორიული მესხეთი და მისი მიდამოები. ამით აიხსნება ამხანაგის ხელახლა თან დაკავშირებული ლოკალიზაცია იბერიისა, რომელსაც ჩვენ მათს მოთხრობაში ვპოულობთ.

ამნაირად, მეოთხე საუკუნეში მოქცეული იბერია არის აღმოსავლეთ-ქართველთა სახელმწიფო და არა დღევანდელი სამეგრელოს ტერიტორია, როგორც ნ. მარრი ფიქრობდა.

X.

იბერთა პირველს ქრისტიან მეფეს ბიზანტიური წყაროები არ ასახელებენ, ალბათ, ბაკურსაც არ დაუსახელებია ის გელასი კესარიელისათვის; სამაგიეროდ, ქართული წყაროების დაფინებითი და კატეგორიული გადმოცემით, რომელსაც მხარს უჭერს მოსე ხორენელიც (II, 86), ეს მეფე იყო მიჰრანი, ან მირიანი. ამაში ბოლოდრომდე არც არავის შეჰქონდა ეჭვი, ეს ერთგვარი დოღმა იყო არა მარტო ეკლესიისა, არამედ ძველი დროის მწერლებისა და ახალი დროის მკვლევართათვისაც. მხოლოდ 1895 წელს გერმანელმა მეცნიერმა Richard Raab-მა გამოსცა ასურული ტექსტი პეტრე მაჟუმელის ცხოვრებისა¹, სადაც ხაზგასმითაა აღნიშნული, ისიც არა ერთხელ, არამედ რამდენჯერმე, რომ პირველი ქრისტიანი მეფე იბერიისა იყო პეტრეს პაპა (დედის მამა) დიდი ბაკურა, რომელმაც ის ერი მოაქციაო. ამ ახალ ცნობას გამოეხმაურენ ზოგიერთი ისტორიკოსებიც, როგორც მაგალითად, პროფ. ვ. ბოლოტოვი² და ივ. ჯავახიშვილი³, რომელთაც ის შესაწყნარებლად დაინახეს. მაგრამ, როგორც თავის დროს ეს ს. გორგაძემაც შენიშნა⁴, დასახელებული წყარო ამ მუხლში ისტორიულ სინამდვილეს არ უნდა შეიცავდეს. წარმოდგენილი და დაუჯერებელია, რომ ქართველებს და ქართულ ეკლესიას დავიწყებოდეს სახელი თავისი პირველი ქრისტიანი მეფისა. შესაძლებელია, როგორც ამას ქვემოთაც დავინახავთ, არცოდნა ან დავიწყება ამ ამბის თანამედროვე ბიზანტიის ან სხვა რომელიმე

¹ Petrus der Iberer. Ein Characterbild zur Kirchen- und Sittengeschichte des fünften Jahrhunderts, Leipzig 1895.

² Журналы Совета Петерб. Духовной Академии за 1896-7 г. стр. 263—264.

³ ქართველ ერის ისტორია I, 180—181.

⁴ საქართველოს ეკლესია და მისი დასაწყისი, მოამბე 1907 წ. III, 36 49—37.

უცხო მეფისა, მაგრამ ძნელი დასაჯერებელია დაეწყება მსკერპანს ლი
 რი მეფისა. ასურული ცნობის წარმოშობის ასახსნელად ორი შესა
 ძლებლობა არსებობს: 1) ავტორი განგებ აზვიადებს ad maiorem glo-
 riam Petri მისი პაპის, ბაკურის, პიროვნებასა და ღვაწლს; მარლთაც,
 მას არა ჩვეულებრივ ადამიანად გამოჰყავს არა მარტო ბაკური, არა-
 მედ ყველა ნათესავები პეტრესი. საკმარისია აღვნიშნოთ, რომ ყვე-
 ლა მისი მახლობელნი, ავტორის გადმოცემით, წმინდანები არიან;
 წმინდანებად გამოჰყავს მას ბაკური და მისი მეუღლე დუხტია, მმა
 ბაკურისა არჩილი, დედა პეტრესი ბაკურდუხტია, მისი ბებია (მამის
 დედა) ოსდუხტია, მისი აღმზრდელები კუცო და ოწა. ერთი სიტყვით.
 ავტორის ტენდენცია პეტრეს მახლობლების დახასიათებისას მკი-
 თხველისათვის აშკარაა, მას სურს გაადიდოს ისინი და ხაზს უსვამს
 განსაკუთრებით მათს სარწმუნოებრივ-ეკლესიურ ღვაწლსა და ღირ-
 სებას. 2) შესაძლებელია, ავტორი, მეექვსე საუკუნის შწერალი, შე-
 ცთომლაში შეიყვანა რუფინოზის ფრაზამ: Bacurius, gentis ipsius rex,
 ანადა სოკრატეს სიტყვებმა: Βακλῆναξ Ἰβήρων, და პირველ ქრისტიან
 მეფედ ბაკური მიიღო მან¹. ამგვარსავე შეცთომლაში შეედლო შეყ-

¹ ასეთსავე შეცთომლაში შეუყვანია რუფინოზის სიტყვებს ვილაც კარმელიტი
 მამა თომას (Thomas de Jesus). თიათინელთა ორდენის წინამძღვარს ცა მპისს,
 რომელსაც სამეგრელოში 23 წელი დაუყვია XVII საუკუნეში და თავისი თხზუ-
 ლება „სამეგრელოს აღწერილობა“ გადაუცია შარდენისათვის, ამ აღწერი-
 ლობაში შემოუნახავს ერთი საყურადღებო ციტატა. იბერთა მოქცევის შესახებ,
 ამბობს მამა ცა მპი, მე უფრო დასაბუთებულად მიმაჩნია აზრი კარმელიტის
 მამა თომასის. თომას დაუწერია თხზულება „ყველა ერთა მოქცევისათვის“; ამ
 თხზულების მეოთხე წიგნში, თავი 9, ფურცელი 190, თამა ამბობს, რომ იბერი
 მოაქცია გრთმა მხევალმა, სახელით ნინომ, რომლის ხსენება, ვითარცა იბერთა
 მოციქულისა, სადღესასწაულში დადებულია 15 დეკემბერს. თომას გადმოცემული
 აქვს იბერთა მოქცევის შესახებ ნინოს მიერ საერთოდ ის, რაც რუფინოზს, მზო-
 ლოდ ბოლოს დასძენს: „მეფემ, რომელსაც ბაკური ერქვა, გაუგზავნა იმპერა-
 ტორ კონსტანტინეს მოციქულები და აღუწა მას თავისი მოქცევის ამბავი; იმპერ-
 ატორს გაუხარდა და ერის დასამოძღვრად გამოუგზავნა მას მღვდლები და ეკ-
 ლესიის მსახურნი. რამოდენიმე ხნის შემდეგ თვით მეფე წაიდა კონსტანტინოპოლს,
 იმპერატორმა დიდის პატივით მიიღო ის და შიანიჭა მას გრაფის ღირსება პირვე-
 ლი ხარისხისა, ამასთანავე დანიშნა ის მთავრად პალესტინისა და ღწენილად ორი
 კორპუსისა, რომელთაც ერქვათ არციონისა და სეკურარის კორპუსი. ბაკური იმ-
 ხვერპლა ორი თავადის ხრივებმა, რომელთაც ერქვათ რუსტიკი და იოანე და
 რომელთაც ბაკურის გადიდება და ამაღლება შემწერდათ. ღმერთმა ეს დაწაშული
 დაუსჯელად არ დასტოვა: საიმპერატორო არმიამ, რომელიც 50.000 კაცისაგან შეს-
 დებოდა, დაამარცხა სპარსეთის ჯარმა, 37.000 კაცისაგან შემდგარმა, ხოლო
 რუსტიკი და იოანე თავის წარკვეთით დაისაჯენ“ (Chardin, Voyage en Perse. t. I,
 par. 1, pag. 156-159, Amsterdam, 1711).

ვანა ის ანტიოქიის გამოჩენილს იუროსტსა და რიტორს¹ ნიოსს, რომელთანაც ბაკურს ნაცნობობა ჰქონია; 391 წელს ბაკური ანტიოქიაში მისულა და ლიბანიოსისათვის გამოუმკლავებია თავისი განსაკუთრებული პარტიისცემა (Libanii Epist. 963, 964). ლიბანიოსი გადმოგვცემს, რომ ბაკური თავდაპირველად წარმართი იყო და მერე გაქრისტიანდაო (Epist. 980)². აქ, რასაკვირველია, არაა ნათქვამი, რომ ბაკური პირველი ქრისტიანი მეფე იყო იბერიისა, ეს მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ ბაკური ქრისტიანობაში არ დაბადებულა ისე, როგორც მირიანი და სხვა წვერი მისი ოჯახისა, მაგრამ ჰავიოგრაფს შეეძლო გაეგო ეს ცნობა სწორედ ისე, როგორც მას გადმოუცია.

ჩვეულებრივ ფიქრობენ, რომ პირველ ქრისტიან მეფეს, ბაკურს, პეტრეს პაპას, იძულებით თუ ნებაყოფლობით, ტახტი მიუტოვებია და ბიზანტიაში გადასახლებულა, სადაც მას სამსახურიც მიუღია, სახელდობრ კეისრის სეფე-ჯარის უფროსობა პალესტინაში. პალესტინაში ყოფნისას, იერუსალიმში, მას რუფინოზისათვის გადაუცია იბერთა მოქცევის ამბავი, ომებში მონაწილეობა მიუღია და 394 წელს ევგენიოზ ტირანთან ბრძოლაში მოკლულა³.

ყველაფერი ეს სინამდვილეს არ შეესაბამება: ის ბაკური, რომელმაც რუფინოზს იბერთა მოქცევის ამბავი გადასცა, არ ყოფილა არც პირველი ქრისტიანი მეფე და არც პეტრე მაჯუმელის პაპა.

მართლაც, საკმარისია ზერეულად გადაიკითხოთ რუფინოზის (= გელასის) თქმულება, რათა დარწმუნდეთ, რომ ბაკური თავისთავზე კი არ ლაპარაკობს აქ და საკუთარ თავგადასავალს კი არ გადმოგვცემს, არამედ მესამე პირზე, ვილაც სხვა მეფეზე გვესაუბრება. თან, არც რუფინოზი ამბობს, რომ ეს ამბავი მას თვით ახლად მოქცეულმა პირველმა მეფემ გადასცა; ბაკური, მისი თქმით, იყო მხოლოდ gentis ipsius rex, გელასი კესარიელის ტექსტით კი ის მეფეც არ ყოფილა, არამედ „მეფეთა შთამომავალი“ მხოლოდ³.

ჩვენ გვგონია, რომ რუფინოზ-გელასის მოსაუბრე ბაკური იყო

¹ Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, II, 2724, — 2725.

² Проф. В. Бологов, Журнали Совета Петерб. Духовн. Академии за 1896-7 г. стр. 263-4.

³ A. Glaso ფიქრობს, რომ უკანასკნელი უფრო სწორეა, ვინაიდან ნამდვილი მეფე, მისი სიტყვით, ბიზანტიელთა სამსახურში არ შევიდოდა (Die Kirchengeschichte des Gelasios, S. 52). ამ მეფეს ისტორიკოსი Zosimus შეეთოშობთ სომხადა სოელის (ed. Mendelsson IV, 57,.)

მირიან მეფის მემკვიდრე ბაკური¹, რომელიც, მათიანეს² კლასიკური ჯერ კიდევ გამეფებამდე იზრდებოდა ბიზანტიაში, როგორც მძევალი; ხანმოკლე მეფობის შემდგომ, — არაუადრეს 362 და არაუგვიანეს 368 წლისა, ის, ჩანს, ისევ ნაცნობ ბიზანტიას შეფარებია. სწორედ ამ ბაკურისათვის შეეძლოთ ეწოდებინათ როგორც *gentis ipsius rex* (რუფინოზი), ისე *αυτοῦ τοῦ βασιλέως γένους* (გელასი).

იერუსალიმელი ბაკური, იბერთა მოქცევის მომთხრობი, არ იყო „დიდი ბაკურ მეფე“. პეტრე მაღუმელის პაპა. საქმე ისაა, რომ იერუსალიმელი ბაკური, ბიზანტიელ ისტორიკოსთა მოწმობით², მოუკლავთ ევგენიოზ ტირანთან ბრძოლაში 394 წელს მდინარე ფრიგიდასთან, იტალიაში, ქ. აქვილეადან 36 მილის დაშორებით³; პეტრეს პაპა ბაკური კი თითქოს ქრისტიანობისათვის უწამებიათ სპარსეთში. ამის შესახებ ასურული ბიოგრაფია გადმოგვცემს შემდეგს: „ბაკურმა, ყველა სათნოებასთან ერთად, მოიგო აგრეთვე გვირგვინი აღმსარებლობისა ან, უკეთ რომ ვთქვათ, მოწამეობისა: მას მშვიდობიანობის ხელშეკრულება ჰქონდა დადებული სპარსეთის მეფესთან და მის მხედართმთავრადაც ითვლებოდა, ამიტომ ის ერთხელ ომში იყო გაწვეული შაჰისაგან. მზის ამოსვლისას მეფე, მხედართმთავარნი და დიდებულნი ჩამოხტენ ცხენებიდან და დაიწყეს მზის ლოცვა-ვედრება, ბაკური კი ამ დროს განაგრძობდა ცხენზე ჯდომას. ის ამისათვის შეასმინეს შაჰს, რომელმაც მას მოუწოდა და ჰკითხა: მართალია ყველაფერი ის, რასაც შენზე ამბობენო?“ ბაკურმა კადნიერად აღიარა თავისი ქრისტიანობა, რისთვისაც „მეფე აენტო და გაკვირებული ჩუმად ეკითხებოდა თავისიანებს: ნუ თუ ეს ბაკურია, რა უნდა უყოთ მასო?“⁴ მართალია, მოთხრობა ამაზე წყდება, არ არის ნაჩვენები, თუ რა უყვეს მას ამისათვის, მაგრამ ზემომოყვანილი სიტ-

¹ ასე ფიქრობს ს. გორგაძეც, საქართველოს ეკლესია და მისი დასაწყისი, მოამბე 1905, III, 36.

² Rufinus XI (II) 33; Zosimus IV 57, 58, 59.

³ Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie, VII, 1, col. 104. ფიქრობენ, რომ ცნობა ზოსიმესი, ვითომც ბაკური აღნიშნულს ბრძოლაში მოკლულიყო, შეუტომა, ვინაიდან რუფინოზთან საუბრის დროს ის კიდევ ცოცხალია (Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie, II, 2724-2725); მაგრამ ეს გაუგებრობაა: ჯერ ერთი — საეჭვოა, მართლა იცნობდა ბაკური რუფინოზს და მართლა ესაუბრა მას (პირველი წყარო ხომ გელასია?), მეორე — რატომ უნდა ვიფიქროთ, რომ რუფინოზს ის ესაუბრა 394 წლის შემდეგ და არა უფრო ადრე, რუფინოზი იერუსალიმში ხომ 378 წლიდან იმყოფებოდა?!

⁴ R. Raabe, Petrus der Iberer, S. 17-18.

ყვები „მოიგო გვირგვინი აღმსარებლობისა ან, უკეთ რომ მოწამეობისაო“ ვეფთქებინებს, რომ ის მართლაც დაუსჯიანი

გარდა ამისა საყურადღებოა შემდეგი გარემოება: დიდი ბაკურის შემდეგ, პეტრეს ასურული ცხოვრებით, იბერიის ტახტი დაუკავებია, თანახმად იქ მიღებული მემკვიდრეობითი წესისა, მის მოხუცებულ ძმას არჩილს¹. მართალია, IV-V საუკუნეების მართლმადიდებელი ისტორიოგრაფიაში ჯერ-ჯერობით ზედმიწევნით გარკვეული არაა, მაგრამ სომხურ საისტორიო თხზულებათა დახმარებით მიახლოებით მაინც შეგვიძლია, ყოველ შემთხვევაში, ბაკურისა და არჩილის ეპოქა გავითვალისწინოთ. მესროპის ბიოგრაფი კორიუნის გადმოგვცემს: „მესროპი, სომხური ანბანის გამოგონების შემდეგ, გაემგზავრა იბერიაში, წარუდგა ამ ქვეყნის მეფეს ბაკურს და ეპისკოპოსს მოსეს და მათი თანხმობით ქართველებს შეუქმნა ანბანი“; ამავე ცნობას იმეორებს მოსე ხორენელიც, რომლის გადმოცემით ეს ამბავი მოხდა მას შემდეგ, რაც არკადი კესარი გარდაიცვალა და ბიზანტიის ტახტზე ავიდა მისი შვილი თეოდოსე მცირე (III, 54), ესე იგი 408 წლის შემდეგ. გავიდა ამის შემდეგ კარგა ხანი და მესროპი, გუგარქის ბღეშის არშუშას მიპატიებით, მიდის სამისიონერო მიზნით ტაშირს; ამ დროს იბერიაში მეფობდა ვინმე არჩილიო“ (III, 60). როგორც არ უნდა შევხედოთ ჩვენ ამ ცნობას, მივაკუთნებთ მას მართლა კორიუნს, თუ ვინმე ყალბისჩამდგელს, ყოველ შემთხვევაში მეექვსე საუკუნის გასულს რძ სომხურს მწერლობაში უკვე არსებობს (აბრაამ კათოლიკოსის წერილი 607 წლისა); მაშასადამე, ის ფაქტი, რომ იბერიაში მეხუთე საუკუნის პირველს მეოთხედში ცნობილი იყვნენ ბაკური და არჩილ მეფეები, დამოწმებულია ასურული (პეტრეს ცხოვრება) და სომხური (კორიუნის და მოსე ხორენელი) წყაროებით. სომხური

¹ ibid. S. 15, 18. საყურადღებოა პეტრეს ასურული ცხოვრების დაკინებითი ჩვენება, რომ, როდესაც მეფედ იყო ჯერ ბაკური და მის შემდეგ მისი ძმა არჩილი, ამავე დროს მეფედ იყო აგრეთვე პეტრეს ძმა ბოსმარიოსი (Rabe, S. 15, 18); ნუ თუ ერთსადაცავე დროს ორი მეფე იყო იბერიაში? აქ უპიკველია, ჩვენ გვაჭვს გამოძახილი იმ ფაქტისა, რაც 368 წელს მოხდა იბერიაში: რომაელებმა და სპარსელებმა ამ წელს იბერია ორად გაყვეს, ერთს ნაწილში ვამეფეს საურმაგი, მეორეში ასაგური (Ammianus Marcellinus, Rer. gest. lib. XXVII, 12, 21). ორმადობა იბერიაში მეხუთე საუკუნის პირველს მეოთხედშიც არ მოსპობილა: ბაკური და არჩილი ყოფილან იბერიის ერთი ნაწილის (ალბად სპარსულის) მეფეები, ბოსმარიოსი კი მეორესი (რომაულის). ამ ორ სამეფო ოჯახს შორის ნათესაური კავშირიც ყოფილა, ყოველ შემთხვევაში ჭალის გათხოვების სახით.

წყაროებიდანა ჩანს, რომ ბაკურ მეფე ცოცხალია 408 წელს¹ უკეთ რომ თქვათ, სომხური ანბანის გამოგონების შემდეგ² აღვილი ჰქონდა არაუადრეს 412 წლისა¹. ეს კიდევ ცოტაა: როგორც დავინახეთ, არჩილი გამეფებულა დაახლოებით იმ ხანებში, როდესაც მესროპი ტაშირს მისულა, ეს კი, მოსე ხორენელის ქრონოლოგიით, მომხდარა 424 წლის ახლო ხანებში². გამოდის, რომ ღიდ ბაკურ მეფეს თავის ძმის არჩილისათვის ტახტი გაუთავისუფლებია 424 წლის ახლო ხანებში; განა წარმოსადგენი და დასაჯერებელია, რომ კაცი, რომელიც მეფედ იჯდა კონსტანტინე დიდის დროს, მაშასადამე მეოთხე საუკუნის ოც-ოცდაათიან წლებში, 424 წლის ახლო ხანებშიაც კიდევ ცოცხალი და მეფედ ყოფილიყოს? აი ამიტომ ვამბობთ, რომ პეტრე მაჟუმელის პაპა, „დიდი ბაკურ მეფე“, არ შეიძლება ყოფილიყო პირველი ქრისტიანი მეფე იბერიისა. ასე რომ ტრადიციული ქართულ-სომხური რწმენა ურუყვეი რჩება: პირველ ქრისტიანი მეფე, რომლის დროსაც იბერიამ ქრისტიანობა მიიღო, არის მირიანი.

XI

რომელს წელს მოხდა მირიანისა და იბერთა მოქცევა? ამ საკითხზე პასუხის გაცემა არც ისე ადვილია; არამც თუ წელიწადი მირიანის მოქცევისა, ჩვენ ისიც კი არ ვიცით ექვმიუტანლად, როდის მეფობდა ის. ვახუშტის ქრონოლოგიით მირიანი მეფობდა 265-342 წლებში¹, ს. გორგაძის გამოანგარიშებით—300-362 წლებში²; პროფ. ივ. ჯავახიშვილი ამშიანე მარცვლინისა და პეტრე მაჟუმელის ასურულ ცხოვრების ცნობათა მიხედვით იმის

¹ გალუსტ ტერ-მკრტიჩიანი, გაზეთი ორიზონი 1913 წ. №№—121—122.

² როდესაც გარდაიცვალა სპარსეთის მეფე ივზიდგერ I, ესე იგი 420 წელს, მოკლავთ სომხეთის მეფე შაფუხი, ამის შემდეგ სამი წლის განმავლობაში სომხეთში აღრეულება და უწყაოება სუფევდა (III, 56), ამიტომ მეოთხე წელს (424) სპარსეთის მეფემ ბაჰრამ V სომხებს მეფედ მისცა არტაშირი; სწორედ ამავე ხანებში მესროპი წასულა ტაშირს (III, 60) და გაუგია, რომ იბერიაში არჩილი მეფობდა.

³ ანადა დასაჯერებელია გზნა, რომ ეს ბაკური მეოთხე საუკუნის ოთხმოციან წლებში კიდევ ყოფილიყო *virtute animi et corporis insignum*, როგორც რუფინოზი ამბობს (II, 33)?

⁴ დიმიტრი ბაქრაძის გამოცემა გვ. 54—76.

⁵ საქართველოს ეკლესია და მისი დასაწყისი, მოამბე 1905, III, 23—25, 31—33. მისივე — წერილები საქართველოს ისტორიიდან II, 63—67.

მეფობას სდებს არაუადრეს 337 წლისა და არაუგვიანეს 361 წლისა. მირიანს, resp. მიპრანს, ასახელებს მოსე ხორენელიც¹ რიაში; მისი თქმით, ის ყოფილა ერთერთი მხედართმთავარი თრდატისა (II, 85), დამტკიცებული ამ თანამდებობაზე 344 წელს ანტიოქეს მიერ, როდესაც მან ტახტზე აიყვანა თრდატის შვილი ქასრე, (II, 6), და გარდაცვლილი ქასრეს სიკვდილამდე (+ 353, III, 10), ჩრდილოეთის ხალხთა თავდასხმისას, 350 წლის ახლო ხანებში (III, 9). როგორც ვხედავთ, მირიანის ქრონოლოგია ჯერ კიდევ გარკვეული არაა, ამიტომ ჩვენ არ შეგვიძლია ვთქვათ, როდის დაიწყო მან მეფობა; ერთი კი ცხადია და უცილობელი, რომ 361 წელს ის კიდევ ცოცხალი იყო და ტახტზე იჯდა: ამმიანე მარცელინის გადმოცემით 361 წელს რომაელებს, მირიანის (Meribanes) გულის მოსაგებად, მისთვის საჩუქრები გაუგზავნიათ².

რადგანაც, როგორც დავინახეთ, მირიანის მეფობას 265—361 წლებში სდებენ, ცხადია, ამ ფარგლებში უნდა მოიძებნოს მისი მოქცევის წელიც.

მართლაც, სხვადასხვა მკვლევარნი სხვადასხვა წელს უჩვენებენ ამ შემთხვევაში: დავუბა—276 წ., ვახუშტი და დ. ბაქრაძე—317 წ., პ. იოსელიანი—318 წ., თ. ჟორდანიას—323-5 წლ., მ. ჯანაშვილი და ს. გორგაძე—323 წ., ან. ნატროშვილი—326 წ., ბარონიუსი—327 წ., მ. ბროსე—328 წ., ა. ხახანაშვილი—332 წ., ე. თაყაიშვილი—332-3 წ., კ. ცინცაძე—335 წ., პროფ. ივ. ჯავახიშვილი—337 წლის ახლო ხანებს³.

პირველ ყოვლისა უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: ქართული და ბიზანტიური (გელასი, რუფინოზი და მათზე დამოკიდებული სხვა ისტორიკოსები) წყაროები ერთხმად მოწმობენ, რომ მირიანის მოქცევის წელს ბიზანტიის იმპერატორად იყო კონსტანტინე დიდი, რომლის სამეფო ტახტი უკვე ქ. კონსტანტინოპოლში (Κωνσταντινούπολις—გელასი კესარიელით) იყო (მოციქულებს იბერები კონსტანტინოპოლს ჰგზავნიან და იქიდანვე იღებენ სამღვდლოებას); კონსტანტინოპოლი სატახტო ქალაქად და ადმინისტრაციულ ცენტრად გამო-

¹ ქართველ ერის ისტორია I, 150—181; კონსტანტინე დიდის მეფობისას, 323—337 წლებში, მას იბერიის მმეფედ მიანიჭა ბაქური, რომელსაც ის პირველ ქრისტიან მმეფედ სთვლის.

² Rerum gestarum libri qui supersunt, lib. XXI, c. 6, § 7.

³ ამის შესახებ იხ. ს. გორგაძე, საქართველოს ეკლესია და მისი დასაწყისი, მოამბე 1905, IV, 1—24, მისივე—წერილები საქართველოს ისტორიიდან II, 78.

ცხადდა მას შემდეგ, რაც ის აკურთხეს, ესე იგი 330 წლის სიძიან¹, ასე რომ არცერთი იმ თარიღთაგანი, რომელიც 330 წლიდან უჩვენებენ მირიანის მოქცევას, მისაღები არაა², მაგრამ არც სხვა, 330 წლის შემდეგი, თარიღებია მისაღები, ესე იგი, სხვანაირად რომ ვთქვათ, კონსტანტინე დიდის მეფობაში მირიანის მოქცევას ვერ დავსდებთ. ეხლა კი უძნელესს და ურთულესს პრობლემას მივადექით; ძნელია, გულახდილად ვიტყვი, უარყოფა საუკუნეთა განმავლობაში განმტკიცებულის ქართულ-ბიზანტიური ტრადიციისა, რომ იბერნი კონსტანტინე დიდის მეფობაში მოიქცენ, ძნელია მით უმეტეს, რომ ეს დადასტურებულია კონსტანტინეს ეპოქასთან ახლო მდგომის ისტორიკოსების, გელასი კესარიელის და რუფინოზის, თხზულებებში; არას ვამბობთ ველასი კვიზიკელის შესახებ (მას, როგორც ვთქვით, შემოუნახავს გელასი კესარიელის ბერძნული ტექსტი თავის კომპილაციაში), რომელიც იმასაც კი აღნიშნავს, რომ ბიზანტიის ეპისკოპოზი, რომელმაც აკურთხა პირველი ეპისკოპოზი იბერიისა და სამღვდელოება გაუგზავნა ახლადმოქცეულ ქვეყანას, იყო ალექსანდრე, თანამედროვე სწორედ კონსტანტინე დიდისა (325-340 წლებში). მაგრამ ტრადიციას, თუნდაც განმტკიცებულს და შემდეგდროის მწერალთა მიერ დადასტურებულს, ჩვენ ქეშმარიტებად ვერ მივიღებთ, თუ მას შხარს არ უჭერს თანამედროვე ისტორიკოსი, რომელიც მას აუცილებლად უნდა შეხებოდეს.

მართლაც, ვის არ გაუგონია ისეთი ღირსშესანიშნავი ისტორიკოსი, როგორც იყო ევსევი კესარიელი († 340 წ.), რომელმაც სამართლიანად დაიმსახურა სახელწოდება „საეკლესიო ისტორიის მამათმთავრისა“? ევსევი დიდად განათლებული კაცი იყო, თანამედროვე და პირადი, მახლობელი მეგობარი კონსტანტინე დიდისა, იმდენად დაახლოებული მასთან, რომ იცოდა ყველა ინტიმური შხარეები მისი ცხოვრებისა: მთავარ წყაროდ კონსტანტინე დიდის ცხოვრებისა და მოღვაწეობისა, განსაკუთრებით საეკლესიო-რელიგიურ სფეროში, ითვლება ევსევის შემდეგი შრომები: 1) „საეკლესიო ისტორია“, რომელიც დამთავრებულია 324 წლის დამღვეს და 325 წლის დამდეგს; 2) „სიტყვა კონსტანტინეს მეფობის 30

¹ Проф. А. А. Васильев, Лекции по истории Византии I, 60, Петербург 1917.

² მით უმეტეს მიუღებელია 323 წლამდე დათარიღება ამ ფაქტისა, ვინაიდან 323 წლამდე კონსტანტინე იმპერიის დასავლეთ-ნაწილის გამგე იყო, ამიტომ მას აღმოსავლეთიდან ვერ მიმართავდენ.

წლის თავზე“, წარმოთქმული 335 წელს, და 3) „ცხოვრება კონსტანტინესი“ (Vita Constantini), რომელიც ოთხი წიგნისაგან შედგება და დაწერილია კონსტანტინეს გარდაცვალების მეორე (338) წელს. Vita Constantini არის არა ჰაგიოგრაფიული, არამედ წმიდა ისტორიული ხასიათის შრომა, რომელშიაც არაა დავიწყებული არც ერთი ნაბიჯი კონსტანტინესი, არც ერთი ფაქტი მისი, განსაკუთრებით, სარწმუნოებრივი საქმიანობისა. ავტორის მთავარი მიზანია დაგვანახოს, რა გააკეთა კონსტანტინემ ქრისტიანობის გასაბატონებლად, გასამტკიცებლად და გასაერცვლებლად. ის დაწვრილებით აგვიწერს, როგორ უწყობდა კონსტანტინე ხელს ქრისტიანობის ძლევა-მოსილ მსღველობას როგორც მეტროპოლიაში, ისე მის მახლობელსა და შორეულს პროვინციებში, მაგალითად: სირიაში, პალესტინაში, ფინიკიაში, ეგვიპტეში და სხვ. (III, 58, IV, 38, 39), როგორ ზრუნავდა ის მისი, ქრისტიანობის, დამყარებისა და განმტკიცებისათვის აგრეთვე სხვადასხვა „ბარბაროსთა“ შორისაც, განსაკუთრებით სპარსეთში, რომლის მეფეს საპორს ის საგანგებო წერილებსაც კი სწერდა ამ მიზნით (IV, 8, 9) და რომლის ეპისკოპოსს ის იერუსალიმის ტაძრის კურთხევაზედაც კი იწვევდა (IV, 43). ამავე დროს ეგსევი კონტასაც არა სძრავს ქართველების შესახებ. ის ერთი სიტყვიტაც არ იხსენიებს ისეთს საყურადღებო ფაქტს, როგორიც უნდა ყოფილიყო იბერთა მოქცევა. ვასაგებია, როდესაც ამის შესახებ ის არას ამბობს „საეკლესიო ისტორიაში“: ჯერ ერთი, ის მოყვანილია 312 წლამდე და დამთავრებულია 324-325 წლებში, როდესაც იბერია ჯერ კიდევ მოქცეული არ იყო, მეორე — ამ თხზულებაში ის ეხება ქრისტიანობის ისტორიას უმთავრესად იმპერიის საზღვრებში. ვასაგებია აგრეთვე ისიც, რომ ამის შესახებ ის არას ამბობს არც საფუბილეო „სიტყვაში“, ეს უკანასკნელი უმთავრესად რიტორიკა-პანეგირიკია და ფაქტიურ მასალას იმდენად არ შეიცავს, — მაგრამ სიჩუმე მისი „კონსტანტინეს ცხოვრებაში“ მნიშვნელოვანია. იქნება მან არ იცოდა იბერია და არც მისი მოქცევის შესახებ გაუგონია რა? იბერებს, როგორც ერს, ეგსევი კარგად იცნობს¹, დაუჯერებელია, მას არ სცოდნოდა ფაქტი მათი გაქრისტიანებისა: ადამიანმა, რომელსაც კონსტანტინე, წარმოიდგინეთ, თავის სიზმრებსაც კი უყვებოდა, რომელსაც ისიც კი არ გამოპარვია, თუ როგორ იღებდა იმპერატორი „ბარბაროსების“ მიერ გამოგზავნილ მოციქულებსა

¹ Πρωπαπαζ, Εξαγγέλ. IX, 41; Chronica, edit. A. Schoene I, 186, II, 163.

და საჩუქრებს (IV, 7), არ იცოდა ისეთი ღირსშესანიშნავე საჩუქრებს როგორც იყო მთელი ქვეყნის გაქრისტიანება კონსტანტინეს საჩუქრებსაა. რი მონაწილეობით, კონსტანტინესთან ამის გამო მოციქულების მოსლვა ახლადმოქცეული ქვეყნიდან და მის მიერ იქ სამღვდლოების გაგზავნა? ეს შეუძლებელია! მართალია, *silentium* ყოველთვის არ არის *argumentum*, მაგრამ ამ შემთხვევაში ამას ვერ ვიტყვით: ისტორიკოსს საგანგებო მიზნად დაუსახავს აგვიწეროს, თუ როგორ ავრცელებდა კონსტანტინე ქრისტიანობას მთელს მსოფლიოში, ამაზე აშენებს და ამყარებს ის სილიადეს მისი ღვაწლისა და პიროვნებისას, ამისთვის ზოგიერთს რასმეში აქარბებს კიდეცა¹, და ამავე დროს სდუმს მისი მონაწილეობით ისეთი ქვეყნის მოქცევაზე, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მის აღმოსავლურს პოლიტიკაში. ეს სულ სხვა რამეს ნიშნავს, სახელდობრ იმას, რომ კონსტანტინეს დროს არ მომხდარა იბერთა და მათი მეფის მოქცევა. შეიძლება ამით აიხსნებოდეს ის მოვლენა, რომ აღმოსავლეთ-საქართველოში ჩვენ ვერ ვპაოულობთ კონსტანტინე დიდის საგანგებო კულტს. წარმოიდგინეთ ისეთსაც კი, როგორც არის დასავლეთ-საქართველოში, სადაც ეკლესიებში ხშირად შეხვედებით კონსტანტინესა და ელენეს გამოხატულებას². ერთი სიტყვით, კონსტანტინე დიდის მეფობაში იბერია არ მოქცეულა, მაშ როდის მოიქცა ის?

აქ საჭიროა მოვახდინოთ ანალიზი ერთი ისტორიული ფაქტისა, რომელიც გაგვირკვევს არამცთუ ეპოქას, არამედ წელიწადსაც იბერიის მოქცევისას; ჩვენ ვჭეულისხმობთ ეთიოპიელთა ან ჰაბაშთა ან, როგორც ძველს ძეგლებშია, „უშინაგანესთა ჰინდოთა“ (*India ulterior*)³ მოქცევას. ეს საკითხი უკანასკნელ დრომდე უფრო მეტი სიბნელით იყო მოკული, ვიდრე იბერიის მოქცევა. ეთიოპიელ-

¹ მართლაც, მიუხედავად იმისა, რომ ცნობილმა მომხენმა თითქოს საბოლოო რეაბილიტაცია უყო ამ თხზულებას, არ შეიძლება იმისი უარყოფა, რომ *Vita Constantini*-ში ადგილი აქვს ტენდენციას, რომელიც გამოიხატება სურვილში განდიდებულ იქმნეს კონსტანტინეს ღვაწლი ქრისტიანობის სფეროში; მაგრამ ეს ტენდენცია ოდნავადაც არ უკარგავს ამ თხზულებას მნიშვნელობას ჩვენი საკითხისათვის: ადამიანი, რომელიც ხელმძღვანელობდა ასეთი ტენდენციით, თუ პირდაპირ არ მოიგონებდა და არ შესთხზავდა საჭირო ფაქტებს, ყოველ შემთხვევაში ნამდვილ ფაქტს არ დამალავდა.

² *Муравьев, Грузия и Армения II*, 270. უკანასკნელი მარკენებელია დასავლეთ-საქართველოს ქრისტიანობის საბერძნეთიდან წარმომდინარეობისა და იქ ბერძნული ქრისტიანული ტრადიციების დიდხნის განმავლობაში ბატონობისა.

³ ზრონოლრაფი გიორგი მონაზონისა, ს. ყაუხჩაიშვილის გამოცემა, 83-262.

თა მოქცევის პირველწყაროდ, როგორც იბერთა მოქცევის შემთხვევაში აღნიშნულია, რომელიც თავისი „ისტორიის“ მეშვეობით გვიჩვენებს მისი მეცხრე და მეათე თავში გადმოგვცემს ეთიოპიის მოქცევის ამბავს, ხოლო მეათრამეტე თავში იბერიის მოქცევისას. მაგრამ, როგორც A. Glasმა დაამტკიცა¹, აქაც პირველწყაროდ იგივე გელასი კესარიელი უნდა ჩაითვალოს, რუფინოსს მხოლოდ უთარგმნია მისი მოთხრობა ლათინურად. ჩონჩხი ამ მოთხრობისა ასეთია:

ქ. ტვიროსის ერთერთ ფილოსოფოსს, მეროპის, გამოჩენილის მოგზაურის მიტროდორეს მიბაძვით, დაუწყია მოგზავრობა და თან წაუყვანია ორი თავისი პატარა ძმისშვილი: ედესი და ფრუმენტი. მოგზაურები გადმოვიდნენ ეთიოპიის ტერიტორიაზე, აქ მათ თავს დაესხნენ ადგილობრივი მცხოვრებნი, მეროპი მოკლეს, ხოლო ბავშვები მიჰგვარეს თავიანთ მეფეს. ფრუმენტი შეიქნა უსაყვარელესი მონა მეფისა და იმდენად დაიმსახურა მისი ნდობა, რომ ბოლოს მინისტრობაც კი მიიღო. მეფის გარდაცვალების შემდეგ ქვრივმა დედოფალმა მას ჩააბარა, ტახტის მემკვიდრის მცირეწლოვანობის გამო, სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობა. როდესაც მეფე სრულწლოვანი შეიქნა, ედესიმ და ფრუმენტიმ გამოითხოვეს ნებართვა სამშობლოში დაბრუნებისა, ედესი მართლაც წავიდა ქ. ტვიროსში, სადაც მღვდლობის პატივი მიიღო (მას გადაუცია გელასისათვის ეს ამბავი), ხოლო ფრუმენტი გაემგზავრა ქ. ალექსანდრიაში, სადაც ისიც იყო (nuper) ეპისკოპოსად დაედგინათ ათანასე დიდი, რომელსაც მან აუწყა, რომ ეთიოპიელები მომზადებულნი არიან ქრისტიანობის მისაღებად, საჭიროა მხოლოდ სამღვდლოება იქნეს გაგზავნილი; ათანასემ ეპისკოპოსად აკურთხა თვით ფრუმენტი, რომელმაც მართლაც მონათლა ეთიოპიელები.

ეთიოპიაში განმტკიცებულა ტრადიცია, ხოლო სამეცნიერო ლიტერატურაში რწმენა, რომ ეთიოპიის მოქცევა კონსტანტინე დიდის დროს მოხდა, თუმცა უკანასკნელის სახელი ამ ისტორიაში ერთხელაც არაა მოხსენებული. ეს ტრადიციული რწმენა შეარყია ნიჟიერმა რუსმა ისტორიკოსმა, პროფ. ვ. ბოლოტოვმა, რომელმაც დაამტკიცა, რომ ეთიოპიის მოქცევას კონსტანტინეს შემდეგ ჰქონდა ადგილი². ჰიერონიმეს „ქრონიკის“ დახმარებით პროფ. ბოლოტოვმა გაარკვია, რომ მიტროდორეს მოგზაურობას, რომელიც მისაბაძი გახდა მერე მეროპისათვის და რომელმაც თავისი შედეგ-

¹ Die Kirchengeschichte des Gelasios von Kaisareia.

² Лекции по истории древней церкви II, 265—277.

ბით გამოიწვია ბიზანტიელებისა და სპარსელების ომი 338 წელს ადგილი ჰქონდა 334 წლის ახლო ხანებში: მაშასადამე პიკ მხოლოდ ამ ხანებში გაემგზავრებოდა თავისი ძმისშვილებით. აქედან ცხადია, რომ ეთიოპიელები კონსტანტინე დიდის დროს ვერ მოიქცეოდნენ. ეს კი ჩვენი საკითხისათვისაც მეტად მნიშვნელოვანია. გელასი კესარიელი და რუფინოზი იბერიის მოქცევას ქრონოლოგიურად უკავშირებენ ეთიოპიის მოქცევას: ისინი ჯერ მოგვითხრობენ ეთიოპიის მოქცევას და მას თან მიაყოლებენ იბერიის მოქცევის ამბავს შემდეგი სიტყვებით: *χχχ ἢ ἄν χχχ χχχ per idem tempus*, რაც ნიშნავს: ამავე ხანებში, ამავე დროს, ესე იგი ეთიოპიის და იბერიის მოქცევა დაახლოვებით ერთსადიამავე დროს მოხდა¹. აქედან ცხადია, თუ ეთიოპია არ მოქცეულა კონსტანტინეს დროს, არც იბერია უნდა მოქცეულიყოს მის დროს. როდის მოიქცა ეთიოპია?

როდესაც ფრუმენტი ეთიოპიის მეფეს მიჰგვარეს, 334 წლის ახლო ხანებში. მაშინ ის 15-მდე წლის ბავშვი იყო², ეთიოპიაში ის უნდა დარჩენილიყოს არანაკლებ 20 წლისა, ვინაიდან ეპისკოპოსად კურთხევისათვის საჭირო იყო, საეკლესიო კანონებით, 35 წლის ჰასაკი. მაშასადამე, ის ათანასესაგან ხელდასხმას მიიღებდა არაუადრეს 355 წლისა, კონსტანტი იმპერატორის დროს.

მართლაც, 357 წლის 24 თებერვლის ახლოხანებში კონსტანტი იმპერატორი სწერს, როგორც ათანასეს აპოლოგიიდანა ჩანს, ეთიოპიის მეფეებს *Αἰχμαχ χχχ Ἀχχχ*-ს: „ფრუმენტი ეპისკოპოსი, რაც შეიძლება, ჩქარა გამოუგზავნეთ ეგვიპტეში ალექსანდრიის ეპისკოპოსს გიორგის, რომელსაც აქვს უფლება ხელდასხმისა და საღვთისმეტყველო საკითხების გადაჭრისა. თქვენ იცით, რომ ფრუმენტი ეპისკოპოსად ნაკურთხია ათანასეს მიერ, რომელსაც ბრალი მიუძღვის უამრავ ბოროტმოქმედებაში, ის ეხლა უგზო-უკვლოდ დაწანწალობს და სადღაც იმალება: გაფრთხილდით, რომ ის არ შემოიპაროს თქვენს ქვეყანაში და მანდაც არ ასტეხოს აყალ-მაყალი“. ეს წერილი გამოწვეული იყო იმით, რომ ათანასეს და კონსტანტი კეისარს შორის მტრული განწყობილება

¹ საყურადღებოა, რომ ამ ორ ფაქტს თითქმის „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ავტორიც აკავშირებს, როდესაც ქართველთა მოქცევის ამბავს წინ უმძღვარებს ცნობას იმის შესახებ, რომ „ქრისტიანენი იგი ჰრომნი და ყოველნი ჰინდნი ძალითა ჯუარისაჲთა სძლევენ მტრებსაო“ (E. Такайшвили, Описание II, 710).

² В. Болотов, *ibid.*

ჩამოვარდა სარწმუნოებრივ ნიადაგზე: კონსტანტი იყო მომხრე, რომელთაც თავგამოდებით ებრძოდა ათანასე დიდი. 353 წლის მაისიდან კონსტანტი უკვე აღარ მალავდა თავის უკმაყოფილებას ათანასესადმი, ხოლო 355 წლის სექტემბერში მან ალექსანდრიაში გაგზავნა ნოტარი დიოკენი მის შესაპყრობად, მაგრამ მას ხალხმა წინააღმდეგობა გაუწია და უკან გააბრუნა. 356 წლის თებერვლამდე ათანასე კიდევ ალექსანდრიაში იყო, მერე კი იძულებული შეიქნა არალეგალურ მდგომარეობაზე გადასულიყო და ეგვიპტის სხვადასხვა მივარდნილ კუთხეებში და მონასტრებში იმალებოდა. აი სწორედ ამ დროს, ესე იგი 355 წლის სექტემბრიდან 356 წლის თებერვლამდე, როდესაც მას კონსტანტი ალექსანდრიის ეპისკოპოსად აღარ სთვლიდა უკვე, უნდა ეკურთხებიოს ათანასეს ფრუმენტი ეთიოპიის ეპისკოპოსად. ამით აიხსნება, რომ კონსტანტი თავის წერილში არ სცნობს ათანასეს მიერ შესრულებულს ქირიტონიას: გიორგის, ალექსანდრიის ახალ ეპისკოპოსს, გამოუგზავნეთ ფრუმენტი, მხოლოდ მას აქვს უფლება ხელდასხმისაო, სწერს ის მეფეებს. გაფრთხილება მისი სწორედ იმ მოსაზრებითაა ნაკარნახევი, რომ ათანასეს შეეძლო თავი შეეფარებინა ფრუმენტი ეპისკოპოზთან ეთიოპიაში, როგორც მის მიერ ხელდასხმულთან.

ამნაირად, პროფ. ვ. ბოლოტოვმა თითქმის მათემატიკურად დაამტკიცა, რომ ფრუმენტის ეპისკოპოსად კურთხევა მოხდა 355 წლის სექტემბრიდან 356 წლის თებერვლამდე; მას მხოლოდ აწუხებდა რუფინოზის ცნობა, რომ, როდესაც ფრუმენტი ათანასესთან მოვიდა ალექსანდრიაში, უკანასკნელი იმხანად, ისიც იყო (nuper) დაედგინათ ალექსანდრიის ეპისკოპოსადო, ეს კი ჰგულისხმობდა 328 წ. 8 ივნისის ახლო ხანებს. მაგრამ ბოლოტოვის გარდაცვალების შემდეგ გამოქვეყნდა A. Glanის შრომიდან, რომ ეს სავეალალო nuper რუფინოზს ჩაუმატებია თავის თარგმანში, ის არ ყოფილა მის დედანში, გელასი კესარიელის ტექსტში, რასაც ამტკიცებს გელასი კვიზიკელის კომპილაცია და თეოდორიტე კვირელის „ისტორია“, რომელიც აგრეთვე პირდაპირ გელასი კესარიელის შრომაზეა დამყარებული. პირველი ამბობს: *αὐτὸς γὰρ ἦν τότε τῆς ἐκείνης ἀρχιεπιστοσύνης ἀρχιεὶς τῆς ἡμετέρας, ხოლო მეორე: Ἄλλοτε δὲ τῆς ἐκείνης τῆς ἐκείνης ἀρχιεπιστοσύνης ἀρχιεὶς τῆς ἡμετέρας*¹. ამნაირად, თუ ეთიოპია და იბერია ერთსადაიმავე დროს მოიქცენ, ეთიოპიის მოქცევას კი ადგილი ჰქონდა 355-356 წლებში, ამავე წლებში უნდა მოქცეულიყო იბერიაც.

¹ Die Kirchengeschichte des Gelasios von Kaisareia... S. 17 Anm. 2.

ამ შემთხვევაში გადაწყვეტი როლი, ალბათ, ითამაშა ქრისტეანული გრაფიული ქართლის, ან გოგარენე-გუგარქის, საბოლოოდ შემოღობვაში. თუ სპორადიულად და კანტიკუნტად გუგარქიდან ქრისტეანობა მანამდისაც შემოდის იბერიის, 349 წლიდან, როდესაც მას შეუერთდა ეს ვეებერთელა მხარე, რომელსაც, მეტი თუ არა, 50 წლის ქრისტეანული ისტორია ჰქონდა, იბერიის ქრისტეანობაცაა ლოლიკური აუცილებლობით უნდა მომხდარიყო: დრომოქმულსა და გამოფიტულ წარმართობას ამ „ბარბაროსული“ ქვეყნისას აღარ შეეძლო მეტოქეობა გაეწია ნორჩისა და მძლავრი ქრისტეანული კულტურისათვის, ამიტომ 355-356 წლებში მან საბოლოოდ დაუთმო ადგილი უკანასკნელს.

XIII

როდესაც ამას ვამბობთ, ყურადღება უნდა მივაქციოთ ერთს ფაქტს, რომელსაც თავისთავად, განცალკევებით, გარდაწყვეტი მნიშვნელობა არ აქვს, მაგრამ, სხვა მოსაზრებებთან ერთად, საკმაო საბუთიანობას აძლევს იბერიის მოქცევის დათარიღებას 355-6 წლებით. საქმე ისაა, რომ, როგორც გელასი კესარიელი, რუფინოზი და სხვა ბიზანტიელი ისტორიკოსები, ისე მოსე ხორენელი და ადგილობრივი ქართული წყაროები, ერთხმად აღნიშნავენ, რომ იბერთა მეფის მოქცევის უახლოესი საბაბი იყო მზის დაბნელება ნადირობის დროს მცხეთა-კასპის რაიონში, „თხოთის“ მთაზე. ცხადია, იმ ადამიანზე, რომლის გული უკვე განმზადებული იყო ახალი მოძღვრების მისაღებად, ისეთს ბუნებრივს მოვლენას, როგორცაა მზის დაბნელება, შეეძლო არაჩვეულებრივი შთაბეჭდილება მოეხდინა და მის თვალში ბუნებრივობის ხასიათი დაეკარგა. მაგრამ საკითხავია, მართლა ჰქონდა ამ შემთხვევაში მზის დაბნელებას ადგილი?

ასტრონომიული ქრონოლოგია, რომლის საგანია მზისა და მთვარის დაბნელების გამოანგარიშება, დადებითს პასუხს გვაძლევს ამაზე. Oppolzerის შესანიშნავი „კანონებიდან“ ვტყობილობთ, რომ მეოთხე საუკუნეში რამდენჯერმე ჰქონია ადგილი მზის დაბნელებას, რომელიც მცხეთა-კასპის რაიონზე ვრცელდებოდა: 1) 319 წლის 6 მაისს, საღამოს 6 $\frac{1}{4}$ საათზე, 2) 346 წლის 6 ივნისს, დილის 8 საათზე, 3) 348 წლის 9 ოქტომბერს დილის 11 საათზე.

ჩვენ არ გვეჭკვება, რომ იმ პირთათვის, რომელთაც მირიანის მოქცევა მზის დაბნელებას დაუკავშირეს თავდაპირველად, აღნიშნული დაბნელებანიც, განსაკუთრებით ორი უკანასკნელი, 346 და 348

წლებისა, გამოსაყენებელი იქნებოდა, იმდენად დაახლოებული არიან ისინი 355-6 წლებთან. მაგრამ საბედნიეროდ ასეთი დაახლოვებაც არ არის საჭირო: მზის დაბნელებას, რომელიც მცხეთა-კასპის რაიონზე ვრცელდებოდა, ადგილი ჰქონია აგრეთვე თვით ამ ხანებში, სახელდობრ 355 წლის 28 მაისს, ის დაწყებულია 6 $\frac{1}{4}$ ს. დილით, მაქსიმალურად განვითარებულა (დაფარულა $\frac{1}{2}$ მზის დისკოსა) 7 საათზე, ხოლო დასრულებულა 8 საათზე¹.

საქმე ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: 355 წლის გაზაფხულზე მოქცეულა მირიანი და მასთან მისი ოჯახი და ალბათ ერის ნაწილიც; როგორც ვიცით, მეფეს გაუგზავნია მოციქულები კონსტანტინოპოლში და გამოუთხოვია სამღვდელოება ახალმოქცეულთა მოსანათლავად და სამლოცველო სახლების საკურთხებლად. მოციქულების გამგზავრება-მობრუნებას და სამღვდელოების მოსლვას ერთი წელიწადი მიიწეოვნებოდა, ასე რომ ახალმოქცეულთა მონათლვა უნდა მომხდარიყოს 356 წლის ზაფხულზე². მაშასადამე, ეთიოპია მოქცეულა 355 წლის სექტემბრიდან 356 წლის თებერვლამდე, იბერია კი 355 წლის გაზაფხულიდან 356 წლის ზაფხულამდე, ესე იგი ეს ორი ფაქტი მართლაც ერთსადანიშნულად დროს მომხდარა.

ამნაირად, იბერია გაქრისტიანებულია 355-356 წლებში, იმპერატორის კონსტანტის დროს. ასეთს დათარიღებას მხარს უჭერს თითქოს „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ერთი, შეიძლება უნებლიეთ მასში შენარჩუნებული, მონაცემი; სახელდობრ, აქ ნათქვამია, რომ ნინო გარდაიცვალა „ქართლად მოსლვითგან მეათხუთმეტესა წელსა და ქრისტეს აღმალლებითგან სამას ოცდაათურამეტსა წელსა“³. თუ ფრახას „ქრისტეს აღმალლებითგან“ მისი ნამდვილი შნიშვნელობით გავიგებთ, ხოლო „ქართლად მოსლვაში“ მის მოქცევის ვიგულისხმებთ, ნინოს გარდაცვალება მოვა 33+338=371 წელს. თუ ნინო გარდა-

¹ Oppolzer. Canon der Finsternisse: Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, B. LII, Wien 1887. აღნიშნულ დაბნელებათა გამოანგარიშება, Oppolzerის კანონების მიხედვით, გვუთვნის ტფილისის ფიზიკური ობსერვატორიის და უნივერსიტეტის ასტრონომიის კათედრის ასისტენტს ე. ზ. უსსს, რომელსაც ამისათვის მადლობასა ვსწირავთ.

² თუ მირიანას მოქცევად ჩვენ ვიგულისხმებთ მის მონათლვას და არა ნადირობის დროს მოქცევას, რასაც ადგილი ჰქონდა „თუჟესა ივლისსა კ. დღესა შაბათსა“ (Описание II, 772), ეს უკანასკნელი დათარიღებაც სწორი გამოვა. ეინაიდან 20 ივლისი შაბათ დღეს სწორედ 356 წელს მოდიოდა.

³ Такайшвили, Описание II, 718.

отецъ. По Константинъ Зеленѣмъ крестился сынъ его Константинъ отъ Силивъстра¹. „По Константинъ (=დიდი) же царствова Константинъ (=კონსტანტი), сынъ его“². „Знаменье крестное явися на небеси отъ святого лобнаго мѣста даже и до горы Елеоньскыя пресвѣтло, грамоту же послеть ради къ Константину царю (=კონსტანტი) Кириллъ Иерусалимский епископъ“³. „По Константинъ (=კონსტანტი) царствова Оульянъ преступникъ“⁴. ასევეა ქართულ ძეგლებშიაც; მაგალითად ზემოდასახელებული „грамота“ კირილე იერუსალიმელისა მერვე საუკუნის „იერუსალიმის განჩინებაში“ წარწერილია: „ეპისტოლჳ კკრილე ებისკოპოსისაჲ, რომელი მიუწერა მეფესა კონსტანტინეს, ჯუარისათჳს“, რომელი გამოჩნდა ცასა შინა 352 წელსა⁵, და იწყება ასე: „მეფესა ღმრთის-მოყუარესა და ღმრთისმსახურსა კონსტანტინეს“⁶. ამ მოვლენას ჩვენ ვხედავთ აგრეთვე სომხურს ძეგლებში, სადაც კირილე იერუსალიმელის ეპისტოლეში ადრესატს კონსტანტინე მაგიერ ეწოდება კონსტანტინე⁷. და გუთურს კალენდარში (მეხუთე საუკუნის დასაწყისის), სადაც 3 ნოემბერს კონსტანტინის მაგიერ სწერია კონსტანტინე⁸. ლათინურს ისტორიოგრაფიაშიც ყოფილა ისეთი შემთხვევა, როდესაც ეს ორი სახელი ერთიმეორის მაგიერაა ნახმარი⁹. საყურადღებოა აქ, რომ თვით გელასი კესარიელის და მისი ბიძის, კირილე იერუსალიმელის, დროსა აღნიშნული ასეთი ონომასტიკური მოვლენა. ორიგინალურს ქართულს თხზულებაში; რომელსაც „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, ეწოდება, ვკითხულობთ: „ფრიად ერეოდეს კონსტანტინეს“ მტერნი, იგულისხმება კონსტანტინე დიდი, რის გამო, განაგრძობს ავტორი, „გულგდებულ იყო ურვათაგან კონსტანტი კეისარი“¹⁰,

¹ Акад. В. М. Истрин, Хроника Грузии Амартола в древнем славяно-русском переводе, I, 13, 1920 г. Петроград.

² Ibid. стр. 357.

³ Ibid. стр. 358.

⁴ Ibid. стр. 360.

⁵ К. Кекелидзе, Иерусалимский Канонарь VII века, стр. 112, 249—250.

⁶ სიძველეთა მუხეუმის ხელნაწერი № 381. გვ. 480.

⁷ Conybeare, Rituale Armenorum, Oxford, 1905, p. 525.

⁸ Проф. В. Болотов, Следы древних месяцесловов поместных церквей: Христ. Чтение 1893 г., Январь-Февраль, стр. 199-200, ცალკე გამოცემა, გვ. 83-84.

⁹ Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie IV, col. 1043.

¹⁰ Е. Такайшвили. Описание II, стр. 710.

იგულისხმება იგივე კონსტანტინე; მაშასადამე, აქაც კონსტანტინე და კონსტანტი ერთისადიმავე პირის აღმნიშვნელადაა ნახმარი.

ამნიარად, ჩვენ ვაჩვენეთ რამდენიმე შესაძლებლობა *Κωνσταντ-
ინ-ის Κωνσταντίνος*-ად ქცევისა; ყველაზე უფრო მისაღებად ჩვენ პირა-
დად მიგვაჩნია უკანასკნელი, ონომასტიკურ მოვლენებზე დამყარებული.

XV

ებლა ორიოდ სიტყვა იმ მისიონერი ქალის შესახებ, რომელ-
მაც ხელი შეუწყო მირიან მეფისა და იბერთა მოქცევას და რომელ-
საც გელასი კესარიელი (აგრეთვე მისგან მომდინარე ბიზანტიელი
ისტორიკოსები) და ქართული წყაროები ტყვეს უწოდებენ.

მიუღებელი და დაუჯერებელია ის ლეგენდარული დეტალები
მისი ვინაობისა, რომელთაც ვჰპოულობთ ჩვენს უძველეს წყაროებში¹:
ეს ქალი არც დიდიკაცის შვილი და პატრიარქის დისშვილი ყო-
ფილა, არც იერუსალიმში დაბადებულა და აღზრდილა და არც კონ-
სტანტინოპოლიდან თუ რომიდან მოსულა ჩვენში. ის არ ყოფილა
არც ბერძენი და, მით უმეტეს, არც სომეხი², არამედ ქართველი,
თუმცა ჰაგიოგრაფი ტენდენციურად უარჰყოფს ამას³. მისი ქადაგება
ისე მალე ვერ გამოიღებდა ნაყოფს „ბარბაროსთა“ შორის, თუ მას
ამ ბარბაროსთა ენა არ სცოდნოდა. ის იყო ქართველი, მაგრამ არა
კაპადოკიიდან, როგორც ჩვენი წყარო გადმოგვცემს⁴, — მეოთხე საუ-
კუნეში ქრისტეს შემდეგ კაპადოკიაში ქართველი მოსახლეობა უკვე
ალარ არსებობდა, — არამედ გუგარქელი. ამით აიხსნება, რომ ეს
დედაკაცი, ლეგენდით, ჩვენში შემოდის ჯავახეთიდან⁵ და სომე-
ხურსაც ლაპარაკობს: გუგარქელ ქართველებს, თავის სამშობლო
ენასთან, სომეხურიც ეცოდინებოდათ, ვინაიდან ამ მხარეში, მათ მე-
ზობლად, სომეხებიც ცხოვრობდნენ.

მისაღებია ქართულ-ბიზანტიური წყაროების შეთანხმებული
ცნობა, რომ ეს ქალი ტყვე იყო: მეოთხე საუკუნეში იბერებს, ალ-
ბათ, ხშირად უხდებოდათ სომეხებთან შეტაკება, თუგინდ თვით გუ-

¹ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, წმ. ნინოს და ანდრია მოციქულის მო-
ღვაწეობა საქართველოში, ჟურნალი მთაბჭე 1900 წ. V—VI.

² Aur. Palmieri, La Chiesa Georgiana e le sue origini, Roma
1901, p. 48.

³ E. Такайшвили, Описание II, 748.

⁴ Ibid. 737.

⁵ Ibid. 748.

გარქის საკითხის გამო. ერთერთი ასეთი შეტაკების ანდა ურთიერთ-
ყაჩაღური თავდასხმის დროს, შესაძლოა, მათ ტყვედ ჩაუვარდათ ხელ-
ში ქრისტიანი დედაკაცი, რომელმაც მერე მათ შორის ქრისტე იქა-
დავა. შესაძლებელია, ეს მომხდარიყოს 349 წელს, როდესაც ვუგარქი
საბოლოოდ ჩამოშორდა, როგორც უკვე გვქონდა ლაპარაკი, სომხეთს
და იბერიას შეუერთდა; ამ შემთხვევაში გამართლებას იპოვის ჩვენი
ძველი წყარო, რომელიც გადმოგვცემს, რომ ნინომ მოაქცია მირიანი
ქართლად მოსლევითგან მეშვიდე წელს, ესე იგი 356-7=349 წ.¹

ვერას ვიტყვით გადაჭრით მისი სახელის შესახებ, რომელიც
გელასი კესარიელმაც არ იცის, ის დაკარგული უნდა იყოს ისტო-
რიისათვის. ჩვენამდე შენახულა ორი სახელი მისი: კოპტური—თეო-
გნოსტა², და ქართული ნინა resp. ნინო. არცერთი მათგანი სა-
კუთარი სახელი არ უნდა იყოს: თეოგნოსტა ბერძნული სიტყვაა და
„ღვთის მიერ ცნობილს“, „ღვთისაგან მოძიებულს“ ნიშნავს, ის გა-
მომხატველია ამ ქალის დამოკიდებულებისა ღვთაებისადმი³.

¹ ამასვე ამართლებს აგრეთვე შემდეგი ქრონოლოგიური მონაცემი ჰაგიო-
გრაფისა: „გარდაკდეს ქრისტუს მოსლვამდც წელი **კჳ**. შობითგან ქრისტე-
სით ვიდრე ჯუარცუმამდც **ლა**, და ჯუარცუმითგან ქრისტესით ვიდრე კონ-
სტანტინე, ბერძენთა მეფისა მონათლვამდც, **ტია** და ათოთხმეტისა წლისა შემ-
დგომად მოივლინა ქუეყანასა ჩუენსა ქადაგი ქეშარიტებისასა ნინო“ (Описание II, 760). თუ ამ გამონაგარიშებში გამოსავალ წერტილად ავიღებთ დიონისეს ვრას
(5508 წ.), ხოლო გვარცმიდან კონსტანტინეს მონათლვამდე ვივარაუდებთ არა 311,
არამედ 310 წელს, როგორც „მოქცევა ქართლისა“ (Описание II, 710), ნინოს
მოსლვა ქართლად უნდა დაედვით: (5500+33+310+14)—5508=349 წელს.

² O. L e m m, Zur Geschichte der Bekehrung der Iberer zum Christen-
tum: *Mon. Akad. Hayn* 1899 r. T. X, № 5, стр. 416—434. თუმცა საეკეპოა, კოპ-
ტური სენაქსარის (აქედან ეთიოპიურ-არაბულის) თეოგნოსტა იბერიის მი-
სიონერ ტყვე-ქალს ჰგულისხმობდეს: თეოგნოსტა მოლვაწიობს ტიბერიაში და არა
იბერიაში (ეთიოპ.-არაბული წყაროებით ინდოეთში), მეხუთე საუკუნის დამდეგს
(იმპერ. ჰონორისა და არკადის დროს) და არა მეოთხეში. სილვეტის მსგავსება აიხ-
სნება იმით, რომ კოპტებმა, როდესაც ისინი თეოგნოსტას შესახებ თქმულებას
სთხზავდენ, გამოიყენეს იბერიის ტყვე-ქალის შესახებ თქმულება, რომელიც მათ
ეცოდინებოდათ არა მარტო ლიტერატურული გზით (გელასი-რუფინოზი), არამედ
ქართველებთან ცოცხალი მიმოსლევითა და ურთიერთობით; მაგალითად, ცნობილია,
რომ მეხუთე საუკუნის ნახევარში **პეტრე მახუმელი** და მისი მოწაფეები ხშირად
იყვნენ ხოლმე ეგვიპტეში, სადაც მათ საკუთარი მონასტერიც კი ჰქონდათ (H.
M a r r, *Житие Петра Ивера*, гл. 27).

³ პროფ. E. Dobschütz-ი სახელს თეოგნოსტას უკავშირებს
Θεογονισ-ს, ვინაიდან კონსტანტინოპოლის ეკლესიის სენაქსარში ქართველთა მო-
ქცევის ისტორიას შემდეგი სათაური აქვს: Δι' ἡγίας πνεύματος ἡμετέρας
ἐκείνης ἐκ Θεογονισ-.

ნიან-ნიოს შესახებ ორგვარი შეხედულება არსებობს. ჩვენს კულტარის სახელი ნიანა, რომელიც კაპადოკიაში იყო გავრცელებული; მაგრამ, თუ ნიანოს ვერ დაუკავშირებთ ჩვენ კაპადოკიას, როგორც ზემოთ იყო შენიშნული, ვერც კაპადოკიურ სახელს მივაკუთვნებთ მას. მეორე შეხედულებით ნიან-ნიოს არის ლათინთა საზოგადო სახელი *niana*, რაც ზონაზონს ნიშნავს¹. მაგრამ ასეთი შეხედულება, რომელიც ჯერ კიდევ პროფ. ბოლოტოვს მიიჩნდა შეუწყნარებლად², მით უფრო მიუღებელია; საქმე ისაა, რომ ტყვე-ქალი, მართლაც რომ მონაზონი ყოფილიყო ის, იმდენად დაშორებული იყო დასავლეთ-საქრისტიანოს, რომ ასეთს ლათინურ სახელწოდებას ვერ მიიღებდა. ჩვენ გვგონია, რომ სახელი ნიან-ნიოს გადმოღებულია საწარმართო რელიგიური ონომასტიკონიდან. სომეხ ისტორიკოსთა ცნობით (ალათანგელოსი), სომეხები თაყუანსა სცემდნენ ერთს ქალღმერთს, რომელსაც ისინი ნანე-ს უწოდებდნენ და რომელსაც „არმაზის ასულადა“ სთვლიდნენ³. უეჭველია, ამ ნანეს იბერებიც იცნობდნენ და ამიტომ მათ შეეძლოთ მისი სახელი დაეკავშირებიათ ტყვე-ქალის სახელთან; ეს მით უფრო დასაჯერებელია, რომ, ჰაგიოგრაფის გადმოცემით, მირიანი პირდაპირ ეკითხება ამ ქალს: „ახუ ხარ შენ ასული არმაზისი?“ ამასთანავე ცნობილია ისიც, რომ იბერთა პანთეონში თვალსაჩინო ადგილი ეკავა ორს ქალღმერთს: აინინას და ნინას⁴. იბერებს ეჩვენებოდა, რომ ტყვე-ქალი გა-

¹ M. Brosset, Histoire de la Géorgie I, 90, not. 2.

² Журналы Совета Петербург. Духов. Академии 1896—7 г. стр., 263, прим. 2.

³ Проф. Н. Эмин, Исследования и статьи по армянской мифологии, археологии, истории и литературе, Москва 1896 г. стр. 21. Проф. Г. Халатьянц, Армянский эпос в истории Армении Моисея Хренского, стр. 292, Москва 1896 г.

⁴ Е. Такайшвили, Описание II, 709. ქართლის ცხოვრება მარიამ დედოფლისა. გვ. 23.

⁵ Е. Такайшвили, Описание II, 768. საინტერესოა საკითხი ამ ქალღმერთთა შესახებ. შეუწყნარებელი უნდა იყოს ჰიპოთეზი ნ. მარრისა, ვითომც ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ერთსადაიმავე ირანულ ღვთაებასთან, რომელსაც ჰქვია ანაჰიტა, resp. ანაჰიდა, ქართულ გამოთქმაში აინინა და ქალღმერთი უნდა იყოს. და ქარიჭაშვილის ჰიპოთეზიც, ვითომც ამ სახელებში ჩვენ რომელიღაც იუნონა და დიანას სახელები გვქონდეს შენახული. უფრო ახლო ვიქნებით სიმართლესთან, თუ ვიფიქრებთ, რომ აქ ჩვენ გვაქვს სუბმერტულ ღმერთთა, აინინა და ნინას, სახელები. ორივე ეს ღვთაება მოხსენებულია სუმერთა მეფის გუდუას (2600 წ. ქრ. წინ) წარწერაში: „და მოვიდა იგი

საოცარ სასწაულებს ახდენდა მათ შორის, ამის გამო შეეძურქმუნს მის დასახელებულ ქალ-ღმერთთა განხორციელებად მიეღობს მისი თვისებით მისთვის მათი სახელი, ქართულ გამოთქმაში ნინოდ resp. ნინოდ ქცეული. ამ ჰიპოთეზს მხარს უჭერენ ქართველი ჰაგიოგრაფი და ისტორიკოსი გელასი კესარიელი. ჰაგიოგრაფის გადმოცემით, მირიანი, გაკვირვებული ტყვე-ქალის სასწაულთმოქმედებით, ეუბნება მას: „მ დედაკაცო, რომლისა ღმრთისა ძალითა იქმ მენ კურნებათა ამათ, ანუ ხარ შენ ასული არმაზისი ანუ შვილი ზადენისი?“ გელასი კესარიელი ამბობს: „ტყვე-ქალს ეშინოდა ხალხის უმცირების, რათა, მშობლიური ცრუმორწმუნეობის გავლენით, ქრისტეს თაყვანისცემა მასზე არ გადაეტანათ“. ტყვე-ქალმა, ალბათ, ერთხელ უკვე გამოსცადა იბერთა „მშობლიური ცრუმორწმუნეობის გავლენა“, როდესაც ზემოაღნიშნულ ქალღმერთთა თაყვანისცემა მასზე გადაიტანეს, ხოლო მათი მოქცევის შემდეგ შიშს გამოსთქვამს — ეხლა ქრისტეს თაყვანისცემა არ გადმოიტანონ ჩემზედაო.

XVI.

როდესაც ცოტად თუ ბევრად გათვალისწინებულია რეალური სურათი აღმოსავლეთ-საქართველოში ქრისტიანობის შემოსვლისა და დამყარებისა, გასაგები ხდება ის, პირველი შეხედვით გაუგებარი, მოვლენა, რომ ქართლის განმანათლებელად ძველად გრიგოლ პართელიც მიაჩნდათ და წმ. ნინოც.

გრიგოლ პართელის სამისიონერო მოღვაწეობას, როგორც ცნობილია, ადგილი ჰქონდა რომის იმპერიის ერთერთს სომხურს პატარა პროვინციაში, საზოგადოდ სომხეთში კი ქრისტიანობა, როგორცა ვთქვით, უკვე მესამე საუკუნის დამდეგიდან შემოდიოდა. პირველად გრიგოლის მოღვაწეობის შესახებ არსებობდა ზეპირი თქმულება; ეს თქმულება ბერძენებისა და ბერძენთმოყვარული სომხების მეოხებით თანდათან ვრცელდებოდა და იესებოდა, და ერთი პატარა უმნიშვნელო, პროვინციალური მისიონერი

ღმერთ-ქალ ნინასთან და შესთხოვა: ნინავ დედოფალო, დაუფასებელ ახრთა წყაროვად დედოფალო... შენ ხარ შუამდგომელი, დედოფალი ქვეყანათა, დედა, ამხსნელი სიზმართა“ (ალ. სვანიძე, ქართული ღმერთები აინინა და ნინა, ყურნალი განათლება 1914 წ. მარტი, გვ. 205-207). აქედანა ჩანს, რომ ნინა ქალღმერთი ყოფილა, დედოფლად და დედად მიჩნეული.

ბოლოსადაბოლოს მთელი სომხეთის განმანათლებელად ექვეყნებულა აუ გრიგოლი მთელი სომხეთის განმანათლებელია, ტმსტმსტმსტმსტ ქართველთა ქრისტიანების თვალში, განმანათლებელია გუგარქისაც, ვინაიდან გუგარქი გრიგოლის დროს სომხეთის ფარგლებში იმყოფებოდა. ასეთი აზრი მით უფრო განმტკიცდებოდა, რომ ნამდვილად, რეალურად, გუგარქში მართლაც სომხეთის გზით შემოვიდა აღმოსავლეთიდან ქრისტიანობა და იმ მისიონერების ქადაგებით, რომელთაც ის ნამდვილს სომხეთში გადმონერგეს. როდესაც გუგარქი იბერიის სამეფოს შეუერთდა და მისი სახელი, ქართლი, პოლიტიკურ ტერმინად, მთელი აღმოსავლეთ-საქართველოს სახელად იქცა, გრიგოლიც მთელი აღმოსავლეთ-საქართველოს განმანათლებლად იქმნა აღიარებული. ასე რომ გრიგოლის შესახებ თქმულება იბერიაში გუგარქელებმა შეიტანეს, მათ შეუქმნეს მას სახელი მთელი აღმოსავლეთ-საქართველოს განმანათლებელისა. აი ამნაირად დამყარდა და განმტკიცდა ის აზრი, რომ გრიგოლ პართელი განმანათლებელია არა მარტო სომხეთისა, არამედ ქართველებისაც.

რაც შეეხება ტყვე-დედაკაცის, ნინოს, ქადაგებას, იმას როგორც გამოირკვა, ადგილი ჰქონდა იბერია-ჰერეთში. მართლაც, როდესაც ჩვენ ვპკითხულობთ წმ. ნინოს ცხოვრებას, ვხედავთ, რომ მისი სამისიონერო მოღვაწეობა იწყება მცხეთაში, მერე ადის მთიულეთში და სრულდება ბოდინში ან ბოდბეში, ამ საზღვრებს ის არ სცილდება; ამ საზღვრებში კი, როგორც ვიცით, მოქცეული იყო ჰერეთი-იბერია. ამნაირად, აღმოსავლეთის ქართველებს ორი მისიონერი ჰყოლიათ: მტკვრის სამხრეთით, ეგრეთწოდებულს გუგარქში, ქრისტიანობა გაუვრცელებიათ სომხეთში მომქმედ მისიონერებს, რომელნიც შემდეგ გრიგოლ განმანათლებელის პიროვნებაში განსახიერებულან, ხოლო მტკვრის ჩრდილოეთით, იბერია-ჰერეთში, ტყვე-დედაკაცს, რომელსაც ჩვენ ნინოს ვუწოდებთ. ასე რომ, როდესაც ეს ორი ნაწილი გაერთიანდა პოლიტიკურად, ეკლესიურად და კულტურულად, აქ შეხვდნენ ერთმანეთს გრიგოლისა და ნინოს სახელები, როგორც ქართველთა განმანათლებლებისა.

ამ ორს სხვადასხვა ტრადიციას ადრე მიაქციეს ყურადღება როგორც სომხებმა, ისე ქართველებმა, და მოინდომეს იმათი შეერთება. ეს შეუსრულებია იმ შწერალს, რომელსაც ჩვენ მოსე ხორენელის სახელით ვიცნობთ; იმისი თქმით, ქართველები წმ. ნინომ მოაქცია,

1. Н. Марр, Крещение армян, грузин, аланов и абхазов, стр. 149-158; Н. А. Д о н и, Армения в эпоху Юстиниана, стр. 341.

მაგრამ ის არ იყო დამოუკიდებელი მისიონერი, ის ქართველებში ვაგზავნა გრიგოლმა, რომელსაც ნინო ანგარიშს აძლევს თავის მოქმედებაში და რჩევას ეკითხება, როგორ მოვიქცეო. ჩანს, ამ კომბინაციას ქართველებიც იზიარებდნენ, ვინაიდან „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ავტორს ნინო გამოყვანილი ჰყავს რიტსიმეანად, ესე იგი იმ ქალწულთა აშხანავად, რომელნიც სომხეთში ეწამნენ და რომელთა სახელი გრიგოლთანაა დაკავშირებული. მაგრამ, როდესაც სომეხ-ქართველთა ეკლესიური და სარწმუნოებრივი დამოკიდებულება ისე გამწვავდა, რომ გრიგოლის ქართველთა განმანათლებლობა სათაკლო შეიქნა ქართველთა ეროვნული თავმოყვარეობისა და თვითშეგნებისათვის ერთი მხრით, ხოლო მეორე მხრით დოღმატურად მიუღებელი, ვინაიდან სომხები მწველებლებად იქმნენ აღიარებულნი. საქართველოში მეცხრე-მეათე საუკუნეში გადამოშავდა საგანგებოდ წმ. ნინოს ცხოვრება, რომელსაც მიზნად აქვს დასახული დაამტკიცოს, რომ გრიგოლ პართელს, არც სხვა რომელიმე სომხის მისიონერს, წილი არ უძევს ქართველთა განათლების საქმეში, მათ ჰყავთ საკუთარი, გრიგოლისაგან დამოუკიდებელი განმანათლებელი, წმ. ნინო, რომელიც იერუსალიმში დაიბადა და აღიზარდა და რომელმაც ქრისტიანობა საბერძნეთიდან მოიტანა. ამის შემდეგ, ესე იგი მეცხრე-მეათე საუკუნიდან. ნინო აღიარებულ იქმნა აღმოსავლეთ-საქართველოს განმანათლებელად; ამ დროიდან გრიგოლის სახელი, როგორც ქართველთა განმანათლებლისა, იდევნება და დავიწყებას ეძლევა.

* * *

ამნაირად, ქართველთა გაქრისტიანების შესახებ ჩვენ შემდეგს დასკვნამდე მივიღვართ:

1. არცერთი მოციქული ქრისტესი საქართველოში არ ყოფილა და აქ ახალი მოძღვრება არ უქადაგნია: თქმულება მოციქულთა სამისიონერო მოღვაწეობის შესახებ ჩვენში ფეხს იკიდებს მხოლოდ მეათე საუკუნიდან.

2. რადგანაც ქართველი ტომები სხვადასხვა კულტურულ-ისტორიულ პირობებში ცხოვრობდნენ, ქრისტიანობა მათში სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა წყაროდან შემოდიოდა.

3. დასავლეთ-საქართველოში ქრისტიანობა შემოდიოდა საბერძნეთიდან უმთავრესად; აქ ის საბოლოოდ დამყარებულა მეექვსე საუკუნის პირველ ნახევარში.

4. აღმოსავლეთ-საქართველოში ქრისტიანობა უფრო ქრისტიანობის მოსულა; აქ დამყარებულია აღმოსავლური, იერუსალიმური, ქრისტიანობა სირია-სომხეთის გზით.

5. პირველად ქრისტიანობა აქ შემოსულა ეთნოგრაფიულს ქართლში ან ბერძნულს გოგარენსა და სომხურს გუგარქში; რადგანაც ეს მხარე მეოთხე საუკუნის ნახევრამდე სომხეთის ფარგლებში იმყოფებოდა, ის სომხეთთან ერთად ქრისტიანდებოდა. მესამე საუკუნის გასულისათვის ის საბოლოოდ მოქცეული ყოფილა იმ მისიონერთა ქადაგებით, რომელთაც სომხები მოაქციეს და რომელნიც შემდეგ გრიგოლ პართელის პიროვნებაში იქმნენ განსახიერებულნი.

6. კლასიკურ მწერალთა იბერია, რომელიც ქართული ტერმინოლოგიით ჰერეთი უნდა იყოს, მოუქცევია გუგარქელ ტყვე-ქალს, რომელსაც მიუღია ადგილობრივ ქალღმერთთა აინინას და ნინას, ანადა სომხეთა ქალღმერთის ნანეს, სახელი ნინა resp. ნინო.

7. იბერიის მოქცევის პირველწყაროდ ყოფილა გელასი კესარიელი და არა რუფინოზი; უკანასკნელს მხოლოდ უთიარგმნია ლათინურად გელასის შრომა.

8. პირველი ქრისტიანი მეფე იბერიისა არის მირიანი და არა „დიდი ბაკური“, როგორც ეს პეტრე მაჭუმელის ასურულ ცხოვრებაშია ნათქვამი.

9. იბერია მოქცეულა არა კონსტანტინე დიდის დროს, არამედ მისი შვილის კონსტანტის მეფობაში.

10. მოქცეულა იბერია იმავე დროს, რა დროსაც ეთიოპია მოიქცა, ესე იგი 355-356 წლებში; მისი მოქცევა დააჩქარა, ალბათ, ქართლ-გუგარქის საბოლოოდ შემოერთებამ 349 წელს.

11. ამ დათარიღებას მხარს უჭერს აგრეთვე ასტრონომიული ქრონოლოგიაც, რომელიც 355 წელს მართლაც აღნიშნავს მზის დაბნელებას და ამით ადასტურებს ისტორიკოსთა შესაფერ თქმულებას.

12. კონსტანტინე დიდის სახელი, ნაცვლად კონსტანტისა, იბერთა მოქცევის ისტორიაში გაჩნდა ან კონფესიონალური მოსაზრებით, ან შეცთომით, ან ბერძნული Onomasticonის თავისებურებით.

13. როდესაც იბერია და გუგარქი გაერთიანებულან პოლიტიკურად და კულტურულად, აქ განმტკიცებულია თრგვარი ტრადიცია: ერთი, გუგარქიდან შემოტანილი, ქართველთა განმანათლებლად სთვლიდა გრიგოლ პართელს, მეორე, იბერიაში აღმოცენებული, — ტყვე-ქალს ნინოს.

Zur Frage der Bekehrung Georgiens zum Christentum

VON

Prof. K. KEKELIDZE.

(Schlussfolgerungen).

Die Frage der Bekehrung Georgiens zum Christentum ist bis jetzt noch nicht gehörig erörtert. Der traditionellen Vorstellung gemäss wurde das Christentum in Georgien ursprünglich durch die Apostel verkündigt; da es hier aber mit der Zeit in Vergessenheit geraten war, verkündigte es von Neuem bereits im IV. Jahrhundert unter Kaiser Konstantin die heilige Nino, welche denn auch Georgien endgültig zum Christentum bekehrt hatte.

Diese Darstellung kann nicht wissenschaftlich begründet werden: Georgien in historisch-greifbarem Sinne des Wortes bestand damals nicht einmal; es waren nur einzelne georgische Stämme da, die in verschiedenen politischen, geographischen und kulturellen Bedingungen lebten und zu denen das Christentum infolgedessen zu verschiedenen Zeiten und aus verschiedenen Quellen eingedrungen war.

Die vorliegende Arbeit setzt sich das Ziel, diese dunkle und strittige Frage der Klärung näher zu rücken. Das Ergebnis unserer Forschung kann folgendermassen zusammengefasst werden:

1. Keiner aus der Apostel Christi war jemals in Georgien und keiner predigte daselbst; diese Überlieferung ist eine Legende nur, die Georgien erst im X. Jahrhundert auf literarischem Wege erreichte, nämlich auf Grund von römisch-byzantinischen Erzählungen über die Predigt der Apostel, vor allem auf Grund entsprechender Werke des Mönches Epiphanius und des Philosophen Niketas—David Paphlagon (IX. Jahr.) entstanden.

2. Das Christentum verbreitete sich in West-Georgien oder dem sogenannten Lazika, welches einen Teil des byzantinischen Kaiserreiches bildete, aus Byzanz in dieser Zeitfolge: in Tschanika im Jahre 518, im eigentlichen Lazika im Jahre 523, in Abchasien um 546—547.

3. Das Christentum von Ost-Georgien ist orientalisches, Jerusalem, Ursprunges. Es erreichte Ost-Georgien im Zusammenhange mit der Verbreitung in Syrien, Persien und vor allem in Armenien.

4. In Ost-Georgien sind geographisch zwei Hauptgegenden bekannt: a) Karthli oder Γωγαρηνή der klassischen Schriftsteller, das bis 349 nach Christ. zu Armenien gehörte; b) Herethi oder Ἰβηρίς der klassischen Schriftsteller, das allein unter allen georgischen Stämmen einen selbständigen Staat bildete, der abwechselnd von Byzanz oder Persien abhängig war.

5. In Karthli oder Γωγαρηνή wurde das Christentum von denselben Missionaren gepredigt, die es in Persarmenien verbreiteten und die später in Gregor dem Erleuchter (dem Parther) personifiziert wurden; die endgültige Christianisierung dieser Provinz geschah Ende des III. Jahrhunderts.

6. Als Urquelle zur Geschichte der Bekehrung Iberiens, dessen Christentum aus Γωγαρηνή kam, galt bis zuletzt Rufinus (Historia Ecclesiast., X, 11); erst dem deutschen Gelehrten A. Glas gelang es in seiner Dissertation¹ zu beweisen, dass diese Urquelle in der nicht erhaltenen Geschichte des Gelasios von Kaisareia (†395), die von Rufin ins Lateinische übersetzt war, zu suchen ist.

7. Als erster christlicher König wird in Iberien, laut georgischen und armenischen Quellen, Mirian, resp. Meribanes genannt, dem die Byzantiner 361, wie Ammianus Marcellinus mitteilt, reiche Gaben sandten, um ihn von Bündnis mit Persien abzulenken. Man muss entschieden die Mitteilung der Syrischen Vita Petrus des Iberers (R. R a a b e, Petrus der Iberer, Leipzig 1895) verwerfen, als ob Bakurios, der Grossvater des Petrus, der erste christliche König gewesen wäre. Dieser Bakurios ist in Persien circa 424 als Märtyrer gestorben und konnte folglich nicht König Iberiens zur Zeit Konstantin des Grossen sein, wo traditionellerweise die Bekehrung Iberiens stattfinden sollte.

8. Die Bekehrung Iberiens wird auf verschiedene Jahreszahlen zurückgeführt, von 297 an bis zum Todesjahre Konstantin des Grossen, was aber nicht zuversichtlich ist: diese Bekehrung konnte nicht vor 323 stattfinden, bevor Konstantin zum Herrscher der Osthälfte

¹ Die Kirchengeschichte des Gelasios von Kaisareia—die Vorlage für die beiden letzten Bücher der Kirchengeschichte Rufins, Leipzig-Berlin 1914.

durch den anderen kann in den byzantinischen Erzählungen von hier aus auch in den georgischen Quellen, entweder sehen, auf paläographischem Boden, oder aus den Eigentümlichkeiten des griechischen Onomasticon erklärt werden: in griechischen Quellen wird Konstantius, wie es die aus dem griechischen ins Altslavische und Altgeorgische übersetzten Texte beweisen, nicht selten Konstantin genannt.

12. In Iberien wurde das Christentum von einer Frau gepredigt, die in den georgischen Quellen Nino resp. Nina heisst. Sie war weder die Tochter eines Vornehmen aus Kappadokien, noch die Nichte des Patriarchen von Ierusalem, wie es in der Vita steht, sondern lediglich eine kriegsgefangene Georgierin aus Γωγαρηνή, die in die Hände der Iberier gefallen war, vielleicht im Jahre 349, als Γωγαρηνή von Armenien abfiel und mit Iberien sich vereinigt hatte. Letzteres ist desto wahrscheinlicher, da Nino, laut georgischen Quellen, nach 7 Jahren seit Ankunft in Iberien die Iberer zum Christentum bekehrt hatte (356—7=349). Der eigentliche Name dieser Gefangenen ist verloren gegangen. Nino ist weder der in Kappadokien bekannte Eigenname Nonna, noch der Gattungsname nonna (Nonne), denn sie war zu weit von Kappadokien und desto mehr von lateinischer Welt entfernt, um so einen Namen erhalten zu können. Weit eher erhielt sie diesen Rufnamen von den heidnischen Göttinnen: armenisch, Nane, georgisch. ai-Nina und Nina; durch die Wundertätigkeit dieser Frau erstaunt, konnten die Iberer auf sie nicht nur die Kraft dieser Göttinnen übertragen, sondern auch den Namen.

13. Nachdem im Jahre 349 Γωγαρηνή und Iberien sich vereinigt hatten, trafen zwei Überlieferungen von der Bekehrung Georgiens zusammen: die eine, welche aus Γωγαρηνή stammte, hielt Gregor den Parther für den Erleuchter Georgiens; die andere, lokaliberische, aber die hlg. Nino. Dadurch erklärt es sich, dass bis tief ins X. Jahr. hinein die Armenier und die Georgier sowohl Gregor, als auch Nino als Erleuchter Georgiens gepriesen haben.

გელასი კესარიელი ქართლის მოქცევის შესახებ.

I

კრებულ „ჩვენი მეცნიერების“ ერთ-ერთ ნომერში (1923 წ. № 6—7, გვ. 96—100 ჩვენ მოვითავსეთ მოკლე საბიბლიოგრაფიო შენიშვნა, ა. გლასის შრომაზე (Die Kirchengeschichte des Gelasios von Kaisareia—die Vorlage für die beiden letzten Bücher der Kirchengeschichte Rufins. Lpz.-Brl. 1914), სადაც აღენიშნავდით, რომ თანახმად ა. გლასის გამოკვლევისა „რუფინუსის «საეკლესიო ისტორიის» X—XI წიგნები, რომელიც დღემდე ორიგინალ ნაწარმოებად იყო ცნობილი, წარმოადგენს ბერძნულის თარგმანს“ და თვით ბერძნული ორიგინალი ნაწარმოები ეკუთვნის 395 წელს გარდაცვლილ გელასი კესარიელს, იმ დროს როდესაც რუფინუსმა თავისი «ისტორია» 402 წელს დაიწყო.

იმავე შენიშვნაში ჩვენ — ბერძნული ტექსტის უქონლობის გამო — მხოლოდ ვაკვრით მოვიხსენიეთ ბერძნული ტექსტის ის ადგილები, რომელიც ქართლის მოქცევას ეხება. მოქ. კ. დონდუამ-ლენინგრადში დაგვაწავლა და გადმოწერილი გადმოგვიგზავნა სათანადო ნაწილი ტექსტისა, რისთვისაც მას უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

ვინაიდან ეს ბერძნული ტექსტი ამჟამად ნაკლებ ხელმისაწვდომია ქართველ შკვლევეართათვის, რადგან ის ერთად-ერთი ხელნაწერით (Ambros. M. 88 sup.)¹ არის ცნობილი, საიდანაც ზოგიერთი ნაწყვეტი ჩეროიანის აქვს დაბეჭდილი, და ლათინურულად (Scythica et Caucasica I) მისთვის ყურადღება არ მიუქცევია, — მეორეს მხრით, ვინაიდან ის ქართლის მოქცევის შესახებ რამოდენიმე, აქამდე უცნობ დეტალს იძლევა, ამიტომ ჩვენ მიზანშეწონილად დავინახეთ, დაგვებეჭდა ბერძნული ტექსტი და პარალელურად დაგვეერთო ქართული თარგმანიც:

¹ შდ. Christ-Schmid, Griech. Literaturgeschichte II 1205-1206.

Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ οἱ πρὸς τῆ κατὰ Πόντον γῆ Ἰβη-
 ρές τε καὶ Λαζοὶ τὸν τοῦ Θεοῦ
 ἐδέξαντο λόγον, μήπω πρὸ τούτου
 εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες. Τοῦ δὲ
 μεγίστου ἀγαθοῦ τούτου αἰτία κα-
 τέστη γυνή τις παρ' αὐτοῖς αἰγ-
 μάλωτος οὖσα, ἄκρον δὲ βίον μετ-
 ερχομένη δι' ἐγκρατείας τε καὶ τῶν
 ἄλλων ἀγαθῶν ἔργων πάντας αὐ-
 τὸς εἰς ἔκστασιν ἤγεν. Ὡς δὲ τὴν
 αἰτίαν διεπυθάνοντο τῆς τοσαύτης
 αὐτῆς ἀσκήσεως, ἀπλότῃ μὲν ἢ
 ἀγία ἐκείνη γυνή λέγει, διὰ Χρι-
 στὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Οὐδένα
 μέντοι ἐκ τούτου εἰς πίστιν ἐφε-
 ρεν τῆς εὐσεβείας, ἐθαύμαζον δὲ
 μόνον τὴν γυναῖκα, καὶ τῇ ξένῳ
 βίῳ αὐτῆς προσέχοντες πολλὰ ἐ-
 λογίζοντο.

Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶθε ἦν αὐτοῖς,
 εἰπερ νήπιον εἶχον ἀσθενεῖα πε-
 रिπεσόν, περιτρέχοντα αὐτοῦς
 πρὸς τοὺς ἐγγωρίους ἅπαντας ἐ-
 κάστοιθεν πορίζεσθαι βοήθημα,
 γέγονε διὰ τούτου ἐκπεριεπιουσάν
 τυνα πάντας ἐλθεῖν καὶ πρὸς τὴν
 αἰγμάλωτον. Ἡ δὲ πρὸς τῆ θύρα
 ἐστῶσα σὺν τῷ παιδαρίῳ τῇ γυ-
 ναικί ἔφη· οὐδὲν ἐγὼ τῷ παιδα-
 ρίῳ δυνήσεμαι βοηθεῖσαι, τὸν δὲ
 Χριστὸν, ὃν ὑμῖν εἶπον πολλάκις,
 οἷα δυνατὸν εἶναι καὶ νεκροῦς
 ἀνιστάν, καὶ τοῖς ἀπηγορευμένοις
 χαρίζεσθαι ἴασιν. Ἡ δὲ τοῦ παι-
 δὸς μητέρα καθύπευθε τὴν αἰγμά-
 λωτον. Τότε εἶπε τῆς δευτέρας
 κληθεῖσα τὸν νήπιον τε τῇ τίκτω

ამავე ხანებში ღმრთის მოქცევის
 და მიიღეს პონტოს, იბერიისა და
 მდებარე მიწაწყალზე მცხოვრებ-
 მა ცხოვრება და ლაზებმა, რო-
 მელთაც აქამდე ის არ სწამდათ.
 ამ დიდი სათნოების მიზეზი ვახ-
 და ერთი დედაკაცი, რომელიც
 მათთან იყო ტყვედ: მან სათნო
 ცხოვრებას მიაღწია და თავისი
 კრძალულებითა და სხვა კეთი-
 ლი საქმეებით მას აღტაცებაში
 მოჰყავდა ყველა ისინი. როდეს-
 საც მას ეკითხებოდნ ასეთი მი-
 სი განდევილობის მიზეზის შე-
 სახებ, ის უშიდა ქალი მარტი-
 ვად უპასუხებდა, ქრისტეს მი-
 ზეზისათვის, ძისა ღმრთისათ. მა-
 გრამ ამით ვერავინ დაარწმუნა
 კეთილსათნოებაში, მათ მხოლოდ
 აკვირვებდა ეს ქალი: ისინი ჰხე-
 დავდენ მის უცნაურ ცხოვრებას
 და რას არ ფიქრობდენ!

რადგან იმათში ჩვეულება
 იყო, რომ თუ ვისმე ბავში ვაუ-
 ხლებოდა ავად, ყველა იქაუ-
 რებს მოივლიდა რ ყველას თხოვ-
 და დახმარებას, — მოხდა (ეხლაც
 ისე), რომ ერთი ქალი, რომელიც
 ამ მიზნითა კარი-კარ დადიოდა, ამ
 ტყვესთანაც მოვიდა. ხოლო ამან
 მიმართა ქალს, რომელიც ბავ-
 შით ხელში კართან იდგა, და
 უთხრა: ამე ვერ შევძლებ უშვე-
 ლო ბავშს; ქრისტეს კი, რო-
 მელზედაც ხშირად მილაპარაკ-
 ნია თქვენთან, ვიცი, შეუძლია
 მკვდრებიც გააცოცხლოს და მი-
 ტრევებულთ განკურნება არაუ-

5
10
15
20
25
30
35

τῷ ἐκείνῃ περιβαλοῦσα, προσε-
 ξαμένη τῷ Θεῷ, ἀπέδωκεν αὐτὸ
 τῇ μητρὶ ὑγιές.

Διδόραμε δὲ εἰς πολλοὺς τὸ
 γενόμενον, καὶ γε ἄχρι τῆς βασι-
 λιδῆς ἔφθασεν, ἣτις κατέκειται
 βαρυτάτῃ νόσῳ κατεχομένη· καὶ
 γὰρ χρόνον ἰκανὸν ἀσθενήσασα,
 ἀνύκτως εἶχε λυγρὸν τὰ περὶ τῆς
 φθασάσης αὐτῆν χάλειπτάτης
 νόσου. Ἀξιοὶ μὲν οὖν τὴν αἰγμάλ-
 ωτον ἀποστείλασα διὰ τῶν οἰκείων
 πρὸς αὐτὴν παραχρῆσθαι. Ἡ δὲ
 ὄψει καὶ εὐλαβεῖ· ἀνανεύει τοῦ
 πρὸς τὴν βασιλίδι διαβῆναι, εἰ-
 ὄντα τὸν ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης
 δόξης παρεισδύοντα ἕλισθον. Διά-
 ται τοῦτο ἀπρίξ ἔχουσαν αὐτὴν
 τοῦ μὴ ἔλθειν ἐπιγνοῦσα ἢ βα-
 σιλιδασα καλεῖται σὺν τῷ σκιμποδίῳ
 πρὸς αὐτὴν ἀπαχθῆναι. Ἦς τινος
 δυσωπηθεῖσα τὴν ταπεινωσιν ἢ
 μακρὰ αἰγμάλωτος, τὸν αὐτὸν
 τρίπον περιβαλοῦσα τὴν βασιλίδι
 τῷ σάκκῳ, ἐφ' ᾧ γόνυ κλίνασα
 τὰς εὐχὰς τῷ Θεῷ προσέφερε τῇ
 συνήθει πρὸς τὸν Χριστὸν εὐχῆ,
 ὑγιῆ οἴκαδε ἀπιπέμπει χαίρουσαν
 καὶ πορευομένην τοῖς οἰκείοις πα-
 νέον καὶ ξένον ἰαθῦμα τοῖς ἐνο-
 πίοις παρεχομένην, τοῦ Χριστοῦ
 τὴν χάριν ὁμολογοῦσαν. καθὼς
 παρὰ τῆς αἰγμάλωτου γυναικὸς
 ἐδιδάχθη, τραπῶς τε ἀπεφιλίγγετο
 πορευομένη· Δόξα σοι, Χριστέ,
 ψαῖ, δέσποτα τῆς αἰγμάλωτου·
 σοὶ χάρις, καὶ σοὶ πᾶσα τιμὴ,

ნოს». ბავშის დედა-
 რებოდა ტყვე-ქალს. შვიბრა-
 ლა მთხოვნელი: თავის გა-
 რესამოსში ვახვია ბავში, შეე-
 ვედრა ღმერთს და განკურნებუ-
 ლი ვადასცა იგი დედას.

ეს ამბავი მოედო ყველას და
 დედოფლის ყურამდისაც მიღ-
 წია, რომელიც მაშინ (ლოგინად)
 იწვა მძიმე სენით დაავადებუ-
 ლი: კარვა ხანია, რაც ის ავად
 გამხდარიყო, მაგრამ უკურნებე-
 ლი ჩანდა მძიმე სენი, ის რომ
 შეეპყრო. და ის გზავნის ტყვე-
 ქალთან თავისიანებს და თხოვს
 მას, რათა ის მას ეახლოს.
 ის-კი შიშისა და მოკრძალების
 გამო უარს ამბობს დედოფალ-
 თან მოსვლაზე, რადგან იცოდა,
 რომ მიწიერი საკუთრი შემოი-
 ბარებოდა ხოლმე. ამიტომ დე-
 დოფალმა, გაიგო თუ არა რომ
 მას არას ვხვით არ უნდა მასთან
 მოსვლა, ბრძანებს საწოლით წაი-
 ყვანონ იგი მასთან. ნეტარმა ტყვე
 ქალმა უსიამოვნოდ შეხედა დე-
 დოფლის დამკირებას: იმნაირა-
 დვე ვახვია იგი (თავის) გარესა-
 მოსში, მუხლმოდრეკით შეევედ-
 რა ღმერთს და ჩვეულებრივი
 ლოკვით მიმართა ქრისტეს, და
 განკურნებული გაისტუმრა ში-
 ნისკენ ვახარებული დედოფალი,
 რომელიც საკუთარი ფეხებით მი-
 დიოდა: ამით ამცნობდა ყველა
 ადგილობრივ მცხოვრებს ახალსა
 და უცხო საკვირველებას და
 მადლობას უძღვნდა ქრისტეს.

Σωτήρ ἡμῶν τῶν εἰς σὲ πιστεύειν ἤνωμένων.

Ἄλλὰ καὶ τῷ συμβίῳ ἐκείνῃ ἢ βασιλίσσῃ διεγγήσατο ἕκαστα, παρῶρμητε δὲ αὐτὸν εἰς ἀμοιβὴν ἀειπίστον, χρήμασι βυσιληθῆναι ἀμειψασθαι τὴν αἰχμάλωτον τῆς εὐεργεσίας τῆς εἰς τὴν σύμβιον αὐτοῦ ἐνεκα. Ἡ δὲ βασιλίσσα πρὸς αὐτὸν ἔφη: Ἡ αἰχμάλωτος αὕτη, ᾧ βασιλεῦ, εὐκ' ἰρέγεται ἀργυρίου, οὔτε χρυαίου περιποιεῖται· δῶρον δὲ ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν ἀξιώχρεων, τὸ μόνον ἡμᾶς πιστεῦσαι, ὅτι ὁ Χριστὸς υἱὸς ἐστὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὑψίστων. Ἡ γὰρ ὁ πᾶς βίος νηστεία καὶ ἐγκράτεια, περιτείνεται θησαυροὶ χρυαίου καὶ ἀργυρίου· καὶ γὰρ ἀπεπειράθη τῆς εὐσεβούς. Τάληθῆ διεγούμαι σοι, ᾧ βασιλεῦ. Ἄλλ' εἴ μου παρὰ σοὶ φροντίς ἐστὶ σωτηρίας, ἀμειψόμεθα καινότερον τὴν γυναῖκα, τὸν Χριστὸν αὐτῆς παραδεχόμενοι εἰς προσκύνησιν.

Ἄλλ' ὁ δὲ τῶς ὀκνηρότερον διετέθη, καίτοι πᾶσιν ὑπομνησόμενος πρὸς τῆς γαμετῆς ὑπερετίθησθε, ἐκλήσων ταῖς εὐαγγελίαις τὴν ἀτήσιν, καὶ καιρὸν πρόσφορον ἐλπίζων αὐτῷ περὶ τούτου λυσιτελεῖν ἔλεγεν. Ὁ καὶ γέγονε

როგორც ეს იმან ტყვე-ქალი საგან ისწავლა, და მიძვეალი ცხადად ჰოლადებდა: «დიდება შენდა, ქრისტე—ამბობდა ის, უფალო ტყვე-ქალისაო, მადლობა შენდა და ყოველივე პატივი შენდა, მაცხოვარო ჩვენო, რომელნიც ღირსი ვიქმენით შენდამი რწმენით განმსკვალვისა».

5 თავის თანამეცხედრესაც უამბო ყველაფერი დედოფალმა და დაარწმუნა ღირსეულად დაესაჩუქრებია (ტყვე-ქალი) ისე, რომ მან მოინდომა ფულით დაესაჩუქრებია ტყვე-დედაკაცი იმის გულისათვის, რომ მან კეთილი საქმე უყო მის მეუღლეს. ხოლო დედოფალმა ასეთი სიტყვებით მიმართა მას: «ტყვე-ქალი იგი, მეფევე, არც ვერცხლისთვის ილტვის და არც ოქროსთვის ილწვის. ის მოითხოვს ჩვენგან ღირსეულ საჩუქარს: (ის მოითხოვს) მხოლოდ იმას, რომ ჩვენ ვირწმუნოთ, რომ ქრისტე არის ძე მაღალი ღმერთის. მისთვის მთელი სიცოცხლე მარხვა და განდეგილობაა, ხოლო ოქროს და ვერცხლის განძები—ზედმეტია. და მე გამოვცადე ის სათნომოყვარე ქალი. ქეშმარიტებას მოგიბზრობ, მეფევე, ასე რომ; თუ შენ ზრუნავ ჩემს ცხოვნებაზე; განსაკუთრებულად დავასაჩუქროთ ის დედაკაცი და თავყანი ვსცეთ მის ქრისტეს».

ხოლო მეფე ერთხანს არაფერს სწყვეტდა; თუმცა ხშირად მოა-

κατὰ πρόνοιαν Θεοῦ τοῦ θέλοντος πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. Συνέβη γὰρ αὐτὸν ἐν θήρᾳ περι-
 σπώμενον περὶ ὕλην κιάτσλον καὶ βαθυτάτην ἐν ἡμέρᾳ σταθερᾷ ὑ-
 ποστῆναι: ὑκτα ἀπροσδόκητον. Ἄ-
 φωνο γὰρ ἐν μεταμυβρία κατὰ πά-
 σης τῆς ὕλης περιεχόμεθ σκότος
 βαθύτατον, ἐνθα ἦν ὁ βασιλεὺς.
 Ὡς δὲ καὶ οἱ συνόντες αὐτῷ τῆδε
 κἀκείσε πρὸς τὴν θήραν διασπώ-
 μενοι εὐρηγται, φόβος συνέσχε τὸν
 βασιλέα μέγιστος: ἦκιστα λογιζό-
 μενον, ὅπως διαφύγη τὴν ἔφοδον.
 Ἐπεὶ δὲ καὶ πάντες οἱ συνόντες
 αὐτῷ τὴν αὐτὴν ὑπέμενον ἀνάγκη
 ἕκαστον γὰρ τῶν πρὸς αὐ-
 τὸν ἐληλυθέναι: σπευδόντων, ἐν ᾧ
 κατείληφε τόπι, τὸ σκότος ἐστή-
 λωσε, προβῆναι μὴ συγχωρήσαν
 εἰς ἀλλήλων παράκλησιν. Τότε
 ὑπομνησθεῖς ὁ βασιλεὺς τῆς γαιμε-
 τῆς καὶ τῆς ταύτην ἀνιάτως ἔ-
 χουσαν ἰασαμένης αἰχμαλώτου, ἐ-
 βόησε λέγων· Χριστέ, ὁ τῆς αἰχ-
 μαλώτου κύριος, παράστηθί μοι
 τανῦν, ἵνα φύγω τὴν ἐπιχειμένην
 ἀνάγκη· ἔχω γὰρ σαφεστάτην
 πείραν τῆς θείας σου δυνάμεως,
 τὴν ἐμὴν σύμβιον. Καὶ ἄμα τῷ
 τελέσει: τὴν εὐχὴν εὐθύς περι-
 ρεθέντος τοῦ σκότους, τὸ φῶς τῆς
 ἡμέρας ἐπεχρῆθη μάλλον ἢ τὸ
 πρότερον κατὰ πάσης τῆς ὕλης,
 ἐνθα ἦσαν ἐστγλωμένοι.

გონებდა ხოლმე მას მისი მისწრაფების
 ღლე, მაგრამ ის თავს არ იღებდა
 თხოვნას დაპირებებით და ამ-
 ბობდა, რომ უცდის ამ საქმი-
 5 სათვის მისთვის მოსახერხებელ
 დროს. რაიცა მოხდა განხრა-
 ხვითა ღმრთისათა, რომელსაც
 სწადდა, რათა ყველა ადამიანი
 ცხონებულიყო და ქეშმარიტების
 10 შეცნობამდე მისულიყო. ერთ-
 ხელ, როდესაც ის ნადირობდა
 მრავალქალიან ულრან ტყეში,
 მას დღისითვე ჩამოუღამდა მოუ-
 ლოდნელად: უცბად შუადღეს
 15 ღრმა ბურუსმა მოიცვა მთელი
 ტყე, სადაც მეფე იყო. ხო-
 ლო რადგან მისი მხლებლები
 იქ იყვნენ სანადიროდ გაფან-
 ტული, უდიდესმა შიშმა მოი-
 20 ცვა მეფე და სრულებით ვერ
 მოესაზრა საშუალება, თუ რო-
 გორ აეცდინა (თავიდან უბედუ-
 რება). ხოლო ამავე დროს ყვე-
 ლა მისი თანმხლებელი იმავე
 25 გასაჭირში იყო, და ყოველი
 მათგანი, რომელნიც მეფესთან
 მისვლას ისწრაფოდნენ, წყვილ-
 აღმა გააშეშა იმ ადგილას, სა-
 დაც ისინი იღვენ; (ამიტომ) მათ
 30 არ შეეძლოთ წინ წაწევა ერთ-
 მანეთის დასაცხებლად. მაშინ
 მეფეს მოაგონდა მეუღლე და ის
 ტყვე-ქალი, რომელმაც განკურნა
 მისი, უკურნებელი სენით შე-
 35 კურობილი, მეუღლე, შესძახა
 და თქვა: «ქრისტე, უფალო
 ტყვე-ქალისათ, მეც მეყავ აწ,
 რათა ავიცილინო მოწყული უბე-

ქართული
მართლმადიდებელი
ეკლესია

Και παραγερόμενοι οὕτως ἔγεις
 παρχρηῖα εὐρον τὸν βασιλέα κα-
 λεύοντα τὴν αἰχμάλωτων εἰς πρὸς
 αὐτὸν γενέσθαι, μηκέτι Θεῖον ἔ-
 τερων προσκυνεῖν ἐπαγγελόμενον,
 ἢ Ἰησοῦν Χριστόν, ὃν ἡ γυνὴ
 σέβεται. Ἐρχεται οὖν ἡ γυνὴ ἢ
 αἰχμάλωτος καὶ γίνεται τοῦ βα-
 σιλέως διδάσκαλος πάντα τὸν τύ-
 πον τῆς πίστεως αὐτῆ ἐπιστήχασα.
 Ὁ δὲ χαίρων οὐκ ἠδέετο πρὸς
 εὐτελοῦς γυναικὸς θεοσέβειαν ἐκ-
 मानθῶν· τοῦναντίον δὲ ἐπ' αὐτῆ
 σερμυνημένος εἰς μέτρον αὐτῆν ἄ-
 γασθαι ἐπὶ τῶν πλήθους ἐκέλευσε,
 παρήρησιζόμενος ἐπ' αὐτῆ λέγων
 ὅτι μου ἡ γαμετὴ θάνατον διὰ
 τῆς πρᾶσευχῆς ταύτης διέδρα
 Χριστοῦ τοῦ παρθασιλέως τῆ γά-
 ριτι. Ἐπειθὲ τε τοὺς ὑπάρχουσας,
 εἰ θέλων σῶζεσθαι, καὶ τὰ αὐτῆ
 φρονεῖν καὶ τὴν εἰς Χριστὸν πί-
 ρεῖσθαι προσκύνειν τῶν εἰδῶλων
 καταφρονεῖντας. Ἐπειθὲ δὲ ἔμαθε
 πρὸς τῆς ἀγίας γυναικὸς ὅτι ἐκ-
 κλησίας χρὴ ἰδρῶσασθαι εἰς πρᾶ-
 σκύνησιν τοῦ Χριστοῦ ὁμοῦ προχέει
 ἐπὶ τὴν γρείαν σπουδαίως.

Ὡς δὲ τῶν οἴκου τὸν περιβόλον
 ἡγειραν οἰκοδομήσαντες, ἔδει δὲ
 λοιπὸν τοὺς κίονας στήσαι ἐν μέ-
 σω τῶ οἴκου πρὸς διαίρεσιν τῶν
 συναρχομένων ἀνδρῶν τε καὶ γυ-
 ναικῶν, θέλων ὁ Θεὸς πάριον
 γνῶμην ἐνθεῖναι τῷ τε βασιλεῖ

დურება. მე უკვე მათგან დასრულებული
 ნათელი შედეგი შენი ღვთაე-
 ბრივი ძალის მოქმედებისა, სა-
 ხელდობრ ჩემი მეუღლე», და
 როგორც კი მან გაათავა ეს
 ლოცვა, მაშინვე გადაიფანტა
 ბურუსი, დღის შუქმა წინან-
 დელზე უფრო მძლავრად გაანა-
 თა მთელი ტყე, სადაც ისინი
 სვეტივით იყვნენ გაშეშებული.
 შინ რომ დაბრუნდენ სალი-
 სალამათი, მაშინვე იპოვეს მე-
 ფე, რომელსაც დაეძახნა იმ
 ტყვე-ქალისათვის და შეეთვალა,
 რომ ამიერიდან სხვა ღმერთს
 არა სცემს თაყვანს, თუ არა
 იესო ქრისტეს, რომელსაც ის
 დედაკაცი თაყვანს სცემდა. და
 აჰა, მოვიდა დედაკაცი იგი და
 შეიქმნა მასწავლებელი მეფისა
 და ასწავლიდა მას ყველაფერს,
 რაც რწმენას შეეხებოდა. ვახა-
 რებულს მას არ ოცხვენოდა
 ღვთისმოყვარების სწავლა უბრა-
 ლო დედაკაცისაგან: პირიქით,
 ის იმის წინ ტრამახობდა, და
 უბრძანა შუახალხში გამოეყვანათ
 ის და მოურიდებლად თქვა
 მის შესახებ, ვითარმედ: «ჩემმა
 მეუღლემ სიკვდილი აიციდინა
 ამისი ლოცვის წყალობით, ქრის-
 ტეს მიმართ ყოველთა უფლისა».
 და არწმუნებდა ქვეშევრდომებს,
 თუ ცხონება გსურთ, გაიზიარეთ
 ეს, მიიღეთ ქრისტეს თა-
 ყვანისცემა და კერპები უკუ-
 აგდეთო. ხოლო, როდესაც ის-
 წავლა წმიდისა მის დედაკაცი-

5
10
15
20
25
30
35

καὶ πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτοῦ ὑπηκόοις
 περὶ τοῦ διὰ τῆς αἰχμαλώτου
 γυναικὸς κηρυχθέντος εὐαγγελίου
 Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ,
 ποιεῖ τὸν τρίτον κίονα εἰς μέσον
 ὀρθωθέντα, ἔτι δὲ πλάγιον ὄντα,
 μὴ γενέσθαι εἰς τέλος ὄρθιον,
 καθ' ὅσον καὶ οἱ δύο ἕτεροι· καὶ
 πολλὰ καμύνας οἱ τεχνίται τὰ τε
 ἰστία σὺν ταῖς μηχαναῖς ἀπάσαις
 διαῤῥήξαντες καὶ συντρίψαντες ὑ-
 πεξαναχωροῦσι φεύγοντες, δεδιό-
 τες μὴ ἐναπολειφθέντες χαμαὶ
 ὑπὸ τὸν κίονα ἀποθάνωσιν· ἵστατο
 γὰρ ὁ κίων ἐν τῷ ἀέρι κρεμάμε-
 νος πλάγιος, μηδένος, ὡς εἶδος
 τοῖς τεχνίταις, ἐπινοουμένου παρ'
 αὐτῶν τινὸς β.ηθίματος. Ἀκούει
 ταῦτα ἡ αἰχμαλωτος καὶ δέει πολ-
 λῶ συσχεθεῖσα, μὴ ἀνάπλιν τὸ
 πλήθος ἐπιθῶ ἑαυτὸ πρὸς τὰ εἰδω-
 λα, ἔρχεται δύνοντας τ.δ ἡλίω
 κατὰ τὸν τόπον, καὶ κλίνασα γένυ
 πρὸς τὸ Θεὸν ἕως πρωῆ, ἤγειρε
 δ.α τῆς εὐχῆς τὸν κίονα, οὐκ
 ἐπὶ τὴν βᾶσιν ἐστῶτα, ἀλλ' ὄρθιον
 μὲν ἡρτημένον ἐπάνω τῆς βᾶσεως
 ὅσον ἀπὸ πύργου ἑνός, αἰκονο-
 μεῖοντος τοῦ Θεοῦ μὴ ἀπίεσαι τὴν
 αἰχμαλωτην οἴκω· ἕως τῆς τοῦ
 30 πλήθους ἀφίξεως, ἵνα γ.ωσιν αὐ-
 τῆς τὴν ἐν τῷ ὑπ' αὐτῆς κηρυτ-
 τομένω ἀληθινῶ θεῶ πιστιν.

Ἐλίθον σὺν ἑωθεν σὺν τῷ βασιλεῖ,
 καὶ ἰδόντες ὄρθιον ἡρτημένον τὸν

საგან, რომ საჭიროა დაარსება ქრისტეს თაყვანისცემისათვის, აგრეთვე წარმატებით შეუღლა ამისათვის ზრუნვას.

5 როდესაც სახლის სტოას აშენებდნენ, საჭირო იყო შუაში სვეტების აღმართვაც მამაკაცებისა და დედამკაცების შესაკრებელთა გასაყოფად; და ღმერთმა მოიხურვა მტკიცე აზრი ჩაენერგა მეფისა და მისი ქვეშევრდომებისათვის შესახებ ტყვექალის საშუალებით უწყებული ევანგელიონისა იესუ ქრისტესისა, ძისა თვისისა, და ის აკეთებს შუაში აღმართულ მესამე სვეტს, რომელიც ჯერ კიდევ მრუდედ იდგა, ისე, რომ ის საბოლოოდ არ გასწორდეს, როგორც პირველი ორი (სვეტია გასწორებული). ბევრს ეწვალნენ ხელოსნები, დახიეს და დაფხრიწყეს აფრები ყველა მანქანებითურთ და უკან გამოიქცენ შეშინებულნი, რომ იქ 25 დარჩენით არ დახოცილიყვნენ მიწაზედ (დანარცხებულნი). რამეთუ სვეტი იდგა ჰაერში მრუდედ დაკიდებული და, წინააღმდეგ ხელოსანთა ჩვეულებისა, ვერავითარი საშუალება ვერ იქმნა მათი მხრიით მოაზრებული. ეს ესმის ტყვექალს: და ის ძალიან შეშფოთდა, რომ ხალხი ისევ არ მისცემოდა კერპთთაყვანისცემას; მზის ჩასვლისას ის მიდის იმ ადგილას და, მუხლმოდრეკით იყო რა დილამდე ღმერთის წინაშე, ლოცვის სა-

τηλικούτων κίονα ἐξίσταντο. Τότε
 τῆς αἰχμαλώτου πᾶσι γενομένης
 καταφανοῦς διὰ τὸ γεγονός, ἀνα-
 στάσης αὐτῆς ἐκ τῆς εὐχῆς, εὐ-
 θέως ὁ κίων, οἷά τινων τεχνιτῶν
 5 τῆ οικείᾳ βίᾳσι αὐτὸν προσαρμ-
 ζόντων ὡς ἐνι μάλιστα, ἀπετέθη,
 πλείστην ὄσπην παρὰ τοὺς ἔμπρο-
 σθεν καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν κίονας
 ἔχον εὐπρεπῆ τὴν ἀσφάλειαν. Ἐκ
 10 τούτου γέγονε καὶ τοὺς λιποῦς
 τοῦ πλήθους συνελθεῖν καὶ συ-
 ομολογήσαι τὴν τοῦ βασιλέως πί-
 στιν θαυμάζοντας Χριστὸν· τοῦτο
 γὰρ αὐτοῖς ἡ αἰχμαλωτὶς ἐκείνη
 15 ἀγία γυνὴ διαμαρτύρατο· ἐθελοῖμαι
 γὰρ τοῦ πλήθους τὴν ἀπλήρητα,
 μήποτε ἄρα ὑπο τῆς πατρῴας δε-
 σιδαίμοινας νυτῶμενοι εἰς αὐτὴν
 20 τὸ εἰς Χριστὸν σέβας ἀπενέγκοιτο,
 ἦγγουν ὁῶξαν περὶ αὐτῆς σχώσι
 μὴ συντείνουσαν πρὸς εὐσέβειαν.
 Διὰ τοῦτο καὶ κοινωνήσαι αὐτοῦς
 τῆς εὐχῆς προσερέψατο, ἡνίκα τὸν
 κίονα ἡρτημένον τῷ οικείῳ τέπῳ
 25 προσαρμωθῆναι πεποιήκα, συ-
 σκεύασα διὰ τούτου τὴν οικείαν
 ὑπέληψεν, τὴν δὲ τοῦ Σωτήρος
 Χριστοῦ ἐνέργειαν λέγουσα εἰς
 πάντα ἀνθρώπους· τοὺς εἰς αὐτὸν
 30 εὐσεβοῦντας διαβαίνειν ἐν ταῖς ὑπὲρ
 ἀνθρώπων πράξεσι.

Μετὰ δὲ τὸ τελειωθῆναι τὴν
 ἐκκλησίαν ὑποτίθεται τῷ τε βα-
 σιλεῖ καὶ τῇ βασιλείᾳ ἡ αἰχμα-

საშუალებით აღადგინა ჩვენი
 არა ხარისხზე მდგომარეობა
 მედ სწორად ჩამოკიდებული ხა-
 რისხს ზემო დაახლოვებით ერთი
 5 წყროთის მანძილზე, და ღმერთმა
 განაწესრიგა ისე, რომ ტყვე ქალი
 არ წასულიყო შინ ხალხის მოსე-
 ლამდე, რათა მათ შეეცნოთ იგი
 მის მიერ ქადაგებული ქეშმა-
 რიტი ღმერთის რწმენაში.

და, ამა, რიგრაზე მოვიდენ
 ისინი მეფესთან ერთად და, და-
 ინახეს რა სწორად დაკიდებუ-
 ლი ამხელა სვეტი, განკვირ-
 15 დენ. მაშინ, როდესაც ტყვე ქა-
 ლი ყველასათვის საჩინო შეიქ-
 მნა ამ ამბის გამო, და როდე-
 საც მან ლოცვას თავი დაანება
 და ადგა, სვეტი მაშინვე, თით-
 20 ქოს ვინლაც ხელოსნებმა ის მის
 ხარისხს რაც შეიძლებოდა კარ-
 ვად მიაკრესო, გაიმართა და
 შედარებით წინ და შემდგომ
 აღმართულ სვეტებთან უდიდესი
 25 უწყევლობა ჰქონდა. ამის გამო
 მოხდა ის, რომ დანარჩენი ხალ-
 ხიც შემოკრბა და, კვირვობდენ
 რა ქრისტეს, გაიზიარეს მეფის
 რწმენა. და ეს დაუმტკიცა მათ
 30 წმიდამან მან ტყვე ქალმა: ვინა-
 იდან მას ეშინოდა ხალხის უმე-
 ცრების, რომ მშობლიური ცრუ-
 მორწმუნეობის გავლენით ქრი-
 სტეს თავყანისცემა მასზე არ
 35 გადაეტანათ, ესე იგი ჰქონო-
 დათ მასზე ისეთი წარმოდგენა,
 რომელიც მის კეთილსათნოებას
 არ შეეფერებოდა. ამიტომ იმან

λωτος πέμψαι αὐτοῖς πρὸς τὸν
 τῆς εὐσεβείας σύντροφον τὸν θεο-
 φιλέστατον βασιλέα Κωνσταντῖνον
 περιφθῆναι αὐτοῖς παρ' αὐτοῦ αἰ-
 τουμένους τὸν τῆν ἐκκλησίαν ἐκεί-
 νην καθιέρωσαντα. Τότε ὑπὸ τε
 τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ κοινῶν τῶν
 Ἰβήρων οἱ σταλέντες πρεσβευταὶ
 καταλαμβάνουσι τὴν Κωνσταντι-
 νούπολιν ἀναγγέλλοντες τῷ βασιλεῖ
 Κωνσταντίνῳ τὴν ἐκείσε κρατυ-
 θείσαν τῷ Χριστοῦ πίστιν, ἐπί-
 σκοπον αἰτοῦντες δοθῆναι αὐτοῖς
 παρ' αὐτοῦ εἰς τὴν τῶν παρ' αὐτοῖς
 ἐκκλησιῶν καθιέρωσιν ἴμοσιν καὶ
 διατίκωσιν. Οὗς πρὸς αὐτῶν ὁξεί-
 μενος ὁ εὐσεβὴς καὶ φιλόχριστος
 βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, χείρων ἐν
 τῷ κυρίῳ, παρέσχε τὴν αἴτησιν,
 τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπί-
 σκοπον Ἀλέξανδρον παρεργήσας
 χειροτονῆσαι τῶν Ἰβήρων ἐπί-
 σκοπον, ἵμοσιν συνοῶν Θεοῦ νεύμα
 εἶναι τῶν τοῦ ἀλλοφύλους αὐτῶ
 καθυποτάσσοντος.

Τούτων ἡμῖν ὁ πιστότατος Βα-
 κύριος ὑφηγητῆς γέγονεν, ἀνὴρ
 εὐλαβέστατος καὶ τοῦ βασιλικοῦ
 γένους τῶν παρ' αὐτοῖς Ἰβήρων
 περιφανέστατος, σατράπης Ῥω-
 μαίων καταστάς, καὶ ταῖς ἀκρω-
 ρείαις τῆς Παλαιστίνης κατὰ τῶν
 Σαρακηνῶν βαρβάρων ἐπιστρα-

მოუწოდა ხალხს მათგანს მონაწილეობა
 ღვთისა და კაცობისა სვეტი
 თავის ალაგას მიაკრა: ამით ის
 5 ჰგზავნის თავის სიძლიერეს და
 ამბობს, რომ ქრისტეს მიცხოვ-
 რის ზედმოქმედება ყველა მის
 თაყვანისმცემელ ადამიანზე ზე-
 კაცურ საქმეებში ხორციელდება.
 10 შემდგომად ეკლესიის დასრუ-
 ლებისა ტყვექალი წინადადებას
 აძლევს მეფესა და დედოფალს,
 რათა მათ ვაგზავნონ ერთმორ-
 წმუნე-მეგობართან და ღვთის-
 15 მოყვარე კონსტანტინესთან (მო-
 ციქლეები და სთხოვნ), რათა
 მათ, მისგან მთხოვნელთ, ვამო-
 ვგზავნოს (ვინმე) ამ ეკლესიის
 საკურთხეველად. მაშინ მეფისა
 20 და იბერთა კრებულის მიერ ვა-
 გზავნილი მოციქულები მიდიან
 კონსტანტინეპოლში და, აუწყე-
 25 ბენ რა მეფე კონსტანტინეს იქ
 (იბერიაში) ქრისტეს ოწმუნის
 განმტკიცებას, თხოვენ მიეცესთ
 მათ მისგან ეპისკოპოზი მათთან
 არსებული ეკლესიების კურთხე-
 ვისათვის და აგრეთვე (საეკლე-
 სიო წესების) ჩამოყალიბებისა-
 30 თვის. საფნო და ქრისტესმოყვა-
 რე კონსტანტინე მეფემ ისინი
 მეგობრულად მიიღო, უხაროდა
 რა უფლისათვის; მან შეიწყნარა
 თხოვნა და კონსტანტინეპოლის
 35 ეპისკოპოზს ალექსანდრეს ხე-
 ლთდაასმევეინა იბერთა ეპის-
 კოპოზი; ამავე დროს მას (კარ-
 ვად) ესმის, რომ ეს არის ნიში

ქართული

τῆσας πῆλειον, ἀρχὰς τῆς μῆ-
λισσα τῆς αὐτ᾽ ἀπὸν ἰστῆν
ἦγατο.

ღმრთისა, რომელიც სტრასბურგის
სლთ უჭვემდებარებს მას.

- ეს ჩვენ გვიამბო ფრიად სარ-
წმუნო ბაკურიმ, კაცმა ფრიად
5 ღვთის მოშიშმა, მეფის შთამომა-
ვალმა და იბერთა შორის სახე-
ლოვანმა, რომელიც გახდა რომე-
მელთა სატრაპი და აწარმოვა
ომი ბარბაროს სარკინოზთა
10 წინააღმდეგ პალესტინის მწვერ-
ვალებზე და მათზე ბრწყინვა-
ლედ გაიმარჯვა.

ზემოთ მოყვანილი ბერძნული ტექსტი, როგორც ეს უკვე მოხ-
სენებულია, ჩვენ დავებუდეთ ჩერიანის მიხედვით (A. M. Ceri-
ani, Monumenta sacra et profana ex codicibus praesertim bibliothecae
Ambrosianae. Tom. I. Mediolani 1861. გვ. 137 და შემდგომნი) და ის
კეთენის არა უშუალოდ გელასი კესარიელს, არამედ გელა-
სი კვიზიკელს, რომელსაც 475 წლის მახლობლად ნიკეას პირვე-
ლი კრების ისტორიისათვის საჭირო მასალები შეუკრებია და, რო-
გორც ეს ა. გლასს საკმაოდ აქვს დასაბუთებული, გელასი კესა-
რიელის შრომით უსარგებლნია. ის გარემოება, რომ ტექსტი ჩვე-
ნამდე მხოლოდ ერთი საუკუნის შემდეგ დაწერილი შრომის საშუალებით
არის მოღწეული და არა პირვანდელი სახით, გვავალებს ჩვენ
სათანადო სიფრთხილით მოვეპყრათ მასში მოცემულ ცნობებს. ვარდა
იმისა, რომ თავისთავად საგულისხმებელია ავტორის მიერ მის წყა-
როებში მოთხრობილი ამბების შეფერადება-განვრცობა, კერძოდ გე-
ლასი კვიზიკელის მიმართ ეს დოკუმენტალურად არის დამტკიცე-
ბული (A. Glas, l. c. 74—75). ასე რომ ჩვენი ტექსტის მოწმობანიც
ყოველ კერძო შემთხვევაში უნდა შედარებულ იქნეს სხვა ავტორების
მიერ მოცემულ ცნობებთან.

II

ჩვენი ტექსტი შედარებით სხვა ავტორებთან (რუფინუსი,
სოკრათი, სოზომენი, თეოდორიტი¹) ბევრს ახალს, ან სხვა-

¹ ამ ავტორთა ქართლის მოქცევის შესახებ ტექსტები მოყვანილი აქვს ლა-
ტიშევს (Scythica et Caucasica I ბერძნული ტექსტები, II ლათინური). ვარ-

ნაირად გაშუქებულ ცნობას იძლევა (ლაზების მოქცევა, ტაძრების დეტალები, კოსტანტინე მეფესთან ელჩების გაგზავნის მიზანი, ეპისკოპოზ ალექსანდრეს დასახელება, კოსტანტინეპოლის ხსენება, ბაკურის შესახებ, და ზოგიერთი სხვა დეტალი). ჩვენს მიზანს არ შეადგენს ყველა ამ ცნობების დაწვრილებით განხილვა, მით უმეტეს რომ ისინი ნაწილობრივ უკვე გაშუქებული და შეფასებული აქვთ ა. გლასს (I. c. 50—53) და პროფ. კ. კეკელიძეს (იხ. მისი „ქართველთა მოქცევის მთავარი ისტორიულ-ქრონოლოგიური საკითხები“: მიმომხილველი I, 1—53). ჩვენ გვსურს შევეხოთ მხოლოდ ზოგიერთ მათგანს და შევადაროთ, სადაც შესაძლებელია, სხვების მიერ მოცემულ ცნობებს.

1. რუფინუსი (Hist. eccl. I 10—ლათინური II 364) ტაძრის აგების შესახებ ამბობს: *Fabricari tamen ecclesiam monet, formamque describit* „ის (ტყვე ქალი) ურჩევს ეკლესიის აგებას და აღუწერს მის გარეგნულ სახეს“. ბერძნულ დედანში შესაძლებელია ეს ადგილი სხვანაირად ყოფილიყო გადმოცემული და რუფინუსს ის საზოგადო ხაზებით გადმოეცეს. ამას გვაფიქრებინებს ჩვენ გელასი კვიზიკელის (rsp. კესარიელის) ტექსტი, სადაც ვკითხულობთ: «როდესაც სახლის სტოას აშენებდნენ, საჭირო იყო შუაში სვეტების აღმართვაც მამაკაცებისა და დედაკაცების შესაკრებელთა გასაყოფად» (იხ. ზემოთ გვ. 60, 5). აქ ჩვენ გვაქვს ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიისათვის მეტად მნიშვნელოვანი ცნობა, სახელდობრ რომ უკვე უძველეს ქართულ ტაძრებს მოეპოვებოდა სპეციალური, ნაწილი, დედაკაცთა შესაკრებელი. ძნელია აქ იმის განსაზღვრა, რუფინუსმა შეამოკლა გელასი კესარიელის ცნობა, თუ გელასი კვიზიკელმა განავრცო გელასი კესარიელი. ამიტომ ჩვენ ამ მნიშვნელოვანი დეტალის შესახებ მეტს ვერაფერს ვიტყვით.

2. ჩვენი ტექსტი გარკვევით ამბობს, რომ «მეფისა და იბერთა კრებულის მიერ გაგზავნილი მოციქულები კოსტანტინეპოლში მიდიან». პროფ. კ. კეკელიძე სხვა საბუთთა შორის ამ ცნობასაც იყენებს იმის დასამტკიცებლად, რომ გადმოცემა ქართლის მოქცევის შესახებ კოსტანტინეპოლს უკვე დაარსებულად ჰგულისხმობს და ამისდა მიხედვითაც ათარილებს ქართველთა მოქცევას. შეგვიძლია

და ამისათვის დავიხატოთ ცნობა ქართლის მოქცევის შესახებ გადმოთარგმნიან ეფრემ მცირეს: თ. ჟორდანიას, ქრონიკები I 34—36; ე. თაყაიშვილი, ახალი ვარიანტი წმ. ნინოს ცხოვრებისა, გვ. XXIX—XLIII.

თუ არა ჩვენი ტექსტის ცნობა ეკვემიუტანლად მივიღოთ, რომ გელასი კვიზიკელის ინტერპოლაციას კი არ წარმოადგენს აქ კოსტანტინეპოლის მოხსენება, არამედ ის გელასი კესარიელსაც მოეპოვებოდაო. ჩვენ ვფიქრობთ, ამ საკითხში გელასი კვიზიკელს ვერ დავემყარებთ. გელასი კვიზიკელის მეორე ცნობის, სახელდობრ ალექსანდრე ეპისკოპოსის შესახებ ჯერ კიდევ ა. გლასმა აღნიშნა (I. c. 52) და კ. კეკელიძემაც გაიზიარა, რომ ის გელასი კესარიელის ტექსტში არ უნდა ყოფილიყო: ის არა ყავს მოხსენებული არც ერთ სხვა ავტორს და საფიქრებელია, რომ ეს ცნობა ჩაემატებინოს თვით გელასი კვიზიკელს. იყო თუ არა კოსტანტინეპოლი მოხსენებული გელასი კესარიელის დედანში? მართო ის გარემოება, რომ რუფინუსს ის მოხსენებული არა აქვს, ჩვენ არ გამოგვადგება იმის დასამტკიცებლად, თითქოს ის არც გელასი კესარიელს ჰქონოდა, რადგან არის სხვა შემთხვევებიც, როდესაც რუფინუსს ჩვენს ტექსტთან შედარებით მოთხრობის შეკვეცილობა ახასიათებს. არც ის გამოგვადგება ჩვენ ამ საკითხის გადაჭრისათვის, რომ მერმინდელი ისტორიკოსები სოკრატი და სოზომენი კოსტანტინეპოლს არ იხსენიებენ. რადგან არც ერთსა და არც მეორეს გელასი კესარიელით არ უსარგებლნია (A. Glas, I. c. 79-83): სოკრატის წყაროს რუფინუსი წარმოადგენდა; ხოლო სოზომენისას რუფინუსი და სოკრატი. ჩვენთვის აქ მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ კოსტანტინეპოლს არც თეოდორიტი იხსენიებს, რომლის ტექსტუალური შედარება არკვევს, რომ ის ზემოდანახელდებულ ავტორთა დამოუკიდებელი პირველწყაროებს ემყარება (Parmentier თეოდორიტეს გამოცემის წინასიტყვაობაში) და რომ მას სხვათა შორის ხელთ ჰქონდა აგრეთვე გელასი კესარიელის «ისტორია» (A. Glas I. c. 84)¹.

3. დასასრულ ჩვენ გვინდა შევებოთ ჩვენი ტექსტის უკანასკნელ ნაწილს, რომელიც ბაკურს იხსენიებს. ბაკურის საკითხს ჩვენ იმ მხრით კი არ გვსურს მიუდგეთ, თუ რომელ ქართველ მეფეს ჰგულისხმოებენ ბერძნულ-რომაულ-ქართული წყაროები, როდესაც ქართლის

¹ შეიძლება შემთხვევითი არ იყოს ის მოვლენა, რომ ეფრემ მცირეს იოანე კვირიკეს დავალებით დაწერილ „უწყებაში“ ბერძენთა ისტორიკოსებიდან მხოლოდ თეოდორიტეს „საეკლესიო ისტორიის“ ადგილი (I, 24) მოჰყავს. თუ „უწყების“ დაწერას ბერძნული წყაროების კრიტიკული შეფასება არ უძღვრავს, მაშინ ეს ეფრემ მცირეს მეცნიერულ აღღოს უნდა მიეწეროს, რომ მან სწორედ ის წყარო აირჩია საკითხის გასაშუქებლად, რომელიც პირველწყაროებს ემყარებოდა.

მოქცევაზე ლაპარაკობენ: არის ეს ბაკურ-მეფე თუ რომელიმე სხვა? ჩვენ გავარჩევთ ტექსტების მიხედვით, მართლა მეფე იყო ის ბაკური, რომელიც ქართლის მოქცევის წყაროებშია მოხსენებული თუ არა? ცხადია, ჩვენი მიდგომა საკითხისადმი ბოლოსდაბოლოს პირველ საკითხთან მიგვიყვანს, რამდენადაც ჩვენი დასკვნა ბაკურის გვაროვნობას გამოააშკარავებს.

ტრადიციული გადმოცემა მირიანს ასახელებს პირველ ქრისტიან მეფედ. ეს აზრი საისტორიო მწერლობაში მიღებული იყო, მაგრამ 1895 წლის შემდეგ, როდესაც რააბემ გამოსცა პეტრე მაჟუმელის ცხოვრება, სადაც პეტრეს პაპად გამოყვანილია მეფე ბაკური, რომელსაც ვითომ ქართველები მოუქცევია, ისტორიკოსებმა ტრადიციული გადმოცემა პირველი ქრისტიანი მეფის შესახებ უარყვეს, და ჩვენ ვხედავთ, რომ ივ. ჯავახიშვილი („ქართველ ერის ისტორია“ I 180) პირველ ქრისტიან მეფედ ბაკურს აღიარებს და ამ აზრის დამტკიცების დროს რუფინუსს ემყარება. რუფინუსი სწერს: «Haec nobis ita gesta fidelissimus vir Bacurius, gentis ipsius rex... exposuit». ჩვენ ეხლა უკვე ვიცით, რომ რუფინუსზე დამყარება შეუძლებელია, რადგან საბოლოოდ დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ რუფინუსი ამ შემთხვევაში ბერძნული წყაროს თარგმანია და სრულიად სამართლიანი იქნება, თუ ჩვენ რუფინუსის სიტყვების შესამოწმებლად ბერძნულ პირველწყაროს მივმართავთ. გელასი კესარიელი სწერს: «ეს ჩვენ გვიამბო ფრიად სარწმუნო ბაკურიმ, კაცმა ფრიად ღვთისმოშიშმა, მეფის შთამომავალმა და იბერთა შორის სახელოვანმა» (63,3). როგორც ვხედავთ, გელასი კესარიელს რუფინუსის სიტყვების gentis ipsius rex-ის ნაცვლად ბაკური მოხსენებული ჰყავს მეფის შთამომავლად (πατριάρχης γένους).

არის თუ არა ამით საბოლოოდ გადაწყვეტილი ბაკურის ვინაობის საკითხი? რასაკვირველია, არა. ორი, ერთმანეთის მოწინააღმდეგე წყაროს მოწმობა, ცხადია, ჯერ კიდევ ვერ გადასწყვეტს საკითხს, თუნდაც მათ შორის ქრონოლოგიური მანძილი დიდი იყოს. ეს მეთოდოლოგიური დებულება ჩვენს შემთხვევაში მით უფრო მისაღებია, რომ იმ ორი წყაროდან, რომელიც ჩვენ ეხლა განვიხილეთ, მართალია გელასი უძველესია, მაგრამ ეს უძველესი წყარო ჩვენამდე მოღწეულია მხოლოდ V საუკუნის მეორე ნახევრის ისტორიკოსის, გელასი კვიზიკელის, შრომის საშუალებით. და საფიქრებელია, რომ გელასი კესარიელის თავდაპირველ დედანში სწორედ gentis ipsius rex-ის შესატყვისი ფორმულა ყოფილიყოს და «მეფის

შთამომავლად» გამოცხადება ბაკურისა გელასი კვიზიკელს ტექსტშია აღწერილი. ეს საფიქრებელია მით უფრო, რომ გელასი კვიზიკელს სხვა შემთხვევაშიაც მოეპოვება საკუთარი ინტერპოლაცია გელასი კესარიელის ტექსტისა (აქ ჩვენ ყურადღებას ვაქცევთ როგორც ალექსანდრე ეპისკოპოსის, ისე კოსტანტინეპოლის მოხსენებას). ამიტომ ცხადია, მხოლოდ რუფინუსისა, და გელასის ტექსტებით ეს საკითხი ვერ გადაწყდება.

საკითხის გადასაწყვეტად ჩვენ მოგვეპოვება კიდევ ერთი წყარო ანალოგიური წარმოშობის. ეს არის გიორგი ამართოლი, რომელსაც გელასი კესარიელით უსარგებლნია. გ. ამართოლს, საზოგადოდ, სჩვევია წყაროების მოყვანა თითქმის სიტყვა-სიტყვით: საკმარისია ადამიანმა წაიკითხოს გიორგი ამართოლის ხრონოგრაფის რომელიმე ნაწილი და შეადაროს მის წყაროებს, რომ ამაში დარწმუნდეს.

გიორგი ამართოლი ერთ ადგილას სწერს ბაკურის შესახებ:

οἱ στρατηγοί... εἰς τὸν πέλεμον ἀνεψυχῶμεσαν, ἐξαιρέτως δὲ Βακωρίως, ἀνήρ ἢ πῖστει καὶ ἢ ἐπιεικείᾳ καὶ ἢ ἀρετῇ ἢ ἢ ψυχῆς καὶ τῶ σώματι· ἐνδοξὸς, πάντας τοὺς πλησίον συγχάσσοντάς τοὺς μὲν τῆ κοινῶ, τοῖς δὲ τοῖς βέλειον, ἔστι δ' ἕτε καὶ τῶ ζῆφει· ἐστρῶνυσεν, καὶ τὰ τάματα τῶν πολεμίων συνεζευμένα καὶ συγκεκροτημένα διέσρηξέ καὶ διὰ μέσους τοῦ πληθὸς τῶν πεπρωκῶτων τὰς τῆξαι διαχίνας καὶ τοὺς σωρῶς τῶν νεκρῶν παρῶν παρὸς αὐτὸν ἐπορεύετο τὸν τῆρανον (de Boor II 591—592).

„სარდლები... საბრძოლველად გამხვედნენ, განსაკუთრებით ბაკური, კაცი ყოვლად ღირსეული როგორც რწმენითა და სათნოებით, ისე თავისი სულიერი და ხორციელი სილამაზით. ვინც მის ახლოს მოხვდებოდა, ზოგს შუბით დაანარცხებდა, ზოგს ისრებით, ზოგს კიდევ მახვილითაც. მან გააარღვია მტრის ლეგიონი, რომელიც მჭიდროდ იყო შეერთებული, დამარცხებული ჯარის შუაში წყებები გასწი-გამოსწია და გვამების გორაკებს გვერდი აუხვია და თვით ტირანთან მივიდა“.

გიორგი ამართოლის ტექსტი რომ იმავე ეპიზოდს ეხებოდეს, ე. ი. ქართლის მოქცევას, მას, რასაკვირველია, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ექნებოდა. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, გიორგი ამართოლის ხრონოგრაფის შემომოყვანილი ადგილის უალრესი მნიშვნელობა მაინც ცხადია: ის გარემოება, რომ გიორგი ამართოლს გელასი კესარიელის «საეკლესიო ისტორიით» უხვად

უსარგებლნია, საზოგადოდ, თავისი ხრონოგრაფის წერეთელის
 მასაც — მართალია, არა ქართლის მოქცევასთან, არამედ ევგენიოს
 ტირანის წინააღმდეგ წარმოებულ ბრძოლასთან დაკავშირებით — თეო-
 დოსი დიდის დროს ბაკური მეფედ-კი არა, მარტივად მეფე 'ის სა-
 ხელწოდებით ჰყავს მოხსენებული, იმას უნდა ჰმოწმობდეს, რომ გე-
 ლასი კესარიელსაც იგი მეფედ არ უნდა ჰყოლოდა მოხსენე-
 ბული, და, მაშასადამე, ბერძნულ-რომაულ წყაროებში ქართლის მო-
 ქცევასთან დაკავშირებით მოხსენებული ბაკური მეფე არ უნდა ყო-
 ფილიყოს.

ქართული საბუთების აღმნიშვნელი ტერმინები

§ 1. ზოგადი ტერმინები.

რამდენადაც შენახული ძეგლებისდა მიხედვით მსჯელობის უფლება გვაქვს, საბუთების აღსანიშნავად შემდეგში ჩვეულებრივ მიღებული ტერმინი „სიგელი“ უძველეს ხანაში გავრცელებული არ ყოფილა. იგი ~~გე-XI-ს~~ ს-ითგან მოყოლებული იხმარება მეფეთა საბუთებში და უკვე ბაგრატ IV-ის 1058 წ. შიომღვიმისადმი ნაბოძებს საბუთში ნათქვამია: „აწ ვინცა ჰნახოთ ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი“-ო, „დაიწერა ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი“-ო. (შიომღვ. ისტ. საბ. 4). ისტორიკოსს ჯუანშერსაც მოეპოვება ეს ტერმინი და აღნიშნული აქვს: „ერისთავნი ქართლისანი ვერ ცვალნა საერისთავოთაგან მათთა რამეთუ სპარსთა მეფისაგან და ბერძენთა მეფისაგან ქონდეს სიგელნი მკვდრობისანი“ (ცა ვახტანგისი *410, გვ. 192). რათგან ეს სიტყვა მე-XI-ეს ში როგორც მწერლობაში, ისევე საბუთებში ჩვეულებრივ ტერმინად იხმარება, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ის იქნებ უფრო ადრეც იყოს შემოღებული. ამ მხრივ საყურადღებოა ბაგრატ მეფის ოპიზისადმი ნაბოძები საბუთი, სადაც მეფეს ნათქვამი აქვს, რომ მიჯნაძოროვლებმა „მოიხუნეს სიგელნი გურგენ ერისთავთა-ერისთავისაი, გურგენ მეფეთა-მეფისაი, პაპისა ჩემისა ბაგრატ კურაპალატისაი და მამისა ჩემისაი“, ხოლო მეორეს მხრით „მოიღეს ოპიზართა და წერილი გუარამ მამფლისაი“. ამ საბუთების განხილვის დროს გამოჩვეულა, რომ „მიჯნაძოროვისა სიგელთა შინა გუარამ მამფლისა და წერილი, რომელი ოპიზართათუის დაუწერია, არა კსენებულ იყო არცა დამტკიცებულად და არცა გარდაგდებულად“-ო (სქს სძვლნი 11 2-3). ამ ცნობაში საყურადღებოა, რომ ბაგრატ IV-ის განჩინების წიგნში ორჯერვე დაუძინებთ გუარამ მამფლის საბუთის სახელად „დაწერილი“-ა ნახმარი, გურგენ ეევისა, გურგენ მეფეთა-მეფისა და სხვა მომდევნო მეფეების საბუთებისათვის-კი „სიგელი“. თუ გაეხსენებთ, რომ გუარამ მამფალი † 882 წ. (იხ. ქლი ერის ისტ. 11. ბაგრატ. შთამომ. შტო), გურგენ ეევი-კი, რომელიც-კი უნდა იყოს იგი, მეათე საუკუნის მეორე მეოთხედის მოღვაწე მფლობელი იყო, შეიძლება ერთგვარ ქრო-

ნოლოგიურ საფუძვლად გამოვიყენოთ. თუ აქ ტერმინული თვით დარბაზში განხილული საბუთებიდან მომდინარეობს და შემთხვევითი მოვლენა არ არის, მაშინ ირკვევა, რომ მე-IX-ე ს-ში საბუთებს ჯერ „სიგელი“ არ რქმევიათ, არამედ „დაწერილი“ და მხოლოდ მე-X-ე ს-ის მეორე მეოთხედიდან უნდა იყოს ტერმინი „სიგელი“ ხმარებაში შემოსული.

მე-X ს-ითგან მოყოლებული მე-XV ს-ის დამდეგამდის სიგელი განსაკუთრებით მეფეთა მიერ ბოძებული საბუთების აღმნიშვნელ ტერმინად იხმარებოდა და, როგორც ქვევით გამორკვეული იქნება, თვით კათალიკოზებიც კი და დიდებულნი თავიანთი საბუთების აღსანიშნავად ამ სიტყვას არა ხმარობდნენ ხოლმე. ამგვარად ცხადი ხდება, რომ XI—XV ს-ში სიგელს მეფეთა საბუთების მნიშვნელობა ჰქონია.

იქნებ უკვე **მე-XIV ს-ითგანაც**, მაგრამ ამ საუკუნის საბუთების მეტისმეტი მცირე რიცხოვანობის გამო ჯერ ეს არ ჩანდეს, მხოლოდ მე-XV ს-ის დამდეგიდან კი სიგელი წინანდებურად მარტო მეფეთა ნაბოძებს საბუთს აღარ ნიშნავს, არამედ კერძო პირთა საბუთების აღსანიშნავადაც იხმარებოდა. მაგ. ხიმშია ამირახორის მარილელ-აბაზასძის სვეტიცხოვლისათვის 1405 წ. შეწირულების წიგნი „სიგელად“ არის წოდებული (ისტ. საბ. III, 9). ამგვარადვე თაყა ზევდგინიძეს 1433 წ. შეწირულების წიგნსაც სიგელი ჰქვია (ისტ. საბ. II, 6) და ამნაირი მაგალითების მრავლად შეიძლება დასახელება (იხ. ისტ. საბ. II, 7, 9, 10, 11, 13, 15, 20 და ბევრგან სხვაგანაც). მაშასადამე ირკვევა, რომ **სიგელი მე-XV ს-ის დამდეგიდან მოყოლებული** თავის პირვანდელ მნიშვნელობას მეფეთა ბოძებული საბუთისას ჰკარგავს და **საბუთების აღმნიშვნელ ზოგად ტერმინად ხდება**.

მე-XI ს-ის ძეგლებში საბუთის ერთ-ერთი სახეობის აღმნიშვნელ ტერმინად **„გუჯარი“**-ც იხმარებოდა. ქლ საისტორიო მწერლობაში ეს სიტყვა სუშბატ დავითისძესა და ჯუანშერსა აქვთ მოყვანილი ერთი და იმავე ამბავის აღწერილობაში.

ჯუანშერს სახელდობრ ნათქვამი აქვს, რომ როცა ბიზანტიელი საქართველოდან იხიზნებოდნენ, „მაშინ ყოველნი ნათესავნი ბერძენთანი წარჩინებულნი ჰფლვიდეს ქუეყანათა შინა განძთა... მათ დაუტევს ქუეყანა ესე (ე. ი. საქართველო) და დაფლნეს განძნი იგი მათნი... შეიტანნეს ყოვლისა საგანძურისა გუჯარნი და რა გუჯარნი აღწერეს, ნათესავი თვისი და

ქუეყანა და დადვეს, რათა, ოდეს (ოვიდეს ბეჭედი) მით გუჯრითა მოიძინნეს ნათესავნი მათნი და თვთოეულად განუყონ განძი და ქუეყანა“-ო (ცა ვახტანგ გრგსლსი *417—418, გვ. 199).

მეორეჯერ იმავე ისტორიკოსს ნათქვამი აქვს: „მოგვითბრობს ჩუენ აღწერილი გვიჯარი, რომელსა შინა აღწერილ არიან მეფენი, წარჩინებულნი ტომებით და სოფლებით მათით“-ო (იქვე *426, გვ. 206). ამ ორივე ადგილის მიხედვით გუჯარი ერთგვარი ხალხისა და ქონების აღწერის დავთარი გამოდის და არა სიგელის მსგავსი საბუთი, რა მნიშვნელობითაც ეს ტერმინი შემდეგში იხმარებოდა.

ეს ტერმინი მაქსიმე აღმსარებლის ცნის ეფთვმე მთაწმიდელის ქართულ თარგმანშიაც გვხვდება. იქ სწერია: „იხილა რაჲ ვითარმედ წვალებისა იგი ბადენი განუფინებოდეს ყოველგან ზ საცთური იგი ერთისა ბუნებისა მეტყუელთაჲ.. კვალად განახლდებოდა... გუჯარსა დაწერეს და ეზოსა სოფია წმინდისასა აღმართეს“-ო (ქ. კეკელიძე Keimena 1, 63)... „გუჯარსა მას ჰრომისსა დაგიწერია შენცა სახელი და წამებაჲ შენი: წმინდამან მაქსიმე თქუა ჰე დამიწერია“-ო (იქვე 85). არც ამ ორ შემთხვევაში აქვს სიტყვა გუჯარს სიგელის მსგავსი, იურიდიული საბუთის მნიშვნელობა, არამედ სარწმუნოების აღსარების შემცველ საბუთს ნიშნავს.

მაინც და მაინც საგულისხმოა, რომ მე-XI-ე ს—ის ქლ ძეგლებში ეს ტერმინი ნახმარია საბერძნეთისა და არაქართული საბუთის აღსანიშნავად. თვით ქლ საისტორიო მწერლობაში კი, როდესაც ცნობები საქლოს პოლიტიკურ ყოფაცხოვრებას და წესწყობილებას ეხება, და ქლ საბუთებში მე-XI ს—ითგან მოყოლებული მე-XV ს—ის პირველ ნახევრის დასასრულამდის, ჯერ-ჯერობით მაინც, „გუჯარი“ არსადა გვხვდება.

თუ არ ვცდებით, სიგელის მნიშვნელობით გუჯარი აწ ცნობილ საბუთთა შორის პირველად გიორგი მეფის 1447—8 წ. მცხეთისადმი ნაბოძებ საბუთშია ნახმარი. მას აღნიშნული აქვს, რომ წინანდელ მეფეებს სვეტიცხოვლისათვის მამულები შეწირული ჰქონდათ და „სიგლებითა დაემტკიცნეს“, მაგრამ შემდეგში ეს სხვებმა მითვისესო, ჩვენ ეს გამოვიძიეთ ზ მამის ჩვენის დამტკიცებული „ახლად გუჯრითა ამით დავამტკიცეთ და ვათარხნეთ და ვათავისუფლეთ“-ო (გვ. 4), „დაიწერა გუჯარი ესე ჩუენი“ ამაღამ წელიწად-

საო (თ. ჟორდანიას ქ. ქები II, 250—60 და ს. კაკაბაძის კრებული საქათალიკოსო მამულების გუჯარი 1447—1448 წ. გიორგი IX-ის მიერ ბოძებული ვ. 4, 6 და 8). შემდეგ კონსტანტინე მეფის 1488 წ. დამტკიცების წიგნში გვხვდება. იქ ნათქვამია: „პაპათა და მამათა ჩუენთაგან გაჩენილისა დამტკიცება... ჯერვიჩინეთ და... ახლად გუჯარითა ამით ჩუენცა დავამტკიცეთ... დაიწერა მტკიცე ესე გუჯარი“-ო (ს. კაკაბაძე. „სიგელი (sic) ქართლის მეფე კონსტანტინესი 1488 წ., ტფილ. 1913 წ., გვ. 5 და 7).

შემდეგ უკვე გუჯარი სიგელის მაგიერი მნიშვნელობით ხშირად იხმარება საბუთებში. კახთა მეფის 1511 წ. დამტკიცებისავე წიგნში სწერია: „ვითა სამართლად... პაპათა და მამათა ჩუენთაგან გაჩენილისა დამტკიცება, ეგრეთვე... ახლად გუჯარითა ამით ჩუენცა დაუმტკიცეთ... დაიწერა მტკიცე ესე გუჯარი“-ო (ისტ. საბ. III, 45 და 46). ლუარსაბ მეფესაც ტფილ. სიონისადმი 1552 წ. ნაბოძებ საბუთში ნათქვამი აქვს: „მოვახმევინეთ ძეგლნი თქუენნი გუჯარნი და... ჩვენ ახლად განუახლეთ... დაიწერა მტკიცე... სიგელი ესე“-ო. (ისტ. საბ. II, 41 და 42).

საბა ორბელიანის განმარტებით სიგელსა და გუჯარს შორის ის განსხვავება უნდა იყოს, რომ „მეფეთა მინიკებულსა წერილსა სიგელი“, ხოლო „ავარაკთა და სოფლებთა დამტკიცებისა წერილსა გუჯარი“ ეწოდებო (ლექს. „წერილი“). მაგრამ ეს თვით საბუთებით არ მტკიცდება, რათგან არა ერთი მამულის წყალობისა და დამტკიცების წიგნია, რომელსაც სიგელი ეწოდება და ხშირია, როცა სიგელი და გუჯარი ერთი მეორის მაგიერ არის ხოლმე ნახმარი. ორივე ტერმინი ერთსა და იმავე ხანაში გვხვდება და ხან ერთი სტარბობს ხოლმე, ხან მეორე, მაგრამ საბოლოო ბატონობა განსაკუთრებით ვერც ერთმა ვერ მოიპოვა. 1579 წ. საბუთში ნათქვამია: „მცხეთის ძეგლნი გუჯარნი და სიგელნი მოიხუნეს... რომელნიც კირველთ ძეგლთ კელმწიფეთ... გაერიგებინეს, გაესაზღურნეს და შეეწირნეს“-ო (ისტ. საბ. II, 50).

სიგლისა და გუჯარის ერთნაირი მნიშვნელობა იმ გარემოებითაც ცხადად მტკიცდება, რომ მე-XVIII-ის დამდეგს ეს ორი სიტყვა შეაერთეს და ერთ ტერმინად აქციეს: ერეკლე I-ის 1703 წ. ქვათახევის მონასტრისადმი ბოძებულს ერთიან საბუთს „სიგელგუჯარი“ ეწოდება. იქ სახელდობრ ნათქვამია: „ესე შეწირულობისა და მკვიდრობისა წიგნი და ნიშანი სიგელგუჯარი განგიახლეთ და მოვახსენეთ“-ო

(გვ. 6), „მოვიდენ წინაშე ჩვენსა... და ძველთა მწიქანულთა ხელმწიფეთა სიგელგუჯარისა განახლებასა გეტყუნი...“ (sic) (გვ. 7-8), „...ვისაც ჩვენ მიერ შეწირულთა ამათ სოფელთა ანუ აგარაკთა, ანუ სამძღვართა, ანუ გლეხთა სიგელი და ნიშანი ჰქონდეს, ჩვენ სიგლითა ამით განგვიცულებია და მტკიცე ესეოდენ არს და თქვენცა ღვთისმსახურნო მეფენო... ესე სიგელგუჯარი დაამტკიცეთ... მტკიცე იქმნა ნებითა ღვთისათა სიგელგუჯარი ესე“ ამაღამ წელსაო (ქვათახევის მონასტრის გუჯარი“ (sic), მოამბე 1903 წ. № IX გვ. 35).

ამგვარად ირკვევა, რომ მე-X ს-ითგან მოყოლებული „სიგელი“, ხოლო მე-XV ს-ის დასასრულითგან მოყოლებული „გუჯარი“-ც მეფეთა ნაბოძები საბუთების საზოგადო სახელი იყო. კერძო პირთა საბუთებს „დაწერილი“ ჰრქმევია, როგორც ეტყობა. მანდატურთ-უხუცესი ჭიაბერი თავისი შიომღვიმის მონასტრისადმი მიძღვნილი შეწირულობის წიგნის შესახებ ამბობს: „ესე დაწერილი მე ჭიაბერსა მეფეთ-მეფისა თამარის მიწასა მანდატურთ-უხუცესსა... შემიწირავს იგი კაცი და დაწერილი დამიმტკიცებია“-ო (შიომღ. საბ. 23). თამარ მეფის-დროინდელი შიომღვიმის მშობის ტობაძისადმი მიცემული სიმტკიცის წიგნის სახელად „დაწერილი“-ა ნახმარი: „ესე დაწერილი და სიმტკიცე დაგიწერეთ და მოგახსენეთ... აწ სრული არს დაწერილი ესე ჩუენგან... და დამამტკიცებელნი ვართ ამას დაწერილსა“-ო (იქვე 24). შიომღვიმის მშობისაგან გრიგოლ მსახურთ-უხუცესისათვის საუკუნო სალოცავის განწესების წიგნშიც ნათქვამია: შიომღვიმელთ „დაწერილი ესე დაუწერია“-ო (გვ. 6). „ესე დაწერილი ჩუენ მღუიშელთაგანვე მოკსენებული თქუენ გრიგოლ მსახურთუხუცესისათვის“-ო (ს. კაკ. „სიგელი (sic) მსახურთუხუცესის გრიგოლ სურამელისა 1250 წ. შიომღვიმისათვის დაწერილი“, ტფილ. 1912 წ. გვ. 6 და 7, თ. ეორდ. ქვბი II, 127—128 და შიომღ. საბ. გვ. 65). ასევეა სხვა შიომღ. მონასტრის კერძო პირთა XIII—XIV-ს. საბუთებშიც (იხ. შიომღ. საბ. გვ. 61, 62, 63, 66 და 71). კახა ჯავახიშვილსა და ბექა მანდატურთ-უხუცესს შორის 1285—1308 წ. დადებული კეთილმოყვრობის წიგნშიც ნათქვამია: თუ „ესე დაწერილი გავიტეხო“, ესდაეს მომივიდესო (სქს სძვლნი II, 8).

თვით საქართველოს კათალიკოზების საბუთებსაც სიგელი კი არ ეწოდებოდა, არამედ „დაწერილი“. მელქისედეკ კათალიკოზს მაგ. თავის 1020 წ. შეწირულობის

წიგნში ნათქვამი აქვს: „ესე დაწერილი მოვაქვენი...
ლიკე სამოციქულო საყდარსა მცხეთისასა“ (გვ. 31)...
დანო მღვდელ-მთავარნო, რომელთა ესე დაწერილი...
თქვენც სიმტკიცე დასწერეთ... ბაგრატ აფხაზთა მეფე...
ესე დაწერილი... კელითა თქვენითა დამიმტკიცეთ“-ო (ქქბი II, 31 და 35).

მიქაელ კათალიკოზის მსახურთუხუცესის ვაჩე გუარამასძესადმი მიცემულ წყალობის წიგნშიც სწერია: „დაგიწერეთ და მოგეცით დაწერილი ესე ჩუენ... კათალიკოზმან მიქაელ“-ო (ს. კაკ. მე-XIII საუკ. პირველი ნახევრის საქართველოს კათალიკოზები. ტფილ. 1913 წ. გვ. 5).

არსენი კათალიკოზიც თავის შიომღვიმის მონასტრისადმი შეწირულობის წიგნში ამბობს: „ვინც ეს დაწერილი და გავებული წასა უდაბნოსა მღუიმისასა შეუცვალოს“-ო (შიომღ. საბ. 51).

თუ „სიგელი“ მე-X ს-ითვან და „გუჯარი“ მე-XV ს-ის პირველი ნახევრის დამლევითვან მეფეთა მიერ ბოძებული საბუთების აღსანიშნავად იხმარებოდა და ამავე დროს „დაწერილი“ დანარჩენ პირთა და დაწესებულებათვან შედგენილს საბუთს ერქვა, „წიგნი“ ყველასი და ყოველგვარი საბუთების საერთო სახელი იყო. ეს გარემოება თითქოს საბა ორბელიანსაც უგრძნენია და ნათქვამი აქვს: „წიგნი ეწოდების ერთსა წერილთვანსა მრთელსა ვისიცა იყოს“-ო (ლექს. „წერილი“). მაგრამ სხვა მხრივ განმარტება ბუნდოვანია. როდესაც საუბარი სხვადასხვა გვარ საბუთებზე გვექნება, იქ მოყვანილი მაგალითები ცხად-ჰყოფენ, რომ ყოველნაირი და ვისგანაც არ უნდა იყოს მიცემული საბუთის საზოგადო სახელად „წიგნი“ იყო, რომელსაც შინაარსის მიხედვით მხოლოდ მისი თვისების აღმნიშვნელი სახელიც ემატებოდა.

მართლაც უძველეს ქართულ ძეგლებში „წიგნი“ საბუთის აღსანიშნავად იხმარებოდა. დაბადების ქართულ თარგმანში სწორედ ეს ტერმინია მიღებული. იერემიას მაგ. ნათქვამი აქვს „მოვიღე წიგნი მოგებისა და დაბეჭდული... და მივეცე წიგნი მოგებისა ბარუქს“ (თ. 32₁₁₋₁₂), რაც უდრის ბერძნულ „ἐλάβην τὸ βιβλίον τῆς ἀποκατάστασης“ და ლათინურის „sumpsi libellum possessionis obsignatum... scripserant in libello possessionis“ მაშასადამე „ტო ბიბლიონ“-ის და libellum-ის გადმოსაცემად ძველად „წიგნი“ ყოფილა მიღებული.

საბუთის ერთი გვარის მნიშვნელობით **„ხელითწერილი“**. გიორგი მთაწარი წმინდელს აღნიშნული აქვს, რომ იოანემა და ეფთვემ ათონის ქართველთა მონასტერს „დაუსხნეს სიმტკიცენი და კელითწერილნი და ოქრობეკენდი ღმრთისმსახურთა მეფეთანი“-ო (ცაიე და ეფთსი 3). საუბარი აქ ბიზანტიის კეისრების საბუთებს ეხება უმთავრესად. **„კელისწერილ“-**ის სახით ეს სიტყვა ეფთვმეფეთაწმიდელისაგან ქართულად ნათარგმნ მაქსიმე აღმსარებელის ცაშიც გვხვდება: „არა სიტყვთ ხოლო შევაჩუნენ, არამედ კელისწერილიცა დაუწერე შეჩუნებებისაჲ“ (Keimena I, 73). ამ ორი მაგალითის მიხედვით შეიძლება ადამიანს ეფიქრა, რომ ეს ტერმინი განსაკუთრებით უცხოეთის, ბიზანტიის, საბუთის აღსანიშნავად იხმარებოდა, მაგრამ არსენი კათალიკოზის მე-XIII ს-ის დამდეგის შიომღვიმისათვის მიცემული საბუთი ამტკიცებს, რომ საქართველოშიაც ყოფილა საბუთები, რომელთაც „კელითწერილნი“ რქმევია. იქ მოხსენებულია „კელითწერილნი სანატრელთა... წისა მამათმთავრისა მელქიზედეკისი“ (შიომლ. საბ. 51).

საბუთის აღმნიშვნელ ტერმინად **„ნიშანი“-**ც იხმარებოდა. პირველად ეს სიტყვა ამ უკანადაც ცნობილ საბუთებში დავით აღმაშენებლის შიომღვიმისადმი მიცემულ ანდერძში გვხვდება. იქ სახელდობრ ნათქვამია: „ტფილისს საამილოჲთ, ვითა სხვთაცა ნიშნითა თვთ კელითა ჩემითა დამღწერია, ასი ღრაჰკანი მღდელთა და მგალობელთათჳს, ნუვინ დააკლებს მათ“-ო (თ. ყორდ. შიომლ. საბ. 17, ს. კაკ. 12). ცხადია ამით დიდებულ მეფეს ჰსურდა ეთქვა, სხვა ჩეზივე ხელით დაწერილი სიგლით, საბუთით განსაზღვრული მაქვს, თუ რამდენი უნდა მიეცეს მღვდლებსა და მგალობლებს. მაგრამ თვით ეს საბუთი შენახული არ არის, ჩვენამდის მოღწეული საბუთთაგანი-კი მე-XIV ს-ზე უწინარეს ჯერჯერობით არც ერთი „ნიშან“-ად არ უწოდებს თავის თავს. ამიტომ ძნელი სათქმელია, დავით აღმაშენებლის ზემოხსენებული საბუთი თვითაც ნიშანად იწოდებოდა, თუ ჩვეულებისაებრ სიგელად და დავით აღმაშენებლის ზემომოყვანილი სიტყვა ამ ძეგლის საზოგადო, მხოლოდ ვითარცა საბუთის, სახელს წარმოადგენს.

მაინცდამაინც დამახასიათებელია, რომ მე-XIV ს-მდე არც ერთს შენახულ საბუთთაგანს ნიშანი არ ეწოდება. ჯერ-ჯერობით პირველ საბუთად, რომელიც თავის თავს ნიშანს უწოდებს, ჯავახიშვილი-გამრეკელისადმი 1345 წ. ნაბოძები წყალობის

წიგნი უნდა ჩაითვალოს, რომელშიაც ნათქვამია: „დაიწერა წიგნი ესე: ოკლობერსა :იბ: ბრძანება და ნიშანად (?) ვიხატე“ (იქვე II, 10). შემდეგ ეს ტერმინი ნახშარია 1348 წ. ანდრონიკე ბაგრატიონიანის სიგელში, სადაც სწერია: „და თუ ვის რაი ამა ადგილთა სიგელი და ანუ ნიშანი ჰქონდეს, ყოველივე სიგლითა ამით გამოტეხია“ (იქვე II, 12). მაგრამ ამ ორსავე სიგელს-ჯერ კიდევ კრიტიკული განხილვა ესაჭიროება.

მე-XV და შემდეგ საუკუნეებში „ნიშანი“ უკვე იშვიათი სიტყვა და ტერმინი აღარ არის, მაგ. 1460 წ. საბუთში სწერია: „ურდოელასშვილისაგან ნაშვილებობისა სიგელი და ნიშანი თქუნდ გქონდა“ (ისტ. საბ. III, 35). 1505 წ. საბუთში ნათქვამია: „ვისაც ამა მამულისა გაცემულობისა ნიშანი ჰქონდა, სიგლითა ამით გავცილდებია“-ო (ისტ. საბ. III, 43).

„ნიშანი“ სპარსული სიტყვაა نشان და სპარსულშიაც როგორც გასარჩევად მიღებულ საგანს, თუ ხაზს ან მოხაზულობას, ისევე საბუთსაც ეწოდებოდა.

„პიტაკი“ ვითარცა საბუთის აღმნიშვნელი ერთი ტერმინთაგანი სტეფანე მტბევიარისადმი მიმართულს დაჩის წერილში გვხვდება: „გამომითხოვე მსაჯულისაგან პიტაკი განთავისუფლებისაჲ, რათა განვერე ვეჭთა მათ საშინელთა“-ო (ქტბი I, 101), ნათქვამია ამ წერილში. ამ გვარად „პიტაკი განთავისუფლებისაჲ“ აქ პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლების საბუთს ნიშნავს.

ეს ტერმინი გიორგი ხუცესშონაზონსაც აქვს ნახშარი გიორგი მთაწმიდელის ცა-ში და იქ ნათქვამია, რომ როდესაც დიდებული ქართველი მოღვაწე ბიზანტიის კეისარს უნდა სათხოვართ წარსდგომოდა, მეფის მოსვლის მოლოდინში გიორგი მთაწმიდელმა და ვინმე პეტრემ „დაწერეს პიტაკი წინაშე მეფისა“, რომელშიაც მისი სათხოვარი ყოფილა აღნიშნული. კეისარი რომ მოახლოვდა, გიორგი მთაწმიდელმა „მისცა პიტაკი თვსითა კელითა“. მას ბოლოს უთქვამს მთხოვნელისათვის: „რაჲცა პიტაკსა ანას. შინა სწერია“, აგისრულებო (გვ. 335). ზემოთყვანილითგან ცხადადა ჩანს, რომ აქ „პიტაკი“ თხოვნის, ჰაჯას მნიშვნელობით არის ნახშარი და რათგან აქ და უფრო ხშირად მთხოვნელი ცხოვრების უფრო დაბალ საფეხურზე იდგა ვიდრე ის, ვისაცა სათხოვდენ, ამიტომ უნდა იყოს, რომ საბა ორბელიანს თავის ლექსიკონში ნათქვამი აქვს: „პიტაკი სავედრებელი მინაწერი“ არისო. მეორეგან

ამავე ტერმინის * შესახებ სწერია: „უდარესისაგან უაღრესესი მწიგნობარი მინაწერსა პიტაკი“ ეწოდებაო (იხ. წერილის ქვეშე).

პიტაკი ბერძნული ტერმინია და წარმომდგარია $\pi\iota\tau\alpha\kappa\iota\sigma\iota\varsigma$ -ისაგან, რაც საწერ თაბახს ნიშნავს. რამდენადაც დაჰი ბერძნული სკოლისა და განათლების კაცი არ ყოფილა, იმდენად შეიძლება და უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს სიტყვა მაშინ მართო მწიგნობრული ტერმინი არ უნდა ყოფილიყო, არამედ ცხოვრებაში თუ არა, განათლებულ წრეებში, საუბარში შეიძლება მიღებული ყოფილიყო. მაგრამ ჯერ-ჯერობით არავითარი მტკიცე საფუძველი არა გვაქვს ვიფიქროთ, რომ პიტაკი ქართული საბუთების აღმნიშვნელ ტერმინადაც იხმარებოდა მე-XI-XIV სს ში. შენახულ საბუთთა შორის უძველესი, რომელიც თავის თავს პიტაკს უწოდებს, 1408 წ. არის დაწერილი. იგი თუმცა სეფენიგნობრის ხელით არის შედგენილი, მაგრამ ზაინც მეფის სიგელი-კი არაა, არამედ კერძო პირისა, მოხელის, საწოლის მწიგნობრის დაგით ცნოდის ძის მიცემულია. „დაიწერა ჩემ მიერ გულმოდგინებით ნალუაწი სცირე ესე პიტაკი“, ნათქვამია იქ, ამა და ამ დროს სეფენიგნობრის დემეტრე მარკოზაშვილის ხელითაო (ისტ. საბ. III, 7).

დაზნაბასიათებელია, რომ თვით იგივე დემეტრე მარკოზაშვილი ალექსანდრე მეფის საბუთებს არას დროს პიტაკს არ უწოდებს და მხოლოდ კარის მწიგნობარი იათორიძე გიორგი მეფის 1463 წ. ზაქარია, კახა და ზაზა ჯავახისშვილებისათვის ნაბოძებს წყალობის წიგნს პიტაკს ეძახის: „დაიწერა პიტაკი ესე... კელითა კარისა ჩუენისა მწიგნობრისა იათორისძისა ვარსიშესითა“-ო (სქს სძვლნი II, 19). მეორე საბუთი, რომელშიაც ეს ტერმინია ნახმარი, 1466 წ. ეკუთვნის და კოსტანტინე მეფის სახელით მდივან-მწიგნობრის ზაქარია თუმანიშვილის ხელით ამავე ჯავახიშვილებისათვის არის ნაბოძები: „დაიწერა მტკიცე პიტაკი ესე“-ო (იქვე II, 21).

ცხადია, რომ ამ ორსავე შემთხვევაში საბა ორბელიანის ზემოწყვანილი განმარტება არ გამოდგება და აქ პიტაკს საბუთის, სიგელის, მნიშვნელობა აქვს. საზოგადოდ-კი უნდა ითქვას, რომ პიტაკი ქართულ სამდივან-მწიგნობრო ენასა და ტერმინოლოგიაში იშვიათი სტუმარია და გაშინაურება მას მაინც და მაინც არ ეტყობა.

* ალბათ კორექტურული შეცდომა უნდა იყოს, რომ იქ „პიტაკი“-ა დაბეჭდილი.

ქართული

ახალ ქართულ სამწერლობო ენაში ჩვეულებრივად და აუცილებელ ტერმინად ქცეული „საბუთი“ მე-XVIII ს.—მდე, თუ არ ვცთებით, არ იხმარებოდა. საბა ორბელიანს თავის ლექსიკონში ეს სიტყვა არც-კი მოეპოვება. მაგრამ 1781 წ. ნათლისმცემლის მონასტრის სიგელში, რომელიც აღმ. საქ. სასამართლოს განაჩენს შეიცავს, ეს ტერმინი ნახმარია იმ მნიშვნელობით, როგორც ეხლა გვესმის. მსაჯულთ იქ ნათქვამი აქეთ, რომ მომჩივარნი „ველაპარაკეთ და ამათი საბუთები გავწინჯეთ“-ო (ისტ. საბ. V, 98). ამავე მონასტრის მამულის გამო ამტყდარი საჩივრის შესახებ 1782 წ. დაწერილს სასამართლოს გარდაწყვეტილების წიგნში სხვათა შორის აღნიშნულია, რომ „თუ გოგბედაშვილებს მონასტრის ნასყიდობის სიგელს უკან ჯავახიშვილებისაგან კვიროსში მამულები უყიდნიათ რამე და სარწმუნოს წიგნით და საბუთით დაამტკიცებენ, იმის პასუხი ჯავახიშვილებმა თავიანთის წილიდამ უნდა გასცენ“-ო (ისტ. საბ. V, 103). ამავე მონასტრის 1790 წ. კიდევ ჰქონია საჩივარი და ამის შესახებ დადგენილებამაც სწერია: „უძლიერესი საბუთი ეს უფროა, რომ ქალაქის დაეთარი ენახეთ და ასე ეწერა «ნათლისმცემლის მონასტრის ყმა სვიმონ მებაშეო», —ამან უფრო დაამტკიცა-ო (ისტ. საბ. V, 109).

საბუთი, როგორც მისი ქალწულობაში ასე გვიან შემოსულობისა და უთვისტომობისა გამო საფიქრებელი იყო, ქართული სიტყვა არ არის, არამედ არაბული **سبوت** „საბუთ“-ისაგან შეიძლება იყოს წარმომდგარი. არაბულად ეს სიტყვა წიგნში, დაეთარში შეტანილს, ოქმის შედგენას, ოქმსა ჰნიშნავს.

ქართულად მიღებული იყო ტერმინად აგრეთვე „**ოქრობეჭედი**“, რომელიც ბიზანტიის კეისართა ოქროს ბეჭდიანი სიგელების სახელად იხმარებოდა. გიორგი მთაწმიდელის ცნობით სიტყვით დიდებულმა ქართველმა მოღვაწემ „გადასწყვდა რათა მედიმოსენი პრასტინთა ჩუენთა ვერ შემოვიდენ, არამედ რათა გარე-გარე, სეკრეტონსავე მიეცემოდის როქისაგან ჩუენისა ლიტრა ერთი დიმოსად, ვითარცა თვთ განაწესა... მეფემან კოსტანტი მონამახმან და ამას ზედა ოქრობეჭედი შექმნა მტკიცე და უქცეველი... ესე ლიტრა ერთი... (არსენიმ) შემოსწირა და ოქრობეჭედსა შინა დაეწერა“-ო (საეკლ. მუხ. გამ. ათონის კრებ. 302—303). ქართული ტერმინი „**ოქრობეჭედი**“ უდრის და პირდაპირი თარგმანია ბერძნული ტერმინის **χρυσόσημα**; „**ხრვზოვულოს**“-ისა. არც ქართველ მეფეთა სიგელებშია ტერმინად ოქრობეჭედი ნახ-

მარი, არც სხვა წყაროებში მოიპოვება ცნობა, რომ ქართულ საბუთებში ფეთა რომელიმე სიგელი ოქრობეჭედად ყოფილიყო. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ეს ტერმინი, თუ განსაკუთრებით არა, უმეტესად მაინც ბიზანტიის კეისრების ხრვზოვეულობების აღსანიშნავად უნდა ყოფილიყო მიღებული.

მონღოლთა ბატონობის დროს ქართულ მწერლობაში სიტყვა „იარლაცი“ ანუ „იარლუყი“-ც შემოვიდა, მაგრამ, როგორც ეტყობა, განსაკუთრებით მონღოლთა ყაენების წყალობის წიგნების აღმნიშვნელ ტერმინად იხმარებოდა და ქართული დიპლომატიკისათვის მნიშვნელობა არ ჰქონია. ეს ტერმინი ქამთაალმწერელის თხზულებაში გვხვდება ორჯერ იქ, სადაც საუბარია ამაზე, თუ საქართველოს ეკლესიის საკეთმპყრობელმა როგორ მოახერხა სამშობლოს ეკლესია-მონასტრებისათვის უპირატესობის გამოთხოვა. ის ამბობს: ულო ყაენთან ნიკოლოზ კათალიკოსს „დაუწერეს იარლუყი, რომელ არს ბრძანება (ბაზა)“... „მისცეს (ი)არლაცი შეწყალებისა“ (ქამთაალ. *806,807, გვ. 648,749). სტეფანოს ორბელიანსაც აქვს ეს ტერმინი მოხსენებული და განმარტებული იმგვარადვე, როგორც ზემოდასახელებულ ქართველ ისტორიკოსსა აქვს ახსნილი. *„გენს ხაიქსი ირ ჭ რამან, ვირ მხე აიქელ ღიჯმე“ (შთხიანისი ირქიქსან. წაამ. ტფილ. 1911 წ. გვ. 411)* „უწერენ იარლესს, რომელ არს ბრძანება, რომელსა ჩვენ სიგელად სახელესდებთ“-ო.

ორივე განმარტება ნიშანდობლივია, საბა ორბელიანს თუმცა ნათქვამი აქვს, რომ „მეფისაგან კელქუეშეთთა მიმართ მიწაწერსა იერლაცი“ ჰქვიანო (ლექსიკ. „წერილის“ ქვეშე), და თითქოს გვაფიქრებინებს, ვითომც ეს ჩვეულებრივი და ქართველ მეფეთა წყალობის წიგნი ყოფილიყოს, „იერლაცი მეფეთაგან შეწყყარების უსტარი“-აო (ლექსიკ.), მაგრამ იარლუყი, ან იარლაცი მონღოლური სიტყვა და ტერმინი ჯერ „იარლილ“-ია.

მე-XVII—XVIII ს. ს-ში შემოდის აგრეთვე „რაცამი“. იესე ტლაშაძეს „კათალიკოს-ბაქარიანში“ აქვს: ხვანთქარმა „მამული სრულად მიბოძა, რაცამი მომცა ფიცისა, მაშინვე დაწერინა, დაბეჭდა, დაამტკიცისა“ (ე. თაყ. გამ. 48, § 309). თუ ამ შემთხვევაში რაცამი ოსმალეთის სულტანის წყალობისა, თუ ფიცის წიგნს და სიგელსა ჰქვიან, იესე ოსესშვილის თავდადასავალი ცხად-ჰყოფს, რომ ეს ტერმინი თვით ქართულ საბუთები-

სათვისაც უხმარიათ მე-XVIII ს-ის მეორე ნახევარში მაინც. მას სხვათა შორის ნათქვამი აქვს: „მეფეს ერეკლე ბრძანება და რაყამი ასეა ბრძანებული“ (ს. კაკ. გამ. 58.) რაყმ, რაყამ არაბული სიტყვაა და წერილს, ნაწერს, დამწერლობას, ხაზსა და რიცხვის-ნიშანს აღნიშნავს.

შინაარსისდა მიხედვით, იმისდაგვირად, თუ რა იურიდიული თუ სხვაგვარი დანიშნულება ჰქონდა თვითეულ მათგანს, საბუთებს შესაფერისი სახელები ჰქონდათ ხოლმე. საბუთების ამ სპეციური ტერმინების განხილვა იმნაირად არის ქვემოთ დალაგებული, რომ ჯერ სახელმწიფო სამართლისა და სახელმწიფო დაწესებულების მოქმედებასთან დაკავშირებული საბუთების ტერმინები იქმნება განმარტებული, შემდეგ სისხლისა და სამოქალაქო სამართლის საბუთების აღმნიშვნელი სახელები და სულ ბოლოს ადამიანთა ურთიერთობაში მიღებული მიწერმოწერისათვის არსებული სახელებია მოყვანილ-ახსნილი.

§ 2. სახელმწიფო სამართლის სიგელები.

მეფის მიერ თუ მისი სახელით დაწერილ საბუთს, ან წერილს „წიგნი სამეფო“, ან „წიგნი მეფისა“ ერქვა. გიორგი მთაწმიდელს მაგ. ნათქვამი აქვს, რომ ბიზანტიის დედოფალმა და მისმა ხელისუფლებამ მოციქული „წიგნებითა სამეფოთა ლავრას წარმოავლინეს“-ო (ც. ა. ი. და ე. ფ. სი 9, 11) ხოლო როდესაც დავით კურაპალატთანაც გაგზავნეს კაცი, „კურაპალატმან... წიგნები მეფეთა მიითულა“-ო (იქვე 11).

განკარგულების შემცველი საბუთის აღმნიშვნელ ტერმინად „ბრძანება“ იყო. გიორგი მეფის სიგელი მაგ. ასე იწყება: „სახელითა ღთისითა ესე ბრძანებაა ჩემი არს გიორგი ბაგრატიანიანისა“-ო (შიომლ. საბ: 13, ს. კაკ. შიომლ. 3 სიგ. 11). მეფის განკარგულებას „სამეფო ბრძანება“ (გ. ი. ხუცეს მონაზონი, ც. ა. გ. მთ. წიგნ. 308) ეწოდებოდა მოხელეთა ბრძანებისაგან გასარჩევად.

შემდეგში მე-XVII-XVIII ს. ს. მეფის ბრძანების აღმნიშვნელ ტერმინად „ბატონის წიგნი“-ც იხმარებოდა. ვახტანგ VI-ის დასტურლამალში მაგ. ნათქვამია: „ბატონის წიგნით“ სტუმრისა და მდგმურის დაყენება“-ო (პ. უმიკ. 26).

ძველი მე-XI-XIII სს-ის მეფეთა სიგელები, ყველგან მის წიგნები, რომელნიც ცნობილი არიან ერთსადაც ერთსადაც სიგელადაც და ბრძანებადაც ითვლებოდნენ და ყველგან ნათქვამია: „დაიწერა ბრძანება ი და სიგელი ესე ჩუენი“-ო. მაგრამ აქამ ტერმინს თავის საკუთარი მნიშვნელობა არა აქვს და დიპლომატიკაში ნამდვილ ბრძანებად, ბრძანების წიგნად და საბუთად შეიძლება მხოლოდ ხელქვეშეთი მოხელეებისა, ან დაწესებულებისადმი განკარგულების შემცველი წერილობითი ძეგლი ჩაითვალოს, რომელიც XVII-XVIII სს-ში ან ასე იწყებოდა ხოლმე: „ჩვენ ი ბრძანება არის, აბაშო“, ან სხვა სახელი იმ მოხელისა, ვისადმიც იგი მიმართული იყო (1695-1703 წ. ნახარალიხანის ბრძანება, სქს სძვლნი II, 113), ან ასე: „ჩვენ მაგ იერად შატბერაშვილს პაატას და შანაშვილს თინიას ასრე უამბეთ“-ო (1659-81 წ. მარიამ დედოფ. ბრძანება, სქს სძვლნი III, 53). თუ არ ვცდები, მე-XI-XVI სს-ის არც ერთი საკუთრივი ბრძანება ჯერ გამოცემული არ ყოფილა.

მოხელეთა თანამდებობაზე დანიშვნისა და განწესების დროს, ან წარვლენილობისა, თუ მოვლინების დროს მეფე არჩეულ პირს შესაფერის სიგელს აძლევდა ხოლმე. ასეთ სიგელს თუმცა შეწყალების, ან წყალობის წიგნის თვისებები ჰქონდა, მაგრამ ამგვარი საბუთებისაგან იმით განსხვავდებოდა, რომ შიგ მოხელის უფლება-მოვალეობა და სარგოს რაოდენობა იყო ხოლმე აღნიშნული, ან ნათქვამი იყო, რომ ეს თანამდებობა ამ პირს ჩვეულებრივი წესით ეძლეოდა. მე-XI-XV სს-ითგან ამგვარი საბუთები ჯერ აღმოჩენილი არ არის. შემდეგ-კი, რაც უფრო და უფრო ჩვენს დროს ვუახლოვდებით, ამნაირი ძეგლების რიცხვი მრავლდება. რათგან ამ სიგელებს მხოლოდ იმ პირისათვის ჰქონდა მნიშვნელობა, რომელსაც თანამდებობა ენიჭებოდა, და თანაც მარტო მის სიცოცხლის დროს, შთამომავლობა ასეთ საბუთებს სხვებსავე არ გაუფრთხილდებოდა. ამიტომ უეჭველია ძველი ხანიდან ამგვარი სიგელები მომავალშიაც ძნელი მოსალოდნელია ბლომად, ან საზოგადოდ თითო-ოროლის მეტი რომ აღმოჩენილი იქნენ. ძველი საბუთების უქონლობის გამო, რა ეწოდებოდა ამნაირ სიგელებს XI-XV სს-ში, არა ჩანს, თუმცა შემდეგშიაც თვით ასეთ შინაარსის საბუთებშიც ხშირად მათი ნიშანდობლივი სახელი აღნიშნული არ არის, მაგრამ ვახტანგ VI-ის დასტურლამალითგან ამ საკითხის გამორკვევა შეიძლება. სახელოვან ქართველ კანონმდებელს ერთგან ნათქვამი აქვს: „გორიდან ამილა-

ხორის ჯარიმა საკომლო თავისგასამტებლო ან სხუა ^{ქართულში} არის იმისი გარიგების წიგნში უწერია. გორიდან სამღივანბე-
გო და საიასაულო როგორც ერგების, მღივანბეგის გარიგე-
ბის წიგნში სწერია:—“ო (პ. უმიკ. 20). მაშასადამე იმ საბუთს,
რომელშიაც დანიშნული მოხელის უფლება-მოვალე-
ობა ყოფილა განსაზღვრული, „გარიგების წიგნი“ ჰრქმე-
ვია ვახტანგ VI-ის დროს. საერთო დებულების გარდა თვითოეული
თანამდებობის პირისათვის გამწესების დროს ცალკე, მხოლოდ მის-
თვის განკუთვნილი, პირადი „გარიგების წიგნი“ იწერებოდა,
როგორც არის მაგ. „მღივანბეგის გარიგებისათჳს“, რომელიც ორბე-
ლიშიელს ვახტანგის შვილს ერასტის ებოძა 1704 წ. მის მღივანბე-
გად დანიშნვის დროს და სხვა (იხ. დასტურლამალი, პ. უმიკ.
56—58, იხ. აგრეთვე გვ. 16). ამის გამო არსებობდა ამირახორის
გარიგების წიგნი, მღივანბეგის გარიგების წიგნი და მრავალი სხვაც.

საფიქრებელია, რომ ეს ტერმინივე უნდა ყოფილიყო მიღებული
ამგვარი სიგელებისათვის მე-XI—XV სს—შიაც, მაგრამ იმდროინდე-
ლი სახითა და მართლწერით „განრიგების წიგნი“ ერქმეოდა
და ეხლაც სამეცნიერო მწერლობაში ასე უნდა ვუ-
წოდოთ.

როგორც სხვა დარგშიაც, აქაც მეXVII ს—ში ქართული
ტერმინი სპარსულით შეიცვალა. გარიგების წიგნის
მაგიერ „დასტურლამალი“, ან მოკლედ „დასტურლამა“ შე-
მოვიდა. ერასტი ორბელიშილისათვის ნაბოძებს მღივანბეგობის
განრიგების წიგნშიც სხვათა შორის გვხვდება ეს უცხო ტერმინი და
იქ ნათქვამია: „ესე...მღივანბეგობის წესი და რივი დასტურლამა
ვიბოძეთ“—ო (პ. უმიკ. გვ. 56). დასტურლამალი სპარსუ-
ლი სიტყვაა استوارلاما და რეგლამენტს, განრიგებას,
სამდივნო წიგნსა ჰნიშნავს.

არსებული უფლებრივი დამოკიდებულებითგან
განთავისუფლების აღმნუსხველს საბუთს „გაკსნიით“
ერქვა. ეფრემ მციირეს მაგ. აღნიშნული აქვს, რომ როცა თეო-
ფილაქტე ანტიოქიის პატრიარქმა საქართველოს ეკლესიას დამოუკი-
დებლობისა და თვითმწყობის უფლება მიანიჭა, „მისცა ქარ-
თველთა პროტრეპტიკონი, რომელ არს გაკსნიითი, რათა თვთ
მათისა საზღურისა ებისკოპოსთაგან კელნი დაესხმოდინ უამადყამადსა
კათალიკოზსა ქართლისასა“ (უწყებისათჳს, ქკბი I, 76). დავით მეფის
1355 წ. სიგელში სწერია: „დაიწერა ბრძანებაი და გაკსნიითი
ესე ზუენი“—ო (ქკბი II, 185).

გაკსნითის გარდა „აკსნიით“-ც გვხვდება ტერმინი *საქსნი* (მცხეთის 1399 წ. ერთს სიგელში მაგ. სწერია: „ესე საქსნი...“). ქართი ნიშნად მოგუიკსენებია“-ო (ქეპი II, 204).

თუმცა წყალობა და შეწყალება იმ თავითვე მრავალი საბუთების შინაარსი იყო ხოლმე, მაგრამ თვით სიგელი რომ თავის ამგვარ თვისებას სახელითაც ამჟღავნებდეს, ეს უძველეს ხანაში იშვიათი მოვლენა უნდა ყოფილიყო, მე-XV—XVI სს—ით განკი არა ერთხელ გვხვდება. მაგ. 1546 წ. საბუთში ნათქვამია: „ესე... წყალობისა წიგნი, ნიშანი და სიგელი გიბოძეთ“-ო (ისტ. საბ. III, 61), ან კიდევ: მე „ქართლისა კათალიკოზმა... ევდემოზ მოვეც ესე წიგნი წყალობისა... დაიწერა სიგელი და ბრძანება ესე“-ო (1634 წ., ისტ. საბ. IV, 20—21).

საბუთს, რომელშიაც ერთი პირი მეორეს რამეს აძლევდა, „მიცემულობის წიგნი“ ჰრქმევია: „თუ ვის რა ამისისა მიცემულობისა წიგნი და ნიშანი ჰქონდეს, იგი ყოველივე დაწერილითა ამით გაგუიკუდებია“-ო (1442 წ. სიგ., ისტ. საბ. III, 25). ზემომოყვანილი ტერმინის გარდა „გაცემულობისა წიგნი“, ან ნიშანიც გვხვდება, მაგ. „ვისცა ამა მამულისა გაცემულობისა ნიშანი ჰქონდეს, სიგლითა ამით გაგუიკუდებია“-ო (1505 წ., ისტ. საბ. III, 43).

სტ. ორბელიანის სიტყვებითა მტკიცდება, რომ უკვე მე-XIII ს—ში, თუ ამაზე ადრე არა, შემოსავლის აღწერის წიგნებს საქართველოში „დავთარი“ ჰრქმევია. მას აღნიშნული აქვს, რომ როდესაც სუმბატ ორბელიანმა, სომეხთა ეკლესიის გადასახადებისაგან განთავისუფლება იკისრა, ამისათვის მან ამოაშლევინა ეს დაწესებულება საქართველოს ყველა დავთრებიდან („*კამონაჟი ყაიქმარაყე ჯეჟაყე*“, *ყაიქმ.* 411). მაგრამ ამდროინდელი დავთრები შენახული ან ნაპოვნი არ არის. ჯერ-ჯერობით უძველესი ძეგლი, რომელიც თავის თავს ამ სახელს უწოდებს, 1578 წ. არის შედგენილი და ასეთი სათაური აქვს: „დავთარი ქუთათისის საყდრის გამოსავალი ბეგრისა“ (იხ. ე. თაყაიშვილის გამ., ძეგლი საქართველო და ცალკე წიგნად 1915 წ.). მე-XVII ს—ის დამდეგს მალაქია ამბობდა: „როდესაც საშინელისა ძურისაგან... ცაიშის ეკლესია დაიქცა, მაშინ ყოველივე ეკლესიის სამკაული... ხატები თუ ჯვარი, დავთრები და მრავალი რამ ეკლესიის სამსახურებელი ძირს მოემწყუდა და წარკდა“. ამოღების შემდგომ გამორკვეულა, რომ „დავთრები განრყუნილ იყო“ (იხ. ს. კაკ. საცაიშ. გამოს. დავთარი 1913 წ., გვ. 41).

„დავთარი“ ქართულში მონღოლთა ბატონობის დროს შემოდის და თუმცა იგი ჩამომავლობით შესაძლებელია არც მონღოლური და არც სპარსული არ იყვეს და ტყავის, ეტრატის აღმნიშვნელი ბერძნული ტერმინი „დიფთერას“-გან იყოს წარმომდგარი, მაგრამ „დაფთარ“ იმ მნიშვნელობით, როგორც ქართულში შემოვიდა, სწორეთ მონღოლთა სახელმწიფოში იხმარებოდა და იქითგანვე უნდა იყვეს შემოხიზნული.

მე-XIII ს. მეორე ნახევრითგან გვხვდება ტერმინი „ბარათი“-ც. პირველად ეს ტერმინი ბეგა სურამელის შვილის მიქელის ცოლისაგან 1299 წ. ახლო ხანებში შედგენილ შეწირულების წიგნში გვხვდება, სადაც შემდეგია ნათქვამი: „მოვაკენე... (სოფელი) ნოსტე... შეუვალად სურამელთა და მათთა ჩამომავალთაგან, ვითა არაი ვის საქმე სდებია... გამოვიღე ბარათის ყუელაი-საგან: არაი ბარათი შევიდოდეს სურამელთა სახლისაგან და არც მათთა კელოსანთაგან, არცა თეთრის ბარათი, არცა მათის სახლისა ულუფის ბარათი“-ო (ქები II 170). ამ ცნობითგან ცხადი ხდება, რომ ბარათი იმ პატარა მიწერილობას ჰქმევია, რომელშიაც ხელისუფალი მოხელე, თუ მებატონე მისი კუთვნილი გადასახადის გამოგზავნილ კაცისათვის ჩაბარებას სთხოვდა ხოლმე.

ბარათიც ქართული არ არის, არამედ თურქულია აგრ მე-XIII—XIV ს. სპარსულ მწერლობაში ფულისა და გადასახადის აღების უფლების მიცემის შესახებ საბუთს, ერთგვარს ასიგნობას, ასიგნობის საბუთს ეწოდებოდა (პროფ. ბარტჰოლდის Персидская надпись на стене Анийской мечети Мануче, 26, შენ. 1).

საბუთების ერთ ჯგუფს „სიმტკიცის წიგნი“, ანუ „სიმტკიცე“ ჰქვია. ათონის ქართველთა მონასტრის ერთს მე-XII ს. აღაპში მაგ. სწერია: „აილო წიგნი სიმტკიცისაჲ, რომელსა ჰქვია დიანოსი აღმწერელისაჲ“ (ათონის კრებ. 270). გიორგი მთაწმიდელის სიტყვით იოანემა და ეფთჳმემ პორტაიტის მონასტერს „დაუხსნეს სიმტკიცენი და კელით წერილნი და ოქრობეკედნი ღმრთის მსახურთა მეფეთანი“-ო (ც. 2 ი. და ეფ. თსი 3). „ესე დაწერილი და სიმტკიცე დაეწერეთ... მღვმისა ლავრისა კრებულმან... თქუენ ტოხაძეს“-აო (XII ს. სიგ., შიომღ. საბ. 24).

წასვლის ნებართვის მიმცემ მოწმობას „განსატევებელი წიგნი“ ჰქმევია. მე-VI მსოფლიო კრების სჯულის კანონის ეფთჳმე მთაწმიდელის ქართულ თარგმანში ნათქვამია: „არა-ვის კელ-

ეწიფების ხუცესა ანუ დიაკონსა ანუ კერძო—დიაკონსა ფინიერ-წიგნისა განსატევებელისა თვისისა ეპისკოპოსისა სხუასა სამრევლოსა მისლვად (ა. ხახ. 97). ამ გვარად „განსატევებელი წიგნი“ თანამედროვე ცხოვრებაში შეცდომით შემოღებულ ტერმინს შევბუღების მოწმობას უდრის.

„სიგელი შეუვალობისა“ ისეთ საბუთს ერქვა, რომლითაც შეწყალებული გადასახადებისა. ან ჩვეულებრივი სასამართლოსგან განთავისუფლებული იყო ხოლმე. დავით აღმაშენებელის ანდერძში სწერია: „ძუელითგან ვითა სიგელი შეუვალობისაჲ აქუს ცხუართათვს უსაბანჯრობისაჲ სამი ათასისა ცხუარისაჲ მთას და ბარს, აწ მე მომიკსენებია ორი ათასი ცხუარი და ხუთი ათასი ცხუარი... უსაბანჯროდ, უბაჟოდ და უწყინელად დგეს და იარებოდეს“-ო (თ. ყორდანია, შიომღ. საბ. 17., ს. კაკ. 10 და სხვა საბუთებშიაც ბევრგან).

მონღოლთა ბატონობის დროითგან და შემდგომაც ქართული „შეუვალობის“ მაგიერ მონღოლური ტერმინისაგან ნაწარმოები „თარხნობის სიგელი“ შემოვიდა. ტფილისის სიონის 1540 წ. სიგელში მაგ. ნათქვამია, რომ მთავარეპისკოპოზმა დომენტემ „პირველ გაშვებულობისა და თარხნობისა სიგელნი მოგუართნა და აწ ჩუენ კულად განვახლეთ“-ო (АКАГК I, ქკბი II, 384).

ძველი ქართული ტერმინის მაგიერ მონღოლთა გავლენით შეუვალობის წიგნის ნაცვლად იხმარებოდა „თარხნობის წიგნი“-ც. მეფე სვიმონი თავის 1582 წ. სიგელში ამბობს: „მოგუადევით კარსა და თარხნობისა წიგნისა წყალობასა გუეაჯენით“-ო (სქს სძვლნი II, 46).

თარხნობის წიგნის მაგიერ ტერმინად „სითარხნის წიგნი“-ც იხმარებოდა. მაგ. იესე ჯავახიშვილს თავის 1614 წ. საბუთში ნათქვამი აქვს: „მოკითხული ვქენით დამათა და პაპათაგან სითარხნისა წიგნი და ნიშანი გქონდა და აწე ჩუენც დაგიწერეთ სითარხნის წიგნი და ნიშანი და გათარხნეთ და განგათავისუფლენით ყოვლის ფერითა“-ო (სქს სძვლნი II, 28). ან კიდევ როინ ჯავახიშვილს 1642 წ. საბუთში უწერია: „ესე წყალობისა და სითარხნისა წიგნი და ნიშანი გიბოძეთ ჩუენ ჯავახიშვილმა მდივან-ბეგმან პატრონმან როენ შენ აბანოელს ნასყიდასა“-ო (სქს სძვლნი II, 66. იხ. აგრეთვე 1760 სიგ. ისტ. საბ. V, 76).

ამგვარი საბუთის აღმნიშვნელ ტერმინად **გარდაწვეტილობის წიგნი**—ც იხმარებოდა. ერეკლე მეფეს **გარდაწვეტილობის წიგნი** და ნიშანი გიბოძეთ...
გაგვითარხნებინარ—ო (სქს სძვლნი I, 182-183). ბატუაშვილს პაპუასაც თავის 1773 წ. საბუთში ნათქვამი აქვს: „მე ბატონის ჩემის სოლალაშვილის ზახასაგან თავი დავიხსენ და ახატობის წიგნი მომცა, ვისაც გინდა ეყმე“—ო (ისტ. საბ. V, 83). როგორც ამ ამონაწერითგან ჩანს, ახატობის წიგნი ამ შემთხვევაში გადასახადისაგან კი არა, ყმობისაგან განთავისუფლების დამამტკიცებელი საბუთის მნიშვნელობით არის ნახმარი.

განთავისუფლების მიმნიჭებელ საბუთს ერქვა **„სიგელი გაშვებულობისა“**. თითქოს ამ ტერმინს შეუვალობის სიგელის მსგავსი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, მაგრამ მაინც რალაც თავისი განსაკუთრებული ელფერი ედვა და ვგონებ გაშვებას ჰქონდა უმთავრესი ყურადღება მიპყრობილი. ეს ტერმინი ტფილისის სიონის 1540 წ. საბუთშია ნახმარი და იქ ნათქვამია: მთავარეპისკოპოზმა დომენტიმ „პირველ გაშვებულობისა და თარხნობისა სიგელი მოგუარუნა და აწ ჩუენ კულად განვაახლეთ“—ო (АКАГК. I, ქქბი II, 384).

სასამართლოს განაჩენის შემცველ საბუთს **„გარდაწვეტილობის წიგნი“** ჰრქმევია. ქრისტეფორე კათალიკოზის მიერ 1651 წ. დაწერილ საბუთში, რომელშიაც ნინოწმინდელისა და თვალელთა შორის ატეხილი დავაა გარჩეული, ნათქვამია: „ესე უკუნისამდე ეამთა გასათავებელი გარდაწვეტილობისა წიგნი და პირი დავდევით“—ო (ისტ. საბ. IV, 33), ან კიდევ **„გარდაწვეტილებების წიგნი“**, ან **სიგელი**, ან **ფარვანაც** ჰრქმევია: „მოგუადევით კარსა... გარდაწვეტილებების წიგნს გუეაჯენით... მამულზედ თქვენ და რამაზ ისარჩლებოდით. საბრკოთ და სასამართლოთ დავსხედით... ესე საბოლოოთ გასათავებელი გარდაწვეტილობის წიგნი და სიგელი უბოძეთ... თქვენცა ასრე დაუმტკიცეთ... რასაც (sic) ამა ჩუენგან ნაწყალობევს **გარდაწვეტილობის ფარვანში** ეწეროს“—ო (როსტომ მეფისა და სასამართლოს განაჩენი 1634 წ., სქს სძვლნი II, 231—232).

1782 წ. სასამართლოს განჩინებაში ნათქვამია: „ციციშვილო იოვანე, რომ გაუყო მამულები და მიჯნები ჩაუსხა, ერთი პირი გარდაწვეტილობის წიგნი გოგბედაშვილებს უნდა მისცე და ერთი პირიც... აქ უნდა მოიტანო“—ო (ისტ. საბ. V, 103.).

„გარდაწყვეტილობისა ფარვანა“ ტერმინად ს. საბუთშია ნახმარი და იქ წერია: „მეფეთ-მეფეთა. (sic) სუიმონ გიბოძეთ ესე გარდაწყვეტილობისა ფარვანა გიბოძეთ ჩუენ ლთსა (sic) გუირგუინოსანმან მეფეთ-მეფემან პატრონმან სუიმონ... ამა ჩუენგანით ნაბოძურმან (sic) ფარვანამან გააკუდოსა“ (sic) (1596 წ., სქს სძვლნი II, 227), მაგრამ საბუთისაეჭვოა.

სასამართლოს გადაწყვეტილებას „განაჩენი“ ეწოდებოდა: „დავსხედით ბრკეთ და მოსამართლენი... ბატონის მოურავისა და ჯავახიშვილის ქაიხოსროს გადასაწყვეტლათ... სარჩელი და საჩივარი ორთავესი გავიგონეთ... დაიწერა განაჩენი ესე“-ო (1620 წ., სქს სძვლნი II, 51—52 და სხ.). როსტომ მეფის ბრძანებით „დავსხედით... სასამართლოდ... სარჩელი ორთავესი გავიგონეთ და გავსინჯეთ... ჩვენ მეფეთ-მეფეს პატრონს იესეს ეს... მეფის ბრძანებით განაჩენი ასრუ დაგვიმტკიცებია, როგორც ამ განაჩენში სწერია“-ო (1646 წ. საბ., სქს სძვლნი II, 414).

როდესაც სასამართლო ან თითონ, ან საგანგებოდ წარვლენილი მოხელის საშუალებით საზღვრების გასწორებას შეუდგებოდა და განახორციელებდა, საამისო საბუთსაც ადგენდენ ხოლმე, და ასეთ საბუთს „მიჯნების გასწორების წიგნი“ ჰრქმევია. 1782 წ. სასამართლოს თავის განაჩენსა და განკარგულებაში ნათქვამი აქვს: „ციციისშვილო იოვანე რომ ვაუყო მამულები და მიჯნები ჩაუსხა, ერთი პირი... მიჯნების გასწორებისა - წიგნი აქ უნდა წამოიღო და მოხასტერში უნდა მისცე“-ო (ისტ. საბ. V, 103).

„შენდობის წიგნი“ თუმცა საბუთებში შედარებით იშვიათი ტერმინია, მაგრამ ალბათ ეს შემთხვევითი მოვლენა უნდა იყოს, რათგან ამგვარი საბუთი თავისდა-თავად იშვიათი არ უნდა ყოფილიყო საქართველოში. მე-XVII ს. პირველი ნახევრის ყიფიანისაგან გენათელისათვის მირთმეულ შეწირულობის წიგნში ნათქვამია: ჩვენ მიერ ჩადენილი ცოდვისათვის „დიდხანს გვიწყებოდით“ და „საუპატიო არ დაგვადებინე“ და „სადამდის ეს ადგილი არ შეგვაწირვინეთ, მანამდის არც ერთს ცოლ-ქმარს შენდობის წიგნი არ მოგვეცით“-ო (დას. სქს საბ. I, 57). აქეთგანა ჩანს, რომ შენდობის წიგნი ისეთ საბუთს ეწოდებოდა, რომელშიაც ეპისკოპოსისაგან ბრალდებულისადმი ცოდვის შენდობა და მიტევება იყო ხოლმე აღნიშნული და მინიჭებული.

როდესაც ჩამოვარდნილი უთანხმოების, ან უფროსად უფროსად წყრომის და მრისხანების დამაშვიდებლად, დამაზავებლად და შუამდგომლად გამოდიოდა ვინმე, თუ ამ საქმეს ის პირი წერილობით აწარმოებდა, ასეთ წერილს, რომელშიაც შუამდგომელი უფროსს და განრისხებულ მხარეს შესათანხმებლად მიჰმართავს, „საშუამავლო წიგნი“ ეწოდებოდა. სეხნია ჩხეიძეს მოთხრობილი აქვს: „გამოვეზავნა მეფეს გიორგისათვის ყაენს ხალათი და მირვესის საშუამავლო წიგნი «შეირიგეთო და მიიჩნივე მის მართებულად»-ო. (ცა მფთა, ქიქ. 24, ჩუბ. 323).

როცა საშუამავლო მოლაპარაკების დროს მომდურავი შუამდგომელს შემცოდეს მაგიერ თავდებობას მოსთხოვდა ხოლმე პირობის დარღვევისაგან უზრუნველყოფისათვის, ან ვალის აღების დროს მსესხებელიც შუამდგომელს პასუხისმგებლობას მოსთხოვდა, იმ წერილობით საბუთს, რომელშიაც შუამავალი, ან შუამდგომელი სხვის მაგიერ, ან თითონვე საბუთის მიმცემი პასუხისმგებლობას კისრულობდა, „სათავდებო წიგნი“ ერქვა.

მაგ. 1527 წ. ახ. ხ. მცხეთის № ტო სიგელში სწერია: „ესე სათავდებო წიგნი მოგაკენეთ ჩნ ბეგამან, სარგის, ნოდარ და ამილღაბარ თქნ... ქქს ბასილის“-ო (ქქბი II, 371). ხოლო 1682 წ. ერთს ამგვარს საბუთში ნათქვამია: „ესე სათავდებო წიგნი მოგართვი“-ო (ისტ. საბ. IV, 64).

წერილობითი პირობა, რომელშიაც ფიცი და აღთქმა იყო დადებული, გარკვეული წესით შედგენილი, „საფიცრის წიგნი“-ს სახელით იყო ცნობილი. საფიცრის წიგნის მიმცემი ხშირად მეფე და დიდებულიც იყო ხოლმე და ამით ის გამდგარ ყმას უენებლობასა და ბრალუხსენებლობას ჰპირდებოდა. მაგ. თეიმურაზ I ავალიშვილს შემდეგი საბუთი მისცა: „ესე მტკიცე და შეუცვალებელი საფიცრისა წიგნი გიბოძეთ ჩუენ კელმწიფემან თეიმურაზ... თქუენ ჩუენსა... ნამსახურსა ყმათა ავალიშვილსა... ასრე და ამა პირსა ზედა“ (1630—33 წ., სქს სძვლნი III, 541). „ესე საფიცრისა წიგნი და პირი მოგართვით ჩვენ გერმანოზისშვილთა... თქვენ გოსტაშაბისშვილს პაპუნასა ასრე და ამა პირსა ზედა“ (1636—1703 წ., სქს სძვლნი I, 128).

ამგვარ საბუთს „ფიცი და პირობა“-ც ეწოდება: „ესე ფიცი და პირობა მოგვეც მე... თქვენ... ასე და ამა პირსა ზედან“-ო (1675—85 წ., სქს სძვლნი II, 208). „ესე ფიცი და პი-

რი გიბოძეთ ჩუენ... მეფეთ-მეფემან პატრონმა სვიმონ თქვენ ბაო-
თაშვილს გოშტასაბს“-ო (1619—29 წ. სქს სძვლნი I, 117).
რაინე დადებული პირობის აღმნუსხველ
ბუთს „პირობის წიგნი“ ჰრქმევიო: „ესე ...პირობისა... წიგ-
ნი მოგეცი მე მდივანმა ოთარ შენ ჩემს ბიძაშვილს მდივანს გი-
ვის“-ო (1786 წ., სქს სძვლნი III, 567).

ამგვარსავე საბუთს, თუ იგი ფიცს-კი არა, არა-
მედ მხოლოდ აღთქმას შეიცავდა, „აღთქმის წიგნი“ ერქვა. მე-XVI ს.
დამდეგს კოსტანტინე მეფეს ერთს თავის სიგელში, რომელ-
შიაც მცხეთის საკათალიკოზო საყდარს მის მოტაცებულ მამულებს
უბრუნებს, ნათქვამი აქვს: „ჩუენ ღვთივ გვრგვნოსანმან მეფეთ-
მეფემან კოსტანტინე და ძეთა ჩუენთა დავით, გიორგი და ბაგრატ
ესე აღთქმისა წიგნი გკადრეთ და მოვახსენეთ“-ო (ქკბი II, 320).

საპატრონუმო დამოკიდებულების პირობის წე-
რილს ან „საპატრონუმო წიგნი“ ეწოდებოდა, ან უფრო ხში-
რად „ყმობის წიგნი“, მაგ.: „ესე საპატრონუმო წიგნი მო-
გართვით ჩუენ ალიხანაშვილებმა... თქვენ ბატონს ჩუენს ბატონს
მდივან ზურაბს“ (1679 წ. სქს სძვლნი III, 564). „ესე წიგნი
ყმობისა მოგართვი მე მუშელმან ...თქვენ თბილელ მთავარეპის-
კოპოზსა“-ო (1619 წ. ტფ. სიონის სიგ., ისტ. საბ. IV, 11).

იმ საბუთს-კი, რომელშიაც ყმისაგან თავის დახ-
სნის გარემოება და საყმო დამოკიდებულებისაგან
განთავისუფლება იყო აღნუსხულ-დადასტურებული,
„თავდახსნილობის სიგელი“ ერქვა. პაპა პაპუნაშვილს თავის
1737 წ. საბუთში მაგ. ნათქვამი აქვს: მე „თვალმამაცისშვილის ყმა ვი-
ყავ. ჩვენ ბატონყმობა აღარ მოგვივდა, ავდეგ და თავი დავიხსენ. რითაც
გული შევიჯერე, უკლებლივ მივეცი. ახლა ავიღე ჩემი თავი და სიონთა
მღთისმშობელს შემოვწირე და თავდახსნილობის სიგელიც
თქვენ მოგართვი“-ო (ისტ. საბ. V, 51) იმის დასამტკიცებლად, რომ
მართლა თავდახსნილი ყემო, ბლიაძე დავთუნაშვილს თევდო-
რესაც ტფილისის სიონის 1772 წ. სიგელში აღნიშნული აქვს: „ბა-
ტონმა ჩემმა შიომ მე ობოლი და პატარა ვაწზარდა და თავის სი-
კვდილის დღეს თავისის სულის გამოსასხნელად აზატი მყო და გან-
მათავისუფლა და მამისაგან მიცემული ნასყიდობის სიგელი მევე მომ-
ცა და მითხრა განმითავისუფლებიხარ, მოდავე არავინა გყავსო... ასე
განთავისუფლებული რომ შევიქმენ... მოველ ჩემის ნება-წადილით და
ჩემის მონღომებით ჩემი თავი შენს წმიდასა და დიდებულს ეკლესიას

შემოვსწირე და ჩემი თავდაკსნილობის წიგნის წიგნი...
თვი“-ო (ისტ. საბ. V, 82).

საბუთს, რომელშიაც პირობის წერილის სახით გადასახადის რაოდენობა იყო ხოლმე დადებული, „დაკუეთილობის წიგნი“ ეწოდებოდა. მაგ. 1454 წ. სიგელში ნათქვამია: „ესე...სამკუიდრო ღსამამულე წიგნი ღ სიგელი კუ-ლუხი [ს] დაკუეთილობისა დაგიწერეთ“-ო (ისტ. საბ. III, 33).

ქალიშვილს რომ გათხოვებისთანავე მზითვად ქონებას გაატანდენ, ამ ქონების აღმნუსხველსა და აირობის შემცველ საბუთს „მზითვის წიგნი“ ეწოდებოდა. მაგ. ჯავახიშვილ-გამრეკელს თავის ქალისათვის 1597 წ. მიცემული მზითვის შესახებ საბუთში ნათქვამი აქვს: „ესე ზითვისა წიგნი და ნიშანი დაგიწერეთ“-ო (სქს სძვლნი II, 49).

საბუთს, რომელშიაც ვისიმე შვილად აყვანის გარემოება და პირობები იყო ხოლმე აღნუსხული, „ნაშვილებობის წიგნი“ ანუ სიგელი ეწოდებოდა. ერთს 1460 წ. საბუთში მაგ. ნათქვამია: „ურდოელასშვილისა ნაშვილებიცა იყვნით და ნაშვილებობისა (sic) ნიშანიცა გქონდა... ურდოელას-შვილისაგან ნაშვილებობისა სიგელი და ნიშანი თქუნდ გქონდა“-ო (ისტ. საბ. III, 35).

ადამიანის ნებისყოფის გამოხატულებას, რომელიც მისი სიკვდილის შემდგომ უნდა განხორციელებულიყო, „ანდერძი“ ერქვა, ხოლო თვით ამ ნებისყოფის შემცველ საბუთს ან „ანდერძის წიგნი“, ან მართივად „ანდერძი“ ეწოდებოდა. ჯერჯერობით უძველესი ანდერძია დავით აღმაშენებლის 1123 წ. შიომღვიმის მონასტრისადმი ბოძებული, რომელშიაც ეს ტერმინი ნახმარია კიდევ: თუ „აწ შემდგომად ამისსა... ანდერძი ესე ჩემი შეცვალებად იურვოს“, შერისხოს ღმერთმაო (თ. ქორ. შიომღ. საბ. 19, ს. კაკ. ანდერძი დ. თ. აღმ. 15). მეორე ანდერძი ამავე მეფისაა, მაგრამ გელათის მონასტრისადმი ნაწყალობეგია და ისედაც საყურადღებოა. ჩვეულებრივ ანდერძი მოსალოდნელი სიკვდილის წინ, ან ავადმყოფობისა და ან ომში გამგზავრებისას იწერებოდა ხოლმე. მაგ. შიომღ. მონასტრისადმი მიცემულ ანდერძში დავით აღმაშენებელს ნათქვამი აქვს: „მე დავითს მიწყიეს ჟამსა ჩემისა შარვანსა ზედა განმართვისასა“ და ჩემი აშენებული ეკლესიის სანახავად და მოსალოცავად მისულს შიომღვიმეში „განმანათლებელმან ჩემმან ბერმან არსენი მიბრძანა ამის ანდერძისა დაწერა“-ო (თ. ქორდ. 15, ს. კაკ. 5).

მძიმე ავადმყოფობის დროს, როდესაც ანდერძის ედიქტის¹¹ თითონ წერა აღარ ძალუძდა, შეეძლო თავისი ბუნების¹² თანდასწრებით ნათქვამი მოძღვრის პირით გადაეცა ანდერძად. ასეა მაგ. დავით აღმაშენებლის უკანასკნელი გელათის მონასტრის შესახები ანდერძი წარმომდგარი, სადაც, თავშივე ნათქვამია: „გიბძანებს და მოგაკხსენებს მეფეთა-მეფე დავით დღეა შინა სიკუდილისა და სოფლით განსვლისა მისისათა ჩემ მიერ უნდოდა და უღირსისა მლოცუელისა მათისა ბერისა პირითა“-ო (ქეზი II, 51).

„ანდერძის“ გარდა, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ტერმინად „ანდერძის წიგნი“-ც იხმარებოდა. დავით ჯავახიშვილს თავის 1769 წ. სიგელში ნათქვამი აქვს მაგ.: „მე ცოდვილი დავით მდივანი ჯავახიშვილი ქეშმარიტებით. ვსწერ ამ ანდერძის წიგნს“-აო (ისტ. საბ. V, 80).

გიორგი ლალიძის 1792 წ. ანდერძის ბოლოშიც სწერია: „მე მათ სახლში აღზრდილმან... გიორგი მღვდელმან ეს ანდერძის წიგნი ასლიდამ უმეტნაკლებოდ და თანასწორად გადმოვსწერე აგვისტოსა თ(?) ქქს უპგ“ (სქს სძეწლი I, 296).

როდესაც ადამიანი ავადმყოფობას, ან ომს გადაურჩებოდა და ლაშქრობითგან შინ ჯანმრთელი დაბრუნდებოდა, მერმე, ზოგჯერ კარგა ხნის შემდგომაც, მას წინანდელის მაგიერ შეეძლო ახალი ანდერძი დაეწერა, რომელიც პირველს რასაკვირველია გაცუდებულად ჰხდიდა. ამის გამო ერთისა და იმავე პირისა ერთისა და იმავე საგნის შესახებ შეიძლება „უახლესი ანდერძი“-ც ყოფილიყო, რომელიც „უმჯობესად“ იყო მიჩნეული და უკვე მნიშვნელობას მოკლებული უძველესიც ყოფილიყო. დავით აღმაშენებელს მაგ. შიომღვიმის ანდერძშივე ნათქვამი აქვს: ჩემ მიერ ეს დაწერილი ანდერძი სრული არ არის და „დაკლებული სისწრაფისაჲ არს“-ო. ხოლო „თუ ინებოს ღწ ჩემი შემოქცევაჲ“ შარვანის ლაშქრობითგან, ეს ანდერძი „უმჯობესად შეიცვალოს“-ო (ს. კაკ. 5). ეს აზრივე მეფეს ბოლოშიაც გამოხატული აქვს: „უკუეთუ ეამი მომცეს“, მაშინ „სხუაჲ უახლესი ანდერძი დაწერო“-ო (გვ. 16).

როდესაც ვინმე თითონვე შესწირავდა თავის თავს ეკლესიას, ან მონასტერს, მაშინ ამის აღმნუსხველ დამადასტურებელ საბუთს „თავის შემოწირულობის წიგნი და სიგელი“ „თავშემოწირულობის წიგნი“, „თავშემოწირულობის წიგნი და სიგელი“ ჰრქმევია. თედორე ბლიაძეს 1772 წ. ტფილ. სიონის სიგელში მაგ. უწერია: „ესე... თავის შე-

მოწირულობის წიგნი და სიგელი მოგართვი შენს...
 ლთისა მშობელსა... მე ბლიადის დათუნაშვილმა თვედ...
 რომე... მოველ ჩემის ნება-წადილითა და... ჩემი თავი შენს
 წმიდასა და დიდებულს ეკლესიას შემოვსწირე“-ო (ისტ.
 სახ. V, 82, იხ. აგრეთვე V, 91). ამგვარადვე ათანელ ჩილინდ-
 რი შვილი ნათლისმცემლის მონასტრის 1778 წ. სიგელში ამბობს:
 „ესე თავშემოწირულობის წიგნი მოგართვი მე ჩილინ-
 დრიშვილმა ათანელმა თქვენ ნათლისმცემლის არხიმანდრიტს უფალს
 ეფთვიმის ასე რომე... მოველ ჩემის ნებით წყალობის ყმათ და
 წმიდის ნათლისმცემლის მონასტერს თავი შემოვწი-
 რე“-ო (იქვე V, 91—92). გოგია შაბათაშვილსაც იმავე მონას-
 ტრის 1776 წ. სიგელში ნათქვამი აქვს: „ესე... თავშეწირულო-
 ბის წიგნი და სიგელი მოგართვი... ასე რომე... შეეწირე თავი
 ჩემი... წმიდასა ნათლისმცემლისა მონასტერსა“-ო (იქვე V, 89).

ძმობა-ერთობის პირობათა აღმნიშვნელი საბუთის
 „ძმობის წიგნი“, ან „საძმო და ერთობის წიგნი“, ან კიდევ
 „შეყრილობის წიგნი“ ერქვა. მაგ. „ესე ძმობის წიგნი მოგარ-
 თვით თქვენმა ძმისწულებმა... თქვენ ბიძა ჩვენს... ასრე და ამა პირსა
 ზედა: გაყრილნი ვიყავით და... ისევ ძმათ შევიყარენით“-ო (1717 წ.
 საბ., სქს სძვლნი I, 445). „ესე საძმო და ერთობის წიგნი
 მოგე მე გოსტაშაბიშვილმა ...ერასტიმ... შენ ჩენს ბიძაშვილს ზუ-
 რაბს... პაპა ჩემი და მამა შენი... გაყრილიყვენ და ახლა ჩვენ ერთ-
 მანერთის სიყვარულით მოვიინდომეთ ძმათ შეყრა და
 ერთათ ყოფნა“-ო (სქს სძვლნი I, 102—103).

ამ უკანასკნელ საბუთითგანვე ჩანს, რომ ასეთი საბუთებისა-
 თვის მოყვანილ სახელებს გარდა სხვა უფრო შესაფერისი ტერმინიც
 არსებობდა. იგივე გოსტაშაბიშვილი ამბობს: „პაპა ჩემი და მამა შე-
 ნი... გაყრილიყვენ და მას უკან ძმობისა და სახლისკაცობის სი-
 ყვარულით ძმათ შეყრილიყვენ... მაშინდელი იმათი შე-
 ყრილობის წიგნი დღესაც არის“-ო (სქს სძვლნი I, 102-103).

მაშასადამე ამგვარ საბუთს უფრო ნიშანდობლ-
 ივი სახელიც ჰქონდა და „შეყრილობის წიგნი“-ც ეწოდებოდა.
 1779 წ. საბუთის ბოლოს გოგია ბეჟანისძე თუმანიშვილიც
 ამბობს: „მე თუმანიშვილს ბეჟანისშვილს გოგიას ამ კურთხეუ-
 ლის პაპის ჩემისაგან მოცემულის შეყრილობის წიგნის ყაბული
 მაქვს“-ო (სქს სძვლნი III, 506).

ურთიერთი დახმარების შესახებ პირობის წე-
 რილს „ამხანაგობის წიგნი“ ეწოდებოდა: მაგ. „ესე... სამდიენოს

საქმეზედ პირობისა და ამხანაგობის წიგნი მოგეცი ექვსწინსაჲს ვანმა ოთარ შენ ჩემს ბიძაშვილს მდივანს გივის“-ო (1786 წ. სქს სძვლნი III, 567).

საფასით შექენილობის საბუთს „ნასყიდობის წიგნი“, ან სიგელი ერქვა. მაგ. 1589 წ. სიგელში სწერია: „ესე ნასყიდობის წიგნი მოგაკსენეთ... დაიწერა სიგელი ესე“-ო (ისტ. საბ. III, 83, 84). „ესე... ნასყიდობის წიგნი და სიგელი მოგართვით“, „ესე ნასყიდობის წიგნი მოგართვით“-ო (ისტ. საბ. IV, 37—1662 წ. საბ., გვ. 45—1667 წ. საბ. და გვ. 44—1669 წ. საბ.). „ოთარ გერმანოზიშვილს თავის წილი მამული მარაბდას პაატა გერმანოზიშვილისათვის... მიეყიდნა... ნასყიდობის სიგელიც... პაატას ქონდა“ (თეიმურაზ II-ის 1752 წ. განჩინება, სქს სძვლნი I, 394).

როდესაც ქონება შექენილი იყო ხოლმე სამავიერო ქონების მიცემითვე, ამგვარი ნაქმარის აღმნუსხველ საბუთს „გაცულილობის წიგნი“ ეწოდებოდა. მაგ. არეშიშვილი 1638 წ. სიგელში ამბობს: „ესე გარდაწყვეტილობისა და გაცულილობისა წიგნი მოგართვი მე არეშიშვილმა აღიხან... თქუნ ბარათაშვილს ბატონს გერმანოზს... (მიწები) და ამრიგად გავსცვალეთ“-ო (სქს სძვლნი I, 482—483). მანგლელი ეპისკოპოზი ივანეც 1718 წ. საბუთში სწერს: „ესე... უცვალებელი ვენაკის გაცვლილობის სიგელი მოგეცით ჩვენ მანგლელ ეპისკოპოზმან ოსებ ყოფილმან იოვანემ თქუნ ჯავახიშვილს ბატონს ფარემუზს“-ო (სქს სძვლნი II, 306).

როცა რომელიმე პირი ეკლესია-მონასტერს, ან სხვა დაწესებულებას მამულს, უძრავს, ან მოძრავ ქონებას მისცემდა, ამის შესახები ცნობისა ღნებისყოფის შემცველ საბუთს „შემოწირობის წიგნი“, ან ზოგჯერ „შემოწირობის წიგნი“ ეწოდებოდა. მაგ. „დაიწერა ესე შემოწირობისა წიგნი და სიგელი“-ო (1504 წ., ისტ. საბ. II, 25, იხ. აგრეთვე 1609 და 1635 წ.წ. სიგელები, ისტ. საბ. IV, 6 და 21), ან კიდევ: „დაიწერა... ნოჯიკთა შემოწირობისა წიგნი და სიგელი“-ო (1465 წ. ისტ. საბ. II, 18. იხილეთ აგრეთვე იქვე 1508 წ. სიგ. ისტ. საბ. II, 26 და რუსის 1609 წ., 1618 და 1649 წ. სიგ., ისტ. საბ. IV, 5, 10 და 31).

„სააღაპო წიგნი“ ეწოდებოდა ისეთ საბუთს, რომელშიაც, რომელიმე შემოწირველისა, თუ მონასტრის ქველმომქმედისათვის აღაპი იყო ხოლმე დაწესებუ-

ლი. „ესე უკუნისამდე ეამთავასათავებელი საალაპო...
 გკადრეთ და მოგახსენეთ ჩუენ ქულივისძეთა მათე და
 ყოფმან ბადრიამან.. თქუენ პატრონსა შაჰყუბათს... ავიღეთ სა-
 ალაპე თქუენგან.. და შეგიკუეთეთ ქვათაკევს ვლაქერნისა
 ღმთის მშობლისა წინა მისითა პანაშუიდითა კარგაღებულსა ალაპსა
 გარდავიკდიდეთ“-ო (1492 წ. ქვათაკევის სიგ. ისტ. საბ. II,
 24). ეს ძეგლი ნამდვილი და წესიერად შედგენილი საალაპო წიგნი
 არ არის. ნამდვილი საალაპო წიგნის პირი შეტანილია ათონის ალა-
 პების კრებულში.

ტერმინად იხმარებოდა „ოქმი“-ც. იესე ოსეს შვილს თავის
 თავგადასავალში სხვათა შორის აღნიშნული აქვს, რომ როდესაც უად-
 გილოდ ყოფილა და სამსახური არ ჰქონია, კერძო მუშაობით „თითო-
 ოროლს შაურს ვიშოვიდი: ან სიგელს დაუწერდი ვისმე, ან
 ოქმსა“-ო (გვ. 46). აქ მაშასადამე „ოქმი“ კერძო პირთა-
 თვის დაწერილ საბუთს ეწოდება. ამავე ცნობითგან
 ცხადი ხდება, რომ ოქმი სხვა იყო და სიგელი, თუნ-
 დაც კერძო პირთათვის შედგენილი, კიდევ სულ სხვა
 საბუთი ყოფილა.

მაგრამ ოქმი მარტო კერძო პირისა და პირთა-
 თვის შედგენილ საბუთს არ ეწოდებოდა, არამედ მთა-
 ვრობისასაც. დასტურლამალში მაგ. დაწესებულია მდივნებისათვის
 სარგო „იჯარაზედ საწიგნო ოქმისა“ და აგრეთვე „გილანისა,
 ფუშთუქუნისა, სუნისა, ზარაფობისა, ელილასის“ გაცემის საბუთზე,
 „ამათს ოქმზედ საწიგნე“-ო (დასტურ. 50). მურდრისათვის და-
 წესებულ სარგოთა შორის იხსენიება „ქალაქის ბაჟის ოქმზედ
 თორმეტი მინალთუნი“ (იქვე 51). ამ შემთხვევებში ოქმი
 ჰნიშნავს მეფის იმ ბრძანებას, რომელიც საჯაროდ
 გამოიცა, და რომლითაც ან ქალაქის ბაჟის წესრიგი
 განისაზღვრა და ჩაჰბარდა მოხელეს, ანა და თანამ-
 დებობა ეწყალობა. ეს სიტყვა არაბ. عقود -ია.

ვალის აღებისა და პირობების აღმნუსხველ სა-
 ბუთს „თამასუქი“ ეწოდებოდა, სულერთია ვადიანი იყო, თუ
 უვადო, გირაოდი, თუ უგირაოდ. მაგ. თეიმურაზ II 1752 წ. გა-
 ნჩინებაში ნათქვამია: „ოთარ გერმანოზიშვილს თავის წილი მამული
 მარაბდას პაატა გერმანოზიშვილისათვის... მიეყიდნა, მერმე ოსმალო-
 ბას მამული წაერთმიათ და პაატა მისულიყო ოთარისათვის ისევ თა-
 ვის თეთრის თხოვნა დაეწყო, ოთარს იმ ხელათ თეთრი ვერ უშო-
 ვნია და თამასუქი მიეცა პაატასთვის“ (სქს სძვლნი I, 394),

„ამ თამასუქის თეთრი თავნი და სარგებელი სრულად ექვეყნა“-
(1782 წ., იქვე I, 158).

„ავიღე მე ხითარაანთ ისაიას დედამა შენ მეფურნე არუთი-
ნასაგან თორმეტი მინალთუნი ახალი თეთრი, მოგეცი ამის
გირაოთ ჩემი გარეთი ერთი ოთახი, სანამდის შენი თეთრი ჩემს
კელთ იყოს, არც მე ოთახის ქირა ვითხოვო და არც შენ თეთრის
სარგებელი ითხოვო“-ო. შემდეგ ბოლოში სწერია: „ამ თამასუ-
ქის თანხა მე მდივანმა გორჯასპიმ მივე“-ო (1745 წ. საბ., სქს სძვლნი
III, 422). „თქვენი თეთრი მემართა, რაც ძველის თამასუქის მამა
თქუნს და თქუნ მოგცემოდა... გაცუდებულა“-ო—(1688 წ. საბ.,
სქს სძვლნი III, 568).

„ავიღე ვით თქვენ აბაზაძის ბეენ მდივნისაგან... ოთხი
თუმანი თეთრი, რაც ხანს კელთ დაყოს, თვეში თუმ-
ნის თავს აბაზი სარგებელია, ამის გირაოდ დაგი-
დევით (ეს და ესა)... ამის სარგებელში ეს გირაოები უნდა
გეჭიროს და მოიკარო-ო“. „დაიწერა თამასუქი ესე“-ო (1727 წ.
საბ., სქს სძვლნი III, 339).

იესე ოსეს შვილიც თავის თავგადასავალში მოგვითხრობს:
მოვალე „სარგებელს ყოველს თვეს გვართმევდა და ან თამასუქ-
ზედ თავნად გვაწერდა“-ო (გვ. 9).

თამასუქი მე-XVIII ს. შემოსული უცხო ტერმინია,
არაბ. كاس ძველად ქართულში ამგვარი საბუთის აღ-
სანიშნავად „ვალის წიგნი“ იხმარებოდა.

„ვალის გარდაწყვეტილობის წიგნი“ ისეთ საბუთს ეწო-
დებოდა, რომელ შიაც ვალის გადახდილობის გარე-
მოება იყო აღნუსხვილი. მაგ.: „ესე გარდაწყვეტილო-
ბის წიგნი მოგეცე მე ეშიალასბაშიშვილმან სოლომონ შენ ჯავა-
ხიშვილს სვიმონს ასე, რომე ჩემი ვალი გემართა... გამოგარ-
თვი. გადაგიწყვეტია, შენთან საქმე აღარ მაქვს. თუ
რამ სხვა თამასუქი გამოჩნდეს, ამან გაამტყუნოს“-ო (1712 წ., სქს
სძვლნი III, 245).

§ 3. კერძო ხასიათის საბუთ-წერილები.

თხოვნის შემცველ წერილს „წიგნი ვედრებისაჲ“
ეწოდებოდა. გიორგი მთაწმიდელის სიტყვით, როდე-
საც ბიზანტიის დედოფალს ვარდა სკლიაროსი განუდგა და დავით
კურაპალატისაგან დახმარების გარდა სხვის არაფრის იმედი აღარ

ჰქონდათ, ჯარის მოშვებების სათხოვნელად „წიგნებ ბისაჲ დაწერეს კურაპალატსა თანა“-ო (ც.ე.ი. და ეფთმისი 11).

ხოლო ვისიმე ამბავის შესატყობად და შესატყობინებლად დაწერილს „მოკითხვის წიგნი“ ერქვა. იესე ოსეს შვილს თავის თავგადასავალში ნათქვამი აქვს: ჩემი მდივნობის დროს „ყოველი წიგნი ჩემგან იწერებოდა მოკითხვისა, თუ სიგელი“-ო (გვ. 21).

სიყვარულის გამომჟღავნებელ წერილს „მიჯნურობის წიგნი“ ერქვა. შოთა რუსთველს მაგ. ნათქვამი აქვს: „დაწერა წიგნი საბრალო მის ყმის მისართმეველი მისისა მიჯნურობისა... უსტარი შესანახავი, არ ცუდად დასახეველი“ (ვეფხისტყ. ს. კაკ. 145 § 1038).

ვისიმე სტუმრად დაპატიუების შემცველ წერილს „საწუველი წიგნი“, ან „წვეულობის წიგნი“ ეწოდებოდა. შოთა ამბობს: „მას ლამესა საწუველი რამიართვეს წიგნი ყმასა“ (ვეფხისტყ. კაკ. 146 § 1051).

რაიმე შემთხვეული უბედურების გამო თანაგრძნობის გამომაცხადებელ წერილს ან „გლოვის წიგნი“ ეწოდებოდა, ან „სამძიმრის წიგნი“. პირველი ტერმინი უფრო უძველეს ხანაში გვხვდება, მეორე მერმინდელში. წანინოს შატბერდისეულ ცაში ნათქვამია: „ოდეს იგი მეფობდა ჰეროდე და მოგუესმა აქა ვითარმედ სპარსთა იერუსალმში დაიპყრესო, გლოვისა წიგნი მოეწერა ყოველთა ურიათა მომართ ქართლისათა“ (Опис. II, 761). იესე ოსეს შვილი კიდევ მოგვითხრობს, გაჭირვების დროს თავს იმით ვირჩენდი, რომ „ზოგს სამძიმრის წიგნი დაუწერე, იმითი ვაამე“ და ფულს ვიღებდიო (თავგ. 41).

აქა-იქ ჩვენ ქართული ტერმინების მაგიერ გამოჩაქლისის სახით უცხო ენებიდან შემოხიზნული ტერმინებიც გვხვდება. სათითაოდ ასეთი მაგალითების მოყვანა ამ გამოკვლევაში, რომელიც მხოლოდ სრულიადი საქართველოს მეფეთა სიგელთმცოდნეობას ეხება, შეუძლებელია, სანიმუშოდ-კი შემდეგი მაგალითიც გამოდგება. ჩვეულებრივი ტერმინის „პირობის წიგნის“ მაგიერ დარეჯან დედოფლისაგან 1796 წ. სამღებროს მოიჯარადრე იასე იასეშვილისათვის მიცემულ ერთ საბუთში ნათქვამია: „ესე შართლამის წიგნი გიბოძეთ“-ო (სქს სძვლნი III, 246).

თუ აქ კორექტურული, ან დამწერელის შეცდომა არაა, მაშინ
 დედანში „შარტნამის წიგნი“ არ ეწერა, ხეპირტყვეობაში
 დამახინჯებულს პარსულ **شاهنامه** „შარტნამაჰ“-თან გვაქვს
 საქმე, რაც სპარსულად მართლაც პირობის წიგნსა
 ნიშნავს.

დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო შესწორების ბილგა.

აფხაზეთის კათალიკოზი XIII - XV ს-ში.

უძველესი თარიღიანი ცნობა აფხ. კათალიკოზის შესახებ, პირ-
მშო დედნის სახით ჩვენამდის მოღწეული, მეცამეტე საუკუნის ადრინ-
დელი ჯერჯერობით ცნობილი არ არის. ასეთი ერთადერთი თა-
რიღიანი ძეგლი — დავით ნარინის სიგელი 1290 წლისა — ხელთა ჰქო-
ნია პატივცემულ პროფ. ექვთიმე თაყაიშვილს და აქამდის გამო-
ცემული არ არის¹.

„ახალციხური ტყავის საბარება XII საუკუნისა“ მისი მინაწე-
რებით, სადაც სვიმეონ აფხაზეთის კათალიკოზია მოხსენებული, და
რომელთაც განსვენებული თედო ჟორდანიძე „პალეოგრაფიული ნიშ-
ნებით“ „XI საუკუნის დამლეგს, ან XII საუკუნის დასაწყისს“ მია-
წერს², დათარიღების მეტ საფუძვლიანობას მოითხოვს. ესევე ით-
ქმის იმ სიგლის შესახებაც, რომელსაც განსვენებული მკვლევარი
1078 წლით ათარიღებს³, ხოლო ბ-ნი სარგის კაკაბაძე კი ლაშა
გიორგის მიაკუთვნებს⁴. უკანასკნელ აზრს იზიარებს პროფ. ექ. თა-
ყაიშვილიც⁵.

ამის გამო ჯერჯერობით უდავო არ არის ის მოსაზრება, თი-
თქო აფხაზეთის საკათალიკოზო XIII საუკუნის ერთმეფობის ხანაში
აღდგენილიყოს.

რაც შეეხება შემდგომდროინდელი პირის სახით ჩვენამდის მო-
ღწეულ უძველეს ძეგლებს, რომლებშიაც აფხაზეთის კათალიკოზი იხ-
სენიება, ასეთებია: ჟამთააღმწერელის თხზულება, „წესი და განგებაჲ
მეფეთ კურთხევისა“, „კელმწიფის კარის გარიგება“ და დავით ნარი-
ნის მეორე სიგელი.

¹ კელმწიფის კარის გარიგება, პრ. ფ. თაყაიშვილის გამოცემა, წინა-
სიტყვაობა, V.

² თ. ჟორდანიძე, ქრონიკები II, 88-90.

³ იქვე, 50.

⁴ ს. კაკაბაძე, შიომღვიმის სამი სიგელი, 11.

⁵ პრ. ფ. თაყაიშვილი, კელმწიფის კარის გარიგება, წინასიტყვაობა V.

გარდა ამისა აფხაზეთის კათალიკოზი იხსენიება XIV—XV საუკუნის სხვადასხვა თარიღიან სიგელებში. სამწუხაროდ, გამომცემლნი არ აღნიშნავენ, ხსენებული ძეგლები დედანია თუ პირი. ასეთი სიგელებიდან შეგვიძლია დავასახელოთ გიორგი მეფის სიგელი 1451 წლისა¹, ალექსანდრე დიდის სიგელი 1439 წლისა² და კოსტანტინე მეფის სიგელი 1408 წლისა³.

ზემომოყვანილი ძეგლებიდან მხოლოდ დავით ნარინის სიგელები არიან ორმეფობის ხანისა. ყველა დანარჩენი ძეგლები ერთმეფობას გულისხმობენ⁴.

ყოველ შემთხვევაში ერთი რამ ამ უმად უდავოა ჩვენთვის: XIII საუკუნის ერთმეფობისა თუ ორმეფობის ხანაში აღდგენილი თუ ახლად დაარსებული აფხაზეთის საკათალიკოზო არსებობდა მაშინაც კი, როცა საქართველო ერთი ხელმწიფის გამგებლობის ქვეშ მთლიან სახელმწიფოს წარმოადგენდა⁵.

როგორი იყო ამ დროს აფხაზეთის კათალიკოზის უფლებრივი მდგომარეობა? როგორს უფლებრივ ურთიერთობაში იმყოფებოდა ის ლიხთამერის კათალიკოზთან?

აფხაზეთის კათალიკოზთა შესახებ ცნობების შემცველობის მხრით ჩვენ მიერ მოყვანილი ძეგლები ორ ჯგუფად იყოფა: მეფეთა სიგელები და სამი დანარჩენი ძეგლი. სიგელები აფხაზეთის კ-ზის მარტივი მოხსენიების გარდა სხვა რაიმე პირდაპირ ცნობას მათ შესახებ არ გვაძლევენ. მაგრამ საინტერესოა თვით ამ მოხსენიების ხასიათიც. სიგლის ბოლოში მეფე მიჰპართავს: „...და თქუნ წ-ნო მეუ-

¹ ექ. თაყაიშვილი, საქ. სიძველენი I, გვ. 1-3. თ. ჟორდანიას, ქრონიკები II, 262-3.

² თ. ჟორდანიას, ქრონიკები II, 224.

³ ექ. თაყაიშვილი, საქ. სიძველენი III, 432-435. ეს უკანასკნელი სიგელი ე. წ. სასისხლო სიგელთა ჯგუფს ეკუთვნის. აფხ. კ-ზი სხვა სასისხლო სიგელებშიც იხსენიება, მაგრამ თვით ეს სიგელები სინამდვილის მხრით საექვონი არიან, ამიტომაც მათ არც ვასახელებთ. ზოლო დასახელებული სასისხლო სიგელი, ჩვენის აზრით, მათ შორის ყველაზედ უფრო სანდოა.

⁴ რა თქმა უნდა, თუ ისინი პირშო დედანს სისწორით გადმოგვცემენ. რაც შეეხება კერძოდ ე-ალმწერელის თხზულებას, გამოთქმული მოსაზრება ეხება მხოლოდ მის იმ ნაწილს, თუ ნაწილებს, სადაც აფხაზეთის კათალიკოზის შესახებ ცნობებია მოთავსებული.

⁵ ცნობების უქონლობის გამო ჩვენ არ შეგვიძლია ვამტკიცოთ, რომ XIII ს-ში აღდგენილი თუ დაარსებული აფხაზეთის საკათალიკოზო განუწყვეტლად არსებობდა XV ს-ის მიწურულამდის. ამა თუ იმ ერთმეფობის ხანაში მისი არსებობა ანის საკმაო საბუთად ვერ ჩაითვლება.

ფენო აფხაზეთისა და ქართლისა კათალიკოზნო... უჯუარობით დაუმტკიცეთ... მტკიცეთ... ან კიდევ: „და თქუნ წ-ნო ქართლისა და აფხაზეთისა კ-ზნო უჯუარობით დაუმტკიცეთ... დასახელებულ ხუთ¹ სიგელთაგან სამში აფხაზეთის კათალიკოზის მოხსენიება წინ უსწრობს ქართლის კ-ზის მოხსენიებას, ორში კი პირუკუ: ქართლის კათალიკოზი პირველადაა მოხსენებული.

რა თქმა უნდა, აქედან რაიმე დასკვნის გამოყვანა ნაჩქარევი იქნებოდა. ჩვენ უნდა გათვალისწინებული გვქონდეს: 1) ვის ეძლევა სიგელი, 2) ვის მიერ არის ის მიცემული, 3) სად იწერება ის? მესამე კითხვის შესახებ ჩვენ ჯერჯერობით უმწეო ვართ². მხოლოდ დავით ნარინის სიგელის შესახებ, რამდენადაც ისტორიული ცნობები გვაბედვინებენ, შეიძლება ითქვას, რომ ის დასავლეთ საქართველოშია დაწერილი. რაც შეეხება პირველს ორ კითხვას, მათ შესახებ შეგვიძლია უპასუხოთ: ხუთი სიგელიდან მხოლოდ ერთი—ალექსანდრე დიდის მცხეთისადმი ბოძებულ სიგელი 1419 წ.—ეხება აღმოსავლეთ საქართველოს, ყველა დანარჩენი დას. საქართველოს ძეგლებია: ორი გელათისა, ერთი გელათის მელვინეთუხუცესის, ერთიც ვირშელ წულუკიძის. სიგელების მიმცემთა ვინაობა ასეთია: დავით ნარინი სიგელის მიცემის დროს—მეთობის მე-42-ე წელი—ფაქტიურად დასავლეთ საქართველოს მეფეა, ყველა დანარჩენი მთლიანი საქართველოს მეფეებია³.

რას გვეუბნება ყველა ეს გარემოებანი?

იმას რომ: 1) აფხაზეთის კათალიკოზი იხსენიება ისეთ სიგელებში, რომელნიც ლიხთ იმერეთს ეხებიან და 2) აქ ის წინ უსწრობს ქართლის კათალიკოზის მოხსენებას. როგორც პირველს, ისე მეორე დასკვნას რამოდენადმე სათუოდ ხდის არსებული თითო გამონაკლისი: 1) ალექსანდრე დიდის სიგელი მცხეთისადმი ბოძებული და ქართლის კ-ზის გვერდით აფხ. კ-ზიც არის შიგ მოწოდებული სიგლის დამამტკიცებლად, 2) გიორგი მეფის მიერ ბოძებულ წულუკიძის სიგელში ქართლის კ-ზი წინ უსწრობს აფხაზეთის კ-ზს.

პირველი გამონაკლისის მიერ გამოწვეულ ეჭვს ანელებს ის გარემოება, რომ ჩვენ არ მოგვეპოება არც ერთი სხვა სიგელი ალექ-

¹ პრ. ექ. თაყაიშვილის ხელში არსებული სიგელის ცნობით, სამწუხაროდ, ვერ ვსარგებლობთ.

² რა თქმა უნდა ეს არ იქნება მაშინ, როცა ჩვენი დიპლომატიკა ზედმიწევნით შესწავლილი და გაშუქებული იქნება.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტორია, IV წიგნი.

სანდრე დიდისა, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს ქვეყნის¹ შიგ დამამტკიცებელთ შორის აფხ. კ-ზიც იყოს მოწოდებული. ეს ასეა არა მარტო ალექსანდრე დიდის მიმართ: პირადად ჩვენ არ შეგვხვდრია XIII—XV ს.ს.¹ არც ერთი ისეთი სიგელი, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს ეხებოდეს, მეფის მიერ იყოს მიცემული და დამამტკიცებლად აფხ. კ-ზს მოუწოდებდეს. ყველგან ამ დროის აღმ. საქ. სიგელებში, რომლებშიაც კი არის მიმართვა უმაღლეს სამღვდელოებისადმი, კათალიკოზთა შორის მხოლოდ ქართლის კათალიკოზია მოხსენებული, ის ამტკიცებს მათ.²

თუ ამასთან ერთად მოვიგონებთ იმ გარემოებას, რომ არ მოიპოვება არც ერთი სიგელი ხსენებული ეპოქისა, თუნდაც დას. საქართველოს შესახები, რომელსაც მხოლოდ აფხაზეთის კ-ზი ამტკიცებდეს, მაშინ ჩვენ მიერ ზემოთ სათუოდ გამოთქმული დასკვნებიდან გადაჭრილი აზრის გამოტანა არც თუ სახიფათოდ გვეჩვენება: ერთმეფობისა და ორკათალიკოზობის ხანაში აფხაზეთის კათალიკოზი მხოლოდ ლიხთიმერეთის ეკლესიის კათალიკოზია, მაშინ როცა ქართლის კ-ზი სრულიად საქართველოს ეკლესიის უზენაესი საკეთმპყრობელია.

მივმართოთ სხვა ძეგლებს. თუ მართალია პრ. ექ. თაყაიშვილის მოსაზრება, რომ რუსუდან მეფის კურთხევის დროს მოხსენებულ „კათალიკოზნი ორნივეს“-ს შორის „ერთი აფხაზეთის კათალიკოზი უნდა იყოს“³, მაშინ ესევე ითქმის ქ-ალმწერელის თხზულების იმ ადგილის შესახებაც, სადაც ის მოგვითხრობს, რომ გიორგი ლაშას შეუფერებელი საქციელი „კათალიკოზთა: ორთავე: და: თავადათა: ამის: სამეფოსათა: და: უმეტეს: ივანე“ ათაბაგს უმძიმდათო. ამის გამო „არლარა ინებეს მასთანა სამარადისო ყოლა (ბარათ. ვარიანტით: ყოფა); არამედ განეშორნეს და თვს თვსად იყოფევოდეს“⁴.

ორივე ამ ადგილიდან ირკვევა: აფხაზეთის კათალიკოზი მეფის კურთხევაში მონაწილეობს; როგორც უმაღლესი საეკლესიო ხელისუფალი, ის ქართლის კათალიკოზთან ერთად სამეფო კარის წევრია. ქ-ალმწერელის თხზულების მესამე ადგილი, სადაც სახელდობრ აფხაზეთის კათალიკოზია დასახელებული, ეხება დავით ნარინის მეფედ

¹ ვვულისხმობთ XV საუკუნის მე-60-ე წლებამდის.

² საქ. სიძ. II, 9, 12, 38; ქრონიკები II, 149, 191, 260.

³ პროფ. ვ. თაყაიშვილი, კელმწიფის კარის გარიგება, წინასიტყვ. VI: მ-მ დ ფლსი ქ-ცა—564, 742.

⁴ იქვე, 548, 730.

კურთხევას. რუსუდან მეფემ „ვითარცა: წარგზავნა: მისი: წესი: წესი: წესი: ბერძნეთს: მოუწოდა: ყოველთა: საათა: მისთა: აფხაზთა: დადიანთა: ბედიანთა: რაჭის: ერის: თავთა: კათალიკოზსა: აფხაზეთისასა: და: დასვეს: მეფედ: დავით: ძე: რუსუდანისა: აკურთხეს: ქუთათის: და დაადგეს: თავსა მისსა: გვირგვინი: დასვეს: ტახტსა: ზედა: სამეფოსა: და: მიულოცეს: მეფობა: წესისა: ებრ: (აქ ქ-ცა უმატებს: და) სრულყო: კათალიკოზმან: წესი: კურთხევისა:“¹. ამ ამონაწერის კონტექსტი იმ აზრს უჭერს მხარს, რომ დავით რუსუდანის ძის კურთხევის წესი „სრულყო“ მხოლოდ აფხაზეთის კათალიკოზმა. ტექსტის ასეთი გაგების სისწორეს აძლიერებს ის გარემოებაც, რომ იგივე ე-აღმწერელი რუსუდან მეფის კურთხევის მოთხრობის დროს თითქო ხაზგასმით აღნიშნავს „კათალიკოზთა ორთავე“-ეს მონაწილეობას². ამასვე უჭერს მხარს ისიც, რომ ე-აღმწერელი დავით ნარინის კურთხევის მოთხრობის ბოლოს საჭიროდ სცნობს გვამცნოს: „ხოლო: ამიერ: ესე: სამეფო: უცილო (ქ-ცაში: უცალო) იყო: ხვარაზმელთაგან: რამეთუ: მანდატურთ: უხუცესი: შანშა: იყო: ანისა: და: ამირ: სპასალარი: ავაგ: მიჯნისა: [ბიჯნის:] ეგრეთვე: ვარამ: გაგელი: ჰერნი: და: კახნი: სომხითარნი: ქართველნი: თორელნი: შავშნი, კლარჯელნი: ტაოელნი: ყოველნი: სიმაგრეთა: შინა: ციხოვნდებოდენ: თვითოეულნი: მორჩილებასა: შინა: მეფისა: რუსუდანისასა: და: უცილოებისა: [—უცალოებისა] ძალითა: ვერ: დაუხვდეს: და: ლოცვასა: [დალოცვასა] მეფისა: დავითისასა“³. მაგრამ აქ ქართლის კათალიკოზის მოუხსენებლობა, ცოტა არ იყოს, უცნაურია და, თუ ეს ადგილი სწორად არის ჩვენამდის მოღწეული, მაშინ მხოლოდ ისღა დაგვრჩენია ვიფიქროთ, რომ ზემო მოყვანილ „სრულ: ყო: კათალიკოზმან: წესი: კურთხევისა:“—ში ქართლის კათალიკოზი იგულისხმება, —რა თქმა უნდა იმ აუცილებელი პირობით, თუ მთელი ეს მოთხრობა ლაშა გიორგიდან ვიდრე დავით რუსუდანის ძის გამეფებამდის ერთს ავტორს ეკუთვნის.

ამრიგად მხოლოდ აფხაზეთის კათალიკოზის მიერ დავით რუსუდანის ძის კურთხევის სრულყოფა უდავო არ არის და ჩვენს ცოდნას ხსენებული მღვდელმთავრის შესახებ ახალს ვერაფერს ჰმატებს.

აფხაზეთის კ-ზის უფლებრივ დამოკიდებულებას ქართლის კ-ზთან უდავოდ ცხად ჰყოფს „წესი და განგებაჲ მეფეთ კურთხევისა“⁴.

¹ მ-მ დ`ფლსი ქ-ცა, 583, 757.

² რა თქმა უნდა, თუ აქ აფხ. კ-ზი იგულისხმება. მ-მ დ`ფლსი ქ-ცა 564, 742.

³ მ-მ დ`ფლსი ქ-ცა, 584, 758.

⁴ „მეფის კურთხევის წესი“ — ტექსტი, ს. კაკაბაძის გამოც.

აქ აფხაზეთის კათალიკოზი კი არ აკურთხებს მეფეს, არა სრულიად საქართველოს კ-ზე ანუ „კათალიკოზი“, როგორც ძველში იწოდება. მეფეთ კურთხევას შესაძლოა აფხაზეთის კ-ზე არ დაესწროს¹, ხოლო „ესე საცნაურ იყავნ, რომელ თვნიერ კათალიკოზისა არა ვისგან ჯერ არს კურთხევა“². აფხაზეთის კათალიკოზის მაგივრობა მისი არ ყოფნის დროს შეუძლია იშხნელ მთავარ ეპისკოპოზმა გასწიოს³. ეკლესიაში სამეფო ადგილზე დასაყენებლად წასაყვან მეფეს „დაუპყრას კელი მარჯულსენ კათალიკოზმან:.. ხოლო უკეთუ აფხაზეთისა კ-ზე არ იყოს:.. იშხნელმან ანუ მთავარ ეპისკოპოზმან:.. [მარცხენე] და წარიყვანონ და სამეფოსა ადგილსა დააყენონ“⁴. ასევე ნაკურთხი მეფის პალატად წამოყვანის დროსაც⁵.

როგორც აქ ნაჩვენები ადგილებიდან, ისე მთლიანი ძეგლიდან უდავოდ ჩანს:

1. აფხაზეთის კ-ზე უფლება არა აქვს მთლიან საქართველოს მეფის კურთხევისა, 2. საეკლესიო იერარქიის კიბურზე ის ქართლის კ-ზე დაბლა დგას.

აქ მიღებული დასკვნები შესამჩნევად უდგება და ამტკიცებს სიგელების განხილვის შედეგად მიღებულ ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებებს.

ეხლა ჩვენ მეტი გაბედულობით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ დავით ნარინის მაკურთხეველი „კათალიკოზი“ აფხაზეთის კ-ზე კი არ არის, არამედ ქართლის კათალიკოზია. წინააღმდეგი მოსაზრება საკითხს დასვამდა ერთი მხრით დავით ნარინის კურთხევის წესის სრულყოფის კანონიერების შესახებ და მეორეს მხრით (უკეთუ კურთხევის წესის სრულყოფა აფხ. კათალიკოზის მიერ „წესისაებრიყო) ამ კურთხევისა და „მეფეთკურთხევის წესი და განგება“-ს ტექსტის დაწერის ქრონოლოგიური ურთიერთობის შესახებ. თუ „მეფეთ კურთხევის წესი და განგება“ დავით რუსუდანის ძის მეფედ კურთხევამდის არის შედგენილი, მაშინ მხოლოდ აფხ. კ-ზის მიერ ხსენებული მეფის კურთხევის წესის სრულყოფა „წესისაებრივ“ ვერ არის და მაშ უკანონოა. ხოლო თუ ასეთი რამ წესიერია, მაშინ „მეფეთ კურთხევის წესი და განგება“-ს ტექსტის შედგენა დავით ნა-

¹ მეფის კურთხევის წესი, 61, 70, 8.

² იქვე, 81-23

³ იქვე, 11-18, 70, 89

⁴ იქვე, 616-19, რომ აქ ტექსტს მართლაც აკლია და ჩვენი დამატება: „მარცხენე“ სწორია, ამას ამტკიცებს შემასმენლები „წარიყვანონ“ „დააყენონ“.

⁵ იქვე, 87-8

რინის მეფედ კურთხევის შემდგომ ხანას უნდა მიეკუთვნებოდეს უკანასკნელი შესაძლებლობა გამართლდებოდა, მაშინ ჩვენ „მეფეთ-კურთხევის წესი და განგება“-ში აუხ. კათალიკოზის უფლებრივ ჩამომცრობასთან გვექმნებოდა საქმე.

¹ ბ-ნი სარგის კაკაბაძე ხსენებული ძეგლის შედგენას თამარის მეფობის მეორე ნახევრით და ლაშა გიორგის გამეფების წინა ხანით ათარიღებს (იხ. მეფის კურთხევის წესი, წინასიტყვაობა). ვფიქრობთ, ეს დათარიღება ვერ არის სწორი. სრულიად სამართლიანია ბ-ნი ს. კაკაბაძის მოსაზრება, რომ ეს წესი მეფეთ კურთხევისა XIII საუკუნეზე ადრინდელი არ შეიძლება იყოს, „რადგან მასში მოხსენებული თანამდებობა ათაბაგისა შემოვიდა ჩვენში XIII საუკუნის დასაწყისს და პირველი საქართველოს ათაბაგი იყო ივანე მხარგრძელი“. მაგრამ, ვფიქრობთ, რომ სწორედ იმავე ათაბაგის მოხსენიება უარყოფს ბ-ნი ს. კაკაბაძის მიერ დათარიღების სისწორეს. როგორც ცნობილია, ათაბაგობა საქართველოში შემოღებულ იქმნა თამარის მეფობის უკანასკნელ წლებში, —სახელდობრ ზაქარია ამირსპასალარის სიკვდილის შემდგომ.

ზაქარია კი ჯერ კიდევ 1211 წელს ცოცხალი ჩანს (იხ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორია“, ტომი II, გვ. 620—631). გიორგი ლაშა კი ამ დროს კარგა ხნის გაშუფებული იყო და მეფედ ნაჯურთხიცი, თუ „1204 წლის დასასრულს ან 1212 წლის დასაწყისს“ არა, როგორც ანგარიშობს ბ. ს. კაკაბაძე, ყოველ შემთხვევაში არა უგვიანეს 1207 წლისა (იხ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტომი II, გვ. 619, 634). აქედან ცხადია, ჯერ არ არსებული ათაბაგი გიორგი ლაშას კურთხევას ვერ მოულოცავდა. ამიტომ „წესი და განგება მეფეთ კურთხევისა“ „გიორგი ლაშას კურთხევისათვის“ არ შეიძლება იყოს შედგენილი.

არსებობს ჩვენი ფიქრით მეორე გარემოებაც, რომლის მიხედვით ხსენებული ძეგლი არ შეიძლება შედგენილი იყოს თვით პირველი ათაბაგის ივანეს და მისი ძის ავაჯ ათაბაგ-ამირსპასალარის სიცოცხლეშიაც კი. საქმეს ის არის, რომ ჩვენი ძეგლის ტექსტი ათაბაგობას საეგზეთ ჩამოყალიბებულ და ამირსპასალარობისაგან გამოჯნულ თანამდებობად ჰკულისხმობს. „ამირსპასალარი ხრმალ შემორტყმული მარჯუენით კერძო „ჰყეებოდეს“ ეკლესიაში საკურთხეველად მიმავლ მეფეს (იხ. მეფის კურთხ. წესი, 5—6), „ხოლო ჰყუანდიდელი და ათაბაგი მარცხენით მეფისა ვიღოდენ და სხვანი მთავარნი“ (იქვე 6). ივანე სარგისის-ძე კი ათაბაგობის მიღების შემდგომ ამირსპასალარიც იყო. მან ორივე ეს ხელი ერთად მიიღო. მართალია, ამირსპასალარობის მიღების შემდეგ ის ამ ხელით ერთხელაც არ იხსენიება, არამედ მხოლოდ ათაბაგად იწოდება, მაგრამ არც ვინმე სხვა ჩანს ამირსპასალარი და ამავე დროს ყველა მნიშვნელოვან ომებს ის მოთავეობს. ასევე ავაგიც, „რომელი: სპასალარობისაგან: [ქ-ცა: ამირსპასალარობისაგან] ათაბაგი: იქმნა: მეფისა: რუსუდანისა მიერ“. ამირსპასალარობა კი მან მიიღო როცა „მიიცივალა ივანე: ათაბაგი: და: მთავარ: ყუეს: ძე: მისი: ავაქ: და უბოძეს ამირსპასალარობა (იხ. მ-მ დ-ფლის ქ-ცა. გვ. 570, 607).

ამის შემდეგ ავაგი ზოგჯერ მხოლოდ ამირსპასალარად იწოდება (იქვე, გვ. 584), ზოგჯერ ათაბაგად და ამირსპასალარად (იქვე, 572), ხან კიდევ მარტო

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ „მეფეთ კურთხევის წესის“ შემდგენის მერმინდგლობა სრულიად არ განსაზღვრავს დანის ძის მხოლოდ აფხაზეთის კათალიკოზის მიერ კურთხევის კანონიერება-უკანონობას. ამისათვის ჩვენ უნდა გვცოდნოდა მეფეთ კურთხევის წესი გიორგი ლაშასა და რუსუდანის მეფობათა დროისა. მართალია: ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს, რომ რუსუდანის კურთხევა ორთავე კათალიკოზთა თანდასწრებით იქმნა სრულყოფილი, მაგრამ ისტორიული მოთხრობა, თუნდაც მოვლენის სისწორით გადმომცემი, სახელმწიფო სამართლის ძეგლი არ არის, რომ მისი გარდახვევა უკანონობად მივიღოთ.

განსაზილველი დაგვრჩა „ხელმწიფის კარის გარიგების“ ცნობები. სამწუხაროდ, როგორც ცნობილია¹, ტექსტი ამ შესანიშნავი ძეგლისა ნაკლულევანიც არის და გადამწერთაგან არეულიც. სწორედ ერთ იმ თავთაგანში, რომელთაც ჩვენამდის ნაკლულევანად მო-

ათაბაგად (იქვე, 630). ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ არც ივანეს და არც მისი ძის ავაგის სიცოცხლეში ათაბაგობა ამირსპასალარობისაგან გამიჯნული ხელისუფლება არ ყოფილა (ყოველ შემთხვევაში ორივე ხელის მატარებელი ჯერ მამა იყო და მერმე მისი ძე). ამიტომ მეფეთ კურთხევის ასეთი წესი საეჭვოა ამ დროს დაწერილიყოს.

ძველში მესამე დამაფიქრებელი გარემოებაცაა. იქ ვკითხულობთ, რომ ახლად კურთხეულ მეფეს, როცა მას კ-ხი და ჭყონდიდელი ტახტზე დააბრძანებენ, „პ-დ დედოფალმან თაყუანი სცეს, მერმეთა კათალიკოზმან, ჭყონდიდელმან, ათაბაგმან, მანდატურთუხუცესმან, ამირსპასალარმან, მეჭურჭლეთ უხუცესმან, მსახურთ უხუცესმან და შემდგომად ხელოსანთა და უხელოთა დარბაზის-ერთა სრულიადთა“ (მეფის კურთ. წესი, 8).

ამ ამონაწერის ხასიათი გვაფიქრებინებს, რომ აქ მსახურთუხუცესი იმ განსაკუთრებულ ხელოსან დარბაზის-ერთა რიცხვშია, რომელთაც ვაზირები ეწოდებოდათ. თუ ეს არა, მაშინ მსახურთ უხუცესის უწინ ამირახორი იქნებოდა დასახელებული, რომელიც უკვე მსახურთ უხუცესის გავაზირების შემდეგაც კი უკანასკნელის სწორი პატივით სარგებლობდა (იხ. ხელმწიფის კარის გარიგება, მუხ. 25). მაგრამ აქ, როგორც ვთქვით, ხელოსან დარბაზისერთა ჩამოთვლა ვაზირებით წყდება. „მსახურთ უხუცესი“ კი „მანაველი რუსუდან მეფეს შეუყვანია სავაზიროსა და ვაჩანაძე შეუყვანია“ (ხელმწ. კარ. გარიგ. მუხ. 36).

ამის გამო ეს ძეგლი რუსუდანის გამეფებამდის არ შეიძლება იყოს დაწერილი. ხოლო რომ ეს წესი დავით ნარინის კურთხევისათვის არ არის შედგენილი, ეს აშკარაა ყველასათვის, ვინც დავით ნარინის მეფედ კურთხევის მოთხრობას (იხ. მ-მ დ-ფლის ქ-ცა, გვ. 583) ამ ძეგლს შეადარებს.

ყველა ამის გამო ვფიქრობთ, რომ „მეფეთ კურთხევის წესი და განგება“ არ შეიძლება დადებულ იყოს XIII საუკუნის 40-ან წლებზედ ადრე.

¹ პრ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია. პრ. ე. თაყაიშვილი. ხელმწიფის კარის გარიგება, წინასიტყვაობა.

ულწევით, როგორც გადარჩენილი ნაწილიდან ჩანს, ჩვენი მიზნების მიხედვით თვის მეტად საინტერესო ცნობები ყოფილა. იქ ვკითხულობთ:

„...პირმშობეა მან მიიღო და ოდეს აკურთხეს არ მაგად აკურთხევენეს, არ მოელის კათალიკოზსა, რომე არავი [ქი] ქვეშეთ შექმოდესო. ვარქვე, და აცილნეს ორნივე კათალიკოზნი: „არა მე მმართებსო, არა მეო“¹. აქედან ცხადად ჩანს, რომ ერთი კათალიკოზთაგანი სარგებლობს პირმშობების მიმღების კურთხევის უფლებით, მაშინ როცა მეორისათვის ასეთი უფლების მინიჭება შესაძლებლად ვერ უცვნიათ. უკანასკნელი ასეთ მოვლენას მის მიმართ უკანონობად სთვლის და ამას იმით ასაბუთებს, რომ კ-ზი არ შეიძლება სამღვდლო-საეკლესიო საკითხში მეორე კათალიკოზს ემორჩილებოდესო. მისი განცხადება ყურადღლიათ და ამ უფლებრივი საკითხის გამოსარკვევად კათალიკოზთა პაექრობა გაუმართავთ. პაექრობის დროს თითოეული თავისას ამტკიცებდაო.

სამწუხაროდ, ტექსტის ნაკლულეგანობის გამო ჩვენ არ ვიცით ვინ იყო ის პირმშობების მიმღები, ან კიდევ, რომელ კ-ზს აკურთხევენეს და რომელს არა. ზემოთ მიღებული დასკვნების შემდეგ საფიქრებელია, რომ აქ მოთხრობა უნდა ეხებოდეს რომელიმე მეფის კურთხევას, რომელიც აფხაზეთის კათალიკოზს არ აკურთხევენეს...

მაგრამ აქ საინტერესოა სწორედ ის მოვლენა, რომ ორ კათალიკოზს შორის ცილობაა უფლებრივ ნიადაგზე და „არავიქ ქვეშეთ შექმნილი“ უფროსთან გათანასწორებას ლამობს. აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ამ ძველის დაწერის დროს (ე. ი. არა უადრეს XIII საუკუნის დასასრულისა) ერთი კ-ზთაგანი მეორეზე დაბლა დგას და განსაზღვრული მოვლენები მხოლოდ უკანასკნელის უფლებაში შედის. თუმცა აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ნაკლულეგანობის გამო ტექსტი შეიძლება სხვა გვარადაც იქმნას გაგებული.

კარის გარიგების სხვა ადგილებიდან ირკვევა, რომ აფხაზეთის კ-ზი ისეთივე პატივით სარგებლობს წვევისა და მიგებების დროს, როგორც ქართლის კ-ზი: „ამირეჯიბს მართებსო ოთხთა მონაზონთა და სამთა ვეზირთა წვევაო“, ეკამათება აეტორი იმას, ვისაც „მოძღვართ მოძღურისა, კათალიკოზთა, ჭყოინდლისა, რაჲ დარბაზს მოვიდნენ, წვევა სამთა საბატიოთა დარბაისელთა საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია“². „ეგრეთვე კ-ზი, რომელიც მოვიდეს, ეგრეთვე ეთაყვანოს და მეფემანცა ეგრევე კელნი დაასხნეს დამრუდებითა,

¹ ზელმწიფის კარის გარიგება, 18₂₁.

² იქვე, 13₂₃.

გინა ნოხსა ზედა მესამედი წამოიაროს¹—სწერს ავტორმა მის წესში.

ასევე თანასწორი პატივით სარგებლობენ ორივე კ-ში პურობის დროსაც: „მწდე ჩვენთაცა დარბაზით ათქს ოთხთავე: მოძღვართ-მოძღვარსა, კათალიკოზთა, ჭყონიდეღსა და სამთა ვეზირთა“...² „ამირეჯიბი კათალიკოზთა, მოძღვართმოძღვარ(სა), ჭყონიდეღსა, ამათ წინ ტაბლას დასდგამენ და ზედ ტაბაკს იგი დაუდგამს. ეს ოთხნივე აღგებიან“...³

აქედან ირკვევა, რომ აფხ. კ-ში სამეფო დარბაზობა-პურობაში მონაწილეობს და ქართლის კ-ზის სწორი პატივით სარგებლობს. მაგრამ ჩვენ მართალი არ ვიქნებოდით, თუ ვიტყოდით, რომ მათი პატივის თანასწორობა სრულია, სანამ გამორკვეული არ არის, თუ რომელი კ-ში იჯდა პურობა-დარბაზობის დროს მეფესთან უფრო ახლოს. რომ სწორედ ჯდომის წესს აქვს არსებითი მნიშვნელობა ორ თითქმის თანასწორ პატივით მოსარგებლე კელისუფალთა შორის განსხვავების გამოსარკვევად და არა იმ გარემოებას, თუ როგორ მიესალმება მათ მეფე, ან კიდევ რამდენის ჯამით დაუდგამენ შეჭამადს პურობის დროს, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ მეფე თანასწორად მიესალმება „სამთა ვეზირთა“⁴, ასევე პურობის დროს „განმგეთ უხუცესი მონაზონთა ოთხთავე სამ-სამის ჯამით, ეგრეთვე სამთა ვეზირთა ითვალავს“⁵. ჩვენ კი ყოველ ექვს გარეშე ვიცით, რომ ჭყონიდეღსა და ვაზირთ შორის უფროს-უმცროსობის მხრით განსხვავება იყო. მისალმების წესში მხოლოდ ჯგუფები განსხვავდებიან და თითოეულ ჯგუფში მოყოლილ კელისუფალთა პატივის მეტნაკლებობა არ მოჩანს. ასევე არის შეჭამადის მირთმევის წესშიაც. სულ სხვაა ჯდომის წესი: აქ პატივის მეტნაკლებობა აუცილებლად ჩანს ერთი ჯგუფის წევრთ შორისაც. სამწუხაროდ, „კელმწიფის კარის გარიგების“ ავტორი გარკვევით არას ამბობს იმაზე, თუ ვინ სად (მარჯვენით მეფისა, თუ მარცხენით) და ვის შემდგომ იჯდა (შესაძლებელია ეს სწორედ დაკარგულ ნაწილში იყო). თუ სხვა კელისუფალთ ჯდომის წესის გამოსარკვევად შეგვიძლია მათი დასახელების რიგის მიხედვითაც ვიხელოდეთ, კათალიკოზთა შესახებ ასეთი ხერხი არ გამოდგება: ისინი ცალკ-ცალკე არ არიან მოხსენებული.

¹ იქვე, 13₂₁.

² იქვე, 12₂₂.

³ იქვე, 17₂₃.

⁴ იქვე, 3₂₁.

⁵ იქვე 17₂₃.

მხოლოდ ერთი ადგილი მოიპოვება, რომელიც, მართალია, საკითხს დამოუკიდებლად ვერ გადაგვაწყვეტინებს, მაგრამ მე მოსაზრების გამოთქმის საშუალებას იძლევა. ეს ის ადგილია, სადაც ჩვენი ავტორი ეკამათება „ზოგთა ვი[ე]თმე“, რომელთაც „ასრე დაუწერია, ვითა ტრაპიზონელნი და შარვან-შანშე და სომეხთა მეფე რა მოვიდნენ საჯდომი ერთი [არ] არის ოთხთავე“...¹ „ამ ოთხთაგან ერთი საჯდომი მარჯვენით დაუწერია მოძღვართ-მოძღვრისა და აფხაზეთის კ-ზისა ქვეშეთ და ჭყონდელისა ზემოთ, ეს თვთ მართალია მუნ მათი, მაგრამ მე ვიცი პატრონისა ბრძანებად, რომე ოთხნივე დაისხმიან ღიდროანითა სკამითა“². ეხლა ერთი მაინც ვიცით: დიდი დარბაზობის დროს აფხაზეთის კ-ზის ქვემოთ ქართ. კ-ზი არ ზის. კარის გარიგების სხვა ადგილებიდან ჩანს, რომ ორივე კ-ზი მეტი პატივით სარგებლობენ, ვიდრე ჭყონდიდელი³. ამიტომ დასაშვები არ

¹ იქვე, 12₂₀.

² იქვე, 12₂₁.

³ სრულიად საწინააღმდეგო აზრისაა ძველის პატივცემული გამომცემელი წინასიტყვაობის XXIX გვერდზე, სადაც მოძღვართ-მოძღვარზე აქვს საუბარი, ბ-ნი ექვთიმე ამბობს: „მოძღვართ-მოძღვარს უფრო მეტი პატივი აქვს ვიდრე სხვა ეპისკოპოზებს, მეტი პატივი აქვს ვიდრე ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოზებს. პატივი მისი სწორია ჭყონდიდლის პატივისა, მაგრამ ზოგჯერ ამასაც მეტობს“ აქედან ცხადია, ბ-ნი ექვთიმეს აზრით ჭყონდიდლის პატივი ჰმეტობს კათალიკოზთა პატივს, ყოველ შემთხვევაში ზოგჯერ მაინც. ჩვენი აზრით, კარის გარიგების ტექსტი ასეთ დასკვნას არ ამართლებს. იქ ვკითხულობთ: „მწდე ჩვენთაცა დარბაზით ათქს ოთხთავე: მოძღვართ-მოძღვარსა, კათალიკოზთა და ჭყონდელისა“... (მუხ. 22). „მოძღვართ-მოძღვრისა, კათალიკოზთა და ჭყონდელისა, რა დარბაზს მოვიდნენ... საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია...“ (მუხ. 23) „ამირეჯიბს მართებსო ოთხთა მონაზონთა და სამთა ვეზირთა წვევაო“ (მუხ. 23). ეგრეთვე კ-ზი, რომელიც მოვიდეს, ეგრეთვე ეოაყვანოს და მეფემანცა ეგრევე ხელნი დაასხნეს დამოუდებითცა გინა ნოძსა ზედა მესამედი წამოიაროს და მითვე წესითა ჭყონდელსა“... (მუხ. 24). „აწ ესე მოძღვართ-მოძღვარი, კათალიკოზნი, ჭყონდელი... ქვე დვანან თავის ადგილსა“ (მუხ. 32). „კათალიკოზნი, მოძღვართ-მოძღვარნი, ჭყონდელი... ყოველნი ზეადგებიან.“ (მუხ. 33). „მეფე აწვევს კათალიკოზთა, მოძღვართ-მოძღვართა, ჭყონდელსა“ (იქვე). „ამირეჯიბი კათალიკოზთა, მოძღვართ-მოძღვართა, ჭყონდელსა, ამათ წინ ტაბლას დასდგამენ და ზედ ტაბაკს იგი დაუდგამს“ (იქვე). „განმგეთ უხუცესი მონაზონთა ოთხთავე სამ-სამის ჯამით ითვალავს“ (იქვე). „ამ ოთხთაგან ერთი საჯდომი მარჯვენით დაუწერია მოძღვართ-მოძღვრისა და აფხ. კათალიკოზისა ქვეშეთ და ჭყონდელისა ზემოთ“ (მუხ. 21).

აი, ყველა ის ადგილები, სადაც ოთხნივე მონაზონნი ერთად არიან მოხსენებული. მეფის მიერ მისალმების წესიდან (ე. ი. ვის უწინ უნდა მიესალმოს და ვის შემდგომ, ან უკეთ, ვინ ვის შემდგომ უნდა წარუდგეს მეფეს სადარბაზოდ) და ჩა-

არის, რომ ქართლის კ-ში დიდი დარბაზობის დრო კუონდიდელს ქვემოთ იჯდეს. წვევისა და მისალმება-მოკითხვის წესსა და წესსა აგრეთვე, რომ მოძღვართ-მოძღვარი მეტის პატივით სარგებლობს, ვიდრე კათალიკოზნი¹. ამიტომ საფიქრებელი არაა, თითქო კ-ში მოძღვართ-მოძღვრის ზემოთ იჯდა. დარჩა ორი შესაძლებლობა:

დიდი დარბაზობის დროს ქართლის კ-ში ზის ან მოძღვართ-მოძღვრის შემდგომ და აფხ. კ-ზის ზემოთ² ან კიდევ ის მარცხენით მეფისა ზის და აქ პირველი ადგილი უჭირავს. უკანასკნელ აზრს თითქო მხარს უჭერს მეორე ნაკლულევენად შენახული დარბაზობის აღწერილობის შემდგომ მოყოლილი პურობის ერთი ადგილი:

ავტორი ჩამოთვლის პატივის მეტ-ნაკლებობის წესის მიხედვით საეკლესიო და საერო კელისუფალთ და განაგრძობს: „ამას ზედა ეპისკოპოზნი ქართლისა კათალიკოზისავე, გელათელნი, ძმანი გარეს-ჯელნი და თორმეტნი უდაბნოთანი, ვითარცა მართებს, ქვემო სწე-

მოთვლის რიგის ხასიათიდანაც ნათელია ის, რაც მე-21-ე მუხლიდან აშკარა ხდება. კუონდიდელს მეფე მიესალმება მოძღვართ-მოძღვრისა და კ-ზთა—„რომელიც მოვიდეს“—მისალმების შემდგომ. „ოთხთა მონაზონთა“ ჩამოთვლის დროს ის ყოველთვის უკანასკნელად მოიხსენიება. ის აფხაზეთის კ-ზის ქვემოთ ზის.

¹ 13₂₁, 12₂₁. მოძღვართ-მოძღვრის მეტ პატიემოსილობას კათალიკოზებთან შედარებით თითქო კარის გარიგების მე-33-ე მუხლი ეწინააღმდეგება. აქ არაერთი მოძღვართ-მოძღვარია ნაგულისხმევი და ისინი კათალიკოზთა შემდგომ არიან დასახელებული. ვფიქრობთ, რომ ეს ადგილი შეცვლილია მგრძინდელი გადაწყვერის მიერ. ამას ამტკიცებს ის გარემოება, რომ სწორედ იმ დარბაზობის აღწერილობის ბოლო მუხლში, რომელსაც უშუალოდ პურობის აღწერილობა მოსდევს, ერთი მოძღვართ-მოძღვარია დასახელებული და ჩამოთვლის წესში, თუ შეიძლება ასე ითქვას, პირველი ადგილი უჭირავს (იხ. მუხ. 32). ეს მუხლი თანაბრად ეკუთვნის როგორც დარბაზობას (მის დასასრულს), ისე პურობას (დასაწყისს). თუ, ამ რგად, პურობის დასაწყისში ერთი მოძღვართ-მოძღვარი იყო, საითგანღა გაჩნდნენ პურობის დროს მოძღვართ-მოძღვარნი და ისიც პატივშემცირებულნი?

რომ ეს მუხლი შემდგომ აოის შეცვლილი და, რომ თავდაპირველად აქაც ერთი მოძღვართ-მოძღვარი იგულისხმებოდა (და ალბათ ეწერებოდა კიდევც), ამას ცხადპყოფს შემდეგიც. იქ ვკითხულობთ: „ამირეჯანი კათალიკოზთა, მოძღვართ-მოძღვართა, კუონდიდელსა, ამით წინ ტაბლას დასდგამენ... ეს ოთხნივე ადგილიან“ ან კიდევ: „განმგვთ უხუცესი მონაზონთა ოთხთავე სამ-სამის ჯამით... ითვალავს“ (ხაზი ჩვენა). ოთხი მონაზონი მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნება, თუ მოძღვართ-მოძღვარი ერთია ნაგულისხმევი. გადამწერელს მოძღვართ-მოძღვარი თავისი დროის მიხედვით მოძღვართ-მოძღვრებად გადაუყვებია, მათთვის მეორე ადგილი მიუჩენია, და მონაზონთა რიცხვის აღმნიშვნელი—„ოთხნივე“ კი შეუცვლელად დარჩენია.

² მაშინ უნდა ვფიქროთ, რომ ტექსტი ამ ადგილას გადაკეთებულ-დამაბინჯებულია.

რია, ესენი მარცხენის მკარს სუფრასა¹: თუ აქ პრ. ექ. თაჟარქმეშუქლი
 ლის მიერ დასმულ განკვეთის ნიშნებს მივიღებთ, მაშინ ქვემოთაა
 ნი ქართლისა კათალიკოზისავე“ „მარცხენის მკარს სუფრასა“ ყო-
 ფილან. ხმარებული ნაწილაკი „ვე“ („კათალიკოზისავე“) კი გვაფი-
 ქრებინებს, რომ დაკარგულ წინა ფურცლებში უნდა ყოფილიყო აღ-
 ნიშნული, რომ ქართლის კ-ში მარცხნით მეფისა იჯდა. მაგრამ თუ
 პლი გამომცემლის წინააღმდეგ სიტყვა „კათალიკოზისავე“-ს შემდ-
 გომ წერტილს დავსვამთ ძიძიმეს მაგიერ, — სულ სხვას მივიღებთ: მო-
 ნასტრების წარმომადგენელნი მარცხენის მკარს სუფრასა ყოფილან, ხო-
 ლო „ეპისკოპოზნი ქართლისა კათალიკოზისავე“ და მაშითონ ქართ.
 კ-შიც მარჯვენის მკარს სუფრასა. სამწუხაროდ, ეს დიდმნიშვნელო-
 ვანი საკითხი ჩვენი სახელმწიფო სამართლის ისტორიისათვის — დარ-
 ბაზობის წესი — არც ისტორიულად და არც რომელიმე ეპოქისათვის
 ჯერ შესწავლილი არ არის. ამიტომ ამ კითხვის გადაწყვეტა სახელ-
 დახელოდ შეუძლებელია, მით უფრო, რომ ჩვენთვის ამ უამად საინ-
 ტერესო ხანის დარბაზობის ცოტად თუ ბევრად ზედმიწევნილობითი
 აღწერა არც ერთ ქართველ მწერალს არ მოეპოვება. „განგება დარ-
 ბაზობისა“ მერმინდელი ხანისაა და ჩვენთვის არ გამოდგება².

კიდევ უფრო გამოუსადეგარია ჩვენი მიზნისთვის რუსი ელჩების
 მიერ აღექსანდრე იმერთა მეფის დარბაზობის აღწერა XVII ს-ში³.

მიუხედავად ამისა ჩვენ ის მაინც ვიცით, რომ ქართ. კათალი-
 კოზს დარბაზობის დროს, თუ ის მარჯვენით მეფისა იჯდა, მეორე
 ადგილი ეჭირა, ხოლო თუ მარცხენით იჯდა — პირველი. პირველ შე-
 მთხვევაში ის უდავოდ მეტი პატივმოსილია აფხ. კათალიკოზზე. მე-
 ორე შემთხვევაში კი ის, თუ მეტი არა, აფხ. კათალიკოზის სწორი
 პატივით მაინც სარგებლობს (თუმცა კვლავ უნდა შევნიშნოთ, რომ
 სანამ დარბაზობის წესი შეუსწავლელია, ეს უკანასკნელი დებულება
 სათუთა).

ებლა თუ გავიხსენებთ იმ ადგილს, სადაც კათალიკოზთ შორის
 ცილობაზედაა საუბარი და დავსვამთ კითხვას: რომელია ის „არავიქ
 ქვეშეთ შექმნილი“ კ-ში, — შეგვიძლია უპასუხოთ, რომ ის აფხაზეთის
 კათალიკოზია.

¹ ხელმწიფის კარის გარიგება, 1722.

² თ. ჟორდანიას, ქრონიკები I, 45—46.

³ პრ. მიხ. პოლივექტოვი, „სტოლნიკი ტოლოჩანოვისა და დიაკი იევ-
 ლევის ელჩობა იმერეთში“, 64.

აქ „მთავარებისკოპოზი“ იგულისხმება და ერთს მთავარებისკოპოზზე ან ქუთათელზე კი არ აქვს ავტორის სახელი, აქვენივე საერთოდ ამ საეპისკოპოზო კათედრათა წარმომადგენლებზე. ცოტა ქვემოთ კი, როცა ავტორს დასჭირდა მისი დროის (ყოველშემთხვევაში განსაზღვრული დროის) ბედიელის და ქუთათელის სახელდობრ აღნიშვნა, ის ამბობს: „და დაისარჩუნეს აფხაზეთის კათალიკოზი და ქუთათელი იოანე“.

ამით ავტორმა გვამცნო, რომ იმ დროს ბედიელი აფხაზეთის კ-ზი იყო. აფხ. კ-ზი სხვა დროსაც იყო ბედიელი მთ. ეპისკოპოზი. იერუსალიმის ჯვარის მონასტრის აღაპებში მოიხსენება „ბედიელი კ-ზი ნიკოლოზ“¹. მაგრამ რომ ეს ადგილი ისევე უნდა გავიგოთ, როგორც ეხლახან განხილული, ეს იქიდან ჩანს, რომ იმავე აღაპებში მოიხსენებიან „აფხაზეთის კათალიკოზი დანიელი“² (არა ბედიელი) და მიქელ ბედიელი“ ანუ მიქელ გონგლობაძე ბედიელი³. რომ უკანასკნელი მღვდელმთავარი კ-ზიც ყოფილიყო, ის ნიკოლოზ „ბედიელ კათალიკოზი“—ვით კათალიკოზადვე იქნებოდა წოდებული. არც ერთი აქ დასახელებული აღაპთაგანი მეთხუთმეტე საუკუნეზე უფრო გვიან არ უნდა იყოს დადებული⁴. როგორც ჩანს, აფხ. კ-ზები XIII-XV საუკუნეში ხშირად იყვნენ ამავე დროს ბედიელი მთ. ეპისკოპოზებიც, მაგრამ აქედან ბედიელობის აფხაზეთის კ-ზთან შესატყვისობამდე შორსაა, ისე როგორც ქუთათლობა და გენათლობა XVII—XVIII საუკუნეებისა არ შეეწყვება იმავე ხანების აფხაზ. კათალიკოზობას მიუხედავად იმისა, რომ ამ დროის კ-ზები ხშირად იყვნენ გენათელნიც თუ ქუთათელნიც. ამიტომ, ვფიქრობთ, არ უნდა იყოს მართებული ის აზრი, რომ აფხ. კ-ზი ბედიაში ცხოვრობდა, ან უკეთ, რომ ბედიაში იყო აფხ. საკათალიკოზო ტახტი. აქვე ვისწრაფვიოთ აღნიშნოთ, რომ სრულის უეჭველობით არც ჩვენი დებულებაა ნათელი, და ეს არა მარტო საეკლესიო ისტორიისათვის მნიშვნელოვანია, საკითხი უთუმცაო გადაწყვეტას მოითხოვს.

კარის გარიგებიდან ზემოთ მოყვანილი ამონაწერი ერთ ახალ ცნობასაც გვაწვდის: აფხ. კათალიკოზისა და ქუთათელის სარჩელს მხოლოდ ქართ. კ-ზი არ წყვეტს. ეს კი თითქო გვაფიქრებინებს, რომ

¹ აღაპნი ჯუარის მონასტრისანი, პრ. ნ. მარრის გამოცემა, აღაპი № 97.

² იქვე, № 292.

³ იქვე, № 10.

⁴ აფხ. კ-ზი დანიელის შესახებ იხილვ ს. კაკაბაძე, წერილი შტუდები, 2—6; მიქელ გონგლობას ძის შესახებ პრ. მარრის შენიშვნა იმავე წიგნში გვ. 3.

აფხ. კ-ზი ლიხთ იმერეთის საეკლესიო საქმეებში დამოუკიდებელი ქუთათელის სიტყვები: „არ მემართლები გვრგვნი და სკიპტრა ზემოდადარსა შიგან არ დასდვა“— გვიჩვენებს უმცროსის იმ უფროსისადმი მიმართვას, რომელიც მოწოდებულია სამართალი (ამ შემთხვევაში საეკლესიო, სამართალი) გააჩინოს¹. საინტერესოა, რომ სარჩელი გადაწყვიტეს „ვეზირთ და ერთობილთ ლაშქართა“, ე. ი. დარბაზმა აქ, რა თქმა უნდა, ქართლის კ-ზიც და ჭყონდიდელიც მონაწილენი იქნებოდნენ). საკითხის გადაწყვეტა დარბაზის მიერ, ვფიქრობთ, სარჩელის ხასიათით უნდა აიხსნებოდეს. მაგრამ ის ამ შემთხვევაშიაც დამახასიათებელია და საყურადღებო.

ყველა ზემოთ მიღებულ დასკვნებს რომ თავი მოუყაროთ, შემდეგს მივიღებთ XIII—XV საუკუნეებში აფხ. კ-ზების შესახებ:

1. აფხ. საკათალიკოზო XIII საუკუნიდან ჩანს. 2. გადაჭრილი არ არის საკითხი: ერთმეფობის, თუ ორ მეფობის ხანაში დაარსდა ის. 3. აფხ. კ-ზს მთლიანი საქართველოს მეფის კურთხევის უფლება არ აქვს. უკანასკნელი ქართლის კ-ზის საქმეა და ეს საქმე მას აფხ. კ-ზის დაუსწრებლადაც შეუძლია შეასრულოს. 4. აფხ. კ-ზს ხელი არ ეუწვდება ლიხთ ამერის საეკლესიო-სასულიერო საქმეებში, მაშინ როცა ქართ. კ-ზი მთლიანი საქართველოს ეკლესიის უზენაესი წარმომადგენელია. 5. XIV საუკუნეში აფხ. კ-ზი ცდილობს სავსებით გასწორდეს ქართ. კათალიკოზს. მისი პატივი თითქმის სწორია ქართ. კ-ზის პატივისა. 6. მთლიანი საქართველოს მეფის კურთხევის უფლება მას არც ეხლა აქვს, — ამისთვის იბრძვის ის. 7. აფხ. კ-ზის ტახტი ბედიში არ არის. 8. აფხ. კ-ზი ხშირად ბედიელი მთ. ეპისკოპოსიც არის. 9. ლიხთ იმერეთის საშინაო საეკლესიო საკითხების დაწყებაში აფხ. კ-ზი დამოუკიდებელია.

სამწუხაროდ, აფხ. კ-ზის ეს უფლებრივი სურათი სრული არ არის. ზოგი დებულება სადაოც არის. მაგრამ საერთო ხასიათი, ვფიქრობთ, სწორია.

დაახლოვებით ასეთი იყო აფხ. კ-ზის უფლებრივი და ფაქტიური მდგომარეობა, როცა „ღიდად ეღვაწათ მეფეთა, მთავართა და დარბაზიერთა განდიდება ცათა მობაძავისა კათოლიკე ეკლესიისა ბიზენტისა ლუთისმშობელისა და სამოციქულოსა საყდრისა და მას ედა მჯდომარისა კ-ზისა ამაღლება და აღმატება, რათა შეეკრითა

¹ რა თქმა უნდა, ეს დასკვნა საეკლესიო, სანამ ჩვენი სასამართლო ტერმინოლოგია ისტორიულად შესწავლილი არ არის.

და განხსნითა მისითა ეგნენ სამეფონი ესე ლიხთ ამერიისა, აფხაზეთისა და ყოვლისა ჩრდილოეთისა ეკლესიანი...¹

მოყვანილი ამონაწერი გრიგოლ კ-ზის დიდი სიგლიდან 1733 წლისა, მართალია, არ ასახელებს, თუ რომელ მეფეთა მთავართა და დარბაზიერთა „ელვაწათ“ აფხაზეთის კ-ზის „ამაღლება და აღმატება“, მაგრამ ხასიათი, გამონათქმები და დასაბუთება როგორც ამ ამონაწერის, ისე მის მიმყოფი ადგილისა გვარწმუნებენ, რომ კ-ზი გრიგოლი სარგებლობს „მცნება სარჯულოს“ ტექსტით. თუ ეს ასეა, ჩვენ მეტად საინტერესო ახალი ცნობა გვეძლევა აფხაზეთის კ-ზის მდგომარეობის შესახებ XV საუკუნის მიწურულის წინა ხანაში: მისი აღმატება და განდიდება ყოფილა საჭირო, რათა „შეეკრითა და განხსნითა მისითა ეგნენ სამეფონი ესე ლიხთ ამერიისა, აფხაზეთისა და ყოვლისა ჩრდილოეთისა ეკლესიანი“. თუნდაც რომ სწორი არ იყოს ჩვენი ეს ქრონოლოგიური მოსაზრება, გრიგოლ კ-ზის მოწმობა, რომელიც ასე საუცხოვოდ ეთანხმება და ავსებს ზემოთ ჩვენ მიერ მიღებულ დასკვნებს, მეტად ძვირფასია.

სასულიერო საქმეებში ლიხთ იმერეთის ეკლესიის უზენაესი მოთავე ქართლის კ-ზი ყოფილა, სამეფოთა და ეკლესიათა შერვა და გახსნა მის ხელთ ყოფილა. თუ ეხლა დავსვამთ საკითხს: რათ იყო საჭირო „ღ-ის მიერ მოვლენილი“ იერუსალიმის და ანტიოქიის პატრიარქის მიერ აფხ. კ-ზის კურთხევა, თუ კი ის უკვე განდიდებული და აღმატებული იყო, — შეგვიძლია გადაჭრით უპასუხოთ, რომ XV საუკუნის მეორე ნახევრამდის (უფრო დაახლოებით 60-ან წლებამდის) აფხ. კ-ზი „არავის ქვეშეთ შექმნილი“ კათალიკოზი იყო. ამიტომ, ვფიქრობთ, ზერელე და უსაბუთო არ იქნება იმის თქმა, რომ აფხ. კ-ზი მის განდიდება-აღმატებამდის ქართლის კათალიკოზს მიერ იკურთხებოდა ხოლმე. ეხლა ნათელი და გასაგები ხდება ის თიხა და იდეოლოგიური დასაყრდენი, რომელიც მიქაელ პატრიარქს მოჰყავს თავისი საქციელის გასამართლებლად. მართლა და რად სჭიროდა მიქაელ პატრიარქს ასეთი ლაღადისი: „გე ნინოჲ ქართ[ველთა] დედა-მან მოაქცინა ქართლი მისთა სამზღრთა: აქათი წწ ან[დრია მცქლ-მან] ნათლითა მიუაჩრდილებელთა განთლნ[ა] და განასქურნელნა ყლნი მორჩილნი სჯლისნი“². ასეთი „დასაფუძვლება“ სრულიად საჭირო არ იყო იმ შემთხვევაში, თუ აფხაზეთის საკ-ზო მის მობრძანებამდისაც საესეებით გამოყოფილი იყო ქართ. საკ-ზოდან და ლიხთ

¹ ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართ. საეკლესიო საბუთები 1, 139.

² ს. კაკაბაძე, მცნება სარჯულო, 91-92.

ჯი მოგვეპოვება. საიდან? ცხადია *ღვთს'საგან. თხელ'საგან. კტივობის მაჩვენებელი - ელ სუფიქსია (შდ. კმ-ელი — კმ-ობა; გრძ-ელი — გრძ-ობა, სი-გრძ-ე; სქ-ელი — უ-სქ-ეს-ი, სი-სქ-ე; წით-ს (ცაჲ) — წით-ული; ვრც-ელი — სი-ვრც-ე; კურ-ელი — კურ-ეტა და სხვ.), რომლის მიმატებით *ღვთს'ში ხმოვანი (V) რედუქციის გამო ამოიღებოდა და *ღთსელ სახეს მოგვეკმედა. უკანასკნელი კი ასიმილაციით *თთსელ'ად იქცეოდა; და თუ მოვიგონებთ ქართულინათვის დამახასიათებელ წესს, რომ ორი თანაბარი თანხმოვნიდან ერთი იკარგვის, მაშინ ჩვენთვის ნათელი წარმოსადგენია თანამედროვე და თუნდაც ძველს ქართულშივე გავრცელებული თხელ'ის (სადაც იყო... კარგათა თხელ': გრგ. ხანძთ. ბ_{გვ}) *თთსელ'იდან წარმოშობა. ამ გვარად, თხელ'ის ისტორია თვალსაჩინოდ ასეთია: *ღვთს (ძირი) + ელ-ი (ადამექტ. სუფ.) > *ღთსელა > *თთსელი > თხელი, რომ ჩვენი მოსახრება სწორია და ასეთი რისავე დაშვება შესაძლებელია, ამაში მეორე მაგალითით დავრწმუნდებით.

3. ასიმილაცია მეტათესის შემდეგ ბგერის დაკარგვის დართვით.

ამის მაგალითად და ზემოთქმულის პრეცედენტად ძველი-ქართ.-ის თთუე გვევლეება, რომლის ისტორია მეგრულ-სვანურის მეოხებითა გაიგება.

1. სვანური დოშდუღ ('მთვარე') კნინობითი ფორმითა წარმოდგენილი, სადაც კნინობითობის მაჩვენებელი - უღ სუფიქსი ახალი მინაღები უნდა იყოს. მისი არაძირეულობა და შედარებით ახალი წარმოშობა მტკიცდება ამ სიტყვის ძველიდანვე შემონახული ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით, სადაც მას ადგილი არა აქვს; ეს გახლავთ დღის სახელწოდება დოშდაშ (დოშდაშ, დოშტაშ, დეშდაშ, დეშტაშ — დიალექტური ვარიანტებია: Извл. св.-р. сл., 22), რაც სიტყვა-სიტყვით 'მთვარისა' იქნება და ისე კი 'ორშაბათ'ს ნიშნავს (შდ.

ქართული

ლები იარაღი არ იყვნენ მცხეთისაგან თავდაცვის საშუალებად. თუნდაც XV საუკუნის მიწურულში არც ისე უმწეო იყო, რომ ყოველივე ფასს მოკლებული საბუთით: „ვრ იგი პირველად ქართლისა და აფხაზეთის კ-ზნი ანდროშისა პატრიარქთაგან იკურთხეოდინ“—ო, მის წინააღმდეგ გალაშქრება ვერ მოეგერებინა. ეფრემ მცირესა და გ-ი მთაწმინდელის ცნობებით მას შეეძლო ყოველგვარი ფასი დაეკარგა პატრიარქის ამ „საბუთისათვის“. სულ სხვა სიმძიმის იყო მეორე არგუმენტი წმ. ნინოს და ანდრია მოციქულის ქადაგებათა ტერიტორიალური გამიჯვნის შესახებ საქართველოში. მართალია, მცხეთის ტახტს ჰქონდა ამის საწინააღმდეგო საბუთიც რუსურბნისის ძეგლის წერის სახით, მაგრამ 1103 წლის საეკლესიო კრების ამ საბუთიანობას არ ამართლებდნენ არც წმ. ნინოს ცხოვრების და არც ანდრია მოციქულის ქადაგების არსებული რედაქციები.

საეკლესიო განცალკევების უფლების დამსაბუთებელი ასეთი „მოძღვრება“, საფიქრებელია, ანტიოქიის პატრიარქის მიქაელის მობრძანებამდის დიდის ხნით ადრე წარმოიშვა. ქართლის კ-ზთან გათანასწორებისათვის მებრძოლი აფხ. კათალიკოზები, რა თქმა უნდა, არ დააყოვნებდნენ ასეთი იარაღის აღმოჩენა-გამოყენებას. მაგრამ საუკუნეთა სიგრძეზე შექმნილი ტრადიცია მთლიანი საქართველოს ეკლესიისა მცხეთის ტახტის მოთავეობით. ქართ. კ-ზის ავტორიტეტი და საბუთიანობა განცალკევების წინააღმდეგ, საქართველოს კულტურულ-პოლიტიკური მთლიანობის იდეის სიცხოველე, მიუხედავად ზოგჯერ ორ სამეთოდ დაყოფისა, — ყველა ესენი აფხ. კ-ზთა ზრახვების წინააღმდეგ მოქმედებდნენ და მათ განხორციელებას შეუძლებლად ხდიდნენ. საჭირო იყო ცენტრისაკენ მიმზიდველ ძალთა ღრმა დასუსტება, პოლიტიკური პარტიკულარიზმის იდეის საბოლოო გამარჯვება და კულტურული მთლიანობის მოშლა, რომ ხსენებული მოძღვრება ცხოველ-მყოფელი გამხდარიყო და მას ძლიერი საბუთის ძალა მიჰნიჭებოდა.

საზოგადოების ნებისყოფითი აქტი ბუნებრივ-მექანიკური ღონა არ არის, რომ მისი დროულობაში გამოვლენა ფატალურ, აცილებლობით და მათემატიკური ზედმიწევნილობით მოხდეს. მომზადებული პირობები სრულიად არ ჰგულისხმობენ მათ ნიადაგზე შესაძლებელ მოვლენათა აუცილებლობას. აქ სარბიელი ეშლება შემთხვევითს და ის ისტორიული აქტის მნიშვნელოვან ფაქტორად გვევლინება.

თქველ პატრიარქი „შემთხვა“ სწოროდ ისეთ დროსა და პირობებს, როცა მისი კურთხევა და მაღლი საჭირო და ნაყოფიერი

იყო მთლიანი საქართველოს მესაფლავეთათვის. მან შეასრულა ბერძენისკნელთა ნანატრი: აფხ. კ-ში მცხეთის ტახტის მორჩილებისგან განათავისუფლა, და „იკრუსალიმის მარჯუშნაჲ“-ს მალალი სახელი მიანიჭა. სამაგიეროდ მოკარდაკარე პატრიარქმა შემოსავლის წყარო გაიჩინა. XVII საუკუნის შუაზე სამეგრელოში მყოფი იტალიელი მისიონერი პატრი არქანჯელო ლამბერტი თავის სამეგრელოს აღწერაში მოგვითხრობს: „საქართველოს და სამეგრელოს ერნი¹... ემორჩილებიან ბერძნის მსოფლიო პატრიარქს, რომელიც კოსტანტინეპოლში არის. თუმცა წინად ანტიოქიის პატრიარქს ემორჩილებოდნენ², ხოლო ეს მორჩილება მარტო იმაში გამოიხატება, რომ როცა ხანგამოშვებით კოსტანტინეპოლის პატრიარქი იმ ქვეყნებში თავის ბერებს გაგზავნის შემოსაწირავთა მოსაკრეფად, მათ მოწყალებას და შესაწირავს³ აძლევენ. გარნა ქართველებს და მეგრელებს ჰყავთ ორი თავისი პატრიარქი, რომელნიც განაგებენ მთელ სამღვდელობას⁴, როგორც საქართველოში ისე კოლხიდაში⁵. ეს ცნობა სავსებით ადასტურებს ზემორე გამოთქმულ მოსაზრებას.

მსოფლიო პატრიარქს უზომო პრეტენზიები რეალ შესაძლებლობაზე ადვილად შეუცვლია. ის მოწყალების შეგროვების უფლებას დაქმნაყოფილებულა.

როგორც უწინარეს, ისე მიქაელის შემდგომაც იყვნენ ასეთი მოგზაურობის მოყვარული პატრიარქები. მათ შორის ყველაზე მეტად ბედმა მიქაელს გაუღიმა: იგი მეტს „შემითხვა“, ვიდრე თითონ ელოდა. მცხეთის ტახტს მთელი მხარე ჩამოაგლიჯა და მკვიდრი შემოსავალი გაიჩინა. ხოლო რომ მისი (საკუთრივ მისი) საბუთიანობა

¹ Г а н ი ამ ოთხი სიტყვის მაგიერად: „народы той страны“.

² ეს ცნობა ქართლისა (sic) და აფხ. საკათალიკოზოთა კოსტანტინეპოლის პატრიარქისადმი დაქვემდებარებისა ჩვენთვის უცნობა. ის მეტად საინტერესოა და, თუ ლამბერტის ეს ცნობა სწორია და მთარგმნელთაგან ლამბერტის აზრი მეცნიერული სისწორით არის გადმოცემული, მაშინ ის განსაკუთრებული შესწავლის ღირსია. ჯერჯერობით კი ჩვენ ეკვის თვალთ უყურებთ ამ ცნობას და სწორედ ამიტომ, რომ ის მცხეთის საწყისსაც ეხება. ასეთი რამის ოდნავად მაჩვენებელიც ქართულ წყაროებში ჩვენ არ შეგვხვედრია.

ამიტომ ამ ცნობას ჯერჯერობით გვერდს უვლით.

³ Г а н ი თ „им дают милостыню“.

⁴ Г а н ი თ „заведуют всеми духовными делами“.

⁵ არქანჯ. ლამბერტი, სამეგრ. აღწერა, თარგმანი აღ. ქყონიასი —

დღენაკლული და უსიცოცხლო იყო, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ იოაკიმეს შემდეგ არც ერთი აფხ. კ-ზი პატრიარქთან არ კურთხეულა.

// მოკლედ, „მცნება სარჯულო“-ს აქტი შემდეგნაირად გვეხატება: აფხ. კ-ზები მათი არსებობის დღიდანვე ცდილობენ მცხეთის ტახტს სავსებით ჩამოსცილდნენ. ისინი ჰპოულობენ საამისო კანონიურ საფუძველს. მათი ქადაგება დიდ ხანს ფეხს ვერ იკიდებს, რადგან საამისო ნიადაგი ჯერ მზად არ არის. საქართველოს საბოლოო დასუსტება აცხოველებს პარტიკულარისტულ ტენდენციებს. მცხეთა, მთლიანობის იდეის მატარებელი, ძლიერი იარაღია საქართველოს მეფეთა ხელში.

გამდგარ მთავართათვის მცხეთა მიუღებელია. აფხ. კ-თა ზრახვები კი მათთვის სახელდახელოა და მისი კანონიური მოსაზრებანი საკმაო საფუძვლადაა მიჩნეული ლიხთ იმერეთის ეკლესიის გამოყოფათვითმწყობისათვის. ანტიოქიის პატრიარქი შემთხვევითი ხასიათის მოვლენაა. მისი ავტორიტეტი სწორედ ზედ გამოჰკრილია მცხეთის ტახტისათვის დასაპირდაპირებლად. მის მიერ გამოქმნილი კანონიური საფუძველიც, თუმცა ფასნაკლულია, მაგრამ მაინც მისაღებია.

ასეთ პირობებში მოხდა „განდიდება“ და „აღმატება“ აფხ. კ-ზისა. ამიერიდან ის ანდრია მოციქულის მოსაყდრეა¹ და პავლე „ღმრთისა მეორის“ თანამოსაგრე ქრისტეს არანების მყოფელებთან ბრძოლის საქმეში². მის ხელთ არის გახსნა და შეკრვა ლიხთ ამერის „სამეფოთა“ და „ეკლესიათა“, ის „სჯულისა და მერჯულეთა უფროსი“ და უბუცესია³.

ამიერიდან მისგან მიიღებენ კურთხევას საეკლესიო და საერო დიდნი და მცირენი⁴ ე. ი. ეპისკოპოს-მიტროპოლიტნი, მეფენი და მთავარნი.

ამრიგად აფხ. კ-ზს მიენიჭა დამოუკიდებელი ეკლესიის მესაქის ყველა უფლებები. ამ მხრით ის მცხეთის ტახტის საჭეთმპყრობელს გაუთანასწორდა. სწორედ ეს იყო აფხ. კ-ზთა ზრახვებიც. დარჩა ერთი რამ: აფხ. კ-ზი იკურთხა ანტიოქიის პატრიარქის მიერ. ამიტომ ის არ შეიძლებოდა უკანასკნელის სწორად ჩათვლილიყო. და მართლაც, თუ კ-ზი ანდრია მოციქულის მოსაყდრედ არის აღიარებული, ანტიოქსი და იერუსალიმის პატრიარქი თვით ქრისტეს მოსაყდრედ უწოდს თავის თავს⁵.

¹ მცნება სარჯულო, ს. კაკაბაძის გამოცემა, გვ. 711-11

² იქვე, 711-11

³ იქვე, 711-11, 515.

⁴ იქვე, 527...

⁵ 712-14.

ფალოსის კულტი საქართველოში*.

ქართველთა სარწმუნოებრივი განცდების და უძველეს სოციალურ შემეცნებათა გამოსარკვევად უაღრესი მნიშვნელობა აქვს მათივე დღემდე დაცული რიტუალური ხასიათის ზნეჩვეულებების შესწავლას. მაგრამ ამ მიმართულებით მომუშავე მკვლევარისათვის ქართულ მათეანეებზე დამყარება სამწუხაროდ უიმედოა, რადგანაც ისინი ან მცირე ცნობებს გვაწვდიან, ან სრულიად სდუმან. მხოლოდ არქეოლოგიურ და ეთნოლოგიურ აღმოჩენებს თუ შეუძლია ამ მხრივ მკვლევარს ერთგვარი დახმარება გაუწიოს და მეცნიერების ამ ორი დარგის მომარჯვებით განსწავლულ ეთნოლოგს ოდნავ მაინც შეუძლია გააშუქოს ჩვენი წინაპრების წყვილიადით მოცული რწმენის სამყარო. მაგრამ ამისათვის ირველყოვლისა საჭიროა, რომ თვით მკვლევარი ქართველ ხალხში მყოფებოდეს და უშუალოდ ეცნობოდეს იმ განცდებს, რომლებსაც ჩვენი მდაბიო ხალხი თავის ხატობა-დღეობებში ასახიერებს.

სამწუხაროდ, დღეს ჩვენში ამ მიმართულებით მუშაობა მოისუსტებს და ამიტომ ჩვენს მუზეუმებს და სამეცნიერო დაწესებულებებს მართებთ განსაკუთრებული ყურადღებით ხელი შეუწყონ ქართველთა ეთნოლოგიურ შესწავლას.

ამ მხრივ, სხვათა შორის, ფრიად დიდი მნიშვნელობა აქვს ზალთა-ქექსუალური წესების შესწავლას, რომლებშიაც დაცულია სოციალური და სარწმუნოებრივი განცდების უძველესი ნაშთები. ამგვარ მუშაობას ჩვენ ვაწარმოებდით ფშავ-ხევსურეთში და მათი წაწლობასწორფრობის წესების შესწავლამ გამოარკვია, რომ მათში არსებულა და დღემდე დაცულია ჰეტერიზმის, ენდოგამიური შეუღლების და საღმრთო როსკიპობის წესებიც¹. ამ რიტუალურ სექსუალურ წესებთან ერთგვარი კავშირი ფალოსის კულტსაც აქვს, რომლის რწმენის ჩვენში არსებობას, არქეოლოგიური აღმოჩენების გარდა,

* მოხსენებულია საისტ.-სავთნ. საზოგადოების საჯარო კრებაზე 1926 წლის იანვრის 2-ს.

¹ სერ. მაკალათია, ფშავური წაწლობა და ხევსურული სწორფრობა. ტფილისი 1925 წ.

თვით ჩვენს ხალხშივე დღემდე დაცული ეთნოლოგიური წესებია წმობენ. მაგრამ სანამ ჩვენ ამის განხილვაზე გადავიდოდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ აღვნიშნოთ, თუ რაში გამოიხატებოდა ფალოსის რწმენა და სად იყო მისი კულტი გავრცელებული.

ღვთაება ფალოსის კულტი დიდად გავრცელებული იყო ძველ წარმართულ მსოფლიოში. მის სიმბოლოს წარმოადგენდა მამაკაცის და დედაკაცის სქესობრივი ასო (ფალოს და კტეის). ფალოსს, როგორც ადამიანისა და დედამიწის განმანაყოფიერებელ ღვთაებას, განსაკუთრებულ თაყვანსა სცემდნენ და ის ხალხის რწმენაში ორსკესოვან არსებად იყო წარმოდგენილი, რომელსაც ამიტომ ხშირად ქალის სხეულით და მამაკაცის ასოთი აქანდაკებდნენ. ფალოსის თაყვანისცემასთან დაკავშირებული იყო აგრეთვე საღმრთო როსკიპობაც.

თანამედროვე კულტურულ ერთა შორის ფალოსის კულტი ჯერ კიდევ იაპონიაშია დაცული და, მიუხედავად მთავრობის განკარგულებისა მისი აკრძალვის შესახებ, იაპონიის მდაბიო ხალხი მას დღესაც თაყვანსა სცემს. იქ მოიპოვებიან სხვადასხვა სახის ფალოსები, უმეტესად ცხვირწარმოზიდული კლდეების და გრძელი ნახევარკუნძულების განსახიერებით. ფალოსის ამგვარი რწმენა გამომდინარეობს იაპონიის ხალხურ—„შინტო“-ს სარწმუნოებრივი თქმულებიდან, რომლის თანახმად მათ მთავარ ღვთაებებს იაზანაგსა და იზანამიას თავმოქრული ფალოსის რევით ზღვაში კუნძულები გაუჩენიათ; შემდეგ ზეცამდე აღმართული ფალოსის გარშემო შემორბენით სულიერი არსებანი გააჩინესო¹. იაპონიაში ფალოსს აკეთებენ სხვადასხვა ზომისა და ნივთიერებისაგან და თან ატარებენ, როგორც თილისმას. მათივე რწმენით ფალოსი ღ კტეისი ადამიანს ჰკურნავს სასქესო ორგანოს ტკივილებისაგან და ორსულს მშობიარობას უმსუბუქებს.

გარდა ამისა იქ ფალოსი მეძაფთა მფარველად ითვლება და მის გამოხატულებას ხშირად საროსკიპობებში აკრავენ. ამასთანავე, უნაყოფო და სქესობრივად დაავადებული ქალები ფალოსს ნივარებს სწირავენ. მის სიმბოლოდ ითვლება სოკო და ღორის ეშვი.

ფალოსის კულტი ინდოელებშიაც გავრცელებულია—ბუდიზმი მისი რწმენითაა გაელენთილი, რაც აშკარად გამოხატულია ინდოელების ღვთაებათა სექსუალურ მხატვრობა-ქანდაკებაში. მაგრამ ფალოსი განსაკუთრებით დაკავშირებული იყო ინდურ ღვთა-

¹ Chantpie dela Saussaye, Lehrbuch der Religionsgeschichte Freiburg- Leipzig 1897. Band II.

ება „სივა“-სთან, როგორც ჩასახვის და აღორძინების ღვთაებასთან რომლის სიმბოლოდაც ის იქცა.

ფალოსის კულტი აგრეთვე გავრცელებული იყო ძველად სირიაში და მცირე აზიაში.

სირიაში ღვთაება ასტარტის და ატისის ტაძრის შესავალ კარიბჭეს ფალოსის ქანდაკებით ამკობდნენ და მათ თაყვანისცემასთან დაკავშირებული იყო საღმრთო როსკიპობაც.

ძველს საბერძნეთში და რომშიაც გავრცელებული იყო ფალოსის თაყვანისცემა, სადაც ქალები ძვრფასი ნივთიერებისაგან გაკეთებულ პატარა ფალოსს ატარებდნენ გულზე, როგორც საღმრთო სამკაულს. ფალოსის რწმენა ბერძნულ-რომაულ პერიოდში უმთავრესად დაკავშირებული იყო დიონისესა და აფროდიტესთან. დიონისეს მისტერიებში, რომელიც იმართებოდა შემოდგომაზე ყურძნის აკრეფისას და ყოველ გაზაფხულზე, უმთავრეს როლს ფალოსის ქანდაკება თამაშობდა, რომელსაც წითელი ტყავისაგან აკეთებდნენ და ჯოხზე წამოკმულს შუა პროცესიაში ატარებდნენ. ამ მისტერიაში მონაწილეებს სახეზე ნიღბები ჰქონდათ გაკეთებული და ჭრელი სამოსი ეცვათ. ამასთანავე ყელზე და გვერდებზე ეკიდათ პატარა ფალოსები. საბერძნეთში და რომში ფალოსს თილისმის ძალას აძლევენ და ავთვალის წინააღმდეგ ხმარობდნენ. ფალოსს იქ აგრეთვე სოფელ-სოფელ ატარებდნენ, რომ ნათესი ავსულებისაგან დაეცვათ. ქორწილში პატარძალს სვამდნენ ფალოსზე, რომელსაც ის ვითომდა ამით სწირავდა თავის უმანკობას. გარდა ამისა, იქ არსებობდა ფალოსის ღვთაების სადიდებელი სიმღერები და სათამაშოებიც და ჯერ კიდევ არისტოტელი თავის «პოეტიკაში» (4 p. 1249a) ამ ფალოსის სიმღერებიდან და პროცესიიდან წარმოშობილად თვლიდა კომედიას (შდ. W. Christ, Geschichte der griechischen Litteratur I^e გვ. 396 შმდ. და 262).

ერთი სიტყვით, როგორც აღვნიშნეთ, ღვთაება ფალოსის კულტი ძლიერ გავრცელებული იყო ძველ წარმართულ მსოფლიოში და დღესაც მისი რწმენის ნაშთები მკრთალად დაცულია ჩამორჩენილ ერთა შორის, მაგალითად: გილიაკები დიდის მოწიწებით ეპყრობიან დათვის ტყავისაგან ამოჭრილ ასოს. აინები თავიანთ მიცვალებულთა სამარხებზე დიდს ხისაგან გაკეთებულ ფალოსს აღმართავენ. ბუშმენები თავიანთ ღვთაებებს ფალოსის სახით აქანდაკებენ და მსივე ატრიბუტებით ამკობენ და სხვა.

გარდა ამისა, თითქმის ყველგან გავრცელებული წინდაცვეთის, დასაჭურისების და ასოს მოკვეთის წესებიც ფალოსის ღვთაების

რწმენასთან იყო დაკავშირებული. მაგალითად, ძველ რომაულ მითებში იმ ება კიბელის და ატიისის საგაზაფხულო ღღესასწაულზე, რომელიც ბუნების განაყოფიერების სიმბოლოურ წესებს შეიცავდა და საზოგადოდ 22 მარტიდან იწყებოდა, სკრიდენ ფიჭვის ხეს, რომელსაც ყვავილებით და სხვადასხვა სამკაულებით ამკობდენ, მის შუა ტანზე კი ახალგაზრდა ვაჟის გამობატულებას მიაკრავდენ. 24 მარტს იმართებოდა ღვთაების ღღესასწაული დიდის ზემით, დამაყრუებელი მუსიკით და თავბრუდამსხმელი თამაშობა-მოძრაობით, რომელსაც მორწმუნენი ექსტაზში მოჰყავდა. ღვთაებისადმი შეწირულნი თავიანთ სასქესო ასოს იჭრიდენ, რომლებსაც შემდეგ აგროვებდენ და კიბელის მღვიმეებში ინახავდენ. ეს წესი, მათი რწმენით, ხელს უწყობდა ბუნების განახლება-განაყოფიერებას¹.

ამავე ხასიათის მატარებელი იყო სირიის უდიდესი ღვთაების ასტარტის ღღესასწაული ჰიერაპოლისში, სადაც შეწირულნი თავიანთ სასქესო ასოს იჭრიდენ და მას ხელით ატარებდენ.

საკითხი იმის შესახებ, თუ საიდან და როგორ წარმოიშვა ადამიანში ფალოსის ამგვარი რწმენა, მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. გერმანელი მეცნიერის ე. ჰანის აზრით ფალოსის გაღმერთება და თავყვანისცემა გამომდინარეობს ადამიანის იმ პრიმიტიული რწმენიდან, როდესაც მან უკვე იცოდა სქესობრივი ასოს, როგორც განმანაყოფიერებელი ძალის მნიშვნელობა, და დედამიწა წარმოდგენილი ჰქონდა მას, როგორც დედა-ღვთაების სქესობრივი ორგანო, სახნისი კი, რომლითაც ის მიწის წიაღს ჰკვეთავდა და ანაყოფიერებდა, — როგორც მამაკაცის ასო (ფალოს)². მაგრამ მკვლევართა უმრავლესობა ფალოსის კულტს ანიმიტურ რწმენას უკავშირებს, როდესაც პირველყოფილ ადამიანს მთელი ბუნება გასულიერებულად ჰქონდა წარმოდგენილი და თავისი სხეულის ყოველ ნაწილში ის გრძნობდა ცალკე სულის არსებობას. ამ მხრივ მას თავისი სქესობრივი ასო მეტ საბაბს აძლევდა, რომ წარმოედგინა მისი ცალკე და დამოუკიდებელი არსებობაც, მით უმეტეს, რომ მან იცოდა სასქესო ასოს განმანაყოფიერებელი ძალა, მისი ხშირი თვითნებური გაღიზიანება და იმპულსიური მოქმედებანი. ამგვარი შეგრძნებიდან, მეცნიერთა აზრით, უნდა წარმოშობილიყო სასქესო ასოს გაღმერ-

¹ I. G. Frazer, Adonis Attis, Osiris. London 1906. H. Hepding Attis, seine Mythen und sein Kult. Giessen, 1903.

² E. Hahn. Demeter und Baubo, Versuch einer Theorie der Entstehung unseres Ackerbaues. Lübeck. 1896. E. Hahn. Die Entstehung der Pflugkultur. Heidelberg. 1909.

თება, როგორც ნაყოფიერების მიზეზის, და ამიტომ მას პრინციპულად რწმენაც სასწაულებრივ ძალას ანიჭებდა. ადამიანის სქესობრივი ასოს ამგვარი გაღმერთება შემდეგში გადატანილ იქმნა ცხოველებზე და მცენარეებზედაც, რომელთა განაყოფიერების და გამრავლების პროცესი ადამიანისაგან თითქმის არაფრით არ განსხვავდება. ამიტომ ფალოსის მისტერიები და მისი თაყვანისცემა იმართებოდა გაზაფხულზე, როდესაც ბუნება იღვიძებდა და ნაყოფიერდებოდა. აგრეთვე შემოდგომაზედაც, როდესაც დამწიფებული ნაყოფი იკრიფებოდა და საზამთრო პურეული ითესებოდა. ამ გარემოებას ე. ფრეზერი ამგვარად ხსნის: დიონისეს მაგვარი ღმერთები მცენარეულობისა და პურეულობის ღვთაებანი არიან, რომელთა შემოქმედებითი ძალისაგან დამოკიდებულია სარჩოს მოსავალი და ცხოველების გამრავლება. ამიტომ, რომ ზეგავლენა მოეხდინათ ამ ღვთაებებზე, წლის მთავარ მომენტებში, გაზაფხულზე და შემოდგომაზე ადამიანები მართავდნენ დიდის ზეიმით საღმრთო როსკიპობას, რაც მათი რწმენით იწვევდა აღნიშნულ ღვთაებათა გაღიზიანებას და ბუნების განაყოფიერებასო. აი ასეთი იყო მოკლედ ღვთაება ფალოსის რწმენის შინაარსი და მისი ხილული სახიერება.

ჩვენს ამოცანას წარმოადგენს გამოვარკვიოთ, არსებობდა თუ არა საქართველოშიაც ფალოსის კულტი და ამ რწმენის რა ნაშთებს მოუღწევიათ ჩვენამდის?

ტფილისის მუზეუმებში დაცულია მრავალი სხვადასხვა სახის ბრინჯაოს ფალოსები. ზოგს მათგანს ცხოველის სახე და ადამიანის ასო აქვს გამოყვანილი. მაგრამ სამწუხაროდ უცნობია მათი აღმოჩენის ადგილი და დრო, მხოლოდ აღნიშნულია, რომ ისინი კავკასიაში არიან ნაპოვნი, უმეტეს შემთხვევებში, სახელდობრ, დაღესტანში. ამ უკანასკნელ ცნობებს ა. პანტუხოვიც ადასტურებს თავის გამოკვლევაში კავკასიის უძველესი მღვიმეების და სადგომების შესახებ, რომელშიაც სხვათა შორის ჩართულია დაღესტანში, ანდის ოლქში, აღმოჩენილი ბრინჯაოს ფალოსების სხვადასხვა სახის ქანდაკებათა სურათები¹. საქართველოში ფალოსის ნაშთის არსებობის პირველი ცნობა დაკავშირებულია ი. როსტომაშვილის არქეოლოგიურ მოგზაურობასთან ახალქალაქის მაზრაში, წარსული საუკუნის ოთხმოცდაათიან წლებში. ი. როსტომაშვილის ცნობით ქ. ახალქალაქიდან სამხრეთით 4 თუ 5 ვერსის მანძილზე მდებარეობს სოფ.

¹ И. И. Пантюхов, О пещерных и позднейших жилищ. на Кавказе. Тиф. 1896 г. 83-88 (таб. XVI).

მურჯახეთი; ეს სოფელი ცნობილია თავისი ქვის სეკტისა და მისი ადგილობრივი მცხოვრებლები „ძუძუს ქვა“-ს უწოდებენ. ამ ქვას ქვაზე ამობურცულად ამოჭრილია მამაკაცის ასო-ფალოსი, რომელსაც სასწაულებრივ ძალას ანიჭებენ ძუძუს რძის მოცემა-მომატებაში, ამიტომ ქალები მას თაყვანსა სცემენ, საკმელს უკმევენ და ზედ ქონს ან ზეთს სცხებენო. მისივე ცნობით, ამ ფალოსიანი სეკტის ცოტა მოშორებით მოიპოვება მეორე ამგვარივე ქვა, რომელიც ნახევრად მიწაში ყოფილა ჩაფლული.

ის ივ. როსტომაშვილს ხელის შეყოფით გაუსინჯავს, და სეკტს თურმე ორი ჩაღრმავებული ადგილი ჰქონია. მეორე სეკტს მცხოვრებლები პირველის ძმას უწოდებენო. ხალხური გადმოცემით ერთხელ მურჯახეთს მტერი შემოსევიდა და ერთი ახალგაზრდა ვაჟი ტყვედ ჩაუგდიათ. როდესაც ის მიჰყავდათ, მას დაე დასდევნებია და უთქვამს: ღმერთო გამაქვავეო! ორივე დაძმა გაქვავებულანო¹ ამავე ცნობებს იმეორებს ექვ. თაყაიშვილი მურჯახეთის ძუძუს ქვის შესახებ, თავის 1902 წლ. ახალციხის და ახალქალაქის მაზრებში არქეოლოგიური მოგზაურობის აღწერილობაში. ე. თაყაიშვილს ეს ქვის სეკტი გაუსინჯავს და ფოტოგრაფიული სურათიც გადმოუღია, რომელიც ჩართულია მისი მოგზაურობის მასალებში (სურ. 13). ე. თაყაიშვილი აღნიშნავს, ამ სეკტზე გამონახული მამაკაცის სასქესო ასო საქართველოში ფალოსის კულტის არსებობის ნაშთიაო². შემდეგში ი. ს მი რ ნ ვ მ ა, ს. ლ ო მ ი ა მ და ნ. მ ა რ მ ა ამაში ეპვი შეიტანეს და მურჯახეთის ქვის სეკტი ქვის ვეშაპად გამოაცხადეს. სამწუხაროდ, ჩვენ ჯერ არ გვქონია საშუალება მურჯახეთის ძუძუს ქვა დავეთვალიერებინა, რომ საკუთარი აზრი შეგვედგინა მისი ფალოსობისა თუ ვეშაპობის შესახებ. მაგრამ, რომ საქართველოში ფალოსის კულტი უნდა არსებულიყო, ამას მოწმობს 1913 წელს სოფ. ზეკარში (იმერეთი, ბაღდადის რაიონში) აღმოჩენილი ფალოსის ბრინჯაოს ქანდაკება, რომელიც ფრიალ საყურადღებო ნიშნების მატარებელია. მისი სიმაღლე 23 სანტიმეტრია, ბეჭებ შუა სიგრძე—10 სანტ. და წონით 6 გირ. და 70 მისხ. ქანდაკება წარმოადგენს ორსქესოვან არსებას, რომელსაც ტანი ქალის აქვს და ამასთანავე აქტიურ მდგომარეობაში მამაკაცის ასო. მას მკლავი მოკაკული და მუშტები შეკრული აქვს. მისი ყელი და მკლავი მრუდე ხაზებითაა მონახული.

¹ И. П. Ростововъ, Ахалкалакскій уѣз. въ археолог. отношеніи: СМОИПК вып. XXV, Тиф. 1898 г. гл. 93—94.

² Матеріалы по Археологіи Кавказа, вып. XII, Моск. 1909 г. гл. 23.

ქართული
საქართველო

სახე უწვერულვამო, მაგრამ მამაკაცის გამომეტყველებით, ქალურად უკან დახვეული აქვს. ერთი სიტყვით, ზეკარში აღმოჩენილი ქანდაკება ყველა თავისი დამახასიათებელი ნიშნებით და გამოხატულებით ფალოსის ღვთაებაა. რასაკვირველია, ძნელია გადაჭრით თქმა,

სოფ. ზეკარში აღმოჩენილი ფალოსის ქანდაკება (წინიდან).

თუ სად არის ფალოსის ეს ქანდაკება ჩამოსხმული, ან ის ქართველებს ეკუთვნის თუ უცხოელებს, მაგრამ ის მაინც უდავოა, რომ მის თავანისმცემელ ერს საქართველოში უცხოვრია.

ამიტომ საჭიროა ამ უტყვი ქანდაკების ამეტყველება ქართული
ეთნოლოგიური მასალებით, რომ ჩვენთვის გასაგები და ცხადი იყოს ქვეყნის
მართულ საქართველოში ფალოსის ღვთაების რწმენის არსებობა.

სოფ. ზეკარში აღმოჩენილი ფალოსის ქანდაკება (ზურგიდან).

ჩვენ ამ მიზნით თვალს გადავავლებთ ქართულ წარმართული ხასია-
თის დღესასწაულებს, რომლებიც დღეს უკვე გასართობებად არიან
ქცეული, მათი სექსუალური ხასიათის წესებისა და შესრულების დროის
მიხედვით, ფალოსის კულტს უნდა დაუკავშიროთ ჩვენებური ბერი-
მიომბილველი I

კობა¹ და განსაკუთრებით ყეენობა². სამწუხაროდ, ჩვენ არ მოგვეცა
 ვება ამ დღესასწაულთა ძველი და სრული აღწერილობა, ^{ქვემოთაა} ^{ქვემოთაა}
 ძლებელი იყოს მათი პირვანდელი სახის აღდგენა და გაგება.

მაგრამ იმ ნაკლები და მცირე ცნობებიდან, რომლებიც მოი-
 პოვებიან ჩვენს პერიოდულ გამოცემებში და აგრეთვე ჩემ მიერ შეკ-
 რებილი ზოგიერთი მასალებიდან ირკვევა, რომ ბერიკობა და ყეე-
 ნობა, რომლებიც ჩვენში იმართებიან გაზაფხულის პირზე, თავიანთი
 ეროტიულ-სექსუალური წესებით ფალოსის მსგავსად ბუნების განა-
 ყოფიერების სიმბოლური გამომხატველნი არიან.³

ყეენობის დროს, მაგალითად, თვით ყეენს მახინჯად ჰკაზმავენ
 და ხისაგან გაკეთებულ მამაკაცის სასქესო ასოსაც ჩამოჰკიდებენ,
 რომელსაც „კონკილა“-ს უწოდებენ. ყეენი კონკილას ამოძრავებით
 მაყურებელთა შორის სქესობრივ გაღიზიანებას იწვევს. მცხეთელი
 გლეხის ზურაბ ვ ა რ თ ა ნ ე ზ ა შ ვ ი ლ ი ს ცნობით, ძველად მცხეთაში
 ყეენობის წინ მთელი სოფელი თურმე ორ ჯგუფად იყოფოდა და
 იერიშის მიტანის დროს რომელი მხარეც დასძლევდა, გამარჯვებუ-
 ლიც ის იყო. ყეენი ბრძოლას მალალი კოშკიდან უშაერდა. შემდეგ
 მორთული ყეენი კოშკიდან ჩამობრძანდებოდა და კონკილას მოძრა-
 ობით მაყურებლებს თურმე საარშოყო სცენებს უშართავდა. ეს საყე-
 ენო კონკილა მცხეთაში ერთ ოჯახს ჰბარებია და ყეენობას სადემო-
 ნსტრაციოდ გამოჰქონდათ.

ვასილ ბარნოვის გადმოცემით, წარსული საუკუნის სამო-
 ციან წლებში ტფილისის მიდამოებში და განსაკუთრებით სოფ.
 კოდაში თურმე დიდი ყეენობა იმართებოდა³. იქ ყეენს კანკის
 ძვალს ჰკიდებდენ, რომლის მოძრაობით მაყურებლებს ის ეროტიულ
 სცენებს უშართავდა. დასასრულს ყეენს მდინარე წყალში გადაადგებ-
 დენ; ეს უკანასკნელი ნოჲენტი, ფალოსის რწმენის პირვანდელი გა-
 გებით, ნამის მოცემასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. ამასთანავე,
 ქართლში ერთგვარი ტკბილი ნამცხვარიც არსებობს „ფალუსტაკად“
 წოდებული, რომელიც ჩვენთვის, გარდა თავისი სახელწოდებისა,
 უმეტესად იმით არის საყურადღებო, რომ ამ ნამცხვარს განსაკუთ-
 რებით ახალ სიძეს მიართმევენ. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ მხრივ
 ქართული ხალხური ქორწინების წესი, რომელშიაც დღემდე დაცუ-

¹ „კვალი“ 1893 წ. № 5.

² „ივერია“ 1889 წ. № 50; „კვალი“ 1893 წ. № 6.

³ ამ ცნობის მოწოდებისათვის პატივცემულ მწერალს უღრმეს მადლობას
 მოვახსენებ.

ღია ფალოსის რწმენის მრავალი რიტუალი. ჯერ სრულიად შეუსწავ-
 ლელია. გარდა ამისა, წმ. სახოკიას თავის მეგრული ქობინის
 ნარკვევის ერთ-ერთს შენიშვნაში აღნიშნული აქვს, რომ საქართველოში
 ლოში სასქესო ასოსათვის საგანგებო სალოცავიც კი არსებულა, რო-
 მელსაც ოჯახის დიასახლისი თურმე წელიწადში ერთხელ იხდიდა
 და ფალოსის ღვთაებას მამაკაცისა და დედაკაცის სასქესო ასოს სა-
 ლობას შესთხოვდა. სამურზაყანოში ამავე სალოცავის შესრულება და-
 კავშირებული ყოფილა ერთგვარ სექსუალურ რიტუალთან, რომელ-
 საც თურმე აშკარად ასრულებდენ!

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ქართული წარმართული ფალოსის რწმე-
 ნა განსაკუთრებით შეტანილია წმ. გიორგის კულტში. წმ. გიორგი
 ჩვენი ხალხის რწმენით ნაყოფიერების ღვთაებაა და ვედრებითაც მი-
 მართავენ მას საქონლისა და ადამიანის გასამრავლებლად. ამ მხრივ,
 საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში მოიპოვება წმ. გიორგის ნიშ-
 სამლოცველო, რომელსაც უშვილონი ნაყოფიერებას შესთხოვენ. მა-
 გალითად, ზემო-სვანეთში, სოფ. ჰადიშში, დღესაც არსებობს
 სამლოცველო „ჯგერაგ ჩანიშიშ“-ად წოდებული (წმ. გიორგი ჰანე-
 თისა), სადაც ყოველწლიურად „ლი-ჩანიშობა“-ს ან ჰანეთობას, კვი-
 რიკობის თვეში, როდესაც მისი ხატობაც იმართება, სვანეთის სხვა-
 დასხვა კუთხეებიდან მრავალი უძეოდ და უშვილოდ დარჩენილი სვანი
 მიეშურება შესაწირავებით და წმ. გიორგის შესთხოვს შვილის მოცე-
 მას. ამასთანავე ფშაური წაწლობაც ხომ ლაშას და ციხე-გორის წმ.
 გიორგის ნიშთანაა დაკავშირებული, სადაც ხატობაში საზოგადო წო-
 ლაც კი იმართება.

მაგრამ ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებო მასალები სვა-
 ნეთში მოიპოვება, სადაც მე 1925 წ. საქართველოს მუზეუმის ეთ-
 ნოგრაფიული განყ. მიერ მივლინებული ვიყავი ეთნოლოგიური მასა-
 ლების შესაკრებად. სვანეთში დღემდე არსებულ სახალხო წესებში
 ფალოსის კულტის ნაშთად ჩვენ მიგვაჩნია: „პარიკელა“, „ადრეკილა“
 და განსაკუთრებით „საქმისაჲ“. პარიკელას ზემოსვანეთში შეი-
 სარობის პარასკევს იხდიან და ამ დღისათვის მსხვერპლად გოქს
 -ჰკლავენ და ღმერთს შესთხოვენ ოჯახის მავნე სულებისაგან დაცვას,
 გათენებისას ყოველი ოჯახიდან ტიტველა ვაჭი სახლიდან კარში გა-
 მოვარდება და იძახის:

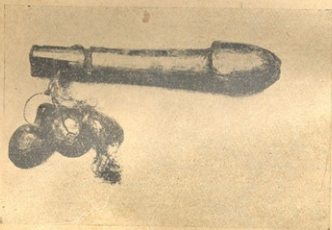
„პარინკიანი, მარიანკიანი, მი ტიტელ ხუი, ამეინუ ალტჰეტლე-
 ლი მიშგუ კუმში ამახუ“.

(პარინკიანი და მარიანკიანი მე რომ ტიტველი ვაჟი, ჩუენსუაჲნი ტიტველე ჩემი საქონლის მტერიო). პარიკელას ამ რიტუალურ წესწესება ვაჟის სიტიტველე და ასოს გამოჩენა ფალოსის რწმენის ნაშთია, რადგანაც, როგორც ჩვენ უკვე ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, მამაკაცის ასოს—ფალოსს, როგორც თილისმას, ავთვალისა და მანე სულების წინააღმდეგ ხმარობდენ და ამიტომ მის გამოსახლებას მორწმუნეები ხშირად ყელზე ატარებდენ.

შემდეგ ფალოსის რწმენის ამგვარივე ნიშნების მატარებელი ქვემო სვანური „ადრეკილაჲ“-ს¹ წესებია, რომელიც თავისი სახელწოდებით, შესრულების დროით და სექსუალური ხასიათის ფერხულით, როდესაც მოთამაშეები სასქესო ორგანოებსაც კი იტიტვებდენ, ფალოსის კულტის უტყუარ ნაშთს უნდა წარმოადგენდეს.

მაგრამ ფალოსის რწმენის ცოცხალ და საუკეთესო გამომხატველად მაინც ზემოსვანური „საქმისაჲ“ უნდა ჩიითვალოს, რომლის წესების გამოკვლევასაც მე პირადად ვაწარმოებდი ზემოსვანეთში და

„საქმისა“.

საშუალებაც მომეცა ხელში ჩამეგდო ის ხის ფალოსი, რომელსაც „საქმისა“ იკიდებს. დღეს ეს ნივთი საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების საკუთრებას შეადგენს.

„საქმისაჲ“-ს წესების გარკვევა ჩვენთვის იმ მხრივაც საინტერესოა, რომ ის თავისი რიტუალით არამც თუ ენათესავება ქარ-

¹ Арс. Ониани из Сасаша, Сванск. тексты на Лашхскомъ нарѣчїи. Мат. по Яфет. яз. IX Петр. 1907 г. зб. 21.

თულ ყეენობას. არამედ, ჩვენის აზრით, მასში დაცული უნდა იყოს ქართული ყეენობის უძველესი წარმართული სახეც. რომ ეს ასე უნდა იყოს, ამასში ჩვენ დავრწმუნდებით, როდესაც მოკლედ გავეცნობით თვით საქმისაჲს წარმართულ წესებს.

სვანური საქმისაჲს შესახებ ცნობები მოიპოვება რაფ. ერისთავის¹ და ეგნ. გაბლიანის² სვანეთის აღწერილობაში.

განსვენებული¹ რ. ერისთავი საქმისაჲს შესახებ სამართლიანად შენიშნავს, „რომ საქმისაჲს წესები სექსუალური სცენებით ენათესავენბიან ბერძნულ დიონისე-ვაქსის და ვენერის მისტერიებსო“.

„საქმისაჲს“ წესებს ძველად მთელს ზემოსვანეთში თურმე ასრულებდენ, მაგრამ დღეს ისინი დაცულია მხოლოდ მულახის საზოგადოების სამ სოფელში: ჩვაბიანში, ცალდაში და ჟაბეშში. თვით ხის ფალოსი, რომელსაც საქმისაჲს უწოდებდენ, მამაპაიდან ინახება სოფ. ჟაბეშში მცხოვრები ივანე კახიანის სახლში და ყველიერში სვანეთის სხვადასხვა კუთხეებიდან ჟაბეშში მიდიან საქმისობის სანახავად. ყველიერის ხუთშაბათიდან ჯერ დაიწყებენ თოვლის კოშკის „მურყვამ“-ის აშენებას, კოშკის თავზე ჩასვამენ ნაძვის ხეს, რომელზედაც ჩამოკიდებენ ძველ კალთას, „ფარა“-ს, ე. ი. საცერის ძირს, რომელიც მათი რწმენით ნაყოფიერების სიმბოლოა, აგრეთვე ორ ხის ხმაღს (დაშნარი) და ხისაგან გაკეთებულ მამაკაცის სასქესო ასოს. ძველად თურმე ჩალის ადამიანის ქანდაკებასაც ზედ წამოაძმევდენ. შემდეგ ამ თოვლის კოშკზე ფერხულს მართავენ აღნიშნული სამი სოფლის მცხოვრებნი. ბოლოს ჩამოვლენ, იყოფიან ორ ჯგუფად და ორივე მხრივ აწვებიან კოშკს და რომელ მხარეზედაც კოშკი წაიჭევა, მათ კარგი მოსავალი მოუვათ. კვირას დილიდანვე შეუდგებიან საქმისაჲს დღესასწაულში მოქმედი პირების არჩევას, პირველად საქმისაჲს ირჩევენ, მას მახინჯათ კაზმავენ, უკეთებენ ჩალის კუზს, სახეზე მურს წაუსვამენ, ვანიერ და დაგლეჯილ შარვალს აცმევენ. მას მამაკაცის ხის ასოს ჩამოჰკიდებენ და ხელში გაცვეთილ ცოცხს მისცემენ. საქმისაჲს ეძლევა ეჭვსი მხლებელი „მოახარ“-ი. შემდეგ ირჩევენ „ყაინს“, რომელსაც შესაფერისად მორთავენ და მასაც აგრეთვე ხის ასოს ჩამოჰკიდებენ. მას ხელში ხის ხმაღი „დაშნარ“-ი უჭირავს და თან ორი ქალურად მორთული პირი ახლავს, რომლებსაც დედოფლებს, „დედფალარ“-ს უწოდებენ. ამგვარად მორთულნი ისინი სოფლის მოედანზე გამოდიან და მათი მთელი მოქმედება სქესობრივ-ეროტიულ მო-

¹ Р. Д. Эрнстов, Замѣтки о Сванетии, Тиф. 1898 г. გვ. 106.

² ეგნ. გაბლიანი, ძველი და ახალი სვანეთი, ტფილ. 1925 წ. გვ. 126—127.

ძრობებში გამოიხატება. საქმისა ქალებს დასდევს. წვეტიანს მათ ჩხვლეტს და ეარშიყება. ამასთანავე ის ხის ასოს ათამაშებს და ამით ქალებს აღიზიანებს, ოხუნჯობს და მათ დასაჭერად დასდევს. ამავე დროს ყაენი წამოწვება, გვერდზე თავის დედოფლებს მიიწვენს, კოცნის, ეარშიყება და ზედ აწვება. საქმისა მას ეპარება, ყაენი საქმისას ხის ხმლით იგერიებს, მაგრამ ბოლოს საქმისა დედოფალს მაინც მოსტაცებს და ეხვევა. მაყურებელნი ყივინას სცემენ, არის სიცილი და თამაში. ბოლოს იმართება სმა და ფერხული. ერთი სიტყვით. თუ ჩვენ ზემოაღნიშნულ საქმისაჲს წესებს შევადარებთ სხვაგან არსებულ წარმართული ფალოსის ღვთაებათა მისტერიებს, მრავალ საგულისხმიერო მსგავსებას აღმოვაჩინო.

საქმისაჲს წესებში გარკვეულად მოცემულია ბუნების და ადამიანის განაყოფიერების სიმბოლური გამოხატულებანი, რაც უმთავრესად ყველგან და ყოველთვის ღვთაება ფალოსის კულტს ახასიათებდა¹. გარდა ამისა, სხვა არა იყოს რა, თვით ის ხისაგან გაკეთებული მამაკაცის ასო, რომელიც საქმისას და ყაენს ჰკიდიათ და მათს მთავარ დამახასიათებელ ატრიბუტს შეადგენს, საქართველოში ფალოსის კულტის არსებობის უტყუარ მოწმედ უნდა ჩაითვალოს. მაგრამ, თუ ჩვენ, მეორეს მხრივ, სვანური საქმისაჲს და ადრეკილაჲს წესებს უკვე გადაგვარებულ ქართულ ყეენობას შევადარებთ, მათ შორის საგულისხმიერო მსგავსებას აღმოვაჩინო, რაც მათი თავდაპირველი ერთობის მაჩვენებელია. ჯერ ერთი, ამ სვანური ფალოსის წესების სახელწოდებანი წმიდა ქართული, სქესობრივი დამოკიდებულების აღმნიშვნელი, ტერმინებია; აგრეთვე დღესაც სქესობრივი დამოკიდებულების აღსანიშნავად ჩვენში ხშირად იტყვიან ხოლმე, ამ ვაჟს იმ ქალთან საქმე აქვსო. რაც შეეხება ადრეკილაჲს, რომელიც აფხაზეთშიაც გამოითქმის „აღ-რკერა“-დ, აღსანიშნავია არა მარტო თავისი ქართული სახელწოდებით, არამედ იმით განსაკუთრებით, რომ მის შესრულების დროს გამართულ სექსუალური ხასიათის ფერხულში, ადრეკილაჲს შიირი გამოითქმის ქართულად და სვანურად, რაც ფრიად საყურადღებო მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. გარდა ამისა, სვანურ საქმისაჲში და ქართულ ყეენობაში, ყვენი ერთგვარად არის მორთულ-მოკაზმული და ისინი თითქმის ერთსა და იმავე რიტუალურ წესებს ასრულებენ. მხოლოდ სვანურში უპირატესობა ჯერ-ჯერობით, ყეენთან შედარებით, საქმისას შერჩენია, რომლის სახელწოდებასაც ეს ხალხური მისტერია დღესაც ატარებს.

¹ J. Dulaure, Les divinités génératrices ou du culte du Phallus chez les anciens et les modernes Paris. 1885.

ქართულში კი მას ეს სახელწოდება დაუკარგავს და ჯერ კიდევ გამოსარკვევ რაღაც დიდ ისტორიულ მომენტთან დაკავშირებით მას ყენობა დარქმევია.

ერთი სიტყვით, როგორც ჩვენში აღმოჩენილი ფალოსის ქანდაკების და ქართული ეთნოლოგიური მასალების შედარებითი შესწავლიდან ირკვევა, ფალოსის ის პრიმიტიული რწმენა, რომელიც გამოიხატებოდა ადამიანის ასოს, როგორც განაყოფიერების სიმბოლოს, თაყვანისცემაში, ჩვენს წარმართ წინაპრებსაც „საქმისაჲ“-ს სახით განუცლიათ, რომლის მკრთალ ანასახს ქართული ყენობა და ბერიკობა ატარებენ. მაგრამ დროთა ვითარებაში მისი წესები თანდათანობით მოსპობილა და მხოლოდ ზემოსვანეთის მიუვალ მთებში დაცულა და იქაც მხოლოდ სოფელ ეაბეშში შენახულა. გარდა ამისა, ფალოსის სვანურ-ქართული წესების შინაგანი და გარეგანი მსგავსება, სვანურის ქართული სახელწოდებანი და ფერხულში ქართულ-სვანური შაირების შენაცვლება გვაფიქრებინებს, რომ წარმათობის ამ საფეხურზე ქართველ ტომებს სარწმუნოებრივი ერთობა უნდა ჰქონოდათ, რასაც უაღრესი მნიშვნელობა აქვს ჩვენ შორეულ წინაპართა სარწმუნოებრივი შემეცნების და კულტურული შემოქმედების ისტორიის შესასწავლად.

Le culte du „Phallos“ en Géorgie

PAR

SERGE MACALATHIA.

(Résumé).

Le culte du „phallos“ s'exprimait dans l'adoration de l'organe génital et caractérisait en général les croyances primitives de l'homme. La religion des Géorgiens n' a pas encore été étudiée et scientifiquement éclairée à ce point de vue, quoique le peuple géorgien ait jusqu' à présent conservé les coutumes rituelles du culte du „phallos“. Entre autres il faut désigner „Quéenoba“ exécuté au carnaval, et où le rôle principal est joué par un personnage en habits royaux auquel est suspendue une imitation du membre viril et qui en mouvant ce dernier érotiquement, évoque l'excitation sexuelle); „Harikela“ (en l'exécutant un jeune homme nu court autour de la maison pour disperser les démons); „Adrékilay“ (en l'exécutant on

chante des chansons pornographiques, et ceux qui dansent, en se découvrant leurs organes génitaux). On doit indiquer le „Sakmisay“ des zémosvanétiens (le rituel est exécuté au carnaval, où le personnage principal du „Sakmisay“ a un organe sexuel de bois avec lequel il exécute symboliquement l'acte sexuel devant le public). L'existence du culte du „phallos“ en Géorgie est témoinnée en outre par les sculptures du „phallos“ trouvées en Géorgie et surtout par la sculpture ithyphallique de bronze trouvée en 1913 dans le village de Zékari.

გლახის სახლი ქვაბლიანში*).

(დარბაზული ტიპი).

როგორც ვიცით, ამა თუ იმ ხალხში გამომუშავებული და ხმარებაში მიღებული საცხოვრებელი ბინის ესა თუ ის სახე, როდია შემთხვევითი გარემოების შედეგი ან აღმშენებლის კაპრიზული გემოვნების ნაყოფი, — არამედ საცხოვრებელი ბინის ტიპები, როგორც მატერიალური კულტურის სხვა ობიექტებიც, ემორჩილებიან, თავის განვითარების გზაზე, იმავე საემანსიპაციო პროცესს, რომელსაც ადამიანი თავის ბრძოლის დროს ქმნის ბუნების ექსტენსიური და ინტენსიური ბატონობის წინააღმდეგ. და რამდენადაც ბინა-სახლი მოვლენათა ასეთ კატეგორიას ეკუთვნის, ცხადია, ამდენადაც იგი მაჩვენებელია ხალხის კულტურული მდგომარეობისა და კულტურული დონის და მისი ხასიათის უტყუვრად მამულავენებელი სარკეა.

ამიტომ, ცნისაც სახლის ტიპების მეცნიერული შესწავლა სურს, — ის ვალდებულია ორ გარემოებას, ორ მთავარ მომენტს გაუწიოს ანგარიში. მით უფრო, თუ მას უძველესი სახლის სახეებთან აქვს საქმე. ეს მომენტებია — ერთის მხრით, ქვეყნის ბუნებრივი არე (milieu), რომელიც ადამიანის მიერ ბუნების წინააღმდეგ წარმოებული ბრძოლის ასპარეზია, და, მეორეს მხრით, ამ გარემოში მცხოვრები ხალხის კულტურული მდგომარეობა და მისი წარმატება. ამ ორი გარემოების გადაჭდობილობა და გადაჭდობილობისაგან წარმომდგარი სხვადასხვა კონვერგენცია, ჩვენის ფიქრით, უფროსგან შემთხვევაში, დამაკმაყოფილებლად ახსნის თვით საცხოვრებელი ბინის ტიპების წარმოშობის საკითხს.

მაგრამ ამ შემთხვევაშიც შემდეგ გარემოებას უნდა ვაგვის ხაზი: საკითხის სირთულე და სიძნელე იმაში მდგომარეობს, რომ საცხოვრებელი ბინის სახეები თვით ერთსა და იმავე ხალხში, ხშირად თვით ერთსა და იმავე კუთხეში, იმდენად სხვადასხვანაირია, რომ მათი ტიპოლოგიის შედგენა მეტად ძნელი ხდება, ვიდრე თავის მხრით მიკვლეული არ არის მათი წარმოშობის თუ სესხების პირველი წყარო, ხოლო ხალხის კულტურული ვითარება კი, განსაკუთრებით ჩვენში, კავკასურ პირობებში, სადაც საქმე გვაქვს არა პირველ-ყოფილ

*) მოხსენებულია საქ. საისტ.-საეთნ. საზ. საჯარო კრებაზე 1926 წ. იანვ. 1

ბელი ბინების ბევრი მახასიათებელი თვისებები, მათი გაქრობის გამო. და იძულებულნი ვართ ფიქსაცია უქმნათ სასწრაფოდ იმას მაინც, რაც ჯერ კიდევ ასეა თუ ისე შენახულა.

ჩვენი განზრახვაა ზემოთ მოყვანილი თვალთსაზრისის მიხედვით აღწეროთ ქვაბლიანის გლებური სახლის ერთი ტიპი, რამდენადაც მას ჩვენამდე მოუღწევია, მხოლოდ ვიდრე თვით აღწერას შევუღებოდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია ერთ გარემოებაზე შევაჩეროთ მკითხველის ყურადღება.

კავკასიის შემსწავლელთ არა ერთხელ მიუქცევიათ ყურადღება რომ კავკასიის განსაზღვრულ ნაწილებში ხის დამუშავება-გამოყენებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა¹. ძველიდანვე ცნობილია, რომ ხის სახლები, კოშკები და სხვა მეტად გავრცელებული იყო შავი ზღვის აღმოსავლეთის სანაპიროებზე, ხოლო ხის ხელობა წინათაც და თითქმის ამჟამადაც სახელგანთქმულია ქანეთიდან დაწყებული აჭარა-ზეგანზე გადავლით, ოსეთსა, სვანეთს და რაჭაში.

ვახუშტის ცნობით, როგორც აჭარელები, ისე ქანებიც—„კაცი არიან კელოვანნი ხის მუშაკობითა“². სხვათა შორის მე-19 საუკუნის დასაწყისის ტფილისში საუკეთესო ხუროებად „იმერლები“ ითვლებოდნენ³. საზოგადოდ რომ ჩვენს ტომებში ხის დამუშავება-გამოყენება ძველის ძველი მოვლენაა, ამას ამოწმებენ ჰიპოკრატეს, ქსენოფონ-ფონტეს, სტრაბონის და ბევრ სხვა მოგზაურთა ცნობები⁴. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ხის დამუშავება ჩვენში დაბალ დონეზე როდი მდგარა. ამას ამტკიცებს ხის დამუშავების ტერმინების არსებობა ხალხში, როგორც მაგალითად „ნაოთხალი“ (ხის დამორვის წესი—დამოწმებულია გურიაში) და სხვა.

ამ მოკლე ცნობების შემდეგ, ჩვენ აღარ უნდა გავვიკვირდეს, თუ ქართველების ერთ-ერთ ტომში, მესხებშიც, ჩვენ შევხვდებით ხის გამოყენებას საშენ მასალად ძველი ტიპის სახლის აგებისას, განსაკუთრებით მისი გვირგვინიანი სახურავისათვის.

¹ იხ. სხვათა შორის ი. ბარტოლომეი, Поездка в Вольную Сванетию, ЗКОИРГО, вып. III, გვ. 198; Ф. Байерн, Заметки о строительных материалах на Кавказе и за Кавказом, ЗКОИРГО, кн. 5.

² ვახუშტი, Description géographique de la Géorgie, ბროსეს გამოცემა, SPtბ. გვ. 110 და 130. შეადარე საქართველოს მუზეუმის ხის კოლექციები მესხეთიდან, სვანეთიდან, ოსეთიდან, კოლექციების №№ 50—10; 625 Dir. 46—25 და სხვა; ნახე ბუშანის—Иллюстриerte Völkerkunde-ში, 1926. Stuttgart, A. Byhan-ის წერილი: Kaukasien, Ost und Nordrussland. Finland. გვ. 659.

³ Обозрение Российских влад. за Кавказом СПб. 1836. ч. II. გვ. 105.

⁴ ლატისევი, Scythica et Caucasia I.

მაგრამ ეს კიდევ ცოტაა. ქვაბლიანის ხეობაში ძველი სახლი წარმოდგენილია რთული კომპლექსის შენობად, რაჭვადი-ქრებიანებს, რომ შენობის აგების წინასწარი გეგმებიც უნდა ყოფილიყო ძველდროში. ძველ საქართველოში ასეთი წინასწარი გეგმების არსებობას ადასტურებს მ. ჯანაშვილის მიერ ძველი ხელთნაწერიდან გადმოღებული ახსნა-განმარტება ერთ-ერთი გეგმისა, რომელსაც დართული აქვს თან მომავალი შენობის სურათიც¹. მოგვყავს ამ ხელთნაწერიდან ზოგიერთი ადგილები სანიმუშოდ:

„ქ. მეორე სახლი იქნება სიმაღლით ორ ადღნახევარი და სიგანე გული ექნება სამი ადლი და კედლის სისქეს მოაკლდება აქეთ და იქით თითო ჩარეკი. ფანჯარა ექნება ასე მრგვალი ნახევრი ადლი ჩვენებული და ცა დაექნება აგურით, როგორც ჩანს (სურათზე) ამ სახით. ეს შესამე სახლიც ამ მეორის სახლის ტოლი უნდა იყოს, ბუხრებიც დაატანეთ და ფეხის ადგილიც კოშკებს და ეს ზეითი სახლები დაიხუროს ხითა.

ამ მესამე სახლზედ გრეხილ ქვეშ დაატანეთ თახჩა. ანუ ქვა ბრელაში და ამ სახით დააწერეთ სხვილის ასოებით:

იღვიძებდით და ილოცევდით, რათა არა შეხვიდეთ განსაცდელსა“.

როდესაც ქვაბლიანის ხეობის გლეხური სახლის შესახებ ვამბობთ, ჩვენ ვგულისხმობთ ამ ხეობის განსაზღვრულ ტერიტორიას, სახელდობრ, ქვაბლიანის, ფოცხოვის და აბასთუმნის წყლების შესართავიდან მოყოლებული დასავლეთით ზეგანამდე, რომელიც შემდეგ სოფლებს შეიცავს: ფარება, ვაღე, არალი, უღე, კახარეთი, ადიღენი, ჩორჩანი, მლაშე, ზარზმა და სადაც საქართველოს მუზეუმის დავალებით 1924 წ. ზაფხულზე ვმუშაობდით მხატვარ მ. შავი შვილთან ერთად.

აქ, ქვაბლიანის ხეობის ამ ნაწილშიც, პატარა ტერიტორიაზედაც, ცოტა რომ ვთქვათ სამი ტიპის საცხოვრებელი ბინაა მიღებული. ერთია დარბაზული, მეორე — ოდური და მესამე ე. წ. ლაზური. დაყოფის ძირითად საფუძვლად აღებული გვაქვს შენობის დახურვის წესი.

ამ სამი რიგის შენობებიდან თქვენი ყურადღება გვინდა შევაჩეროთ დარბაზულ ტიპზე.

უნდა შევნიშნოთ ამთავითვე, რომ აქაური დარბაზული სახლი

¹ დიდად პატივცემულს მ. ჯანაშვილს უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ მათი პალეოგრაფიული რვეულის თხოვებისათვის.

რამოდენიმედ განსხვავდება ქართლში შენახულ, დღემდე მოქმედ
 გლახური დარბაზებიდან (დილოში, მცხეთა, ტყვიავი და სხვა) ¹.

პირველ ყოვლისა განსხვავება მდგომარეობს იმაში, რომ ქვა-
 ბლიანის „დარბაზი“ შენობათა მთელი სისტემაა, რომელსაც შეად-
 გენს საცხოვრებელი ბინის გარდა აქვე მოთავსებული ბაიკი, საკუ-
 ქნაო, ბოსელი, საბძელი და საფურნე, — მაშინ როდესაც ქართლის
 დარბაზი, რამდენადაც ჩვენ ეს დღეს ვიცით, ასეთი კომპლექსით წარ-
 მოდგენილი არ არის. მეორეს მხრით თვით გვირგვინიანი სახურა-
 ვის აგებაშიც მათ შორის ცოტა თუ ბევრი სხვაობა არსებობს, რა-
 საც ქვემოთ დავინახავთ.

შევედგეთ თვით დარბაზის აღწერას.

ქვაბლიანის ხეობაში სახლებს უმრავლეს შემთხვევაში გაზა-
 ფხულს აშენებენ. მასალის დამზადებას ზამთრიდანვე იწყებენ. დარ-
 ბაზის ასაგებ მასალას შეადგენს ქვა, ტალახი და ხე. ქვა, რიყის ქვა
 „მინდორშია“, როგორც აქ ამბობენ და იქიდან მოზიდავენ; ტალახს
 ადგილობრივად ამზადებენ, მაგრამ უპირატესობა ეძლევა ბინალ ან ფა-
 ტარო ყვითელ თიხას, რომლის მოტანა შეიძლება ახლო-მახლო ადგი-
 ლებიდან. ხე ანუ „შეშა“ მახლობელი ტყეებიდან გამოაქვთ სათრე-
 ვით — ბეშუმის ან აბასთუმნის აგარაკებიდან.

საზოგადოდ აქ სახლები მთის ფერდობზეა შეფენილი და დარ-
 ბაზებიც ასეთ ფერდობშია ამოშენებული. როდესაც მასალა უკვე და-
 გროვილია, ვიდრე ფერდობში შერჩეულ ადგილზე მუშაობას შეუდ-
 გებოდენ სახლის ასაგებად, წინათ ადგილის დალოცვა ცოდნით და
 შესაფერისი ლოცვაც არსებულა, რომლის სიტყვები ხალხის მეხსიე-
 რებიდან დღეს უკვე გამქრალა. პურის ჭამა სამუშაოს დაწყების წინ
 დღესაც არსებობს. სახლის წინა პირი იქით გაკეთდებოდა, საითაც
 თვით ადგილს უხერხდებოდა.

ადგილის დალოცვის შემდეგ თამალს ანუ საძირკველს გასჭრიან.
 სხვათა შორის აქ საძირკველს ბალავარიც ჰქვია, როგორც ეს ჩანს
 აქვე ჩაწერილი ხალხური ლექსიდან:

„ორთა ძმათა ფალავანთა,
 ქვე შეგვიდგამ ბალავარი,
 ვინც შვიდ ძმათა გამოილოს,

¹ „გლახური დარბაზი დილოში“ გაზომა და დახატა ხუროთმოძღვარმა
 ნ. სევეროვმა, წინასიტყვაობა პროფ. გ. ჩუბინაშვილის, საქართველოს
 სამხატვრო აკადემიის გამოცემა, ტფილისი, 1922 წ.

იმათ ვეტყვით ფაქლევანი¹.

თუ მიწა ბინალია საძირკველი კედელზე უფრო სქელია, ხოლო თუ არა — ბალავარი და კედელი ერთი ზომისა ადის სისწორედ. უნდა ითქვას, რომ სისწორე ყოველთვის დაცული არ არის (ნახე აქვე დართული გეგმა). ბალავარი¹ ალაბს ან ცოტათი მეტს დაიჭერს.

კედლის სისქე ერთი ალაბი იქნება, ხოლო იქ, სადაც ბუხარი უნდა ამოიყვანონ იგი მეტი მოდის (ნახ. გეგმა). რასაკვირველია წინასწარგვა მოფიქრებული, თუ კედელში რა და რა ადგილი უნდა გაუშვან — კარებისათვის, დოლაბებისათვის და სხვა. კედელი ადის წყება-წყება 8—8 გოჯი. ავა კი სულ არა უმეტეს 4 ალაბის სიმაღლისა. კედლის გასამართავად ხმარობენ „მელს“, „ჩილფს“ (ლარს) და „ზუზს“ (სასწორს). ქვების დასამუშავებლად ჩაქუჩსა ჭვარიოზს იმარჯვებენ, აგრეთვე რკინის სოლებსაც. სხვათა შორის კარგად იციან ქვის ძარღვის მიკვლევა. იშვიათ შემთხვევაში კედლის საძირკვზე ხის ჩატილს ჩაატანენ ხოლმე კედლის ზედა სიმიძის დასამჩატებლად, როგორც ეს მიღებულია ჩვენებური ციხის კედლებში.

ამგვარადაა აგებული კედლები იმ დარბაზული სახლისა, რომლის ინდივიდუალური გეგმა და გაჭრები აქვეა დანართის სახით წარმოდგენილი. მაგრამ, როგორც გეგმიდან დაინახავთ და ზემოთაც მოვიხსენეთ, ეს სახლი რთული შენობაა. ვიდრე სამყოფ-საცხოვრებელ ოთახში მოხვდებოდეთ, თქვენ უნდა გაიროთ ჯერ კარაპანი, რომლის ერთ კუთხეში დგას „ჰამბარი“ — სახორბლე ჭურჭელი, დიდი, კარაპანის ჭერამდე აზიდული, რომელსაც ჭერიდან ხის მილი ჩამოუდის ხორბლის ჩამოსაყრელად ბანიდან, ხოლო მეორე კუთხეში „სარძიე“ ყოფილა მოწყობილი, სადაც საქონლის მოსაწველად საქირო ჭურჭელი და რძის გამოსაქნელი იარაღი ინახებოდა. გეგმაზე „სარძიე“ აღდგენილია. სინამდვილეში იგი უკვე მოშლილია. კარაპანშივე მოწყობილია „საკოკე“, სადაც დგას წყლის ჭურჭელი — „კოკა“, „ხელკოკა“, „კუტალა“ და სხვა მისთანანია².

კარაპანი შესდგება ორ წყება სვეტებისაგან, რომელთაც ბოძებსაც უწოდებენ. სვეტებზე საწარბეებია გაწყობილი, ხოლო მათზე

¹ შეადარე ამგვარსავე გურიაში ჩაწერილ ხალხურ ტექსტს: Е. Такай-ш в и л и, Археологические экскурсии, разыскания и заметки. В. I, Тиф. 1905. ამონაბეჭდი СМОМПК, т. XXXV, გვ. 5. ნახე აგრეთვე Н. Марр, Два грузинских архитектурных термина „ачрдил“ и „балавар“, ХВ. VI 1917—1920, გვ. 285—298.

² ნახე საქართველოს მუზეუმის კოლექცია №№ 46—24.

ბანია მოწყობილი მიწით დაფარული; საწარბეებზე ჯერ კანკალებზე
გაღებული, ხოლო მათზე დევს თანისთან კერები. ზოგიერთი დარ-
ბაზული ტიპის ასეთი კარაპნის ბანზე ან ჩელტი დვას მოწნული სი-
მინდის შესანახად დროებით ან კიდევ „ლაზური“ სასიმინდე, საგუ-
ლისხმოა, რომ რამდენადაც კარაპანთან დაკავშირებულია ხორბლისა
და სიმინდის შენახვის საქმე, ამდენადვე კარაპნის დღევანდელი და-
ნიშნულება უდგება საბა ორბელიანის მიერ აღნიშნულს კარაპნის
მნიშვნელობას. საბას თქმით „კარაპანი—არდგმულია“, ხოლო „არდგ-
მული—კალოს სახლი“¹. (ნახე ფოტოგრაფიული სურათი № 1).

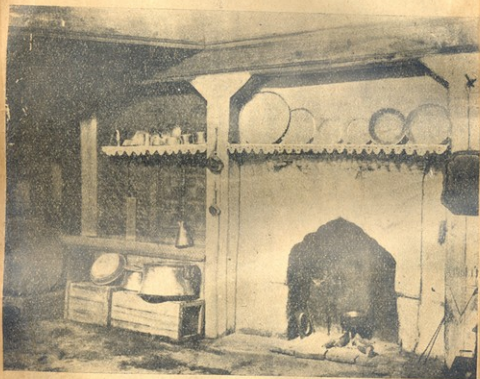
სურ. 1. სახლის პირი.

ნათქვამს უნდა დავუმატოთ, რომ ზაფხულობით დროგამოშვებით ჯა-
ლაბობა საქმობს და პურსა სკამს მომეტებულ ნაწილად კარაპანში².
კარაპნიდან ფართე კარით, რომელიც შენობის ძირითად კე-
დელშია ამოკრილი, თქვენ შედიხართ დიდ ოთახში. ეს ოთახი თხე-
ლი კედლით შუაზედ არის გადატიხრული. ერთ ნაწილში „ბაკია“

¹ საბა-სულხან ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, რ. ერისთავის რედაქტორობით.

² შეადარე A. Haxthausen, op. c. I. T. გვ. 148—49.

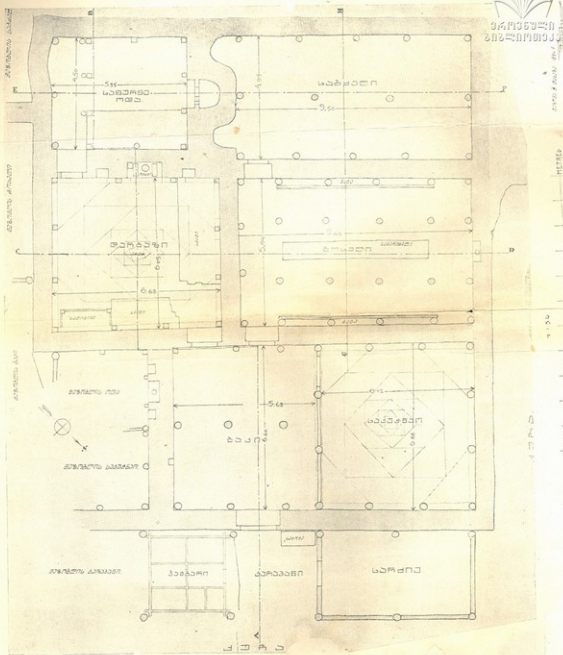
მოწყობილი, ხოლო მეორე ნაწილი „საკუჭნაო“ ოთახს წარმოადგენს. „ბაკის“ დანიშნულებაა, რომ იქ საზამთროდ ყოველგვარ მუშაო იარაღებს ინახავენ, სხვათა შორის იქვე დგას საქსოვი იარაღებიც. „ბაკის“ სახურავი კარაპნის სახურავისებურია. საკუჭნაოში კი აწყვია ყოველგვარი საზამთრო ხორავი, ხორბლეულს გარდა, როგორც მაგალითად: წნილები, ხახვი და სხვა მისთანანი. ზაფხულობით იგი სტუმრებისთვისაც არის განკუთვნილი ისევე, როგორც მაგალითად, სვანეთში—სტუმრებისათვის ის ბინაა მიჩნეული, სადაც ხორავსა და თივას ინახავენ საზამთროდ¹. საკუჭნაოს სახურავი მოდარბაზულია. თუ რას ნიშნავს მოდარბაზება, ამაზე ქვემოთ გვეჩვენება საუბარი.

სურ. 2. დარბაზი შიგნით.

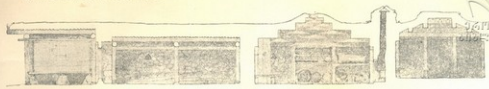
„ბაკიდან“ აღამიანი ორი ვიწრო კარით შედის—ერთის მხრით ბოსელში ან ახორში, ხოლო მეორეს მხრით ჯალაბობის საცხოვრებელ. სამუშაო და დასასვენებელ ოთახში, რომელსაც მხოლოდ ერთს,

¹ ნახე სხვათა შორის G. R a d d e, Reisen im mingrelischen Hochgebirge und in seinen drei Längehochthälern Rion, Tskenis-tskali und Ingur, Tiflis, 1866.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՆՍՏՐԱԿՏԻ ՎԵՐԿՆԵՐԻ ԿՈՄԻՏԵ

Մ. Բ. Բ.

კარავანი

ბაე

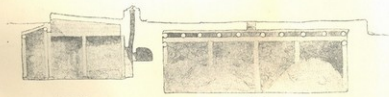
დარბაზი

საფურე

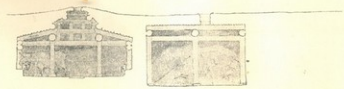
დარბაზი

ბოსელი (ხორი)

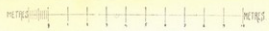
საფურე

სახელი

ბოსელი

სახელი

განზომილება და დასახელება მ. შავიშვილმა.

ტაბულა 2. გლეხის სახლის კრილები (სოფ. უდე).

აქ ჰქვია დარბაზი. დარბაზიდან „საფურნე ოღაში“ შეხვალა, წინათ თორნე ყოფილა, ბოსლიდან კი კარი საბძელში გადის.

მე უკვე მოგახსენეთ, რომ საკუქნაოს სახურავი „მოდარბაზულია“—ასევე მოდარბაზულია დარბაზის ქერიც. ვიკითხოთ, თუ რას წარმოადგენს „მოდარბაზება“.

სურ. მ. „ოჯაყი“ (ბუხარი).

ზემოთ, როდესაც ჩვენ ქვის ხუროს მუშაობას ვაკვირდებით, კედლის აგებით დავანთავრეთ ჩვენი საუბარი. მაგრამ ამით როდი დასრულებულია სახლის აშენება. ახლა ხის სამუშაოები იწყებ-
მიმომზიდველი I

ბა და განსაკუთრებით სახურავის მორთვა, რაც დიდ სიძნელეს წარმოადგენს შენობის აგებისას. როგორი იქნება სახურავი, რა წესით აიგება ის, ამაზეა დამოკიდებული ბინის დაშუქება და ჰაერის მტეობაც. სახურავის აგების ერთ-ერთ წესს სწორედ მოდარბაზება წარმოადგენს. რაში მდგომარეობს იგი?

იმ ტიპის შენობაში, რომელიც ჩვენი აღწერის საგანს შეადგენს, ჯალაბობის სამყოფ-საცხოვრებელი ოთახის უკვე ამოყვანილ კედლებთან ხის სვეტებს დასდგამენ თავ-თავის ზომაზე (ინდივიდუალურ გეგმაზე ასეთი სვეტი 16-ია, ტაბ. 1). სვეტების ძირი ქვებითაა შემავრებული. მათ თავზე ბალიშები ადგას, რომლებიც ხშირად დაჭრელებულია სხვადასხვა ორნამენტებით, განსაკუთრებით იმ სვეტების, რომლებიც ბუხართან და მის პირდაპირ არის. ბალიშებზე გაწყობილია საწარბე ხეები, რომლებიც ერთი მეორეში ბოლოებით ჩაკვეთილ-ჩასმულია. საწარბე ხეებზე ხშირად სიმბოლიურ ორნამენტებს ეხვდებიან: ადამიანის გულს, ნობინადრეთა მარჯვენა ხელს და სხვა. მათზე ვადებულისა ნიყურები. პირველი წყება ნიყურები მომეტებულად რვაკუთხედად იდება ხოლმე და ამიტომ რიცხვითაც რვაა. მეორე და შემდეგი წყება ნიყურებისა უკვე ოთხკუთხედს შეადგენს (ნახე ტაბ. 1 და 3) და თითოეულ რიგში ოთხ-ოთხია. ეს ოთხკუთხედი, რაც უფრო ზევით ადის, თანდათან ვიწროვდება, ასე რომ უკანასკნელი ზევითა ოთხკუთხის განი ერთი ადლის მეტი აღარ იქნება. ნიყურებს შორის გამოტოვებული ცარიელი ადგილები „ფათხებით“ ამოიფიცრება. უკანასკნელ ზევითა ოთხკუთხედს, საიდანაც ბინაში სინათლე ჩადის აქ „ერდოს“ ანუ „კოკოშაკს“ ეძახიან. წინათ ასეთ ერდოზე ცოდნით „ხაფანგების“ გამართვა, რათა ბანზე მოსიარულენი გაუფრთხილებლობით ერდოში არ ჩავარდნილიყვნენ. აგრეთვე მიღებული ყოფილა ერდოს დახურვა სარქველით, რომლისაც, სურვილის მიხედვით, ქვემოდანვე აწვე-დაწვევა შეიძლებაოდა.

ამგვარად შემზადებულ სახურავზე ღრიქებს ჯერ ნაძვის ტოტებით ამოავსებდენ, დააგებდენ ნაფოტს, მოაყრიდენ ბზეს, ეკალს და მისთანას, შემდეგ წითელი თიხით შელესავდენ და როცა გაშრებოდა, მიწას მოაყრიდენ და ტკეპნიდენ. ყოველივე ამის შემდეგ მოდარბაზულად აგებული სახურავი მზად იყო.

ზოგი დარბაზის გვირგვინის წყება 8—10—12 ყოფილა. რამდენად მაღალი იქნება გვირგვინი, ცხადია, იმდენად ჰაერის დამტევი და ნათელი უნდა იყოს თვით დარბაზიც. ამ მხრივ დიდი განსხვავებაა ქართლის და ქვაბლიანის დარბაზებს შორის.

როგორც დავინახეთ, აღწერილ შემთხვევაში მეორე და შემდეგი წყების ნიყურებმა ოთხკუთხედები შეადგინა, რამაც გააადვილა, ერთგვარად, სახურავის დამთავრება. მან ნაკლები წყება ნიყურები მოითხოვა. მაგრამ მოდარბაზების სხვა ვარიანტიც შეიძლება წარმოვიდგინოთ. სოფ. ვალეს ერთ-ერთ დარბაზში დამოწმებულია კიდევ ასეთი გადახურვის მეორე სახე (იხილე ტაბ. 3)¹. აქ საწარბე ძელებიდან დაწყებული ნიყურები რვაკუთხედად აღის ერდომდე ისე, რომ ნიყურების რიგი მეტია, თვით გვირგვინი უფრო ლაზათიანი ჩანს და დაშუქებაც უფრო ძლიერია. ასეთი რვაწახნაგოვანი გვირგვინი ფათხებს თითქმის არ საჭიროებს და ნიყურებიც უფრო მოკლეები აქვს. თვით გვირგვინი უფრო გუმბათის შთაბეჭდილებას ახდენს².

შემოთ ჩვენ მიუთითეთ იმ გარემოებაზე, რომ ქართლში შენახული დარბაზების გვირგვინი განსხვავდება ამგვარივე ქვაბლიანის სახლისაგან. ახლა, როდესაც ვიცით ქვაბლიანის გლეხური სახლის ამ ტიპის გვირგვინის აგების სისტემა, ჩვენთვის შედარებაც ადვილია. როგორც ვნახეთ, ქვაბლიანის გვირგვინი ოთახის კედლებიდან იწყება, ქართლის დარბაზის გვირგვინი კი ოთახის თითქმის შუაგულიდან აღის³, ოთახის კედლებიდან შორს მდგარი დედა-ბოძებიდან. ამიტომ ქართლური გვირგვინები, შედარებით ქვაბლიანურთან, ზომით უფრო პატარაა და ოთახის დაშუქებაც სუსტი აქვთ. არას ვლაპარაკობთ თვით გუმბათის აყვანის, ნიყურების დალაგების შესახებ მაგრამ კიდევ ერთ გარემოებას უნდა მიექცეს ყურადღება ქვაბლიანის და ქართლის დარბაზების გვირგვინების შედარების დროს.

ქართლის დარბაზებში კერა, საცა კი ასეთი შენახულა, ერდოს პირდაპირაა მოწყობილი. ქვაბლიანის დარბაზებში კი უკვე დიდი ხანია, რაც კერა მოშლილია ერდოს ძირში, ოთახის შუაგულში; ცეცხლის ადგილი ბუხარშია გადატანილი კედელთან. თვით კერის მნიშვნელობა, ჩვენის გაგებით, დაკარგულია. ამიტომ აქ ერდო მართოდ მარტო შუქის გამტარებელია და არა შუქის და ბოლის, როგორც ქართლში. მაგრამ, რომ აქაც კერა დარბაზის შუაგულში უნ-

¹ როგორც ჩანს, ყარაბაღის დარბაზებში მხოლოდ ერთი სახის გადახურვა არსებულა, ნახე Ст. Лисициан, К изучению армянских жилищ, Изв. Кав. Историко-археол. института. Т. III. Тиф. 1925, გვ. 102.

² O. von Wesendonk, Archäologisches aus dem Kaukasus. Sonderabdruck aus dem Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts, 1925 გვ. 71—„Die Kuppel über dem Quadrat“.

³ „გლეხური დარბაზი დიღომში“, ტფ. 1922 წ.

და ყოფილიყო, ამტკიცებს ქვაბლიანში შენახული, მსგავსად ქაბაქისა და ოსეთისა, ერდოსთან და ცეცხლთან დაკავშირებული ჩვეულება.

მოხუცებმა ჩვენ გვითხრეს, რომ წინათ საახალწლოდ ოჯახის უფროსი სანოვაგით ავსილი ხონჩით, რომლის კიდეზე სანთლები ენთო, დილა-ადრიან ერდოზე გავიდოდა, შემოილოცებდა, ჯალაბოზაში დაბრუნდებოდა და ჯალაბთან ერთად ბუხრის პირად (ქართლში და ოსეთში კერასთან) სუფრას ვაშლიდა. ჯავახეთში ასეთი ლოცვაც კი შენახულა. იქ, სხვათა შორის, ოჯახის უფროსი ერდოდან ტაბლაზე დალაგებულ პურს ყრის შიგ სახლში და პურის დაცემის მიხედვით წინასწარმეტყველობენ მომავალი წლის შესახებ¹.

განვავარძოთ დარბაზის აღწერა.

კედლებისა და ჭერის ამოყვანით როდი დასრულებულა დარბაზის აგება. ახლა საჭიროა ბუხრის ან როგორც იქ ეძახიან „ოჯაყის“ მოწყობა. ასეთ „ოჯაყს“ შემოსასვლელი კარის პირდაპირ გამართავენ; მის მილს ცეცხლის ბოლი ზევით აყავს. სხვათა შორის „ოჯაყის“ მორთვის აქ დიდ ყურადღებას აქცევენ. „ოჯაყის“ ძირში ფიქალ ქვებს დააგებენ, გვერდზე „ჩაქურგებს“ დაუდგამენ, რომელსაც „ქამარი“ აკრავს (ნახე ტაბ. 3). ქამარი თაღთან ერთად ხშირად მოჩუქურთმებულია, აქვს წარწერები და თარიღიც (ნახე ფოტ. სურათი 2—3)².

„ოჯაყში“ მარჯვნივ სამკვარე ქვაა მოწყობილი, რომელსაც აგრეთვე კერას ეძახიან. თვით კერას კი აქ „ყარაჯას“ უხმობენ, რომელიც სამფებს წარმოადგენს, არის ოთხფეხებიც³. ბუხარშივე, თუმცა იშვიათად, მაგრამ მაინც აქა-იქ შეხვდებით ჯაპვ-ჯინჯილს ქვაბების ჩამოსაკიდად. წინათ ეს ჯინჯილები ხისა ყოფილა. „ოჯაყის“ თავში (მარჯვნივ) საპატიო ადგილი ახლაც კი მიჩნეულია მოხუცთათვის, რომლებიც გოგორდინებზე⁴ დასხდებიან ხოლმე. ამავე ოთახის კედლებში დატანებულია „თაროები“, „სალოგინე“, „დოლაბები“ და „მუსანდარა“ (მუსანდარაში „კიდობანი“ დევს, ხოლო „კიდობანში“ „ჩაქმაჯა“—ძვირფასი ნივთების შესანახავად). აქვე კე-

¹ კოპტანაშვილი, ივერია № 256, 1888 წ.

² დამოწმებული თარიღები „1.2.8“, (ჭიჯრით), „1825“ წ. და სხვა.

³ შედარე სვანური „კარა“, საქარ. მუხ. ეთნოგრაფ. განყოფილების კოლექცია № 50—10/63.

⁴ ნახე საქართველოს მუზეუმის კოლექცია № 46—24/6.

დელთან მოწყობილია „სეკვი“—საწოლი ტახტი (ნახე *ფურცლები* 3 და ტაბ. 2. ვაჭრები).

ადრევე ასეთი დარბაზის ერთ კუთხეში მოაწყობდნენ მომალ-
ლოდ საპატარძლო ოთახს, რომელშიაც ქორწინების დღეებში ნე-
ფე-დედოფალს დასვამდნენ და მოყვრებ-მეზობლები მიულოცავდნენ
ხოლმე. ამ ოთახს „აჯილაკს“¹ ეძახდნენ. აგრეთვე ცოდნით ბნელი
კუნძულების („ბაითელმას“) მოწყობა, სადაც ქალები იმალებოდნენ,
როდესაც შიშინანობა იყო და ოჯახის მამაკაცები შინ არ იყვნენ.

დარბაზში შესასვლელი კარი შენობასთან შეფარდებით პა-
ტარაა. მისი ჩარჩო შესდგება—„ცის“ ანუ „ქუდის“, „ხლურბლის“
და „ამყოლებისგან“. თვით კარი შეკრულია ფიცრებისგან „ბასკე-
ბით“. „ყულაბებზეა“ დაკიდებული და აქვს საკეტი „ზირზა“ ანუ
„ურდული“. იღება შიგ ოთახში.

დარბაზში ცხოვრობს, სადილობს, საუხუმობს და სტუმრებს
იღებს მთელი ჯალაბობა. მხოლოდ ზამთრობით უმეტეს შემთხვევაში
ან ბოსელში ან კიდევ საფურჩე ოდაში გადადიან.

გავეცნოთ დაახლოებით ბოსელს ანუ „ახორს“.

ბოსელი მსხვილ-ფეხა საქონლისთვისაა დანიშნული. სამცხვარო
კი სხვაგანაა მოწყობილი². აქვეა ხბორების დასაყენებელი; გამარ-
თულია „ბაგეები“ და შუაში მოწყობილია „სანარცხელი“ (ნახე ტაბ.
1 და 2). საქონელი სვეტებზეა ხოლმე მიბმული ჯინჯილით ან
„წნელ-ხილით“, რომელიც თავის მხრით მიმაგრებულია საუღლე
„თავკარზე“. როგორც თვით ბოსლის სახურავი?

მას შემდეგ, რაც ბოსლის კედლების ამოყვანა დამთავრდა,
ისევე როგორც დარბაზისა, აქ ოთხი წყება სვეტები იდგმება. კედლე-
ბთან დაბალი, ხოლო ორი წყება მაღალი, ბოსლის შუაგულთან ახლო.
დაბალ სვეტებზე საწარბე ძელებს გასდებენ, ხოლო მაღლებზე „ყოშა-
დებს“. საწარბებსა და ყოშადებზე ერთი მეტრის მოცილებით ერთი
მეორისაგან გაიდება „ყოშაშებზე“, ამათზე ჭერები გაიმართება. ყოშა-
დებზე კვანტები მოეწყობა და შემდეგ ფათხებით ამოიფიცრება. ერთ
ერთ ფათხას ჩაქრილს დატოვებენ, რაც ერდოს მაგივრობას გასწევს.
ამ დახურვას აქ „ბოსლის დახურვას“ ეძახიან. ასეთი დახურვის გამო,
ბოსელი თუმცა ჰაერმტვევი კი არის, მაგრამ დარბაზთან შედარებით
ბნელია. ამ წესით აგებული ბოსლის სახურავს იმგვარადღე შეამზა-

¹ საბაას ახსნით: „აჯილა—საქორწილე ტახტი“. ლექსიკონი. ტფ 1884 წ.

² სხვათა შორის ეს ასეა ახალქალაქის მახრაშიც, Грикурба.

დებენ ნათქვამით, ბზით, თიხითა და მიწით, როგორც ეს აღვწერთ „მოდარბაზების“ დროს.

ასევე და კიდევ უფრო სადაა საბძელისა და ბაკის ჭერები. მათი გადახურვა იმავე სახისაა, როგორც კარაპანის (იხილე ზემოთ). ამ გადახურვას „ჩალმა დახურვა“ ჰქვია.

საკუქნაო ისევეა მოდარბაზული, როგორც დარბაზი. განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობს, რომ დათლილი ნიყურების მაგივრად აქ, საკუქნაოში, ძელები მრგვლად არის გამოყენებული, ან კიდევ შუაზედ პობილი, ეგრეთ წოდებული „გარსის“ სახით.

საფურნე ოდის გადახურვა განსხვავებულია. მასში სინათლე ზემო-გვერდიდან ჩამოდის, ასე რომ თვით გადახურვა განსაკუთრებული ოდური ტიპის სახურავს წარმოადგენს ოდურ სახლებში გვხვდება და ამიტომ აქ არ ვეხებით.

ასეთი გლეხური სახლის ბანზე¹ ქვაბლიანში ხშირად კალო იმართება და მასზე სოფლები ჩვეულებრივად კარიდან კარზე გადადიან².

აი, ასეთია ზოგადი სახე აქაური გლეხის სახლის ერთი ტიპისა. ისიც უნდა ითქვას, რომ არსებობს აქ წარმოდგენილი სახლის ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი ვარიაციები. მაგალითად ზოგიერთი მათგანი წარმოდგენილია უბაკოდ და უსაკუქნაოდ. ასეთ შემთხვევაში პირველის მოვალეობას კარაპანი ასრულებს, ხოლო მეორისას იგივე დარბაზი. მაგრამ ეს სხვაობა არსებითად გლეხური სახლის ამ ტიპის სახეს ვერ ცვლის.

საერთოდ კი უნდა შევნიშნოთ, რომ ამჟამად ქვაბლიანის ხეობაში მთლიანი დარბაზის ტიპის სახლის მოპოვება ძნელია. ძველი, დიდი ოჯახები უკვე დარღვეულია, მოთხოვნილება ერთ ჭერქვეშ რამოდენიმე თაობის ერთად ცხოვრებისა აღარ არსებობს, რომელ მოთხოვნილებას გლეხის სახლის ეს ტიპი სავსებით აკმაყოფილებდა (შეადარე გეგმაზე მოცემული ხაზთსადარი ტაბ. 1.), ხოლო გაყოფვის დროს შექმნილი ერთეულები, ვინ სად ეწყობა და ვინ სად. ყოველი მათგანი თავისი ხევიანი სახლის წილის გადაკეთებას ისწრაფის. სოფ. არალში 1922 წელს კიდევ ყოფილა მთლიანი სახის დარბაზი, რომელშიაც ოთხმოცი სული ცხოვრობდა. 1923 წელს ოჯახის შემადგენელ წევრებს ეს სახლი დაუყვიათ ისე, რომ უზარმაზარი დარბაზული ოთახის გარდა სხვა აღარა დარჩენილა რა. ახალი დარბაზების აშენებაზე ლაპარაკიც მეტია. მოხუცების თქმით ამჟამად შენახული

¹ ტერმინი ბანის წარმოშობის შესახებ ნახე Н. М а р р, Опред. яз. втор. категории ах. Пт6. 1914, გვ. 36—37.

² შეადარე Haxthausen, op. c. I. T. გვ. 188.

დარბაზებიც წინაპართა — შესამე — მეოთხე თაობის მიერ არის აგებული. ჩვენს შეკითხვაზე, თუ შემდეგ რათ შეწყდა ამგვარი ბის შენება — გვიპასუხეს, რომ „შემა“ (ხე) დაძვირდა.

ახლა ვიკითხოთ, რას ნიშნავს ტერმინი დარბაზი და რა მნიშვნელობას აძლევს მას თვით ხალხი.

როგორც ვიცით ეს სიტყვა სპარსულია. *توراج* — ნიშნავს „Thor als Thorweg, öffentlicher Platz (იხილე Zencker, Arabisch-persisch-türkisches Wörterbuch). სიტყვის ეს მნიშვნელობა კარგად უდგება ჩვენს საისტორიო-სალიტერატურო ძეგლებში შენახულს ტერმინებს — „დარბაზობა“, „წესი და რიგი დარბაზისანი“, რაც ჩვენს „კარს“, „კარისგარიგებას“ — აღნიშნავს. სხვათა შორის უნდა ითქვას, რომ ჩვენს ციხეებში, სადარბაზო, საბჭო ოთახი ციხის შესავალ კარებთან იყო. მაგრამ რა აზრით უნდა მიკუთვნებოდა ეს განსაზღვრული მნიშვნელობის მატარებელი სიტყვა გლეხის სახლს?

პირველ ყოვლისა უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს ტერმინი ქვაბლიანის ხეობაში მთელს ნაშენობას, სახლს კი არ აღნიშნავს, არამედ სპეციალურად იმ დიდ ოთახს ჰქვია, რომელსაც მოდარბაზული სახურავი აქვს. მართალია მოდარბაზული სახურავი აქვს აგრეთვე საკუჭნაო ოთახსაც, მაგრამ იქ კერი უფრო დაბალია, ამოყვანილია მრგვალი და გარსიანი ძელებიდან და ამიტომ ისეთ შთაბეჭდილებას ვერ ტოვებს, როგორც დარბაზი. ამასთანავე არ უნდა დავივიწყოთ, რომ საკუჭნაო ზაფხულობით სტუმრების დასასვენებელიცაა და ამიტომ მოდარბაზება მასაც შეეფერის.

მთელს ნაშენობას აქ სახლს ეძახიან და მხოლოდ და მხოლოდ გვირგვინიან, მოდარბაზულ ოთახს დაერქმევა დარბაზი. გაყრილობის დროს უფროს ძმას უმცროსები ასე მიმართავენ: „შენ დარბაზი (როგორც საუფროსო) და ჩვენ ოდაო“ (საფურნე). აქაური ძველი კაცების წარმოდგენაში დარბაზი ისეთ შენობასთან არის დაკავშირებული, რომელსაც, უთუოდ, ფანჯარა შუაში აქვს. აქვე სოფლებმა აგვიხსნეს, რომ სადარბაზოდ წასვლა ნიშნავს: „საბაასოთ წავალ, მტერ-მოყვრობის საქმის გასარჩევად“, — დაახლოვებით ისევე, როგორც საბა ხსნის „დარბაზობა საალერსოდ სხვის სახლად მისვლა“ — არისო¹.

აღსანიშნავია, რომ მოგზაურებს, რომელთაც ჩვენ ძველებური სახლების აღწერილობები დაგვითხოვეს — გლეხის სახლები დარბაზებად მოხსენებული არ აქვთ. არც იმათ, რომელთა აღწერილობა და

¹ საბა, op. cit.

სურათები ამჟღავნებენ, რომ დარბაზის ტიპის სახლებთან გვაქვს ~~საქართველოში~~ მაგალითად—ჰაქსტაუზენი, პანტიუხოვი და სხვები. გაზონაკლის ~~სახლი~~ მოადგენს მხოლოდ ტფილისის მოქალაქური დარბაზის დარბაზებად მოხსენება ა. ნეგრის და მედიჩის მიერ. პირველი მათგანი ამბობს, რომ „შეძლებულნი მოქალაქენი სახლზე მიაშენებენ ხოლმე „დერბაზს“ (Derbaz) ეგრეთწოდებულს საკმაოდ დიდ თაღებსა და ოთახებს... დღის სინათლე მხოლოდ ზემოდან ჩამოდის“¹, ხოლო მეორე აღნიშნავს: „ყველა ნათვანის (სახლების) სახურავს ეწოდება „დარბაზს“².

მეს-კათოლიკეთა მიერ წარმოებულ მიწერ-მოწერაში რომის პაპთან მე-17—18 საუკუნეებში ეროვნულად არ შეგვხვედრია ტერმინი დარბაზი, სახლის აღსანიშნავად, მაშინ როდესაც სიტყვა სახლი³ (უძველესი ქართული ტერმინი)⁴, ოდა („ოდის ქირა ბილა წაართვა“, „მაბეინი ოდა“)⁵ და ოჯახი⁶ ხშირად არის ნახმარი.

¹ Л. Меликсет-Бсков, Старый Тифлис в описаниях А. Негри и М. Меличи, Тбс, 1918 წ. 2—3, გვ. 107.

² А. Меликсет-Бсков, op. c. 109.

³ შუშანიკის ცხოვრება, საქართველოს სამოთხე, სპბრლი გვ. 183, 187; სერაპიონ ზარხმელის ცხოვრება, ქართული მწერლობა (მოსე ჯანაშვილისა) ტფ. 1909, გვ. 38 სახლის ეტიმოლოგიისათვის—ნახე Н. Марр, Осн. Таб. к гр. древнегруз. яз. СПб. 1908 გვ. 5. შენიშვნაში, სადაც ეს სიტყვა შეფარდებულია ებრაულ და არაბულ ძირებთან ეროის მხრით, ხოლო მეორეს მხრით ჭანურ თ-ზორ-ისთან; მისივე, Древнегруз.-русс. словарь к 1-2 гл. св. Мира, СПб 1913. აქაც სახლი ახსნილია, როგორც სამთაწმომენიანი ძირი.

ამ სიტყვის მნიშვნელობისათვის ნახე ივ. ჯავახიშვილი, Государственный строй др. Грузии и др. Армении გვ. 31 და შემდეგი. ს. კაკაბაძე, სახლში სა-ს პრეფიქსად თვლის. ხლ ძირს ის უკავშირებს სვანურ ქორს, რაც ნაშნაქს ოჯახს და სახლს და რომელიც იგივე სვანური ყორ=კარი, ეზო არისო (ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, საისტორიო მთაბე, ტფ. 1924 წ. I გვ. 87-88. საყურადღებოა, რომ სიტყვა კარის ადრინდელი მნიშვნელობაც შენებულობასთან უნდა იყოს დაკავშირებული, ნახე Н. Марр, Первый средиземноморский дом и его родственные названия у греков μαγαζον, у римлян atrium, ИАН, 1924, გვ. 231. სააღლისძნოა, რომ სიტყვა კასრიც შენებულობას აღნიშნავს—ნახე წმ. ნისიმეს ცხოვრებაში კასრი სახლ-მღვიმეს მნიშვნელობით (მ. ჯანაშვილი, ქარ. მწერ. ტფ. 1909, გვ. 73). საბასაც ახსნილი აქვს კასრი, როგორც „სახლი მოპრო, სათავის წინაო“ და კასრაიცი—როგორც „მცირე სახლი“. „ქართლის ცხოვრებით“—აც არჩილ მეფემ ააგო კასრი (მარ. დედ. ვარ. გვ. 260).

⁴ მთ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქა-თველთა შორის, ტფილისი 1902 წ. გვ. 454, 55.

⁵ Ibid., გვ. 44, 455.

⁶ Ibid., 456.

ამავე ხანებში (მეჩვიდმეტე საუკუნე) ეს ტერმინი იხმარება ქაბლიანში საქართველოში. იქ როგორც ჩანს, დარბაზები ფეოდალების განუყრელ ნაწილს შეადგენდა. მაღაქია კათალიკოზ-გურიელი იადგარის მინაწერში ასე წერს: „ამის გარეთ მათხოჯს სასახლე გამიკეთებია და შემიმკვია საყდრითა, ტახტითა დარბაზითა, დიდის შეფასახლითა, საწოლის სახლითა და კიშკრითა და მისი ჯიხურითა“¹.

მაგრამ არსებობს ერთი ძველი აღწერილობა, რომელშიაც ტერმინი დარბაზი მართლაც იხმარება გლების სახლის აღსანიშნავად ყაზახის მაზრაში. ეს აღწერილობა მოთავსებულია 1836 წელს პეტერბურგში გამოცემულ წიგნში, რომლის სათაურია: *Обозрение Российских владений за Кавказом** (СПБ. ч. I, გვ. 231). მოვიყვან ამ ადგილს: „Жилища тамошняя (ყაზახის დისტანცია) суть дорбазии.. для поддержания потолка укрепляют внутри 4 деревянных столба; крышу делают обыкновенно круглою“.

შეორეს მხრით აღსანიშნავია, რომ ყარაბაღში ამგვარი ტიპის გლებური სახლი თათრულ სახელწოდებას ატარებს — *ყარაყაი*, რაც „შვეს სახლს“ ნიშნავს². „*ყარაყაი*“ იქ მხოლოდ იმ საფარს ქვია, რომელიც შესავალ კარებთანაა მოდგმული სახლის შიგ³. ამგვარად ეს უკანასკნელი სიტყვა საფარ-შესასვლელი საკმაოდ გადმოგვეცემს მისი სპარსული ექვივალენტის პირვანდელ მნიშვნელობას.

უკანასკნელად კიდევ ერთ აზრს დავასახელებთ დარბაზის შესახებ. კ. ჰანის მოწმობით: „Der Darbasi, der ist eine steinere Hütte, befindet sich in der Regel in der Nähe des Chati. Dort versammeln sich die Diener am Heiligtum“⁴.

როგორ უნდა იქმნეს გაგებული ტერმინი დარბაზის შესახებ ზემოთ წარმოდგენილი ცნობები. მიუხედავად არსებული წინააღმდე-

¹ აღ. ხაზანა შვილი, გუჯრები, ქუთაისი 1891 წ. გვ. 145.

² ვახუშტის მოწმობით ფეოდალთა დარბაზები ქართული რიგისანი არიან. ის სწერს: „სანოვაგე ქართველთა და კახთა უმეტეს ყიზილბაშთა რიგისა, ზოლო მესხთა-ურუმთა და იმერთა ურუმთაგან შერეული; და სასახლეთა შენებანი მათივე რიგისა და არღარა ქართული, თვინიერ დარბაზისა“. *Descrip. géographique...* გვ. 38.

³ Ст. Лисициан, *op. cit.* გვ. 99.

⁴ *Ibid.*, გვ. 103.

⁵ K. von Hahn, *Bilder aus dem Kaukasus. Neue Studien zur Kenntnis Kaukasiens*, Leipzig, 1910 გვ. 204. Byhan-ის მიერ მოხსენებული „დარბაზები“, როგორც ხვესურთა ხვეის-ბერის და დევანოზის მსახურები, გაუგებრობაზეა დამყარებული (Byhan, *op. cit.* გვ. 74).

გობებისა, რომელიც ამ სიტყვის სხვადასხვა მნიშვნელობაშია გამოყენებული, — აშკარაა, რომ დარბაზი ხალხური ვაგებით ერთის მხრივ ისეთ ბინას ეწოდება, სადაც შეიძლება მეტრ-მოყვრობის საქმის გარჩევა, ხოლო მეორე მხრივ, ეს ისეთი შენობაა, რომელსაც „მოდარბაზულ“ — მოგვირგვინებული სახურავი აქვს და შუქი ზემოდან ჩამოედის. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ გვირგვინიანი სახურავი ერდოს და კერის კულტთან დაკავშირებით სარწმუნოებრივი ხასიათის მატარებელია და მეტად საგულისხმო გარემოებას წარმოადგენს. აქ გვირგვინიანი სახურავი ერთგვარი „სახეიმო“ გზაა ზეციური შუქის მისაღებად მორთული ¹.

მაგრამ ეს უკანასკნელი მიდგომა საკითხს სვამს თვით გვირგვინიანი („დარბაზული“) სახურავის წარმოშობის შესახებ, რომელიც თავისთავად მრავალ სხვა საკითხთან არის დაკავშირებული; მაგ.: რამდენად ძველია დარბაზული ტიპის სახლი (ბუნებრივი გარემოს გავლენის საკითხი ამასთან დაკავშირებით უნდა დაისვას), რა კავშირი აქვს დარბაზულ გადახურვას გუმბათოვანთან, რას იძლევა „დარბაზების“ შედარება მღვიმეებში შენახულ სახლებთან (უფლისციხე, ვარძია, ვანის სამეფოს დასავლეთის ნაწილი) და სხვა. ² საძწუხაროდ ამ საკითხს გადაჭრა მათი შეუსწავლელობისა და გამოქვეყნებული მასალის მეტისმეტი სიმცირის გამო ჯერ-ჯერობით შეუძლებელია. ამიტომ ჩვენ იძულებული

¹ „გლეხური დარბაზი დილოში“ გვ. 1.

² განათხარი მასალა ძველი სახლების შესახებ მეტად მცირეა. ჩვენ შევიძლია დავასახელოთ მხოლოდ: F. Bayern, Untersuchungen über die ältesten Gräber und Schatzfunde in Kaukasien, Suppl. zur Ztschr. f. Ethnologie der B. G. J. Anthr. 1885, გვ. 31, სადაც ის „რედკინლაგერში“ აღმოჩენილ სახლებს და სამთავროს ქვედა სართულის გუმბათოვან სამარხებს ადარებს მიწურ სახლებს; ნახე აგრეთვე E. Такайшвили, Археологические экспедиции, раз. и зам. В. II, გვ. 81, 84. მცხეთაში ნავთსადენთან აღმოჩენილი სახლების შესახებ; აგრეთვე გათხრა საგურამოში 1924 წ. — Von Wesendonk, op. c. გვ. 51—52. მღვიმეების საცხოვრებელ ბინებთან შედარებისთვის ნახე Lehmann-Haupt, Armenier einst und jetzt. Bri. 1910. გვ. 102. აგრეთვე Byhan. op. cit. გვ. 680—81; Arthur Haberlandt, Die Volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung Buschan-ის Illustrierte Völkerkunde B. II. Zweite Teil, გვ. 406; გუმბათოვან და გვირგვინიან სახურავისათვის — J. Strzygowski. Baukunst der Armenier und Europa, Wien 1918. B. II. გვ. 619 და შემდეგი; Strzygowski-ს მოსაზრებათა შესახებ ნახე მეტად მნიშვნელოვანი შენიშვნები დარბაზის გვირგვინთან დაკავშირებით G. Tschubinaschwili. Die christliche Kunst im Kaukasus und ihr Verhältnis zur allgemeinen Kunstgeschichte, Monatsheft für Kunstwissenschaft, 1922 № 7—9. Br. გვ. 226; von Wesendonk, op. c. გვ. 71.

ვართ წამოყენებულ პრობლემებს გვერდი ავუხვიოთ და ამ ნიშნით მასალებით დავკმაყოფილდეთ, რომელიც აქ გვაქვს შემოტანილი. აქ მოყვანილი აღწერილობითი და ეთნოგრაფიული მასალები კი ზოგიერთ მოსაზრებებს გვიკარნახებს, რომელთა დამაჯერებლობა, საგნის პერსპექტიული ათვისების მიხედვით, საგნებით პრობლემატურად როდი უნდა მივიჩნიოთ. ეს მოსაზრებები შემდეგია:

ერთის მხრით, გლეხური სახლის დარბაზული ტიპი, როგორც ის წარმოდგენილია ქვაბლიანში, სოციალური მომენტით დაკავშირებული უნდა იყოს დიდ, გვაროვნულ ოჯახთა არსებობასთან, რამდენადაც ის ოჯახის მრავალ წევრთ იტევდა და სადაც კერის გარშემო (ძველად) ოჯახის წევრები (აგრეთვე გვარის) „თავს იყრიდნენ ბტერ-მოყვრობის საქმის გასარჩევად“.

მეორეს მხრით, მასში ჩვენ გვაქვს მოცემული სარწმუნოებრივი ელემენტები—მოდარბაზებასთან და კერა და ერდოსთან დაკავშირებული კულტი, რომელიც, შეიძლება, ზე- და ამქვეყნიური ცეცხლის თაყვანისცემის ანარეკლს წარმოადგენდეს. ამ მოსაზრებას აძლიერებს აგრეთვე დარბაზებში შენახული სიმბოლური ორნამენტები, განსაკუთრებით ქართლში დაცული სახეები.

მხოლოდ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ მაინცდამაინც ეს მოსაზრებები ჯერ-ჯერობით საბოლოო და გაზოგადებულ დასკვნებად არ შეიძლება ჩაითვალოს, ვიდრე სტაციონარულად შესწავლილი და სათანადოდ შედარებული არ არის, ყველა, როგორც საქართველოში, ისე მის მეზობელ ხალხებში, შენახული დარბაზული ტიპის სახლები, ვიდრე არ შემოკრებილა მათთან დაკავშირებული ეთნო-არქეოლოგიური მასალა და არ გაღრმავებულა მათი მეცნიერული დამუშავება.

The peasants house in Quablian.

By G. TSCHITAIA (Sommary).

The peasants' dwellings in the Quablian strait are divided into three principal types: the „darbazuli“, „oduri“ and the „lazuri“ or „khanuri“.

The peasants' darbazuli have many curious peculiarities in comparison with the same kind of buildings in Kartalinia. The Quablian „darbazuli“ is a complete building. It consists of a shed (Karapani) with a dairy (sardzié) and a big box for keeping corn (hambari).

Then come the lumber-room (sakuchnavo), the room for the instruments of rural economy (baki), the lodgings (darbazi), the room (sapurne), the stables for cattle and horses (bosseli or „ahori“) and the hay-stores (sabdzei). The Kartalinian darbazi are simply lodgings without any service premises. The difference between the two types of houses is more striking, when attention is paid to the covering, the roof, which in the Quablian darbazi is „crown-like“ and bears a special name: „modarbazuli“. This covering begins immediately from the walls of the room, therefore gains in size and increases the quantity of light coming through the roof and the air capacity of the room.

Most interesting is the system of erecting the crown-like vault.

Except the ordinary way of building tech vaults with tetragons, the „crowns“ are erected with octagons. Buildings with such roofs have more air and light. The roof, by itself leaves the complete impression of a crown. Thus arises no doubt the comparison between these coverings and the „cupola-like“ vaults.

The descriptive and ethnographical materials here exposed, as well as the analysis of the term „darbazi“ in a perspective, light, point out the following: 1) the darbazi-type of such peasants dwellings as we see in the Quablian strait, taken in its social meaning, must be referred to the patriarchal epoch, when the darbaz used to gather around its hearth numerous members of a family, or tribe for the purpose of debating the most important questions. 2) the orifice for light (erdo) in the roof, of the peasants, darbazi combined with the hearth (Kera) are relics and religious elements, which might be considered as connected with the worshipping of celestial and terrestrial fire. This opinion finds its affirmation in the symbolical ornaments of the Kartalinian darbazis. But all these reflections cannot be considered as definitive conclusions, as long as the peasants' dwellings in the darbazi type are not all studied in Georgia and in the neighbouring countries, and the archeo-ethnological materials are not all collected together and examined scientifically.

.....

ეზრამ მცირის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან

იერუსალიმში ყოფნის დროს 1923-1924 წ.წ. დეკემბერ-იანვარში, როდესაც მე ხსენებული ქალაქის ბერძნული საპატრიარქო წიგნთსაცავის ქართული ხელთნაწერების კატალოგის¹ შესადგენად ვმუშაობდი, ჩემი ყურადღება ბუნებრივად მიიქცეის წინა- და ბოლოსიტყვებმა (კოლოფონებმა), რომლებიც ქართველ მწერალს ეფრემ მცირეს თავის ნაწარმოებთათვის დაურთავს. გულმოდგინე და განსწავლული მწერლის ლიტერატურული მოღვაწეობის ამ მნიშვნელოვანმა ნაწყვეტებმა ჩვენამდე მოაღწიეს მხოლოდ იმ ხელთნაწერებში, რომლებიც ოდესღაც იერუსალიმის ჯვარის მონასტერში იყო დაცული, ეხლა კი ბერძნულ საპატრიარქო წიგნთსაცავში ინახება. მაშინ ჩემს განკარგულებაში მეტად მცირე დრო იყო და ამ გარემოებამ ხელი შემიშალა დასახელებული ტექსტების პირი გადამეღო. ეს ამბავი სამწუხარო იყო მით უმეტეს, რომ ეს ძეგლები, თუნცა მათი მნიშვნელობა ცხადი გახდა ქართველთმეტყველთათვის მაშინვე, რაც ისინი ნ. მარმა აღმოაჩინა, დღემდის არ გამოქვეყნებულა, გარეშე იმ მცირე ცნობებისა და რუსული თარგმანის სახით შესრულებული მოკლე ექსცერპტებისა, რომელნიც ნ. მარმა შემოიტანა თავის „წინასწარს ანგარიშში“². მაგრამ, ბოლოს, ყველა დაბრკოლება დაძლეულ იქნა ფოტოგრაფიული აპარატის შემწეობით, და მე ეხლა საშუალება მაქვს გამოვიყენო ზემოაღნიშნული ტექსტები ჩინებული ანაბეჭდების (თეთრად შავზე) გზით, რომლებიც შემდეგ მივიღე იერუსალიმიდან ამერიკული არქეოლოგიური სკოლის დირექტორის დ-რ W. T. Albright-ისა და ფოტოგრაფის ბანილარსონის თავაზიანი ყურადღების წყალობით.

¹ ეს კატალოგი გამოცემულია ფრანგულად *Revue de l'Orient Chrétien* ში შემდეგი სათაურით: „Catalogue des manuscrits géorgiens de la bibliothèque patriarcale à Jérusalem“, 3-e série t. III (XXIII) (1922-3) pp. 345-413; t. IV (XXIV) (1924) pp. 190-210; t. V (XXV) (1925) pp. 336-404. — ქვემოთ ხელთნაწერების №-ს ამ კატალოგის მიხედვით არის ნაჩვენები.

² Н. Я. Марр. Предварительный отчет о поездке на Синай и в Иерусалим [„Сообщения Прав. Палест. общ.“, т. XIV, ч. 2], გვ. 1-51, ნახე განსაკუთრებით გვ. 28-29.

წინამდებარე გამოცემაში წარმოდგენილია შემდეგი კუშმენტი:

1) „დავითის“ თარგმანების შესავლის ბოლო. ეს ტექსტი გამოცემულია მარტივლის ხელთნაწერების მიხედვით პ. ინგოროყვას მიერ ე. თაყაიშვილის წერილში (ძვ. საქართველო, ტ. III, განყ. 1, გვ. 243—269). პ. ინგოროყვას გამოცემას აკლია ბოლო, რადგან მის ხელთ მყოფი ყველა ხელთნაწერი ნაკლული იყო. ჩვენ ან ნაკლულ ადგილს ვაქვეყნებთ იერუს. № 1 ხელთნაწერის მიხედვით, ფფ. $2r_1-7r_2^1$.

2) „თარგმანებაჲ სამოციქულოჲსაჲ“-ს შესავალი: გამოცემულია № 16 ხელთნაწერის მიხედვით, ფფ. $1v_1-3v_2$. ეს ხელთნაწერი დაზიანებულია სინესტისაგან და ზოგიერთ სვეტში სტრიქონები აღარ განირჩევა ხან ნაწილობრივ, ხან მთლიანადაც.

3) შესავალი „ათექუსმეტთა სიტყუათა გრიგოლის ღმრთისმეტყულისათაჲ“-სა, რომლის თარგმანი და სქოლიებიც ეფრემ მცირეს ეკუთვნის. გამოცემულია № 43x ხელთნაწერის მიხედვით, ფფ. $1r-4r$. ხელთნაწერი მეტად დაქმულია ჭიისაგან და, საზოგადოდ, ძალიან დაზარალებულია ცუდი ხმარებისაგან: ექვსი სტრიქონის ნაწილი $1r-1v$ გვერდებზე დაღუპულია მთლიანად.

4) იმავე გამოცემის კოლოფონი: იბეჭდება № 13 ხელთნაწერის მიხედვით, ფფ. 249r. ეს ტექსტი შენახულა მთლიანად.

ზემოთდასახელებული ნაწყვეტების ტექსტი იბეჭდება ისე, როგორც იგი მოცემულია ხელთნაწერებში; ქარაგმები მაინც გახსნილია. ორიოდ შემთხვევაში, როცა აღდგენილი ფორმა უნდობლობას ან ყოყმანს იწვევდა, ხელთნაწერის ტექსტი ქარაგმითვე დავტოვეთ. დაკლებული ასოების მიახლოებებითი რაოდენობა გადმოცემულია წერტილის რიგით, ფურცლის დაკარგული ნაწილი კი—კვადრატული ფრჩხილებით. ხელთნაწერების მართლწერა უცვლელად დავტოვეთ, მხოლოდ ყველა იმ შემთხვევაში, როცა უეკომპლექსი ქარაგმაგახსნილ სიტყვებშია მოცემული, ჩვენ ეს ჯგუფი სისტემატურად გადმოცემული გვაქვს Inlaut'-სა და Auslaut'-ში, როგორც უკ: ცნობილია, რომ

¹ ტექსტის გამოცემული ნაწილის ჩვენს ხელთნაწერებთან შედარების შედეგებს (მნიშვნელოვანს უმთავრესად ეფრემისეული მართლწერის დადგენისათვის) ადგილის ეკონომიისათვის აქ აღარ ვაქვეყნებთ.

ასეთი იყო ჩვეულება თვით ავტორისა და ასევე სწორენ ამ კომპლექსს უწყებულ ხელთნაწერთა გადამწერლებიც¹.

Harvard University
Cambridge, Mass.

გიორგი მკირი

„თარგმანიზეა დავითისი“

(შესავლის ბოლო)

დამარღუპველ ექმნა: და რომლითა იგი ერთა მოინადირებდა: უმრავლესნი თვსთა მიმდგომთაგანნი ჩუშნთა ამათ ერთა შეაერთნა: რამეთუ არა თუმცა მას ეწყო პირველად თხზვად სიტყუათა: და შკირდებოდა ეკლესიასა გვრგვნი იგი მრავალთუალოვანი სიტყვთა დიდისა მის ღმრთის მეტყულისადათა: რამეთუ არა აქუნდა ჩუშულგება მეტსა და მრავალკელოვანსა რასმე სიტყუა მკვერობასა შესლვად ეხოთა უფლისათა: ხოლო ვინაჲთგან შეეშინა წინამძღუართა ეკლესიისა იათა: ანუ უკუტ მეტნობაჲ სიტყუათაჲ უმეტესობად ქადაგებისა წინააღმდეგობათაჲსა შეერაცხოს: და მიიზიდნეს მრავალნი ამის თვსცა ქნარი იგი სულისა წმიდისაჲ. ენაჲ დიდისა მის ღმრთის მეტყულისაჲ ყვეს დამკსნელ ყოვლისაჲე კელოვნებისა სიტყუათაჲსაჲ: ესრეთ უკუტ ჯეროვნად განგუტცხადების რიცხულობაჲ. რომელთამე ფსალმუნთა დავითისთაჲ მათ გან რომელნი ზედა მიწვევნი მცენიერ არიან ენასა ებრაელთასა:.

ჯერ არს უკუტ რაჲთა უწყოდით ესეცა: ვითარმედ დაღაცათუ მრავალნი იცილობებიან წიგნისა თვს ფსალმუნთაჲსა ვითარმედ არა ყოველნი დავითისნია: არამედ უმრავლესნი და ჩუშნნი ყოველნი ერთკმა არიან: ვითარმედ ყოველნივე დავითის მიერ თქუმულ არიან: არღაცათუ რომელნიმე სხუათა ვიეთმე პირსა მთავართა და საგალობლად მიუცემიან: არამედ სიტყუაჲ ყოველი მისი არს: ასორმეოცდაათთავე ფსალმუნთაჲ: და ზედაწარწერილნიცა ყოველნი მისნი არიან: და არა სხუათა გან მოპოვნებულნი: ვითარ იგი თქუმულ არს ვიეთგანმე. და კუალად დიაფსლ მჲ მისივე არს. და ორთა პირთა გულის კმა გკყოფს: ანუ ცვალებასა სიტყუათა ძლისსა: ანუ ქცევასა კილოჲსა საგალობელისსა: რამეთუ მრავალნი მწყობრნი მგალობელნი დაედგინნეს წინააღმდეგმეტყულისა დავითს აღსაშენებელად ერისა: რომელნი იგი მრავალსახეთა კმათა ქცევითა საწადელ კაცთა ჰყოფდეს:

¹ ამ ნაწყვეტების ზოგადი განხილვა შინაარსის მხრით იხ. კ. კეძე-ლიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I (ტფილისი, 1923), გვ. 83-267-269, 276-279.

ლისა ებრი მოწუბობა და ამიციავს. დიდისა მის მო- ძღურისა და ყოველთა ეკლესი- ათა ჩუწნთა მნათობისა. გიორგი მთაწმიდელისა საუკუნოდ მოკ-	5
სენებულისაჲ. მე უნდოსა მტუტრსა წმიდათა ფერკთა მ- ათთასა მათივე თარგმანილი სა- ქმე მოციქულთაჲ: კათოლიკ- ენი და ებისტოლენი წინა-	10
მესხნიან: და სამოციქულოჲ სიტყუაჲ მიერ დამიწერია: რაჲთა არა მე- ორედ თარგმნილად შეი- რაცხოს წიგნი სამოციქულოჲ:.	15
ხოლო ვინაჲთგან ბერძენთა ე- ნაჲ უფსკრულ ღრმა არ- ს: და იგივე და ერთი სიტყუაჲ მრავალსა პირსა აღიარებს.	
და უპირატესად ყოვლისა მ- ას ადგილსა ზედამიწეენით	20
გამოიკულევს წმიდაჲ იოვანე ოქ- როპირი და განცხადებულ- ად უსკუტელ ჰყოფს ვითარ-	
ებასა მისსა: ამათ ესე- ვითართა ღრმათა ადგილთა	25
სადაცა უკმდა შეცვალე- ბაჲ. და სხუტბრ ცვალებაჲ სიტყუასა სამოციქულოსა ქართ- ულსა: რომელი მაშინ და ძლით	
გულის კმა იყოფებოდა. ოდეს სამნი გინა ოთხნი თარგმ-	30
ანნი პავლისანი. და ეგ- ოდენნივე ლექსიკონნი. ესე არიან ღრმათა წიგნურთა	
სიტყუათა ანბანსა ზედა განწ- ყობილნი სიტყუანი: ერთად	35
შემოვკრიბნი: მაშინ და ძლი- თ მოუბოჲ ქართული	

- მსგავსებული სიტყუაჲ: და
ესევეითარნი სიტყუანი სადაცა
შემიცვალებიან კიდესა. სტ-
იქონისასა იოტაჲ დამისუა-
- 5 მს: და შინა სიტყუასა წინ-
აჲთ ესე. ვითარმედ უსაკუთრეს,
....ესრეთ: აწ უკუტ სა-
დაცა კიდესა სტიქონისასა. ა-
ნუ სიტყუასა ზედა იოტაჲ ჰპო-
- 10 ო: და სიტყუასა თანა უსაკუ-
თრესი: ცან ვითარმედ მცირედ ცვა-
ლებაჲ ჰნებებია მას სიტყუასა:
რომელი იგი წმიდასა მამასა ჩუშნსა გიორგის:
არა ეგოდენ სხვსა რაჲსამე
- 15 მიზეზისა გან. რაოდენ ძუტლ-
ისავე პავლისა წაყოლი-
სა გან დაუტეობია: რამეთუ პირველნი
დავითნიცა. რომელ ახლად ეთარ-
გმნნეს: მრავალი სიტყუაჲ ძუტლ-
- 20 ისა ჩუტულებისადა მიეყვ-
ანა: ვიდრემდის უკუანაჲსკნელ დიდ-
ძალ მის მოღუაწისა გიორგი
დაყუდებულისა იძულებით
ბრძანებითა. კუალად უსრულე-
- 25 სად. და უწმიდესად ეთარგმნნეს:
ამით მიზეზითა ვჰგონებ ს-
ამოციქულოჲსა ამის წ-
იგნისასა: ვითარმედ რომელი მრავალ-
სა პირსა აღიარებდა. იგი
- 30 ძუტლისა ვე თარგმნილი-
სადა მიუყვანებია. და მეცა
ეგრეთვე სამოციქულოჲ სიტყუაჲ.
ვითა მათ ეთარგმნა ეგრ-
ეთ დამიწერია პირველ. რაჲთა მო-
- 35 წფობაჲ მისი სრულ ეყო: |
ხოლო სადა თარგმანი სიტყვსაჲ
მაიძულებდა: იშვთ ცვა-
ლებასა სიტყვსასა: იგი

L2b

თარგმანსა შინა იოტაათა
და უსაკუთრესითა ამინიშნ-
ავს ყოველსა ადგილსა: და ა-
მით სახითა ძალისა ებრ
განკრძალულ ვარ: რაათა
არა სიტყვსა სხუშბრობამან. 5

შეცვალემა მცეს თარგმა-
ნიცა: და დაგუაჭირვოს
მართლ განმარტებული სი-
ტყუაჲ წმიდათა მამათაჲ: არამედ რაათა 10
პირველად სიტყუაჲ სამოციქულოჲ შე-
ასწორო ბერძულსა ძალ-
ისა ებრ. თანაშეწევნითა
და წინაძლომითა თარგ-
მანთა და ლექსიკონთაჲ- 15
თა: რამეთუ არს მრავალი სიტყუაჲ
რომელ თვსაგან პავლესა შინა
ეგრე უფრო შეიწყობე-
ის ქართულად: ხოლო ოდეს
წმიდათა თარგმანებასა თანა 20
შეატყუა. პირველად სამოციქულო-
სა სიტყუასა გამოკულეე-
აჲ უნა და შედარებაჲ. და
ეგრეთლა თარგმანსა მის-
სა დაწერაჲ: ამის პირისა- 25
თვს გვედრები ყოველთა
ქრისტეს მოყუარეთა: რაათა პავლესა
შინა. გინა სხუასა სამოციქულო-
სა. ამათ თარგმანსა გან- 30
ცვალებული სიტყუაჲ არა-
ვინ ჩაპროთოთ: არამედ უ-
ცვალებელად იპყართ.
დიდითა მოლუაწებითა
თარგმანილი წმიდისა მამისა
ჩუშნისაჲ: ვითარ ესე მეცა. მი- 35
სავე თარგმანილისაგან
დამიწერიან აქა შინა. სამოც-
იქულონი სიტყუანი: და კუალად

- მე ნუ მაბრალობელ მექმ-
ნებით. ადგილ ადგილთა
უსაკუთრესთა თვს: რამეთუ ა-
რა თუმცა პირველად სიტყუაჲ შე-
5 მედარა. თარგმანი სიტყუსაჲ
გაირყუნებოდა: და კუალად შ-
ემდგომნი მეცნიერნი ბერძ-
ულისანი მაბრალობელ გ-
უტქმნებოდეს: გამოუძიებე-
10 ლად დაწერისა თვს სიტყ-
უათაჲსა: ამის თვს ნუ ვინ თქუნ-
განი მაბრალობს. თუ ვითარ-
მე უნდომან გამოძიებად კ-
ელ ვყავ: და უკუეთუ ჩემ-
15 ითა ძალითა. ქეშმარიტად ცოფ და
ნავლიან ვარ: ხოლო უკუეთუ
თვთ მათვე წმიდათა მამათა
ეფთჳმეს და გიორგის მეოხებითა
წმიდისა იოვანე ოქროპირისა თა-
20 რგმანილსა სიტყუსა არა შე-
ატყუ და ეგრეთ ძალისა
ებრი რაჲ მე ამის თვს....
ვინ მე მაბრალობდეს. პირველად
შენდობასა ვითხოვ: და
25 ამისსა შემდგომად განუცხადებ სა-
იღუმლოსა გონებისა ჩემისა-
სა. და ვიტყვ: უკუეთუ რაჲ-
ცა რაჲ ვიდრე მოაქამდე მით-
არგმნიეს. და რასაცა აღ-
30 მართ ღირს ვიქმნები თარ-
გმნად: და არა ყოველივე არამედ
ღმრთისა. და წმიდისა ღმრთის მშო-
ბელისა. და ყოველთა წმიდათა ეფ-
თჳმის და გიორგის მადლისა..
35 და წინადადამაშურალ....
და აწ მეოხებისად შემირაცხ.
ნუმცა შერაცხილ ვარ....
სა თანა ქრისტეანეთასა: და აწ-

ცა ვიტყვ: უკეთუ არა ბერ-
 თა ჩუწნთა. ანტონის და საბა-
 ას ლოცვითა ქმნილად შევი-
 რაცხო ყოველი ნიჭი ეფთჳმის და მე-
 ოხათა მიერ მონიჭებული ჩემ. 5
 ნუმცა ღირს ვიქმნები წყალ-
 ობასა ღმრთისასა: ამას ყოველსა
 ვიტყვ მის თჳს. უკეთუ რაჲ ი
 ...თარგმანილთა ამათ წი- 13b
 გნთა შინა ჩემთა. ღირსი რაჲმე ღმრთისაჲ 10
 და შემსგავსებული საბაჲს და ან-
 ტონის მეოხებისაჲ: ხოლო რაოდენი რაჲ
ამათ შინა ცთომილი სიტყვ-
 თ გინა გულის კმის ყოფით. მი-
 სსა აღვიარებ: ვითარჲედ ჩემი ოდენ 15
 არს. და ვნებათა სამკვდრებ-
 ელისა ამის გონებისაჲ: სიმრ-
 ავლისა ბრალთაჲსა. და ფრიადი-
 სა უსწავლელობისა და უმე-
 ცრებისაჲ: რომელთა არცაღა 20
 თუ ქრისტეანეთა რიცხუსა თანა
 ღირს: ვარ აღრაცხუდა ა-
 მის თჳს ვხადი ყოველსა ნათესავსა
 ქართველთა მომავალთასა.
 ...ნი არს ნიჭი ესე. და ყოველთა 25
საჲ: რაჲთა პირველად თქუწნ მომიტეოთ
 ეგრეთვე რაჲცა რაჲ ცთომილებაჲ
ს. რომელთაცა ჩემთა თარგ-
 მანილთა შინა: უსწავლელობის-
 ა თჳს და სიკბაჲუკისა და უღირსებ- 30
 ისა: |და სახიერებით ევედრნ-
 ეთ ჩემ თჳს ღმერთსა. რაჲთა არა დამსაჯ-
 ოს საუკუნოდ: | რამეთუ მე ძალისა ებრ
 ვიღუწიდ სიმართლესა. და შე-
 დარებასა ბერძულისასა: მრ- 35
 ავალთა და მეცნიერთა მოძ-

Handwritten signature or mark at the bottom right of the page.

- ლუართა. ბერძენთა და ქა-
რთველთა გამოკითხვითა:
უფალმან თქუწნითა ლოცვითა...
მადლი. ყოველთა მიზეზთა დ..
- 5 აღმწეთა და სიტყვთ და სა-
ქმით თანაშემწეთა ჩემისა თ-
არგმნობისათა: | და თქუწნ თანა
მკვდრ მყენეს სასუფეველსა მის-
სა. და მე ზოგად თქუწნ ყოველთა ოხი-
- 10 თა მიკნასს პატიეისა გან ყოველთა
თანანადებთა ჩემთასა ამინ:
ესე საქმისა მოციქულთაჲსა თ-
არგმანი. სიტყუა სიტყუად მრა-
ვალთა თარგმანილისა გან შ-
- 15 ემოკლებულ არს: და სიეშ-
ოჲსა გან სახელები არა თვს თვს
არა ეგებოდა დაწერაჲ: ხოლო
ვითარცა ზედაწარწერილი ცხად
ჰყოფს: უმრავლესი და ყოველ-
- 20 გან წმიდისა იოვანე ოქროპირისაჲ
არს. და ადგილ ადგილ ლა
დაერთვის სხუათაჲცა წმიდათაჲ.
მრავალთა წიგნთა გან ერთად
შეკრებული წმიდისა კვრილეს მიერ:

„ათიქაშნებთა სიტყუათა ზარიგოლის ღმერთისმეტაჲშუშლისათაჲ“.

Ms.

(შესავალი).

Hieros. 43z

f.1a

ბერსა კვრ[ი]კეს მცირე ეფრემ:
რ[.....]სცემდი საღრტილსა ჰეშმარიტად ა[.].
[.....]. [.]თ მით საღმრთოჲსა სიყუარულისაჲთა.
[.....] ად ადგილთა შინა
5 [.....]. ა: აღმავსებელი ეგე კე-

6—7 ms. თარგმნობისათა

8 ms. მყენეს

[ლი....]. და დამდაბლებელი მითათა ბორცუპბისაჲ. [...]. უ ცხად არს. ვითარმედ სწავლად, რომელი არა მეს-
-[წა]ვა. და ცნობად შენდა მრავალ ჟამეულითა სი-
ბრძნითა; ბრძენთა შორის ცხადსა და გამოძიებ-
ულსა მრავალთ-საძიებელსა: და ფრიად მცირედთ-
საცნობელსა: ვითარებასა და რაოდენთა ყუა-
ვილთა გან ერთგულობასა, ღმრთის მეტყუალები-
სა გოლეულთასა: |ამისი ქნაჲ შენდა ჯერ იყო.
რომელმან ზედა მიწევნით უწყი რაბამობაჲ ბერძენთა
და ქართველთა ენებისაჲ. და აწცა ყოველი კეთილი
და ჯეროვანი: შენთა ლოცვითა იოსეს ჩუპნ თვს.
ღმრთისა მიმართ და წმიდათა მისთა: ვინაჲცა მომიტევე
მრავალ წელიწდელსა და ვიდრე ამის სიტყვს სმ-
ენადმდეცა ურჩებაჲ უფროჲს ლა მოშიშებაჲ: რამეთუ
დიდ საკადრებელ იყო ჩემდა შესლვად შეუვ-
ალთა. არა თუმცა შენ მეკუმიე მოსედ და
შუამდგომელად: უფროჲს ლა კიდად. წიაღმყვ-
ანებელად ღმრთისა წყალობათა; მთხრებლისა
მომართ ჩემთა უღირსებათაჲსა: | გარნა რაჲ უ-
-|.] მამრ[ა]ლობელთა ორკერძო. და მრავალ
[...]. კერძო განყოფილთა: | ვითარ რომელნიმე ჩემს[.]
[...]. ლა. ით ჰგონებენ, მეორედ თარგმნისა
კად [ნიერ]ებასჲ ბოლო რომელნიმე წმიდასა მას აბრალობენ, ს. [...].]თა
რგმნისა თვს. რომელთა გულსავსები|.....] გა-
რეგან წესისა ესწ[.....]
არა ვითარცა ღმრთისა და წმიდისა ღმრთის მშობელისა.....] წინაშე
ყოველთა წმიდათა. და მათ თანავე ჩემდად წმიდად გ[.....].
რაცხილისა, და პირითა აღსარებულთ[.....]
| მამისა ჩუპნისა ეფთვამეს მიერად შემირაცხიეს. რა[ჲ]ცა[
რაჲ წმიდათა წერილთაგანი გულისკმა მიყოფიეს. ა-
ნუ რეცა მითარგმნია: უგარის მყოფელთა თანა
ღმრთისათა იყავნ ნაწილი ჩემი. რამეთუ ვითარ ეგე გამოწუ-
ლილვით უწყის თქუპნმან დლითა და მადლითა მიმკ-
ცოვნებულებამან: არა საღრმატიკოსოთა არცა
საფილოსოფოსოთა: არამედ შემდგომნი თარგმანნი
პირველდამაშურალთა თარგმანთა წიგნებისა გან
განვისწავლებით: და ვითარცა ღმრთისად ეგრეთვე ჩუპნთა
უწინარესთად შევპრაცხთ მადლსა მას: და მათსა

მეოხებებსა რომელ მწედ ვიკუშვეთ ვითარცა ყოველთა წმიდათაჲსა
 ამით განვისწავლებით ამით ვთარგმნიოცა.

არა რაოდენ ჩუნი ღირსებაჲ იყოს არამედ რაოდენ მათმან
 და ყოველთა ძმათა და მამათა ჩუნთა ქართველთა

ლოკვაჲმან მოგუანიქოს: ხოლო უკუეთუ მათთა თარგმნილ-

თასა შინა რაჲმე ვიხილოთ დაშთომილად: ანუ სისწ-
 რათისა გან. : ანუ დედისა და თარგმანთა ვერ პოვ-
 ნისა გან. ანუ შემდგომთა გარდამწერელთა გან-
 რყუნ[ი]სა. მას არა ჩუნი გან არამედ სხუათა მიერ ით [. . . .]

ნჯმნო ქმნილსა, შემდგომად სხუათა მიერისა იძულებ...

და .. გამოკითხვითა. და მრავალთა წიგნთა და
 მოძღუართა თანა მიმოსლვითა შიშით და ძრწოლით
 ვიკადრებთ განმართებად: რომელი მე უკუც შურიოთა
 და კდომითა: ანუ ვითარ იგი ვიეთმე თქუეს ჩემ თვს

15 [თავ]ისა უმჯობესად გამოჩინებისა თვს ექმნა, ანუ
 [მიქმ] ნიეს. უცხოცა ვარ ღმრთისა გან და ყოველთა წესთა
 ქრისტიანობისათა: რამეთუ ანბანი ბერძულისა და ქართ-
 ულისაჲ მათ გან მისწავიეს შემდგომად ღმრთისა. და მიერით გან რაჲ-
 ცა და ვისგან ვისწავლო მას მათდად ვე შევჭრატხ.

20 რამეთუ მათითა ენითა ვზრახავ და მათითა ყურითა მესმის.

და მათითა კელითა ვშურები. და უკუეთუ მათითავე
 ჩემდა დატევებულითა კეტებითა და უროებითა.

მათსა ახოდ გაკაფულსა და ლოდოვანობისა გან.

ყანობირ ქმნილსა შინა. ადგილ ადგილ სიმაშურალი-

25 თა დაშთომილი მათდა ძირი ანუ კლდე. აღმოვჭ-
 კაფო. ამას მათსა მთთა გან მათდავე შევსწირავ:

ვინაჲცა ესევე უკუეთუ თვნიერ შურისა კრძალულე-

ბით გამოძიებითა. და ქეშმარიტის მოყუართა ცნობითა

ჩემთაცა ვინმე თარგმნილთა შეამთხვოს განმართე-

30 ბაჲ შეცთომილისაჲ. უფალმან მისცეს სასყიდელი გულს მო-

დგინებისაჲ: მხოლოდ ამითვე გულის სიტყუთა მიწებს

რაჲთა მეყოს ვითარ ესე მე მიქმნიეს და წინაშე ესე ვითართა

განმხილველთა ვითარ ეგე არს თქუნი საღმრთოდ ზედა მხ-

ედველობაჲ: გარნა ვითარცა სხუაჲ ყოველი უმეცრებაჲ ესეცა

35 მომიტევეთ: რამეთუ თავისა განმართებაჲ უცხო არს

წესთაგან სამონაზნოთა: და მოზრახვისა ამის ჩემისა

მიზეზი არს გულ საგსე ყოფისა ძმათაჲსა წადიერებაჲ.

რამეთუ თქუნი საღმრთოჲთა სულითა განრბძნობილთა მამათა და
 ყოველი-

ვე ცხად არს: და სულის წმიდისა თქუენ შორის მკვდრეადასა
განდიდელ ყოველი ბნელი უმეცრებისაჲ: ამას ყოველსაჲსაჲსა
წყვი რამეთუ ვითარ იგი პირველ უსმობისა თვს ეგრეთვე აწ
დაყოფნებისა თვს ვიბრალო. და ნუვეე მამბრალობთ.
რამეთუ არა ვითარ ვგონებდ ექუსეულ არამედ მრჩობლ ექ-
უსეულცა იქმნნეს თუენი ჩემისა ამათ ათექუსმეტ-
თა საკითხავთა შრომისანი; და მცირედ წამართ:
და დაღათუ თქუენ ისწრაფდით. შიშითა ამიერ მიცვალე-
ბისაჲთა. გარნა ესე ნიჭ ღმრთისა. რომელ ჯერეთ კორცთა-
ლა შინა ყოფასა, შენ კორცთ ზეშთაქსასა: ამათ მიილ-
ეს აღსასრული: რამეთუ არცაღა შესაძლებელ იყო გარე-
წარად ქმნაჲ ამათ აღდგილთაჲ სადა სიტყუათა შეცვალ-
ებაჲ მიხუდებოდა: რამეთუ რაჲამს ცვალებაჲ მინდის სიტყუსაჲ პირ-
ველად თარგმნითა გავჰმართი. და თარგმანი არავე კმა
ვიყვი უმეტესისა გულსავსებისა თვს. არამედ უმრავლესი
მათ სიტყუათაჲ წერით ანტიოქს შევიტანი: და დიდისა საპა-
ტრიოქოასა ფილოსოფოსთა და მიტროპოლიტთა და
თვთ მათ ყოველთა უბრძნესისა წმიდისა მეუფისა მიერ გამოვიძიე
საეუვე ყოველივე: ვინაჲცა ნუმცა უკვრს: უკუეთუ წმიდაჲ მამაჲ
ჩუენი ეფთვმე. ამათგანსა რასმე თანაწარჰკდა. და სიჩ-
ჩოებასა ჩუენისა ნათესავისასა: სძითა ზრდიდა, და მხლითა.
ხოლო აწ მის მიერ აღზრდილი მისითავე მადლითა.
მტკიცისა საზრდეღისა მოქენე იქმნა. და რამეთუ მას
პაველეს გან ესწავა ესე და ურწყულობასა ძლიე-
რისა ამისა ღმრთის მეტყუესლისა წიგნისა ღვწისასა. განჰ-
ზავებდა წყალთა გან სულიერთა, რაჲამს სიტყუა სიმოკლე
მოძღუერისაჲ განავრცის ლიტონისა ერისა თვს. რამეთუ მაშინ
ჩუენი ნათესავი ლიტონ იყო. და ჩხვლ მისდადმდე: ამის თვს
რომელიმე თარგმანთაგანიცა წმიდისა სიტყუათა შინა განეზავა:
ხოლო შენ თავადი ეგე წინამძღუარი. ჩუენ მის მიერ აღზრდილთაჲ
მებრვე ამას წადიერ იქმენ: რაჲათა ზედა დართული ყოველი და
თარგმნისა გან ჩართული დაუტეო. და თვთ წმიდისა ოდენ
სიტყუანი მართოდ ვთარგმნნე: ამის პირისა თვს დიდად
დავიყოფნე: და ოდეს ძუბლმან წამზიდნის ზეპირით
ქსოვნებისა ჩუსულებამან. რამეთუ ძუბლი წინა არა მდე-
ბია: გარნა დაღათუ დავწერი რაჲ მე. რომელი არა იპოვ-
ის დედასა. არ დავიციონი კულა აკოცად და მართლ-
ად დაწერად: ღმერთმან თქუენითა მადლითა აკურთხენ და ნეტარ

ყავს, სული ბასილი ღრმატიკოსისაჲ. და შეუნდგენ ამის დედისა ჩუწნდა მომცემელთა: ოჯეთომელად და გამოწულილვით გაემართა, და ყოველნი დაჯერებულ იქმნეს ამას დედასა. ხოლო აწ აჰა თქუსნითა ლოცვითა წინა

5 დაგვც ესე: და თქუსნისა მისდა ყოვლად არა შეხებულ ვართ. და თქუსნ მიერ ვევედრები ყოველთა აწ მყოფთა და მომავალთა: რაჲთა მას პატივს ცემდენ ვითარცა წმიდისა მოძღურისასა. და ამას არავე განაგდებდენ ვითარცა არაწმიდისა და უნარჩევებისა მოწაფისასა. იგი ყოველთა

10 ეკლესიათა ზედა განფენილი ბრწყინავს:

ხოლო ესე იშვთ ვიეთოვსმე იღვას გულის კმის მყოფელთათვის. ესე ცხად ჰყოფდინ სიტყუა სიმოკლესა და სიღრმესა დიდისა გრიგოლი ღმრთისმეტყულისასა: ხოლო იგი სიტყუა სი-

15 სა და განათლებასა წმიდისა მამისა ჩუწნისა ეფთვმესსა: რამეთუ ესეცა მისივე არს: და აქაჲ უწულილეს გამოძიებული მასვე გზა უყოფიეს ჩუწნდა: ხოლო უკუეთუ ლომი ვერ ცილამტკაველებზრ ხლდებოდა, კარებსა ფილოსოფოსთასა ამას ანაცვალე ლომებრივობაჲ მისი.

20 და მეუფებრივობაჲ კრთომისაჲ. რამეთუ ყოველი მკელი ღმრთისმეტყულისაჲ მას აედვა ურემსა ქართველთასა.

ხოლო მე მისითავე სანთელითა კუვილნი და აღმი-

25 კრებიან დატვრთვად ორენსა მისსა: და უკუეთუ ვინმე იკვრვოდეს ამათ

ახალ თარგმანილთა სიტყუათა წიგნისა უჩუპელობასა ანუ სხუბრობასა: ანუ ღმრთის მეთყუალებისა სიტყუათა მიფარულებასა: რომელი მას ნუ უკუძ და ერისა არზინდობისა თვის სხუბრ შეეცვალა: მის თვის მე სიწმიდე შენი მყავს მოწამედ და ღმერთი. რომელ არა რას კელ-

30 მეწიფებოდა თვისით გულით დართვად, და სხუბრცვალეზად ვიდრე დონანთამდეცა. ხოლო ოდეს ესე ზედამიწევნით უჩუწნო ანუ თუ ნახოს ვითარმედ ბერძულსა შინა არს და ღმრთის მეთყუაულსა ევრეთ უთქუამს. მიერითვან ნულარა მე არამედ წიგნსა ეშ-

35 ჯოდენ, და ღმრთის მეთყუაულსა ამისსა გამომეთყუაულსა: რამეთუ მე

საქმეთა ჩემთა ბრალულებისა და ცოდვათა სიმრავლ-
ისა თვს: ვერ ოდეს განვიმართლებ თავსა ჩემსა. რამეთუ
ყოველთა კაცთა უცოდვილეს და უუღირსეს ვარ: და
არა ჩემთა ღირსებათა თვს: არამედ ბერისა საბაჲს
ლოცვათა თვს ვიჩინე მსახურებასა ამას. რცა
თარგმანებისასა. გარეგან ყოვლისა ღირსებისა და
სწავლულებისა. ხოლო მართლისა სარწმუნოებისა თვს
მზა ვარ სიტყვს გებად ყოველთა გამომეძიებელთა
და შევაჩუშნებ ყოველსა ცვალებასა და წინააღმ-
დგომსა წმიდათა მამათა და მართლმადიდებელთა კრებულთა
სჯულის დებისასა: და ესრეთ მრწამს ვითარცა ქადაგებს
დიდი გრიგოლი ღმრთის მეტყუელი: ხოლო ვითარ თუ ანუ რა-
სა ქადა-
გებს ესე თვთ მას ჰკითხეთ: ხოლო მე მართლ ზორწმუნესა
შვილსა თქუენ ყოველთა კათოლიკე ეკლესიისსა: ცალიერსა
ყოველთა კეთილთა საქმეთა გან. წმიდაჲ ლოცვაჲ თქუენი მო-
მადლეთ
წინდად სატკუნოესა ცხორებისა: და აღმოცელად ყოველთა
უსჯულოებათა. რამეთუ მეზრვე ამის სასოებისა თვს და მიცავა
ტირილი ჩემ ურიცხეთა ბრალთაჲ. და ამას რას-
მე შეტკეულ ვიყ: ვითარცა თქუენ მიერ მომლოდე კნისაჲ:
შემიწყალეთ ყოველთა შემიწყალეთ და ასოებასა ჩემსა
ნუ არცხუშნთ. რაჲთა თქუენცა ჰპოოთ წყალობაჲ უფლისა
მიერ. და სუფევდეთ მის თანა უკუნისაჲდე ამინ:.....:-
განწმედილ სადგურ შვდთ-მადლთა სულისათა:-
ეთერ პირ-სიბრძნის წყარო ღმრთის მეტყუელების:
ოჯღ-თუალ ორ-პირ მახულ-მჭრელ მწვალებელთა:
რიტორ-რიტორთა სამკაულ მღდელთ-მთავართა:
გიცნობთ გრიგოლი ღმრთისად-მცნობელ ღმრთისათა:
იაზბიკოდ მიგიძღუნებ თავ ელო. ე. ნად¹ /

„ათეჲსხმებთა სიბჲუათა გრიგოლი ღმრთის-მბჲუშლისაჲთაჲ“.
(ელოფონი)

დიდებაჲ და მადლობაჲ დასაბამსა და სრულ მყოფელსა ყოვე-
ლთა კეთილთასა წმიდასა სამებასა ერთარსებასა: რომელმან სრულ
ყენა ათეჲსმეტნი ესე. საეკლესიონი სიტყუანი დიდისა გრიგოლი

¹ in rasura; non legitur [იაზბიკოში შავად აწყობილ ასოებს დედანნი მა-
ხელი უხით. რ ე დ.]

ღმრთის შეტყუებისანი: მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღმრთის
 ბელისა და ყოველთა წმიდათაათა: და ლოცვითა ბერისა ჩუშნისა სა-
 ბაძსითა. რომლისა კსენებაა და ნეტარებაა საუკუნო იყავნ წმიდათა
 თანა ამინ: ლოცვა ყავთ იოვანეს თვს ხუცისა მთავარაძსისა. რო-
 5 მელმან არა დაგვშორვა თვისი ქალაღდი სასურვლად. და პური სა-
 ზრდელად. თანადგომითუთ თვისით: რაათა ესრეთ სრულ იქმნეს.
 მრავალ ჟამეული იძულებით ბრძანებაა სულიერისა მამისა ჩუშნისა
 ბერისა კვრიკე აღექსანდრიელისაა: კულად მეორედ ბერძულისა
 10 გან თარგმანითა ამათ სადღესასწაულოთა საკითხავთაათა: რაათა
 ცხად იქმნეს მაძიებელთა მიერ და მაყუძდრებელთა: თუ ვითარისა
 სიღრმისა. და სიტყუა მოკლებისა გან. ვითარად სივრცედ და განა-
 თლებად მიეწინეს ესენი. წმიდასა მამასა ჩუშნსა ეფთვმეს: დიდისა
 პავლეს მსგავსად. სძითა მზრდელსა ჩუშნისა სიჩჩოებისასა: და ესო-
 15 დენად ჰასაკად მომაწვეწელსა. ვიდრე ლა აწ. უმტკიცესისა საზრდე-
 ლისა თვს აღვისურვეთ: და უკუეთუ ვპოვეთმცა. ესე მისთა ოხათა.
 და წინადამაშურალობათაა არს. რომელსა ვხადი სასოდ ჩემდა და
 ყოველთა მორწმუნეთა: და თქუწნ ყოველთა სულიერთა შვილთა მი-
 სთა: რაზეთუ ჩემთა უფალთა და მამათა ლოცვითა. ვითხოვ ღმრთი-
 20 სთა გან აკოცასა ყოველთა ბრალთა, და უშჯულოებთა ჩემთასა ამინ:
 გვედრები კულადცა. ქრისტეს მცნებისა თვს. ყოველთა ღმობით
 ქმნილსა, უღმობელად მიმსთულებელთა: რაათა უსასყიდლოდ ლოც-
 ვასა მომიკსენოთ. მრავალ საღმობიერად მკვდრი ჯოჯოხეთისაა. ყო-
 ვლად უბადრუკი მცირე ეფრემ. შემიწყალეთ წმიდანო შემიწყალეთ
 და სასოებასა ჩემსა ნუ არცხუწნთ:.....

რედაქციისა გან. ზემოთდაბეჭდილ ტექსტებში ზოგიერთი ფორმა
 აღდგენილია რედ-ის მიერ იმ სახით, როგორც ეს მოსალოდნელია უწყებუღი ხანის
 ძველში (მაგ., დაბეჭდილია—გვ. 159; წინამძღუართა, იყო—წინამძღუთთა; 159,
 წინაღმდგომთაასა: წინაღდგოთაასა; 159₁₁ არიან: არნ; 160₁₂ მეათერთმეტედ-
 მდე: მეათერთმეტედმდე და სხვ.). ზოჯკერ მაინც რედ. იძულებული იყო თავი
 შეეკავებინა ასეთი კორექტურისაგან (რომელიც ამ შემთხვევაში მეტ საფუძვლია-
 ნობას მოითხოვდა), თუმცა მას პროფ. ბლეკის მიერ მოკემული წაკითხვა ან
 ქარაგმის გახსნა საეჭვოდ მიაჩნდა (მაგ. 171₁₀ და მიცავე და სხვა). ამასთანავე საჭი-
 როა აღნიშნულ იქნას, რომ „თარგმანებაა სამოციქულოასაა“-ს შესავალში, 161₁₁,
 „მე უნდოსა მტუტრსა წმიდათა ფერკთა მათთასა“-ს უნდა მისდევდეს „ეფრემს
 მცირესა რამეთუ“ და სხვ., როგორც ამას გადმოგვეცვს პროფ. ივ. ჯავახიშვილი
 (აკად. ნ. მარის გარდმონაწერიდან ამოღებული მოკლე ექსცერპტის მიხედვით).

იოვანე დამასკელის მთავარი თხზულება „*Πηγὴ γῶσῶα*“ „*Πηγὴ γῶσῶα*“ ქართულ მწერლობაში *.

იოვანე დამასკელის ცხოვრების მთავარი ფაქტები ცნობილია¹. მისი სამწერლო მოღვაწეობის უნაყოფიერესი პერიოდი მერვე საუკუნის 20-ანსა, 30-ანსა და 40-იან წლებს ეკუთვნის. არ დარჩენილა საეკლესიო მწერლობის თითქმის არც ერთი დარგი, რომელშიაც იოვანე დამასკელს თავისი წვლილი არ შეეცანოს: დოღმატიკა და პოლემიკა, ეგზეგეტიკა და ჰომილეტიკა, ასკეტიკა და ჰიმნოგრაფია, — აი დასახელებული მწერლობის მთავარი დარგები, რომელთაც იოვანე დამასკელის მარჯვენამ მრავალი მარგალიტი შესძინა².

მაგრამ მის ნაწარმოებთა შორის მთავარი ადგილი ეგრეთწოდებულს „*Πηγὴ γῶσῶα*“-ს (ანუ «წყაროჲ ცოდნისაჲ»-ს) უჭირავს.

I.

„*Πηγὴ γῶσῶα*“

ეს არის იოვანე დამასკელის უმთავრესი და ყველაზე უფრო ცნობილი ნაწარმოები. მისი შემადგენლობა ასეთია:

მთელ თხზულებას წინ მიუძღვის ერთგვარი წინასიტყვაობა, სხელდობრ ავტორის სიტყვა-ეპისტოლე კოზმა მადუმელისადმი. ეს კოზმა მადუმელი იოვანეს მამის ოჯახში იყო გაზრდილი, იოვანესთან ერთად, კოზმა კალაბრიელის ხელმძღვანელობით, ხოლო შემდეგ მადუმის ეპისკოპოსად იქნა დანიშნული პალესტინაში. როგორც ეპისტოლედან ჩანს, იოვანე დამასკელს, ვითარცა უბრალო ხუცეს-

* ცალკე მოხსენებად იყო წაკითხული „საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების“ ჩვეულებრივ კრებაზე 1920 წელს, 1-ელ თებერვალს.

¹ იხ. სხვათა შორის А. Сагарда, Полное собрание творений св. Иоанна Дамаскина. Т. I. СПб. 1913, გვ. VII—XXIII; 1—22; 23—44. აგრეთვე პროფ. კ. კეკელიძე, Грузинская версия арабского жития св. Иоанна Дамаскина (Христ. Востокъ. Т. III, вып. II, 142—174).

² იოვანე დამასკელის თხზულებათა ბერძნულ-ლათინური გამოცემა Migne, Patrologiae Cursus Completus. Series graeca. Tom. 94—96.

Migne-ის გამოცემაშიაც ამგვარი დაყოფაა დატული (ტ. 94, გვ. 789—1228=რუს. თარგმ. 158—345).

II.

ქართული თარგმანები.

იოვანე დამასკელი იმდენად ცნობილი საეკლესიო მოძღვარი იყო და სირია-პალესტინასა და საქართველოს შორისაც იმ დროს ისეთი ურთიერთობა სუფევდა¹, რომ ძნელი დასაჯერებელია, ქართველებს ეს პირველხარისხოვანი სასულიერო მწერალი მის სიცოცხლეშივე არა სცნობებოდათ. მაგრამ იმთავითვე ითარგმნა იოვანე დამასკელის თხზულებები ქართულს ენაზე, თუ არა, ამის შესახებ ჯერჯერობით ვერაფერს ვიტყვით. ვიცით მხოლოდ, რომ ზოგიერთი მისი თხზულება მეათე საუკუნემდე უთარგმნიათ, ზოგიც მეათესა და შემდეგ საუკუნეებში². რაც შეეხება საკუთრივ იოვანე დამასკელის მთავარ თხზულებას (*Πνευ γωσθεα*), იქიდან ქართველებს თავდაპირველად მხოლოდ ზოგიერთი ადგილი ამოუღიათ (ისიც შემოკლებით) და მოუთავსებიათ ერთ პატარა, სახელდახელოდ სახმარებელ წიგნში, რომელსაც მეთერთმეტე საუკუნეში ჩვენი წინაპრები «წინამძღუარს» ან უკეთ «მოკლე წინამძღუარს» უწოდებდნენ და რომელიც წარმოადგენს იოვანე დამასკელის თითქმის ყველა სადოღმატიკო და საპოლემიკო თხზულებათა *compedium*-ს³.

¹ ვგულისხმობთ საქართველოს ეკლესიის იურიდიულს დამოკიდებულებას ანტიოქიასთან მერვე საუკუნის პირველ ნახევარში და შემდეგაც მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევრამდე: უზენაესი ხელმძღვანელობა საქართველოს ეკლესიის ანტიოქიის პატრიარქების ხელში დარჩა (იხ. კ. ცინცაძის *Автокефалия церкви грузинской*, ტფ. 1905 წ., გვ. 19—31 და ჩვენი რეცენზია ამ წიგნაკზე, გვ. 2—4).

ვგულისხმობთ აგრეთვე, რომ პოლიტიკურად საქართველო იმ დროს იმავე არაბებს ემორჩილებოდა, რომელთა სახალიფოს სატახტო ქალაქი დამასკი (იოვანე დამასკელის სამშობლო) იმავე სირიის პოლიტიკური ცენტრი იყო; ზოლო იოვანეს მოღვაწეობის მეორე მთავარი ადგილი—საბაწმინდის მონასტერი, იერუსალიმის მახლობლად, ხომ ქართველებისთვისაც კულტურულ ცენტრს წარმოადგენდა, განსაკუთრებით შემდეგ საუკუნეებში.

² შუად. კ. კეკელიძის: *Грузинская версия арабского жития...*, გვ. 133—141 (=Xp. Востокъ, т. III, вып. II).

³ იქვე, გვ. 135. ეს „მოკლე“ ანუ „მცირე წინამძღუარი“ ჩვენ გვხვდება შემდეგს ხელთნაწერებში: ყოფილი საეკლესიო (აწ სახელმწ. უნივ.) მუზეუმისა № № 440, 853, 240, 200; ყოფილი წერა-კითხვ. საზოგადოებისა (აწ სახელმწ. უნივ. მუზეუმისა) № № 1147 და 2397; საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო მუზეუმისა № № 5 და 28.

მაგრამ ამ მცირე თხზულებას დიდხანს ვერ დაუქმდებოდნენ განვითარებული ქართველი მკითხველი საზოგადოება და მეფის უკანასკნელ მეოთხედში საჭიროდ უცვნიათ იოვანეს მთავარ ნაწარმოებთა ტექსტის სრულად გადმოღება ქართულ ენაზე. ეს მიზეზი საქმე პირველად უტვირთნია ცნობილს ლეთისმეტყველ-ფილოსოფოსს **ეფრემ მცირეს**, რომლის სამწერლო მოღვაწეობის უუნაყოფიერესი ხანა, როგორც ვიცით, დასახლებული საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედს ეკუთვნის. მაგრამ ეფრემ მცირეს გადმოუთარგმნია არა მთელი „წყაბოძე ცოდნისაჲ“, არამედ მისი მხოლოდ ორი უმთავრესი ნაწილი, სახელდობრ „დიალექტიკა“ და „გარდმოცემაჲ“, შესავალი ეპისტოლითურთ კოზმა მიაუშემელისადმი, თანაც თავისი თარგმანისათვის დაურთავს ვრცელი საკუთარი წინასიტყვაობა და ამ ორი თხზულების ზანდუკი ანუ თავთა საძიებელი¹. ამ თარგმანის ბერძნულ დედანთან შედარებამ დაგვარწმუნა, რომ ეფრემს დედნად დამასკელის „დიალექტიკის“ მოკლე რედაქცია ჰქონია, თუნცა საკმაოდ განსხვავებული იმ მოკლე რედაქციისაგან, რომელიც Migne-ის გამოცემაშია (ვრცელ რედაქციასთან ერთად) წარმოადგენილი. „გარდმოცემაჲ“ კი ეფრემის დედანშია დაახლოებით ისეთივე ყოფილა, როგორც Migne-ს აქვს გამოცემული.

დასასრულ, ვერც ეფრემის თარგმანი აღმოჩენილა ქართველი მკითხველის დამაკმაყოფილებელი, და რამოდენიმე ხნის შემდეგ ეს ორი თხზულება („დიალექტიკა“ და „გარდმოცემაჲ“), შესავალი სიტყვითურთ კოზმა მიაუშემელისადმი, განმეორებით უთარგმნიათ ბერძნულიდანვე ქართულად. ეს შრომა შეუსრულებია, როგორც თვით მთარგმნელი ამბობს თავის ანდერძში, **არსენი ვაჩეს ძეს**², რომლის ვინაობა ჩვენთვის კარგად გამორკვეული არ არის. ყოველ შემთხვევაში, არა გვერია, იგი ერთი პირი იყოს „არსენი იყალთოელთან“, რომელსაც მიეწერება იოვანე დამასკელის ზოგიერთ თხზულებათა გადმოთარგმნა ქართულ ენაზე³. არსენი იყალთოელი და ეფრემ მცირე

¹ ეს წინასიტყვაობა და ზანდუკი, აგრეთვე ეპისტოლე კოზმა მიაუშემელისადმი ქვემოთ ცალკე დამატებად გვაქვს დართული.

² „დასასრული შრომათა იოვანე მანსურისათა: ... ხოლო ითარგმნა არსენისაგან ვაჩეს ძისა:“ იხ. ქ. შ. წ. კ. საზოგადოების ხელთნაწერი № 1463 (არა უგვიანეს მე-XIII-ე საუკუნისა), ფურც. 102, მეორე გვერდი, სვეტი 2.

³ კონ. კეკელიძე. იხ. *Хр. Востокъ*, т. III, вып. II, стр. 139—140. აზრი არსენი ვაჩეს ძისა და არსენი იყალთოელის იგივეობის შესახებ პატრიარქულ მკვლევარს გამეორებული აქვს თავის ვრცელ ნაშრომშიაც „ქართული ლიტერატურის ისტორია“ ტ. I. ტფილისი, 1923, გვ. 287 და შემდეგნი. მაგრამ ვერც იქ მოყვანილი საბუთები ჰქვანტავს ეჭვს ამ ორი პირის იგივეობის წინააღმდეგ.

რე თანამედროვეებად და თანამოღვაწეებად არიან ცნობილნი; და, რადგან ძნელი დასაჯერებელია, ერთს მათგანს არ სკოდნოქეს¹ მწერლობა მეორეც იმავე თხზულებასა სთარგმნის², აგრეთვე, რადგან ადგენილია საშეგები არ არის, რომ ეფრემის ჩინებულ თარგმანს ისე მალე მოგვამოს დრო და მნიშვნელობა დაჰკარგოდეს, — ამიტომ უფრო სარწმუნოდ მიგვაჩნია ვიფიქროთ, რომ ეფრემ მცირესა და არსენ ვაჩეს ძეს შორის უფრო დიდი პერიოდი (თუ მთელი საუკუნე არა, რამოდენიმე ათეული წელი მაინც) უნდა გასულიყოს, ვიდრე ის, რომელიც ეფრემ მცირესა და მის თანამედროვე არსენ იყალთოელს შორის შეიძლება ვიგულისხმობთ³. ერთი სიტყვით, ჩვენ გვგონია, რომ იოვანე დამასკელის მთავარი თხზულების მეორე მთარგმნელი არსენი ვაჩეს ძე მე-XII-ე საუკუნის მოღვაწეა და არა არსენი იყალთოელი, რომელიც 1103 წელს უკვე ცოცხალი აღარ იყო⁴.

როგორც ტექსტების შედარებამ დაგვარწმუნა, არსენი ვაჩეს ძესაც „დიალექტიკის“ შემოკლებული რედაქცია ჰქონია დედნად, მაგრამ ეფრემ მცირის დედნისაგან საკმაოდ განსხვავებული; „გარდმოცემის“ დედნად კი ორსავე მთარგმნელს დაახლოებით ერთისაღმა იმავე რედაქციის ტექსტი ჰქონდა.

III.

ხელნაწერები და ნაბეჭდი გამოცემა.

დასასრულ, ორიოდ სიტყვა ხელნაწერებისა და ნაბეჭდი გამოცემის შესახებ.

¹ გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ არსენის თარგმანის ენა, განსაკუთრებით ტერმინოლოგია, იმდენად ახლო სდვას ეფრემის ენასა და ტერმინოლოგიასთან, რომ ეჭვს გარეშე არსენს ეფრემის თარგმანი სცნობებია. ხალხი რომ ეფრემი არსენის თარგმანს არ იცნობს, ამას ცხადად გვიჩვენებს თვით ეფრემის წინასიტყვაობა, რომელიც ქვემოთ იბეჭდება (დამატება I).

² არსენ იყალთოელს თვით ეფრემ მცირე ასახელებს თავის „კეთილთა მოღვაწეთა და განმადლიერებელთა და თანამზრდელთა“ შორის, რომელთაც ეფრემისთვის წმენფობა აღმოუჩენიათ იოვანე დამასკელის მთავარი თხზულების გადმოთარგმნაში (იხ. საეკლ. მუხ. ხელნაწერი № 24, ფურცელი 137b, ეფრემ მცირის ანდერძი).

³ რუს-ურბნისის კრების (1103 წ.) აქტებში ვკითხულობთ: „დაუსრულდელისა ნეტარებისა მკვდრთა, ბერთა ჩუენთა: საბაჲ სულაჲს ძისა, და ანტონი ტბელისა, და ეფრემ მცირაჲსა და არსენი იყალთოელისაჲ საუკუნომცა [არს ხსენებაჲ და კურთხევაჲ მათი]“. იხ. თ. ეორდანიას „ქრონიკები“, ტ. II, გვ. 71—72.

მიმომხილველი I

იოვანე დამასკელის მთავარ თხზულებათა („დიალექტიკაჲ“ ეფრემის „გარდმოცემის“) ეფრემისეული თარგმანი ჩვენ გვხვდება მხოლოდ სამს ხელნაწერში: საეკლესიო (აწ სახელმწიფო უნივერსიტეტის) მუზეუმის № 24 (ეფრემის კრებული) და № 406-ში და ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (დღეს იმავე სახელმწ. უნივერსიტეტის) № 1358-ში; აქედან „დიალექტიკა“ სამსავე ხელნაწერშია, ხოლო „გარდმოცემაჲ“ მარტო პირველში (№ 24).

არხენი ვაჩხს ძის თარგმანი კი უფრო მრავალ ხელნაწერშია დაცული, სახელდობრ „დიალექტიკა“ გვხვდება შემდეგს ხელნაწერებში: ყოფ. წერა-კითხვის საზოგადოების (აწ სახელმწ. უნივერსიტ.): №№: 2562, 1463, 2574, 358, 162, 361, 2397, 145, 1132-ში; საეკლესიო (აწ სახელმწ. უნივერსიტ.) მუზეუმისა №№: 66 და 250-ში და საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო მუზეუმის № 97-ში.

ხოლო „გარდამოცემაჲ“ (არსენისეული ტექსტი) ჩვენ გვხვდება შემდეგ ხელნაწერებში:

წერა-კითხვის საზოგადოების (სახ. უნივერსიტ.): №№ 1463, 2574, 358, 162, 4579, 2744-ში და საეკლესიო (სახელმწ. უნივერსიტ.) მუზეუმის №№ 66 და 157-ში.

აქ ჩამოთვლილი ხელნაწერები ყველანი შედარებული და შესწავლილი გვაქვს, ხოლო უშუალოდ და საუკეთესო მათგანნი აღწერილიც ჩვენს ხელნაწერ შრომაში: „ფილოსოფიის მთავარი დარგები ქართულ მწერლობაში“. ამიტომ აქ მათ აღწერას აღარ გამოვუდგებით. შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ტექსტების გადმოწერის დროს ჩვენთვის საუკეთესო უძველეს ხელნაწერთა შორის შემდეგი დამოკიდებულება გამოირკვა:

ეფრემის ტექსტის შემცველ ხელნაწერთა შორის პირველი ადგილი ქრონოლოგიურად საეკლესიო (აწ სახ. უნივერსიტ.) მუზეუმის ხელნაწერს № 24 უჭირავს, დანარჩენები მასზე არიან დამოკიდებულნი, მაგრამ არა პირდაპირ, არამედ რომელიღაც დაზიანებული, დღეს უკვე დაკარგული, ხელნაწერის საშუალებით. ამ ჯგუფის ხელნაწერები (ეფრემის ტექსტიანნი) რომ ლათინური ასოებით აღვნიშნოთ, მივიღებთ შემდეგს საგენეალოგიო შტოს:

A (საეკლ. მუზ. № 24) → [A⁰] → $\begin{cases} A^1 & (\text{წ.-კ. სახ. № 1358}). \\ A^2 & (\text{საეკლ. მ. № 406})^1. \end{cases}$

¹ ამ ხელნაწერთაგან A გადმოწერილია მე-XII-ე საუკუნეში და მხოლოდ თავში რამოდენიმე ფურცელი განახლებულია მე-XVIII-ე საუკუნის ხელით; A¹ ხელნა-

არსენი ვაჩეს ძის ტექსტის მატარებელ ხელნაწერს ნავედ რომ ლათინური B ვიხმაროთ, შემდეგს თანდათანობაში მივიღებთ:

B = ქ. შ. წ.-კ. საზოგად. № 2562 (XIII საუკ.).

B⁰ = იმავე საზოგად. № 1463 (XIII საუკ.).

B¹ = იმავე საზოგად. № 2574 (XIII—XIV საუკ.).

B² = საეკლესიო (აწ უნივ.) მუხ. № 66 (1710 წ.).¹

მხოლოდ ამ უკანასკნელ სიაში თანდათანობა ქრონოლოგიურია და არა გენეტიური: სახელდობრ, B⁰ სრულებითაც არ შეიძლება ჩაითვალოს B-ს პირად (კოპიოდ), არც B¹ მისი მომდევნო B²-ის უმეშვეო დედნად. დანარჩენი ცნობები ხელნაწერთა შესახებ აქ აღარ შემოგვაქვს.

დაგვრჩა კიდევ სათქმელი ნაბეჭდი გამოცემის შესახებ.

იოვანე დამასკელის მთავარი ნაწარმოების („დიალექტიკა“ + „გარდმოცემა“) ეფრემისეული თარგმანი ჯერ-ჯერობით დაბეჭდილი არ არის: როგორც ვნახეთ, იგი ხელნაწერებადაც ძალიან სუსტად არის წარმოდგენილი (სულ სამ ხელნაწერშია). სამაგიეროდ არსენისეულს თარგმანს, როგორც ხელნაწერებში, ისე ტვიფრვაშიაც ბედი სწყალობდა, თუმც სიმართლე მოითხოვს ითქვას, რომ ერთხელ მეტად იგი არ დაბეჭდილა, და ისიც არა ორივე თხზულება, არამედ მხოლოდ საღვთისმეტყველო ნაწილი, სახელდობრ „გარდმოცემა უცილობელი მართლმადიდებელთა სარწმუნოებისა“.

ეს გამოცემა შესრულებულია მოსკოვს, 1744 წელს, ვახტანგ მე-VI-ის ძის ბაქარის ბრძანებითა, იოსებ არქიეპისკოპოსის „წარსაგებელითა“ და ქრისტეფორე მღვდელმონაზონის ხელმძღვანელობით. როგორც შედარებამ დაგვარწმუნა, არსენისეულ ტექსტში გამომცემლებს ზოგი რამ შეუცვლიათ: მაგალითად, „გარდმოცემის“ 100 თავი ოთხ წიგნად გაუყვიათ და თავების სათვალავიც ყოველ წიგნში ახალი შეუტანიათ². ამასთანავე ზოგიერთი თავი (არსენის ტექსტი-

წერი გადაწერილია მე-XVIII-ე საუკუნის პირველი ნახევრის ხელით, ხოლო A² ხელნაწერს თარიღად უზის 1751 წელი. „დიალექტიკის“ ტექსტი ამ სამი ხელნაწერის მიხედვით დიდი ხანია დამზადებული გვაქვს გამოსაქემად. ტექსტი იქაც ამავე ლიტერებითა გვაქვს აღნიშნული: AA¹A².

¹ არსენისეული ტექსტიც „დიალექტიკისა“ დამზადებული გვაქვს დააბეჭდად ამ ოთხი ხელნაწერის მიხედვით ამავე ლიტერების ქვეშ: BB⁰B¹B².

² არსენისეული ტექსტის ა—იდ თავები უდრის მოსკოვის გამოცემის I-ელ წიგნს (თავ. 1—19); იე—მგ თავები—მოსკ. გამოც. მე-II-ე წიგნს (1—33 თავ.); მდ—ობ—მოსკ. გამოც. მე-III-ე წიგნს (1—29 თავ.); ხოლო ოვ—რ თავები—მოსკოვ. გამ. მე-IV-ე წიგნს (1—28 თავი).

სა) ორ-ორ და სამ-სამ თავად გაუყვიათ¹ და ძველი ორთოგრაფიაც მეთორამეტე საუკუნის შესაფერად შეუტკლიათ. ამას გარდა, რაღათქმა უნდა, ეს პირველი ნაბეჭდი გამოცემა თავისუფალი არ არის კორექტურული შეცთომებისაგან, რომლებიც მასში ბლომად გვხვდება.

IV.

დამატებანი.

აქვე ვათავსებთ ტექსტებს ეფრემ მცირისა და არსენი ვანეს ძის თარგმანთაგან.

I. პირველი დამატება წარმოადგენს ეფრემ მცირის მიერ შედგენილ ზანდუქსა და შესავალს იოვანე დამასკელის მთავარი თხზულებისას და აქ იბეჭდება ყველა არსებულ ხელნაწერთა (AA¹A²) მიხედვით. პირველად იგი დაიბეჭდა განსვენებულის ისტორიკოსის თეოდორანის „ქრონიკებში“ (წ. 1, ტფილისი, 1892 წ., გვ. 215—219). მაგრამ მხოლოდ ამოკრებით და ისიც მარტო ერთი ხელნაწერიდან № 24=A); შემდეგ პროფესორის ე. თაყაიშვილის „წერა-კითხვის საზოგადოების ხელნაწერთა აღწერილობაში“ (Описание... т. I, стр. 710—717), მაგრამ იქაც არა სრულად და მხოლოდ ერთი ხელნაწერიდან (A¹). ვბეჭდავთ სრულად იმ დიდძალი სალექსიკონო მასალის გასაცნობად, რომელიც „ზანდუქში“ მოიპოვება და აგრეთვე იმ ძვირფასი საბიბლიოგრაფიო და საბიოგრაფიო ცნობებისათვის, რომელთაც ეს „შესავალი“ გვაწვდის, უმთავრესად თვით მთარგმნელის შესახებ.

II. მეორე დამატება იმავე ეფრემის თარგმანიდან ამოღებული ეპისტოლეა იოვანე დამასკელისა კოზმა მახუმელისადმი, რომელიც დღემდე არსად ყოფილა დაბეჭდილი. ამასაც სამივე ხელნაწერის მიხედვით ვბეჭდავთ.

III. მესამე დამატებაც ესევე ეპისტოლეა, მხოლოდ არსენი ვანეს ძის თარგმანიდან ამოღებული. ისიც აქ პირველად იბეჭდება ოთხი უძველესი ხელნაწერის თანახმად (BB¹B¹B²).

¹ ასეთია მაგალითად: არსენის ტექსტის კა თავი, რომელიც მოსკოვურ გამოცემაში წარმოდგენილია მე-II-ე წიგნის ორ თავად (7 და 8 თავ.); არსენის კე=მოსკ. II წიგნის 12—13 თავებს; არსენის ივ თავი=მოსკ. I წიგნის 16, 17 და 18 თავებს; არსენის ლე=მოსკ. II წიგნის 23, 24 და 25 თავებს; ხოლო არსენის თარგმანის შერვე თავი მოსკოვის გამოცემაში ოთხ თავადაა წარმოდგენილი: I წიგნის 8, 9, 10 და 11 თავებდა.

ტექსტი სამსავე დამატებაში უცვლელი დავტოვეთ. რეთ მხოლოდ აშკარა გადაწერითი შეცდომები, პუნქტუაცია ჩვენი დროისა ვიხმარეთ, ქარაგმები ყველგან გავხსენით მთარგმნელთა დროის ორთოგრაფიის თანახმად¹ და საზოგადოდ ვეცადეთ მართლწერაში უპირატესობა იმ ხელნაწერისთვის მიგვეცა, რომლის ტექსტსაც უფრო კარგად დაუსავს უძველესი საორთოგრაფიო ნორმები. კერძოდ A ხელნაწერის (=საეკლ. მუხ. № 24) შესახებ საჭიროა შევნიშნოთ, რომ სწორედ ის ფურცლები, რომლებზედაც ამ ხელნაწერში „ზანდუკი“ და „შესავალი“ მოთავსებული, მერეა ჩამატებული და აქ ტექსტი მე-XVIII-ე საუკუნის ნუსხა ხუცურიითაა გადაწერილი. ამიტომ აქ ზოგიერთ შემთხვევაში უპირატესობა დანარჩენ ხელნაწერებს (A¹A²) მივეცით; საზოგადოდ კი ამ ფურცლებზე მოთავსებული ტექსტის ორთოგრაფია ჩვენ შევეუთანხმეთ იმავე ხელნაწერის ძველი ნაწილის ორთოგრაფიას. ამჟამად ამაზე შორს არ წავსულვართ, თუმცა შესაძლოა ეფრემის ტექსტის გამოცემის დროს უმჯობესი ყოფილიყო არსებულ ხელნაწერთა (AA¹A²) ორთოგრაფიაში ერთი შესწორებაც შეგვეტანა, სახელდობრ ჯგუფი „უც“ ყველგან შეგვეცვალა ასე: „უე“, რადგან, როგორც თანდათან ირკვევა, ორთოგრაფია „უც“ ეფრემის ხანას (და კერძოდ არც ეფრემს) არ ეკუთვნის, არამედ ცოტა უფრო გვიანდელი ეპოქის ნაყოფია². მაგრამ ჯერ-ჯერობით თავი შევიკავეთ ამგვარი შესწორებისაგან. არ აღვადგინეთ სწორე ორთოგრაფია არც სიტყვაში „გულისხმისყოფა“, რომელშიაც b-ანის ნაცვლად ყველგან დავტოვეთ ხელნაწერების კ-არი: „გულისკმისყოფა“, თუმცა აქაც (რამდენადაც საქმე ეფ-

¹ გაუხსნელად დავტოვეთ მხოლოდ ორი სიტყვა: რა და რ, რადგან ეფრემისა და არსენი ვაჩხვ ძის მიმართ ჯერ კიდევ გამოსარკვევია, როგორ გამოთქვამდნენ იგინი ამ სიტყვებს: „რაათა“ და „რამეთუ“, თუ „რაათა“ და „რამეთუ“. ხელნაწერებში კი ეს ორი სიტყვა მუდამ ქარაგმიანია.

² ქ. შ. წერა-კითხვის გ.ს. ერთ ხელნაწერში (№ 1276), რომელიც XI—XII საუკუნეშია გადაწერილი, ჩვენ შეგვხვდა ეფრემის მიერ ნათარგმნი „ცხოვრება“ იოვანე დამასკელისა, რომელშიაც ჯგუფი „უე“ მუდამ ასე იწერება და არა ისე, როგორც AA¹A² ხელნაწერებშია. აი პირველშეხვედრადილი მაგალითები დასახელებული ხელნაწერიდან: „შუებულ ჰყოფენ“ (გვ. 84). „იშუებს“ (გვ. 85), „წარმოტყუენეს“ (86a), „შემთხუვის“ (8b), „ტყუენი“ (იქვე), „ნუ უაუე“ (იქვე) და მრავალნი სხვანი. როგორც ჩანს, ეს ჩინებული ხელნაწერი ხელთ არა ჰქონია ბ. კორნ. კეკელიძეს დასახელებული „ცხოვრების“ ტექსტის კრიტიკულად გამოცემის დროს (*Xp. Восток*, т. III, вып. II, стр. 126—127).

რემის ტექსტს შეეხება) საბუთი გვექონდა ასეთი შესწორება მოგვიხდინა¹.

საზოგადოდ მხედველობიდან არ გაგვიშვია ის გარემოება, რომ ეფრემ მცირის „სალიტერატურო ენა“, როგორც ბ. კ. კეკელიძე ბრძანებს, „ჯერ კიდევ შესწავლილი არ არის“² და ამიტომ შესაძლოა ზოგიერთი უსწორ-მასწორობა და რყევა ორთოგრაფიაში თვით ეფრემისა იყოს და არა შემდეგი დროის რედაქტორ-გადამწერლებისა.

ესევე უნდა ითქვას განსაკუთრებით არსენი ვაჩეს ძის სალიტერატურო ენის შესახებ, რომელსაც მხოლოდ ახლა ვეცნობით. ამიტომ მისი ტექსტის (დამატება III) გამოცემის დროს კიდევ უფრო მეტი სიფრთხილე და თავის შეკავება ვცაით საჭიროდ³.

დამატება I.

ზანდუკი და შესავალი

წიგნისა ამის, რომელსა ეწოდების ბარდმოცემაჲ, თქუმული წმიდისა მამისა ჩუწნისა იოვანე დამასკელისაჲ.

ა. ნამდვლვე ქეშმარიტისა არ-	ც. შესმენითთა სიტყუათათვს.
5 სებისათვს და შემთხუციითისათვს.	თ. მრთახელთა და თანამოსახელეთა შესმენათათვს.
ბ. ნათესაეისათვს ნათესავოანისა და სახისა სახოვანისა.	ი. ნართაულთათვს.
გ. ზანუკუტელთათვს.	იად. თუ რასა შინა არს შესმენაჲ.
დ. არსებათა განფენისათვს.	იბ. ზუამისათვს და გუამოვნები-სა და უგუამოჲსა.
10 ე. თითოსახისა განყოფილები-სათვს.	იგ. არსებისათვს და ბუნებისა.
ვ. შემთხუციითისათვს.	იდ. ზანყოფათათვს.
ზ. თვისისათვს.	

¹ შეად. კ. კეკელიძის მიერ გამოცემული, წინა სხოლიოში დასახელებული „ცხოვრება“ იოვანე დამასკელისა, რომლის ხელნაწერთა ტექსტის დაბასიათების დროს პატივცემული მკვლევარი იძლევა ძვირფას ცნობას: „გულის-ხმის-ყოფა“ пишется вездѣ правильно, только въ одномъ случаѣ в АВ читается гуლის-кпис-ყოფა“-ო (Xp. Востокъ, III, вып. II, стр. 129).

² იქვე, გვ. 127—128.

³ ამ შემთხვევაში კარგი ძველი ხელნაწერების თანხმობაც ამავე სიფრთხილეს გვიკარნახებდა, განსაკუთრებით ორი უძველესი ძირითადი ხელნაწერისა BB⁰.

- იბ. პირველობისათვის ბუნებისა.
- ივ. ზანსაზღვრებისათვის.
- იწ. თანამოსახელეთათვის.
- იძ. ერთსახელთათვის.
- იტი. მრავალსახელთათვის.
- კ. სხუათადასხუათა სახელთათვის.
- კა. სახელნართაულთათვის.
- კბ. ათთა მათთვის ნათესავოანთა ნათესავთა.
- კვ. თანამონათესავეთა და თანამოსახელეთათვის.
- კდ. რასაშინაობისათვის.
- კე. მერმეცა არსებისათვისვე.
- კვ. ბუნებისათვის.
- ქა. შესახედავისათვის.
- ქბ. გუამისათვის.
- ქტი. პირისათვის.
- ქლ. ერთგუამოვნებისათვის.
- ქმა. უგუამო[ე]ისათვის.
- ქმ. არსებისა ნათესავოანად განყოფისათვის.
- ქნ. თითოსახისა განყოფილებისათვის.
- ლ. თვისებისათვის არსებისა და მოძღურებისა.
- ლი. მართნათესავთა და ერთსახეთათვის.

- ლვ. რაოდენისათვის დეკრეტული დენობისა.
- ლწ. ვისსამიმართთათვის.
- ლძ. რომელობისათვის.
- ლტი. ძმნისათვის და ვნებისა და მდებარეობისა.
- მ. სადაობისათვის.
- მა. ოდესობისათვის.
- მბ. ძონებისათვის.
- მვ. წინააღმდეგობათვის. 10
- მდ. წესისათვის და მოკლებისა.
- მე. პირველისათვის და უკუანაქნელისა.
- მვ. მყისთანადისათვის.
- მწ. მოძრაობისათვის. 15
- მძ. ძონებისათვის.
- მტი. წართქუმისათვის და უქუთქუმისა.
- ნ. საზღურისათვის და წინადაწესებისა და შემოკრებისა. 20
- ხოლო ამით შეუდგან ურიცხუნი თავნი:
 ზანსაზღურებისათვის ფილოსოფოსობისათა—ერთი;
 გუამოვნებიფისა შეერთები- 25
 სათვს—ერთი;
 არსებისათვის და შემთხუპვისა—ერთი.

მსე ერგასისნი თავნი რიცხუდნი მათ თანა ნართაულით თავებითურთ გარეშეთა წიგნთა და საფილოსოფოსოესა სწავლულები- 30
 საგანნი არიან, რომელთაჲ დალაკათუ საჭირო იყო დატეენაჲ ენასა ჩუშნსა, ვინაჲთაგან სხუაჲ არაჲაჲ ოდეს თარგმნილა საფილოსოფოსოთა წიგნთაგანი; არამედ მე დაჭრასა და განბძარვასა წიგნისასა მცირედი ჳირი ვირჩიე; და თქუშნცა ამასვე გევედრები მკითხველთა და გარდამწერელთა, რა არა დაუტეოთ ამათი დაწერაჲ, რეცა სიღრ- 35
 მისათვის, უკმარსაგონებელობისათვის. ვაქებ წესსა საწინაჲსწარმეტყულოთა წიგნთა მთარგმნელისასა, რომელთაგანი მცირედი რაჲ გაიგონების უსწავლელთა, გინათუ ზოგსრე სწავლულთა მიერ, გარ-

ნა სიტყუაჲ სიტყვსა ნაცვალსი შედარებულია ბერძულისა. ენაჲ ნაწილსა
ვე მე, დაღაცათუ უმრავლესი ამათ თავთაგანი ჯერეთჲ ვერეთჲ
ნებიჲ, არამედ წყალობითა ღმრთისა[ა]თა და მომადლებითა საუფ-

14

ლოჲსა და ცხოველსმყოფელისა საფლავისაჲთა, სიტყუაჲ შედარე-
5 ბული ბერძულისა და მართებითი არა აკლს; ხოლო ძალსა სიტყვ-
სასა გულისკმისყოფაჲ ესე ზოგად ყოველთა ღმრთისაგან ვითხოოთ
და შეუორგულებელმცა ვართ; რ^ა მოვილოთცა, უკუტოთ ოდენ მო-

166

უწყინებელად ვპრეკდეთ ზედაჲსზედა კითხვითა, და უეჭუტლად გან-
გუტლოს კარი გულისკმისყოფისაჲ; და დაღაცათუ ყოველივე ვერ გუ-
10 ლისკმა ვყოთ, გარნა ესე ხოლო სადმე უწყოდით, ვითარმედ ესევი-
თარი არს საფილოსოფოსოჲ სწავლაჲ, რომელი იგი აქაცა საჭიროდ
საკმარად შემოუღებდეს წმიდასა იოვანე დამასკელსა, რ^ა ამათ მიერ
წინააღუდგებოდინ შეილნი ეკლესიისანი გარეშეთა მათ ფილოსოფო-

186

სთა და მათითავე ისრითა განჭგურემდენ მათ; რ^ა თვნიერ ამათ სიტ-
15 ყუათასა სხუტბრ შეუძლებელ არს სიტყვსგება[ა] წინააღმდგომთაჲ,
სიტყუაჲ გვგებდენ რაჲ გარეშენი იგი განუკუტთელისათვს, რომელ
არს გუამი, და ბუნებისათვს; რომლისათვსცა ჯეროვნად მოუხუმიან
ესე წმიდასა იოვანე დამასკელსა და ამათითა ეკლოვნებითა მოუზ-

ლუდავს ვენაკისა ამის თვისისა ნაყოფთა შუტნიერებაჲ. ხოლო,
20 უშინაგანეს რაჲ ვენაკისა შევიდოდეთ და ტევნებისა მადლთასა გან-
ხილვაჲ გუწადოდის, ესე წინაჲსწარ გუტუწყოს ზანდუკისა ამის მი-
ერ; რ^ა რომლისაცა პირისათვს გვკმდეს, მალიად ზოვისთლოთ სიტკ-
ბოებაჲ.

25

ა. თაეი პირველი. ვითარმედ
25 არა ჯერ არს გამოძიებაჲ მიუწ-
თომელისა რაჲსამე, რომელი არა
სწავლულ იყოს ჩუტნდა წმიდათა
მიერ.

ზ. სულისა წმიდისათვს.
ც. წმიდისა სამებისათვს.
თ. ღმრთისათვს თქუმულთა სიტ-
ყუათათვს.

ბ. თქუმულთათვს და გამოუთ-
30 ქუმელთა, საცნაურისათვს და უც-
ნაურისა.

ი. შეერთებისათვს და განყოფი-
ლებისა საღმრთოთა საქმეთაჲსა.

იბ. კორციელად ღმრთისათვს
თქუმულთა სიტყუათათვს.

გ. გამოჩინებაჲ, ვითარმედ არს
ღმერთი.

იგ. მათვე პირთათვს.

დ. თუ რაჲ არს ღმერთი, ვი-
35 თარმედ მიუწთომელ არს.

იგ. ადგილისათვს ღმრთისა და
ვითარმედ მხოლოჲ ღმერთი არს
გარეშეუწყერელ, დაუსაბამოებისა-
თვს ღმრთისა.

ე. გამოჩინებაჲ, ვითარმედ ერ-
თი არს ღმერთი ჭ არა მრავალნი.

იდ. თვსებანი საღმრთოჲსა ბუ-
ნებისანი.

ვ. სიტყვსათვს ღმრთისა.

2a

- იე.** საუკუნეთათვის.
ივ. ღამბადებლობისათვის.
იწ. ანგელოზთათვის.
იძ. ეშმაკისა და ეშმაკთათვის.
ით. ხილულისა დაბადებულისათვის.
კ. ცისათვის.
კბ. ნათლისათვის და ცეცხლისა, მნათობთათვის და მზისა, მთოვარი-სათვის და ვარსკულაეთა.
კვ. ჰაერისა და ქართათვის.
კგ. წყალთათვის.
კდ. ძუძუყანისა და მისგანთათვის.
კე. სამოთხისათვის.
კვ. ძაღვისათვის.
კზ. ზულისთქუმათათვის.
კძ. მწუხარებისათვის.
კთ. შიშისათვის.
ლ. ზულისწყრომისათვის.
ლბ. ოცნებითისათვის.
ლგ. გრძნობითისათვის.
ლდ. მოგონებითისათვის.
ლე. მოკსენებითისათვის.
ლვ. სიტყვსათვის კმოვანისა და უკმოასა.
ლგ. ვნებასათვის და მოქმედებისა.
ლზ. მოქმედებითისათვის.
ლძ. ნეტსითისა და უნებლიეთისათვის.
ლთ. ჩუენ შორის მყოფისათვის, რომელ არს თვთმფლობელობა.
მ. ძმნადთათვის.
მბ. თუ რომლისა დაზეზისათვის თვთმფლობელად შევიქმნენით.
მგ. არა ჩუენ შორის მყოფისათვის.
მდ. განგებულებისათვის.
მდ. წინაცნობისა და წინაგანსაზღვრებისათვის.
მე. ხალმროფსა განგებულებისათვის [და ჩუენდა მომართისა წყალობისა და ჩუენისა ცხოვნებისათვის].
მვ. სახისათვის მუცლადღებისა სიტყვსა ღმრთისა.
მზ. ორთა ბუნებათათვის.
მძ. სახისათვის ურთიერთას მი-10 ცემისა.
მთ. რიცხვსათვის ორთა ბუნებათასა.
ნ. ვითარმედ ყოველივე ხალმროფსა ბუნებაჲ ერთისა მის გუამისა მიერ მხოლოდშობილისა ძისა შეერთო ყოველსავე კაცობრივსა ბუნებასა და არა კერძო კერძოსა.
ნა. ერთისა მისთვის გუამისა სიტყვსა ღმრთისა. 20
ნბ. თუ რაოდენობად აღიყვანებიან ბუნებანი ქრისტესნი.
ნგ. წინააღდგომაჲ, ვითარმედ არა არს ბუნებაჲ უგუამოჲ.
ნდ. სამწმიდაობისათვის. 25
ნე. თუ ვითარ გულისკმაჲ იყოფების ერთი ბუნებაჲ სიტყვსა ღმრთისაჲ განკორციელებული.
ნვ. ვითარმედ ღმრთის მშობელ 30 არს წმიდაჲ ქალწული.
ნზ. თვისებისათვის ორთა ბუნებათასა.
ნძ. ნებათათვის და თვთმფლობელობათა ოვფლისა ჩუენისა იე-35 სოვ ქრისტესთა.
ნთ. ორთა მოქმედებათათვის.
ი. მათდა მიმართ, რომელნი

A17

A16

A11

A1

A3a

A2

- იტყვან, ვითარმედ, უკუტოთ ორთა ბუნებათაგან არს კაცი, საკიროჲ არს ქრისტესთვის სამთა ბუნებათა თქუმაჲ.
- 5 აბ. განღმრთობისათვის ბუნებისა და ნებისა და კორცთა ოვფლისათაჲსა.
- აბ. მერმეკა ნებათათვის და თვთმფლობელობათა.
- 10 აბ. ღმერთ-მამაკაცებრივისა მოქმედებისათვის.
- აბ. ბუნებითა ღმერთანაწარულთა ვნებათათვის.
- აბ. უმეცრებისათვის და მონე-
- 15 ბისა.
- აბ. წარმატებისათვის.
- აბ. მოშიშებისათვის.
- აბ. ოვფლისა ლოცვისათვის.
- აბ. განკურნებისათვის.
- 20 აბ. ვნებისათვის კორცთაჲსა და უვნებელობისათვის ღმრთეებისა.
- აბ. ვითარმედ განუშორებელ იყო ღმრთეებაჲ სიტყვსაჲ სულისაგან და კორცთა სიკუდილსა შინა ოვფლისასა.
- 25 აბ. განყოფილებისათვის ხრწნილებათაჲსა.
- აბ. ჯოჯოხეთად შთასლვისათვის.
- აბ. შემდგომად აღდგომისა ქმნილთა საქმეთათვის.
- 30 აბ. მარჯუწნით მამისა დაჯდომისათვის.
- აბ. მათდა მიმართ, რომელნი იკითხვიდენ, თუ ორითა ბუნებითა თაყვანის იცემებისა ქრისტე.
- 35 აბ. თუ რაჲსათვის ძე ღმრთისაჲ განკაცნა და არა მამაჲ და არცა სული.
- აბ. მათდა მიმართ, რომელნი იკითხვიდენ გუამისათვის ოვფლისა ავებულობასა ანუ აუგებელობასა.
- აბ. თუ ოდეს ეწოდა ქრისტე.
3. უკუტოთ ორი ბუნებაჲ შვაა წმიდამან ღმრთისმშობელმან.
- 3ა. თუ ვითარ მხოლოდშობილად ითქუმის ძე ღმრთისაჲ. თუ შეკრებულისაგან რაოდენობად აღიყვანებიან ბუნებანი ქრისტესნი.
- 3ბ. სარწმუნოებისათვის და ნათლისღებისა.
- 3გ. სარწმუნოებისათვის.
- 3დ. ჯუარისათვის.
- 3ე. აღმოსავალით თაყუანისცემისათვის.
- 3ვ. წმიდათა და უხრწნელთა საიდუმლოთათვის.
- 3ზ. ნათესავთმეტყუტლებისათვის ოვფლისა და წმიდისა ღმრთისმშობელისა.
- 3ტ. წმიდათა ნაწილთა პატივისცემისათვის.
- 3თ. წმიდათა ხატთათვის.
- 3ი. წიგნთათვის.
- 3ა. ქრისტესთვის თქუმულთა სიტყუათათვის.
- 3ბ. ვითარმედ არა არს ღმერთი მიზეზ ბოროტთა.
- 3გ. ვითარმედ არა არიან ორნი დასაბამნი.
- 3დ. თუ რაჲსათვის დაჰბადნა ღმერთმან, რომელთაჲ უწყოდა ცოდვისა შთავრდომაჲ და შეუნებელად დაშთომაჲ.
- 3ე. შჯულისათვის ღმრთისა და შჯულისათვის ცოდვისა.
- 3ვ. ჰურიათა შაბათთათვის.

შპ. ძალწულობისათვის.*

შთ. ანტექრისტესთვის.

შპ. წინადაცუპითისათვის.

რ. აღდგომისათვის მკუდართაჲსა.

აჲა ესერა გქონან ასნი თავნი საეკლესიონი ორმქეოცდაათთა თავთა მიერ საფილოსოფოსოთა გარეშეზღუდვილნი; და არცა ესენი სრულ არიან უმათოდ, არცა იგინი უამათოდ; ვინაჲცა ვიკადრებ და 5 ვიტყვ: რომელსა ძალი მისცეს ღმერთმან ამათდა გარდაწერად, ესე დაიზარებენ, რა უკუტთუ მოკლე წინამძღუარი უნდეს, წმიდისა მამისა ეფთვმეს მიერ თარგმანებული, იგი შეიტკბოს, რ მას მადლითა სულისა წმიდისაჲთა კელეწიფებოდა შემატებაჲცა და დაკლებაჲცა. ხოლო, უკუტთუ ახალი ესე სწადდეს გარდაწერად, მას ამას თანა ნუ 10 გაჰრევს, ნუცა ამას მას თანა; არამედ, უკუტთუ ამას დაიწერდეს, ესე ილუაწენ, რა არა რაჲ დააკლოს არა ხოლო ას ორმქეოცდაათთა ამათ თავთაგანი პირველით ებისტოლითურთ, არამედ არცაღა ჩემი ესე კადრებული და მოზრახული. არა ხოლო შესავალსა ამას ვიტყვ, არამედ კიდესა წარწერილთა თარგმანთაჲცა, რომელთაგანნი რომელნიმე ზეპირით დაწერილნია და რომელნიმე დედისაგან. და ზეპირობისა მიზეზი ესე არს, ვინაჲთგან ყოველსა თარგმანსა უკმს შემატებაჲ სიტყვსაჲ, რეცა განმაცხადებელად ძალისა. ხოლო მე, ვითარცა ყოველთა უნარჩევსსა, მიზეზი იგი და შემდგომად ღმრთისა მომცემელი იგი ჩემდა თარგმანობისაჲ ბერი ჩუჲნი ამას მიბრძანებდის, 20 რა წმიდისა სიტყუაჲ მარტივად და შეუზავებელად და შეუხებელად ესთარგმნო, და, უკუტთუ რაჲმე ძალისა განმაცხადებელი უკმდეს ჩუჲნსა ენასა, იგი კიდესა ზედა ადგილ-ადგილ და შესავალსა შინა თავსა წიგნისასა დაწერო. ამისთვისცა ყოველად უჯერო არს ვისგანმე კიდესა წარწერილისა მის თარგმნისაჲ შიგან გარეგით დაწერაჲ, 25 არამედ კიდესა წარწერაჲ, ვითარცა ვისწავეთ ჩუჲნ ესე ოთხას ოცთა მათგან წიგნთა თეოდორე პატრიარქისა მიერ სვმეონ წმიდას შეწირულთა, რომელთა შინა არა რაჲ ჰრთავს საგალობელი, თვნიერ ყოველნივე საკითხავნი არიან, გარეშენი და საეკლესიონი; და საპირომასა სიტყვსა თარგმანი პატივთა ზედა წიგნისათა უწერია, ხოლო 30 შეისწავენი და განსაზღვრებაჲ განჩინებითურთ და სამეცნიეროჲ ესე არა ოდენ ამას წიგნსა, არამედ ყოველთავე წიგნთა ბერძულთა უწერიან კიდესა, რა, რაჲმს სამეცნიეროსა რასმე სიტყუასა ეძიებდეს ვინმე, ადვილად პოვოს და არა უკმდეს მიმყოვრებული ჟამი, ანუ ყოველისავე გარდაკითხვაჲ. ხოლო განსაზღვრებასა და განჩინებასა 35 იგივე და ერთი ძალი აქუს; და განსაზღვრებისა თარგმანი თვთ წინა გეპოების საფილოსოფოსოთა თავთა შინა მეთექუსმეტედ თავად.

კულად ესეცა საცნაურ იყავნ, ვითარმედ არა ჯერ არს, რა

ქართული
ენის
მეცნიერება

სხვა ვისგანმე შეკაზმულად ვგონებდეთ წიგნსა ამას, გულისმის სვემონ ლოლოთეტიისა და სხუათა მეცნიერთა ბერძენთაგან
კაზმვამ წიგნებისაჲ; გარნა უწყითმცა, თუ რომელთა წიგნთა ეგების
კაზმვამ, ანუ რომელთაჲ უღონო არს. რ იპოოს თუ ცხორებაჲ, ანუ
5 წამებაჲ, ანუ რამცა რამ ჰამბავი, გინამოთხრობაჲ სოფლურიითა და
უშუპრიითა სიტყვთა აღწერილი, მას სიტყვთ განაშუშნებენ, გარდა-
ჰკაზმენ და „მეტაფრას“ უწოდენ, რომელ არს „გარდაკაზმული“. და
ამასცა მაშინ ჰყოფენ, ოდეს აღწერილი ჰამბვისაჲ მის ლიტონი
კაცი იყოს და არა წმიდათაგანი, — ვითარ იგი უმრაველსთა წმიდა-
10 თა წამებანი თანადახულომილთა მონათა ვიეთგანმე აღწერილ იყ-
ნენ, — მას შეჰკაზმვენ ესევითარიითა სიტყვთა, რომელი მასვე პირსა
იტყოდის და არა შეჰმატებდეს, არცა დააკლებდეს საქმეთა. ხოლო
წმიდათა თქუმულსა და მართლმადიდებელთა მამათა აღწერილსა ვერ-
ვინ იკადრებს შეხებად, ვითარცა წმიდასა სახარებასა და ებისტო-
15 ლეთა პავლე მოციქულისათა; რაოდენცა ლიტონითა სიტყვთა აღწე-
რილ იყოს, ბრძენთა და მართლმადიდებელთაგანი ვერვინ შეეხების,
ართუ ვინმე იყოს სულელ, უფროდსა მწვალებელ და განვრდომილ
ეკლესიისაგან.

ამას ყოველსა თანა ესეცა საცნაურ იყავნ, ვითარმედ „წინამძ-
20 ლუარი“ სახელად წმიდისა ანასტასი სინელისა თქმულთათჳს მინა-
ხავს ბერძულსა შინა, ხოლო ამის წიგნისათჳს არასადა, თვნიერ ქარ-
თულისა. ამისთჳსცა ესრეთ ჯერუჩნდინ სიწმიდესა თქუქნსა, რ ა, ვი-
თარ იგი ზედაწარწერილსა ამისსა შინა ითქუმის, „გარდმოცემამა“
უწოდდეთ წიგნსა ამას, რომელი იგი ბერძულსა შინა ესრეთვე წარ-
25 წერილ არს; და „წინამძლუარ“ მასვე წმიდისა მამისა ეფთჳმეს
თარგმნილსა სახელედებოდენ, რ თვთ იგი ამისგანვე გამოკრებული
არს. ხოლო ესე არა უწყი, თუ თვთ მამასა ეფთჳმეს გამოუკრებია,
ანუ ბერძულად ესრეთ უპოვნია, რ სხუანი წიგნი გამოკრებულნი,
ვითარ იგი არს „მარგალიტი“ და „ყუთვილკრებული“ და სხუანი
30 მსგავსნი მათნი, ბერძულად ეგრეთვე გამოკრებულნი არიან.

ამის ყოველისა თანა მრავალჳმ უგულუბელს ქმნილსაცა ბრძა-
ნებასა აწლა აღსრულებისათჳს თავს იდევით და მომიტყვეთ მცირედ
განგრძობაჲ სიტყვსაჲ, რ, ვიდრეღა იგი ჯერეთ ჩუქნ თანა იყო ნე-
ტარი იგი და ყოვლად რჩეული მოლუაწეთა შორის ბერი იოვანე
4აა 35 ფარაქელი; მან მოწლედ გამოიკითხა ჩემგან და მიბრძანა ამათ პირ-
თათჳს; ვინაჲთგან პირველთა მათ თარგმანთა არა რამ ელუაწა წერ-
ტილითა გაკუჭთისათჳს საკითხავთაჲსა, ამისთჳსცა ზეპირით უკმა
1218 გაკუჭთაჲ ყოველთა სახელოვანთა მკითხულთა. ხოლო ბერძულად

არა ესრეთ არს, არამედ ესოდენ მისანდობელ არს წიგნები მათი მართლად გაკუჭთილობისათვის, ვითარ ჩუნი საგალობელი, რაოდენი დიდისა მის მნათობისა ვიორგი მთაწმიდელისაგან თარგმნილ არს. ამისთვისცა მე ძალისაებრ ჩემისა არა უგულებელს მიქმნიეს, არამედ ყოველივე ჩემ მიერ თარგმნილი წიგნი ერთწერტილად და 5 ორწერტილად, სამწერტილად და ექუსწერტილად გამკუჭთია: ერთწერტილი უკუტ მკირედ სასუწნად; ორწერტილი განსაკუჭთელად სიტყვსაჲ, და სამწერტილი დიდად სასუწნად; და ექუსწერტილი სრულიად დასაბოლოებელად და ახლად დასაწყებელად სიტყვსა. არს ოდესმე იშვთ, რომელ არა დასაბოლოებელად ზის ექუსწერტილი, არა- 10 მედ კმისა- საქცევალად ოდენ: რომელი ესე მეტაფრასთა შინა უფრო იპოების: რაჟამს მოწამე მსაჯულისა მიმართ მეტყულებდეს და მყის ღმრთისა მიმართ ცვალოს მეტყულებდაჲ, ესევეთარსა მას ადგილსა ექუსი წერტილი უზის, არა რა დააბოლოოს, არამედ რა კმა იქციოს მკითხველმან. 15

აწ უკუტ ადრე გამოკითხული კეთილისა მის გულის კმისყოფელისაგან და ჩემ მიერ მისდა თხრობილსა აქა დაწერად ბრძანებული აწლა ვიძულე დაწერად, რა უფროჲს ყოველისასა სარწმუნოებისა და ღმრთისმეტყულებისათვის თქმულთა წიგნთა შინა საკმარ არს კრძალვაჲ მკითხულისაგან და მწერლისა და მსმენელისა. 20

გვედრები უკუტ, რა წერტილი შეიკრძალოთ და მე ყოველივე ცთომილებდაჲ მომიტეოთ და ლოცვა ჰყოთ პირველმოკსენებულთა მათ მამათა: ბერისა საბაჲსთვის, რომელი იყო შემდგომად ღმრთისა მიზეზი და მომცემელი ჩემდა თარგმნობისაჲ, და მლუდელისა გაბრიელისათვის, რომლისა ბრძანებითა და ლოცვითა მოსცა ღმერთმან 25 წმიდაჲ ესე წიგნი ყოველსა ნათესავსა ჩუნსა, —ამათ ყოველთა თანა მე შემიწყალოთ უსასყიდლოდ; და ითხოვეთ ღმრთისაგან მოტრევადაჲ ურიცხუთა ბოროტთა ჩემთაჲ და თქუნსმცამცა ვიპოვნიეს წყალობაჲ დღესა მას სასჯელისასა მრავალმოწყალისა ღმრთისაგან, რომლისაჲ არს დიდებაჲ და სიბტკიცე და ძალი, აწ და ყოველთა საუკუნეთა უკუნისამდე. ამინ! 30

დამატება II.

წმიდასა და ღმრთივბატოცემულსა მამასა კოზმანს, ღირსსა ეპისკოპოსსა მაიომამასსა, იოვანე უნდოჲ ოჯფლისა მიერ გახარებ! 35

იწროებაჲ უკუტ გონებისაჲ და უღონოებაჲ ენისა ჩემისაჲ უწყოდი; ამისთვისცა მცონოდა, მ სანატრელო, კელყოფად საქმეთა 30

ძალისა უზეშთაესთა და შეკადრებად შეუვალთა, ვინაჲთგან სილა-
 ლედ და კადნიერებითა აღსავსედ ვჰპოვებდ ესევეითარისა მკადრებელ-
 თა. რ უკუტთუ საღმრთოჲ იგი სჯულისმდებელი მოსე განეყენა რაჲ
 ხედვათა კაცობრივთა, დაუტენა მღელვარებანი საწუთროჲსანი და
 5 განიყარნა ყოველნი სიზრქენი ნივითანი, რა განიწმიდოს თუალი
 სულისაჲ და ყოს იგი მარჯუჲს საღრმითთა ხედვათათჲს; რომელი
 იგი კაცთმოყუარებით ჩუჲნდა ზომართ გარდამოსლვასა სიტყჲსა
 ღმრთისასა ზეშთაბუნებისა განკორციელებასა მისსა ღირს იქმნა
 ხილვად მაყუალსა შინა და ცეცხლსა უნივთოსა, რომელი ეგზებოდა
 10 და სწუვიდა ეკალსა მას, რა შეცვალოს იგი თჲსისა მიმართ ბრწყინ-
 ვალებისა, ხოლო არა დასწუვიდა, არცა უჩინო ჰყოფდა, არცა განიყ-
 ვანებდა მას თჲსისაგან ბუნებისა; რომელსა იგი პირველ ყოველთასა
 ეუწყა სახელი იგი ნამდვლვე ჰემმარითისა მის არსისა უზეშთაესისა
 ყოველთა არსთაჲსა, და თჲსთა მით ნათესავთა ზედადგომაჲ და
 15 ფლობაჲ კელთ ეღვა ღმრთისა მიერ; უკუტთუ ესე და ესევეითარი კა-
 ცი კმაწულილად და ენამძიმედ უწოდდა თავსა თჲსსა, ვითარმცა
 ვერ შეუძლებდა მსახურყოფად საღმრთოჲსა განზრახვისა, რომელი
 ამის ყოვლისა შემდგომად სიმაღლედ აღყვანებულ იქმნა და დადგი-
 ნებულ შუამდგომელად ღმრთისა და კაცთა.—ვითარ უკუჲ მე გარე-
 20 მოცეულმან ყოველითავე ზიწითა და ცოდვითა, რომელსა ესე თავსა
 შორის ჩემსა მქონან მრავალსაშფოთონი იგი გულისსიტყუათა ფო-
 თინებანი, არცა გონებაჲ და გული განმიწმედიან საჩქეყოფად
 ღმრთისა და საღმრთოთა ხედვათა, არცა სიტყუაპოვნეიერ ვარ გა-
 მოთქუმად ძალთა მალალთა გულისკმისყოფათასა, ვითარ მეტყუჲლ
 ვიქმნე სიტყუათა აღმატებულთა ყოვლისავე კაცობრივისა დაბადე-
 25 ბულებისა და ქმნულებისათა!

ამას რაჲ გულს ვეტყოდე. მცრნოდაცა სიტყუად და მეშინო-
 დაცა ურჩყოფად ბრძანებულისა, რა გერ არს თქუმაჲ ჰემმარითი-
 საჲ, ნუ უკუჲს ორთავე ამით მიერ თანამდებ ვიპოო სიცილისა ურ-
 ჩებისათჲს, გინა უგუნურებისა; რომელი ესე უძვრეს არს. რა შესან-
 30 დობელ არს ბრალი უსწავლელობისაჲ უკუტთუ ოდენ არა იყოს ნა-
 შობ უღებებისა, ხოლო უსწავლელობასა თანა შექჲსული სიმაღლე
 ცნობისაჲ საძაგელ არს და ბილწ და უღირს ყოვლისა შენდობისა
 და მომანსწავებელ უმეტესისა უსწავლელობისა, რა არა ვთქუა, ვი-
 თარმედ მწუჲტრვალ და დასასრულ ყოველთა უსწავლელობათა.

* ამას ქვემოთ იწყება A ხელნაწერის ძველი ტექსტი და ჩვენს გამოცემა-
 საც აქედან საფუძვლად უძვეს A ხელნაწერი.

ძალისა უზეშთაესთა და შეკადრებად შეუვალთა, ვინაფთგან ჩქინაჲს
 ლედ და კადნიერებითა აღსავედ ვპოვებდ ესევეითარისა მკაცრებელ
 თა. რ უკუტთუ საღმრთოჲ იგი სჯულისმდებელი მოსე განეყენა რაჲ
 ხედვათა კაცობრივთა, დაუტევნა მღელვარებანი საწუთროჲსანი და
 5 განიყარნა ყოველნი სიზრქენი ნივთთანი, რა განიწმიდოს თუალი
 სულისაჲ და ყოს იგი მარჯუტ საღმრთოთა ხედვათათჳს; რომელი
 იგი კაცთმოყუარებით ჩუტნდა მომართ გარდამოსლვასა სიტყჳსა
 ღმრთისასა ზეშთაბუნებისა განკორციელებასა მისსა ღირს იქმნა
 ნილვად მაყუალსა შინა და ცეცხლსა უნივთოსა, რომელი ეგზებოდა
 10 და სწუვიდა ეკალსა მას, რა შეცვალოს იგი თჳსისა მიმართ ბრწყინ-
 ვალებისა, ხოლო არა დასწუვიდა, არცა უჩინო ჰყოფდა, არცა განიყ-
 ვანებდა მას თჳსისაგან ბუნებისა; რომელსა იგი პირველ ყოველთასა
 ეუწყა სახელი იგი ნამდვლვე ჭეშმარიტისა მის არსისა უზეშთაესისა
 ყოველთა არსთაჲსა, და თჳსთა მათ ნათესავეთა ზედადგომაჲ და
 15 ფლობაჲ კელთ ედვა ღმრთისა მიერ; უკუტთუ ესე და ესევეითარი კა-
 ცი კმაწულილად და ენამძიმედ უწოდდა თავსა თჳსსა, ვითარმკა
 ვერ შეუძლებდა მსახურყოფად საღმრთოჲსა განზრახვისა. რომელი
 ამის ყოვლისა შემდგომად სიმაღლედ აღყვანებულ იქმნა და დადგი-
 ნებულ შუამდგომელად ღმრთისა და კაცთა, — ვითარ უკუტ მეგარე-
 20 მოცეულმან ყოვლითავე ბიწითა და ცოდვითა, რომელსა ესე თავსა
 შორის ჩემსა მქონან მრავალსაშფოთონი იგი გულისსიტყუათა ფო-
 ფინებანი, არცა გონებაჲ და გული განმიწმედიან სარკეყოფად
 ღმრთისა და საღმრთოთა ხედვათა, არცა სიტყუაპოვნიერ ვარ გა-
 მოთქმად ძალთა მაღალთა გულისკმისყოფათასა, ვითარ მეტყუტლ
 ვიქმნე სიტყუათა აღმატებულთა ყოვლისავე კაცობრივისა დაბადე-
 25 ბულებისა და ქმნულებისათა!

ამას რაჲ გულს ვეტყოდე, მცონოდაცა სიტყუად და მეშინო-
 დაცა ურჩყოფად ბრძანებულისა, რ ჯერ არს თქუმაჲ ჭეშმარიტი-
 საჲ, ნუ უკუტ ორთავე ამათ მიერ თანამდებ ვიპოო სიცილისა ურ-
 ჩებისათჳს, გინა უგუნურებისა; რომელი ესე უძკრეს არს. რ შესან-
 30 დობელ არს ბრალი უსწავლევლობისაჲ უკუტთუ ოდენ არა იყოს ნა-
 შობ უდებებისა, ხოლო უსწავლევლობასა თანა შექუსული სიმაღლე
 ცნობისაჲ საძაგელ არს და ბილწ და უღირს ყოვლისა შენდობისა
 და მომასწავებელ უმეტესისა უსწავლევლობისა, რა არა ვთქუა, ვი-
 თარმედ მწუტრვალ და დასასრულ ყოველთა უსწავლევლობათა.

* ამას ჭეშმით იწყება A ხელნაწერის ძველი ტექსტი და ჩვენს გამოცემა-
 საც აქედან საფუძვლად უძევს A ხელნაწერი.

გარნა, ვინაჲთგან ნაყოფ ურჩებისა არს სიკუდილი, ხოლო ვინაჲთგან
 ბალი და მორჩილი ქრისტეს მოწაფედ იჩინების და სიმაღლედ აღიშენება
 ვანებულ იქნების და ღმრთისა მიერ მადლად მიიღებს განათლებასა,
 აღაღებს პირსა და აღივსების სულითა, განიწმინდების გულითა
 და განბრწყინდების გონებითა, მიეცემის სიტყუაჲ აღეზასა პირისასა 5
 და არა ზრუნავს, რაჲ თქუს, ვინაჲთგან ორღანო ქმნილ არს მის
 შორის მეტყულისა მის სულისა.—ამის უკუპ ჯერისათჳს თქუწნ-
 ძლით ვირწმუნე მისი, რომელი იგი თქუწნ შორის მღდელთმთავ-
 რობს—ქრისტე, და მორჩილ ვექმნები ბრძანებასა თქუწნსა, აღვა-
 ლებ პირსა მინდობითა ლოცვათა თქუწნთაჲთა, რა აღივსოს სული- 10
 თა, და ვიტყოდე სიტყუათა, რომელნი არა გონებისა ჩემისა იყვნეს
 ნაყოფ. არამედ ნაყოფ ბრმათა განმაბრძნობელისა მის სულისა; რ
 არარას თავით ჩემით ვიტყოდი. არამედ ყოველსავე მას, რაოდენი
 იგი მოცემით მოვილო და პირველად უკუპ განვაწესნე წიგნსა ამას
 შინა ჩუწნსა წარმართთა მათ ბრძენთა სიტყუებისაგან უმჯობესნი 15
 და უკეთესნი; ვინაჲთგან უწყით, ვითარმედ, რაოდენი რაჲ არს კე-
 თილი, ყოველივე ზეგარდმო ღმრთისა მიერ მონიჭებულ არს კაც-
 თადა; რ ყოველი მოცემაჲ კეთილი და ყოველი ნიჭი სრული ზე-
 გარდამო გარდამომავალ არს მამისაგან ნათელთაჲსა. ხოლო ყოვე-
 ლივე ქეშმარიტებისა წინააღმდეგომი საეშმაკოჲსა საცთურისა და 20
 ბნელისაგან მოპოვნებულ და გონებათაგან ბოროტად ეშმაკეულთა
 შეწმასნებულ არს.

არამედ მე მსგავსად დიდისა მის ღმრთისმეტყულისა გრიგო-
 ლისსა ვემსგავსო სახეობასა ფუტკრისასა და უცხოთაგან თჳსნი
 მსგავსნი ნივთნი ქეშმარიტებასა შემოუკრიბნე და მტერთაგან მაც- 25
 ხოვარებაჲ მოვისთულო, ხოლო გარემივაქციო ყოველი, რაოდენი რაჲ
 იყოს ბოროტ ცუდსახელსა მას მეცნიერებასა მათსა შინა.

ამისსა შემდგომად შეუდგინნე ღმრთისმოძულეებულთა მათ წვა-
 ლებათა ზრახვანი, რა, რაჲამს ტყუილსა მათსა მეცნიერ ვიყვნეთ,
 ქეშმარიტებასა ზედა უფროჲს დამტკიცებულ ვიქმნეთ. 30

ამისსა შემდგომად მომწყუდელად საცთურისა და უჩინო-
 მყოფელად ტყუილისა შეწევნითა ღმრთისაჲთა განვაწესო სიტყუაჲ
 ქეშმარიტებისაჲ, რომელსა იგი მადლითავე მისითა სამკაულად და
 სამოსლად გარემოვასხა ფესუძი ოქროსაჲ, სიტყუსაგან ღმრთიე-
 სულიერთა წინააღმართმეტყულთა და ღმრთივსწავლულთა მეთევზურ- 35
 თა და ღმერთშემოსილთა მწყემსთა და მოძღუართაჲსა განუშენებუ-
 ლი; რომლისა იგი შინაგანი ბრწყინვალეებაჲ ჰაეროვნებით განანათ-
 ლებს ყოველთა, რომელნი მიემთხუტოდინ მას ჯეროვნად განწმედილ-

ნი და აღმაშფოთებელთა გულისსიტყუათაგან წარვლტოვდნენ. ხოლო, ვითარ იგი პირველ ვთქუ, ჩემსა არარას ვიტყუდნენ. მედ წარჩინებულთა მათ მოძღუართა ნამუშავეი ერთად შევკრიბო და, რაოდენ ძალ მედვას, შევამოკლო სიტყუაჲ ყოვლითურთ მორ-
 5 ჩილყოფად თქუსნ მიერ ბრძანებულისა მის.

არამედ თანამზრუნველ მექმნენით მე. ღმრთივპატივცემულნო, ჰე გლოცავ, მცნებათა თქუსნთა მორჩილქმნული ესე! მიითუალეთ მორჩი-
 ლებაჲ და უკუმომიზღეთ ლოცვათა მიერ სასყიდლის კეთილად გებაჲ!

ღამატება III.

ყოვლად ღირსსა და ღმრთივპატივცემულსა მამახა კოჴმას, წმი-
 დასა ეპისკოპოსსა მამუმახასა—იოვანე უნლოჲ.

15 იწროებასა ვიდრემე გონებისასა და უღონოებასა ენისა ჩემისა-
 სა მეცნიერსა მცონოდა, ზ სანატრელო, კელყოფად უაღრესთა ძა-
 ლისათა და შეკადრებად შეუძლებელთა, ვითარცა ლაღსა ვისმე და
 კადნიერსა და მოშიშსა ესევეთარისა მკადრებელთათჳს განმზადებუ-
 ლისა ძვრის ხილვისასა.

20 რ, უკუტთუ მოსე საღმრთოჲ იგი შჯულისმდებელი, განეშორა
 რაჲ ყოვლისაგანვე კაცობრივისა ხედვისა და დაუტევნა სამ მოქცევ-
 ნი ლელენი ცხორებისანი და ყოველივე სიზრქე ნივთიერი განაგდო
 და განიწმიდა მხედველობითი ძალი სულისაჲ, ეგრეთღა იქმნა მარ-
 25 ჩუქნდა მომართ, თანაშთამოსლვასა სიტყუსა ღმრთისასა და ბუნებისა
 უაღრესსა მას განკორციელებასა მისსა მაყუალსა შინა და უნივთო-
 სა ცეცხლსა ღირს იქმნა ხილვად, აღმაგზებელსა და განმაცეცხლე-
 ბელსა მაყულისასა, და ბრწყინვალეებისა მიმართ თჳსისა გარდამცვა-
 ლებელსა მისსა, ხოლო არა დამწუფელსა, არცა უჩინომყოფელსა,
 30 არცა კუჭბულმყოფელსა მისსა თჳსისა ბუნებისაგან; რომელმან იგი
 ნამდვლვე მყოფისაჲ მის და ჰეშმარიტად ზეშთაარსებისად მყოფი-
 საჲ პირველად ისწავა სახელი და თჳსთა და თანამონათესავეთა
 მისთა ზედამდგომელობაჲ კელთ ედვა ღმრთისაგან, კმაწულილად და
 ენამძიმედ უწოდდა თავსა თჳსსა, ვითარცა ვერშემძლებელი მსახურ-
 35 ყოფასა საღმრთოჲსა ნებისასა და სრულყოფასა მისსა და ღმრთისა
 და კაცთა შუამდგომელყოფასა,—ვითარ მე, ყოვლითავე უკუს ბი-
 წითა ცოდვისაჲთა შებღალულმან და მომღებელმან თავსა შორის
 თჳსსა მრავალშფოთიინისა გულისსიტყუათა მღელვარებისამან და

არცა გონებისა და ვაგონებისა მომგებელმან, ვითარცა სარკესა
 რაჲსმე საღმრთოჲსა ღმრთივმუნებრთა გამოცხადებათა ვითარცა
 შემწყნარებელისამან, არცა სიტყუსა მქონებელმან კმაყოფად მოგო-
 ნებათა შემძლებელისამან, გამოვთქუნე საღმრთონი და გამოუთქუ-
 მელნი, ზესთააღმაჲვალნი მიწთომასა ყოვლისა სიტყუერისა დაბადე- 5
 ბულისასა.

ამათსა მგონებელსა მე მცონოდა სიტყუად და ვეწიშვოდი ბრძა-
 ნებულსა, ითქმოდედ ქეშმარიტი, ნუსადა მრჩობლ თანამდედ ვიპოვო
 სიცილისა ერთბამად უმუტრებითა უსწავლელობისა და უგუნურებისა-
 ათა; რ' შესანდობელ არს ბრაღი უსწავლელობისაჲ, არათუ იყოს ნა- 10
 შობი დაკსნილობისაჲ, ხოლო უსწავლელობასა თანა მოგებაჲ სილაღესა
 ცნობისასა უსახურ არს და საბრალობელ და უღირს ყოვლისავე შენ-
 დობისა, და უმეტესისა სასწაულ, რ'ა არა ვთქუა, ვითარმედ უკუ-
 ნაჲსკენელისა უსწავლელობისა. გარნა ვინაჲთგან ურჩებისა ნაყოფი
 სიკუდილი არს, ხოლო მდაბალი და მორჩილი ქრისტესა მიემსგავსე- 15
 ბის და სიმაღლედ აღყვანებული განმანათლებელსა მადლსა მოიღებს
 ღმრთისაგან და აღმღებელი პირისაჲ აღივსების სულითა, განიწმიდე-
 ბის გულითა და განათლებების გონებითა და მოიღებს სიტყუასა აღე-
 ბასა პირისასა არა კერძობით რაჲსმე თქუმად, არამედ ორღანოდ
 გამოჩნდების მის შორის მეტყუჲლისა სულისად. თქუნს მიერ თქუნს 20
 შორის მღდეღთმთავრისა ქრისტესსა მრწამუნებელი, — დავემორჩილები
 ბრძანებასა და აღვალე პირსა და მივენდევი ლოცვათა თქუნთა,
 ვითარმედ აღივსოს სულითა, და აღმოვთქუნე სიტყუანი, არა ნაყოფ-
 ნი ჩემისა გონებისანი, არამედ ნაშობნი ბრძანათა განმბრძნობელისა
 სულისანი, რაოდენნი მიიხუნა ესრეთ მეტყუჲლმანცა ამათმან. და 25
 პირველად უკუჲ ველენთა ბრძენთანი დაესხნე ურჩეულესნი, ვითარ-
 ცა მეცნიერმან, ვითარმედ, რაოდენი რაჲ არს კეთილი, ზეგარდამო
 ღმრთისა მიერ მონიჭებულ არს კაცთადა, ვინაჲთგან ყოველი მო-
 ცემაჲ კეთილი და ყოველი ნიჭი სრული, ზეგარდამო არს გარდამო-
 მავალ მამისაგან ნათელთაჲსა; ხოლო რაოდენი რაჲ არს წინააღმდ- 30
 გომ ქეშმარიტებისა, საეშმაკოჲსა საცთურისა მოპოვნება არს ბნელ
 და შეწმანნილ გონებისა ეშმაკობროტისა, ვითარცა იტყუს ღმრთის-
 მეტყუჲლებათა შინა ფრიადი გრიგოლი. ამისთჲს მიმსგავსებითა სა-
 ხესა ფუტკრისასა, მახლობელნი უკუჲ ქეშმარიტებისანი გამოვკრიბ-
 ნუ და ბტერთაგან მაცხოვარებაჲ მოვისთულა, ხოლო განვეყარნე ყო- 35
 ველნი, რაოდენნი ურგებ და სახელმტყუვარისა მეცნიერებისა მქონე-
 ბელ იყვნენ. მერმე შემდგომად მათსა დავაწესნე ღმრთისმოძაგე
 ბულთა წვალებათა წარრევანი, რ'ა შემეცნებითა ტყუვილისაჲთა უმე-

B*40b

B*5a

B*41a

B*8

1

ტეს საკუთარ ვეჰმენით ჰეშმარიტებასა. და ესრეთ საცთუჲსა მისაჲსა
 პობელი და ტყუილისა უჩინომყოფელი ჰეშმარიტებაჲ, ესაჲსაჲსაჲსა
 სუძლითა ოქროანითა, ღმრთივსულიერთა წინაჲსწარმეტყუჲლთა და
 ღმრთივსწავლულთა მეთევზურთა და ღმერთშემოსილთა მწყემსთა და
 5 მოძღუართა სიტყუჲბითა განშუშნებული და შემკობილი. შეწევნითა
 ღმრთისა და მადლისა მისისაჲთა წარმოვადგინოთ, რომლისა დიდე-
 ბაჲ შინაგან მისსა განბრწყინებული სათანადოჲსა თანა განწმედისა
 მახლობელქმნილთა მისთა და შფოთებისა გულისსიტყუათაჲსა
 განგებელთა განანათლებს საკვრველებით; ხოლო ვთქუა ჩემი არა-
 10 რაჲ, ვითარ იგი ვიტყოდე, არამედ უწარჩინებულესთა მოძღუართა
 ნამუშავეისა ერთად შემკრებელმან შემოკლებულ ვყო სიტყუაჲ. რა-
 ოდენ მეძლოს, ყოველსა შინა დამორჩილებულმან ბრძანებათა თქუჲს-
 თამან; არამედ თანაღმობილ მექმნენით მე, — გევედრები ღმრთივჲა-
 ტივცემულნო, — მრწმუნებელსა მცნებათა თქუჲსთასა, და მიმთუალ-
 15 ველთა მორჩილებისათა მომიზღენით სასყიდელნი ლოცვათანი.

1919. IV. 22—1926. V. 6.

ტფილისი.

მასალები აფხაზურ ბგერათა ფიზიოლო- გიისათვის.

აფხაზურს—ზოგიერთ სხვა კავკასურ ენებთან ერთად— მოეპოება მთელი რიგი ქართულისაგან განსხვავებულ ბგერათა, რომელთა ფიზიოლოგიური აღწერა წარმოდგენილი იქნება ჩვენს საზოგადოებაში¹ მათი ჩვენს მიერ უნაკლო გამოთქმის მიღწევის კვალობაზე, ვინაიდან დამკვირვებლის მიერ უნაკლო გამოთქმას ჩვენ ვთვლით აუცილებელ პირობად ამა თუ იმ ბგერას მართებულად აღწერისათვის.

ჰ, გ-სა და ტ⁰, დ⁰, თ⁰-ს ჩემი გამოთქმა შემოწმებულია დ. გულიას და ს. ჯანაშიას მიერ.

1. ჰ გ.

(¹ჰუა „ხმალი“, ²ჰუ „საჯდომი“, ³ფჰუ „ჩალა“, ⁴ჰუ¹ „ღვიწი“, ⁵ჰუ² „მშრალი“, ⁶ჰუ³ „ორი“).

ჰ: პირის ღრუ საკმაოდ ღიაა. წინა ენა თითქმის უმოკმედოა; უკანა ენა ეშვება ძირს და აწარმოებს სივიწროვეს ფარინგსის (ხახის) უკანაკედელთან. რბილსასის უკანა კამარა დაკიმულია და ებჯინება ხახის კედელს. დამახასიათებელია ჰუ-სათვის ბაგეთა მომრგვალება, დაახლოებით, როგორც ფართეო-სათვის. ხმოსან სიმებს საჩურჩულო მდგომარეობა აქვსთ ჰუ-ს დაწყებისას (შემართვა-დაყოვნებისას), ხოლო ჰაერის ნაკადს დაბრკოლებას უქმნის ყელის სარქველი თავისი დახრით: ალ-

¹ იტულისხმება „ქართ. საენათმეცნ. საზოგადოება“, სადაც მოხსენებული იყო 22. XII. 1925 საერთოდ აქ მოყვანილი დაკვირვებანი. აკად. ნ. მარის შრომას „Абхазский аналитич. алфавит“ (Труды ефетич. семинария, Ленинград 1926) გავეცანით ამ მოხსენების შემდეგ. ჩვენი შენიშვნები ამ შრომის შესახებ მოყვანილია კუთხოვან ფურჩხილებში.

ბათ ამ გარემოებასაც უშევეს წილი იმ რთულ ჩქამში, რომელიც ჰუ-ს წარმოებისას გვესმის. ამგვარად, ჰუ წარმოადგენს ვიწრო ნიქეთ ნაწარმოებ სპირანტს. ამას გარდა, ჩვენის დაკვირვებით მას დამართვის (გათავების) მომენტში ოდნავი მყდერობაც კი შეუძლია ქონდეს. ჩვენ მას ვუწოდებთ **გალაბიალებულ ფარინგალ სპირანტს** (ყრუს—ჰუ-საგან განსახვავებლად). [ჰუ-ს „სამშედგენილობა“ (трехсоставность)¹ არ არკვევს მის ფიზიოლოგიურ რაობას].

ჰუ: განსხვავდება ჰუ საგან უმთავრესად მყდერობით. ამიტომ მას ვუწოდებთ **მყდერ გალაბიალებულ ფარინგალ სპირანტს**. ენის მდგომარეობის მხრივ, ჰუ-საგან იგი საერთოდ არ განსხვავდება; მხოლოდ უკანანასა და ხახის კედელს შუა მეტი მანძილია. რბილსასის უკანა კამარა შედარებით ნაკლებაა დაკიმული ჰუ-სათვის, ვიდრე ჰუ-სათვის, რის გამოც ხახის კედელზე მიბჯენა ნაკლებ მტკიცეა, ვიდრე ჰუ-სათვის; ამიტომ ჰაერის ნაკადის ცხვირის გზით ოდნავი დენა გამორიცხული ვერ იქნება. როგორც ჩანს, ყელის სარქველი არ უქმნის დაბრკოლებას ჰაერის ნაკადს, რაც ალბათ იმით აიხსნება, რომ უკანანა ნაკლებად იწვევს ძირს და ხახის კედლისაკენ, ვიდრე ჰუ-სათვის. ბაგეთა მომრგვალება უდრის ჰუ-სას. ჰუ-ს წარმოება უახლოვდება ხმოვნისას: თანხმოვნის წინ მას (ჰუ-ს) შეუძლია მარცვლოვნობა ქონდეს (ჰუბ, აჰრბ).

[აკად. ნ. მარსჰუ წარმოდგენილი აქვს „w + y“-საგან ურთიერთ შერწყმულ ერთ მთლიან ბგერად (გვ. 45); 50 გვერდზე იგი მოთავსებულია ჰუ-ს გვერდით, როგორც „სამშედგენილი“, რაც აგრეთვე არ არკვევს მის ფიზიოლოგიურ რაობას. ყოველ შემთხვევაში, უნდა ითქვას, რომ ჰუ-სა და ჰუ-სათვის, როგორც თანაგვარ ბგერათათვის, ანალიტიკ. ანბანში საჭიროა ერთი და იგივე დიაკრიტიული ნიშანი, და არა სხვადასხვა, როგორც ეს აკად. მარს აქვს იმის გამო, თითქოს ჰუ წარმოადგენდეს ყელის სპირანტის w-სთან შერწყმას (ან განუწევრებელს-

¹ Н. Марр, Абхазский аналитич. алфавит, Ленинград 1926, გვ. 48.

მისაგან), ხოლო მ⁷—w-ს y-სთან. y-სთან შერწყმა (ან მისგან განუწყვერებლობა) ხომ ბგერის ლინგვალობას მოასწავებს? (გვ. 44). ამიტომ, ჩვენი დაკვირვებით, მ⁷ სრულიად არ დგას განცალკევებით, როგორც ეს აკად. ნ. მარს ჰგონია (გვ. 45)].

II. ტ⁰ დ⁰ თ⁰.

(ატ⁰აზა „ჯდომა“, ად⁰ე¹ „მინდორი“, ათ⁰ა „თივა“).

ტ⁰ დ⁰ თ⁰ რთული თანხმოვნებია, რომელთაც საფუძვლად უდევსთ შესაბამისად წინაენისმიერი ხშულები: მკვეთრი ტ, მშლერი დ, მშვინავი თ¹; ხოლო გართულება შეაქვს ბაგეთა მოქმედებას, რომელიც სამივესათვის საერთოდ ერთგვარია, სახელდობრ: ამ ხშულთა (ტ დ თ) სკდომას სწრაფად მოსდევს ბაგეთა განხშვა სუსტი ვიბრაციით (თრთოლით). აკუსტიკურად შევიგრძნობთ ერთ მთლიან ბგერას, რომელშიც წინაენის სკდომა აღარ ისმის; თუ, ამისდა მიუხედავად, ტ⁰ დ⁰ თ⁰ ურთიერთისაგან განსხვავებულ აკუსტიკურ ეფექტს იძლევა, ეს დამოკიდებულია მათ პირველ კომპონენტთა (ტ დ თ) ჰეტეროგენობისაგან. ამიტომ ტ⁰-ს შეგვიძლია ვუწოდოთ მკვეთრი მთრთოლი (ვიბრანტი), დ⁰-ს—მშლერი მთრთოლი და თ⁰-ს—მშვინავი მთრთოლი².

[შეუფერებლად მიგვაჩნია აგრეთვე აკად. მარის ანალიტიკური ანბანში ერთნაირი დიაკრიტიული ნიშნით (°) წარმოდგენა მთრთოლთა (ტ⁰ დ⁰ თ⁰), ფარინგალი სპირანტისა (ჰ⁷) და „ლაბიო-ველართა“ (კ⁷, გ⁷, ქ⁷: აკ⁷ც, აგ⁷ე, აქ⁷) გვ. 44, რადგანაც ბაგეთა მოქმედება, რომლის ნიშანიცაა ეს °, პირველ ჯგუფში სხვაგვარია და დანარჩენებში სხვაგვარი].

¹ ამათ შესახებ იხ. ამავე „მიმოხილველში“ ჩვენი წერილი „შენიშვნები ქართულ თანხმოვნთა განდასებისათვის“.

² შეად. П. К. Ус ла р-ის „Абхазский язык“, გვ. 12 და 13. Тифлис 1887.

ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში

I

გზავით მოვლენათა თანამიმდევრობა*.

I

ჩვენი წერილის შთავარ საგანს შეადგენს ქართველური ენების ზოგიერთი სიტყვის ისტორიის გათვალისწინება, დაწვრილებით წარმოდგენა ყველა იმ ბგერით მოვლენათა, რომელთა თავისებური დაჯგუფების მეოხებით ესა თუ ის სიტყვა ზოგადი ფონეტიკური წესიდან განხრილა და „გამონაკლის“-ის სახელწოდება დაუმსახურებია. აქ მოყვანილი შესალოა მხოლოდ ნაწილი იმისა, რის დაგროვებაც საერთოდ შესაძლებელია: აღნიშნული ენების შედარებითი თვალსაზრისით შესწავლა მათ რიცხვს უთუოდ გაადიდებს და მოცემულ სათაურს ქვეშ ამ პირველ წერილს ალბათ სხვებიც მოჰყვება...

მაგრამ ჯერ, ვიდრე პირდაპირ საგანზე გადავიდოდე, საჭიროდ მიმაჩნია ქართველური ენების შედარებითი ფონეტიკიდან ზოგი რამ გავითვალისწინოთ. მით უმეტეს, როცა ჩვენდა სამწუხაროდ უნდა ვთქვათ, ამ ენების არათუ მთლიანი და ჩამოყალიბებული შედარებითი ფონეტიკა არ მოგვეპოვება, არამედ ბეჭდური მასალების მიხედვით ელემენტარ ნაწილზედაც სრული წარმოდგენის მიღება ჭირს¹. რამდენადაც

* წაკითხულია მოხსენებად „ქართ. საენათმეცნიერო საზოგადოების“ საჯარო სხდომაზე 1925 წლ. 24 ნოემბერს.

¹ პროფ. ალ. ცაგარლის თავის დროისთვის მნიშვნელოვან ნაკვლევს Сравнительный обзор морфологии иберийской группы кавказских языков, СПб. 1872, მხედველობაში ვერ მივიღებთ, რადგანაც იგი მორფოლოგიის მიმოხილვას შეიცავს და არა ფონეტიკისას.

მეგრულ-ქართულ ბგერით შესატყვისობათა დადგენაში ^{ქართვ. ენებში} ალ. ცაგარლის ^{ბგერით} Мингрельские этюды მეორე ნაკვეთს ^{ს. 101-102} Опыт фонетики мингрельского языка (СПб. 1880) დავეყრდნობით, იმდენად შეუძლებელია სვანურ-ქართულ თუ სვანურ-მეგრულ შედარებით ფონეტიკაში ვისმეზე დამყარება. მართალია, ამ მხრივ აკად. ნ. მარი ნაკლს ავსებს და ზოგჯერ თავის ნაშრომებში ამ ენათა ბგერით ექვივალენტებს იძლევა, მაგრამ ეს ხომ წვეთია ზღვაში! და თუ ანგარიშს გავუწევთ იმ მდგომარეობასაც, რომ აკად. ნ. მარის მიერ მოცემული ეს მცირე ცნობები გაბნეულია მის უამრავ წერილებში, რომელთა თავის მოყრა გარკვეულ დროს მოითხოვს, ერთის მხრით, და, რომ მეორის მხრით, მის მიერ დადგენილი ფონეტიკური შესატყვისობანი ხანდახან ისე მერყევი და არადამაჯერებელი არიან, როგორც ხშირად მისი ეტიმოლოგიები, დავინახავთ იმ საკიროებას, რომლის გამო ჩვენ იძულებული ვხდებით ქვემომოყვანილ ბგერათა შედარება მოვახდინოთ; წინააღმდეგ შემთხვევაში აღვლილ შესაძლებელია გამოთქმული მოსაზრებების შესახებ იქვი დაიბალოს.

მაგალითები შედარებიდან ¹:

1. ქართ. დ = სვან. დ = მეგრ. (-ქანურ *დ >) თ:
1. დათვი (ძვ.-ქართ. დათჳ) = ს. დჷშდჷ = მ. თუნთა (აქ ნ ჩარ-

დათვი = თუნთა

¹ წერილში ხმარებულ შემოკლებათა ვახსნა:

აკად. ნ. მარის წიგნათვის: 1. Гр. др.-груз. яз. = Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград 1925.

2. Извл. св.-рус. сл. = Извлечение из сванско-русского словаря, Птрг. 1922.

3. Гр. чанск. яз. = Грамматика чанского (лазского) языка, СПб. 1910.

4. Др. гр.-р. сл. = Древнегрузинско-русский словарь к 1-2 главам евангелия Марка, СПб. 1913.

5. Поездка в Св. = Из поездок в Сванию: Христианский Восток, т. II, в. I, СПб. 1913.

ქართული

თულია, რაც მეგრულის დამახასიათებელ თვისებას (შეადგენს) სამაგიეროდ ქანურში გვაქვს თუთა, მ-თუთა.

2. შვიდ-ი (ძვ.-ქართ. შვიდი) = ს. ი-შვიდ (Поездка в Св., 19; Пол. абх. яз., 7) = მ. შქვათ-ი (ქან. შქვათ, შქათ).

3. მ-დარე = ს. ხა-დრა ('ცული'; სვანურს ეს სიტყვა შედარებით ხარისხში შეუნახავს. ვგების იგი ქართულიდან არ იყოს ნასესხები).

4. ქურდ-ი = მეგრ. ქვართ-ი (აქედან სვანურში უნდა იყოს შესული, სადაც ქვათ'ისა ('ქურდი') და ღიქთუჭ'ის ('ქურ-ლობა') სახითაა დაცული).

5. ცველ-ი, ცველანი = მ. ჩულე¹...

6. TP=Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии.

7. ЯЭ=Яфетические элементы в языках Армении.

8. Опр. Ах.²=Определение языка второй категории ахемидских клинообразных надписей по данным яфетического языкознания, СПб. 1914.

9. Пол. абх. яз.=К вопросу о положении абхазского языка среди яфетических, СПб. 1912 და

10. Отн. абх. яз.=П. Чарая, Об отношении абхазского языка к яфетическим, СПб. 1912.

11. Гр. минг. яз.=И. Кипшидзе, Граммат. мингрельского (иверского) языка, СПб. 1914.

12. სვან. ტექსტები=არსენაძე ვონაძე, ლუწუ ამბვარ ლე-ლ:შხუ შუმი ნინშუ, პეტროგრად 1917 და სხვადასხვ.

სვანური მაგალითები უმთავრესად ბალსზემოურიდან მოგვყავს.

¹ აკად. ნ. მარის მაგალითი სვან. „ლიშკაღი“ ('ქედვი'),— რომლის... основа შკდ [в тубал-кайинских яз.] предлежит с закономерным под'емом შ в ჭ, так чан. ჭკად (ათ. ჭად)... [ქართ.] ქედა (ЯЭ, I, 145)—სხვადასხვა მოსაზრების გამო ზევით არ შევიტანეთ. შეიძლებოდა აგრეთვე ამ შესატყვისობის შემავრება მორფოლოგიური ფორმანტებით, როგორცაა მაგ. მიმართულებითი ბრუნვისა, ნამყოფსრულისა და ოპტიკის დ (უკანასკნელისათვის იხ. Пол. абх. яз., 25] და სხვ., მაგრამ მორფოლოგია სხვაგვარ მიდგომას მოითხოვს და ჩვენც ამიტომ გვერდს ვუვლით მას.

2. ქართ. თ = სვან. შდ = მეგრ. (-ქან.) თ; ბიზანტიური

1. თავი. (ძვ.-ქართ. თავ) = ს. შდუჭი = ქან. თუგი (თუ-
ჯი, მ-თუგი—ლიალექტური ვარიაციით; მეგრულში ამის კა-
ნონზომიერი ექვივალენტი არ მოგვეპოვება).

2. თხაღა = ს. შდახ = მ. თხარი (ნ. მარი, Яфетич. назв.
дерев. и раст., Птг. 1915, გვ. 827, შნშ. და Где сохр.
св. скл., 1201).

3. ღათვი = ს. ღაშღუ = მ. თუნთ-ი (იხ. ზემოთ 1, 1).

4. სვან. შდა ღღეს ხორბლეულის (resp. მცენარის) 'თავ-
თავ'ს, 'კუვილ'ს აღნიშნავს, მაგრამ რომ მას პირველად 'თა-
ვ'ის მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, ეს მტკიცდება ერთის მხრით
ჩერშდა კომპოზიტით, სადაც პირველი ნაწილი ჩერა—ცალკე
აღებული—'თითისტარ'ს უღრის (შდ. ჩერია), ხოლო ჩერშდა¹—
'ჩერიის თავ'ს, 'კვირისთავ'ს და მეორის მხრით შდაშუ სიტყვით
(რომელიც მოქმედებით ბრუნვას წარმოადგენს და უღრის
ქართ. 'თვ'ს; შდ. Извл. св.-р. сл., გვ. 6, კვ.ს ქვეშ
და სვან. ტექსტები, 72₁); ამის შესატყვისი ქართულში ჩვე-
ნამდგ ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვებში გაქვავებული
სახით მოწეული 'თვს, თვთ'ის *თუ ძირი უნდა იყოს, ხოლო
მეგრ.-ქანურით თა ('თავი': თა-მანდაღთა — თავმანდილიანი,
ქალი; თა-ტეტელი--თავტიტველი; თა-მხხუ—თავმხხვილი „важ-
ный, знатный“ და სხვ.; იხ. ქან. და მეგრ. ლექსიკონები.
შდ. Отн. абх. яз., 42, 39; Опр. Ах², გვ. 65; Др. гр.-
р. сл., გვ. 9, 1. თვთ; Гр. др.-гр. яз., გვ. 93-95)².

¹ ალბათ აქედანაა მსხლის „ჩერეშტალ“ სახელწოდება წარმო-
ებული, რაც არს. ონიანის სიტყვით „ჩერა მაჯან იცხ“ არის („თი-
თისტარის მსგავსი მსხალი“; იხ. მეგმარეშ ი ბალხარე ეახჟლე ხო-
რაუ, პტგ. 1917, გვ. 3).

² წერილის დამძიმების შიშით სრულებით არ ვეხებით აკად. ნ.
მარის მსჯელობას „თუ, დუდი, თავ“ის ურთიერთობისა და *თვთ'ის
ძირის აღდგენის შესახებ. საქმის ვითარება ჩვენ სხვაგვარად გვაქვს
წარმოდგენილი...

ქართული
ენების

5. ათ-ი = ს. ა-ქმდ = მ. ვით-ი (ამის შესახებ იხ. ჩემი „ოცობითი თვლის სისტემისათვის ქართველურ ენებში“: ტფ. უნ. მოამბე, VI, გვ. 295, შნშ. 3).

6. ხუთ-ი = ს. ჟახჟიმდ (< *ხუშდ; ჟო- ჟოშხჟის ანალოგიით უნდა იყოს დართული *ხჟიმდ(ს) = მ. ხუთ-ი (ქან. ხუთ).

7. თაბჟა = ს. ლა-შღაზ (‘მუშაობა’ს ნიშნავს საერთოდ) = მ. თიფჟა, ქან. თიფაღა. სვანურში, როგორც ვხედავთ, სემასიური მნიშვნელობა გაფართოებულია. მოთიბული ბალახის სახელწოდება მეგრულ-ქანურში თიფი ვახლავთ, რომლის ექვივალენტი ქართულში *თაბი უნდა ყოფილიყო და არა თაბა [შდ. ქაბა — ქაბჟა; ბარა — ბარჟა; *თაბი — თაბჟა (სათაბუჯი ქუეჯა. ნა.გ. გრგ. ხანძთ., ია. 59); *თაბა — თიფა; დებჟა — დაფჟა...]¹.

8. თფჟს = ს. შღჟჟე = მ. თჟს (ქან. თჟს, მ-თჟჟს) სვანურ-ქანურის მიხედვით ძირად *თჟ უნდა მივიღოთ. მართალია, ჟ აწმყოს ჯგუფში -ჟს, -ჟმ (მეგრ.-ქან.) და -ოჟ (ქართ.) სუფიქსების დართვის წყალობით გვეკარგვის, მაგრამ დაცული გვაქვს ქან.-ის ნამყოსრულის მიმღეობაში: თჟ-ირა, მ-თჟ-ირა, სადაც -ირ-ი ვნებითი გვარის ნამყო სრ. მიმღეობის მაწარმოებელია. მეგრული უფრო შორს წასულა: იგი ძირეულ ჟის მიმღეობაშიაც ჰკარგავს: თ-ირა (‘თოვლი’), მაგრამ არა მარტო ამ სიტყვაში, არამედ სხვებშიაც (შდ. ქჟ-ირა || ქ-ირა ‘ფქვილი’). თფჟაში -ოჟ რომ მართლაც სუფიქსია და არა ძირეული, ამაში ჩვენ ქვემოთ დავრწმუნდებით. რაც შეეხება თფჟდ ნომენს, იგიც მეგრული თაჟის მსგავსად ნამყოსრულის მიმღეობას წარმოადგენს, მაგრამ -იჟ სუფიქსის ნაცვლად -ღ’თ წარმოებულს. თანაბარი მაგალითი საკმაოდ მოწეულა ჩვენამდე: თჟსღა, კჟამღა, დჟაწღა... (ამათ შესახებ მაშინ ვიმსჯელებთ, როცა „ქართველური ენების სრულს ხმოვანება“ზე გვექნება ბაასი (შდ. Пол. аѣх. яз., 28)...

¹ რაც შეეხება სვან. „ლი-თი“-ს (‘მკა’), შეიძლება სესხების გზით ქართ. „თიბღა“-საგან იყოს მიღებული.

3. ქართ. შ = სვან. სგ (|| შგ) = მეგრ. სქ (|| სქქ)

1. ვაშლი = ს. უისგუ (< უსგუ) = მ. უშქური (ქანურში
 აშქური; ც არის; იხ. Где сохранилось сван. скл.: ИАН
 1911, გვ. 1201 და Яф. назв. дер. и раст., 825).

2. შენა = ს. ი-სგუ = მ. სქანი (მეორე პირის ნაცვალსა-
 ხელისთვის იხ. Извл. св.-р. сл., 28, სი).

3. შუბლი = ს. სგობინ ('წინ': Где сохр. св. скл., 1203,
 შნშ. 2).

4. შუა (< შოვა: ხელნ. № 1147) = ს. ი-სგა = მ. შჭა.

5. შვიდი = ს. ი-შგუად = მ. შქითი (იხ. ზემოთ 1, 2).

6. სვან. შგრა = მეგრ. შქერა (ქართულში ეს სიტყვა
 მეგრულიდან უნდა იყოს შემოტანილი).

7. სვან. ლიფშგე ('გახსნა', ნაფიშგუ — ნახსენი; ძი-
 რია: ფიშგ) = მეგრ. ფაშქუა, ფეშქუა (ფეშქენია 'ბატობუტი').

8. სვან. ლი-შგდე (< * ლი-შგდე) = მეგრ. შქიდრი ('კად-
 რება'); აქედან უშგდა = უშქიდარი ('უკადრისი')¹...

4. ქართ. ჯ = სვან. (*გ ||) ჯ = მეგრ. (-ქან.) გ:

1. იგა = ს. ეჯა, ეჯა (Сравн. обз. морф. ибер. гр.,
 10 და Пол. аѣх. яз., 21).

2. გობა, გობლა = ს. ლი-ჯაბ = მ. გაბუა (რაც მეგრულ-
 ში აბედის ხარშვა-მზადებას ნიშნავს, ხოლო ქანურში აგაბუ-
 აგუბუ = 'ხარშვა'ს).

3. გველი = ს. ეაჯ = მ. გვერა (ნასესხებია ქართულით).

4. რგა (ნე-რგ-ი) = ს. ლი-ჯეჩი = მ. რგუაფა.

5. ჰვაეს = ს. ხაჯეშ (ლი-ჯანე) = მ. ვუ...

5. ქართ. ს = სვან. შ = მეგრ. (-ქან.) = შ:

1. ასი = ს. აშირ = მ. აში (შლ. ЯЭ., I, 145).

2. ასე = ს. აშ = მ. აში || თ-აში.

3. სვან. -შაღ = მ. შორა (ნინშაღ — ნინაშორა 'ენასავით')

¹ ქართ. შ და სვან. შგ'ს შესატყვისობისათვის იხ. Яф. назв.
 дер. и раст., 829, შნშ. 1.

ქართული
ენის ინსტიტუტი

4. სიკება = ს. ღი-შიე = მ. შინაფა.

5. სეკება = ს. ღი-შეშინე || ღი-შეშემ (ფუძეა: შიმ) = მ. შვანდა (|| სვანჯა).

6. შისუამს = ს. შიშუა = მ. შიშუე (სვანურ-მეგრულით ძირია *სუ, ქართულით კი *სუ: სუმა (სუ-ამ-ს), შუ-მა; იხ. ОН. аѢх. яз., 23)...

კმარა. ეს ნაწილი ისედაც გაგვიგრძელდა. როგორც მკითხველი შეამჩნევდა, ჩვენ სრულებით არ მოგვიყვანია აქ ხმოვანთა შესატყვისობა. ეს განგებ ჩავიდინეთ: ხმოვნების საკითხი თანხმოვნებთან შედარებით გაცილებით რთულია; იგი სპეციალ მიმოხილვას საჭიროებს. ამჟამად კი ჩვენი მიზანი შემოფარგლულია და ამით აიხსნება, როგორც მასალის ასე მკორე ოდენობით წარმოდგენა, ისე გვერდის ახვევა ისეთი დიდი საკითხისათვის, როგორცაა აკად. ნ. მარის გამოთქმით ე. წ. „თუბალ-კაინური ფენის არსებობა სვანურში“ (იხ. Тубал-каинский вклад в Сванском, СПб. 1912 და სხვა წერილები). მოყვანილი შედარების გამართლება მხოლოდ იმით შეიძლება, რომ ქვევით საანალიზოდ დაგროვილი მასალა სწორედ იმგვარივე ხასიათისა და ბგერითი შედგენილობისაა, როგორც ზემო სახელდახელოდ შერჩეული მაგალითები. ამიტომ გასაკვირი არ იქნება, თუ ჩვენ ამ წერილში არ ვიმსჯელებთ სვან. ვ'სა და შ'ს გენეტურ ბუნებაზე: პირველი (ვ') მართლა იგივე გაპალატალებული გ'ანია თუ არა, ან სვანური შ'ინიანი სიტყვები მეგრულიდან შემოხიზნულია თუ არა. შემოხიზნებულსა და მასთან დაკავშირებულ სხვა საკითხებს ჩვენ ცალკე დავუბრუნდებით და დაწვრილებით განვიხილავთ...

II

ამგვარი წინასწარი შემზადების შემდეგ შეგვიძლია პირდაპირ საგანს შევხვით და შეძლებისდაგვარად გამოვარკვიოთ ყველა ის ფონეტიკური მოვლენა, რომელთა შეხვედრის წყალობით ზოგი სიტყვა იმდენად შეცვლილა, რომ დღეს სულ

სხვა სახით გამოიყურება. მათი პირვანდელი ფორმის შესაძლებლობა საჭიროა მხოლოდ შედარებით-ისტორიულ მეთოდს მტკიცებულებების

ბ. ასიმილაცია.

მეზობელ ბგერათა შორის დამსგავსება ქართულში ჩვეულებრივ მოვლენადაა ქცეული. მაგრამ უფრო მეტი გავრცელება მოუპოვებია მას კილოებში, განსაკუთრებით კი გურულში (საინდონაც შეიძლება ასეთი მაგალითების დასახელება: ფხარი (< მხარა); ვინცხა, რაცხა (< ვინც + ღა, რაც + ღა); წახთა (< წახდა < წაჭდა); გუშხამ (< გუშღამ: Gr. დრ.-გრ. ყვ., 113); ხუთა (< ხბთ < კბთ);... აგრეთვე ბუჩაჟი (< ბუთჟაჟი < ბუღჟაჟი: Gr. დრ.-გრ. ყვ., 016) და სხვადასხვა მრავალი). სვანურს კი ასიმილაცია მაინცდამაინც არ ახასიათებს; მაგრამ არის ერთი შემთხვევა სვანურში, რომელიც თავიდან ბოლომდე გატარებულია: ეს ვახლავთ დ'ს ს'სთან დაყრუება, ე. ი. თ'დ ქცევა, დამსგავსება.

აი მაგალითიც: ზემოდაღგენილი ფონეტიკური შესატყვისობის თანახმად

1. ქართ.-მეგრ. ოთხ'ისა და ქან. ოთხ'ას გვერდით სვანურში ჟუშღსჟე (სადაც ჟუ ო'ს წინ განვითარებულია; შდ. ვ-ოთხა) უნდა ყოფილიყო, გვაქვს კი ჟუშღსჟე. ცხადია, აქ ასიმილაცია მომხდარა დ'ისა ს'სთან. ამ სიტყვის პირვანდელი სახე იქნებოდა *შღსჟე, რაც სწორად აქვს აღდგენილი აკად. ნ. მარს (იხ. Извл. св.-р. сл., 18)¹.

2. ბალსზემოურად 'წიხლი' იქნება იშღჟე, ხოლო ქვემო-სვანურად — იშთსჟე (Извл. св.-р. сл., 33). უკანასკნელში ს'ს დართვით წინამავალი დ დაყრუვდა... მაგრამ ასეთები არ გვანტერესებს. ჩვენთვის გაცილებით უფრო საყურადღებოა სხვადასხვა ბგერითი მოვლენების შეხვედრა. განვიხილოთ

¹ აქ ვერ გამოვეყიდეით აკად. ნ. მარსისთვის „ოთხ'სა და „ბორღღვა || ფორთხვა...“ს შორის შესაძლებელი კავშირის განხილვას (Dr. gr.-p. сл., 8; Gr. dr.-gr. ყვ., 77).

ქართული
ენების ინსტიტუტი

ბ. ასიმილაცია რედუქციის შემდეგ.

სათაური გულისხმობს, რომ ერთსადაიმავე სემასიურ ერთეულში ჯერ რედუქციას უნდა ჰქონდეს ადგილი და შემდეგ ხმოვნის დაკარგვის გამო შემთხვევით შეხვედრილ ორ თანხმოვანს შორის ასიმილაციას. მაგალითისათვის ავიღოთ სვანური სიტყვა შდის, რომლის ფონეტიკურ-სემასიური ექვივალენტი 'თხილი'ა. თუ ამას ჩვენ ხმოვნით დათავებულს (თავში) ან ხმოვნით დაწყებულს (ბოლოში) ფორმანტს წავუმატებთ, მაშინ ი დაიკარგება და დამეზობლებული დას > თხ'დ, როგორც ამას შემომოყვანილი მასალა გვიჩვენებს. მაგრამ კითხვა იზადება, თუ რატომ უნდა დაერთოს ასეთი ფორმანტი? პროფ. აკ. შანიძის განმარტებით რედუქცია. . . იმაში მდგომარეობს, რომ უკეთესი პრეფიქსი ხმოვნით თავდება და მაშასადამე მისი მარცვალი ლია ბოლოში, იგი ჩვეულებრივ ფუძის დასაწყის თანხმოვანს მოიკრავს და მარცვლი დაიხურება, რასაც შედეგად მოჰყვება ხოლმე უმეშვეოდ მომდევნო კმოვნის ამოღება ფუძიდან; ხოლო როდესაც სუფიქსი კმოვნით იწყება და მაშასადამე ლია თავში, მაშინ იგი წინამდებელ ყუძისეულ თანხმოვანს მიიკრავს ხოლმე და ამით წინამძღოლ ფუძისეულ კმოვანს ამოიღებს ხოლმე ("წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის": ქართ. საენათმეცნ. საზოგ. წელიწადეული, I—II, გვ. 7). მაგრამ მიუხედავად ამგვარი პირობის დაცვისა, სვანურში სხვა ვითარებაც არის გასათვალისწინებელი; სახელდობრ ის, რომ სვანური, რომელსაც უადრესად განუვითარებია ხმოვნის შეკუმშვა-დაკარგვა, რედუქციას ერთმარცვლიანებში არ ახდენს, რაც აქვე მაგალითებით შეიძლება განვამტკიცოთ: კან ('ხარი'), კან-წრ, კან-იშ; ჭიშხ ('ფეხი'), ჭეშხ-წრ, ფეშხ წშ; ქარ ('სახლი'), ქარ-წდ (< ქარ-წრ); ცხეკ ('ტყე'), ცხეკ-წრ, ცხეკ-იშ და სხვ. ამ მხრივ სვანურსა და ქართულს შორის დიდია განსხვავება და იგი, რასაკვირველია, ცალკე საფუძვლიან დამუშავებას მოითხოვს. სვანურში რომ რედუქციას დაურჩეს ადგილი, საჭიროა სიტყვა უსა-

თუოდ ორ- ან მეტ-მარცვლიანი იყოს, ანდა ერთმარცვლიანი (მაგ. *მარცვლიანი* და *მარცვლიანი*), ე. ი. პრეფიქსი და სუფიქსი (იგულისხმება ხმოვნით დათავებული პრეფიქსი და ხმოვნით დაწყებული სუფიქსი!). ასე ემართება ჩვენს შდის¹საც.

1. შდის ('თხილი'), ხოლო შდისინდ || შდესინდ ('თხილის ხე'); თუ უკანასკნელს მწარმოებელ ლე-პრეფიქსს დავურთავთ, მაშინ ი დაიკარგება და ზემოთქმულის თანახმად დს—თხს მოგვცემს: *ლე-შდისინდ > *ლე-შდესინდ > ლეშთხინდ და ეს უკანასკნელი გვაქვს კიდევ. სწორედ ასეთივე გზითაა მიღებული სოფ. იფარს ახლო მდებარე ადგილის საკუთარი დაშთხუდ (< *ლა-შდის-უდ) სახელი.

2. ლი-შდეს ('შემოღვევა, შემცირება, დაკლება') მიმატებული მრავლობითობის შაჩვენებელი -ლ სუფიქსი (ან სხვა ფორმანტი) იქცევა ლიშთსლ²ად (< *ლი-შდეს-ლ), რაც მართლაც ასეა ხმარებაში.

3. 'დამარხვა, დასაფლავების' აღმნიშვნელი სიტყვის ძირი სვანურში *შდუს-ჟ || *შდუღ-ჟ რომ არის, ამას ცხადად ამტკიცებს ნაწყურელის მიმღეობა: ნაშდუღჟ || ნაშდუს(ჟ)¹ ('ნამარხი'). ქვემოსვანურში თუ მას ზემოაწერილის მსგავსს ფორმანტს დავურთავთ, მაშინ რედუქციამწილი ჟ მომღვენო ჟ³ს გავლენით დაიკარგვის და დ და ხ ერთურთს შეხვდება, რაც საკმაო პირობაა პირველის თ⁴დ ქცევისა: *ლი-შდუსჟა > *ლი-შდუსჟა > *ლი-შდესჟა > ლი-შთსჟა. ეს უკანასკნელი (და მისთანები: ხჟა-შთსჟა 'ემარხავ', მაშთსჟა 'მიმარხავს'...) გ. ფოჩიანის მო-

¹ ბალსზემოურში ძირეულად ლ¹ა მიჩნეული, ხოლო ქვემოსვანურში ხ. ამიტომ დასადგენია მისი პირვანდელი სახე. ვინიციბაა დამტკიცდა, რომ პრიმარი ხ²ანია, მაშინ დაისმება საკითხი „შდუღჟ“-სა და ქართ. „თხ(ა)რა“ და მეგრ. (-ქან.) „თხოორა“ს ურთიერთობის შესახებ. თუ სვანურის ფონეტიკური სატყვისი *თხხ [v=vocalis, რითაც ჩვენ ჯერჯერობით აღუდგენელს (ა³ა, ე³ა, ო³ა, თუ სხ.) ხმოვანს აღვნიშნავთ] „თხ(ა)რა“ში არ აღმოჩნდა, მაშინ ეგების მოიძიოს „თხ-უნ-ელ-ა“ში (?). ერთი კი ამ თავითვე ცხადია, რომ მას არაფერი საერთო უნდა ჰქონდეს „თიკა“ და „თოკ“თან.

წმობით მართლაც ასე ყოფილა გავრცელებული ლაშხეთში; ამიტომ გამოთქმის დაცვის თვალსაზრისით და ჩვენი წესის მიხედვით შეცთომად უნდა ჩაითვალოს ბ-ნ არსენ ონიანის მართლწერა: ლაშღღჯღღ, ჩაშღღჯღჯ, ჩუღღუშღღჯღჯ... (იხ. მისი სვან. ტექსტები, 34₆, 37_{24, 34...}).

4. ზეტკან ('პაიტი') თავის ფორმით — -ან დაბოლოებით — თუ dualis-ი არა, მრავლობითი რიცხვი მაინც არის; წინააღმდეგ შემთხვევაში (-ან რომ ძირის კუთნილება ყოფილიყო) რედუქციას ადგილი არ ექნებოდა. დღეს იგი შესისხლხორცებულია და ფუძისეულად მიიჩნევა. ამ სიტყვის ძირი *ზედეკ || *ზედეკ რომ არის, ეს შემდეგი მაგალითებიდან ირკვევა: ზეტკან || ზეთკანში — პირველი ხმოვანია ე; ლედეკან ('საპაიტი'), უდეკან ('უპაიტი'), ლედეკანში ('პაიტიანი') — ე მეორე ხმოვანია (პირველ შემთხვევაში — ზეტკანში — მეორე ე დაიკარგა რედუქციის გამო, ხოლო დანარჩენებში — პირველი ე ან ე). მაშასადამე გამოდის, რომ აქაც რედუქცია-ასიმილაციის შეხვედრასთან გვაქვს საქმე: *ზედეკან || *ზედეკან > *ზედეკან > ზეტკან¹ (შდ. Яф. назв. дер. и раст., გვ. 772)...

მოგვეპოვება თუ არა ქართულში ამის მსგავსი მაგალითი?

5. ტეხ ზმნას თუ ვაწარმოებთ ნასახელარი ზმნის *ედ² ფორმანტით, მაშინ, ცხადია, ფუძისეული ე შეიკუმშება და

¹ უნდა შევნიშნოთ, რომ დონის ხ, კართან ასიმილაციისთვის ალბათ ერთი პირობაც უნდა იყოს დაცული, ე. ი. შეხვედრილ (რედუქციის გამო) დხ, დკ კომპლექსს წინ სხვა თანხმოვანიც უნდა უძლოდეს, როგორც ზემოთ გვქონდა („ჭოშხე, ლიშხელ, ლიშხეი“), რომ ასიმილაციას დაურჩეს ადგილი, წინააღმდეგ შემთხვევაში შეიძლება დამსგავსება არ მოხდეს. ამას გვაფიქრებინებს ქვემოთხსენებული „ზედკარ“ და ბალსზემოური „ლადკარ“ (< *ლა + დეკ-არ) 'სათხე, დასამწყვედევი' სიტყვები.

² ნასახელარი ზმნების შესახებ ჩვენ ცალკე (ეტიმოლოგიებში) გვექნება მსჯელობა და მაშინ შევეხებით ამ ფორმანტსაც.

ტს კომპლექსი მოგვევლინება, რაიც ასიმილაციის შემდეგ კომპლექსი მოგვეცემს; ამიტომაც, რომ ქართულში ტესის შედგენილობის ტელამა გვაქვს (შდ. აკ. შანიძე, ნასახელ. ზმნები ქართულში: ტფ. უნივ. მოამბე, I, 89).

6. სვან. ლი-ჯიშის ('ქსოვა') ფონეტიკურ ექვივალენტად ზემოდადგენილი წესის თანახმად ქართულში უნდა გვქონდეს: ჯის მაგიერ გ, იის ნაცვლად v^2 და შისი—ს, ე. ი. *გვს, რამაც —აგ³ სუფიქსის დართვით ჯერ ხმოვანი (v) დაკარგა და შემდეგ გის სთან ასიმილაცია განიცადა და მოგვეცა ქსაგ (< *გვს + აგ > *გს-აგ)¹. ამის შესატყვისი მეგრ.-ქანურში შ-უ-ადა, თ-შ-უ

¹ ტს-საგან ტყ კომპლექსის მიღებაში უთუოდ ხელი უნდა შეეწყოს ტყს ჩვეულებრიობას ქართულში: „სიტყვა, ტყული, ტყვე“ და სხ.

² ჯერ გამოსარკვევია ეს ი („ლი-ჯიშ“-ში) ნამდვილად ძირეულია, თუ თანხმოვანთ ვასაყარი, როგორც ამას მეგრულში ხშირად აქვს ადგილი; მაგრამ ეს ცალკე. მანამდე კი პირობითად დავტოვოთ იის ძირეულობა.

³ -აგის სუფიქსობას ამტკიცებენ: 1. მისი გაქვევებულის სახით ხშირი არსებობა ზმნებში: „წოვა, ძოვ-ნ-ა, პოვ-ნ-ა, თოვა (შდ. ზემოთ გვ. 202), გლოვა, თხოვ-ნ-ა“... 2. ის, რომ იგი ძველს ქართულში ჯერ კიდევ ალბათ ცოცხალი ელემენტი იყო, როცა აწარმოებდა „კრემლოვინ (ი² ბოლნ. 50₁₄); კრემლო ვ¹ოდა (TP, III, ლდ₃₀); პეროვოდა (შ²რკზ IX, 20, ბენეშევიჩის გამოცემით); თესლო-ვ¹ოდა (გამოსლვათაა 9₃); მალლოვინ“ (ი² ბოლნ. 54₁₄, 60₇)... 3. ისიც, რომ სხვადასხვა ფორმანტებით წარმოების დროს იგი იკარგვის: კს-ოვნ-ა : კს-ენ-ებ-ა; ქს-ოვ-ა : ქს-ელ-ი (ს. ჯანაშიას შენიშვნით); მი-ტ-ევ-ებ-ა : და-ტ-ოვ-ებ-ა... 4. მასდარის სუფიქსების სისტემა: -ამ:-ემ:-ომ || *-აბ:-ებ:-ობ || -ავ:-ევ:-ოვ (ამათ შესახებ დავწვრილებით ცალკე) და უკანასკნელ 5. მეგრულ. სვანურში მისი უგულვებელყოფა: გლ-ოვ-ა = ლი-გჟნ-ი = ნ-გარ-ა ('ტირილი'; პროფ. ა. შანიძის ჩვენებით); წოვა = წულა [ძირია წ(ჟ)?]; შდ. Отнош. ах. яз., 46; Гр. др.-гр. яз., 150]; თხოვნა = თხულა (ძირია: თხ) და სხვ. -ოვ რომ მართლაც ძირისეული ყოფილიყო, იგი მეგრულსა და სვანურში უსათუოდ იქნებოდა წარმოდგენილი.

⁴ ამგვარსავე დასკვნამდე მისულა პროფ. აკ. შანიძე, როგორც ეს მასთან პირადად აზრის გაზიარების დროს გამოიკრვა.

გვაქვს, რომლის შ ძირი, აკად. ნ. მარის სამართლის ნიშნით, ს^ს ეთანაბრება, მაგრამ არ არის ქართ. მეგრულში წარმოდგენილი. მას ჩვენ არც მოველოდით, რადგანაც უკანა-ენისმიერი ბგერები (ხ, კ, გ...) ანლაუტში, ციშლაუტების (ს, შ, ც...) წინ მდგომი, მეგრულს ნიადაგზე იკარგვის: ქს-ოვა = *ქშ-უაღა > შუაღა; კსენ-ება = *ხშინ-აფა > შინაფა; კნე = სნე (ასეა ქანურში, მაგრამ მეგრ.-ში) > ჩე... (ამის შესახებ ცალკე გვექნება წერილი). ყველა ამის შემდეგ ჩვენ უმართებულოდ გვეჩვენება როგორც პ. ჯარაიას, ისე აკად. ნ. მარის ქსოვა ზმნასთან დაკავშირებული მსჯელობა (ОГН. аНх. яз., 25).

7. პროფ. აკ. შანიძეს ძვ.-ქართულში ხმარებული შთა წინდებული (შთაბჟა, შთაბჟდაღება, შთაკდა...) შე + და პრეპოზიციებისაგან წარმომდგარად მიაჩნია, რასაკვირველია, ე^ს ამოვარდნითა და შდ^ს ასიმილაციით.

შეიძლება ახალი-ქართულიდან თანაბარი მაგალითების საკმაოდ წარმოდგენა, როგორცაა, ვთქვათ, ცადა ზმნისაგან მიღებული ცთას (გამოცთა) და სხ., მაგრამ ესენი იმდენად ადვილი გამოსარკვევნი არიან, რომ მათ შესახებ ბასით წერილის დატვირთვა მიზანშეწონილად არ მიგვაჩნია¹... ახლა ვნახოთ:

ბ. ასიმილაცია თანხმოვნის დაკარგვის შემდეგ.

მაგალითები გვექნება ახალი-ქართულიდან. ძველი-ქართულის ენობრივი მასალა ახალში თანხმოვნის ამოვარდნით საკმაოდ გამარტივდა; ამას ზოგიერთ შემთხვევაში სხვა ფონეტიკური მოვლენა (კერძოდ: ასიმილაცია) დაერთო და სიტყვაც შეიცვალა. აი ფაქტი:

1. ძვ.-ქართ. ხდღამა (ვადღა და ხდღებოდა: ს. ჯანაშია, ცხ. წმ. საბაძსი, 18₃₉; მოვადს ხდღამათ შათათ ზუდა:

¹ რაც შეეხება „საბრკე“ სიტყვას, მიღებულს „სა-ფერკი“-საგან, მას ცალკე (ეტიმოლოგიებში) განვიხილავთ.

ალ. ცაგარელი, Свед. I, 25) ახალში სტრუქტურულად იქცა, რასაკვირველია, ღ'ს გამოცლის შემდეგ.

2. დრჷქნა (დრჷქნაჲ კბაღთაჲ: აღიშ. სახ., მათე VIII, 12; აღდრჷქნს კბაღთა: ib., მრკზ. IX, 18...) თანამედროვე ქართულში სჷქნა'დ მოგვევლინა (ვხედავ კბიღეჲ-დასჷქნიღ ძაღღს: ქ. ლომთათიძე, II, 20₁; ახჷქნს კბიღეჲს: მისივე, ტ. I, 158₂₂)... ასეთივე გზითაა მიღებული, ვთქვათ, გურულში: აკტა (= აკლდა; ძვ. საქართ., IV, 47₁₁); შოკტა (ib., 47₁₅); გაჩთა (ib., 51, 58₁₃...) და სხვადასხვ., რომელთა ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანს.

მეგრულიდან მხოლოდ ერთ ცნობილ მაგალითს მოვიყვან, სახელდობრ დღეების ნომენებს:

3. თუთაშხა, თახაშხა, ჯუმაშხა, ცაშხა... (შდ. ჰანური), რომლის გენეზისი პროფ. ი. ყიფშიძემ მშვენივრად წარმოგვიდგინა: თუთაშ ('მთვარე'—ნათ. ბრ. ფორმას) + ღღა ('დღე'); ცაშ ('ცა') + ღღა... აქედან ღ'ს გამოცლითა და ღ'ს შ'სთან დამსგავსებით მივიღეთ ზემოხსენებული სახელები (იხ. Гр. Мингр. яз., § 129 და ამ წიგნის შესახებ აკად. ნ. მარის რეცენზია, გვ. 5; შდ. Пол. аѣх. яз., 33)... კმარა მსგავსი შემთხვევების ჩამოთვლა. ახლა განვიხილოთ

დ. ასიმილაცია მეტათესის შემდეგ.

ვარგისი მაგალითი უნდა იყოს მხოლოდობით რიცხვში მოცემული

1. სვანური დაკედ ('თხა'), რომლის -გღ ნაწილი ალბათ მის კნინობითობის მაჩვენებელია, თუმცა სვანთ ეს სიტყვა კნინობითად არ ესმის (შდ. ჯუმაღ, დაშღუღ: იხ. ქვემოთ). მრავლ. რიცხვში -გღ ნაკვეთი ზოგიერთ კილოში ჩვეულებრივ იკარგვის და ასე გამოთქვამენ: დაკ'არ, დაკ'რეშ (ნათ. ბრ.; იხმარება, რასაკვირველია, დაკ'ღ'არ'იც, უდაკ'ღა—'უთხო')..., რაც გვაძლევს საბუთს -გღ ფორმანტად მივიჩნიოთ და *დაკ ძირად გამოვაცხადოთ. ამ უკანასკნელს ქართულში სემასიურად და ფონეტიკურ-

რადაც 'თხა'-სიტყვა ჰფარავს [ძვ.-ქართულითაც თხა-სიტყვა
 თხათა მისთა სადგური... ანს (ხანძთ., პე₄); აქედან: თხიერი (იხ.
 Др.гр.-р. сл., 10); არაინ შთასხის ღუნთა ახალი თხიერთა-
 ჭელთა უკუეთუ არა განხეთქის (sic)... თხიერნი... თხიერნი იგი
 წარწემდინ... თხიერთა ახლთა შთასხიან (ადიშ. სახ., მ¹რკ¹ II, 22;
 შდ. მათე IX, 17; ლკ. V, 37, 38)]. მაგრამ კითხვა იზადება, თუ
 როგორ შეიძლება ფონეტიკურად შევუთანხმოთ ერთერთს *ღაკ
 და თხა? ამ საკითხის გასაშუქებლად საჭიროდ მიგვაჩნია შევე-
 ხოთ სვანურსა და ქართულში არსებულ ხმოვანთა განრიგებას.
 ჩვენი ექსკურსი, ცხადია, მეტისმეტად მოკლე იქნება ამ შემ-
 თხვევაში (მას ცალკე დაუფრუნდებით), მაგრამ საყურადღებო.
 აღსანიშნავია, ერთის მხრით, ის გარემოება, რომ როცა ქართ.-
 მეგრულში ხმოვანი ბოლოკიდურია, მაშინ იგი სვანურში ინ-
 ლაუტად გვევლინება, რაშიაც ქვემოჩამოთვლილი მაგალითებიც
 დაგვარწმუნებს: დღე || დღა—ღა-დღე; შხე || ბჟა—მიჟ (ღემჟჟ
 'სამხეო') .. და თუ, მეორის მხრით, მხედველობაში მივიღებთ
 იმ ადვილად დასაშვებს (და ვგონებ, სწორს) მოსაზრებას,
 რომ ქართულშიაც სვანურის მსგავსად დღეს გარემოქცეული
 ხმოვანი ოდესღაც ინლაუტი უნდა ყოფილიყო, რომლის
 მშვენიერ საილუსტრაციოდ ძამ-ია მიგვაჩნია [შდ. ღეღაია, მამაია,
 ღაია... სადაც -ია ფორმანტია; ძამ—ძირი (წოდებითში: ძამ-თ)
 > ძმა'დ და არა ისე, როგორც პროფ. ნ. მარს ესმის (Яф. про-
 исхож. абх. терминов родства, 1912, გვ. 429; შდ. ქართ.
 ერის კულტ შუბლი... „მნათობი“ 1925 წ. № 5-6, გვ. 295;
 ხოლო ხმოვანთა „მოძრაობისათვის“: Заметки по яф. кли-
 нописям: ИРАИМК, III, Ленг. 1924, 298)] და უკანას-
 კნელ, მესამე მხრით, ბგერით შესატყვისობასაც გაუწევთ ან-
 გარიშს, მივალთ იმ დასკვნამდე, რომ ქართულში დღევანდე-
 ლი თხა მის პირვანდელ *ღაკ სახიდან უნდა იყოს წარმომდგა-
 რი. მაშასადამე, თხა აღდგენილი სახით *ღაკ ყოფილა. სვანურს
 იგი უცვლელად შეუწახავს, ხოლო ქართულში მას „პერტურ-
 ბაცია“ განუცდია: ჯერ ა ბოლოში გადაუტყორცნია (მეტა-

თესი) და შეხვედრილი ღკი კ'ს დამსგავსება: * თკა. მაგრამ ^{ქართულში} გორც ცალკე წერილში გვექნება აღნიშნული, ქართულში ^{ქართულში} ნება თჳ კომპლექსს ვერ იგულებს და ამიტომ გასაკვირი არ არის, თუ იგი ძველს ქართულში თს'ს მართლწერით გვხვდება. აქედან დასკვნა: სვან. * ღკჳ და ქართ. თსა ფონეტიკურადაც შეესატყვისებიან ერთმანეთს, ოღონდ უკანასკნელი თუ „განხრილად“ გვეჩვენება, ეს იმიტომ, რომ მან ჯერ მეტათესი და შემდეგ ასიმილატია შეიწყნარა: * ღკჳ > * ღკჳ > * თკა > თსა.

რაც შეეხება მეტაკლოს, მასში ეს სიტყვა ქართულიდან გადმოტანილად უნდა აღვაროთ, წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარი იქნება მისი ამ სახით არსებობა (მეგრ. თსა'ს ქართ.-ში * თხე შეესატყვისებოდა, როგორც ეს არის: ღდა — ღდე; ტჳა — ტჳე; ბჳა — მსე'ში... და თუ მართლაც ეს ასეა, მაშინ თსაღ-ჟე'ში (plur.) ღ'ს ფუძისეულად მიჩნევა საკითხის გადასინჯვას მოითხოვს)¹.

2. სვან. ღი-შგჳდი (ძირია: * შგჳდ; ღჳ-შგჳდ 'დამხრჩვლი') = მეგრ. შქვიადა || შქვიდაფა და ქან. ოშკვადჳ || ოშკადჳ ['ხრობა'; ძირია: * შქვიად (< * შქჳდ). აქედან: შქვიადერი ('ხრობილი'), ჳა-შქვიადჳ || ჳა-შქვიადა (მცენარ.; სესხების გზით სვანურშიაც შესულა: ჳაშკუტაჳ (არს. ვონიან, მეგმ. ი ბალხ... ხორავ, ში) და სხ.]. ამის სემასიური და ფონეტიკური შესატყვისი ქართულში * შჳდ ძირი იქნება, ხოლო ზმნა — * შჳდობა, რედუქციით: * შჳდობა. აქედან ნომენი: * სი-შჳდ-ილი > ში-შჳდ ილი². ნამდვილად კი როგორაა ეს სიტყვა ძველს ქართ.-ში წარმოდგენილი? აღმოსტენდეს ეკაღნი და შჳაშთეჳს იგი (აღიშ. სახ., მათე XIII, 7; ლკ. VIII, 7); ღა შტერი... შააშთეჳე წჳაღთა შანა (ძვ. სას. პ., რვ₁₁₅₋₆); წჳაღთ რღენისა შთეაღნი (TP, IV, 3, 43); ბაგისმიერი ბგერა თუ დაერთო, ეს ვ'ც იკარგვის: შჳაჳურა იგი და შჳაშთობდა მას (აღიშ. სახ., მათე XVIII, 28); შჳაშთობდა

¹ ეგების რამე გენეტური კავშირი იყოს „თხა“-სა და „თხილუა“-ს (წყესეა) შორის, როგორც ამას არნ. ჩიქობავა ჰფიქრობს.

² მშვენიერი მაგალითია ჟ'ს გენეზისისათვის (ჟ'ს საკითხს ძველი ქართულის ძველების მიხედვით ცალკე გავაშუქებთ).

მას (კიმენი, 33₃); შემსუდგულთა შესთობდა (ი. აბულაძე, საქართველოს ენციკლოპედია, ტ. 694₂)... ამგვარად, მოყვანილი მაგალითების მიხედვით, ძირად *შაუ უნდა მივიღოთ, შედარების გზით კი — *შუდ. როგორ შევათანხმოთ ერთუროს? იქნებ სხვადასხვა ძირია? თუ ერთიდაიგივეა, რად არის ასეთი სხვაობა? პასუხი გავსცეთ იმავე ძველი ძეგლებით: ჯერ ერთი — თ'ს ნაცვლად დიუო მოსალოდნელი. გვაქვს კიდევ: სსტურმან... შესდვის სიტყუა (ადიშ. სახ., მათე XIII, 22); აღმოსტენდეს ეკადნი და შესდვის იგი (ib., მრკ. IV, 7); ვა შს ეკადთა... ანა დაშდვნიან (TP, III, მ₂₈₋₂₉); რნი შიშდვიდსა თავთა თვსთა შეიმთხუევენ (ib., LI)... და მეორეც — უ თანხმოვანთა შუა მოქცეული: და დაგდა ვეცხდი იგი ტაძრსა მას და მავიდა და შიშუდილ იბა (ადიშ. სახ., მათე XXVII, 5). მაშასადამე, ჩვენ მიერ აღდგენილი *შუდ-ობა სწორი ყოფილა; მას ძველი-ქართულიც აჯერებს. ამიტომ მიუღებელია აკად. ნ. მარის რწმუნება, რომ თითქოს *შოთ იყოს ძირი (ЯЭ, VII, 358, შნშ. 1). მაგრამ ზემოდასმული კითხვისთვის — შოვ და *შუდ'ის ურთიერთობის შესახებ — ჯერაც არ გაგვიცია პასუხი. ექვს გარეშეა, რომ პირველი უკანასკნელისგანაა მიღებული, რასაკვირველია, ბგერათგადასმითი გზით: შდვ (< *შდ!; -ჟ ხომ რედუქციაქმნილი უა. შეკუმშვა, ცხადია, მეტათესამდე განიცადა. ადიშის სახარების გადაწერის დროს მას, როგორც ჩანს, მეორე საფეხურიც (ასიმილაცია) განვლილი ჰქონია...). ამის მაგალითები ზემოთ ვნახეთ. შდვ'ს რომ შემდეგში ასიმილაციით შოვ მოეცა, აქ გასაკვირი არაფერია. დასკვნა: ძველსა და მით უმეტეს საშუალო-ქართულში ხმარებული შაშოვიდა, შოთა და სხ. წარმომდგარია მისი პრიმარი სახის შა-შუდ-იდა, შუდაბა და სხ. სიტყვიდან. მან ორი ფონეტიკური მოვლენა შეითავსა: მეტათესი და ასიმილაცია.

ახლა გადავიდეთ უფრო რთულ პროცესზე, სადაც ორის მაგიერ სამი ბგერითი მოვლენა იყრის თავს; ეს გახლავთ

¹ გადასმის შემდეგ უ გამოთქმის მხრით ალბათ ძალიან ახლოს იდგა ვ'სთან, თორემ სხვა პირობებში მისი (ჟ'ს) არწერა გაუგებრობად (შეცთომად) უნდა ჩაითვალოს.

მ. ასიმილაცია რედუქციის შემდეგ ბგერის დაკარგვით
 დართვით.

ესეც შედარებითი გზით გამოიწვლილება.

1. სვანური დეთხელ (შედარებითი ხარისხით: ხა-დთხელა 'თხელი') მიღებულია *დეთხ (< *დათხ) ძირისაგან -ელ სუფიქსის დართვით. უკანასკნელი (-ელ ბოლოსართი) თუ ქართულისაგან არ არის შეხიზნული (მისი ქართულობა ადვილად დასაშვებია), მაშინ სვანურს ნიადაგზე უნდა აიხსნას (შდ. ჰუბინ-ელ 'ძველი'). ამის ფონეტიკურ შესატყვისად მეგრულში, როგორც მოველოდით, თათხუ¹ გვაქვს, ხოლო სვანურში—თათხუ, თუთხუ, თუთხა. ქართულში კი ბგერთი ექვივალენტების დაცვით *დეთხ² უნდა გვქონოდა, ნამდვილად თხე-

¹ რაც შეეხება მეგრულშივე ხმარებულს „თხითხუ“ ფორმას, ე. ი. პირველ მარცვალშიაც ხ'ს გამოყენებას, უნდა ვთქვათ, რომ იგი, როგორც ი. ყიფშიძეს სამართლიანად შეუნიშნავს, მეორე მარცვლიდანაა გადმოსული (შდ. „ცხორცხალი, შხაშხი... Гр. мингр. яз., 07, § 3, f).

² გამოდის, რომ სვანურშიაც და ქართულშიაც ერთიდაიგივე (*დეთხ || *დეთხ) სახე გვქონია, რაც, ამ შემთხვევაში ფონეტიკური კანონზომიერების დაუცველობის გამო, მიუღებელია. ამიტომ უნდა გვეფიქრა, რომ სვანურმა (რომელშიაც *დეთხ < *დეთხ უნდა ყოფილიყო) იგი ქართულისაგან (*დეთხ) ისესხა, მაგრამ ამას ვერ ვამართლებთ, რადგანაც სვანური თუ ისესხებდა, ისესხებდა მას -ელ სუფიქსით, რა დროსაც ქართულში დ-ს შორის ხმოვანი შეუძლებელია ყოფილიყო (სვან.-ში ხომ „დეთხელ“ არის, ქართულში კი *დთხელ || *თთხელ იყო!). ჩვენის მოსაზრებით, რაც კეჟასთან ახლოა, სვანურს იგი „დითხ“-ს სახით მაშინ უნდა გადმოეცა მეგრულიდან, როცა ამ უკანასკნელშიაც დითხ იქნებოდა, ხოლო შემდეგში -ელ ფორმანტის დართვით დეთხელ მოგვცა. რომ მეგრულში ქართ.-სვან. დ'ს შესატყვისად დ უნდა ჰქონოდა, ამას მრავალი ფაქტი უჭერს მხარს, მაგრამ თუ იგი დღეს თ'დ მოგვევლინა, ამის მიზეზი სხვაგან უნდა ვეძიოთ; კერძოდ კი: „თუნთ'სა, თუთა'სა, თითხ'სა“ და სხვ. მისთანებში პირველი მოსალოდნელი დ'ს დაყრუება (დ > თ) მომდევნო თ'ს ზეგავლენას უნდა მიეწეროს, როგორც ეს პროფ. აკ. შანიძემ მოხსენებით გამოწვეული მსჯელობის ეამს აღნიშნა.

ჯი მოგვეპოვება. საიდან? ცხადია *ღვთს'საკან. თსქელ^{მწიქნელო} კტივობის მაჩვენებელი ელ სუფიქსია (შდ. კმ-ელი — კმ-თა; გრძ-ელი — გრძ-თა, სი-გრძ-ე; სქ-ელი — უ-სქ-ეს-ი, სი-სქ-ე; წით-ს (ცაჲ) — წით-ელი; ვრც-ელი — სი-ვრც-ე; კურ-ელი — კურ-ელა და სხვ.), რომლის მიმატებით *ღვთს'ში ხმოვანი (V) რედუქციის გამო ამოიღებოდა და *ღთსელ სახეს მოგვეკმდა. უკანასკნელი კი ასიმილაციით *თსქელ'ად იქცეოდა; და თუ მოვიგონებთ ქართულისათვის დამახასიათებელ წესს, რომ ორი თანაბარი თანხმოვნიდან ერთი იკარგვის, მაშინ ჩვენთვის ნათელი წარმოსადგენია თანამედროვე და თუნდაც ძველს ქართულშივე გავრცელებული თსქელ'ის (სოფლო იყო... კარცათა თსქელ: გრგ. ხანძთ. ბ₆₃) *თსქელ'იდან წარმოშობა. ამგვარად, თსქელ'ის ისტორია თვალსაჩინოდ ასეთია: *ღვთს (ძირი) + ელ-ი (ადექტ. სუფ.) > *ღთსელი > *ღთსელი > თსქელი. რომ ჩვენი მოსაზრება სწორია და ასეთი რისამე დაშვება შესაძლებელია, ამაში მეორე მაგალითით დავრწმუნდებით.

3. ასიმილაცია მეტათესის შემდეგ ბგერის დაკარგვის დართვით.

ამის მაგალითად და ზემოთქმულის პრეცედენტად ძველი-ქართ.-ის თთუე გვევლება, რომლის ისტორია მეგრულ-სვანურის მეოხებით გაიგება.

1. სვანური დამდეულ ('მთვარე') კნინობითი ფორმითაა წარმოდგენილი, სადაც კნინობითობის მაჩვენებელი -უჲ სუფიქსი ახალი მინალები უნდა იყოს. მისი არაძირეულობა და შედარებით ახალი წარმოშობა მტკიცდება ამ სიტყვის ძველიდანვე შემონახული ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით, სადაც მას ადგილი არა აქვს; ეს გახლავთ დღის სახელწოდება დოშდიშ (დოშდიშ, დოშტეშ, დეშდიშ, დეშტიშ — დიალექტური ვარიანტები: Извл. св.-р. сл., 22), რაც სიტყვა-სიტყვით 'მთვარისა' იქნება და ისე კი 'ორშაბათ'ს ნიშნავს (შდ.

ფორმით მსგავსი ჭეშხაშ—‘ფერკისა, ფერხული’, ხოლო ურად მეგრ.-ქან. თუთაშხა || თუთახხა—იხ. **ბ, 3**). ნათესაობით ბრუნვაში მოქცეული დაშდაშ კი საშუალებას იძლევა, რომ ძირად *დაშდა (+აშ—ნათ.ბრ. ფორმანტია) მივიჩნიოთ და მეგრ.-ქან.-ში დაცული მისი კანონზომიერი ფონეტიკური ექვივალენტით, როგორცაა მაგ. თუთა (< *დუთა), შევამაგროთ. ამათ შესატყვისად ქართულში, თუ, რასაკვირველია, ზემომოყვანილი შედარების მონაცემით ვიხელომქლვანელებთ, უყოყმანოდ *დუთ-უ უნდა გამოვაცხადოთ, რომლის მსგავსი, მართალია, ჯერ არსად ძველებში არ შეგვხვდებოდა, მაგრამ ასეთი რისამე არსებობას ძველი-ქართ. თაუუ ერთის მხრით და მეორის მხრით მეგრ.-სვან. თუთა (< *დუთა) და *დაშდა გვაფიქრებინებს. ძველი-ქართ. თაუუ‘ს კი შემდეგი მაგალითებით შევაჯერებთ: ესე შექქუსე თ თ ვე არს (ადიშ. სახ., ლკ. I, 36); გაორგიწმადობისა თაუუა რაა დადგეს (ხანძთ., იზ₃₁); თაუუსა იანვარს (კიმენი, 106₂₁; 111₁₆); თაუუსა მაჭრანსისსა... (TP, IX, 13₁₀); თაუუსა მს...მიავლიან (ლკ. I, 26); ადესრუღნეს ქქუსნა თაუუნა (№ 1147, 10 ხ²) და სხ. ახლა კათხვა ისმება, თუ რა ურთიერთობაა *დუთუ‘სა და თაუუ‘ს შორის? ჩვენ გვგონია, რომ მათ შორის ისეთივე მიმართებაა, რასაკვირველია, პირველი ბგერითი მოვლენის გამორიცხვით, როგორც *დუთხ‘სა და თხელ‘ს შუა იყო, ე.ი. უკანასკნელი (თაუუ) პირველისაგან (*დუთუ) არის მიღებული ჯერ მეტათესითა და შემდეგ ასიმილაციით. თვალსაჩინოდ რომ გავხადოთ ეს, შემდეგნაირად შეგვიძლია მისი განვითარების საფეხურები წარმოვიდგინოთ: *დუთუ > *დუთუ > თაუუ; ბოლო სახე კი ძველი-ქართულითაც დავადასტურეთ. მაშასადამე, აკად. ნ. მარის მოსაზრება არ შეიძლება გაზიარებულ იქნას იმდენად, რამდენადაც მას ძირად *თუთ¹ მიაჩნია და არა

დუთა
დუთა
თაუ

¹ აკად. ნ. მარის მიერ აღდგენილ *თუთ ძირს თითქოს ძველი-ქართულიც უმაგრებს ზურგს, სახელდობრ ადამის სახარებაში იკითხება: „და იმაღლიდა თავსა თვისსა ხუთ თ ვთ ე და თქუა“ (ლკ. I, 24), მაგრამ ეს ჩვენ უბრალო lapsus calami-დ მივიღეთ.

*დუთე (Dr. gr.-p. cl., 10; შდ. Опр. Ах.², გვ. 64, 65) არც პროფ. ი. ყიფშიძეა მართალი, როცა იგი თავმოყრას (თთუე'ში) მათ შუა მოქცეული ხმოვნის თითქოსდა გამოცლის (გამოვარდნის) შედეგად თვლის („ასიმილაც. და დისიმილაც. წესი“...: ტფ. უნივ. მოამბე, I, გვ. 3).

ამგვარად, ძვ.-ქ. თთუე ორი ბგერითი მოვლენის წყალობით არის *დუთე'საგან მიღებული: ჯერ მეტათესითა და შემდეგ ასიმილაციით. მაგრამ პროცესი ამაზე როდი შეჩერებულა: მან საერთოდ ქართულისათვის დამახასიათებელი წესიც, რომლის მიხედვით ორი თანაბარი თანხმოვნისაგან ერთი იკარგვის, შეიწყნარა, და სიტყვა გამარტივდა, ერთ თ'მდე დავიდა. ერთ-ერთ თ'ს გაქრობას კი დასაბამი ძველსავე ქართულში მიეცა; იქ ვკითხულობთ: სამ წყლ და ექუს თუე (ლკ. IV, 25); თუესა მარტსა (TP, IX, აგ₂); ნოემბრას თუსა დადგეთგან (ხანძთ., იზ₃₅) და სხ.; მაშასადამე, ახალი-ქართულის თუე (ძვ.-ქ. მართლწერით: თუე) < თთუე'საგან ერთი თ'ს დაკარგვით, ხოლო უკანასკნელი, როგორც ზევით იყო ნაჩვენები, < *დუთე'საგან. აქედან დასკვნა: თუე რომ *დუთე'საგან მიგველო, საქირო ყოფილა სამი ბგერითი მოვლენის შეხვედრა, მათი მოქმედების თანამიმდევრობის დაცვა: მეტათესი + ასიმილაცია + ბგერის დაკარგვა. ამდენადვე ჩვენი სათაურიც გამართლებულია.

რაც შეეხება *დუთე'ს სემასიურ მხარეს, უნდა ვთქვათ, რომ მას ქართულში ოდესღაც ისეთივე მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, როგორც დღეს მეგრ.-ქან. თუთა'სა აქეს, ე. ი. იგი მატარებელი იქნებოდა როგორც 'მთვარის', ისე 30 || 31 დღის (მთვარის მოქცევის, 'თვის') სახელწოდებისა, მაგრამ პირველი შინაარსი (მნათობის სახელი) ქართულში მას წაართვა. მთვარე ზმნისაგან ნაწარმოებმა მთვარე (ახ.-ქართ. > მთვარე) მიმღეობამ (მთვარეჟან არა გამოსცეს ხათელი თქსი: შთ. XXIV, 29; მ'რზ. XIII, 24; იუთს სსსწაუღა მზესა და მთვარეს: ლკ. XXI, 25), ხოლო მეორე მნიშვნელობისაგან ('თვის',

30 || 31 დღის, ნომენისაგან) სვანურში იგი დაცულია (შდ. Опр. Ах²., § 65; ნ. მარი ცთება, რომ მას სვან. თჷ, თჷ, თჷ [მისი მაგალითებია] ბოლო თ მოკვეცილად მიანია); მეგრულ-ქანურმა კი მისი პრიმარული შინაარსი დღემდე შემოინახა.

ახლა გვჩება ერთი საკითხი, რომლის გადაჭრას ჩვენი უკანასკნელი მაგალითების განსამტკიცებლად მნიშვნელობა აქვს. კითხვა ეხება ისევ ძველი-ქართ. მართლწერით დაცულ თხელ^ასა და თთუ^ას: რატომ არის, რომ უკანასკნელი ორი თ^ა-ნითაა ძველს ძეგლებში დადასტურებული და ჩვენთვის მოსალოდნელი და აღდგენილი *თხელა კი მუდამ ერთი თ^ა-ნითაა (იმავე ძეგლებში) გადმოცემული? განსხვავება დროში უნდა ვეძიოთ. ჩვენ გვგონია, რომ თხელ^აში ორი თ^ას წარმოშობა და ერთი მათგანის დაკარგვა იმ დროს უნდა განეკუთნებოდეს, როცა მწერლობა ან ჯერ კიდევ ჩამოყალიბებული არ იყო, ან სულ არ არსებობდა. მწერლობის დაწყების ეპოქაში იქ ორი თ არ ისმოდა და ამიტომ, ცხადია, გრაფიკულ გამოხატულებასაც ვერ იპოვიდა. ხოლო თთუ^ა სახე კი შედარებით გვიან, ყოველ შემთხვევაში მწერლობის დაწყების ეპოქაში, მიღებული უნდა იყოს და ამის გამო მისი ორი თ^აც დაზღვეული აღმოჩნდა.

23. XI. 1925.

ტფილის.

იოანე მთხვარის ვინაობისათვის.

ტბეთის სახარება მეათე საუკუნის მიწურულისა, რომელიც დაცულია ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაში (იოანე ბატონიშვილის კოლექცია, ძველად № 212), საკმაოდ ცნობილი ძეგლია: იგი აღწერილია პროფ. ალ. ცაგარლის მიერ¹ და ნაწილობრივ (სახელდობრ მათეს და მარკოზის თავი) გამოცემულიც არის პროფ. ვლ. ბენეშევიჩის მიერ².

ამ სახარების მომგები ყოფილა იოანე მტბევაი, რომელიც სიე ქორონიკონს (995 წელს), როდესაც ეს ძეგლი გადაუწერიათ, უკვე მაწყვერლად ყოფილა. ეს იოანე მტბევაი-მაწყვერელი თავის დროისათვის გამოჩენილი პირი იყო, — იგი ცნობილია როგორც საგლობლების ავტორი³. მის შესახებ რაიმე ცნობები არ არის შენახული. მცირეოდენი რამ ირკვევა ერთი მინაწერიდან, რომელიც დართული აქვს მის მიერ მოგებულ სახარებას და რომელიც აქამომდე ცნობილი არ იყო, ვინაიდან მელანი, რომლითაც დაწერილია იგი, თითქმის სულ ამოშკრალა და ძნელი გასარჩევია. რამოდენიმე ალაგას სიტყვები აღარც კი ირჩევა.

მინაწერს უჭირავს 4 გვერდი (303v—305r), თვითეულ გვერდზე ოროლი სვეტია, თვითეულ სვეტში ცხრამეტ-ცხრამეტი სტრიქონი⁴. ნაწერია ნუსხა ხუცურით, გარდა აბზაცების ინიციალებისა, რომლებიც მრგვლოვანი ასოებითაა გამოყვანილი. თავში ქან-წილი და მინაწერის პირველი ასო (კ) წითურად არის გამოყვანილი, დანარჩენი კი სულ შავი მელნით არის დაწერილი. მომყავს მინაწერი ისე, როგორც წამიკითხავს 1915 წელს:

¹ Сведения о памятниках груз. письменности, Вып. 1, გვ. 17—22.
² პეტერბურგს, მათეს თავი 1909 წ., მარკოზისა 1911 წ.
³ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია. I ტომი (ტფ. 1923), გვ. 170—171.
⁴ უკანასკნელ სვეტს გარდა, სადაც ორი სტრიქონია მხოლოდ.

- 303^{v1} კურთხეულ არს ღ^ლთი ყ^ლთა
 მ(ოწყალე?) კეთილის მყოფე-
 ბითა მონათა (?)¹ ზ^ა რ^ი მო-
 გუმაღლა გარდარეუ-
- 5 ლითა მით სიყუარულითა
 კაცთ მოყუარებისა თვისი-
 საათა რ^ლითა ძესაცა
 თვისსა არა ჰრიდა ვ^ა
 მოციქული იტყვს: ²
- 10 რ^ი იგი მოვიდა სიგლახა-
 ედ მამულისაგ^ნ სიმდი-
 დრისა რ^ა დაგლახა-
 ბულისა მის ბუნებისა
 შემოსითა განამდიდ-
- 15 როს კნინი იგი სიგლახა-
 კ^ლ და ღ^ლთ ყოს რ^ლსა
 იგი პირველ ჟამისა
 გულმან უთქუა
 ღ^ლთ ყოფად
- ^{v2} და დამძიმდა უნდლისა
 მის ხილისა ჰამითა და დას-
 ნეულდა მძიმისა მისგან
 ხორშაკისა ვ^ე (?) სიკუდ-
- 5 ილდმდე მწარითა მით
 სიკუდილითა დაშჯილი
 გარდასლვასა ³ პატყეთაგ^ნ:
 პყრობილ იქმნა და ექ-
 უსორია (?) კელსა ქუეშ^ლ
- 10 თავისა მის ბოროტისასა
 ხ^რნ იგი რისხვასა შ^ა მოიკ-
 სენა წყალობაჲ მოწვე-
 ნასა ჟამათასა ხ^ლ იგი
 ცხორებისაჲ აღმოსცენდა
- 15 მისგ^ნვე საშოაესა რ^ლითა

სიკუდილი სოფლად^{ქრქუნულნი}
 შემოკდა ¹ სავს^ლ ნაყო-
 ფითა უკუდავებისა-
 ათა რ^ი ნეფსით დაიწნინა
 ჯ^ა ზ^ა და ასხურა ცუარი
 უკუდავებისაჲ პირველ
 შექმნულსა მას რ^ლითა
 განცხოველდა: და კელ-
 მიყოფით მიიღო ნაყოფისა
 გ^ნ განმაცხოველებელისა:
 რ^ლ არს თავადი ქ^ე კორ
 ცთა მათგან საუფლოთა
 ჰამა ნაშობითურთ და
 ცხოვნდა ო^{კე} >

და ცხად იქმნა სიტყუაჲ იგი
 ვ^დ აჰა ადამ იქმნა
 ვ^ა ერთი ჩ^ნგანი ² ვ^ა
 გუესმა წ^თთაგ^ნ მახა-
 რებელთა რ^ლ თუალმან
 არა იხილა და ყურსა
 არა ესმა და გულსა
 კაცისასა არა მოჰკდა
 რ^{ლი} მრავალთა მორწმუნეთა (?)
 ჰსწადოდა ხილვად და
 სმენად და ვერ მიემთხვნეს: ³

ესე არს წყაროჲ იგი რ^{ლი}
 სამარიტელისა მიმართ
 ითქუა: ვ^დ რ^ნ სუას
 არა ოდეს ჰსწყურო-
 დის: ⁴ და კ^ლდ რ^ლსა
 ჰრწმენეს სიკუდილისა
 გემოჲ არა იხილოს ⁵

¹ ან: მოსავთა (?)
² შდრ. II კორინთელთა 8,9.
³ ან: გარდარეულთა (?)

¹ ან: შემოვიდა (?)
² შექმნათა 3, 22.
³ მათე 13, 17.
⁴ იოანე 4, 14.
⁵ შდრ. მათე 16, 28; მარკ. 9,1;
 ლუკა 9, 27.

და რ^ალსა უპყრიეს
სულსა შ^ა თვისსა ამის
თანა (?) სავანშ¹ აქუს
მამასა და ძესა (sic)

და სულისა მიერ წ^ადისა
აღმოივსების მ^ადს ცხო-
ველებისა წყალსა:

რ^ალსა მეცა გლახაკი და
უნარჩევესი ყ^ალთა შ^ა
მორწმუნეთა იოვანეა
არა კუებულ მყო ლ^ა
წესსა მონაზონებისასა
და პატივსა მღდღობის^ა
და სახელად მეწოდა
რეცა ეპისკოპოსი წ^ა
საყდარსა ტბეთისასა
და მოვიგე წ^ა ესე სხ^არბე
მცველად თავისა ჩემისა
და სასიოდ საწყალობ^ალისა
სულისა ჩემისა და
სალოცველად ლ^ათივ გვ^ა
რგვნოსანთა მეფეთა ჩ^ათა
დ^ათ კრ^აპლტისა და გუ^ა
რგენ მეფეთა მეფისა
და ბაგრატ აფხაზთა
მეფისა (დ^აბლმეა არიან
სასუფეველსა ცათასა)
და სალოცველად ყ^ალთა
თვისთა ჩემთა ცოცხალთა
და მიცვალებულთა

და მოსაკსენებელად ს^ალსა
მშობელთა ჩემთასა
არსენისა და მარიამისსა:

და რ^ა სურვილითა წადიერე-

ბისაჲთა მაქუნდეს გა-
ნუშორებელად ჟამსა
კინიაკისა ამის მწირობისა
ჩემისასა და მოსალოდ-
ებელსა მას დღესა გან-
სლვისა ჩემისასა ამას
მივაყრდენ ყ^აი სასოვე-
ბაჲ ჩემი

რ^ა მოვიკსენე მცნებაჲ იგი
შჯულისაჲ რ^ალსა იტყვს
ვ^ად შეიგენ ესენი მ^ადს
ყ^ავლსა¹ შენსა ჯდომასა
და აღდგომასა ყ^ალდვე
საცოდ შენდა და იყვნენ
შეურყეველ წ^აე თუა-
ლთა შენთა

და ესრეთ შევიყუარე
ესე უფროჲს ყ^ალთა
საფასშთა და რ^ა შე
მდგომად მიფარვისა ჩე-
მისა გექსენოს სიგლა-
ხაკს ჩემი: და წყალობით
ქსენებაჲ ჩემ საწყ-
ალობელისაჲ მსახურნო
ქენსო რ^ანი ღირს იქმნ-
ნეთ აღმოკითხვად
და შემთხუევად წ^ა
ამას სხ^არბსა მომნიქე-
ბელსა კსნისა ჩ^ანისსა

რ^ა ერთობით ღირს ვიქ-
მნნეთ მოტეგებასა ცოდ-
ვათასა და აღმოვ-
თქუათ ქებაჲ სამეებისა
წ^ადისაჲ რ^ალი კუთხ^ალ არს
ო^აკე ა^ა.

ა. შ ა ნ ი ძ ე.

¹ ან: საფასტ?

¹ ან: ყოფსა (?)

კვლავ მანგლისის წარწერების შესახებ¹. ერქუნუში
ბიზლიქიქუქუ

მანგლისის წარწერების შესახებ იმდენია დაწერილი², რომ რისამე ახალის თქმა თითქო ძნელი საქმეა. მაგრამ მაინც ვებედავ, რომ ორიოდ სიტყვით შევეხო აღნიშნულ წარწერებს, რადგანაც ჩემი შესწორებანი ზოგიერთი წარწერის წაკითხვაში არსებითად სცვლის საკითხს მანგლისის ტაძრის აღმშენებლის ვინაობის შესახებ.

მანგლისის გამგზავრებისას³ (1922 წელს, 29 მარტს საღამოს და 30 მარტს დილას) მე უმთავრესად წარწერები მიაჩერებოდა, მაგრამ ყველა კი არა, არამედ ერთი, სახელდობრ **ლოდომას ძეთაჲ** (ანუ **ლოდომის ძეთაჲ**), სადაც გვხვდება ასეთი ჯგუფი ასოებისა: **შქვენ**, რომელსაც პროფ. ე. თაყაიშვილი ასე ჰკითხულობდა: **შეჰუნდვენ**. ასეთი არა ჩვეულებრივი ფორმა⁴ მეტის-მეტად საყურადღებოა და მე მსურდა, რომ იგი ადგილობრივ შემემოწმებინა. მაგრამ წარწერების გადმოწერისა და შემოწმების პროცესში არა ნაკლები ყურადღება სხვა წარწერებზე მიიპყრო, რადგანაც, ჯერ ერთი, ყველა მათგანის შესახებ ლიტერატურაში როდია ცნობა და, მეორეც, რომლებიც გამოქვეყნებულა, ყველა სისწორით ვერ არის გადმოცემული.

¹ ძველი ქართული შრიფტის უქონლობის გამო იძულებული ვხდებით, რომ ზღუერი წარწერები მხედრულად დავებეჭდოთ, რასაც მხოლოდ წინასწარი გამოცემის მნიშვნელობა აქვს.

² ლიტერატურა: 1) Надписи Манглисского храма. I. Извлечение из письма И. А. Бартоломея (1—3); II. Объяснения Г. Броссе (4—8). დართული აქვს ტაბულა. (გადმობეჭდილია ამ ჟურნალიდან: Записки Имперск. Археол. Общ., IV).

2) Brosset, Essai de déchiffrement des inscriptions de l'Eglise de Manglis (lu le 31 mai 1850) Mélanges Asiatiques, I, 1852, pp. 252-260. დამატებანი და შენიშვნანი: Mél. As. II, pp. 83-84, 300; III. p. 36.

3) Bartholomaei, Lettres numismatiques et archéologiques.

4) Сливицкий, Древний храм в Манглисе. ტფილისს 1902.

5) Е. Такайшвили, Археологич. экскурсии, разыск. и заметки: Сборник материалов, т. XLIII, отд. II, გვ. 130-141 (отд. оттиск: Археол. экск., разыск. и зам., вып. IV. 130-141).

6) Г. Чубинов, Заметки о Манглиском храме: საქართველოს მუზეუმის მოამბე. I. 1922.

³ ამ გამგზავრებაში ხელი შემეწყო ბ. ალ. ნეიმანმა, რომელსაც ამისათვის გულითად მადლობას მოვასხენებ.

⁴ არა-ჩვეულებრივი იმ დროისათვის, როდესაც ეს წერილი იწერებოდა, ე. ი. 1922 წელს.

ა.

ქართული

განმანათლებლები

სამხრეთის სტოას აღმოსავლეთ კედელზე, გარიდან, ამოკორლია სამ-სტრიქონიანი წარწერა, რომლის პირველი სტრიქონი ოდნავ არის დაზიანებული, როგორც აქვე მოთავსებული სურათი გვიჩვენებს¹,

იგი იკითხება ასე:

+ ო^ა ო^ა მ^ა მ^ა ს^ა ს^ა ნ^ა ლ^ა
 ლოდომ^ა ს ძეთა შ^ა შ^ა
 ვნ კო^ა ს^ა ტ^ა ნ^ა ტი

წარწერაში პირველად ჯვარია გამოყვანილი, რომელიც აქ სურათზე ძლივს ჩანს. ამას გარდა, სურათზე პატივებიც არა ჩანს კარგად, მაშინ როდესაც ორიგინალზე ესენიც მკაფიოდ არის გამოყვანილი. კო^ა ს^ა ტ^ა ნ^ა ტი ჯგუფს ორი პატივი უზის. პირველ პატივს თანქრით ძირს ხაზი ჩამოუდის (ალბათ, ვინმე მკვლევრის წყალობით) და ეს თანქრით გამოყვანილი ხაზი ფოტოგრაფიულ სურათზედაც გამოსულა. შეიძლება ვინმეს იგი შეცთომით ასო ეგონოს, მაგრამ არა! ო^ა ნ^ა და ს^ა ანს შუა თვით ტაძრის კედელზე მანგლისში არაფერია, გარდა, ვიმეორებ, თანქრით ჩამოყვანილი ხაზისა.

როგორ უნდა წავიკითხოთ წარწერა, რომელშიაც დაბრკოლებას უმთავრესად შ^ა შ^ა ვნ ჯგუფი წარმოადგენს? შეიძლება ვითომ ამ ჯგუფში ზნის ფორმა კი არა, არამედ სახელი, საკუთარი სახელი,

¹ ამ წარწერის კლიშე და აგრეთვე ბლათურის წარწერის ორი კლიშე მათხოვა ბ. იროდიონ სონღულაშვილმა პრფ. გ. თაყაიშვილის კოლექციიდან.

ვიგულოთ იმ გვარადვე, როგორც კონსტანტი? უცნაური კია, რომ ამ უკანასკნელს ორი პატივი აზის. პირველი თითქო უადგილო-ადგილს არ ვიტყვი, რომ იქ წარია გამოტოვებული: კონსტანტი.

შპენ ჯგუფი შეგვეძლო **შაჰენ**-ად წაგვეკითხა, ე. ი. ვინის ნაცვლად ენი გვეგულა; ეს გაააზრებდა წარწერას, მართლაც ამ ადგილას საკუთარ სახელს უნდა მოველოდეთ: **სული ლოდომს ძეთაჲ**, რომ ნათქვამია, ამის შემდეგ გარდაცვლილ ლოდომის ძეთა სახელებია მოსალოდნელი. **შაჰენ** ამ შემთხვევაში ერთის სახელი იქნებოდა, **კონსტანტი** კი მეორესი. მართალია, თუ ასე გავიგებდით წარწერას, მაშინ ერთი დაბრკოლება მაინც დარჩებოდა, — უხეირო (ორმაგი) სინტაქსური შეთანხმება წინადადებაში (**სული ვისი? ძეთაჲ... კონსტანტისი**), მაგრამ მთავარი დაბრკოლება მაინც ის არის, რომ **შაჰენ**-ად წაკითხვის ნებას არ გვაძლევს ამოკვეთილი ასოს სახე: კედელზე გარკვევით ვინია გამოყვანილი, და არა ე.

ძალიან დამაფიქრებელია ორი პატივი კონსტანტი სიტყვაზე, მართალია, წარწერებში ზოგჯერ პატივი უადგილო-ადგილას არის ხოლმე ნახმარი, ზოგჯერ სიტყვა შეუმოკლებლადაც არის ხოლმე დაწერილი, მაგრამ პატივი მაინც აზის, მაგრამ ასეთი მოვლენა აქ თითქო არ უნდა იყოს. შეიძლება აღნიშნული ჯგუფის ისე განაწილება, რომ პატივები სხვადასხვა სიტყვაში მოჰყვეს. უკანასკნელი ოთხი ასო **ტნტი** შეიძლება ამ შემთხვევაში **ტანუტერ**-ის სახელობით ფორმად მიგვეჩნია, მაგრამ გაძნელებოდა მის წინ მდგომ ასოებიდან ისეთი ჯგუფების მიღება, რომ აზრიანი წინადადება მიგველო. თუ **ნკო**-ს, ასე თუ ისე, დიდის გაჭირვებით, **ნიკოლაოს**-ად შეგვეძლო წაგვეკითხა, **შპენ** ჯგუფისთვის რაღა უნდა გაგვეწყოს? იმის ფიქრი კი არ შეიძლება, თითქო **შპენ** ჯგუფში **ჰ** შეცთომით არის **ლ**-ისის ნაცვლად დაწერილი (რომ, ვთქვათ, **შალვა** წაგვეკითხა), არც იმის ეჭვი შეიძლება, თითქო წარწერას რაიმე აკლდესო, ვთქვათ, რომ თითქო მისი გაგრძელება მეორე ქვაზე იყო გადატანილი და ან სხვა ამისთანა რამ. წარწერის ადგილობრივ დათვალიერების შემდეგ შეიძლება დაბეჯითებით თქმა, რომ წარწერას იმ სახითვე მოუღწევია ჩვენამდის, როგორც ამოუჭრიათ თავის დროს. ასოები ყველა კარგად და გარკვევით ჩანს. მაშასადამე, ახლა საქმე ის არის, თუ როგორ უნდა წავიკითხოთ და როგორ უნდა გავიგოთ იგი.

ერთი ვერსია წარწერის გაგებისა ასეთი იქნებოდა:

+ ოვფალო მოიკენე სოვლი | ლოდომაჲს ძეთაჲსი ქუჩის წინ
(და?) კონსტანტის.

პროფ. ე. თაყაიშვილი, უკანასკნელ ასოებს ასე კითხულობდა: **შეჭუნდვენ კონსტანტი**,¹ მაგრამ თუ პირველ ჯგუფს ასე წავიკითხავთ, მაშინ მეორე სიტყვა მიცემითის ფორმით უნდა იყოს წარმოდგენილი (**შეჭუნდვენ** ვის? **კონსტანტის**).

ერთი სიტყვით, არც ბროსეს წაკითხვაა დამაკმაყოფილებელი, არც ე. თაყაიშვილისა, მაგრამ ვერც მე შემომატქეს რაიმე გარკვეულობა. მე პირადად ძალიან მესიამოვნებოდა, რომ წარწერაში მართლა **შეჭუნდვენ** ყოფილიყო, რადგანაც ასეთი ფორმა თეორიულად სავსებით შესაძლებელია,² მაგრამ რა უნდა ვქნათ, როდესაც მომდევნო სიტყვის ფორმა არ ამართლებს მის ასეთს წაკითხვას?

ბ.

აბოლირა'ს ანუ უკეთ აბულირა'ს წარწერა კარგად აქვს წაკითხული პროფ. ე. თაყაიშვილს, ოღონდ მას ეს წარწერა ჰგონია დასავლეთის სარკმლის თავზე,³ მაშინ როდესაც იგია მოთავსებული სამხრეთ-აღმოსავლეთის ოთახის სარკმლის თავზე, როგორც უკვე შენიშნა პროფ. გ. ჩუბინაშვილმაც (გვ. 44). იგი ასე იკითხება: **ქე შე აბოლირა**. ქარაგმა პირველ სიტყვას (**ქე**) არ აქვს, ყოველ შემთხვევაში ძირიდან არ ჩანს. ამას გარდა, **აბოლირა**'ში ი ძალიან პატარაა გამოყვანილი.

გ.

სამხრეთის სტოას შესავალი კარის თავზე, თაღზე, გარეთა მხრიდან, გამოყვანილია წარწერა, რომელიც შენიშნული ჰქონდა ე. თაყაიშვილს, რომელიც ამის გამო წერდა (გვ. 137): „სამხრე-

¹ დღეს აღარ გვხვდება სახელად არც ლოდომა და არც ლოდომი, მაგრამ გვარი კი ყოფილა ლუდუმიძე (მაგალითად კახეთში, სოფ. ბუშეტში, წინანდალს ახლოს).

² თან ასეთ შენიშვნას უკეთებდა: „Мы должны отметить, что форма **შეჭუნდვენ**, вместо **შეუნდვენ**, необычная и неправильная, но тем не менее надпись не допускает иного чтения.“

³ ამ შენიშვნის დაწერის შემდეგ ეს თეორიული შესაძლებლობა რეალურ ფაქტად იქცა. პალიმფსესტებში აღმოჩნდა ისეთი ტექსტები, რომლებიც ჰემეტის სახელით არის ცნობილი. ნახეთ ამის შესახებ: ა. შანიძე, ჰემეტობა აღმოსავლეთში („ტფილ. უნივ. მოამბე“, II, 417); ჰემეტო ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართ. ენის ისტორიისათვის („ტფ. უნივ. მოამბე“, III, 353).

⁴ „Над наличником западного окна“, გვ. 136.

თის სტოას შესავალ თაღზე წარწერა ყოფილა, რომელიც ანტიკონსტანტინოპოლისში
 ზიანებულია და აღარ ირჩევა“-ო. გ. ჩუბინაშვილი ფიქრობდა,
 რომ სწორედ ეს წარწერა უნდა იყოს ის წარწერა, რომელშიაც ტაძ-
 რის აშენების, ანუ გადაკეთების თარიღი (სმ = 1020 წ.) იყო გა-
 მოყვანილიო (გვ. 55), რომელიც ტაძრის რესტავრაციის დროს 1857
 წ. დაიღუპა, და დასძენდა: „მაშასადამე, ამბები და გოდება წარწე-
 რიანი ქვების მოსპობის შესახებ, ამ შემთხვევაში მათი გამოღება
 ტაძრის კედლებიდან, მხოლოდ ზერელე და სრულიად უსაფუძვლო
 განცხადებაა“-ო. არ შეგვიძლია დავეთანხმოთ ამაში პატივცემულ
 კოლეგას, ვინაიდან ეს წარწერა სხვაა და სულ სხვაა ის, ახლა უკ-
 ვე დაღუპული, თარიღიანი წარწერა, რომელიც გამოსცა ბროსემ
 (Надписи Манглицского храма. ტაბულა. ლიტერა E=J. Bartho-
 lomaei, Lettres numismatiques et archéol., ტაბ. IV, № № 5, 6,
 სადაც fac-simile არის მოყვანილი, ალბათ ოდნავ დაპატარავებული,
 ვინაიდან ბროსე ამბობს, (გვ. 115), რომ ასოები სამ-ღუმიანიანიაო,
 en caractères de 3 pouces de hauteur, ტაბულაზე კი ასოები ორი
 ღუმიც ვერ არის).

თაღის წარწერა, რომელზედაც აქ საუბარია, მოთავსებულია
 ერთ სტრიქონად რკალებრი სახით ოთხს ქვაზე. იგი გამოყვანილია
 მშვენიერი მრგვლოვანი ასოებით, რომელიც დამახასიათებელია მე-
 თერთმეტე საუკუნის წარწერებისათვის, წარწერა პირველ ქვაზე სულ
 გადაღეულა და აღარაფერი ირჩევა. ჩანს მხოლოდ, რომ იქ ოდეს-
 ლაც წარწერა ყოფილა, მაგრამ შემდეგ სულ გადაღეულა, უფრო
 წვიმისა და ქარისაგან, ვიდრე ადამიანის ხელის წყალობით. მეორე
 ქვაზე პირველად არა ირჩევა-რა და შემდეგ კი ცხრა ასო კარგად
 ჩანს და ზედ სამი პატივი. **ბ`ხალთ`ვდმჟ.** შემდეგ დაახლოვებით
 სამი ასოს ადგილია, სადაც აღარა ირჩევა და შემდეგ სულ ბოლოს
 ი`ნის თავია, მაგრამ მეორე ქვა თავდება და ი`ნის მთელი ტანი მე-
 სამე ქვაზეა დაწერილი. რომელზედაც ამ ი`ნიანად სულ ხუთი ასოა
 ამოკვეთილი: **ისაგ`ი**, მაგრამ მომდევნო ასო **ჟ** მხოლოდ დაწყებულია
 ამ მესამე ქვაზე, თორემ ტანი მას მეოთხეზე გადაუდის. აქ იკითხება:
ჟ`ლისააღმოსავლ და შემდეგ კვლავ აღარაფერი ირჩევა. აქაც **აღ-**
მოსავლ ჯგუფში თავები დაზიანებული აქვს პირველ **ა`ნს** და **მ`ანს**,
 უკანასკნელი ორი ასოც (**ვლ**) ნაწილობრივ მოჩანს. ნაშთი წარწერი-
 სა შეიძლება ასე წავიკითხოთ:

....(მგ) **ბ`ხა ღ`თვ დმჟ(რ`ბლ)ისა გ`ი ჟ`ლისა აღმოსავლ(ეთი-**
სა.....), ე. ი. „**მეფობასა ღუთივ დამყარებულისა გიორგი ყოვლისა**
აღმოსავლ(ეთისა ნოველისიმოსისასა)?“

წარწერის ბოლოს რაღაც ტიტული არის მოსალოდნელი, რომელიც დასრულებულია. ეს ტიტული არის **ლიხა აღმოსავლეთისა ნოველისიმოსისასა** (ნოველისიმოსისასა), ან **ლიდისა კურაპალატისასა**, ან კიდევ: **ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვთმპყრობელისასა**. მაგრამ ამოდენა ვრცელი ტიტული ვერ დაეტეოდა, თუნდაც პატივი ხშირად ყოფილიყო ნახმარი, მით უმეტეს რომ სულ ბოლოს ქორონიკონიც უნდა მჯდარიყო. ამიტომ ყველაზე უფრო მისაღებად, წარწერის ადგილის მიხედვით, ნოველისიმოსის ტიტული მიმაჩნია.

საქმისათვის ტიტულს იმოდენა მნიშვნელობა არა აქვს, როგორც ქორონიკონს, რომელიც აღარ შენახულა. მაგრამ უფრო სავალალო ის არის, რომ აღარ იკითხება წარწერის დასაწყისი, რომელიც მთლად გადაღეულია. რაზედ უნდა ყოფილიყო წარწერის თავში საუბარი? ტაძრის აშენებაზე, თუ მის გადაკეთებაზე, მეორედ აშენებაზე? აი საკითხი, რომელიც ქორონიკონზე უფრო არსებითიც არის, ვინაიდან წარწერის დათარიღება დაახლოვებით მაინც შეიძლება შიგ მოხსენებული გიორგი მეფის მიხედვით და წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნების წყალობით. ხოლო პირველი აშენებისა თუ მეორედ აშენების (ე. ი. გადაკეთების) საკითხის გადასაჭრელად ჯერ-ჯერობით მხოლოდ არქიტექტურული ფორმების გაგება არსებობს. ამ თვალსაზრისით პროფ. გ. ჩუბინაშვილმა ამ ტაძრის ძირითადი ნაწილების აგება VI—VII საუკუნეში გადაიტანა და მეთერთმეტე საუკუნეს კი მხოლოდ მისი გადაკეთება მიაწერა. და სწორედ აქ წამოგვეშველებოდა წარწერის მოწმობა, რომ მისი დასაწყისი აქამომდე შენახულიყო.

დ.

სამხრეთის სტოაში, ეკლესიაში შესავალ კართან, მარცხენა სვეტზე იკითხება ორ-სტრიქონიანი, მრგვლოვანი ასოებით გამოყვანილი წარწერა, რომელიც პროფ. ე. თაყაიშვილს კარგად აქვს გამოცემული (გვ. 137):

ⲙⲟⲓ ⲓⲛⲉ ⲛⲗⲏⲥⲁ
 ⲥⲡⲣⲏⲗⲏⲥⲁ ⲁⲛ.

ე.

იმავე სტოაში, ეკლესიაში შესავალ კართან, მარჯვენა სვეტზე სამილა ასოა შენახული, მრგვლოვანი ასოებით: **ქ ე**. სხვა აღარაფერია. ეგების იმიტომ, რომ ქვა ხელახლა გათლილი ჩანს. ისიც უნდა

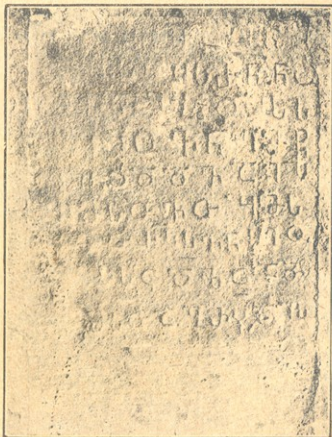

ითქვას, რომ ეს ასოები ძველი წარწერის შთაბეჭდილებაა, მაინც და მაინც ვერ სტოვებს, — თითქო შედარებით ახალიაო.

3.

სამხრეთისავე სტოაში, თალის ჩრდილო დასაყრდენზე მოიპოვება ცხრა-სტრიქონიანი მრგვლოვანი წარწერა, რომელსაც ე. თ. ა. ყაიშვილი (როგორც გ. ჩუბინაშვილმაც შენიშნა) სრულებითაც არ იხსენიებს.

წარწერის მარცხენა მხარე დაზიანებულია და ამიტომ სტრიქონების დასაწყისის აღდგენა მხოლოდ ზოგჯერ ხერხდება. პირველ სტრიქონში კარგად იკითხება ორი ასო, მეორეშიც ამდენივე. მესამე სტრიქონიდან მოყოლებული უკვე ცალკე სიტყვების გარჩევაც შეიძლება. ასოები ამ წარწერისა ისეთივე მოყვანილობისაა, როგორც

შემდეგი (№) წარწერისა და შეიძლება მეთეორმეტე საუკუნის დასასრულსა ან მეთეორმეტის დასაწყისის მივაკუთვნოთ. აქვეა წარწერის სურათიც.

ცხადია, რომ წარწერა აღაპურია. სამწუხაროდ, აღარ გარჩევა
 თუ ვისთვის არის დაწესებული აღაპი, რომელიც რომელიღაც თვის
 თორმეტს ყოფილა დადებული. იგი შეგვიძლია დაახლოვებით ასე
 წავიკითხოთ:

თნ[.]

66

: ი ბ : დ ლ ს ს (?)

იოვანე მო(?)წ

ი(?)სა დღვალბ

[ი]ლმსთვთ ჟმს

თ []ს ვნ[შ]ეო

[ცვლ]ოს ცღვთამ

[ცა] მსთა გრდკდის ე: ი. დაახლოვებით:

...ი ბ დღესა იოვანე მოწამისასა(?) [ან: დღე არს იოვანე მოწა-
 მისაა(?) დადევე აღაპი ღამის თევით, ჟამის წირვით. ვინ შე-
 უცვალოს, ცოღვთამცა მისთა გარდკდის.

ზ.

სამხრეთის სტოაში, აღმოსავლეთის კედელზე, მოიპოვება ექვს
 სტრიქონიანი წარწერა, რომელიც ბროსეს ოთხი კოპიოს მიხედ-
 ვით აქვს გამოცემული (Надписи Манглисского храма, ტაბულაზე
 A, B, C, D), ხოლო ე. თაყაიშვილს ორი ფოტოგრაფ. სურათი-
 სა. ქვემოთ მოგვყავს წარწერის ორივე სურათი. ზოგიერთი ასო
 ერთ სურათზე უფრო ჩანს, ზოგიც მეორეზე, ასე რომ სურათები ერ-
 თი-მეორეს ავსებენ.

რაიცა შეეხება წარწერის წაკითხვას, ჯერ ერთი, თუ დავეთან-
 ხმებით ე. თაყაიშვილს, თითქო შეიძლებოდეს, რომ მეორე სტრი-
 ქონის თევეჩნსძისა ასე იქმნეს ვაგებული: თეოდორე ერისთავ
 ვაჩინას ძისაჲ. და არა ასე: თ(ევედორ)ე ევეჩინ(აჲ)ს ძის(ა)ჲ, სინ-
 ტაქსური შეთანხმება მაინც უნდა დაეცვათ: თ(ევედორ)ე ე(რისთეი-
 სა) ვ(ა)ჩინ(აჲ)ს ძის(ა)ჲ. მეორე და უმთავრესი კი ის გახლავს,
 რომ უკანასკნელ სტრიქონში ბ. ექვთიმე კითხულობს: ქე შე ბა-
 ლუ(ა)შ. სად არის აქ ბალუაშ? ღ'ანს თავზე ქარაგმა აქვს, შემდეგ
 ნათლად ჩანს თ'ანი, შემდეგ გაურკვეველია ერთი ასო, რომელიც
 მოხაზულობის მიხედვით უნდა იყოს ან ი და ან ა, უფრო ი, ხო-
 ლო სულ ბოლოს მშვენიერად ჩანს რ, რომელსაც ბროსეც კარგად
 არჩევდა სლივიცკისა (B) და ბართოლომეს (D) კოპიოებზე.

ბ. ექვთიმეს იგი შინად მიუღია შეცთომით და მთელს ქვეყანაში ბალუაში დაუნახავს. ნამდვილად კი აქ იკითხება ბალ თ(ო)რ. მაშასადამე, წარწერა ასე უნდა წავიკითხოთ:

თო¹სა ნობრსა : ო² : მთ³ვრან
 გ(ლ)ზთსა აღბი თ⁴ე ე ვჩინს ძის
 ა უმსწრვთ რდნი მდღლი იუ⁵ს
 უამი ოწირს ვნ შეოცვლს
 ცდვთამცა მ⁶სთა გრ
 დიედს : ქ⁷ე შე⁸ე ბალ⁹თ(ო)რ

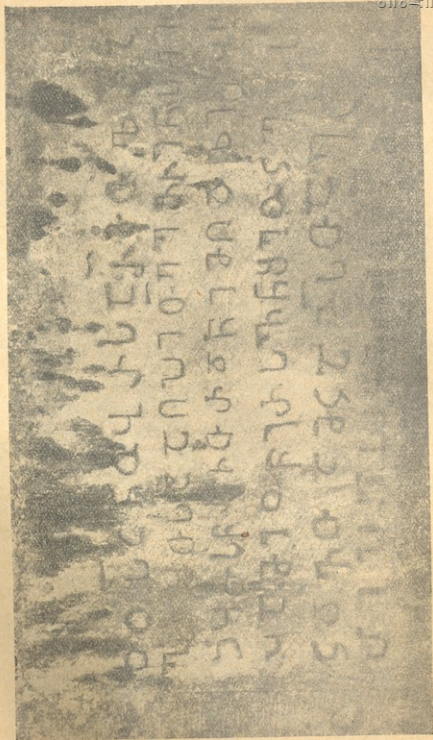
ე. ი.

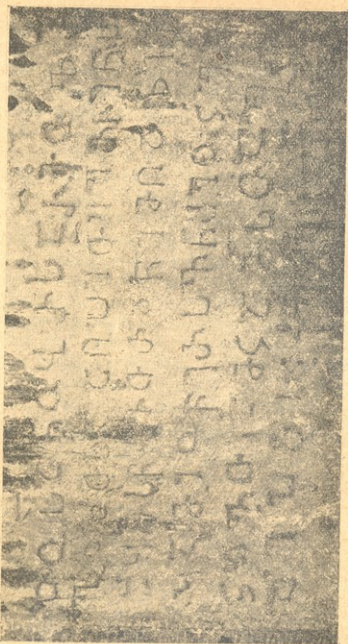
„თუხსა ნოემბერსა რვასა, (sc. დღესა) მთავარანგელოზთასა, აღა-
 პი თევდორე ერისთავისა ვაჩინაჲს ძისაჲ უამის წირვით. რაოდენი
 მდღელი იყოს, უამი უწიროს. ვინ შეუცვალოს, ცოდვთამცა მისთა
 გარდიედის! ქრისტე, შეიწყალე ბალათურ!“ უნდა შევნიშნოთ, რომ
 სახელს ჩვენ ბალათურ¹ად ვკითხულობთ, და არა ბალათორ²ად¹, რად-
 განაც ამ წარწერაში ო გამოყენებულია უ³ნის გადმოსაცემადაც
 (შდრ. ოწირს=უწიროს, შეოცვლს=შეუცვალოს)

ჯერ მ. ბროსე, შემდეგ დ. ბაქრაძე (ბართოლომეზე დაყრდნობით)² და უკანასკნელად ე. თაყაიშვილი უკანასკნელ სიტყვას ამ წარწერისას ბალუაშიად კითხულობდენ, რომელიც მათ ლიპარიტ ორბელიანად მიაჩნდათ, თანაც იგინი ფიქრობდენ, რომ ლიპარიტ II ყოფილა ეკლესიის ამშენებელიო. გ. ჩუბინაშვილმა³ როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მანგლისის ეკლესიის აშენება VI—VII საუკუნემდე დახია უკან, ხოლო მეთერთმეტე საუკუნეში მისი განახლება და გადაკეთება აღიარა. ლიპარიტ II ბალუაში კი მასაც დასჭირდა, თუმცა არა აღმშენებლად, არამედ განმაახლებლად 1020 წელს (გვ. 56, 6!). ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ ეს ზღაპარი ლიპარიტ ორბელიანის შესახებ უნდა უკუგდებულ იქნეს. თუ ვინმე ისტორიული პირია მოხსენებული მანგლისის ტაძრის წარწერებში, ეს არის მხოლოდ „ლუთივ დამყარებული გიორგი (პირველი), ყოვლისა აღმოსავლეთისა (ნოვლისიმოსი?)“⁴, როგორც დავრწმუნდით ზემოთ (გვ. 227), ასე რომ თუ ვისმე მიეწერება მანგლისის ტაძრის აგება ან გადაკეთება მეთერთმეტე საუკუნეში, ისევ გიორგი პირველს და არა ლიპარიტ ორბელიანს, მიუხედავად იმისა, რომ 1047 და 1048

¹ უფრო საეკვოა, რომ აქ ბალათარ იყოს.

² ვახუშტი, საქართვე. ისტორია. განმარტებული და შევესებული ახლად შექმნილის არხეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ბაქრაძის მიერ I. ტფ. 1885. გვ. 148.

წელს სწორედ მანგლისს გადაწერილს ხელნაწერში, რომელიც ძველად კაცხისთვის ყოფილა შეწირული და შემდეგ გელათში ინახებოდა, მოხსენებულია სწორედ ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავი და

მაგისტროზი, მაშინდელი მფლობელი მანგლისისა, და განგებულა მისი სსენებელია მეფე, ამ დროს უკვე ბაგრატ მეოთხე¹.

ც.

წარწერები ყოფილა აგრეთვე დასავლეთის სტოაში, სახელდობრ თალის დასაყრდნობ ორისავე აღმოსავლეთის სვეტის თავზე. ეს წარწერები, როგორც ჩანს, სვეტის თავებიდან თვით სვეტებზე ჩამოდიოდა, მაგრამ რადგანაც სვეტები და მათი თავები რბილი მოყვითალო ქვისაგან არის აშენებული, ამიტომ წარწერები სულ ერთიანად გადალულა. სამხრეთისაზე² აღარაფერი ჩანს. ნიშანია მხოლოდ იმისი, რომ სვეტის თავზე წარწერას ხუთი სტრიქონი სჭერია. მრგვლოვანი ასოები აქ უფრო მომსხო უნდა ყოფილიყო, ვიდრე ჩრდილოეთისაზე³. ჩრდილოეთის სვეტის თავზე კი წარწერა ექვს სტრიქონიანი ყოფილა. თითო-ოროლა ასო აქ დღესაც კი გაირჩევა, მაგრამ სამწუხაროდ ეს სვეტის თავი ჩამოტეხილია მარცხენა მხარეს (დაახლოვებით ოთხი თითის დადებამდე) და ამიტომ სტრიქონების დასაწყისი აღარ არის. წარწერაში სიტყვებსა და სიტყვებს შუა სამსამი და ორ-ოლი წერტილი გვხვდება. პირველ სტრიქონში იკითხება: **..მნგლ: ებს** (მანგლელი ეპისკოპოსი), დანარჩენიდან აზრის გამოტანა ძნელია.

თ.

შიგნით გუმბათში, სამხრეთის ორ თანჯარას შუა, ნაშთი ოთხ-სტრიქონიანი მრგვლოვანი წარწერისა დურბინით ასე გავარჩიე: **ლნი| ნი(?) და მკლავი ოისა.**

ი.

ეზოში ბევრი ვეძიე, მაგრამ ვერ ვიპოვე ე. თაყაიშვილის მიერ დასახელებული ქვის ნატეხი, რომელზედაც წერებულა (მრგვლოვანი ასოებით): **ძრ.. ზრტ.** მაგრამ ვიპოვე სხვა ქვა, კარნიზისა, რომელზედაც ნაშთია ექვსი ასოსი, რომელთაგანაც მეოთხე, **ს**, კარვად ირჩევა.

¹ ნახეთ ამის შესახებ შენიშვნები თ. ქორდანიასი (ქრონიკები 1, 195) და აგრეთვე დ. ბაქრაძის *Кавказ в древних памятниках христианства*. 1875, გვ. 77.

² აგრე მიწერია უბის წიგნში. იგულისხმება ალბათ სამხრეთ-აღმოსავლეთის სვეტი.

³ ალბათ ჩრდილო-აღმოსავლეთის სვეტი იგულისხმება.

ია.

მხედრული წარწერა ჭიჭიხისა, ექვს სტრიქონიანი, რიგიანად აქვს გამოცემული ე. თაყაიშვილს (გვ. 140), რომელსაც ოლონდ განკვეთილობის ნიშნები არ აქვს დაცული¹. აქ იკითხება:

ქ ლ თო: შეიწყალე | ამისი: ამშენებელი. მნგელე. | ეფისკაპოზი² | არსენ ოსტატი თებერ გ ქ ს ტ ნ ე

დასასრულ უნდა შევნიშნო, რომ სხვა წარწერა მანგლისში მე არ მინახავს³. გარიდან ბევრი ვუძებრიტე ეკლესიის კედლებს, მაგრამ ვერაფერი შევნიშნე. ამიტომ ბართოლომეს ჩივილი ბერძენ კალატოზთა ვანდალობის შესახებ⁴, ჩივილი, რომელსაც უტყუად ე. თაყაიშვილიც იზიარებს⁵, მეც საფუძვლიანად მიმაჩნია, წინააღმდეგ გ. ჩუბინაშვილისა, რომელიც ფიქრობდა, რომ წარწერების დაკარგვის ამბავი ზერელე დაკვირვების ნაყოფიაო.

ზოგიერთი წარწერის სამუდამოდ დაღუპვა მართლაც რომ სატირალია, რადგანაც აღარ გვაქვს საშუალება მათი შემოწმებისა და შეცთომების გასწორებისა. კოპიოები კი ცუდად არის შესრულებული, იმდენად ცუდად, რომ, მაგალითად. ერთი და იგივე წარწერა პროფ. ე. თაყაიშვილს ორ სხვადასხვა წარწერად მიუჩნევია (გვ. 138): a) სამხრეთის კარის თავზე (წარწერა, რომელშიაც სტრიქონები უკუღმა არის მოთავსებული: 3, 2, 1) და b) სამხრეთის ფასადის სარკმლის თავზე⁶.

აკ. შანიძე.

1922. IV. 23. ტფილისს.

¹ ს ლ ი ვ ი ც კ ი ს წ ი გ ნ შ ი ც (Древний храм в Манглисе. Тифлис 1902, გვ. 26) არის იგი გამოცემული, მაგრამ უხეიროდ.

² ე. თაყაიშვილით: „ეფისკოპოზი“.

³ რუსული წარწერები ეკლესიის რესტავრაციის შესახებ ჩემს საგანს არ შეადგენდა, რადგანაც სულ ახალია და მერმე გამოქვეყნებულიც არის.

⁴ Lettres numismatiques et archéol., t. 104.

⁵ ე. თაყაიშვილი პირდაპირ არა სტირის ბართოლომესაგვით წარწერების დაკარგვას, მაგრამ ბართოლომეს აზრს კი იზიარებს, რომ წარწერები სამუდამოდაა დაღუპული.

⁶ ეს გარემოება უკვე გ. ჩუბინაშვილმაც აღნიშნა.

არადეთის წარწერები.

არადეთი სოფელია ქართლში ფრონის პირას¹, სალოლაშნის პირდაპირ, რუისიდან ექვსიოდე კილომეტრის მანძილზე, დასავლეთით. აქ ორი ეკლესიაა. ერთი ძველს ნასოფლარში, დანგრეული, წმ. გიორგის სახელობაზე, და მეორე ახალს, სოფელში, წმ. საბას სახელობაზე. წარწერა მოიპოვება იქაც და აქაც.

ა.

წმიდა გაიორგის ეკლესიაში გდია ოთხკუთხიანი კვარცხლბეკი, ანუ ბაზისი ქვა-ჯვარისა. ეს ბაზისი სიმალით სამ მტკაველზე მეტია ერთი მხრით, მეორე მხრით კი სამი მტკაველია. შუას ქვემოთ იგი უფრო ვიწროა და უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ ქვემო ვიწრო ნაწილით იგი ერთ დროს მიწაში იყო ჩასობილი. ზემო თავში შუაზე ამოღრმავებული აქვს ჯვრის ჩასასმელად. კვარცხლბეკს სამი მხრით წნული ჯვრები აქვს და ერთი მათგანის მარჯვენა კუთხეში მოიპოვება მოკლე წარწერა ოთხ სტრიქონად გამოყვანილი. მრგვლოვანი ასოები ლამაზად არის ამოჭრილი და მოხაზულობის მიხედვით შეიძლება მეთერთმეტე საუკუნეს მიეწეროს. პირველ სტრიქონში ორი ასოა გადარჩენილი (აღ), მესამისა კი (ი) ნაწილი და მოიპოვება. მეორე სტრიქონში იკითხება მრდღნ, მაგრამ აქ უკანასკნელი ასოს (ნ'არის) ზემო ჰორიზონტალი ხაზი აღარ არის. დანარჩენი კარგად იკითხება. წარწერა ასეთია:

აღ(ი)... | მრდღნ. | მმხზლ | სნი | ე. ი. ქარაგმების გახსნით და ნაკლის შევსებით:

აღიდენ მარადელნი მამასახლისნი.

ამ წარწერაში ჩვენთვის საყურადღებოა სადაურობის აღმნიშვნელი სახელი: მარადელი, რომელიც მრავლობითის ფორმითაა წარმოდგენილი (მარადელნი). საყურადღებოა მით, რომ ახლა ვამბობთ არადელი², მაშინ როდესაც ძველად მის ნაცვლად მარადელი ყოფილა, მაშასადამე სიტყვა სწორედ ისე ყოფილა ნაწარმოები, როგორც მრაველი, მეგრელი, მაწყურელი, მარგუელი, მაჩაბელი.

¹ ფრონე რამოდენიმეა ქართლში. აქ დასახლებული ფრონე ის წყალია, რომელიც დირბს ჩამოივლის და ქარელს ზემოთ ჩაერთვის მტკვარს.

² მაგალითად, ცნობილია ამ სოფლიდან გამოცხადებული მსახიობი არადელი-იშხნელი, რომელიც რამოდენიმე წლის წინად გარდაიცვალა.

მეგვტელი¹, ე. ი. მანის დართვით თავში, რაიცა ჩვენს წარმოებაა ვინაობის სახელებისა სვანურში.

ბ.

წმ. საბას ეკლესიაზე, სამხრეთით, შესავალი კარის თავზე ექვს სტრიქონიანი წარწერაა მრგვლოვანი ასოებით. წარწერისათვის დამახასიათებელი ის არის, რომ ასოები ასოებშია ჩამჯდარი და ერთმანეთში გადახლართული. ამის გარდა თანის რკალი შუაზე შიგნით არის შეხრილი, იკითხება:

ჩნ დადიანის: ასლმნ: დედმნ: პატ
რნმნ: მრმ: აღვშნეთ: ეკლსია: ესე: და შვსწ
ირთ: წა: და ღთ: შემოსილსა: მშთ: მშსა:
სზას: რა: ოკე: ეგს: მს: შა: და მს: ექმ
ნს: სლსა: ჩა: დლსა: მს: გწკითხვისსა: ან:
:ქქს: ტნდ:

ქარაგმების გახსნით: „ჩუენ დადიანის ასულმან დედოფალმან პატრონმან მარიამ აღვაშენეთ ეკლესია ესე და შევსწირეთ წმიდასა და ღმერთ-შემოსილსა მამათ მამასა საბას, რათა უკუნისამდე ეგოს მას შინა და მეოხ ექმნეს სულსა ჩემსა დღესა მას განკითხვისასა. ამინ. ქორონიკონს ტნდ“ (1666 წ.).

აკ. შანიძე.

1924. VII. 20. სალოლაშენს.

კრიპტოგრაფიული მასალები

თანდათან იზრდება რიცხვი ქართული კრიპტოგრაფიული ნიმუშებისა. ზოგი მათგანი უკვე გამოქვეყნებულია². ერთ-ერთ სისტემას, რომელიც ჩემ მიერაა ამოშიფრული³, შეიძლება ანჩინურის სახელი დაერქვას, ფარსადან გორგიჯანიძის ანჯანურის ანალოგიით⁴.

¹ ა. შანიძე, Два чано-мингр. суффикса в груз. и арм. языках. *Записки Вост. Отд.* XXXIII (1916), 368; ვინაობის სუფიქსი არ ქართულ ენაში („განათლება“, 1918, № 1, გვ. 25).

² იგ. ჯაფახი შვილი, ქართული პალეოგრაფია (ტფ. 1926), გვ. 129—128.

³ ქართული კრიპტოგრაფიის ახალი ნიმუშები („საქართ. მუზეუმ. მოამბე“, 1).

⁴ უხერხულია ითქვას „საიდუმლო ანუ ანჯანური დამწერლობა“ (იგ. ჯაფახი შვილი, *О. ს.*, 129), რადგანაც „ანჯანური“ მხოლოდ ერთი სახეა საიდუმლო წერისა.

ფარსადან გორგიჯანიძის ანჯანური ანბანი ათბაშურ სისტემაზეა აგებული. აქ ქართული ანბნის უკანასკნელ ასოდ ჯ არის მიღებული, რადგანაც ფარსადანის დროს მხედრულ ანბანში ჯ იჯდა ბოლოს და არა ჰ, რომელიც მერვე ადგილზე იყო გადმონაცვლებული.

1.

ანჩინური კრიპტოგრამები ძველადვე გვხვდება.

a) სინას მთის ერთს ხელნაწერში (№ 26), რომელშიაც „დასდებელნი“ ყოფილა მოქცეული და რომელიც, პროფ. ივ. ჯავახიშვილის აღწერილობის თანახმად, X საუკუნეს ეკუთვნის, ასეთი მინაწერი ყოფილა (ფ. 185a): ქე შე რხფჳ. რაიცა ნიშნავს: ქე შე ივნე¹ იმავე გვერდზე ქვეშ აგრეთვე წერებულა: ოჳ: იხფჳ. მაგრამ აქ მეორე სიტყვის პირველი ასო (ი) შეცდომით არის დაწერილი, რადგანაც მის ნაცვლად რ უნდა ყოფილიყო. (ი და რ ერთი-მეორის ნაცვალი ასოებია ანჩინის სისტემით). თუ პირველ სიტყვაშიც შეეთომა არ არის, მაშინ იგი ასე გადმოიწერება: ღე: ივნე.

b) მეათე საუკუნის ერთს ხელნაწერში, რომელიც ამჟამად დაკულია ტფ. უნივერსიტეტის მუზეუმში (ძველი ფონდი, № 144) და რომელშიაც, სხვათა შორის, მოთავსებულია იოანე ბოლნელის ქადაგებანი, ორ გვერდზე გვხვდება კრიპტოგრამა:

1) აჳ აჳღჳღ ჩფ = ქე ქბ(ვ)ლო ან

2) გვ. 193: ჩფ ოჳ. (ან ?)

(შდრ. იოანე ბოლნელ ეპისკოპოსის ქადაგებანი. საეკლესიო მუზეუმის გამოცემა. № 14. ტფილისს 1911. გვ. V და გვ. 47).

c) იმავე მუზეუმის 734 ხელნაწერში (ძვ. ფ.) გვხვდება ასეთი მინაწერი:

ოუჳილ ხრფბ ჳკ კლრსრ ძჩჳჩღჳ ოუჳჳჳჩფ მუჳბტღჳ. რაიცა ამას ნიშნავს:

ღმერ(თ)ო ვინც ეს ზატიკი გა(ა)თაოს ღმე(რ)თმან უშველოს.

2.

ტფილისის უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმის ერთს მეთვრამეტე საუკუნის კელნაწერში (ძველი ფონდი, № 246), რომელშიაც მოთავსებულია „პორფირის შეყვანილობა“¹, არსებებზე მინაწერებია გაკეთებული განსაკუთრებული კრიპტოგრაფიული ანბნით. ამ ანბანს საფუძვლად ლათინური ანბანი უძევს, მაგრამ რაც

¹ ეს „პორფირის შეყვანილობა“, იქნება, ის „L'Introduction à Porphyre“ იყოს, რომელიც უნაზავს ბროსეს მარტყოფის ცვლესაში („sur les marges de laquelle le possesseur a fait des notes en un alphabet secret, très singulier“: I Rap. 53—54.)

ლათინურს აკლია, ის ქართულიდანაა შევსებული.¹ მინაწერი ქართულში
 კლეა და მათი რიცხვი ბევრი არაა. ამიტომ ყველა ასო არაა გვესმედ-
 ბა. არ გვხვდება, სახელდობრ:

ც, ძ, ჟ, ჯ, ძ, წ, კ, ჰ.

ლათინური რთული ch ხან ქართულ ქ'ანს უდრის, ხან კი ხ'ანს,
 თუმცა ეს უკანასკნელი ქართული სახითაც არის გამოყვანილი. კრიპ-
 ტოგრაფს ხანდახან გაეპარება ხოლმე თითო-ოროლა ქართული ასო-
 ები, რომელთათვისაც ლათინური შესატყვისი ასოებიც მოიპოვება.

ანბანი ასეთია:

a b g d e v z (ც) თ i კ l m n (ძ) o პ (ჟ) r s t u ფ
 ch (ქ) ლ ყ შ ჩ ც (ძ წ) ჭ ch (ბ) (კ) ჯ (ჰ)

ქართულ ასოთაგან, მაშასადამე, ნაკმარია:

თ, კ, პ, ფ, ლ, ყ, შ, ჩ, ც, ჭ, ჯ. ამას გარდა ნაწილობრივ
 აგრეთვე: ა, ე, ღ, ხ.

აი თვით მინაწერებიც, რომლებიც წარმოადგენენ შენიშვნებს
 ტექსტის შესახებ.

№ 1 (გვ. 1 r)

a) nanღvili amisovis ზეისმინა საჭიროზე რომ ორად
 iოchმის ქ'i არსად და უქ'ოდ | უქ'ოს განყარა
 ნანღვილი ამისთვის შეისმინა საჭიროზე რომ ორად
 ითქმის ქ'ტ არსად და უქ'ოდ | უქ'ოს განყარა
 b) sameუფი gza სამეუფო გზა

№ 2 (გვ. 1 v)

erოისა რაიშითი შედგომბითს განყარა
 ერთისა რაიშითი (?) შედგომბითს (?) განყარა

№ 3 (გვ. 2 v)

unათესავესი არ უვის ამისათვის არ განსაზღვრა
 თითოეული განრჩეული და თითოეული განურჩეველი ეს კაცი
 ანუ რომელიმე კაცი ხ' განრჩეული.. სოკრათი
 თითოეული განრჩეული და თითოეული განურჩეველი ეს კაცი
 ის კაცი ანუ რომელიმე კაცი ხ' განრჩეული.. სოკრათი

№ 4 (გვ. 4 r)

¹ თ. გორდანიძე, ამ ხელნაწერის აღწერისას კრიპტოგრამების შესახებ ამ-
 ბობს: попадают буквы неизвестного алфавита на полях (Описание
 № 260).

² აქ, ცხადია, ქარაგმა აკლია.

- es sami sazლარი eromanetsa შ's movlen
 ეს სამი საზღვარი ერთმანეთსა შ's მოვლენ
 № 5 (გვ. 4 v)
- ათ შესმენას ამბობს
 № 6 (გვ. 7 v)
- mravali es igi sirბეთი შრავალი ეს იგი სირბეთი (?)
 № 7 (გვ. 8 r, ტექსტშია ჩაწერილი)
- nu სჟე თაღმარჩობა ნუ უკვე თვალმარჩობა
 № 8 (გვ. 8 v)
- sityvieri მოცინარი და სბვანი სიტყვიერი მოცინარი და სხვახი
 № 9 (გვ. 15 r)
- კარგად გაშინჯე sabaasoa კარგად გაშინჯე საბაასოა
 № 10 (გვ. 16 v)
- mrgvliad თითებზე შემოიფარგლე
 მგრველად თითებზე შემოიფარგლე.
 № 11 (გვ. 17 r)
- nache ნახე
 № 12 (გვ. 17 v)
- a) viri schvis teslisagn verasa შობს
 ვირი სხვის თესლისაგან ვერასა შობს
 b) mosჰრა ფეხი მაინც ორ ფეხად ითქმის
 მოსჰრა ფეხი მაინც ორ ფეხად ითქმის
 № 13 (გვ. 20 v)
- ესენი ეპიდაფიისანი არიან
 № 14 (გვ. 32 v)
- სათნოება არს სული სულისა.
 saathoeba ars suli sulisa

3.

სამავიეროდ „საისტორიო და საეთნოგრაფიო“ საზოგადოების
 1384 ნომერ ხელნაწერში (ფ 238 r) კრიპტოგრაფია ბერძნულ-სლავურ-
 ქართული ასოებითაა გამოყვანილი, რომელიც ასე უნდა წაიკითხოთ:
 ურიათ: ჯვარცმას: უინ: (?) რა: დაემართათ: აწ: ნახე:
 რომელსა: აღსწერს: იოსიპოს:

4.

ერთს თედო ჟორდანიისეულ ხელნაწერში, რომელიც უნივერ-
 სიტეტის მუზეუმს ვადმოეცა (ახალი სერია, № 1164), გვხვდება (ფ. 55 r)
 საიდუმლო ასოებით დაწერილი ცნობილი ლექსი: „აღმართა სვეტნი

ბროლისა“ და სხვ., რომელიც ამოუშიფრავს განსვენებულ ისტორიკოსს. რომელსაც იქვე მიუწერია: „ქვემო საიდუმლო ასოებით... (წიგნის ასოები) დაწერილს მე ასე ვკითხულობ... (მოჰყავს ძთლად და შემდეგ განაგრძობს) ესენი ამოვიკითხე მას შემდეგ, რაც გამოვიცან გამოცანები ზემო მეორე გვერდზე¹, სადაც გამოსაცნობი ამ საიდუმლო ანბანებით არის დაწერილი. 1889 წ. კასპი.“

„ძველ ქართულ ქურუმთ ასოებით (ზენდურ-ფარნავაზულ) დაწერილი ყოფილა ნ. ტ. დადიანის ძის ნაქონი ნებროთიანი, რომელიც დაეწვა სახლთან ერთად ყვირილაში, მაგრამ ასოების გამოხატულება ახსოვდა და მე დავაწერინე ისე, როგორც შესძლო. მესამე დღეს ხელახლა მივედი, გამოუცხადე, დამეკარგა-მეთქი და მეორეთაც დავაწერინე. ორივე დაწერილი ჩემს ქალაღლებშია. ამ საიდუმლო ასოებს მოვავს. თ. ყორღანია.“

5.

ალექსანდრე ბატონიშვილის მიერ ფრანგულიდან გადმოთარგმნილი სამხედრო სახელმძღვანელოს (საისტ. და საეთნ.საზოგ. მუხ. № 2165) პირველი ნაწილის ბოლოს (ფ. 83 b) სწერია:

„17⁸/₁₇ 92 ამ დროს 6125952419 7112171521“, სადაც ციფრებით დაწერილი სიტყვები ამას ნიშნავს: „ვაკეთებდით ზარბაზნსა“.

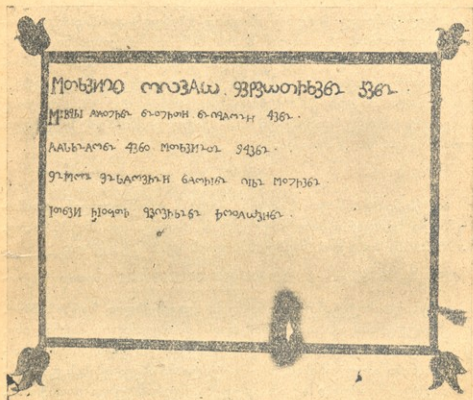
კრიპტოგრამა აქ ციფრებით არის გამოყვანილი, მაგრამ ისე, რომ უწერტილო ციფრები ერთეულების ასოებს აღნიშნავს, ერთწერტილიანები ათეულებისას, ორწერტილიანი ასეულებისას და თუმცა ათასეულების ასოები აქ არ გვხვდება, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ მათ გამოსახატავად სამი წერტილი იქნებოდა გამოყენებული:

6.

საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების 2077 ხელნაწერში (ფ. 225 r) მოიპოვება იამბიკო, დაწერილი განსაკუთრებული ნიშნებით და ცოტა ზემოთ, იმავე გვერდზე სამი სიტყვა იმავე ნიშნებით, როგორც ამას აქვე დართული სურათი გვიჩვენებს:

¹ წიგნის მეორე გვერდზე ორი გამოცანაა ლექსად, და მათი ახსნა სწორედ იმავე ასოებითაა დაწერილი, როგორც ბროლის სვეტების ლექსი: 1) ქალაღდი. საწერელი. კაღამი და წერა; 2) სათვალე.

ვით ვახ მოუქვამოვ

სამი სიტყვა ამას ნიშნავს: „ღათო შენ წარმიმართე“, ხოლო იამბიკო ასე გადმოიწერება:

გონებათ რჩეულ მეკელოვნესა ძესა
 გიტყვი უუთქვსა სათქვოდ საწყურად ზესა
 უუცნაურსა ზესთ გონებათა მზესა
 მაგრამ მაცურევად სურვისა წინა გთქვსა
 იოსებ ვითხოვ შეწევნასა ჰრთულედსა.

ამ კრიპტოგრამაში ნახმარი ნიშნები რამდენადმე განსხვავდება იმ გასაღებისაგან, რომელიც მოყვანილია ლენინგრადის აზიის მუზეუმის 88 a ხელნაწერში (ანტონ კათალიკოზის გრამატიკაში), პირველ ფურცელზე, და აგრეთვე იმისაგანაც, რომელიც არის საქ. საისტ.

და საეთნოგრაფიო საზოგადოების 2257 ნომერ ხელნაწერთა კრების კვლევის
ლოს¹.

ა. შანიძე.

შენიშვნები ქართულ თანხმომავნთა განდასებისათვის.

E. Polivanov-ის სტატიის „La classification des consonnes géorgiennes“ გამო: Bulletin de l'Université de l'Asie Centrale (Tachkent). Livraison 8. 1925.]

1. აქ დასახელებულ შრომაში ავტორს განუზრახავს წარმოვედგინოს ქართული ენის თანხმომავნთა განდასება (კლასიფიკაცია) „ფსიქო-ფონეტიკური“ ნიშნების მიხედვით. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ტერმინოლოგიური ხასიათის განსხვავებებს, ასეთი განდასება თითქმის საკვებით იგულისხმება აკად. ნ. მარის მრავალ ნაშრომში და დაახლოებით ამგვარივე სქემით ლაგდება ქართული თანხმომავნთა ზოგადი ფონეტიკის კურსში ტფ. უნივერსიტეტში, სახელდობრ:

I. ხამეულოვანნი: პ ბ ფ, ტ დ თ, წ ძ ც, ქ ჯ ჩ, კ გ ლ, ყ — კ²

II. წყვილოვანნი: (ფ) ვ, ს ზ, შ ე, ხ ღ.

III. ცალოვანნი: მ, ნ, რ, ლ, ჯ, ა, ჰ³.

მათ შორის (III.-ის გამორიცხვით):

ბ. წარმოების გვარობის მიხედვით:

1. ხშულნი:

მკვეთრნი: პ ბ წ ქ კ ყ⁴

მჟღერნი: ბ ღ ძ ჯ გ —

ყრუ მშვიდანნი: ფ ღ ც ჩ ქ კ⁵

2. სპირანტნი:

მჟღერნი: ვ ზ — ე ღ —

ყრუნი: (ფ) ს — შ ხ —

[3. აფრიკატნი:

სისინანი: წ ძ ც

შიშინანი: ქ ჯ ჩ]

¹ კაცმა რომ თქვას, ეს ნაწილობრივ არის ხელნაწერი და ნაწილობრივ კი ნაბეჭდი წიგნია. იგია 1788 წელს პეტერბურგს დაბეჭდილი კლევოპატრა სარაფოვის ქალის „კოდნის კლიტე“, რომელიც წარმოადგენს უმთავრესად სომხურ-რუსულსა და რუსულ-სომხურ ლექსიკონს, რომელსაც აშიებზე ქართული თარგმანი აქვს დართული ხელნაწერად.

² ამ უკანასკნელი სამეულოვანის მჟღერი ქართულს აკლია.

³ ჰ ყელის ყრუ სპირანტია.

⁴ ავტორით „ჰამზათიანები“.

⁵ ავტორით „ყრუ quasi-მშვიდანები“.

ბ. წარმოების ადგილის მიხედვით:

1. ბაგისმიერნი:	პ ბ ფ, — — —	(ფ) გ
2. წინაენისმიერნი:	ტ დ ფ, წ ძ ც, ს ზ	
3. ალვეოლარნი:	— — —	ჭ ჯ ჩ ¹ , შ ე ²
4. უკანაენისმიერნი:	კ გ ქ ³ — — —	ხ ლ
5. ფარინგალნი:	ყ —	კ ⁴

ქართული
ენისწილობა

ასეთია ქართ. თანხმოვანთა ჩვენი განდასება და დაახლოებით ამგვარადვე შეგვიძლია ჩამოვაყალიბოთ ავტორისაც, რომელიც თანხმოვნებს სხვა სქემით ალაგებს, რაც თავისთავად არ ქმნის განსხვავებას ჩვენსა და მის განდასებას შორის. მაგრამ თანხმოვანთა შეფასებაში წარმოების გვარობისა და ადგილის მიხედვით ჩვენს შორის რამოდენიმე ძირითადი განსხვავებაა, სახელდობრ: „მკვეთრთა,“ „ყრუ მშვინავთა,“ „ალვეოლართა,“ „უკანაენისმიერთა“ და „ფარინგალთა“ შესახებ.

2. ჩვენ რომ „პ ტ წ ქ კ ყ“-ს მკვეთრებს ვეძახით, ხოლო პროფ. პოლივანოვი ჰამზათიანებს, აქ მარტო ტერმინოლოგიური განსხვავება როდია. რამდენადაც ყოველი ტერმინი ბოლოსდაბოლოს შეთანხმების საქმეა, იმდენად შეუძლებელი არაა ჰამზათიანებიც ვუწოდოთ მათ; მაგრამ ვერ დავეთანხმებით პატ. ავტორს, თითქოს მათი წარმოებისას პირის ხშვას ხეთქდეს ყელის ხშვის სკლომით ამონადენი ჰაერის ნაკადი (114 გვ.). ნამდვილად, ჩვენი დაკვირვების თანახმად (იხ. ჩვენი „მკვეთრი ხშულნი ქართულში,“ ტფ. უნ-ტის მოამბე № 2, 1922-23 წ.), ჯერ სკდება პირის ხშვა და შემდეგ ყელისა: ასეთი თანამიმდევრობა სავალდებულოა ქართულის მკვეთრებისათვის. ყელის სკლომა — ტკაცანის გვარად რომ გვესმის — იწყებს მომდევნო ბგერას (უფრო ადვილად გასარჩევია ეს მომენტი, როცა მკვეთრს ხმოვანი მოსდევს). მკვეთრებს ვუწოდებთ მათ აკუსტიკური შთაბეჭდილების მიხედვით.

3. ქართული „ფ თ ც ქ ჩ კ“ სრულმშვინოვანი ხშულებია, თუმცა ურთიერთშორის ამ მხრივ განსხვავებულნი. ავტორი მათ „quasi-მშვინავებს“ ეძახის და განმარტავს, რომ მათ ახასიათებს შესამჩნევად ნაკლები მშვინოვნობა, ვიდრე, მაგ. გერმანულსა, ჩინურსა, მონღოლურსა და სხვა ენებში (114 გვ.). რადგანაც სრულიად მარ-

¹ ავტორით წინაენისმიერნი.

² ავტორით დორსალნი.

³ ავტორით „არალრმადუკანაენისმიერნი.“

⁴ ავტორით „ლრმადუკანაენისმიერნი.“

ტივი დაკვირვება ცხად ყოფს, რომ ქართულისას მეტი მშვიდობაა აქვს, ვიდრე (სალიტერ.) გერმანულისას, ამიტომ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ამ მხრივ ავტორი ცდება სხვა ენებთან შედარების დროსაც.

4. აგრეთვე შეუძლებლად მიგვაჩნია „ქ ჯ ჩ“-ს ეწოდოს წინაენის-შიერი ხშულები იმავე აზრით, როგორც „წ ძ ც“-ს და, მით უფრო, როგორც „ტ დ თ“-ს. თუ ამ ორი ჯგუფის გაერთება კიდევ შესაძლებლად მიგვაჩნია „წინაენისშიერის“ სახელწოდებით, „ქ ჯ ჩ“-სათვის იგი გამოუსადეგარია: ამ უკანასკნელათვის წინაენის ფორმის ცვლა („წ ძ ც“-სთან შედარებით) აგრეთვე აშკარად ჩანს უბრალო დაკვირვებით. „ქ ჯ ჩ“-ს ჩვენ ვუწოდებთ „ალვეოლარი“ (შეიძლება „სუპრადენტალიც“). ასეთივე სახელწოდება გვაქვს „შ ე“-სათვის. მართალია, ქართ. შ ე განსხვავდება რუსული „ш ж“-საგან, რომელიც „მაგარნი“ არიან, მაგრამ აქედან იმის დასკვნაც არ შეიძლება, თითქოს ქართ. შ ე „დორსალები“ („რბილები“) იყოს, როგორც ეს ავტორს წარმოუდგენია (115 გვ.). „შ ე“-ს ჩვენ ვუწოდებთ ალვეოლარ სპირანტებს, რადგანაც ღრიქე (სივიწროვე) კეთდება მათთვის იმ ადგილას, სადაც ხშივა „ქ ჯ ჩ“-სათვის. ენის ზურგი კი ოდნავ ძირსაა დაშვებული.

5. უკანაენისშიერთა სახელით ჩვენ აღვნიშნავთ „კ გ ქ“-ს და „ხ ლ“-ს, თუმცა ვიცით, რომ „ხ ლ“ უფრო უკან იწარმოება, ვიდრე „კ გ ქ“-ს ავტორიც „კ გ ქ“-ს „არალრმადუკანაენისშიერს“ უწოდებს, ხოლო „ხ ლ“-ს და „ყ კ“-ს აერთებს ერთ ჯგუფში „ლრმადუკანაენისშიერთა“ სახელით. ჩვენით კი ყ და კ ფარინგალი ხშულებია. საქმე ის არის, რომ „კ გ ქ“ მართლაც განსხვავებულია, როგორც ვთქვით, წარმოების ადგილით „ხ ლ“-საგან, მაგრამ ორთავ ჯგუფის წარმოება მაინც პირის სფეროში ხდება. რაც შეეხება „ყ კ“-ს, პირველი დაკვირვებით თითქოს ესენიც პირში იწარმოებიან, მაგრამ საკმარისია უფრო ყურადღებით დაკვირვება (მართალია, ცოტა უსიამოვნო), რომ დარწმუნდეთ იმაში, რომ „ყ კ“-ს დამახასიათებელი არტიკულაცია ფარინგსში ხდება. ამიტომ გამოვყავით ისინი ცალკე ჯგუფად.

6. თანამედროვე ქართულში კ იშვიათი ბგერა არისო; იგი ნასესხებია სხვა იაფეტური ენებიდანაო (116 გვ.). კ თანამედროვე ქართულში იშვიათი კი არა, მხოლოდ დიალექტურადაა შენახული, მაგ. ხევსურულში; მაგრამ მას სასტიკად იცავს ძველი ქართული. არა მგონია, რომ აქედან იმის დასკვნა შეიძლებოდეს, რომ კ ქართულში ნასესხებია.

7. აღსანიშნავია აგრეთვე ავტორის ერთი (მეტი აქვეყნებულია) ტორიულ-ფონეტიკური შენიშვნა: ქართ. ხ და ლ მას შორის არსებული *კ-ს და *გ (ფარინგალი მჟღერი ხშული)-ს ბგერინაცვლად; ავტორი შენიშნავს, რომ სამი არქ. ფარინგალი ხშულისაგან (*ყ *გ *კ) მხოლოდ ყ-მ შეინახა ხშულობა, ხოლო *გ და *კ გასპირანტდნო; ალბათ *გ უფრო ადრე, ვიდრე კ-ო (116 გვ.). თუ რატომ გასპირანტდა *გ, ხოლო *ყ-მ კი შეინახა ხშულობა, ამას ავტორი ხსნის ფიზიოლოგიურად: მჟღერთა ხშვა ნაკლებად ენერგიულია და ამიტომ ნაკლებ გამძლენი არიან მჟღერნიო (იქვე). კიდევაც რომ დავეთანხმეთ ავტორს მის მთავარ დებულებაში (ლ ხ < *გ *კ), ვერ გავიზიარებთ მის ფიზიოლოგიურ ახსნას, რადგანაც ცნობილია, რომ ყრუ ასპირანტები სუსტია მჟღერებზე: ამიტომ კ-ს არა ნაკლები შესაძლებლობა ქონდა გასპირანტებისა. *გ-ს ადრე გასპირანტებას რომ გულვობს კ-სთან შედარებით, ავტორის ერთ-ერთი მოსაზრება იმაში მდგომარეობს, რომ „ხომ მაინც შენახული აქვს კ ზოგ (იაფეტ.) ენას, საიდანაც ქართულშიც კი მოხვდა“ (იქვე). ამ მოსაზრებასაც არავითარ საფუძველი არა აქვს ქართულის (resp. წინარექართულის) მიმართ. ჩვენის აზრით, თუ კი „*გ *კ *ყ“-ს დღევანდელი „ლ ხ ყ“-ს პროტოტიპებად ვცნობთ, ყ-ს მიერ ხშულობის შენარჩუნება აიხსნება მისი სიმკვეთრით: ყოველ მკვეთრ ხშულს შეუძლია გამკვეთრაფრიკატდეს, მაგრამ გასპირანტებისაგან იგი დაზღვეულია, ვიდრე მას მკვეთრობა შერჩენია¹.

გ. ახვლედიანი.

ტფ. 25. V. 26.

¹ ამ მოვლენის შესახებ იხ. ჩვენი „ოსური ენის ისტორიისათვის“ ტფ. უნ-ტის მოამბე, ტ. V. 1925, გვ. 316, შენ. 4.

ქართული ეთნოლოგია

(1917—1926).

§ 1. არ არსებობს მეცნიერება ფაქტების გარეშე. ფაქტი კი სინამდვილის, არსებული ობიექტური სინამდვილის, ასახვაა. და რამდენადაც ზედმიწევნით სწორადაა სინამდვილე აქმნილი ფაქტების რგოლში, — იმდენად მასზე დაყრდნობილი მეცნიერება სწორია და მისი პოსტულატები — სახე-სრული ქეშმარიტება. მართალია თვით ობიექტური სინამდვილე არ არის მუდმივი და უცვლელი რამ, მაგრამ როგორც ვიცით არა მარტო შესაცნობი სინამდვილე, არამედ ადამიანის შემეცნებაც თავის-თავად მუდმივ ცვალებადია.

ეთნოლოგიური მეცნიერებაც პირველ-ყოვლისა ფაქტების მეცნიერებაა. უწინარეს ყოვლისა მასაც სჭირია უტყუარი, შედარებით ურყევი და დადგენილი ფაქტები. თუ თანამედროვე ეთნოლოგია, რომელმაც ესე მძლავრად გაშალა ფრთები, ნახევარი საუკუნის მანძილზე გასაოცრად დაწინაურდა, რომელმაც მრავალი მიმართულება და სკოლა შექმნა, ავიდა გონების სპეკულაციის უმაღლეს საფეხურზე, ჩაუღრმავდა პირველ-ყოფილი ადამიანის ალოლიკურ აზროვნებას, რომელიც კომპლექსური მეთოდით კულტურის კომპლექსებს არკვევს და თვით სახელგანთქმული აინშტაინის რელატივიზმის თეორიასაც იშველებს, — ყოველივე ეს იმ გარემოების შედეგია, რომ მის განკარგულებაშია საუცხოო ეთნოგრაფიული აღწერილობები, ნაყოფი მრავალ ეთნოგრაფთა ხანგრძლივი, თავგამოდებული შრომისა და ბევრ შემთხვევაში უტყუარი და მყარი ეთნოგრაფიული ფაქტები. ცხადია, სამეცნიერო თეორიები მხოლოდ ასეთ ფაქტებზე დაყრდნობით შენდება. ამიტომ ბუნებრივი და გასაგებია, რომ ეთნოგრაფიული ფაქტები უდიდესი ყურადღებით უნდა იქმნეს შეგროვილი. ყოველივე აღწერა გარკვეული მეთოდოლოგიური მიდგომით და განსაზღვრული ამოცანების მიხედვით უნდა ხდებოდეს. მხოლოდ ასეთ აღწერილობას ეძლევა მნიშვნელობა და შემდეგ გამოსადგეია სამეცნიერო თეორიების დასადგენად.

ქართული

ჩვენი ეთნოლოგიური მეცნიერება უპირველეს ყოვლისა უნდა აღწერიდეს არა მხოლოდ ასეთ ეთნოგრაფიულ აღწერილობებს საჭიროებს. მისი მოთხოვნები უნდა იყოს ურყევი და დადგენილი ეთნოგრაფიული ფაქტები ეთნოლოგიის ყველა დარგიდან.

მას შემდეგ, რაც ქართული ეთნოლოგია არსებობს, მას ერთი ძირითადი ნაკლი ახასიათებს. თეორიები და დასკვნები მუდამ ბევრი იყო, მხოლოდ ფაქტები მეტად მცირე და ცალმხრივი. საკმარისია მოვიგონოთ ისეთი პირველხარისხოვანი მეცნიერები, როგორც იყვნენ სენ-მარტენი, მ. კოვალევსკი და კ. ინოსტრანცევი, რომ ეს დებულება ურყევად მივიჩნით. მთელი მეცხრამეტე საუკუნის მანძილზე და მეოცის დასაწყისში ეთნოგრაფიული ფაქტები უფრო მეტად შემთხვევით გროვდებოდა, ყოველივე სისტემის გარეშე, ხოლო შეგროვების სტაციონარულ ხასიათზე ლაპარაკიც მეტია. ამასთანავე არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ქართული ეთნოგრაფიული მასალების შეგროვება ჩვენს ეთნოლოგიურ სინამდვილეში სადა და უბრალო საქმე როდია. ერთი ხელის მოსმით აქ ვერც ევროპის ეთნოლოგიური მეცნიერების ის მეთოდები გამოგვადგება, რომლებსაც პირველ-ყოფილ ხალხთა ყოფა-ცხოვრების შესწავლის დროს იყენებენ.

საქართველოსა და კავკასიაში, მის მკვიდრ ხალხთა შორის პირველ-ყოფილი ხალხები არ არის. აქ მხოლოდ შენახულია პირველ-ყოფილობის რელიქტიური მოვლენები, რომელთა გვერდით მაღალი კულტურული მიღწევებია და მრავალი ისტორიული ფაქტები. ამიტომ ამ ხალხთა შესწავლისათვის საჭიროა ორმაგი—ეთნოლოგიური და ისტორიულ-კულტურული მეთოდი, ხოლო თვით ეთნოგრაფიული მასალების შეგროვება ამგვარსავე რთული ხასიათის მიდგომას მოითხოვს.

სიძნელე სხვათა შორის მდგომარეობს იმაში, რომ ეთნოგრაფიული ფაქტები: ფიზიკური ტიპი, ენა, სარწმუნოება, ბინა, ტანთსაცმელი, სამკაული, ხალხური სიტყვიერება და სხვა—გამოკვლეული უნდა იქმნეს ერთის მხრით ხალხურ-კულტურული თავისებურების ნიადაგზე, ხოლო მეორეს მხრით წოდებრივ, სამოქალაქო-სარწმუნოებრივ კულტურულ-ისტორიულ ქანში. დაახლოებით აღწერილობითი კვლევა აქ იმავე მიდგომით უნდა იწარმოოს, როგორც ეს ხდება ევროპის ისტორიის მქონე ხალხების ეთნოგრაფიის შესწავლის დროს (ნახე M. H a b e r l a n d t, Die indogermanischen Völker des Erdteils, 1926, Stuttgart; განსაკუთრებით A. H a b e r l a n d t, Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung, 1926,

Stuttgart) ¹. მაგრამ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ქართული დღესასწაულებრივი ეთნოლოგიური მასალა ზოგიერთი თავისებური, დამოუკიდებელი ქვალიტატივობისა გამო—განსაკუთრებულ მიდგომასაც საჭიროებს. და იქ, სადაც ეს თავისებურება აშკარად იჩენს თავს, ჩვენის ფიქრით, ფაქტების აქმა სხვა შეფარდებით უნდა მოხდეს და მეთოდოლოგიური განხრაც აუცილებელი იქნება.

მაშასადამე ეთნოგრაფიული ფაქტების, განსაკუთრებით ინდივიდუალური ფაქტების, დეტალური სისრულით შეგროვება წინათ გარკვეული მიდგომის მიხედვით, მათი სტაციონარული შესწავლა და ამ რიგად ეთნოგრაფიული სინამდვილის უტყუარი ასახვა—აი, ის ამოცანა, რომელიც ქართული ეთნოლოგიის წინაშე დგას და რომელიც უნდა შესრულდეს შესაძლებელი სისწრაფით და კარგად. ვიდრე ეს შეგროვებითი ხანა არ გაგვივლია, რასაკვირველია, ძნელია და შეუძლებელი ფაქტების ანალიზზე, მათ სინთეზზე, თეორიებზე და ეთნიურ გენეტიკაზე ყოველგვარი ლაპარაკი. ყოველ შემთხვევაში ფიქრების შექმნისათვის დრო ნაადრევია, მით უფრო თუ გავიხსენებთ ფიუსტელ დე-კულანჟის სიტყვებს, რომ „pour un jour de synthèse, il faut des années d'analyse“.

და თუ ასეთი უნდა იყოს ქართული ეთნოლოგიის სადღეისო მოთხოვნილება—ვიკითხოთ თუ დღეს დღეობით რა კეთდება ქართულ ეთნოლოგიაში.

§ 2. როგორც ზემოთაც მოგახსენეთ, ჩვენში ეთნოგრაფიული მასალის შეგროვებას სისტემატური ხასიათი არ ჰქონია. ის შემთხვევითი გამეღვლების და მოხალისეთა ხელით კეთდებოდა. რასაკვირველია ამ შრომაში არა ერთი და ორი ნიჭიერი, მუყაითი და დაკვირვებული მუშაკიც იღებდა მონაწილეობას (ხიზანიშვილი, ჯანაშია, სახოკია, ამუქანასკნელის ქართულ-რუსულ წერილებს გარდა ნახე: La culte de la petite verole en Géorgie, Paris 1903; Les proverbes Géorgiens, Paris 1903, ორივე Extrait de la Revue Traditions Populaires, 1903. Paris და სხვები), რომელთა მასალები მართლაც სანდოა. მაგრამ მასალების უმრავლესობა ნაკლები ღირსებისაა და მათი გამოყენება უკონტროლოდ არ შეიძლება.

¹ ეთნოგრაფიული და ისტორიის წინაზნის კომპლექსური კვლევის შესახებ იხილეთ S. Günther, Ziele, Richtpunkte und Methoden der modernen Völkerkunde, Stuttgart, 1904, გვ. 22—25; აგრეთვე P. W. Schmidt, Das ethnologische Alter von Pfeil und Bogen, Zeitschrift f. Ethnologie etc. Brl. 1925, Hef. 1—2 გვ. 74.

უგეგმობის და უსისტემობის ბრალია, რომ ჩვენ არ ვხედავთ მათი მთლიანი და ამომწურავი ეთნოგრაფიული მასალა ჩვენი ქვეყნის თუ გინდ ერთი პატარა კუთხისაც კი. წარმოდგენილი მასალის ცალმხრივობის ნიმუშია სხვათა შორის ის გარემოება, რომ სრულიად უურადლება არ ჰქონია მიქცეული ჩვენი ხალხის ფსიქო-ფიზიოლოგიურ ხასიათს და ამ მხრივ არც რაიმე მასალაა შეგროვილი. როგორც ვიცით ზოგადი ეთნოლოგიისათვის ამ გვარ მასალას ბიოლოგიური მომენტების ჩართვით ხალხის კულტურული განვითარების მიზეზების გამოსაკვლევად დიდი ღირებულება აქვს¹.

თვით ისეთ სპეციალურ ორგანოში, როგორც საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებულება—ეთნოლოგიური მასალის შეგროვებას სისტემატური ხასიათი არ ჰქონია; ამ მხრივ 1924 წ. ლაიპციგში გამოცემულს ჟურნალს *Kaukasica*-საც არა დატყობია რა². ჩვენთვის უფრო მნიშვნელოვანია, თუმცა ლინგვისტური თვალთსაზრისით შეგროვილი, პეტროგრადში გამოცემული მასალა, სერიაში *Материалы по яфетическому языкознанию*. მაგალითად: არსენაძე კონდან მესსაშიშ, *ლუშნუ ამბვარ ლელაშხუ შუმი ნინშვ*, IX, 1917. აგრეთვე *И. Кипшидзе, Грамм. минг. (ивер.) яз. с хрестоматией и словарем*, Птб. წიგ. VII, რომლის ლექსიკონში ეთნოგრაფიული მასალის შესახებ ლიტერატურაც არის დასახელებული. ზოგი ეთნოგრაფიული მასალა მოიპოება: ვ. ბერიძის სიტყვის-კონა იმერულ და რაქულ თქმათა. პეტ. 1912 და ილ. ჯყონიას, სიტყვის კონა. პეტ. 1910. და სხვ. საგულისხმო ეთნოგრაფიული მასალაა აკ. შანიძის რედაქტორობით დაბეჭდილი ბესარიონ გაბუური, ხევსურული მასალები, ქართული საენათ. საზ. წელიწადური I—II, 1923—1924, ტფ. გვ. 119—336 და სხვა. ძველი ხანის ეთნოგრაფიული მასალების შემცველია ჩვენი უნივერსიტეტის გამოცემა: *М. Полиевктов, სტოლნიკი ტოლოჩანოვისა და დიაკი იეველვის ელჩობა იმერეთში*, ტფ. 1926. ე. გაბლიანი, ძველი და ახალი სვანეთი (ტფილისი 1925), ს. მაკალათიას, ფშავური წაწლობა და ხევსურული სწორფრობა (ტფ. 1925) და ლ. მეტრევე-

¹ *M. Haberlandt, Völkerkunde, Sammlung Götschen*, გვ. 15. რადგან ცნობილი ეთნოლოგის *Leo Frobenius*-ის ახალ შრომებს ტფილისამდე ჯერ-ჯერობით არ მოუღწევიათ. ამ საკითხისათვის ვასახელებთ მისი მოხსენების რეცენზიას—*„Vossische Zeitung“* № 83, 1925.

² ამ ჟურნალის პირველი ტომის რეცენზია იხილეთ „ჩვენი მეცნიერება“—ში ტფ. 1926 წ. № 5 გვ. 98—102. ჟურნალის მეორე ტომი ჯერ-ჯერობით ტფილისში არ მოიპოება.

ლის ქართული ანდაზები (ტფ. 1926 წ.)—ბევრში იმეორებენ უკვე დაბეჭდილ მასალას და სამეცნიერო ჩაწერის ნიმუშად გამოდგებიან. ამ მასალებთან ერთად დასახელებულ უნდა იქმნას ნიკო დადიანის ძველი რომანიდან დაბეჭდილი ნაწყვეტი („ლომისი“ 1922, № 156), რომელშიაც მრავალი საეთნოგრაფიო ტერმინი გვხვდება. მეტად საინტერესოა მასალის მხრივ ს. შანშიაშვილის ლექსი დალი, ქართული ღმერთების პანთეონი, ს. შანშიაშვილი, ტომი I. ტფ. 1925. გვ. 113)¹. აღსანიშნავია „რაქბადინ ბელადის და ერეკლე მეფის“ აღდგენილი ტექსტის გამოცემა (კავკასიონი, № 1-2 ტფ. 1924. გვ. 83).

ამ მხრივ ბევრია ვასაკეთებელი, წინ დიდი სამუშაო გვიძევს და ჩვენ იმედი გვაქვს, რომ უნივერსიტეტის ეთნოლოგიური კათედრის. მუზეუმების და ჩვენი საზოგადოების ორგანოს მიმომხილველის შეერთებული ძალებით მოხდება ჩვენი მრავალფეროვანი ქვეყნის ეთნოგრაფიული მასალის სისტემატური შეგროვება და აღწერა. რასაკვირველია ამ საქმისათვის გამოყენებული უნდა იქმნას ნ. მარის წამოწყების გამოცდილება (იხ. Н. Марр, Племенной состав населения Кавказа. ТКИПСНР, 3, Птг, 1920 გვ. 1—6, წინასიტყვაობაში) და აგრეთვე მხედველობაში მიღებული მწერალთა კავშირის დადგენილება, პ. ინგოროყვას მოხსენების გამო, ხალხური სიტყვიერების შეგროვების შესახებ (იხ. ქართველი მწერალთა ყრილობა, სტენოგრაფიული ანგარიში. სახელგამი. ტფილ. 1926 გვ. 223. § 3).

მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი ეთნოგრაფიული ყოველმხრივობის სისტემატური შესწავლა საწინაო საქმეა, ჩვენ გვაქვს ამ ხანად გამოცემული რამოდენიმე ნაშრომი, რომლებიც ჩვენს ეთნოგრაფიულ მასალებს იკვლევინ.

§ 3. დავიწყოთ ა. ლაქსტერის და გ. ჩურსინის География Кавказа-თი (Тиф. 1924). ამ წიგნში ეთნოგრაფიული ნაწილი საკუთრივ გ. ჩურსინს ეკუთვნის. იგი უკვე დიდი ხანია, რაც კავკასურ ეთნოგრაფიულ მასალებზე მუშაობს და ბევრი ნაშრომიც აქვს დაბეჭდილი. მაგრამ მისი შრომების მთავარი ნაკლია წინასწარ გამოუშვებული ნორმების მირგება კავკასიის ეთნოგრაფიულ სინამდვი-

¹ სამხატვრო ლიტერატურაში საგულისხმო ეთნოგრაფიული მასალა გაბნეულია კ. გამსახურდიას, დიონისოს ლიმილში (ტფ. 1925 წ.), საინტერესოა ავანების ძველი ცნობილი ჩვეულება ლექსში—აღ. ქუთათელი, ჩალვადარები (კავკასიონი № 3—4, გვ. 57. ტფ. 1924) და ტატიშვილის ეთნოგრაფიული სურათები «Заря Востока»-ში 1925—26 წწ.

ლეზე და კომპლექსური მეთოდის უგულებელყოფა. ეს ^{გერმანული} ~~საქართველო~~ ^{საქართველო} აშკარად ჩანს.

ამ ნაშრომში ავტორს ზოგი ისეთი დებულება აქვს წამოყენებული, რომ მათი გადაჭრა დაუკითხავად საქართველოს ისტორიის ფაქტებისა და განათხარი მასალების გარეშე—ყოვლად შეუძლებელია.

კერძოდ სადავოა ის ძირითადი საკითხი, რომელიც კავკასიის ხალხთა კლასიფიკაციას შეეხება. ნ. მარის მიერ წამოყენებული ლინგვისტური კლასიფიკაციის (ისიც როგორც სამუშაო პროსპექტის) ¹ — გადმოტანა ეთნოგრაფიული ხასიათის შრომაში, როგორც ამას ჩვენი ავტორი სჩადის—ვერას გზით ვერ იქნება გამართლებული. მეორეს მხრით, თუმცა ჩვენ გვაქვს კავკასიის ხალხთა ანთროპოლოგიური კლასიფიკაციის ცდები (უკანასკნელად ნახე ალ. ჯავახიშვილი, კავკასიური მოდგმა, ტფ., უნ. მოამბე ტ. III. გვ. 53-81.), ვინ გადასწყვიტა, რომ იაფეტელები უძველესი ძირითადი მოსახლეობაა კავკასიაში. ამ საკითხის შესახებ ჯერ ხომ ამოწურვით დაკითხული არ არის არქეოლოგიური განათხარი მასალა და შეჯერებული კავკასიურ ანთროპოლოგიურ სინამდვილესთან. გამოკვლევამ შეიძლება აქა-იქ კიდევ აღმოაჩინოს კავკასიის ავტონტონების ნაშთები, ან იქნებ ეგრეთწოდებულნი იაფეტეანები არცკი არიან ანთროპოლოგიურად ერთი მოდგმისა (შეადარე: ნატუხელები, ავარები, ტალიშები) ².

ერთი შეხედვით ვ. ჩუ რ ს ი ნ ის ამ ძირითადი შეცთომისაგან თითქოს თავისუფალია A. В у h a n'ის ნაშრომი: Kaukasus, Ost-und Nord-russland. Finnland. გვ. 661 და შემდ. ³, როდესაც ის კავკასიის ენობ-

¹ Н. Марр, Племенной состав населения Кавказа, ТКИПШР. ,3, Петроград, 1920.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველ ერის ისტორია, წ. 1. ტფ. 1913 გვ. 64—65; ამიერ-კავკასიის უძველესი მოსახლეობის საკითხის შესახებ შრომას აზნადებს გ. ჯავახიშვილი, ნახე მისი, Ueber einige Quermaasse am Affen und Menschenschädel, ტფ. უნ. მოამბე, ტ. IV ტფ. 1924, გვ. 161. რადგან ჩვენ აქ ჩუ რ ს ი ნ ის სახელმძღვანელოს შევხებთ, საჭიროა დავასახელოთ აგრეთვე დ. დონდუას სასკოლო წიგნი „ჩვენი მზარე, ქართლი“ ტფ. 1925. ამ წიგნის ეთნოგრაფიული ნაწილი წარმოდგენილია საღი მასალებით. ბეს. ყავრიშვილის, სვანეთი (ტფ. 1926) სასკოლო დამზარე წიგნი ეთნოგრაფიულად ზედმიწევნილობას ვერ დაიკვეხნის. ზოგადი პირველ-ყოფილი კულტურის სახელმძღვანელოებიდან ნახე—დ. უზნაძე, პირველყოფილი კულტურის ისტორია. მეორე გამოცემა ტფ. 1922 წ. თარგმანებიდან აღსანიშნავია გერმანელი მეცნიერის ნაშრომი—კუნოვი, რელიგიის წარმოშობა 1922, ტფილისი.

³ ნახე G. Buschan'ის კრებული Völkerkunde II, Zw. T. Stut. 1926.

რივი კლასიფიკაციის (დამყარებული A. Dirr-ზე)¹ დამატებით პოლოგიურ საფუძველსაც იშველიებს (დაყოფა: ჯგუფი საკუთრივ კავკასური, პონტური — ამაში შედის მოსახლეობა საქართვე. სამხედრო გზიდან ტამანის ნახ. კუნძულით ფოთამდე, ირანული და ურალ-ალტური). მაგრამ ეს დაყოფაც წინააღმდეგობაში ვარდება და ჩერქეზები, ავტორის შეხედულებით წმინდა პონტური ტიპი, საკუთრივ კავკასურ ჯგუფშიც თავს ყოფს².

მაგრამ, ეს ცოტაა. Byhan-ი ეთნოლოგიური აღწერისათვის საქართველოს ყოფს ორ ნაწილად: მთისა და ბარის მოსახლეობად; ეს დაყოფა უსათუოდ მიზან-შეწონილად უნდა მივიჩნიოთ; მას ერთგვარი ტრადიციაც აქვს ჯერ კიდევ სტრაბონის დროიდან (Strabo Geographica XI, 3³). მაგრამ ცოტა არ იყოს ძნელია ჩვენი ზოგიერთი კუთხეების მთისა თუ ბარისათვის მიკუთვნება და სადემარკაციო ხაზის მკაფიოდ გავლება. საქართველოს ეთნოგრაფიულ აღწერას ავტორი წინუძღვარებს ისტორიულ მიმოხილვას. აქ ის უნწეობას იჩენს. ქართული ისტორიოგრაფიის მეტე საუკუნის მიღწევები ავტორისათვის ცხრაკლიტულში დაბეჭდილი წიგნია. ბროსეს დროის საისტორიო ცოდნის გამოყენებით კი ჩვენს ხანაში ბევრი არა გაკეთდება რა³.

შით უფრო ასეთი საისტორიო ცოდნით ვერაფერი ქართული ეთნოლოგია დაიწერება. აქ საჭიროა, როგორც ეთნოგრაფიული, კიდევ უფრო მეტად ისტორიული და არქეოლოგიური ფაქტები. განსაკუთრებით ისტორიული ფაქტებია მიუცილებელი. და თუ მკვლევარს ხელთ არ აქვს ასეთი და „საძირკველი დანგრეულია, მაშინ კედლების აშენებისთვის ყოველი შრომა დაკარგულია“.

საკვირველი კია, რომ იქვე იმავე კრებულში, სადაც Byhan-ის შრომა დაბეჭდილი, ევროპის ხალხთა ეთნოლოგიას არკვევს ორი

¹ A. Dirr, Антропологический и этнографический состав кавк. народов, КК 1910 წლისა.

² ანთროპოლოგიური მასალის ეთნოგრაფიული მიზნით გამოყენების შესახებ იხილე გ. ჯავახიშვილი, ანთროპოლოგიის მიზანი და ამოცანები ჩვენში, ჩვენი მეცნიერება, № 5. 1926 წ. გვ. 51 და შემდეგი.

³ მოვიყვანოთ ავტორის შეხედულება ქართული საისტორიო წყაროების შესახებ: Ueber die Geschichte Georgiens berichtet eine Chronik (Kharthlis Tzchowréba), die König Wachtang V. (1703 bis 1722) auf Grund alter Handschriften der Kirche von Mtzchet und des Klosters Gelathi von Pitzunda (I) u. a. zusammenstellen liess“ გვ. 675.

საყურადღებოა, რომ უკვე 1857 წ. ბროსეც კი აღარ მიაწერდა ქ. ც. შედგენას ვახტანგ მეფეს. ნახე მისი წერილი დ. ბაქრაძისადმი 1857 წ. 18 იანვ. თარიღით: „ტყუილად ამას (ვახტანგს) მიაჩემებენ ცხოვრებასა“ ხელთნაწ. წ. კ. ს. № 1258.

მკვლევარი M. და A. Haberlandt¹ები¹, რომლებიც მშვენივრად იყენებენ ისტორიულ და არქეოლოგიურ ცნობებს ამ ხალხთა კულტურის გიის დასადგენად. კავკასიის ეთნოლოგიამ რაღა დააშავა—უნებლიედ ისმება საკითხი.

საილუსტრაციოდ მოგვყავს ერთი-ორი მაგალითი, თუ როგორ აშუქებს ავტორი ჩვენს ეთნოლოგიურ საკითხებს. საქართველოში ისტორიის ადრინდელი და ისტორიის უძველესი ხანის ბინების არსებობის შესახებ Byhan-ი შენიშნავს:

ამ დროისთვის ბარად მიწურები იყო, ხოლო მთებში გამოქვაბულები და ამ უკანასკნელთ ასახელებს მცხეთასთან, თელავთან და აგრეთვე უფლისციხეს². უნდა მოგახსენოთ, რომ გამოქვაბულებთან ერთ ხაზზე უფლის ციხის მოხსენება ყოვლად მიუღებელია. მაშინ, როდესაც გამოქვაბულები ქვის ხანის ნაშთები უნდა იყვეს, აშკარაა უფლის ციხე, ვარძია და ვანის სამეფოს დასავლეთის ნაწილის მღვიმეები დაწინაურებული ისტორიული ეპოქის კუთვნილებაა. ამ უკანასკნელთა შესახებ საკითხი დიდი ხანია, რაც დასმულია მეცნიერებაში, ის დეტალურ შესწავლას მოითხოვს და მხოლოდ მას შემდეგ შეიძლება გადაწყდეს³.

მაგრამ თვით გამოქვაბულების საკითხიც არ ჩაითვლება ჯერჯერობით გადაწყვეტილად. გვაქვს ცნობები მხოლოდ ზოგიერთების შესახებ, ისიც მეტად მცირე ნაწილის; ასე—გვარჯილას კლდე რგანთან (მუსტიერის ეპოქის კულტურა)⁴, რუდოლფ-ვირხოვის ქვაბული ღ უვაროვის და ბარათაშვილის გროტები მოწამეთასთან (პალეოლიტი)⁵, აგრეთვე ქვაბრელი⁶. თვით მიწურების ხსენების დროს დაფიქვებული არ უნდა იქმნეს მათი სხვადასხვა სახეები. ერთი მათგანია გლეხური დარბაზი, საცხოვრებელი ბინების ძველი ტიპი, რომელთა შესახებ გ. ჩუბინაშვილმა ჯერ კიდევ 1922 წელს გერმანულ ჟურნალში

¹ M. Haberlandt, op. c.; A. Haberlandt, op. c.

² „Solche zum Teil zahlreichen Höhlen finden sich bei Mzchet und bei Telawi; die ausgedehnteste Höhlensiedlung ist wohl Uplostziche im Tale der Kura bei Kutais“ (!) გვ. 680.

³ ნახე L e m a n n-H a u p t, Armenien einst und jetzt, Berl. 1910 გვ. 102.

⁴ И. К р у к о в с к и й, Гварджила-Клада (საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერი).

⁵ M a x E b e r t, Südrussland im Altertum, Bonn u. Leipzig, 1921, გვ. 27.

⁶ Л. Меликсет-Бехов, Пещерный город Квахрели, Изв. Кав. Муз. т. XI, გვ. 208. (54) ციკლოპიურ შენობათა შესახებ, ნახე ამავე ავტორის, К археологии и этнологии Туалской Осии, ТЗА Тиф., 1925, т. I, გვ. 280—61.

გამოაქვეყნა თავისი შენიშვნები¹, გამოსცა გეგმები და ნახაზები (წიგნი წელს (ნახ. გლეხის დარბაზი დილოში ტფ. 1922) და რომელსაც სარწმუნოების მწიგნობრივი და სოციალური დანიშნულება თანდათან აშკარავდება.

შევეხოთ Byhans შეხედულებას ქართველთა სარწმუნოების შესახებ. ავტორის აზრით ბარის საქართველოს სარწმუნოება ამოიწურება ქრისტიანობით, რომელსაც პირველ ორ საუკუნეში ებრძოდა ზარატუსტრის რელიგია, ხოლო „voriranische und vorchristliche einheimische Religion verherte einen obersten Gott Armas, Naturkräfte und Ahnenseelen“ (გვ. 714.). რაში მდგომარეობს ეს „einheimische Religion“, ან რამდენად ქართული ლეგენდაა არმაზი—ამის საბუთებს ავტორს ნუ მოსთხოვთ. ის ერთი ფრაზით კმაყოფილდება: „mancherlei Reste davon findet sich im Kult und Glauben des Swanen, Pschawen, Tuschen und Ossen (იქვე, შეადარე აგრეთვე გვ. 739—743).

ამ საკითხის ასე იოლად თავიდან აცილება, როდესაც ჩვენ გვაქვს ივ. ჯავახიშვილის კლასიკური ნაშრომი², სადაც აღდგენილია ქართული წარმართობის დროინდელი პანთეონი; ამავე საკითხის შესახებ ო. ფონ ვეზენდონკის ამომწურავი წიგნი³; მ. წერეთლის შრომა: ხეთის ქვეყანა, მისი ხალხები, ენები, ისტორია და კულტურა (გამოცემა კონსტ. ქ. კ. სავანისა. კონსტანტინეპოლი 1924 წ. გვ. 91 და შემდეგი)⁴; აგრეთვე ნ. მარის: *Боги языческой Грузии*⁵ ამით შემდგომ მეტი რომ არა ვთქვათ უკან დახევა და ჩამორჩენილობაა ოცი წლით მაინც.

ვანა მარტო ამ საკითხში იჩენს ჩვენი ავტორი ჩამორჩენილობას. სამწუხაროდ ეს აშკარავდება სხვა საგნებშიც. მაგალითად იგივე ავტორი დღესაც იმეორებს ძველს ზღაპარს, თითქოს ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება პირწავარდნილი ბიზანტიური რიგისა

¹ G. Tschubinaschwili. Die christliche Kunst im Kaukasus und ihr Verh. z. allgem. Kunstgeschichte *Monatsheft f. Kunstwissch.* 1922. № 7—9 გვ. 226.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქარ. ერის ისტორია, წ. 1. თავი 3. ქართული წარმართობა. ტფ. 1913 წ.

³ O. von Wessendonk, Ueber georgisches Heidentum, Leipzig. 1924, განსაკუთრებით თავი: Einheimische georgische religiöse Vorstellungen გვ. 92. რეცენზია იხილე „ჩვენი მეცნიერება“ № 3—4, 1925, ტფ. გვ. 162.

⁴ რეცენზია ამ შრომაზე იხილე „წიგნის მეგობარი“ ტფ. 1925 № 1—2 გვ. 162.

⁵ ამ ნაშრომის შესახებ იხილე უკანასკნელი აზრი Н. Марр, Яфетический Кавказ и третий этнический элемент в образовании средиземно-морской культуры = МЯЯ XI, Лейпциг, 1920, გვ. 11.

იყოს (გვ. 713); ამის თქმა მას შემდეგ, რაც ჩვენ დღეს გ. ჩუბინასვილი შვილის შრომები გვაქვს¹, ვერაფრით ვერ გამართლდებოდა.

მაგრამ ყველა ზემოთ მოყვანილ გარემოებასთან ერთად, საკვირველია, რომ Byhan's თვით ეთნოგრაფიულ აღწერაში ისეთი მხარეები აქვს გამოტოვებული, რომ ვერ აგვისხნია, თუ როგორ მოუვიდა ეს ავტორს. ჩვენ სახეში გვაქვს ხალხის ფსიქო-ფიზიოლოგიური თვისებები. ამ მხრივ ერთი სიტყვაც არ არის დაძრული. ამის მიზეზი ის გარემოება უნდა იყოს, რომ Byhan-ი უმთავრესად ძველი ეთნოგრაფიული აღწერილობებით სარგებლობდა, სადაც ამ გვირი მასალა მეტად მცირეა, ხოლო საკუთარი დაკვირვებები და კვლევა-ძიება ან სრულიადაც არ უწყობოვებია, ან კიდევ მეტად მცირე მასშტაბით და მცირე დროით. ამდენად საკმარისად მიგვაჩნია, რაც აქ ბიჰანის შრომას შევხებით.

კერძო ეთნოგრაფიული კავკასურ-ქართული კოსტუმების, საკითხს ეხება თავის შრომაში Max Tilke, *Orientalische Kostüme im Schnitt und Farbe*, Brl. 1923., სადაც თარგებში და ფერებით წარმოდგენილია მრავალი ჩვენი ტანსაცმელი. ამ წიგნით ჩვენებური ტანსაცმელი პირველად ხდება წმინდა მეცნიერული კვლევის ობიექტად და ჩვენ მოუთმენლად მოველით ავტორის მიერ შეპირებულს ამავე ნაშრომის შემდეგ გავრძელებას².

ზოგად კავკასიური ტიპის ერქვანის საკითხს ვაკვირით ეხება Paul Lesero *Pflüge von Wehr*, *Abhand. d. Ethn. u. Urgesch. der Frank. Ges.* B. II, Festschrift, Frankfurt am Main, 1925³.

ჩვენი ხალხური მუსიკის საკითხები გარკვეულია დ. არაყი-შვილის, ქართულ მუსიკაში, ქუთაისი, 1925 წ.

მატერიალური კულტურის ერთი კერძო საგანი დანუშავებულია გ. ჩიტაიას ეთნოლოგიურ შენიშვნებში: სვანური „საკურცხილ“ (საქ. მუზ. მოამბე, ტ. II, 1925.)

¹ G. Tschubinaschwili, op. c.; მისივე *Untersuchungen zur Geschichte der Georgischen Baukunst*, Bd. I, H. I. Tiflis 1921; და სხვა.

² M. Tilke-ს წიგნის რეცენზია იხ. „ჩვენი მეცნიერება“. ტფ., 1924, № 2. გვ. 134.

³ სხვათა შორის ერქვანის წარმოშობის გარშემო ატეხილი მეტად საინტერესო მეთოდოლოგიური ხასიათის კამათი იხილეთ—P. Leser, *Der Pflug von Dabergotz*, *Zeitschrift f. Ethn. d. Berl. G. f. A. Ethn. u. Urg.* Berlin 1925, Hef. 1—2 გვ. 45. და Mielke, *Bemerkungen zu P. Lesers Abhandlung Ueber den Pflug von Dabergotz*, op. c. გვ. 59.

§ 4. შეეჩრდეთ მითოლოგიის ცნობილი მკვლევრის, მეცნიერის აქსელ ოლიკის ნაშრომზე, რომელიც გერმანულად გამოვიდა 1922 წ. ამ სათაურით: Ragnarök, die Sagen vom Weltuntergang. Untersuchung von A. Olrik, Übertragen von W. Ranisch, Brl. u. Leipzig. 1922. გვ. 484. + I—XIV.

ამ წიგნის ერთი მესამედი კავკასური მითოლოგიური მასალების გარჩევას უჭირავს. მეტად საყურადღებოა ავტორის საკვლევი საგნის მეთოდოლოგიური მხარე. ის ტექსტების დადგენით და მათი კრიტიკით იწყებს; სადაც კი შესაძლებელია არქეოლოგიურ მასალებს მიმართავს; ამის შემდეგ იძიებს თქმულებებში ჩარჩენილი ბუნებრივი წარმოდგენების ფენებს და ამათი გამოყოფისას გადადის მეორე საფეხურის მასალაზე, ხალხურ-მითიურ წარმოდგენებზე. თქმულებების შედარებას აწარმოებს არა მათი აბსტრაქტული იდეების მიხედვით, არამედ მათი პლასტიური მიმართებით (გვ. 3)¹.

ასეთი სწორი მეთოდოლოგიური მიდგომით Olrik-ი ამირანის ლეგენდასთან დაკავშირებული თქმულებების ქართულ (ავტორი ქართულად გულისხმობს სამწუხაროდ მხოლოდ ქართლს და კახეთს) ვერსიაში არჩევს უძველეს კავკასურ ელემენტებს, სპარსული მითის და ქრისტიანული ხანის გავლენებს. ავტორი კავკასურს იმ წარმოდგენაში ხედავს, რომელიც ბუნებრივ მოვლენას, მიწის ძვრას (მითი იალბუზის გარშემო), მთებში დატყვევებული გმირების შეტორტმანებას მიაწერს (გვ. 287). თუმცა ამასთანავე შენიშნავს, ქართულ ვერსიაში მაინც და მაინც არ ჩანს მკაფიოდ ეს შეხედულება, ვინაიდან ქართველების შეხედულებით მიწის-ძვრის მიზეზი ის ვეშაპია, რომელზედაც დედამიწაა დაყრდნობილი (გვ. 219). აქ ჩვენ უნდა შევნიშნოთ, რომ თუ საზოგადოდ გამართლდა, რომ ამირანის თქმულება რაიმე სახით ბუნებრივ მოვლენებს უკავშირდება (მიწის-ძვრა—ვეშაპი), — შესაძლებელი იქნება ამირანის მამის სულა-კალმახის მეორე ნაწილის სახელის ახსნაც. ამირანი კალმახს, ღვთაება-თევზს დაუკავშირდება და მისი ღვთაებრივი თვისებებიც ვასაგები გახდება. ხოლო თვით კალმახი ვეშაპ-ღვთაებასთან ახლო იქნება დასაყენებელი².

¹ „Die Verwandtschaft der Sagen (und damit die Wege ihres Wanders) muss nach den Zügen bestimmt werden, die sie wirklich enthalten, nicht nach dieser oder jener Bedeutung, die sich unter der Oberfläche der Sage verbirgt“, გვ. 286.

² გელამის ვეშაპის ქანდაკებათა შესახებ ნახე Н. Марр, Кавказ и памятники духовной культуры ИАН. СПб, 1912, გვ. 77; სულა-კალმახის შესახებ ივ. ჯავახიშვილი, ქარ. ერის ისტ. წ. 1, თავი IV, გვ. 149.

აგრეთვე უნდა აღინიშნოს, რომ სვანურ ვერსიაში მოხსენიებული ღვედ-ქაპანი უკვე მიწის დამუშავებაზე მიგვიტოვებს და ამდენადვე თქმულებას აშორებს მთებს და უფრო ბარს უკავშირებს.

K. Krohn-ის მიხედვით ჩვენი ავტორიც იმ აზრისაა, რომ ამირანის სახელი სპარსულ აპრიმან'იდანაა წარმომდგარი. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ეს შეფარდება მისაღები არ არის. მარმა და ჯავახიშვილმა გამოარკვეეს, რომ ამირანს სპარსულ აპრიმანთან კავშირი არ აქვს, არც თავისი მახასიათებელი თვისებებით და არც სახელწოდებით. ქართული ამირანი აფხაზურ A-berskil და სომხ. Meher-თან არის დაკავშირებული. ხოლო აფხაზურიდან ნათლად ჩანს, რომ ამირანი მზე-გმირია და არა სპარსული მითის ავი სული¹.

ბევრი სხვა დებულებაც საკამათოა ამ მეტად საგულისხმო წიგნში, მაგრამ ჩვენ მათ ვეღარ გამოვეყიდეით. საკამათოა თვით ტექსტების კრიტიკაც, ვინაიდან ავტორი რუსულიდან თარგმნილებით სარგებლობს და არა თქმულების დედნებით. მიუხედავად ამისა გაწეულია დიდი შრომა, მოხდენილია ამირანის ლეგენდის კლასიფიკაცია და თუ ამასთან ერთად გავიხსენებთ ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევას—შემდეგი ზედმიწევნითი კვლევა-ძიებისათვის კორდი გატეხილია და ნიადაგი გასუფთავებული.

ამირანის თქმულების შესწავლის შემდეგი მოშაობა სხვათა შორის არქეოლოგიური მასალების დაგროვებითაც უნდა მოხდეს². ამ მხრივ ბევრი უკვე აღმოჩენილი ძეგლები ჩვენს მუზეუმებში აუხსნელი ძეგს და კიდევ უფრო მეტი შეგროვებას საჭიროებს. მათი ამეტყველება სპეციალისტების შრომას მოითხოვს.

ამ მხრივ საყურადღებოა И. Мещанинов-ის მოშაობა, რომელიც ამ მიმართულებით იკვლევს კავკასური მატერიალური კულტურის განათხარ მასალებს. მაგრამ მის ნაშრომებს ჯერ-ჯერობით ერთი ნაკლი ახლავს, რაც მის ნამუშევარს ცარავს და მნიშვნელობას უკარ-

¹ Н. Марр, Кавказоведение и абхазский язык. ЖМНП, нов сер. LXIII, 1916 წ. გვ. 22—23. ივ. ჯავახიშვილი, op. cit. გვ. 159. თითქოს ამის საწინააღმდეგო აზრს იცავს თ. ბეგიაშვილი, ქართული სიტყვიერების ისტორია. ხალხური სიტყვიერება, ტფ. 1925 წ. გვ. 51. შეადარე ამ წიგნს ვ. ბარნოვი, გაკვეთილები ქართული ლიტერატურისა, რვ. I. ტფ. 1925 წ. ხალხური სიტყვიერების შერჩეულ მასალას იძლევა ს. გორგაძის კრებული, ჩვენი ხალხური პოეზია, ტფ. 1925. ეთერიანი, ნახე პ. მირიანაშვილის გამოცემაში, ტფ. 1920.

² საგმირო ეპოსის მატერიალური საფუძვლებით გამაგრების შესახებ ნახე ნ. მარტი, Термины из абхазско-русских этнических связей „лошадь“ и „тризна“, Ленинград, 1924, გვ. 2; აგრეთვე Л. Меликсет-Бекоев, К археологии и этнологии Туальской Оссии, გვ. 262—63.

გავს. ის წინასწარ აღებული იაფეტილოლოგიური თეორიების მიხედვით უდგება საკითხების დამუშავებას. ეს კი პირველყოვლისა საზოგადოდ დაუმშავებელია, ხოლო მეორეს მხრივ რამდენად იაფეტიური თეორია ჯერხონობით ძიების და დადგომის პროცესშია¹, მასზე დაყრდნობა მაინცდამაინც ნაყოფიერი ვერ გამოდგება².

§ 5. დასასრულ ჩვენ გვინდა გაკვირვებით შევხვით ერთს საკითხს, სახელდობრ—საგვაროვნო წეს-წყობილებას, რომელიც ჩვენი მკვლევარების სადღეისო ძიების საგნად არის გადაქცეული.

ამ საკითხს ეხება თავის გამოკვლევაში ს. კაკაბაძე (ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, „საისტორიო მოამბე“, ტ. I., ტფ. 1925 წ. გვ. 90-91 და სხვა), რომლის დებულებების დეტალურ განხილვას ჩვენ აქ ვერ შევუდგებით. ვიტყვი მხოლოდ, რომ ავტორი მაინცდამაინც ირანიზმის გავლენას ქართველთა უძველესი ხანის, როგორც სოციალურ წეს-წყობაზე, ისე მის სარწმუნოებაზე მეტის-მეტად დიდ როლს მიაკუთვნებს, მაშინ, როდესაც ჩვენ ვიცით, რომ თვით პირველი ავტორი ქართლზე ირანული გავლენის თეორიისა ნ. მარი, რომლის თხზულებასაც უმთავრესად ემყარება ს. კაკაბაძე—უკვე ამ შეხედულებას არ იზიარებს³.

გრ. ნათაძე თავის ნაშრომში—საქართველოს ისტორიის მოკლე სოციოლოგიური მიმოხილვა, ტფ. 1925, ნაწ. I, თავი IV, გვ. 58. საგვაროვნო წეს-წყობილების საკითხში უმთავრესად გამომდინარეობს ივ. ჯავახიშვილის უკვე დაბეჭდილი შეხედულებებიდან და ამიტომ ახალს თითქმის არაფერს არ შეიცავს.

როგორც ვიცით ივ. ჯავახიშვილმა თავისი შეხედულება ძველი საქართველოს საგვაროვნო წეს-წყობილების შესახებ პირველად ჩამოაყალიბა თავის საღისერტაციო მონოგრაფიაში⁴ და შემდეგ შეი-

¹ Л. Меликсет-Бекоев, Введение в историю государственных образований Юго-кавказя, Caucasia I, Тиф. 1924, გვ. 33—34.

² И. Мешанинов, Змея и собака на вещевых памятниках архаического Кавказа, Зап. Кол. Вост. Ленг., т. I, გვ. 192; მისივე, Змея-зигзаг—длинная линия, и змей-дракон-собака. З. Кол. Вост. I, 1925. ნ. მარის ბოლო ხანების მრავალმხრივი ეთნოლოგიური შენიშვნები ქართული ეთნოგრაფიული მასალების შესახებ გაბნეულია მის სხვადასხვა შრომებში. უკანასკნელი დროის ნაწერების ნუსხა ნახე: Л. Меликсет-Бекоев, Академик Н. Я. Марр и яфетическая теория, Тифлис, 1926. განხრახვა გვაქვს ნ. მარის ჩვენთან დაკავშირებულს ეთნოლოგიურ შეხედულებებს ცალკე შევხვით.

³ Н. Марр, Яфетический Кавказ и третий этнический элем. в средизем. культуры, Лейпциг, 1920, გვ. 11.

⁴ И. Джавахишвили, Государственный строй древ. Груз. и др. Армении, СПб. 1905, ТР. Кн. VIII.

ტანა თავის „ქართველ ერის ისტორიაში“ (ტფ. 1913 წ. სტრ. 190-191) შეხედულებასთან ერთად საინტერესოა, რომ ივ. ჯავახიშვილი კვლავ დაუბრუნდა ამ საკითხს (იხ. მისი საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებაში წაკითხული მოხსენება: ძველი და გაერთიანებული ხანის ქართული სახელმწიფო და სოციალური წყობილების მთავარი საკითხები,—ამ წლის 17 აპრილის სხდომის ოქმი, № 241). ამ მოხსენებაში ივ. ჯავახიშვილი წინანდელთან შედარებით კიდევ უფრო აფართოებს საგვაროვნო წეს-წყობილების მასალების გამოძიებას, უკვე მეტი ნდობით ეპყრობა ქართულ საისტორიო წყაროებს¹ და საგვაროვნო მოვლენების უფრო ღრმა ანალიზს ახდენს.

„შეყრილობის წიგნების“ განხილვით მომხსენებელი იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ჩვენს მთაში შენახული ეგრეთწოდებული გვაროვნული წეს-წყობილების ნაშთები უკუქცევითი პროცესის შედეგად, მეორადი მოვლენა და მათი გამოყენება ქართლის ძველი ხანის სოციალური ცხოვრების აღსადგენად შეუძლებელია. საკითხავია თვით სტრაბონის დროინდელი საგვაროვნო წყობილება, ხომ არ წარმოადგენს ამგვარსავე მეორად პროცესს? მომხსენებელი გაკვირვებით შეეხება მატერნიტეტის საკითხს, რომელიც ნ. მარმა წამოაყენა იაფეტთანა მახასიათებელ ინსტიტუტად² და რომელსაც მხარს უჭერს ლ. შტერნბერგი³ და ახალი კომენტარი მოგვცა „მოქცევა ქართლისაჲ“-ს ცნობის 8 და 10 სახლის დედა-და მამამძუძეთა მოსვლის შესახებ.

¹ საგულისხმოა, რომ ბოლო ხანებში ნ. მარციმეტი ნდობით ეპყრობა ქართულ მემკვიდრეთა „ხლარულ“ ნაწილს (Н. Марр, op. cit., გვ. 11). შეადარე მ. შერეთელი, op. cit, ბოლო თავი.

² Н. Марр, Яфетич. Кавказ, etc. გვ. 41.

³ იხილე ლ. შტერნბერგის მოხსენება შავიზღვის სანაპიროების და დასავლეთ კავკასიის სამხარეთმცოდნეო მეორე ყრილობაზე—Яфетическая теория при свете этнографии: თეზისები—(Втор. Краев. Съезд Черн. поб. и Зап. Кавказа, Постан. и резолюции, Батум, 1925, გვ. 45). ამ ყრილობაზე წაკითხული მოხსენებებიდან ჩვენ უნდა აღვნიშნოთ: ს. მაკალათია, ფალოსის კულტი საქართველოში; Д Гулия, Божества охоты у абхазов; (სამწუხაროდ ამავე ავტორის История Абхазии. т. I, Тифл. 1925. რეცენზია ნახე: ს. მაკალათია, საქართ. განათლ. მუშაკი, 1925, № 4. წიგნის ეთნოგრაფიული ნაწილი სამეცნიერო მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებს; აგრეთვე კრიტიკას ვერ იტანს ს. ბასარიას, Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отношении, Сухум, 1923. განსაკუთრებით მისი ეთნოგრაფია); Г. Чурсин, Результаты этнографического изучения Абхазии, Л. Панек, Этнографические наблюдения в Мтиулетии 1925. პ. ინგოროყვა, სამუსულმანო საქართველოს ეთნოგრაფია. და გ. ჩიტაია, გლეხის სახლი მესხეთში (ამ მოხსენებებში თეზისები იხილე ზემოთ დასახელებულ წიგნში).

რასაკვირველია, ეს გამოკვლევა მეტად საგულისხმოა. პერსპექტივებს ქმნის და ახალს მიმართულებას იძლევა ჩვენი სოციალური ინსტიტუტების კვლევისათვის. მაგრამ ამასთანავე ამ გვარი კვლევა-ძიებისათვის მეტად მნიშვნელოვანი იქნებოდა, რომ, კერძოდ, ძირფესვიანად იყოს შესწავლილი მთაში დაცული სოციალური წეს-წყობილების ნაშთები, ვინემ ეს დღეს არის და საზოგადოდ ჩვენი ეთნოგრაფიული სინამდვილე ზედმიწევნით და სტაციონალურად ღ არა შემთხვევით და გზადაგზა, იყოს შესწავლილი; მომხდარიყოს ეთნოგრაფიული ფაქტების კლასიფიკაცია და სხვადასხვა საფეხურის ფენების გამოკვლევა, — რომ მტკიცე ეთნოგრაფიული ფაქტების გამოყენებით და მათი ისტორიულ და არქეოლოგიურ მასალებთან გადაჯვარედინება-კონვერგენციის გზით შესაძლებელი შეიქმნეს ჩვენი წარსულის ბნელით მოცული საკითხების დამაკმაყოფილებლად გადაჭრა. სამწუხაროდ ჯერ-ჯერობით ჩვენ სწორედ ეს მტკიცე ეთნოგრაფიული ფაქტები გვაკლია. ქართული ეთნოგრაფიის გარდუვალი მოთხოვნილებაა სისტემატურად და სათანადო სისწრაფით ამ გვარი ფაქტების შეგროვება, რაზედაც ჩვენ ამ წერილის დასაწყისში მოგახსენეთ.

გ. ჩიბაია.

ხანმეტი და ჰამეტი ტექსტები.

პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ხელნაწერები და მათი მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის (ტფილ. უნივერს. მოამბე II, 313—391); პროფ. აკ. შანიძე, უძველესი ქართული ტექსტების აღმოჩენის გამო (იქვე გვ. 393—424), მისივე, ჰამეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის (ტფ. უნ. მოამბე III, 354—388). Проф. Н. Марр., О кавказской версии библии в грузин. палимпсестных фрагментах (Тексты и разыскания по кавказской филологии, т. I, стр. 50—65); А. Генко, По поводу работы проф. И. А. Джавахишвили, касающейся грузин. палимпсеста с библейскими текстами (там же, стр. 34—49). ს. კაკაბაძე, სახარების ქართულ თარგმანთა შესახებ V-VI საუკუნეში ხანმეტი ტექსტებთან დაკავშირებით (საისტორიო ძიებანი გვ. 1—37). ა. ჩიქობავა, ხანმეტი და ჰამეტი ტექსტების აღმოჩენისთვის („ჩვენი მეცნიერება“, წელიწადი III, № 3—4, გვ. 65—84).

1923 წელი მეტად საყურადღებო გამოდგა ქართველთმეტყველების ისტორიაში: ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორებმა, ი. ჯავახიშვილმა და ა. შანიძემ, აღმოაჩინეს უძველესი პალიმფესტური ძეგლები, რომელთაც მეცნიერებაში დამკვიდრეს სახელწოდება ხანმეტი და ჰამეტი ტექსტებისა. ამ აღმოჩენამ ფართე პერსპექტივები გადაუშალა თვალწინ ქართულ ფილო-

ლოგიას, მან წამოაყენა მრავალი საკითხები და გამოიწვია საკუთარ-
 ლებო წერილები, რომელთა სათაურები ზემოთ ამოვწერეთ. ამ მოკლე
 შენიშვნაში ჩვენ გვინდა შევეხოთ ამ აღმოჩენასა და მის მიერ გამო-
 წვეულ სამეცნიერო ლიტერატურას იმდენად, რამდენადაც მათ მნი-
 შვნელობა აქვთ ჩვენი ძველი მწერლობის პრობლემების გაშუქები-
 სათვის.

რას ჰმატებს მატერიალურად, შინაარსის მხრივ, ეს აღმოჩენა-
 ყვეს მწერლობას? ბევრს არაფერს: აღმოჩენილია და წაკითხული
 მხოლოდ ბიბლიური ტექსტები (ძველისა და ახალი აღთქმის) მათ-
 თან ისტორიულ-ლიტერატურულად დაკავშირებულის აპოკრიფული
 მწერლობის ერთერთი ფრაგმენტით, ერთის მხრით, და ტიპიკარული
 ფრაგმენტი ეგრეთწოდებულის „იერუსალიმის განჩინებისა“, მეორე
 მხრით. ასეთი მასალების არსებობა და პირველადობა ჩვენს მწერ-
 ლობაში აქამდისაც უცილობელი და უდავო ფაქტი იყო. აღმოჩენა
 იმედს გვაძლევს მხოლოდ, რომ, ამავე გზითა და მეთოდით, მუშაო-
 ბისა და ძებნის გაღრმავებისა და გაფართოების შემდეგ, ჩვენ მივა-
 გნებთ სხვა მრავალს, დღემდე უცნობ, ძეგლებსა და მასალებს.

არც იმისი თქმა შეიძლება, რომ ეს აღმოჩენა რედაქციულად
 მაინც იძლეოდეს რაიმე არაჩვეულებრივსა და სენსაციურს: ახლად
 აღმოჩენილი ბიბლიური მასალა, მეცხრე-მეათე საუკუნეთა ტექსტთან
 შედარებით, მეტს ვარიანტებს არ იძლევა (პრეფიქსებს არ ვიღებთ
 მხედველობაში), ვიდრე თვით მეცხრე-მეათე საუკუნეთა ტექსტები,
 ურთიერთშორის შედარებულნი.

არც იმის გამოსარკვევად გვაძლევს ეს აღმოჩენა ახალს, დღე-
 მდის უცნობ მასალას, თუ რომელი ენიდან ითარგმნა თავდაპირვე-
 ლად ქართული ბიბლია, ეს უძველესი და უპირველესი ძეგლი ჩვენი
 მწერლობისა.

ყოველ შემთხვევაში, კულტურული თვალსაზრისით მაინც უნდა
 იყოს დაუფასებელი ეს აღმოჩენა, ვინაიდან ის არღვევს იმ შეხედუ-
 ლებას, თითქოს ქართული მწერლობა დაწყებულ იყოს მხოლოდ მე-
 ხუთე საუკუნის დამდეგს; დამწერლობის ჩამოყალიბებული, დამთავ-
 რებული სახე ამჟღავნებს, რომ ახლად აღმოჩენილ ძეგლთა გადაწე-
 რას ქართული ანბანის შემოღება რამდენიმე საუკუნით მაინც უნდა
 უსწრებდეს წინ (ივ. ჯავახიშვილი, გვ. 368). ეს მართალი იქნე-
 ბოდა იმ შემთხვევაში, თუ ამ ძეგლებს მართლა მეხუთე-მეექვსე საუ-
 კუნეში გადაწერილად ვიგულისხმებთ. მაგრამ ეს ჯერ საბოლოოდ
 დამტკიცებულად ვერ ჩაითვლება. მართლაც, ამის დასამტკიცებლად
 არ კმარა მარტო ის გარემოება, რომ ამ ძეგლებში ბანი ჯერ კი-

დევ თავშეკრულია, ვინაიდან, როგორც ირკვევა, თავშეკრული ბანი მეცხრე-მეათე საუკუნის ძეგლებშიაც ყოფილა (ჰენკო, კაკაბაძე, ჩიქობავა). ხოლო, თუ მხედველობაში გვექნება ის გარემოება, რომ ტექსტი ახლად აღმოჩენილი ძეგლებისა. სირიულ-სომხურ ელემენტებთან ერთად, ბერძნული სეპტანტის ელემენტებსაც შეიცავს (ნ. მარრი), იგი შეგვიძლია მივაკუთვნოთ, უკეთესს შემთხვევაში, მხოლოდ მეექვსე საუკუნის გასულს, როდესაც პირველად იჩინა თავი ჩვენს მწერლობაში ელინოფილურმა ტალღამ; და თუ ეს ასეა, ამ ტექსტის შემცველ პალიმფსესტებს, ყოველ შემთხვევაში, მეშვიდე საუკუნის დასასრულზე უადრეს ხანაში ვერ გადმოვიტანთ (მერვე-მეცხრე საუკუნით დათარიღება მათი, როგორც ამას ლენინგრადის მეცნიერები სჩადიან, მეორე გაუმართლებელი უკიდურესობაა). მეხუთე საუკუნის დასაწყისიდან კი მეშვიდე საუკუნის გასლვამდე, სამი საუკუნის სიგრძეზე, შეუძლებელი არაა ჩამოყალიბება იმ სახის დამწერლობისა, რომელიც ჩვენ პალიმფსესტებში გვაქვს.

ამნაირად, მართალია, კარდინალური ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხების გადასაწყვეტად ახლად აღმოჩენილი ძეგლები ხელშესახებს არას გვაძლევს, მაგრამ მნიშვნელობა მათი მაინც დიდია, ყოველშემთხვევაში, იმ მხრივ, რომ, როგორც უნდა იყოს, დამწერლობით იმათზე უფრო ძველი წმინდა ლიტერატურული ძეგლი ჯერ ჩვენ არ მოგვეპოვება.

პალიმფსესტური ძეგლების აღმოჩენამ წამოაყენა საკითხი ორი ტერმინის შესახებ, რომელიც მოხსენებულია გიორგი მთაწმიდელის ცნობილს ანდერძში; აი ეს ანდერძი: „ესე საცნაურ იყავნ ყოველთა, რამეთუ ესე წმიდაჲ ოთხთავი არათუ ახლად გვითარგმნია, არამედ ფრიადითა იძულებითა ძმათა ვიეთმე სულიერთაჲთა ბერძულთა სახარებათა და შეგვწამებია ფრიადითა გამოწულილვითა¹. და ვინცა ვინ სწერდეთ, ვითა აქა ჰპოოთ, ეგრე დაწერეთ. თუ ამისაგან ჯერ გინდეს დაწერაჲ, ღმრთისათჳს სიტყუათა ნუ სცვალებთ, არამედ

¹ პროფ. ა. შანიძემ უპირატესობა მისცა ამ „ანდერძის“ მეორე ვარიანტს, რომელიც ამბობს: ესე ოთხთავი „ახლად გვითარგმნია ფრიადითა იძულებითა ძმათა ვიეთმე სულიერთაჲთა და ბერძულთა სახარებათადა შეგვწამებია“, და დასაკენა რომ გიორგიმ ხელახლად თარგმნა სახარება ბერძნულიდანაო. მაგრამ ეს რომ ასე არ არის და რომ სიმართლე იმ ვარიანტშია, რომელიც ახლად თარგმანზე კი არა, არამედ მხოლოდ „შეწამებანზე“ ლაპარაკობს, ამას ადასტურებს გიორგის ბიოგრაფის სიტყვები: „და კულად სხუანი რომელნიმე ბერძულსა შეაწამნა და ყოველისა ნაკლულეგანებისაგან განასრულა... ვითარცა თვთ თავადი სახარებაო“ (ათონ. კრებ. გვ. 310), ამასვე ადასტურებს XI ს. სახარების (სიძვ. მუხ. 845, ფ. 297 ბ) ანდერძიც.

ვითა აქა სწერია, ეგრე დაწერეთ, და თუ რაჟმე გაუზნდეს, ჩუქნიანაჲსა უკველნი სახარებანი პირველითგან წმიდად თარგმნილნია და კეთილად, ხანმეტნიცა და საბაწმიდურნიცა, მუნით დაწერეთ. როგორც ვხედავთ, გიორგი ასახელებს აქ „ხანმეტსა“ და „საბაწმიდურ“ სახარებას, რას უნდა ნიშნავდეს ეს?

პროფ. ა. შანიძემ ნათელყო, რომ „ხანმეტი“ ჰგულისხმობს სწორედ ახლად აღმოჩენილ პალიმფსესტურ ძეგლებს, რომელთაც ახასიათებს ხანის ზედმეტად (რასაკვირველია მე-11 საუკუნისათვის) ხმარება. ამ ძეგლებს, უეჭველია, „ხანმეტი“ მაშინ ეწოდა, როდესაც ხანის ბუნება და დანიშნულება, როგორც პრეფიქსისა, დავიწყებული იყო და ის ზედმეტად ეჩვენებოდა მკითხველს. ნამდვილად რომ ვთქვათ, სახელწოდება „ხანმეტი“ უნდა მიეკუთვნოს არა მარტო სახარებას ან რომელიმე მის რედაქციას, არამედ ყოველგვარ ლიტერატურულ ძეგლს და ყოველგვარ რედაქციას ამათუიმ ძეგლისას გარკვეულს პერიოდში. ეს რომ ასეა, ახლად აღმოჩენილი ძეგლებიდანაცა ჩანს: ამ ძეგლებში ჩვენ გვაქვს არა მარტო სახარება, არამედ ბიბლიის სხვა წიგნებიც, და არა მარტო ბიბლიის წიგნები, არამედ აპოკრიფიც; ამ ძეგლებში „ხანმეტობა“ ახასიათებს არა ერთს რომელიმე რედაქციას, არამედ ორს სხვადასხვას, როგორიცაა, მაგალითისათვის, მათ. VII, 5—15. ამიტომ კატეგორიულად უარყოფილ უნდა იქმნეს ს. კაკაბაძის მტკიცება, თითქოს „ხანმეტობა უფრო ახასიათებდეს ბერძნულთან დაკავშირებულს სახარების ტექსტს და ძლიერ ნაკლებ სახარების უძველესს ქართულს ვერსიას“ (გვ. 35, 36); „ხანმეტობა“ ერთნაირად ახასიათებდა ამ პერიოდში აღმოცენებულ ყველა ვერსიას, იქნებოდა ის ბერძნულთან დაკავშირებული თუ სომხურთან.

ამ პერიოდში, რომელიც, გიორგის ანდერძის მიხედვით, წინ უსწრებს „საბაწმიდური“ სახარების გაჩენას ზ რომელიც ამიტომ მერვე საუკუნის ნახევარს არ უნდა სცილდებოდეს, ლიტერატურულ ენას საფუძვლად ედგა ისეთი დიალექტი, რომელიც „ხანმეტობის“ მატარებელი იყო. ეს დიალექტი უნდა ვეძიოთ იმ ტერიტორიაზე, რომელსაც ეკუთვნოდა, სხვათაშორის, მცხეთისა და ბოლნისის რაიონი (მათი „ხანმეტი“ ეპიგრაფიკული წარწერებით), ესე იგი ძველი დროის ეთნოგრაფიული ქართლი, რომელსაც ბერძნები გოგარენეს, ხოლო სომხები გუგარქს ეძახდნენ და რომლის ერთს ნაწილს შემდეგში ქართველებმა სომხითი უწოდეს. ცნობილია, რომ ამ რაიონში ყველაზე ადრე შემოვიდა ქრისტიანული კულტურა, ამიტომ აქ ჩაეყარა საფუძველი ჩვენს მწერლობას (ანბანის შემომღებნი, სომეხ

ისტორიკოსთა ცნობით, აქ მოქმედობენ); ამ რაიონმა ჩაიგდო სულში კულტურული ჰემეონია მეოთხე საუკუნის ნახევრიდან გაერთიანებულის აღმოსავლეთ-საქართველოსი (გუგარქი-იბერია). ეს ჰემეონია გრძელდებოდა იბერიის საბოლოოდ ქრისტიანიზაციამდე, რომელიც არც ისე მალე დამთავრებულა; ყოველ შემთხვევაში მეექვსე საუკუნეში, სირიელ მამათა მოღვაწეობისას, ეს მხარე ჯერ კიდევ „ახალ-ნერგ იყო“ და მასში „ურწმუნონი იყვნეს მრავალნი“ (საქართ. სამოთხე, გვ. 199, 210), მეშვიდე საუკუნეში ანტიპატრიოკოზი ვარაზ-ბაკური აქრისტიანებს გარდბანელთ (ქართ. ცხოვრ. მარიამ დედოფლისა, გვ. 342), ხოლო ლეონტი მროველის წყარო, რომელიც ეკუთვნის მეშვიდე საუკუნის გასულს, თუ მერვის დამდეგს, ამბობს, რომ მთელთაგან „რომელნიმე დარჩეს წარმართობასავე დღესამდეო“ (ქართ. ცხოვრ. მარიამ დედოფ. გვ. 107).

ის გარემოება, რომ აღნიშნულ რაიონში ოდესღაც უცხოვრიათ თითქოს სვანებსაც, რომელთა ენა დღესაც „ხანმეტობის“ მატარებელია, არ კმარა იმის დასამტკიცებლად, რომ თავდაპირველად ქართული ბიბლია „სვანურ“ ენაზე ითარგმნა, ვერც ის გააძლიერებს ამ დებულებას, რომ ქართულს ბიბლიაში სამი-ოთხი სვანური სიტყვა შეიძლება მოიძებნოს. ქართული ბიბლიის „სვანურობა“, რომელსაც თავგამოდებით იცავს ნ. მარრი, გაუმართლებელი ჰიპოთეზია, რომელიც, როგორც სამართლიანად დაუწერია D-r Blake's, დროა დატოვებულ იქნეს. მართლაც, თუ ეს თავდაპირველი თარგმანი ქართულთათვის იმდენად გაუგებარი იყო, რომ მათთვის საჭირო შეიქნა განსაკუთრებული თარგუმები, რომელთაც, ნ. მარრის ახალი ჰიპოთეზით (სტრ. 63—64), ახლად აღმოჩენილი პალიმფსესტები უნდა წარმოადგენდეს, ის „ქართული“ თარგმანი არ ყოფილა, მაშასადამე იმაზე ლაპარაკიც ზედმეტია, რადგანაც ჩვენ ამ შემთხვევაში გვიანტერესებს არა სვანური, არც კავკასური (?) საზოგადოდ, არამედ ქართული ბიბლია კერძოდ და მისი დასაწყისი.

მეშვიდე საუკუნის გასულის თუ მერვეს დასაწყისისათვის ქართულს კულტურულ ასპარეზზე აქტიურ ძალად გამოდიან ამდროისათვის საბოლოოდ გაქართველები იბერები. ამას ხელი შეუწყო უმთავრესად იმ შინაგანმა დუღილმა და ძალების გადაჯგუფებამ, რომელიც გამოწვეული იყო არაბთა ბატონობის დამყარებით. ცნობილია, რომ არაბების შემოსევისას პირველი მახვილი გოგარენე-გუგარქს მოხვდებოდა ხოლმე გულში, პირველი სისასტიკე და სიმწვავე დარბევისა მას დაატყდებოდა ხოლმე თავს, ამიტომ, იბერიასთან შედარებით, ის უფრო მეტად გატყდა წელში და მერვე საუკუნისათვის კულ-

ტურული ჰეგემონია დაუთმო იბერიას, რომელმაც ამდროის სწავლის შეითვისა „ხანმეტობის“ რაიონის კულტურულ-ლიტერატურული მიღწევანი. რადგანაც არაბების წყალობით საერთოდ არსად არ იყო აღმოსავლეთ-საქართველოში ხელსაყრელი პირობები კულტურული ცხოვრებისა და მუშაობისათვის, მერვე საუკუნის ნახევარში აქედან წამოვიდა ძლიერი კოლონიზაციური ტალღა, რომელმაც, ტაოკლარჯეთის რაიონის დაკავებასთან ერთად, ფეხი მოიკიდა პალესტინაში, საბაწმინდის ლავრაში, სადაც სწორედ მერვე საუკუნიდან შეიქმნა უმნიშვნელოვანესი ცენტრი ქართული მწიგნობრობისა (როგორც უბრალო ასკეტები, ქართველები ამ ლავრაში მანამდისაც იყვნენ, რასაკვირველია). სწორედ მერვე საუკუნიდან იწყება ის „საბაწმიდური“ ნაკადი ჩვენს ცხოვრებაში, ის დაყალიბება ჩვენი კულტურული ფიზიონომიისა „საბაწმინდისა წესსა ზედა“, რომელსაც ხაზს უსვამს ჩვენი ძველი ლიტერატურა და რომელიც აღბეჭდილია იმაშინიდან ამ ხანის მწერლობას სათავეში უდგიან, სტრაბონის სიტყვით (Geographica I, 3, § 21), დასავლეთიდან ოდესლაც გადმოსული იბერები, რომელნიც, მეგრელებად თუ არა, მათ ღვიძლ ძმად მაინც არიან ცნობილი (Н. Марр, Крещение армян, грузин... стр. 168 - 170, И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (Иверского) языка, стр. XIII—XV), ამიტომ ამ მწერლობაში ფეხს იკიდებს ჰაემეტოკილო, რომლის ჩამომავალი ყოფილა ჰან-მეგრული (ა. შანიძე, გვ. 360), აქედან—იბერულიც. ასე რომ ჰაემეტობა ქართულს მწერლობაში ივერიზმად უნდა იქმნეს ცნობილი.

აი ეხლა, მერვე საუკუნიდან, როდესაც მთავარი ცენტრი ქართული მწიგნობრობისა საბას ლავრაშიაც გაჩაღდა, გაჩნდა ის „საბაწმიდური“, სხვათაშორის, სახარებაც, რომელსაც გიორგი მთაწმინდელი ასახელებს თავის ანდერძში. რა უნდა იყოს ეს „საბაწმიდური“ სახარება?

პროფ. ივ. ჯავახიშვილის აზრით (გვ. 351), შესაძლებელია, „საბაწმიდური“ იყოს ის რედაქცია, რომელიც „ხანმეტისა“ და ჰადიშის სახარებას აერთებდა; ეს შეხედულება ჰგულისხმობს, რომ „ხანმეტი“ გარკვეული რედაქციაა სახარებისა, ნამდვილად კი, როგორც ვთქვით, ეს ასე არაა. ს. კაკაბაძე ფიქრობს, რომ „საბაწმიდურად ცნობილი იყო ბერძნულთან შეთანხმებული სახარების ტექსტი“ (გვ. 36), მაშასადამე—იგივე „ხანმეტი“ რედაქცია, ვინაიდან, მისივე სიტყვით, „ხანმეტობა უფრო ახასიათებს ბერძნულთან დაკავშირებულს სახარების ტექსტს“ (გვ. 35); აქ უკვე ყველაფერი არეულ-დარეულია. ჩვენ გვგონია, რომ „საბაწმიდურ“ სახარებად

გიორგი მთაწმიდელი ჰგულისხმობს ეგრეთწოდებულს ^{ქართულს} ~~საქართველოს~~ სრულს ან გამოკრებილ ტიპს სახარებისას, რომელშიაც ტექსტი დალაგებულია არა ოთხთავად, არამედ საეკლესიო-საწელიწდო საკითხავებად. საქმე ისაა, რომ ასეთი ლექციონარული სახარება ქართულ ენაზე გაჩნდა სწორედ მერვე საუკუნის გასულიდან, როდესად საბას-ლაერაში ითარგმნა „იერუსალიმის განჩინება“, რომელშიაც გვაქვს პირველი ტიპი ასეთი სახარებისა (განსაკუთრებით იმ ვერსიაში, რომელსაც შეიცავდა ა. შანიძის მიერ აღმოჩენილი პალიმფსესტური ფრაგმენტი მისი).

ამაირად, „ხანმეტი“ სახარება შეიცავდა სხვადასხვა რედაქციის სრულს ოთხთავს ¹, ხოლო „საბაწმიდური“ — გამოკრებილს ლექციონარს, მერვე საუკუნის გასულიდან შემოსულს ჩვენს მწერლობაში; ამით, პირველ კოვლისა, განსხვავდებოდა ეს ორი სახარება ერთმანეთისაგან, ამავე დროს, უეჭველია, „საბაწმიდურ“ სახარებას „ხანმეტისაგან“ განასხვავებდა აგრეთვე „ჰემეტობაც“, ვინაიდან მისი შემოსლვა ჩვენს მწერლობაში სწორედ „ჰემეტობის“ დამყარებას და განმტკიცებას დაემთხვია. გიორგი მთაწმიდელი, რასაკვირველია, „ხანმეტის“ პარალელად „ჰემეტს“ არ ჰგულისხმობდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის იტყოდა არა „ხანმეტნი და საბაწმიდურნი“, არამედ „ხანმეტნი და ჰემეტნიო“; ის არ ჰგულისხმობდა ამ ტერმინებით არც ტექსტუალურს, რედაქციულ განსხვავებას თანამედროვე მეცნიერული გაგებით, არამედ სრულს ოთხთავებს, მათ შორის ისეთებსაც კი, რომელთაც ზედმეტი ხანები ახასიათებდა, და საბაწმიდაში შემუშავებულს გამოკრებილს ლექციონარებს.

¹) ამ აზრს მიუახლოვდა თავის დროს პროფ. ა. ცაგარელიც (Сведения III, стр. XXVIII—XXIX).

Prof. D-r Heinr. Goussen, Über georgisch. Drucke und Handschriften. Die Festordnung und den Heiligenkalender des altchristlichen Jerosalem:s betreffend, B. Kühlen, München-Gladbach 1923, SS. 42.

ავტორს, ბონნის უნივერსიტეტის პროფესორს, განუზრახავს ძველი იერუსალიმის კალენდრის აღდგენა; ამ მიზნით მას უსარგებლნია მეცნიერებაში უკვე ცნობილი ქართული წყაროებით, რომელნიც გამოქვეყნებულია პროფ. კ. კეკელიძის მიერ (Иерусалимский Канонарь VII века, Тифлис 1912 г., Грузинские литургич памятники и их научное значение, Тифлис 1908 г.), მაგრამ მთავარ წყაროდ და საფუძვლად მას აულია პარიზის ეროვნულ წიგნთ-საცავში არსებული ქართული ხელნაწერი № 3 (ancien fonds 2) მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნისა, რომელიც ევროპაში გაუგზავნია 1731 წელს მაშინ ჩვენში მყოფ კაპუჩინთა ორდენის წინამძღვარს (ამ ხელნაწერის ფოტოგრაფიას პატივცემული Goussen'ი ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს ჰპირდება საჩუქრად). ეს ხელნაწერი შეიცავს იმავე ტიპის კალენდარს, რაც პროფ. კეკელიძის მიერ გამოქვეყნებულს „იერუსალიმის განჩინებაში“ გვაქვს [ეს „განჩინება“ უკვე გადათარგმნილია გერმანულად პროფ. A. Baumstark'ისა და Th. Kluge's მიერ, Oriens Christianus V B. 2 Hef. S. 201—233, VI B. 2 Hef. S. 223—239], მაგრამ ზოგიერთი მეტად მნიშვნელოვანი ვარიანტებით. საყურადღებოა განსაკუთრებით ქართველ წმიდათა ნუსხა: წმ. ნინო (აღდგომის მეორე სამშაბათს), მეფე არჩილი (8 იანვ.), რაქდენი (26 ივნ.), აბიბო ნეკრესელი (6 ივლ.), შუშანიკ დედოფალი (17 ოქტომ.), ესტატე მცხეთელი (29 ივლ.), წმ. მებკამბე (? 16 აგვ.), წმ. სარმეანი (კათოლიკოზი ? 21 აგვ.), წმ. მართალნი წმიდისა საფლავისანი იოანე, სტეფანე და ისაია (4 ნოემბ). ავტორს 24 თებერვალს მოხსენებული ეპისკოპოსი სამოელი მიაჩნია ქართლის პირველ კათოლიკოზ სამოელად, რომელიც ჩვენში თითქოს სირია-პალესტინიდან მოსულა, მაგრამ ეს საეჭვო უნდა იყოს ისევე, როგორც საეჭვოა მეორე მოსაზრება Goussen'ისა, თითქოს „იერუსალიმის განჩინებაში“ სამს მაისს მოხსენებული „პამა ქართლისა

კათოლიკოზი იყოს კათოლიკოზი კირონი (S. 20). „პამა“, როგორც ერთი ძეგლიდან ირკვევა, არის დამახინჯებული „მამა“ (ყოფილი ზედაზნელი) ცნობილი საუკუნის ნახევარში.

კალენდარს დართული აქვს მეცნიერული აპარატი, რომელიც მრავალ სადაო საკითხებს გვირკვევს თვით „იერუსალიმის განჩინებაშიც“, თუმცა არის ამ აპარატში ზოგირამ ისეთიც, რომელშიც პატივცემულ ავტორს ვერ დავეთანხმებით. საერთოდ შრომა დიდს ინტერესს წარმოადგენს ჩვენი ძველი კულტურისა და კალენდარის შესასწავლად. იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ პროფ. Goussen-ი, რომელმაც საკმაოდ იცის ძველი ქართული ენა, ისეთივე წარმატებით გამოიყენებს ქართულ მასალებს, როგორც იყენებს სომხურს, ასურულს, არაბულს და კობტურ-ეთიოპურ მასალებს.

კ. კ.

Kirsopp Lake and Robert P. Blake, *The Text of the Gospels and the Koridethi Codex* (Reprinted from the *Harvard Theological Review*, vol. XVI, № 3, Juli, p. 267—286, 1923).

მეცნიერებაში დიდი სახელი მოიპოვა ეგრეთწოდებულმა კორიდეთის ბერძნულმა ოთხთავმა [G. Beermann und C. R. Gregory, *Die Koridethi Evangelien*, Leipzig 1913; *Материалы по Археологии Кавказа*, вып. X, Москва 1907, Н. Марр, *Грузинские приписки Коридетского Евангелия*, Изв. Акад. Наук 1911 г.], რომელიც, როგორც დღეს ცნობილია, ქართული წარმოშობისაა; აი ეს ძეგლია მიმოხილული შრომაში, რომლის სათაური ზემოთ ამოვწერეთ. შრომა იხილავს ამ ოთხთავის ტექსტის თავისებურებას და ამისდა მიხედვით უძებნის მას ადგილს ანალოგიურ ძეგლთა შორის. განხილულია აგრეთვე ხელი ამ ძეგლისა, რომელიც ქართველის მიერ უნდა იყოს გადაწერილი, და, მისი მსგავსების გამო კობტურ დამწერლობასთან, ლაპარაკია ქართულ-კობტური კულტურული ურთიერთობის შესახებ, რომელიც თითქოს ჯერ იერუსალიმში და მერე სინას მთაზე გაიკვანძა. ჩვენ გვგონია, რომ თუ ქართულ-კობტურ კულტურულ ურთიერთობაზე მართლა შესაძლებელია სერიოზულად ლაპარაკი [იხ. ამის შესახებ აგრეთვე O. L e m m, *Iberica*, *Mém. de l'Acad. d. Sciences de St.-Petersb.* VIII série, hist.-phil. Vol. VII, № 6], ეს ურთიერთობა უნდა დაწყებულიყოს თვით ეგვიპტეში, პეტრე მაფუმელის დროს. ცნობილია პეტრეს ბიოგრაფიიდან, რომ 457—475

წლები მან, თავისი შეგირდებით, გაატარა ეგვიპტეში, იქაურ მონასტრებსა და სკიტებში, ქართული ბიოგრაფიით საკუთარ ქვეყანაში ტერიც კი გააშენა იქ (ნ. მარრის გამოცემა, თ. 27), და მონასტრებში იქონიან ლებულობდა თანამედროვე ეკლესიურ-დოღმატურს მოძრაობაში (O. Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Literatur, IV Bn. 1924. S. 315).

ქ. ქ.

Robert P. Blake, Catalogue des manuscrits géorgiens de la bibliothèque patriarcale grecque à Jérusalem, Paris 1924 (Extrait de la Revue de l'Orient Chrétien 3-e série, T. III (XXIII), № 3 et 4 (1922-23, p. 345—413).

დასახელებული შრომა პროფესორის R. Blake-ისა შეიცავს აღწერილობას ჯვარის მონასტრის (აშენებულია XI. საუკ. ნახევარში) ქართული ხელნაწერებისას, რომელნიც უკანასკნელად იერუსალიმის პატრიარქის წიგნთსაცავში გადაუტანიათ. ცნობილია, რომ ჯვარის მონასტერი ერთერთი მნიშვნელოვანი ცენტრი იყო ჩვენი ძველი მწერლობისა, აქ თავმოყრილი იყო უამრავი ძეგლები ქართული ლიტერატურისა. ერთ დროს შესაძლებელი იყო ამ ძეგლების გადმოტანა საქართველოში: 1820 წელს ცნობილს გიორგი ავალიშვილს ბერძნები თვითონ სთხოვედნენ—წაიღეთ ეს ხელნაწერები და გაგვანთავისუფლეთ მათგანაო. მაგრამ, რადგანაც ეს ვერ მოხერხდა, უპატრონოდ მიტოვებული კოლექცია თანდათან ილუპებოდა, ასე რომ დღეს იმაში, როგორც დასახელებული შრომიდან ვეცობილობთ, მხოლოდ 161 ხელნაწერი დარჩენილა.

ამ კოლექციას პირველად ყურადღება მიაქცია პროფ. ა. ცაგარელმა, რომელმაც პალესტინაში ყოფნისას აწერა ის და ეს აღწერილობა შემდეგში დაბეჭდა კიდევაც (Сведения о памятниках грузин. письменности, вып. II, Петерб. 1889). უკანასკნელ ხანებში ცაგარლის აღწერილობა ვეღარ აკმაყოფილებდა უკვე საკმაოდ განვითარებულს ქართულ ფილოლოგიას, ვინაიდან ის მეტად მოკლეა, ამასთანავე აღსავსე შეცდომებით თხზულებათა არამც თუ დათარიღებაში, დასახელებაშიაც კი. ამიტომ 1902 წელს ეს კოლექცია მოინახულა პროფ. ნ. მარრმა, რომელმაც, სამწუხაროდ, მთლიანად ვერ მოახერხა მისი აღწერა, ვერც აღწერილობის გამოქვეყნება. ამიტომ არ შეგვიძლია სიხარულით არ მივეგებოთ პროფ. Blake-ის წა-

მოწყებას, რომელიც ავსებს ერთერთ მნიშვნელოვან ხარვეზს ჩვენს წარსულთმცოდნეობაში.

წინამდებარე შრომაში, 90 გვერდის მანძილზე, აღნუსხულია 44 ხელნაწერი; ავტორი ავვიწერს ძველებს მეცნიერებაში მიღებული მე-თოდით, თუმცა, სამწუხაროდ, როგორც ეს ს. ყაუხჩიშვილმა აცალნიშნა („ჩვენი მეცნიერება“, წელიწ. III, № 3—4, გვ. 186), სასურველი სისრულით ვერც იმას მოუხერხებია ეს, ალბათ იმიტომ, რომ ამ საქმისათვის მის განკარგულებაში მხოლოდ ორი კვირა ყოფილა; კარგი იყო, უფრო ვრცლად მოეყვანა მას „ანდერძები“ და მინაწერები, ეს მეტს საშუალებას მოგვცემდა ხელნაწერთა დათარღლებისა და მათი თავგადასავალის გათვალისწინებისათვის. ავტორი, რომელიც საუკეთესო პირობებში იმყოფება ასეთი საქმისათვის, ყოველთვის არ აღნიშნავს ქართული სტატიის ბერძნულს დედანს და გამოცემას, ეს კი ჩვენში, სადაც ვერც Migne's პატროლოგიას, ვერც ბოლანდისტთა Acta sanctorum's, ვერც სხვაგვარ სამეცნიერო გამოცემას ვერ იშოვის მკვლევარი, მეტად დიდს უხერხულებასა ჰქმნის. ბერძნული დედნისა და გამოცემების აღნიშვნა მას მხოლოდ შემდეგში მოჰგონებია, თავში კი ქართულ სტატიებსა და მათ დასაწყისს ის მხოლოდ ფრანგულადაა სთარგმნის. ქართული ამონაწერები ხელნაწერებიდან იმდენი არაა, რამდენიც სასურველია ჩვენთვის, მაგრამ, სამწუხაროდ, ისიც, რაცა გვაქვს, სულერთიან სავესეა კორექტურული შეცთომებით, იშვიათად შეხედებით ისეთს სტრიქონს, რომ არ ვთქვათ სიტყვას, რომ ის თავისუფალი იყოს ამგვარი შეცთომებისაგან; აიხსნება ეს, ალბათ, იმითაც, რომ ავტორი, როგორც გვატყობინებს, თვითონ არ აწარმოებდა კორექტურას.

მიუხედავად ამისა, პროფ. Blake's შრომა დაუფასებელია ჩვენი მწერლობის ისტორიისათვის, მართო ის რადაღირს, რომ ჩვენ ეხლა ვიცით დაწვრილებით, თუ რა სტატიები და თხზულებებია მოთავსებული ჯვარის მონასტრის ქართულს ხელნაწერებში. უსურვოთ ახალგაზრდა მკვლევარს, რომელიც ევროპიელ მეცნიერთა შორის საუკეთესო მცოდნეა ძველი ქართული მწერლობისა და რომელიც იმდენად აფასებს ამ მწერლობას, რომ ჰპარდის უნივერსიტეტის სტამბაში ქართულ განყოფილებასაც კი აწყობს, რომ დაწყებული შრომა მალე მიეყვანოს სასურველ ბოლომდე.

ბ. კაკაბაძე, საისტორიო ძიებანი, ტფილისი, 1924 წ. გვ. 193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000

ხელმწიფო გამომცემლობა.
დასახელებული შრომა შეიცავს ოთხს მონოგრაფიულ გამოკვლევას: 1) სახარების ქართულ თარგმანთა შესახებ, 2) როდის არის დაწერილი ტრაქტატი „განყოფისათჳს ქართლისა და სომხითისა“, 3) მოქცევაჲ ქართლისაჲ და 4) ძველი ქართული მატრიანები. პირველს მათგანს უკვე შევეხეთ რამოდენადმე, როდესაც „ხანმეტ“ და „პაემეტ“ ტექსტებზე გვქონდა ლაპარაკი; ამ შემთხვევაში, ისტორიულ-ლიტერატურული თვალსაზრისით, საგანგებოდ უნდა შევჩერდეთ მესამეზე („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, გვ. 56—92), რომელშიაც უსაზღვრო პრეტენზიებია წამოყენებული და რომელიც დამახასიათებელია მთელი წიგნისათვის.

ამ სტატიაში ავტორს მიზნად დაუსახავს გადმოაყიროს ჩვენი ისტორიულ-ლიტერატურული ცნობები და დაგვაჯეროს, რომ ჩვენში არამც თუ მეოთხე საუკუნეში ქრისტეს შემდეგ, პირველ საუკუნეშიაც კი რთული ისტორიული შრომები იწერებოდა. პირველ ყოვლისა ს. კაკაბაძე სცდილობს დაგვარწმუნოს, რომ ეგრეთწოდებული „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, რომელიც მეშვიდე საუკუნემდეა მოყვანილი, ორი ნაწილისაგან შესდგება, გამყოფ მიჯნად მათ შორის ის სდებს მირიანის სიკვდილის შესახებ მოთხრობას. ეს იქიდანა ჩანსო, ამბობს ავტორი, რომ ორი ცნობილი ვარიანტი ამ თხზულებისა, „შატბერდული და ჭელიშური, პირველს ნაწილში მოცულობით, სტილით და ლექსიკით თვალსაჩინოდ განსხვავდება ერთიმეორისაგან, მეორე ნაწილში კი ასეთს განსხვავებას ადგილი არ აქვსო. ეს სიმართლეს არ შეესაბამება, საკმარისია გადაიკითხოთ „ორივე ნაწილი“, რომ დარწმუნდეთ, რომ პირველს ნაწილში, შედარებით მეორესთან, ეს ვარიანტები არც იმდენს განსხვავებას იძლევა, რომ ამ განსხვავებაზე ასეთი კარდინალური დასკვნები გაეაკეთოთ; განსხვავება მეორე ნაწილშია ცოფილა, როგორც ამას უნებლიეთ თვით ავტორიც ადასტურებს, როდესაც ამბობს: მირიანის სიკვდილიდან ორსავე რედაქციაში იწყება გადაწყვეტილებით ასახსნელი ვარიანტები და... შატბერდის ხელნაწერი წარმოგვიდგენს შედარებით ჭელიშისასთან ნართაულ ადგილებსო (გვ. 61). თუ ეს ასეა, რად დასჭირდა მას „ორი ნაწილის“ მოგონება ამ თხზულებაში? მხოლოდ იმიტომ, რომ, თუ მთელი თხზულება არა, რომელიც მეშვიდე საუკუნემდეა მოყვანილი, „პირველი ნაწილი“ მისი მაინც გადაეტანა „365—400 ან 380—400 წლებში“ (გვ. 71).

შატბერდისა და ჭელიშური ვარიანტების განსხვავებებს, ველს ნაწილში ავტორი ხსნის იმით, რომ ეს ნაწილი თავდაპირველად დაწერილი იყო ბერძნულს ენაზე (გვ. 69), მერე კი ის „ორჯერ ითარგმნა“ ქართულად, ერთი თარგმანი შემოუნახავს ჭელიშურს, ხოლო მეორე შატბერდულ ვარიანტსაო (გვ. 64, 67, 69). მიუხედავად ასეთი კატეგორიული მტკიცებისა, რამოდენიმე გვერდის შემდეგ ს. კაკაბაძე სულ სხვა სურათს გვიშლის თვალწინ: ავტორს, მისი სიტყვით, ჯერ შეუდგენია ეს თხზულება ბერძნულად, მერე მასვე იგივე თხზულება დაუწერია (კი არ უთარგმნია) ქართულად (ჭელიშური ვარიანტი), ხოლო რამოდენიმე გვ. შემდეგ ბერძნული დედნიდან გადმოთარგმნილა შატბერდული ვარიანტი (გვ. 85). რომელი უნდა დავიჯეროთ ამ ერთიმეორის საწინააღმდეგო დებულებათაგან!

საიდანა ჩანს, რომ თავდაპირველად ეს ნაწილი ბერძნულად იყო დაწერილი? 1) საკუთარი სახელი „ჰრომი“ იხმარება ბერძნული ასპირატით Ἡρόμι-ო, ამბობს ის (გვ. 68); მაგრამ ამით არაფერი არ მტკიცდება, ასეთი ასპირატი ავტორს შეეძლო ეხმარა მაშინაც, თუ ის პირდაპირ ქართულად სწერდა თავის შრომას (უძველესს ძეგლებში, ორიგინალურია ის თუ ნათარგმნი, იშვიათად შეხედებით ამ სიტყვას უასპირატოდ). 2) სიტყვა „სტაგი“ შესაძლებელია ჰგულისხმობდეს ბერძნულს σταγῶν-σταῶν-სო (იქვე); მაგრამ ეს „შესაძლებელიც“ არაა, ვინაიდან ამ სიტყვის წარმოშობა უკვე დიდი ხანია სხვანაირადაა გარკვეული (ნ. მარრი, ЗБОРАО, IX, 192—195). 3) ერთისა-დაიმავე ცნების გადმოსაცემად ერთს ვარიანტში გვაქვს სიტყვა „დაბა“, მეორეში — „სოფელი“, რაც ბერძნული σταγῶν-სა და σταῶν-ს დამწერლობის ნიადაგზე აღრევით მოხდაო (გვ. 69); მაგრამ ამ სიტყვების აღრევა „დამწერლობის“ ნიადაგზე ძნელი დასაჯერებელი და წარმოსადგენია, ხოლო რედაქციული მუშაობის დროს ქართულ ნიადაგზე ძალიან ადვილი, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც მათი ნამდვილი მნიშვნელობა დავიწყებული იყო.

ვინ დაწერა ბერძნულად ეს ნაწილი? გრიგოლ დიაკონმაო, ამბობს ს. კაკაბაძე (გვ. 72), ვინაიდან ჭელიშურს ვარიანტში ნათქვამია: „ვითარცა სწერია მცირესა მას მოკლედ აღწერილსა მას წიგნსა ქართლის მოქცევისასა, გრიგოლი დიაკონის მიერ აღწერილსაო“. მაგრამ რა გარანტიაა, რომ ჭელიშური ვარიანტი გრიგოლ დიაკონის შრომად სწორედ ბერძნულად დაწერილს ორიგინალს ჰგულისხმობს? არავითარი! მეორე, როგორც ზევეთაც ვთქვით; კაკაბაძეს საქმე ასე აქვს წარმოდგენილი: გრიგოლმა ერთიდა-

იგივე შრომა დასწერა ჯერ ბერძულად, მერე ქართულად (ქართული შური ვარიანტი), მაშასადამე—ეს შრომები მხოლოდ წიგნთ-განსახილველად ებოდა ერთი მეორისაგან, და განა ასეთს პირობებში წარმოსადგენია, რომ ერთს მათგანს მეორე მოწმედ მოეყვანოს?

ამ ნაწილის შედგენისას გრიგოლ დიაკონს, კაკაბაძის სიტყვით (გვ. 79—81), ხელთა ჰქონია ერთი ისტორიულ-ლიტერატურული შრომა, რომელიც დაწერილი იყო არამეულს ენაზე პირველი საუკუნის ნახევარში ქრ. შემდეგ და რომელიც მოგვითხრობდა ქართველთა მოსლვას შიდაქართლში თანამომდევნო ღირსშესანიშნავი ფაქტების აღნიშვნით (გვ. 80). არას ვიტყვით იმის შესახებ, რომ ასეთი ისტორიულ-ლიტერატურული შრომის არსებობის სასარგებლოდ არც ერთი ფაქტი, არც ერთი ლოლიკურად შესაწყნარებელი მოსაზრება არ მოჰყავს, აღნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ ცოტა ქვემოთ ის უარჰყოფს უკვე არამეული დედნის გამოყენებას, ეს არამეული შრომა გრიგოლ დიაკონს ქართულად ჰქონდა ხელში, მაშასადამე—ის ქართულად უთარგმნიათო, და უთარგმნიათ „უკვე პირველს საუკუნეშივე და ეგებ ამ საუკუნის ნახევარშიო“ (გვ. 83). საბუთი ასეთი ქრონოლოგიური გამოანგარიშების სისწორისა? არავითარი! ავტორისათვის საჭირო იყო სენსაციური დეკლარაცია, რომ „პირველს საუკუნეში ქართველებს უკვე ჰქონდათ მოთხოვნილება საკუთარი ისტორიული ლიტერატურისა თავისი წარსულის პერსპექტივის შესაქმნელად“ (გვ. 81), რომ პირველს საუკუნეში მათ ჰქონდათ მდიდარი მწერლობა, რისთვისაც გამოყენებული იყო არამეულ-ფაქლურ ნიადაგზე წარმოშობილი და განვითარებული ანბანი. რაც უფრო საყურადღებო და სენსაციურია, ამ ანბანის ნაშთი კაკაბაძემ აღმოაჩინა კიდევაც ს. ნინოწმინდის ეკლესიის კედელზე ამოჭრილს რაღაც უცნობსა და გაურკვეველს სამსტრიქონიან „წარწერაში“, რომელსაც ის ასე ჰკითხულობს: „ღმერთო, შეეწიე იოანე იაკობ მთავარ ეპისკოპოსს.“ იოანე არისო, ამბობს ის, პირველი მთავარ-ეპისკოპოსი და იაკობი მისი შემდეგი მღვდელ-მთავარი მცხეთაში, ამიტომ „წარწერა“ უნდა ეკუთვნოდეს 360 წლის ახლო ხანებს, უკეთ 360—370 წლებსო, ასკნის ის. (გვ. 82). როდესაც მეცნიერები გაუგებარი ლურსმული წარწერების კითხვას შეუდგებოდენ, მათ უკვე ჰქონდათ ხელში უცილობელი და ეჭვმიუტანელი გასაღები, კაკაბაძეს ამგვარი გასაღები არ წარმოუდგენია, ამიტომ არ გვაქვს არავითარი საბუთი დავიჯეროთ, რომ ზემოდასახელებულს „წარწერაში“ ჩვენ მართლაც ქართული წარწერა გვაქვს, ისეთი შინაარსის, როგორც კაკაბაძე გვარწმუნებს, და ისიც მეოთხე საუკუნისა. და რომ

ასეთი შინაარსის წარწერა მართლაც არა გვაქვს აქ, ეს თქმის „ქვემოთ“ კითხული“ ტექსტიდანა ჩანს: იოანე და იაკობი (იაცუბი) ან წაკითხვით ხვით ცოცხლები არიან (ნათქვამია „შეეწიე“), ამავე დროს, თუ ორივენი ერთად არ იგულისხმებიან მთავარ-ეპისკოპოსად, ყოველ შემთხვევაში ისე გამოდის, რომ მთავარ-ეპისკოპოსი იაკობია, იოანე კი უბრალო პირი; მაგრამ ისტორიიდან ვიცით, რომ პირველი მთავარ-ეპისკოპოსი იყო იოანე, იაკობი მის სიცოცხლეში მთავარ-ეპისკოპოსად არ ყოფილა.

ასეთია საისტორიო „ძიებანი“ ს. კაკაბაძისა, რომელთა მთავარი არგუმენტი სიტყვები: „შესაძლებელია, ალბათ, უნდა იყოს, ეგების“ და სხვ. სასურველია, ასეთს „ძიებას“ ნაკლებად ჰქონდეს ადგილი ჩვენს მეცნიერულს ლიტერატურაში, ვინაიდან ის უფრო აზნელებს საკითხებს, გვაშორებს ქეშმარიტებას და თავბრუს ასხამს მოუძაადებელ მკითხველს უნიადაგო ჰიპოთეზებით და სენსაციური დეკლარაციებით.

კ. კ.

Paul Peeters Histoires monastiques Géorgiennes, Bruxelles, 1923, p. 317.

დასახელებული შრომა ცნობილის ორიენტალისტის P. Peeters-ისა, რომელიც ამოღებულია Analecta Bollandiana-ს XXXVI—XXXVII ტომიდან, შეიცავს, ნამდვილად რომ ვთქვათ, მასალებს ქართული სამონასტრო ცხოვრების ისტორიისათვის; იმაში მოცემულია ლათინური თარგმანი 1) ექვთიმე ათონელის, 2) გიორგი მთაწმიდელის, 3) სერაპიონ ზარზმელის და 4) გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებისა. თვითელი ცხოვრების თარგმანს წინ მიუძღვის მიმოხილვა ხელნაწერებისა და გამოცემებისა და დართული აქვს შენიშვნები ისტორიულ-გეოგრაფიული და ტექსტუალური შინაარსისა. P. Peeters-ს პირდაპირ ტიტანური შრომა უკისრნია და პირნათლადაც შეუსრულებია იგი; გადათარგმნა ამოღენა, უმეტეს შემთხვევაში არაკრიტიკულად გამოცემული, მასალისა და დაძლევა იმ სიძნელეთა, რომელნიც აქ მრავლად გვხვდება, ერთგვარი ღვაწლია, რომლითაც მან დაუფასებელი სამსახური გაუწია მეცნიერებას საზოგადოდ და ქართულ ფილოლოგიას კერძოდ. მიუხედავად დიდი ღირსებისა, ამ კაპიტალურ შრომაში გვხვდება ზოგიერთი დეფექტებიც, რომელთა აღნიშვნას თხოულობს თვით შრომის სერიოზული ხასიათი. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების თარგმანი განხილულია კ. დონ-

დუას მიერ სპეციალურს რეცენზიაში [Творение Мерчула в русском переводе бельгийского ориенталиста, Тексты и разъяснения по Кавказской филологии, т. I, стр. 14—25], ამიტომ ჩვენ დანარჩენებზე შევჩერდებით მხოლოდ.

როგორც აღვნიშნეთ, თარგმანს დართული აქვს მდიდარი ისტორიულ-გეოგრაფიული და ტექსტუალური ხასიათის შენიშვნები; ზოგიერთი მათგანი, პირდაპირ განსაცვიფრებელი ავტორის ერუდიციით და გონება-მახვილობით, სპეციალისტებისათვისაც არაა ინტერესს მოკლებული, მაგრამ არის ისეთებიც, რომელნიც, არამც თუ სპეციალისტებისათვის, საშუალო დონის მკითხველისათვისაც აუცილებელ საჭიროებას არ წარმოადგენენ, მით უმეტეს, რომ ზოგიერთი ამ უკანასკნელთაგან აბსოლუტურად მიუღებელი და შეუწყნარებელია. ასეთებია, მაგალითად:

I. ექვთიმე ათონელის ცხოვრებაში: 1) ბერძენთა მეფედ, რომელმაც „ზემონი ქუეყანანი დაეით კუროპალატსა მისცნა“ (გვ. 6), ავტორს მიაჩნია იოანე ციმისხი (969—976, VII, 1), ნამდვილად კი, როგორც ვხვდებით, გარკვეულია, ეს იყო რომანოზ მეორე (კ. კეკელიძე, ორი ექვთიმე ძველს ქართულს მწერლობაში, „ჩვენი მეცნიერება“, 1923 წ. № 2—3 გვ. 104—106). 2) ეკლესია იოანე მახარებელისა (გვ. 9) და იოანე ნათლისმცემელისა (გვ. 13), რომელნიც ქართველებმა მთაწმიდას ააშენეს, ავტორის აზრით ერთიდაიგივე ეკლესიაა (p. 19, not. 4), რომელიც ცნობილი იყო „ლავრასა შინა დიდსა უშქს, საყოფელსა წმიდისა ნათლისმცემელისასა“. მაგრამ ეს ასე არაა: იოანე მახარებლის ეკლესია ააშენეს ქართველებმა თორნიკის მოსლვის შემდეგ ნიკიფორეს თუ ციმისხის მეფობაში, ხოლო იოანე ნათლისმცემლის—ბარდა სკლიაროსის დამარცხების, ესე იგი 979 წლის, შემდეგ; თან ოშქის ლავრა იოანე ნათლისმცემლისა ათონზე არას დროს არ ყოფილა (კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერ. ისტორია I, 99). 3) ქართველებმა შესწირეს ბერძნებს, სხვათა შორის, „ორნი წიგნნი ოქროპირისანი—მარგარიტნი“ (გვ. 17), Peeters-ის თარგმანით—„*duos Chrysostomi libros gemmis distinctos*“ (p. 25); ეს სწორი არაა, ვინაიდან აქ იგულისხმება ორი ცალი ოქროპირის თხზულებისა, რომელსაც „მარგარიტი“ ეწოდება (ქართულად ის ექვთიმეს მიერაა თარგმნილი). 4) შეუძლებელია ეთნიური წარმოშობის ტერმინი „სამცხე“ ითარგმნოს *trium Arcium, tres Arces* (p. 17, VII, 2, p. 80, IV, 1)

II. გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაში, რომლის შესავლის (p. 69—74) ქრონოლოგია დღეს უკვე მოძველებულია (კ. კე-

კელიძე, ქართული ლიტერ. ისტორია I, 212—221), სწავლულმა გეგმულმა ეპისტოლეს ზედწარწერა: „გიორგის მიმართ“ და არა „გიორგის მიერ“, მაგრამ ამისდა მიხედვით „რომლისადა“-ს მაგიერ უნდა წავეკითხოთ „რომელსა“. ზოგი განმარტება და კორექტურა ავტორისა აქაც არ უნდა შეესაბამებოდეს სიმართლეს, მაგალითად: 1) ტაძრისი, როგორც ბიოგრაფიაშია აღნიშნული, იყო „მონასტერი სადღო სამცხეს“ (გვ. 286); Peeters's ეს სახელი გამოჰყავს სომხური *masar*—templum-იდან და ამიტომ ათავსებს მას იქ, სადაც დღეს moscovito sermone dicitur xram—templum, ესე იგი მდინარე ხრამზე (p. 81, V, 2), თითქოს მდინარე ხრამი რუსული xram-იდან იყოს წარმომდგარი. 2) თუალელი's (ილარიონ, გვ. 289) შესახებ ავტორი ამბობს: ductum nomen a sede episcopali vel monasterio, cuius memoria evanuit (p. 85, XI, 2); ნამდვილად ეს იყო მონასტერი თუალისა, resp. თუალთა ანტიოქიის მახლობლად (კ. კეკელიძე, I, 102, 213). 3) „პავლე შემეკობილი საწელიწდო“ (გვ. 298) გადათარგმნილია ერთი სიტყვით „Paulum“ (p. 95), ალბათ იმიტომ, რომ „შემეკობილი საწელიწდო“ გაგებული ვერაა; აქ კი ჩვენ გვაქვს დამახინჯებული „შემოკლებული საწელიწდო“ პავლე, ესე იგი გამოკრებული (excerptus) სამოციქულო (seriem annuam). 4) წინადადება „ესრეთ იქმნების ქვაჲ“ (გვ. 351) შესწორებულია ასე: „ძელი იქმს ეშმის ქვაჲ“ (p. 158, CII, 9); ჯერ ერთი, ასეთი კორექტურა არაფრით არაა გამოწვეული, მეორე ასეთი კორექტურისას უნდა გვქონდეს ან „ძელი იქმს ეშმისა ქვასა“ ან „ძელი იქმნების ეშმისა ქვაჲ“ და არა „ძელი იქმს ეშმის ქვაჲ“.

III. სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების გადათარგმნისას Peeters's ის უცილობელ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს, რომ მან პირველმა შეამჩნია მ. ჯანაშვილის ხელნაწერის არქეტიპში ქვატერნიონის აღრევის გამო მოთხრობის თანმიმდევრობის დარღვევა, რის გამოც ა) გაგრძელება სიტყვებისა „ნაკლულევანებისა სრულ ყოფად“ (გვ. 32, 17) ჩვენ გვაქვს გვერდებზე 38,22—41,27 (განგებულებით რამეთუ აჰა ესერა მოეგებნეს... პირველ დაწყებულთა სიტყუათა შემდგომითი შემდგომად); ბ) 41,27—ის გაგრძელება იკითხება გვერდებზე 32,18—38,22 (და ვითარცა იქმნა დაწყნარება... განებუნეს კარნი და შევიდეს წმიდად); გ) გაგრძელება 38,22-ისა გვაქვს 41,27 გვერდზე (ეკლესიად და აღვიდეს საკურთხეველად); დ) აკლია რაღაც 30 გვერდზე სიტყუებს შუა: „დღენი რავდენიმე... ხოლო ვითარცა იყო წმიდაჲ ღი“. ამ ცხოვრების თარგმანშიაც გვაქვს ზოგი რამ მსაეჭვო და საცილობელი: 1) მიქელ პარხელი Peeters's მართლაც

შიო მღვიმელის მოწათედ მიაჩნია (p. 165), მაგრამ, ჯერ ერთი, *სიტიყვა* ბიოგრაფიაში ეს ცნობა გადმოცემულია არა როგორც *სიტიყვა* (სიტიყვა) ლი თაქტი, არამედ როგორც „სიტყვაა მამათა მიერ მომავალი“, ესე იგი—როგორც გარდამოცემა; თან ეს ადგილი ბიოგრაფიისა (გვ. 5), ეტყობა, დამახინჯებულია. მართლაც, აქ ვკითხულობთ: „რამეთუ აღეშენა რაჲ წმიდაჲ და დიდი უდაბნოჲ ოპიზაჲ მონაზონთა მიერ, რომელთა ეწოდებოდა ამონა, ანდრია, პეტრე და მაკარი, ხოლო ამისა შემდგომად მოვიდა მუნით და აღაშენა უწყებითა საღმრთოთათა მცირე ეგუტერი და შესაკრებელი ძმათა ადგილსა კლდოანსა და უვალსა კაცთაგან, რომელსა პარეხ უწოდიან“. ვინ მოვიდა „ამისა შემდგომად მუნით“, ესე იგი ოპიზით, და ვინ აღაშენა პარეხი? ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი, ჩანს—აქ ბიოგრაფიას რალაც უნდა აკლდეს. 2) არ შეიძლება სიტყვა „უტყვსა“ (გვ. 8) შესწორებულ იქმნეს როგორც „უტყეოასა“ (*silvis carens*, p. 174 not. 5), ვინაიდან ბიოგრაფიაში პირდაპირაა იქვე ნათქვამი, რომ ადგილი „უტყვსა“ არა თუ „უტყეოა“, პირიქით „შეცუულ იყო ტყეთა“ მიერო. 3) „და კურთხევითა საღმრთოთათა აკურთხნა სამნივე იგი ყრმანი მსგავსად სამთა ყრმათა აბრამიანთა“ (გვ. 40) გადათარგმნილია: *tribus eius pueris divinam benedictionem præcatus est, quali (benedicti fuerant) tres pueri Abraham* (p. 196—7) შემდეგი შენიშვნის თანდართვით: *verbum e verbo: „instar trium puerorum Abrahamitarum“, quod ineptum est. Hagiographus, ut videtur, scribere voluit aut debuit: „benedictione, quam tres illi viri Abrahamo precati sunt.“* არც თარგმანია სწორი და არც, მით უმეტეს, შენიშვნა. აზრი ამ სიტყვებისა ასეთია: სერაპიონმა აკურთხა სამი შვილი ლატავრასი, ისე, როგორც იკურთხენ ოდესლაც სამნი ყრმანი აბრამიანნი; „აბრამიანნი“ ტექნიკური თქმაა ძველს ქართულს ლიტერატურაში, ის გვგვდება, მაგალითად, გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფიაშიც: „კურთხევითა მით აბრაჰამიანთა“ (ათონ. კრებ. გვ. 289). უფრო ხშირია „ყრმანი აბრამიანნი“ (ეგრეთწოდებულს ოქტოიხოსის თარგმანში), ესე იგი—სამნი ყრმანი, —ანანია, აზარია და მისაელი, —რომელნიც კეცხლის ღუმელში იქმნენ ჩაყრილნი ნაბუქოდონოსორის მიერ. 4) „ხუფათის“ შესახებ (გვ. 42), რომლის მნიშვნელობა ვაგებულები არაა (p. 203, XXXV, 2), იხ. დანიელ მესუეტის ცხოვრებაში (К. Кекелидзе, Историко-агиографические отрывки, Христ. Вост. II, 188, 190).

რაც შეეხება თვით თარგმანს, შეიძლება ითქვას, რომ Peeters's მოუცია ყველაფერი, რაც საჭიროა ამ ტექსტების აზრის სისწორით შეგნებისათვის და რის მოცემაც შესაძლებელია ამ არაკრი-

ტიკულად გამოცემული ტექსტების უცხო, ისიც ლათინურ, ენაზე გამოცემისას. რასაკვირველია, ვიწრო, ფილოლოგიური თვალსაზრისით შეიძლება ბევრი desiderata იქმნეს გამოთქმული, მაგრამ ისტორიულ-ჰაგიოგრაფიული მიზნისათვის თარგმანი ზოგადად დამაკმაყოფილებლად შეიძლება ჩაითვალოს. ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ თარგმანში შეცთომები არაა, აი ზოგიერთი, სანიმუშოდ, lapsus'ები: „თვისი“ (ათონ. კრ. გვ. 8) არ არის magnus (p. 18), არამედ მახლობელი, ნათესავი (proximus); „თქმულნი“ (გვ. 28) არ ნიშნავს მარტო orationem (p. 34), არამედ ყოველგვარ თხზულებას (opera); „ყოვლითურთ სრულ ყო წმიდაჲ ეკლესიაჲ (გვ. 302)—omnibus partibus absoluta fuit sancta ecclesia (p. 100),—„ყოვლითურთ“ არ არის omnibus partibus (უფრო სწორი იქნება omnino.) „პინა ზღვსაჲ“ (გვ. 350) არ არის spuma (p. 158); „საბექური“ (გვ. 313) სხვაა და cuculus (p. 114) სხვა: „საბექური“, რომელიც ბერძნულ ἑπίμαζον უდრის (К. Кекелидзе, Иерусалим. Канонарь, стр. 336), იგივეა, რაც „სამკარი“ სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებისა, სადაც ვკითხულობთ: „მაშინ უბრძანა მამასახლისმან, რათა მოიღონ სამკარი და კუნკული და აღკუეცონ კაცი იგი“ (გვ. 37); აქ „სამკარი“ Peeters's გაუგია როგორც „სამკარი“ და გადაუთარგმნია „rebus necessariis (p. 202). „მოკლა ლაკლაკმან ღისი ძე თვისი“ (სერაპ. ცხრ. გვ. 40—41), გადმოთარგმნილია როგორც sororis suae filium (p. 197), მაგრამ ქართულში იგულისხმება არა „ღისი ძე“, ესე იგი-ღის შვილი, არამედ „ღის ქმარი“, საერთოდ ძველს ძველებში „ღისიძე“ იხმარება ღის ქმრის მნიშვნელობით.

საზოგადოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ შრომით ქართული მასალების ერთი კატეგორია ხელმისაწვდომი ხდება დასავლეთ-ევროპის მეცნიერებისათვისაც, რასაც უნდა ვუმაღლოდეთ პატივცემულს P. Peeters's; ვუსურვოთ, რომ მას ეს საქმე განეგრძოს შემდგომაც, დარწმუნებულნი ვართ, რომ ქართული ძველი ლიტერატურა მეცნიერებს მისცემს არანაკლებ მასალას, ვიდრე რომელიმე სხვა აღმოსავლური მწერლობა.

P. Peeters, La passion géorgienne des SS. Théodore, Julien, Fabianus, Malcamon, Mocimus et Salamanes (Analecta Bollandiana, t. XLIV, fasc. 1 et 2, Bruxelles 1926).

ორიენტალისტმა P. Peeters-მა ჰაგიოლოგიას შესძინა ერთი ახალი ქართული ძეგლი, რომელსაც ეწოდება: „წამებაჲ წმიდათა მოწამეთაჲ თევდოროსი და ივლიანოსი და ევბულოსი და მალკამოსი¹ და მოკიმოსი და სალამონესი“. ტექსტი, სამწუხაროდ დეფექტიანი (ბოლოში აკლია), ამოღებულია საქართ. საისტ.-საეთნოგრ. მუზეუმის ხელნაწერიდან № 341 ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორის R. P. Blake's მიერ (1919 წელს), რომელსაც ის დაუთმია გამოსაცემად, თავისი საკუთარი შენიშვნებით, P. Peeters-ისათვის. უკანასკნელს გამოუცია ტექსტი და დაურთავს მისთვის ლათინური თარგმანი, ვრცელი შესავალი (p. 70—87) და კრიტიკული აპარატი, რომელიც მაჩვენებელია, სხვათა შორის, იმისაც, რომ Peeters-ის ქართველოლოგიურ შტუდიებს ყოველწლივ წარმატება ეტყობა.

ხელნაწერი, რომელსაც P. და B. მეცამეტე საუკუნეს აკუთვნებენ (p. 71), ნამდვილად მეათე საუკუნის გასულს უნდა ეკუთვნოდეს. მართლაც, ტექსტში შიგადაშიგ, სათაურებისა და რუბრიკების გარდა, ნუსხახუცურთან ერთად ასომთავრულიც გვხვდება, ასეთი აღრევა ამ ორი დამწერლობისა დამახასიათებელია უფრო X—XI საუკუნე ხელნაწერებისა. ნუსხახუცური ძლიერ წააგავს მეათე საუკუნის ძეგლების ხელს (მაგალ. № 95 სიძველ. მუზ.), მაგრამ უფრო მნიშვნელოვანია ამ შემთხვევაში ხელნაწერის ანდერძი: „წმიდაო გიორგი მთავარმოწამეო, მეოხ ექმენ მამათმთავარსა სტეფანეს“ (გვ. 1); „ქრისტე ღმერთო, აღიდე მამათმთავარი სტეფანე სულიერად და კორცტელად;“ „ქრისტე ღმერთო, აღიდე მამათმთავარი სტეფანე... ყოველი საშქსოჲ და კრებულნი მათნი;“ „ქრისტე ღმერთო, აღიდე მამათმთავარი სტეფანე... ორთავე სუფევათა შინა და წმიდათა მღდელმობღუართა თანა დაუსაყდრე“ (იხ. ბოლო 5, 7, 9 სტატიებისა). ეს სტეფანე უნდა იყოს მეათე საუკუნის უკანასკნელი მეხუთედის მოღვაწე, ეპისკოპოსი ჭყონდიდისა სტეფანე სანანოხსძე, რომელიც ცნობილია ჰაგიოგრაფიული შრომებითაც (კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია I, 176—180) და რომელიც ხან-

¹ მალკამონ თითქმის ქალი უნდა იყოს, ვინაიდან ერთს ადგილას ნათქვამია: „ხოლო ქრისტეს სძალმან მან მალკამონ თქუა“ (97, ვ-4).

დახან „მამათმთავრის“ ტიტულითაც იხსენიება ხოლმე. ამ ხელნაწერში ჩვენ გვაქვს უძველესი ნიმუში საქართველოში რებული ქალაქისა. გადაწერილია ხელნაწერი, როგორც ერთერთი ანდერძიდანა ჩანს, ვინმე იოანეს მიერ („ლოცვა ყავთ იოანესოვს უცბადმჩხრეკელისა და დაკლებული ყოველივე შემინდვეთ“) სხვა, უფრო ძველი, ძეგლიდან, რაც, სხვათა შორის, იმითაც მტკიცდება, რომ ხელნაწერში აქაიქ საგანგებოდ დატოვებულია თავისუფალი ადგილები, ალბათ დედნის ლაკუნების შესავსებად სხვა ხელნაწერიდან.

ტექსტი, ტიპიური წარმომადგენელი ეგრეთწოდებულის კიმენისა, შეიცავს ერთერთს საინტერესო ძეგლს ჩვენი უძველესი მწერლობისას, რომელიც *via armeniaca* დაკავშირებული იყო აღმოსავლურს, კერძოდ სირიულ, მწერლობასთან. როგორც ასეთი, ის ვერ იქნება წარმოშობილი ვერც პალესტინაში, ვერც, მით უმეტეს, ტაოკლარჯეთში (p. 77), არამედ თვით ქართლში (შეად. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატ. ისტორია I, 92), სადაც მეხუთე-მეექვსე საუკუნეში ბიბლიურ ტექსტთან ერთად ითარგმნებოდა, უფრო ხშირად სომხურიდან, ჰაგიოგრაფიული ტექსტებიც. მართლაც, ძეგლი უშუალოდ სომხურიდანაა ნათარგმნი, ხოლო სომხური მისი დედანი გადმოთარგმნილი ყოფილა სირიულიდან. ამით აიხსნება, რომ მას შემოუნახავს 1) მრავალი სომხური სიტყვა, რომელთაგან უფრო საყურადღებოა კარანი, სპასიაკი, ურაკპარაკი, მარიალი და სხვ., 2) სპარსულ-სომხური გზით შემოსული ფალაური სიტყვა (p. 76—78) შაპრმაბირ (91, 4) resp. შაპრდაბირ (*scriba regionis*, p. 91), 3) ფალაურ-ასურული ფრომინი (96, 5), რაც „რომაულს“ ნიშნავს¹ (p. 96, 78—79); 4) ირანულ-სომხური კარნაპაში (91, 2) > კარნაშაპრი (B.) > კორნაკლარი (P), რაც უდრის სომხ. **კორნაკლარი** | **კორნაკლარი** = *cornicularius* (p. 79—80, 91).

მნიშვნელობა ძეგლისა ჰაგიოგრაფიისა (სხვა ენაზე ის დღესდღეობით არა ჩანს) და ქართული ფილოლოგიისათვის გვაეალებს ჩვენ აღვნიშნოთ გამოცემის დეფექტებიც.

ამ მხრივ პირველყოვლისა უნდა დავასახელოთ, საფიქრებელია, კორექტურული, სტამბის, შეცთომანი.

¹ „ფრომინს“ ხომ არ აქვს რაიმე, თუგინდ შორეული, კავშირი იმ ტომთან, „რომელსაც ჰრქვან ფროტათოს“ და რომელიც ალექსანდრე მაკედონელმა მოიყვანა ჩვენში „ქუეყანით ჰრომიით“ და „მისცა აზონს“? (ქართ. ცხოვრ. მარიამ დედოფლისა, გვ. 15).

დაბეჭდილია:

ხელნაწერში

განძლიერებოდა (88, 11)	განძლიერდებოდა.
და გადგინეთ (89, 15)	დაგადგინეთ.
აცილოდეს (90, 1)	აცილობდეს.
მუნთქუევე (90, 4)	მუნთქუესვე.
მოწყუედელი (91, 1)	მომწყუედელი.
მენტა (94, 13)	შენტა.
ნეფით (96, 17)	ნეფსით.
წარსაწყმედელისაჲ (98, 15)	წარსაწყმედელისაო.
საბორგილითა (98, 15)	სიბორგილითა.
იბრდლუნდა (99, 3)	იბრდლუნდა.
მიწევნულ (99, 15-100, 1)	მოწევნულ.
მაჲა (101, 8)	მაჲაო.

კრიტიკულ აპარატში აღნიშნულია, თითქოს

ხელნაწერში იყოს:

ნამდვილად კი არის:

ეგი (98, 1)	ეგე.
გამოუთქუმელი (98, 17)	გამოუთქუმელი.
მან (95, 5)	მათ.
ასწორე (98, 18)	ასწორე.
მიიგვყვანნეს (100, 1)	მიგვყვანნეს.

გამოცემაში გვაქვს შემთხვევები შემცთარი წაკითხვისა:

დაბეჭდილია:

ხელნაწერშია:

დაურვასა (90, 3)	და ურვასა.
ბაკალანდ (90, 5)	ბაკათანდ ¹ .
ვითარცა (90, 13, 91, 6, 93, 2, 12, 96, 3, 101, 3)	ვითარ.
ევბულოს (88, 2, 96, 8, 12)	ევბოლოს.
დაადგეს (91, 9)	დააგეს.
თქუა (92, 6)	ჰრქუა.
მისლვად (92, 12)	მსთუად.
თაყუანის-სცემად (93, 13)	თაყუანისცემად.

¹ ამისდა მიხედვით უნდა გადაისინჯოს Peeter-ის გეოგრაფიული ინტერპრეტაცია (p. 85).

გამოუკიდებელითა (94, 6)	გამოუკიდებელითა
ურჩულობედენ (94, 12)	ურჩულობედენ.
მწემან (94, 16)	მწემან.
მტარვალმან (95, 2)	მტარვალთა მით ¹ .
ბჰემან (95, 8)	ბჰიანმან.
ამას (96, 8)	იმას.
სიკვდილისა (96, 17)	სიკუდილისა.
ეგრესა (97, 2)	ეგრა.
გარეწარკედენ (97, 6)	გარეწარჰკედენ.
ეგრეთვე (97, 7)	ეგრევე.
მას (97, 6)	მის.
რამათა (97, 8)	რამეთუ.
ცხონდებოდით (97, 12)	სცხონდებოდით.
შეძლებულ (98, 2)	შემძლებულ ² .
დაგვდგამს (98, 3)	დაგვდგამს ² .
დიდ თქუამ იყო (99, 1)	დიდ თქუმა იყო.
მუკლსა თავსა (99, 5) ³	მუკლისა თავსა.
დაივიწყობდეს (101, 2)	დაივიწყებდეს.

ამას გარდა გამოცემაში გამოტოვებულია ზოგიერთი სიტყვები და წინადადებანი, რომელნიც ქვემოთ აღნიშნულია ჯვარის შემდეგ: მოვლინებულთა + იგი (90, 10); შემთუალეს + მაშინ ბჰე იგი აღივსო გულის (92, 8); სადა + იგი (93, 2); მრავალფერისა + მის (94, 10); ივინი + ივლიანოს და ევბოლოს (95, 5)⁴; კორცთა + თქუენტა (97, 2); მას + შინა (97, 4); ბრძოლად + უშიშად ლუაწლისა მის (97, 6); შეიყვანეს + ივინი (101, 6); ღრიანკალთა და + ყოვლისა (101, 13).

ამასთანავე უნდა შევნიშნოთ, რომ ზოგირამ ხელნაწერისა, რაც გამოცემაში უცვლელად შესულა, კორექტურას უნდა თხოვლობდეს, მაგალითად: მიყუარსა (89, 11)—მოყუარესა, თხოვნი (100, 7)—თეხოვნი⁵, წერდა (95, 1)—სწერდა. საერთოდ აღსანიშნავია ისიც, რომ ძეგლი, რომელმაც არ იცის კლასიკური ნორმები ც-ს ხმარები-

¹ ასეთი წაკითხვით ისობა Peeters's-ის მიერ აღნიშნული გაუგებრობა (p. 95, შენ. 1).

² მ და = ხელთნაწერში ძალიან ჰგვანან ერთმანეთს, ამ კორექტურის შემდეგ თავისთავად მოხსნილ უნდა იქნეს Peeters's-ის შენიშვნა მ-ს შესახებ, p. 75.

³ მით უფრო მიუღებელია Peeters's-ის კორექტურა: მუკლის რთვისა.

⁴ ამით მართლდება Peeters's-ის კონექტურა p. 95.

⁵ შეად. Peeters's-ის მოსაზრება p. 75.

სა, არ მოითხოვდა გამომცემლისაგან ისეთ არქაულ ფურცელს, რომელიც გორიცაა „რათა“, „რათამცა“ (88, 8, 89, 4, 91, 8, 9, 100, 7, 11, 12, 13, 14).

არქაეზაციის თვალსაზრისით უფრო კანონიერი იქნებოდა ხელნაწერის „წინა წარმეტყუელთა“ აღდგენილიყო როგორც „წინააღმწარმეტყუელთა“ და არა „წინასწარმეტყუელთა“ (98, 7).

დასასრულ, ორიოდ სიტყვა ლათინური თარგმანის შესახებ; თარგმანი საერთოდ სწორი და დედნის აზრის გადმომცემია, თუმცა ზოგიერთ შემთხვევაში ის პერიფრაზის ხასიათს ატარებს და ზედმიწევნილობას მოკლებულია; მაგალითისათვის მოვიყვანთ რამოდენიმე ადგილს:

1) ქრისტიანებმა „არამცირედი ვინებაა შეამთხვნეს მის ადგილისა მთავართა მათ“ (88-89)

2) „ხოლო მან დიდითა კრძალულებითა შეიწყნარა არაწმიდაა იგი უწესობაა, რომელი იგი მტერმან მან ქეშმარიტებისამან თვსთა უსახურთაგან ღმრთისა მოსაეთათვს მოიძმაცა“ (90, 7-10).

3) „რამეთუ არლა ვინ შჯულიყო მათგანი გარნა მოსე და სილოვანე, რომელ იგი საპყრობილედ მიეცნეს ვიდრე დალიქად მიყვანებამდე მათდა“ (91, 13-15)

4) „და უნდა მას რათამცა თავი თვსი შეასწავა ბჭესა მას“ (92, 2-3).

5) „ხოლო ბჭესა მას უნდა სარწმუნოდ კითხვაა მისი თუ ყოველთა უგეს“ (92, 4-5)

6) „ხოლო ქურუმნი იგი კერპთანი იშუებდეს და იხარებდეს დროსა მას ზედა და არაწმიდასა ბრძანებასა მეფისასა, უგებდეს და უზორვიდეს ბაგინთა მათ შინა“ (93, 4-11).

„Quos (christianos) non mediocri contumelia affecerunt principes huius loci“.

Itaque multa cum observantia suscepit impuram illam foeditatem, quam veritatis inimicus ministrorum suorum opera in eos qui Deo confidunt machinatus erat.

Adeo ut ex eo numero nemo in iudicium vocatus fuerit praeter Moysen et Silvanum, qui in custodiam traditi fuerunt, donec coram tribunali sisterentur.

Qui ipse iudicem (aliquid) docere volebat.

Iudex autem ut fidem sibi faceret, eum interrogare voluit utrum omnes (sacris) operati essent.

Idolorum autem sacrificuli ad tempus gaudebant et laetabantur, atque impurum regis mandatum exsequentes, in fanis suis sacrificabant.

Н. Марр. Грамматика древнелитературного грузинского языка. Материалы по яфетическому языкознанию XII. Ленинград 1925. 8° XXIV+30+216.

ეს პირველი მეცნიერული გრამატიკაა ქართული ენის, არა მხოლოდ ძველი-სამწერლობისი, არამედ საერთოდ ქართულისაც.

ქართული ენა ტიპოლოგიურად ძირითადად განსხვავდება ინდო-ევროპულ ენათაგან, არსებითად—სემიტურთაგან. არა ერთი სხვა ენა ემსგავსება ამ შემთხვევაში ქართულს; მრავალი ენა თავისი აგებულებით კიდევ უფრო შორდება ინდო-ევროპულს; ასეთი ენები ბლომად მოიპოვება არა მარტო აზიის სხვადასხვა კუთხესა და ავსტრალია-აფრიკა-ამერიკაში, არამედ ჩვენს მეზობლადაც,—კავკასიაში. მაგრამ მათ შორის ქართული (თითქმის) უნიკუმია: ის არის ტიპოლოგიურად თავისებური და იმავე დროს ისტორიის მქონე ენა; წერილობით ძეგლებშია წარმოდგენილი ეს ისტორია; აკად. ნ. მარის სიტყვებით რომ ვთქვათ ქართული სამწერლობო ენის ისტორია „გადაშლილია სივრცეზე არა ნაკლებ თოთხმეტი საუკუნისა“¹.

ძველი-ქართული ანუ კლასიკური სამწერლობო ქართული მეტორმეტე საუკუნის წინადროინდელი ძეგლების ენაა. უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ამ ენას ქართველური (და არა მხოლოდ ქართველური) ენათმეცნიერებისათვის: შედარებით-ისტორიული ძიებისას ქართველურ ენათა წიაღში მის მაგივრობის გაწევა არაფერს შეუძლია.

ამით უკვე განსაზღვრულია ის პრინციპული მნიშვნელობა, რომელიც ძველი სამწერლობო ქართულის გრამატიკის გამოსვლას აქვს.

სამი მთავარი ამოცანა აღიმართება ქართული ენის გრამატიკის ავტორის წინაშე: ერთი—ტექნიკური; ორი—პრინციპული; პირველი—როდია სპეციფიკურ-ქართული, მეორე ნაწილობრივ მაინც ქართულით არის გამოწვეული, მესამე—მთლიანად ქართულის კუთვნილებაა; იგულისხმება: 1. მასალათა სიმრავლის მოვლა; ძველი-ქართული მდიდარია წერილობითი ძეგლებით; მათი უმრავლესობა შესწავლილი არ არის; მეცნიერულად გამოცემული ძეგლების რიცხვი კითხვით ჩამოითვლება; ამიტომ ეს ტექნიკური ამოცანა მძიმეა და არც თუ ადვილად მოსაძებელი. 2. ზოგად მეთოდოლოგიურ მათ-

¹ „Грузинский представлен не только диалектически в живых говорах, ...но и исторически, на протяжении по крайней мере четырнадцати веков в многочисленных письменных памятниках...“ об. Основные таблицы к грамматике древне-грузинского языка... СПб. 1908, გვ. 10.

ზოგნილებათა დაცვა და გატარება; გრამატიკის მეცნიერებას სიპაციისთან დაკავშირებით ეს საკითხი მწვავედ დგას ინტელექტუალურ ენათმეცნიერებაში; ქართულში მისი სირთულე და სიმწვავე საკმაოდ ნათელი იქნება თუ მოვიგონებთ, რომ ქართულის მეცნიერული გრამატიკა დღემდე არც დაწერილა, ხოლო ის, რაც დაწერილია ჰერმანისა და ვოლფიუსის ხანის მეთოდოლოგიურ წინამძღვრებს ემყარებოდა და ხსენებული საკითხის სიმწვავეს არც კი გრძნობდა. სანიმუშოდ ვასახელებთ: მეტყველების ნაწილების კლასიფიკაციას, ქვემდებარე-დამატების კვალიფიკაციას... **3. ქართულის აგებულების სპეციფიკურ სიძნელეთა დაძლევა:** ეს ნიშნავს: უნდა შეუქი მოეფინოს იმ ძირითად თავისებურებათ, რომელნიც ქართულს ახასიათებენ და სხვა ენათაგან განასხვავებენ, ასე მაგალითად: ზმნათა უღვლილების ზოგადი პრინციპები... მოქმედებითი, საშვალო და ვნებითი გვარის ზმნათა ურთიერთობა... გარდამავალ ზმნებთან ქვემდებარისა და დამატების ბრუნვათა საკითხი: რატომ არის: კალატოზი (სახელობ.) აშენებს სახლს (მიცემ.), მაგრამ: კალატოზმა (მოთხრ.) ააშენა სახლი (სახელობ.)... რას წარმოადგენს თვით ეს მოთხრობითი ბრუნვა... და სხვა.

უკანასკნელი ორი ამოცანა, როგორც ითქვა, პრინციპული ხასიათისა: ერთი მათგანი: ზოგად მეთოდოლოგიურ-პრინციპული, მეორე, თუ შეიძლება ითქვას: სპეციფიკურ-პრინციპული, რამდენადაც სათანადო პრინციპები განსაკუთრებული ქართული ენობრივი სინამდვილის გასაგებად მოიხმარებიან. ერთიცა და მეორეც გულისხმობს საენათმეცნიერო მსოფლმხედველობას, ამ პრინციპების ჩამოყალიბებულობაზე დამკვიდრებულს.

აკად. ნ. მარის ხსენებული გრამატიკის განხილვისას ჩვენი ყურადღება ამ მომენტებს ექნება მიპყრობილი...

„ძველი სამწერლობო ქართულის გრამატიკა“ აკად. ნ. მარისა გარკვეული თვალსაზრისით არის დამუშავებული, სახელდობრ, იაფეტიდოლოგიურის, ვიტყოდით ჩვენ, რომ იაფეტიდოლოგია მეტად ფართო ცნება არ იყოს. ამ თვალსაზრისის გამომუშავებისას გადამწყვეტი მნიშვნელობის იყო აკად. ნ. მარის ერთი ზოგადი თეორიული წინამძღვარი: ქართველური ენები ენათესავებიან სემიტურ ენებს; ქართველური პლუს ზოგიერთი სხვა ენები წარმოადგენს ერთ შტოს: იაფეტურს; იაფეტური კორელატია სემიტურის: ისინი შეად-

გენენ ერთი ენობრივი ოჯახის ორ შტოს¹. ნათესაობის ეს ჰიპოთეზი იყო ის თეორიული მალლობი, რომლიდანაც დასკვნებრივად დასკვნა მარი ქართულური ენების სინამდვილეს და სათანადოდ დასკვნა და მას. უშუალოდ ჩანს ეს ისეთ დებულებებში, როგორცაა 1. რომ ქართულში ძირები სამთანხმონიანია... 2. ძირითადია სამი ბრუნვა; ორივე ეს დებულება სემიტური ენებისაა... მაგრამ ამით როდი თავდება ჰიპოთეზის მნიშვნელობა; როგორც აკად. ნ. მარი ამბობს, მხოლოდ ამ ნათესაობის ჰიპოთეზზე „დაყრდნობით შესაძლებელი გახდა ვსწვდომოდით, ბოლოსდაბოლოს ქართული ენის აგებულებას და გავვეხსნა რთული, თითქოს, გადაუწყვეტარი (неразрешимый) საკითხები ქართული გრამატიკისა, ასე მაგ. ქართული ზმნების უღვლილება.“ (იხ. Основные табл. გვ. 7).

არის ერთი დიდმნიშვნელოვანი დებულებაც აკად. ნ. მარის პრინციპულ მოსაზრებათა შორის: ის ზმნების ფუძეთა ბუნებას ეხება და ამბობს: ზმნათა უღვლილებისას ფუძე არ არის ერთნაირი: აწმყოსა და მის ჯგუფში, ე. წ. პირველ ჯგუფში, იგი აქტიურია, აორისტსა და მის ჯგუფში, ფუძე პასიურია. რა იწვევს ერთს შემთხვევაში აქტიურობას, მეორე შემთხვევაში — პასიურობას, — იქნება მოხსენებული ქვემოთ. აქ კი აღვნიშნავთ, რომ ამასთან შეთანხმებულია მეორე დებულება: რომ მოთხრობითი ბრუნვა თვისი ბუნებითა და აგებულებით არის მიცემითი...
 აორისტის ფუძის პასიურობა და მოთხრობითის მიცემითობა,

ორივე ერთად მოწოდებულია გადასწყვიტოს ქვემდებარის პრობლემის ურთულესი ამოცანა: რატომ არის გარდამავალ ზმნებთან ქვემდებარე მოთხრობითში: რატომ ვამბობთ: **მან** ააშენა **იგი**? — „ააშენა“ — თვისი ფუძით პასიურია და ამიტომ ბუნებრივია თუ მასთან ქვემდებარედ **მან** გვევლინება, მიცემითი ბრუნვა, ბრუნვა „ენებითობის“ როგორც მას აკად. ნ. მარი უწოდებს.

ეს შეხედულება ყველაზე მნიშვნელოვნად შეიძლება მივიმჩნიოთ: იგი ზმნის ისეთ თვისებას ააშკარავებს, რომელიც შესიტყვებათა (Wortzusammensetzung, — ძირითადი სინტაქსური ერთეული) მექანიკას განსაზღვრავს. ეს შეხედულება გატარებულია „ქართული ენის გრამატიკაში“ (1910 წ.), რომელშიც აკად. ნ. მარს ეკუთვნის და „მეგრული ენის გრამატიკაში“ (1914 წ.) რომელიც განსე. პროფ. ი. ყიფში-

¹ შემდეგში იაფეტური მიჩნეულ იქნა თავისთავად ოჯახად, რომელიც სემიტურ ოჯახს ენათესავება. „შემდეგში“ ეს იაფეტური სხვა ოდენობად იქცა, მაგრამ ეს ამჟამად საინტერესო არ არის.

ძის მიერ არის დაწერილი და მთლიანად იმეორებს აკად. მ. მარი წყველა პრინციპულ დებულებებს.

ჰოსტულატი ძირთა სამთანხმოენიანობის შესახებ აგრეთვე დიდად საყურადღებოა: მის გამოყენებას ჩვენ წავაწყდებით როგორც ფონეტიკის, ისე მორფოლოგიის ყოველ კუნჭულში.

ფუძეთა პასიურობა თუ აქტიურობა და ძირთა სამთანხმოენიანობა პირველ რიგში უნდა იქნენ განხილული. დაეიწყოს უკანასკნელით.

1. ძირთა სამთანხმოენიანობა.

აკად. ნ. მარი წერს: „В корнеслове грузинский язык роднит с семитическими и то основное положение, что коренными служат лишь согласные, и то характерное явление, что грузинские корни трехбуквенны¹, или что бывает реже, двухбуквенны“ (იბ. Основ. таб. გვ. 2;—ხაზი ჩვ.—ა. ჩ.)².

რით აეხსნათ ის შემთხვევები, სადაც ძირში სამი თანხმოენი არა ჩანს; ეს მეორადი მოვლენაა, ამბობს აკად. ნ. მარი: „Отступления от этой нормы в сторону единства или множества объясняются позднейшею историею грузинских звуков: В одних случаях присутствие двух тождественных согласных, сливавшихся в один, сводило трехбуквенность на двухбуквенность (sic!) или при наличии в корне слабых согласных, постепенно исчезавших, число коренных уменьшалось также до двух, даже до одного согласного, а иногда устранялся и этот последний представитель корня, оставляя на лицо лишь один гласный элемент, в других случаях удвоение твердых согласных..., а также вовлечение согласных формативов в корень, вrostание их в коренные, уе-

¹ ასოა და ბგერის ურთიერთობის შესახებ აქ აკად. მ. მარი გავრცელებულ შეუსაბამობას იმეორებს; შემდეგ მან ეს გამოასწორა; ორი წლის შემდეგ „ჰუნური ენის გრამატიკაში“ ის წერს: „Приходится отказаться не только от термина „трехбуквенный“, совершенно устаревшего (ხაზი-ჩვენია ა. ჩ.), но и от более реально--„трехзвучный“, чтобы не вводить путаницы в совершенно ясное дело“ (Грамм. чан. яз. გვ. 7, შენიშვნა 1). ოლონდაც!

² საერთოდ, „ძირითად ტაბულებზე“ დაყრდნობა სავსებით შესაძლებელია, რამდენადაც „გრამატიკა“ ჰგულისხმობს მასში მოცემულ მასალას და თვით წარმოადგენს „ტაბულებში“ წარმოდგენილი პრინციპების ხორცშესხმას.

личивало число коренных до 4-х или даже более согласных (იქვე, გვ. 2, შენიშ. 1).

სამზე ნაკლები თანხმოვანი თუა ძირში, ეს იმიტომ, რომ დაიკარგა; სამზე მეტს თუ შეიცავს ძირი, ეს იმიტომ, რომ არადირეული ელემენტი ძირს შეერთო, შეექსოვა; უნდა იყოს ყველგან სამი თანხმოვანი; თუ არ არის, უნდა გავხადოთ... ითქვა, გაკეთდა. არაბულში სამთანხმოვნიანობის ნიმუშად მიჩნეულია კთლ (კათალაზნისაგან: „მოკლა“), აკად. ნ. მარმა მისი როლი დააკისრა ქართულში კმვ კომპლექსს (ქმნა-ზმნისაგან!).

აი სანიმუშო შემთხვევები სამთანხმოვნიან ძირთა:

კრბ (კრებ-ს—კრიბ-ა) იხ. Граммат. древнелитератур. груз. яз., § 178, გვ. 146;

ანდა: ტჷჷ (<წჷჷ) >წჷ (>ცხ) >ც ; „ეს ძირი სამი სახეობით არის წარმოდგენილი; აღნიშნავს—ცოდნას“ (იქვე, § 238, გვ. 202).

ანდა: კლვ (<კვლ)—აორ. : ვ-კალ

ხრვ (<ხვრ)— „ ვ-ხარ (იქვე, იხ. გვ. 158); მათ

ასეთი განმარტება უძღვის: Слабые пустые корни с перемещенным на 3-ье место в (sic!), в аористе бесследно исчезающим“. შდრ. § 188, В, а, გვ. 154, სადაც აგრეთვე ვს გადასმის შესახებაა ლაპარაკი.

ანდა: ხვმ (სუამ-ს), ცვმ (ი-ცუამ-ს), დგმ, (დგამ-ს)... ამათ კი შემდეგი განმარტება მოსდევთ:... первые (ე. ი. სვმ, ცვმ), сливая с в (ვ) характер а в о, скрывают коренной согласный в этом гласном, напр. სტვ —прясть—სტო (<სტვა) прял, вязал“ (იქვე, § 177, გვ. 145).

ანდა ძირები: ჯღმ || ჯღბ, კვლ+მ || კვლ+ბ, დგმ || დგბ; მიმატების ნიშნით შეერთებული მ ბ ფუნქციონალი ბგერაა, როგორც იქვეა განმარტებული (იქვე, გვ. 145).

ანდა: კხნ, ხრწ-ნ, ფრცქვ-ნ: ვ-კენ, ვ-ხრწენ, ვ-ფრცქუნ: ამ ძირების შესახებ ვკითხულობთ: сильные корни с последним коренным или функциональным н. (იქვე, § 189, а, 3, გვ. 156—157...)

§ 244, გვ. 208 ვკითხულობთ: „...ზ есть эквивалент народного ж, наличного напр. в гур. ჟი-ს сидит. Это ж в свою очередь остаток корня народного ჟღბ || ჟღნ (ჟღება, ჟღანა), эквивалента др.-лит. (ჯღბ || ჯღნ...)

აქ იმავე ზმნის ერთერთმა დერივატმა ფორმამ ავტორს საშვალედა მისცა ძირეული სამი თანხმოვანი გამოქცებნა. რა საშვალეებით, ეს სხვა საქმეა; ამის შესახებ ქვემოთ.

მაგრამ არის შემთხვევა, სადაც ზმნა ასეთ შესაძლებლობას არ იძლევა; იქ ავტორი ალაღვენს დაკარგულ ძირს; აი ამის ნიმუში: „Корень *აბლ... > ბლ может терять третий коренной л, как теряет его შბლ > შბ рождать, делать и тогда от спирантного вида корня „творить“, „делать“ остается лишь один губной согласный ბ“ (§ 161, გვ. 127). მაშასადამე ბ არის ნაშთი სამთანხმოვნიანი ძირის, რომელიც „ქმნა“ს აღნიშნავდა.

ძირის სამთანხმოვნიანობა რეგულატიური პრინციპია. რა ღირებულება აქვს მას? რად უნდა ყოფილიყო თავდაპირველად ძირი სამთანხმოვნიანი? რა აპრიორი აუცილებელი პირობა იყო ის, რომელსაც უნდა დაეკანონებინა სამი თანხმოვნის ხმარება, და არა ოთხის ან ორის? ასეთი რამ არ არსებობს. ძირი მორფოლოგიური ანალიზის შედეგად მიღებული ხელოვნური ერთეულია. მისთვის სავსებით საკმარისია ერთი მარცვალი; ამ უკანასკნელისთვის სრულიად არ არის საჭირო სამი თანხმოვანი, ორიც სავსებით საკმარისი იქნებოდა. ჩვენ ოდნავადაც არ გვსურს აპრიორ სამთანხმოვნიანობას აპრიორი ორთანხმოვნიანობა დავუპირდაპიროთ. მეცნიერული აზროვნება შორს ვერ წავა აპრიორი მსჯელობით. და თუ მაინც ორთანხმოვნიანობის რეზონი გავხაზეთ, ეს იმისათვის რომ გვეთქვა: სამთანხმოვნიანობა ფატალურ აუცილებლობას როდი წარმოადგენს, მისი მაგვირობა თავისუფლად შეუძლია გასწიოს ორთანხმოვნიანობასაც¹; ორთანხმოვნიანობა არა ნაკლებ საფუძვლიანი იქნება, თუ მეტი არა.

სამთანხმოვნიანობის ღირსების გასათვალისწინებლად ის მაგალითებიც საკმარისია, რომელიც ზემოთ მოვიხსენეთ. არას ვიტყვი *აბლ და მაგვარი ძირების შესახებ; ასეთი ზმნა არ არსებობს, იგი აღდგენილია; მაშასადამე, მისი ჰიპოთეტურობა ავტორისთვის ფაქტია, მის რეალობას ავტორიც არ იცავს. აქ შემოწმება შესაძლებლობათა ფარგლებს ვერ გასცილდება. ავიღოთ სხვა მაგალითები კლვ, ხრვ, სვმ, ცვმ, ღგმ, ჯღმ || ჯღბ (ჟღბ || ჟღნ), კვღ+მ || კვღ+ბ; კსნ, ხრწ-ნ, ფრცქვ-ნ... მათი სახელზმნები: კლეა, ხრვა, სვმა, ცვმა, (სუმა, ცუმა), ღგმა, ჯღმა, კვღმა (კულმა), კსნა, კრწნა, ფრცქვნა (ფრცქუნა) ზოგიერთის გამონაკლისით მართლაც სამ თანხმოვანს შეიცავენ... ეგვეთ ითქმის გღვ > გღბ ძირის შესახებ (იხ. § 207, გვ.

¹ ქართველურ ენათა მიმართ ორთანხმოვნიანობას იცავდა მიხ. წერეთელი ერთ-ერთ თავის წერილში. ისიც უნდა ითქვას, რომ მას მეტი საფუძვლები გააჩნდა თავის დებულებისთვის, ვინემ აკად. ნ. მარს. სამწუხაროდ, ეს წერილი ხელთ არა გვაქვს და მის სათანადოდ გამოყენების შესაძლებლობასაც მოკლებული ვართ.

169), მაგრამ მხოლოდ ერთის შეხედვით. უკანასკნელი თითქმის ყველგან არის ნაშთი იმ სუფიქსისა, რომლის საშეაღებით ეს ზმნები აწმყოს აწარმოებენ: კლვა <*კლ-ავ-ა: კლავს; ხრვა <*ხრ-ავ-ა¹: ხრ-ავ-ს; სუმა <*სუ-ამ-ა: სუ-ამ-ს; ცუმა <*კუ-ამ-ა: იცუ-ამ-ს; დგმა <*დგ-ამ-ა: დგ-ამ-ს; კსნა <*კს-ენ-ა²: *კს-ენ-ის (<კსნის); ხრწნა <ხრწ-ენ-ა: *ხრწ-ენ-ის (>ხრწნის); ჯდომა, კუდომა-ში კი -**ამ** ისეთივე სუფიქსია, როგორც -**ოლ** ზმნებში: ბრძ-ოლ-ა; ძრწ-ოლ-ა; სრ-ოლ-ა... რა უფლება გვაქვს აწმყოს სუფიქსების ეს თანხმოვნები ძირს მივაკეროთ? ისინი აორისტის ჯგუფში ხომ სრულებით არ ჩანან: კლავ-ს - კლ-ა; ხრავ-ს - ხრ-ა; სუამ-ს - სუ-ა; იცუამ-ს - იცუ-ა; დგამ-ს - დგ-ა; (კსნის, ხრწნის თვით არის აორისტ-პერმანსივის ფორმა და ორსავე ჯგუფში ერთი და იგივე ფუძე აქვს...); ჯდებ-ის - ჯდ-ა... ქართულ ზმნებში ძირი აორისტის პირველსა და მეორე პირში უნდა ვეძიოთ: ჰ-კუედ... ს-დეგ... ჰ-სუ... ჰ-კალ... ი-კუ... და სხვ. შეიძლება თვით ამ ყველაზე სადა ფორმების ანალიზმა მათშიც აღმოაჩინოს ფორმანტები და ისიც არ დაუტოვოს მთლიანად ძირს, მაგრამ ძირისათვის ამაზე მეტის განკუთვნიების უფლება არაფრითაა შემთხვევაში არა გვაქვს: ძირი ხომ ანალიზის გზით მიღებული მინიმალი, უცვლელი ერთეულია; მაქსიმალი სიმარტივე მოეთხოვება მას... ამიტომ არ შეგვიძლია ვთქვათ: აწმყოში უნდა ვეძიოთ ძირი, აორისტში მესამე თანხმოვანი იკარგებაო... ვერ ვიტყვით ამას იმიტომ, რომ ეს „დაკარგვა“ ეხება აწმყოს ყველა ფორმანტს, იქნება ის **ებ, ობ; ემ, ოფ; ავ, ამ**, თუ სხვა რამ... არც ერთი მათგანი არა ჩანს აორისტში; მასასადამე, მათი უჩინარქმნა ფონეტიკურ ნიადაგზე კი არ ხდება, სამთანხმოვნიანი ძირი, აწმყოში დაცული, ფონეტიკურ ნიადაგზე კი არ მარტივდება აორისტში, არამედ პირიქით აორისტის მარტივი კომპლექსი რთულდება აწმყოში ახალი სუფიქსის დართვით; აქ მორფოლოგიური პროცესია „გართულების“, მარტივ კომპლექსზე, ძირ-

¹ სხვათა შორის ავტორი ამბობს კლვ<კელ, ხრვ<ხერ; ვ ბოლოში მოქცეა შემდეგაო... ეს იმ შემთხვევაში იქნებოდა მართალი, თუ აწმყოს სუფიქსი ფრინ-ავ-ს, გორ-ავ-ს, ფარ-ავ-ს და მაგვარებში ავ კი არ იქნებოდა არამედ „ალ“ ან „არ“, ხოლო „ვ“ ძირეული... ასეთი უცნაური დაშვებისათვის არაფრითაა საბუთი არ მოიპოვება; თანამედროვე კვლა თითონ არის ვ'ს გადასმის შემდეგ მიღებული *კლავა>კლვა>კვლა...

² კსნის, ქმნის²ში -ენ ფორმანტის არსებობა აღნიშნული იყო ვარ. თოფურიას მიერ მის ერთერთ მოხსენებაში ქართ. საენათმეცნიერო საზოგადოების სხდომაზე.

ზე ახალი ფორმანტის დართვის და არა ფონეტიკური ^{ქვდ-ებ-ის} სამთანხმოვნია კომპლექსის გამარტივების... ამიტომ მიგვაჩნია ^{ქვდ-ებ-ის} შეუწყნარებლად აკად. ნ. მარის აზრი, როცა ის ამბობს: „კვ, ხრვ სუსტი ცარიელი ძირებია მესამე ადგილზე გადასმული ვ'თი, რომელიც აორისტში უკვალოდ იკარგებაო (გვ. 154).

ეს მით უფრო შეუწყნარებელია, რომ თვით აკად. ნ. მარი ამბობს:

„В 3-ьем лице аориста действ. залога корень появляется в наилучшей сохранности. Из трех лиц именно 3-ье в аор.— самое простое образование...“ (§ 177, გვ. 145). მართალია, იგი იქვე დასძენს: გამოსავალ წერტილად დროთა წარმოებისას ეს ფორმა არ გამოგვადგებაო. მაგრამ იმის თქმა ხომ არ შეიძლება: მართალია, ეს ყველაზე მარტივი წარმონაქმია (самое простое образование), მაგრამ ძირისთვის სხვა უფრო რთული კომპლექსი უნდა ვეძიოთო... ადვილი წარმოსადგენია, რა უცნაური შინაარსი მიეცემოდა მაშინ ძირ-ცნებას...

რამდენად უკუღმართია სამთანხმოვნია ნობის პრინციპი, ჩანს შემდეგიდან:

კვდ+ბ-ში ბ ფუნქციონალ ელემენტად არის აღიარებული ბ სავსებით მართებულად: კვდ-ებ-ის (აწმყო) — კვდ-ა (<*კუედ-ა); ეს ბ (<ებ) აწმყოს მწარმოებელი სუფიქსია... მაგრამ: ჯდა-ში ბ ძირის სალარო-შია გადარიცხული. რა უფლებით? ჯდ-ებ-ის: — ჯდა (<*ჯედ-ა); კვდ-ებ-ის: კვდა... ორსავე შემთხვევაში ერთი და იგივე-ებ ფორმანტია ბ მისგან მომდინარე ბ; ერთს შემთხვევაში ეს ბ ფუნქციონალ ელემენტად არის მიჩნეული, მეორეში არა... სრულიად ასეთივე ამბავი ხდება მეორე შემთხვევაში: კხნ, ხრწ-ნ, ფრცქვ-ნ... ერთი და იგივე ნ ორ შემთხვევაში ძირში არ შედის, ფუნქციონალი ელემენტი, კხნ-ში კი ფუნქციონალი არაა, ძირში შედის... ქეშმარიტად, მეტი უსამართლობა (ამ ბ, ნ-ის მიმართ) წარმოუდგენელია... ამ უსამართლობის წყაროა დოგმატი ძირის სამთანხმოვნია ნობისა: უნდა იყოს სამი თანხმოვანი; არის ოთხი: მაშასადამე, მეოთხე უნდა გამოეყოს, როგორც ფუნქციონალი ელემენტი... (კვდ+ბ... ხრწ+ნ...); არის ორი; უნდა მოიძებნოს მესამე... და იგივე ფუნქციონალი ელემენტი ცხადდება ძირისეულად...

თვით იმ ქმნ-ში ძირმა, რომელიც აკად. ნ. მარს სამთანხმოვნია ნობის ძირის ნიმუშად აქვს წამოყენებული, მესამე თანხმოვანი (ნ) ანექსიის გზით მოიპოვა: ფუნქციონალი ელემენტი ნ (<ენ) ქმ ძირის კუთვნილებად გამოაცხადეს.

ფუნქციონალი ელემენტების ასეთი ბედი საკმაოდ ცხად ჰყოფს, თუ რა მეცნიერული ღირებულებისაა ძირითა სამთანხმოვნებისა. გორც რეგულატიური პრინციპი ქართულ სიტყვათა ანალიზისას.

სემიტურ ენებიდანაა გადმონერგული ეს პრინციპი. ქართულში ჯერ-ჯერობით ვერ მოხერხებულა მისი გამართლება. ყოველ შემთხვევაში აკად. ნ. მარის სათანადო ცდა სანუგეშო პერსპექტივას არ იძლევა.

ზედმეტი არ იქნებოდა ორიოდ სიტყვა გვეთქვა იმის შესახებაც, თუ რამდენად აბსოლუტურია ამ პრინციპის მნიშვნელობა თვით სემიტური ენების სინამდვილეში და რას გვავალებს მისი იქაური ვითარება ქართველურ ენებში, თუ უკანასკნელთა ნათესაობა სემიტურ ენებთან დამტკიცებული იქნება.

ცნობილი სემიტოლოგი ა. კრიმსკი ყურადღებას აქცევს იმ გარემოებას, რომ არაბულში სამთანხმოვიან ძირებში თუ პირველი ორი თანხმოვანი ერთნაირია და მხოლოდ მესამე განასხვავებს მათ ურთიერთისაგან, დიდ წილ შემთხვევებში ეს ძირები ერთი ზოგადი იდეის სხვადასხვა ნაჟანსებს აღნიშნავენ ხოლმე. მაშასადამე, ძირითადი ზოგადი იდეის აღმნიშვნელი პირველი ორი თანხმოვანია, მესამის დანიშნულებაა ამ იდეის დიფერენციაციის აღნიშვნა. ამიტომ ა. კრიმსკის შესაძლებლად მიაჩნია ასეთი დასკვნა გააკეთოს: ალბათ, წინარესემიტური ძირები თავდაპირველად მხოლოდ ორი თანხმოვნისაგან შედგებოდაო (იხ. Семитские языки и народы Теодора Нельдеке в обработке А. Крымского. Труды по Востоковедению, вып. V, Москва 1903, გვ. 3—4, შენიშვნა 6).

C. Brockelmannი პირიქით იმ აზრისაა, რომ უარყოფილუნდა იქნეს შეხედულება (Mayer Lambertის პოსტულატი!) თითქოს ყველა სამთანხმოვიანი ძირების ორთანხმოვიანებადის დაყვანა შეიძლებოდესო (იხ. Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen. Berlin, 1908, Bd. I, გვ. 285).

Marcel Cohen's სამთანხმოვიანობა, მართალია, მიაჩნია სემიტურის ყველაზე დამახასიათებელ ნიშნად, აღნიშნავს, რომ იგი დაუცავს ყველაზე კონსერვატულ ენას—არაბულს, მაგრამ შესაძლებლად სთვლის, რომ ეს თავისებურება სემიტურ ენებს ქამიტურის დაცილების შემდეგ შეეძინათ: საფიქრებელია, იგი ქამიტურ-სემიტური ზოგადი პერიოდიდან არ მომდინარეობდესო... „არსებობენ სემიტურის მონათესავე ჯგუფები, რომელთაც ან მრავლად (ეგვიპტურსა და განსაკუთრებით ბერბერულს) გააჩნიათ ორთანხმოვიანი ძირები ანდა ნორმალურად აქვსთ ორთანხმოვიანი ტიპი, ჩაურთავენ რა ხმოვანს, რო-

მელიც არ არის ნახევარი ხმოვნის ბგერინაცვალი (კუშიტურული) ზოგს სემიტურშიაც სუსტდება სამთანხმოვნიანობაო...

ამრიგად, Cohen-ი მაინც აღნიშნავს, რომ ყველა სემიტურ ენებში როდია მტკიცედ დაცული და გატარებული სამთანხმოვნიანობა, და რაც უფრო მნიშვნელოვანია: არსებობს სემიტურის მონათესავე ენები, რომელთაც სამთანხმოვნიანობა არ ახასიათებს. მაშასადამე: თუნდაც რომ დამტკიცდეს ქართველურ ენათა ნათესაობა სემიტურებთან, მაინც ღიად დარჩებოდა საკითხი სამთანხმოვნიანობის შესახებ, მაინც არ იქნებოდა სავალდებულო იმ თავითვე გადმოგვეწერგა ეს დოგმატი ქართველურ ენათმეცნიერებაში: აკი სემიტურის მონათესავე ქამიტური ენები: ეგვიპტური და ბერბერული, რომლებშიაც ორთანხმოვნიანი ძირები მრავლად არის წარმოდგენილი. ხოლო კუშიტურის ჩვეულებრივი ტიპია ორთანხმოვნიანი ძირი... ქართველური ენები ყოველ შემთხვევაში ხომ ვერ დაიჩემებენ მეტს სიახლოვეს სემიტურ ენებთან, ვიდრე ქამიტურნი...

სამთანხმოვნიანობის შესახებ ჩვენი ზოგადი დასკვნა ასეთი იქნება: სემიტურ ენებთან ქართველური ენების ნათესაობის აღიარებიდან შინაგანი აუცილებლობით სრულიადაც არ გამომდინარეობს საჭიროება ქართველურ ენებშიაც ძირთა სამთანხმოვნიანობის პრინციპი წამოვაყენოთ. ამის აპრიორული აუცილებლობა არ არსებობს. ა პოსტერიორი კი ამ პრინციპის გამოყენების ცდა (აკად. ნ. მარისა) გვარწმუნებს, რომ ამ დოგმატური პრინციპის გატარება შეიძლება მხოლოდ ფაქტებზე ძალადობის საშვალეებით.

2. აორისტის პასივობა.

დებულება აორისტის ფუძის პასივობისა და აწმყოს აქტივობის შესახებ აკად. ნ. მარმა პირველად „ქანური ენის გრამატიკაში“ წამოაყენა და გაატარა. მარტივია ეს შეხედულება და ამიტომ სიცხადისათვის ზედმეტი არ იქნებოდა მისი აქ მოხსენება: აორისტის ფუძე პასიურია, აწმყოს კი აქტიური (იხ. გვ. 47). რატომ? იმიტომ რომ აორისტის ფუძე შედგება ძირისაგან პლუს ი (<ვი), მეშველი ზმნის-

¹ „Il est assez probable que la trilitéralité générale ne date pas de la période chamito-sémitique... Les groupes apparentés ou bien ont en abondance (égyptien et surtout berbère) des racines a deux consonnes, ou bien ont normalement (couchitique) un type à deux consonnes encadrant une voyelle qui n'alterne pas avec semi-voyelle“... (Les langues du monde, Paris, 1924, გვ. 92).

რის მეოხებით ხდება აორისტის ფუძე პასიურად? ტავს ამ პასიურობას? ამის პასუხად მოვიყვანო შემდეგ ადგილს: „Аорист имеет всегда и в действительном залоге ту или иную форму страдательного залога, именно—

I. Или это грузинский характер аориста страд. залога—е, самостоятельно, или в составе наращенного вспомогательного, звучащего так же е (<ევ) (ვ-ხუეჟ-ე).

II. Или это... усвоенный грузинским сванский характер аориста страд. залога—ა : (ვ-კალ).

III. Или это основа в форме причастия страдат. залога с характером ი (ვ-კრიბ-ე)“ (§ 179, გვ. 146—147, ნიმუშები ჩვენ მოგვეყავს,—ა. ჩ.).

ქანურში ზმნის ძირს მეშველი ზმნის ვნებითის მიმღეობა დაერთვოდა აორისტში და ის ხდიდა ფუძეს პასიურად; ქართულში ამას ადგილი აქვს მხოლოდ ზმნათა ერთ (პირველ: I) ჯგუფში, ისიც ნაწილობრივად, მეორე (II) ჯგუფი სვანური ვნებითის ფორმანტით იწარმოება, მესამეში კი (III) თვით ფუძე ატარებს „ენებითი გვარის მიმღეობის ფორმას“.

აწმყოს ფუძე აქტიურია; აწმყოს გააქტიურებას იწვევენ: 1. მრავლობითობის მაჩვენებელი ელემენტები და 2. მეშველი ზმნის მიმღეობის ფორმები.

„Глагольные основы, получаемые с помощью показателей множественности, служат для указания действительности значения, выражаемого корнем“ (§ 148, გვ. 122). მრავლობითობის ასეთი მაჩვენებლებია: ტ, ნ > ლ, ვ || მ, ბ > ფ, ს (იქვე); ამათგან ტ, ს იშვიათად იხმარება, ლ —ნასახელართა მხოლოდ ერთ კატეგორიას ახასიათებს, ხოლო ფ —განსაკუთრებულ ზმნებს (იქვე). ჩვეულებრივ ხმარებულია ვ || მ, ბ და ნ (§ 149, გვ. 123). საგულისხმოა შემდეგი გარემოება: მრავლობითობის მაჩვენებელი ბ გამოიყენების აწმყოს ფუძის საწარმოებლად (საერთოდ აწმყოს ჯგუფს არ სცილდება!), „არქაული ნ კი აწმყოს ფუძისა (აწმყო, ხალხ. აწმყო=პერმანსივი, ნატვრითი) და აორისტის ფუძისათვის, რომელთაც გარდამავალი და ორმაგად გარდამავალი (კაუზატიური) მნიშვნელობა აქვს...“ (§ 149, გვ. 123).

მეშველ ზმნებში აკად. ნ. მარი არჩევს ორნაირებს: ისეთებს, რომელნიც თავისთავადად აწარმოებენ დროებს (არი ს, ვიყავ), და ისეთებს, რომელნიც ზმნასთან შერთულან, ცალკე არ არსებობენ.

პირველთ იგი ნათლავს სახელწოდებით: განცალკევებიტა (раздельный), მეორეთ ნართაული (наращенный) მეშველი მნიშვნელობით ჩვენთვის საინტერესოა სწორედ ეს უკანასკნელები; ასეთებია:

1. Спирантний вид грузинского корня სვ существовать, быть, именно ვ (<*ვ). От спирантного вида ვ (<*ვ) образуется: а) основа по трем главным типам грузинского спряжения 1) ავ (<*ვავ), 2) ევ (<*ვევ) и 3) ვი (<*ვი) и б) аористная основа по типу страдательного залога —*ვე; последняя с потерею и последняго коренного появляется в виде—ე, редко с удержанием его в виде ევ... (§ 152, გვ. 124).

2. Спирантний вид грузинского корня შბ производить, делать, именно ბ (<*აბ) (§ 157, გვ. 125).

ვ <*ვ არის თურმე გამარტივებული სახე *ველ ძირისა; აქიდანაა თურმე ველ (<ველ) არსებული'ს (сущий) მნიშვნელობით და იგი აწარმოებს მოქმედებითი გვარის მიმღებებს; მაგალ. ფრ-ნ (ფრენა), მისი პასიური ფუძე არის ფრინ-, აწმყოს მიმღებობა კი: ფრინველი (§ 158, გვ. 126)¹.

თუ ვ <*ვ სამთანხმოვნია ველ'ამდი ავთორიეთ ყურით, სამართლიანობა მოითხოვს ასევე მოვექცეთ მის მოძმე ბ'საც. ნემესიდა აქაც არ იგვიანებს და ჩვენ ვკითხულობთ:

„В параллель корню *ველ > ვლ быть, спирантному виду сибилантного სულ, в роли наращенного вспомогательного со значением делать имеется (!) корень *აბლ (ყულ) > ბლ, спирантний вид сибилантного შბლ рождать, творить, делать. Твердый ბ в этом корне при стечении с согласным смягчается в ვ и тогда ბლ, звуча ვლ, как звучит შბლ в том же положении, совпадает с корнем ვლ быть“ (§ 160, გვ. 126).

თუ *ვლ'საგან -ველ მივიღეთ, ბლ'საგან ვლებულობთ მიმღებებს:

- а) მოქმედებ. — ობელ (<*ობელ) ან -ველ.
ბ) ვნებ. — 1. ნიშანდობლივ უ'თი — ვულ.

¹ არა იაფეტიდოლოგიურად მოაზროვნე ამ ველ'ს *ველ'იდან კი არ გამოიყვანდა, არამედ: *ავ-ელ'იდან; ცალკე ეს -ველ არსად მოიპოვება; ფრინველ' და მსგავს შემთხვევაში მართალია ასეთი ფორმანტი არის, მაგრამ ის ზმონის ამოვარდნის გზითაა მიღებული *ფრინ-ავ-ელ'იდან; აწმყოში რომ -ავ არ გვექნოდა, არც მიმღებობაში გამოჩნდებოდა „ვ“: ჩხრეკს: მჩხრეკ-ელი; მდრეკ-ელი... ასე რომ, ვისაც კეთილი საქმე სურს მოიმოქმედოს -ავ და -ელ ელემენტების გენეალოგია უნდა ეძიოს, არა თუ დააბნელოს საკითხი რაღაც მითიური ველ <*ველ'ით.

родстве тождественных звуков, восходящих со своими ходящимися значениями „делать“ и „множество“ к одному семантическому прототипу, т. е. корню, знаменующему одно общее понятие, напр. „рождение“ (> „размножение“): „племя“ > „дети“ || „производство“ > „делание“ и т. п.“ (§ 162, გვ. 128).

სრულებით ბუნებრივი იქნებოდა თუ აქიდან ასეთ დასკვნას გამოვიტანდით: მრავლობითობის მაჩვენებელნიცა და ნართაულ მეშველ ზმნათა „ძირებიც“ (თუ ძირის ნაშთები!) თუ ფაქტურად ერთმანეთისაგან არ განსხვავდებიან, და გენეტურადაც ზოგადი წყაროდან მომდინარეობენ, ალარც ფუნქციურად გაირჩეოდენ იქნება: ერთსაც და მეორესაც თანაბარი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს, ერთს მეორის მონაცვლეობა უნდა შეეძლოს; მოკლედ რომ ვთქვათ, მათი გარჩევისათვის არავითარი საფუძველი არ არსებობს.

მაგრამ... „**ფაქტური მდგომარეობა** (ხაზი ჩენია—ა. ჩ.)¹ კი ისეთია, რომ აღნიშნული თანბგრობანი (созвучие) ხელს უშლიან ყველა ამ თანბრად ნართაული ელემენტების განაწილებას სხვადასხვა ჯგუფებს შორის კუთვნილებისამებრ“... (გვ. 128) ძნელდება იმის გარკვევა, ...**ებ** რომელიმე ზმნისა ნართაული მეშველი ზმნის ბ'დან მომდინარეობს, თუ მრავლობითობის ფუნქციური ბ ელემენტია, გახშირებული.

ამით შეიძლება დამთავრებულად ჩავთვალოთ აორისტისა და აწმყოს ფუძის დახასიათება; რასაკვირველია, ჩვენ გარდამავალი ზმნები გვაინტერესებს, სწორედ ისინი, რომელთაც აორისტში „მან“ აქვსთ ქვემდებარედ. საბუთების რიგია მოყვანილი აორისტის ფუძის პასიურობისა და აწმყოს ფუძის აქტიურობის ნათელსაყოფად. განვიხილოთ იგინი.

პირველი საკითხი, რომლის გარკვევა ამთავითვე აუცილებელია, არის შემდეგი: რა აზრით არის ნახმარი აქ „პასიური“? რას ნიშნავს:—„ფუძე პასიურია“?

თანამედროვე-გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში „პასიური“ გარკვეული მნიშვნელობის მატარებელია: იგი „აქტიურის“ ანტიპოდი; მაგრამ ამ მნიშვნელობას ამ ტერმინს ვერ მივაკუთვნებთ: ეს იქნებო-

¹ საინტერესოა ეს თქმა: „фактическое же положение таково“... პეტით მინატებული; ისე გამოდის, თითქოს ფაქტური მდგომარეობა კი არ იყოს ის, რასაც მეცნიერული აზროვნება ეძიებს, არამედ ის ნორმები, რომლებიც რომელიმე ჰიპოთეზის თვალსაზრისით სავალდებულოდ არის მიჩნეული... თუ ფაქტური მდგომარეობა ასეთია, რაღა აზრი აქვს იმ „არაფაქტურს მდგომარეობას“, რომელზედაც ზევით იყო ლაპარაკი.

და ანაქრონიზმი: აქი ავტორი თვითონ ამბობს, რომ ასეთი „პასიური“ კონსტრუქცია აორისტისა დანალექია პირვანდელი მდგომარეობის; მაშინ ზმნა ჯერ კიდევ არ იყო; იყვნენ ელემენტები, და ამ ელემენტების სხვადასხვანაირი განრიგება გამოხატავდა მოქმედებას თუ მდგომარეობას (იხ. § 210, გვ. 174). ცხადია, მაშინ ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული ჩვენებური კატეგორია „აქტიურისა“; და მაშასადამე, არ იქნებოდა მისი დერივატი „პასიური“. ასე რომ „პასიურს“ თანამედროვე შინაარსი ვერ განეკუთვნება.

გამოვიდეთ უარყოფითი განსაზღვრიდან: „პასივი“, ე. ი. არატრანსიტინი; ამ უკანასკნელთა შორის გვექნება: 1. აღწერითი ფორმები: კლულ არს,—იყო,—იყოს; წერილ—არს,—იყო,—იყოს... ან 2. ენებითები **ი, ე** პრეფიქსით, ან **ნ** (<ენ) || **დ** (<ედ) სუფიქსით ნაწარმოებნი: და-ი-წერა; და-ი-კლა; და-ე-წერა, და-ე-კლა; გან-კაც-ნ-ა; გან-მრავლ-დ-ა... ან 3. რელატიური ფორმები ტრანსიტინებისა (როგორც ეს გვხვდება დრო-კილოთა მესამე ჯგუფში: უ-წერ-ი-ეს/ა; უ-კლ-ავ-ს) ან მედიებისა: უ-დგა-ს; ჰ-რწამ-ს...

ამათგან პირველი უნდა მოიხსნას, რადგანაც აორისტი არ არის აღწერითი ფორმა: ესენი კი აღწერითნი არიან და აორისტის ბუნების გასათვალისწინებლად ვეღარ გამოგვადგებიან.

ენებითები **ი, ე** პრეფიქსით, თუ **ნ** || **დ** სუფიქსით ნაწარმოებნი აგრეთვე გამოუსადეგარია: ყოველი მათგანი უკვე გულისხმობს იმ ფორმის არსებობას, რომლის ბუნება ჩვენთვის პრობლემად ქცეულა: კლა—იკლა; უ/ა-წერა—ეწერა... განამრავლა—განმრავლდა...

ეგების უკანასკნელმა ჯგუფმა გვიშველოს: მიწერია, მიკლავს; მი-დგას; მ-რწამს... ეგების ამათ მაინც გავვაგებინონ რა შინაარსი უნდა ჰქონდეს ტერმინს „პასიური“, როცა იგი: დაწერა, მოკლა'ს მიმართ არის ნახმარი; ასეთი იმედი მით უფრო საფუძვლიანია, რომ ავტორი ერთ ადგილას ასეთ რასმე ამბობს: „... аорист и производное от него сослагательное по природе своих основ об'ективного строя... Что же касается прошедшего совершенного, давнопрошедшего и прошедшего сослагательного, в действительном залоге они—явно об'ективного строя, а в страдательном — описательны“ (§ 198, გვ. 163). „კლა“—აორისტია; ის ობიექტური კონსტრუქციის ყოფილა; მიკლავს,—ნამყო სრულია:—ისიც ობიექტური კონსტრუქციისაა. შეიძლება ამ ტიპის საშვალეებით მაინც გავვიგოთ თუ რა შინაარსის მატარებელია „პასიური“, როცა ამბობენ: „კლა“ პასიურიო!

მით უმეტეს, რომ რეალი სუბიექტი¹ ორსავე შემთხვევაში „ერთს“ ბრუნვაშია: მიცემითში: მას უკლავს (მან—მიცემითი პირ-ველია), მან კლა (მან—მიცემითი მეორეა). მაგრამ ეს საბუთი საბუთი იქნებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ წინასწარ დაამტკიცებდნენ, რომ „მან“ მართლაც მიცემითია... მაგრამ ეს ხომ ჯერ კიდევ დასამტკიცებელი თეორემაა და არა აქსიომა... ამას გარდა, ჩვენ მაინც გვრჩება თვალსაჩინო განსხვავება: არ შეიძლება ერთ სიბრტყეზე მოთავსება „კლა“-სი და „უკლავს“ (ან თუნდაც „პრწამს“),-ის, არ შეიძლება ორივეს **ობიექტურად** მონათვლა, რადგანაც პირველს არა აქვს ის, რაც მეორეს ხდის ობიექტურად: ვ-კალ; მი-კლავს, მ-რწამს-ს; პირველში რეალი სუბიექტი ქვემდებარეა და ვ-სუბიექტური პრეფიქსით არის წარმოდგენილი, მეორეში კი რეალი სუბიექტი დამატებაა და მ-ობიექტური პრეფიქსით არის აღნიშნული... ამას გარდა, თუ „კლა“ ობიექტურია, რაღაა მაშინ „მ-კლა, ვ-კლა...“ მი-კლავს, მრწამს-ის კორელატი კონსტრუქციის მხრით სწორედ ეს „მ-კლა“ არის, იგია ობიექტური, და არა „კლა“.

რას ნიშნავს ეს? მხოლოდ იმას, რომ, როცა ამზობენ აორისტი თვისი კონსტრუქციით „პასიურია“ და „ობიექტურიო“ ამ სიტყვებს არა აქვსთ ის მნიშვნელობა, რომელიც მათ უნდა ჰქონდებთ, ისინი სხვა მნიშვნელობას ატარებენ, საკუთარი მნიშვნელობისაგან განსხვავებულს, მაგრამ სრულიად გაურკვეველს.

ყოველ კვალიფიკაციას მხოლოდ იმდენად აქვს მნიშვნელობა, რამდენადაც გასაგებს ხდის გაუგებარს. როცა ვინმე ამბობს: „ხილი შაქაროვით ტკბილია“, ამ თქმას: „შაქარივით ტკბილია“ იმდენად აქვს მნიშვნელობა, რამოდენადაც ეს ხილი მართლაც აღმოჩნდება „შაქარივით ტკბილი“. წარმოვიდგინოთ, რომ ეს ხილი სრულიადაც არ არის ტკბილი, (არც შაქარივით, არც თავლივით...), არამედ სხვა გემო აქვს, ტკბილი კი არა, სხვანაირი, რაღაც უცნაური, ძალიან თავისებური (და იმავე დროს გამოურკვეველი!); რა აზრი აქვს მაშინ იმის თქმას: „ეს შაქარივით ტკბილია“; ან კიდევ მეტი: რა უფლება გვაქვს ვიხმაროთ ასეთ შემთხვევაში სულ სხვა შინაარსის მქონე სიტყვა...

აორისტი „პასიურია“ და „ობიექტური“... ოღონდ არა ჰგავს

¹ თუმცა აქ ენობრივი მომენტი უპირდაპირდება რეალს მომენტს, მაგრამ მაინც შეგნებულად ვუხვევით გვერდს გამოთქმებს, როგორცაა: „გრამატიკული ქვემდებარე“, „გრამატიკული დამატება“; ეს იქნებოდა აუტანელი ტავტოლოგია: დამატება და ქვემდებარე შეიძლება იყოს მხოლოდ გრამატიკული.

არც ერთი ტიპის პასივს (თუ რელატივ-მედლებს), არა აქვს არავითარი ობიექტური პრეფიქსი

ამიტომ უქმი სიტყვაა და შეუფერებელი აქ „ობიექტური წყობილება“, „პასიური კონსტრუქცია“. ამიტომ ვალდებული ვართ ვთქვათ: აორისტი არ არის არც პასიური, არც ობიექტური, ის სხვანაირია, თავისებური, გაურკვეველი ჯერ კიდევ. ყოველ შემთხვევაში, აკად. ნ. მარის სათანადო შეხედულებათაგან სხვანაირი დასკვნა ვერ გაკეთდება.

აორისტის ფუძის პასივობას იწვევს ან 1. ე. ან 2. ა ან და ი (იხ. ზემოთ). მაგალ. ვ-ქმენ; ვ-ხუეკ-ე; ვ-კალ; ვ-კრიბ-ე¹.

პირველი მათგანი (ე) ან თვით არის აორისტის ვნებითის დამახასიათებელი ნიშანი ანდა მიღებულია ევ³საგან, რომელიც აგრეთვე შეიძლება იყოს ე³ს სახით წარმოდგენილი.

მაგრამ საიდან ჩანს, რომ ე ვნებითის აორისტის დამახასიათებელია? ამის დასაბუთებას ვერსადა ვპოუბთ... პირიქით ჩვენ ვიციით რომ „ე“ აქტიურობის მატარებელია, მაგალ. კრებს, გლევს და და მსგავსს ზმნებში (იხ. § 178); მართალია, ავტორი ანსხვავებს ამ ორ ე³ს; იგი ამბობს:

„Один е—огласовка основы настоящего времени, другой е—огласовка основы аориста.“

ე в основе наст. вр., постоянный, представляет грузинский природный гласный характер причастия действ. залога.

ე в основе аориста то беглый, то постоянный, представляет грузинский природный гласный характер пассивного аориста и сосл., где е < აჲ < აი (-ი характер страдательн. залога). (§ 182, გვ. 148—149).

მაგრამ ამ დებულებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში ექნება ძალა, თუ წინასწარ იქნება დამტკიცებული რომ ეს ე მართლაც აი³საგან არის მიღებული, და ამ უკანასკნელის ი მართლაც პასიურობის აღმნიშვნელია; სანამ ეს არ მომხდარა, ეს „ახსნა“ დასაყრდენად არ გამოდგება:..

პასიურობის აღნიშვნა ევალება აგრეთვე ევ³ს, ნართაული მეშველი ზმნისაგან მიღებულს: *ჰევ—აორისტთა სათანადო ადგილას (§152). მერე

¹ მაგალითები შერჩეულია ჩვენ მიერ; სათანადო ადგილას ამ შემთხვევაში და საკმაოდ ხშირად, სხვაგანაც, დებულებებს სანიშნუო მაგალითები თან არ ახლავს, რაიც ფრიად უზერხულია ავტორის შეხედულებათა გათვალისწინებით-სათვის.

საიდან ვიცით, რომ ეს **ვვ** (თუ: ***ვევ**) აორისტის ფუძეა, ისიც ვინ ვიყავი გვარის ტიპისა? ან საიდანა ჩანს, რომ იყო ***ვე** მეშველი ზმნა? მივის, მესვა—ზმნა მართლაც არსებობს, მაგრამ ეს ხომ იმას არ ნიშნავს, რომ შეიძლებოდა „ხატისა და მსგავსებისაებრ მისა“ სპირანტული ***ვე** ძირის არსებობა დაეუშვათ? რატომ უნდა გამოეყენებინათ მაინც და მაინც სპირანტული ***ვე** ძირი (მასთან არც არსებული!) მეშველ ზმნად და არა თვით სიბილანტი **ვვ** ძირი, რომელიც უვნებლად გადაურჩა ამ ბეგარას.

ანდა თუნდაც რომ დაეუშვათ **ვე** ძირის არსებობა, საიდანა ჩანს, რომ მას ექნებოდა აორისტის ფუძე, ისიც ვნებთი გვარის ტიპისა? სხვა რომელ საშვალო გვარის ზმნას (ისიც „არსებობა“-ს მნიშვნელობით) აქვს მეორე, აორისტის ჯგუფის დრო-კილო? ¹

ამას გარდა როგორ შეიძლება ***ვე** ზმნას, რომელიც არსებობას აღნიშნავს, „ვნებთი გვარის ტიპის“ აორისტი ჰქონდეს? საშვალო ზმნას—ვნებთი? ისიც როდის? როდესაც მსგავსი კატეგორიები არც კი არსებობდენ.

პირდაპირ უნდა ითქვას: ეს ***ვე** (ისევე როგორც ***ველ** და მისი თანამომძე **ვბ** < **ვბლ**) თავისუფალი შემოკმედების ნაყოფია, რომლის შემეცნებითი ღირებულება ნულს უდრის; იმავე ***ვე** საგან **ვე** ც არის გამოყვანილი, **ვი** ც, **ვე** ც და ***ვევ** ც: „ქართული უღვლილების სამი ტიპის მიხედვით“, როგორც ავტორი გვეუბნება (§ 152). თითქოს იმ ფრიად არაახლოებელ ხანაში „ქართული უღვლილების სამივე ტიპი“ არსებულებოდა; ავტორს ავიწყდება (თუ ივიწყებს) რომ ***ვე** ზმნამ კი არ გამოიჩინა უღვლილების სამივე ტიპის ფორმები, პირიქით ეს უღვლილების ტიპები ავტორს ამ რეალი ელემენტების: **ავ**, **ვე**, **ვი** ს მიხედვით აქვს ჩამოყალიბებული.

არა ნაკლებ საინტერესოა შემდეგი: **ვე** (< ***ვევ**) ორგან არის სცენაზე გამოყვანილი: ერთგან ის გვერდს უშვებენ **ვე** სა და **ვი** ს, მეორეგან—აორისტული ფუძე ვნებთი გვარისა... და მერე რისთვის? რათა მისი საშვალებით შემდეგ „ახსნილ იქნას“, როგორც აწმყოს **ვე** (ვთქვათ: ვლევ ან: ვძლევ) ², ისე აორისტის **ვე** (< **ვევ**)... ნუ თუ ამ ***ვე** ძირს ნატერის თვალისით ყოველგვარი საჭიროების და-

¹ თვით „მესვა“, „გესვა“: ავტორს ნამყო უსრულად მიანიხია (და მხოლოდ ფრჩხილებში მიუმატებია: (აორ.) (იხ. § 212 გვ. 176) მაგრამ ეს ხომ რელატიური ფორმაა და არა აბსოლუტური. „დავს, წევს, ზის... არც ერთს არა აქვს აორისტი; დადვა, დაწვა—დგების, წვებისის რიგისა.

² შეიძლება აქ იგულისხმებოდეს: ვ-ფარ-ვე-დ-ი, რომელსაც ნამყო უსრულში ვნებდებით.

კმაყოფილება შეუძლია? პასუხი, რასაკვირველია, იქნება დადებითი. თუ მოვიგონებთ, რომ საქმე გვაქვს ვარსკვლავიან ძირებთან, „აღდგენილებთან“. ჭეშმარიტად: იშვიათად, თუ უნახავს ენათმეცნიერებას ამ ცოდვილი ვარსკვლავის ასეთი თავისებური გამოყენება!

მწუხარებით უნდა აღინიშნოს, რომ აორისტის ე¹სი, თუ ევ²ის საკითხი ყოველივე ამის შემდეგ ადგილიდან არ დაძრულა: ჩვენ ისევ გვაქვს მარტივი ფაქტი: ევ (>ე) აორისტში და ევ აწმყოში, ხოლო მათი ახსნისაგან ახლაც ისევე შორსა ვართ, როგორც ვიყავით ავტორის შეხედულებათა გათვალისწინებამდის.

ყოველ შემთხვევაში, ევ, ე¹ს პასიურობა ოდნავადაც არ მიიმიწნევა დამტკიცებულად². ავიღოთ ა: ისიც აღიარებულია ვნებიტური აორისტის დამახასიათებლად (სვანურად!) მაგრამ აწმყოშიც ა გვაქვს (ვ-კალ: ვ-კლ-ავ < *ვ-კალ-ავ). და აი ავტორიც ასეთ განმარტებას იძლევა: „ а в основе настоящего времени представляет усвоенный из шипящей группы (мегрельского и чанского языков) гласный характер причастия д. залога.“

а в основе аориста представляет усвоенный из спирантной ветви (см. спирантный слой сванского языка) гласный характер пассивного аориста“ (§ 182, გვ. 148].

ე. ი. ვ-კალ³ში ა სვანურით მომდინარეობს, ვ-^{*}კალ-ავ⁴ში კი მეგრულ-ქანურით? რატომ არა პირიქით? საბუთი? ე უნდა იქნეს ნაგულისხმევი აწმყოში, რათა შესაძლებელი გახდეს სათანადო თემის აქტიურად გამოცხადება (ეს ხომ „სხვა“ ე¹ა და არა ის ე, რომელიც აორისტს პასიურად ხდიდა!), ა სვანური ვნებითი აორისტისა ასევე უნდა იქნეს ნაგულისხმევი აორისტში! დიახ, უნდა, საჭიროა, (წინააღმდეგ შემთხვევაში აორისტის პასიუობისა და აწმყოს აქტივობის საკითხი ვართუღლებოდა!); მაგრამ ის, რაც არის (ფაქტური) და ის, რაც უნდა იყოს (ნორმატული) იდენტური როდია. ამდენადვე ა¹ს პასიურობა ისევე დაუმტკიცებელია, როგორც ევ²ს პასიურობა.

უფრო საგულისხმოა ი, როგორც პასიუობის მატარებელი: ვ-კრებ:—ვ-კრებ-ე... მაგრამ აქაც დაბრკოლებებია; ჯერ ერთი: თუ „ვკრიბე“ პასიურია რაღაა ვკერბ (შეგკერბ); მეორეც, და ეს უფრო საყურადღებოა, თუ ი აპასიურებს ფუძეს, რილას მაქნისია ე: ვ-კრიბ-ე:

¹ რასაკვირველია, თუ დამტკიცებად არ ჩავთვლით ასეთ მსჯელობას: აორისტის ფუძე პასიურია, რადგანაც მასში (ან მასთან) ე, ევ არის; ევ პასიუობას აღნიშნავს, იმიტომ რომ იგი აორისტში გვხვდება!

ის ხომ პასიურობის ფუნქციის მატარებელია. ამის შესახებ ვიხსენებთ: „Вспомогательный ϵ (<* ϵ) с этим характером ϵ (< ϵ) нарастает иногда на готовые формы аориста с характером α (α map-e) или с причастным образованием (α min-e) и в таких случаях дополнительно нарастающий вспомогательный ϵ называется спутником“ (§ 180, გვ. 147).

ეს ბოლოკიდური ϵ (ვ-კრიბ-ე) დამატებით უჩნდება ზმნას და იწოდება „მხლებლად“, მაგრამ ეს მოვლენის აღწერაა და არა ახსნა. ამის ახსნის გარეშე კი „ვ-კრიბ-ე“ს პასიურობის საკითხი ღიად რჩება.

აორისტის პასიურობა, ამრიგად, დამტკიცებულად ოდნავადაც ვერ ჩაითვლება.

ამით შეიძლებოდა ეს საკითხი ამოგვეწურა; დამატებით გვინდა მხოლოდ ერთი საკითხი დავსვათ: § 150-ში ავტორი ამბობს: „არქაული ϵ გამოიყენების აწმყოისა და აორისტის ფუძეთა¹ საწარმოებლად გარდამავალისა და კაუზატიურის მნიშვნელობითო“...

მე ვკსნი (<* ϵ კს-ენ-ი: აწმყო—პერმანსივის ფორმა!): მე ვკს-ენ: (აორისტი); ერთი და იგივე ϵ (> ϵ) ფორმანტია აწმყოშიცა და აორისტიშიც. როგორი უნდა იყვნენ ფუძეები: ორივე აქტიური თუ ორივე პასიური? ყოველ შემთხვევაში აკად. ნ. მარის შეხედულებათა ლოგიკით აორისტზე უმაღლესი შეიძლება აწმყო მივიჩნიოთ „პასიურად“, იქ ხომ ყველა პირებში ი^ა დაბოლოება (აორისტში კი ი, როცა იხმარება, ფონეტიკურ ნიდაგზეა განვითარებული—იხ. ქვ.). მაგრამ ეს ხომ არ შეიძლება დავუშვათ; როგორ ახსნიდა ამას ავტორი, ჩვენ არ ვიცით და საკითხს საკითხად ვტოვებთ.

აწმყოს აქტიურობის საკითხი ჩვენთვის არ იქნება ცალკე განხილვის საგანი. მას არც ისეთი სიმწვავე აქვს, არც ისეთი პრინციპული მნიშვნელობა, როგორც აორისტის პასიურობის საკითხს; მით უმეტეს ზევით უკვე იყო შესაძლებლობა გამოგვეთქვა ჩვენი აზრი იმ ნართაული მეშველი ზმნების შესახებ, რომელთა ელემენტები (თუ ფორმები?) მონაწილეობენ აწმყოს წარმოებაში².

თუმც უღვლილებას არ ეხება, მაგრამ პირველხარისხოვანი პრინციპული ღირებულებისაა მოთხრობითი ბრუნვის საკითხი და

¹ შესაძლებლად ვთვლით ვიხმართ: ფუძე, „вращенный“ вид корня-ს ბადალად.

² თვით აწმყოს აქტიურობას, რასაკვირველია, ვიზიარებთ; რა ხდის აწმყოს აქტიურად და რაში გამოიხატება ეს აქტიურობა—ამაზე სხვა დროს.

ამიტომ, გეგონია, მიზანშეწონილი იქნეს, თუ მის შესახებ უნდა იქნას საუბარი.

უკვე იყო ზემოთ აღნიშნული, რომ ამ ბრუნვის ბედი წყდება აორისტის ბედთან დაკავშირებით; ჰიპოთეზი აორისტის შესახებ და ჰიპოთეზი მოთხრობითის შესახებ ერთმანეთთან ჰარმონიულად არის შეხამებული: აორისტი პასიური კონსტრუქციისაა და რეალი სუბიექტიც (ანუ ლოგიკური სუბიექტი, როგორც ავტორი ხმარობს) მიცემითს ბრუნვაშია; ე. წ. მოთხრობითი არის მიცემითი; ჩვენ გვაქვს ერთი მიცემითი: „მას“; ეს იქნება მიცემითი პირველი; ე. წ. მოთხრობითი (მან) კი არის მიცემითი მეორე.

მიცემითია ის სინტაქსურად: ეს ჩანს მისი ხმარებიდან აორისტთან; მიცემითია იგი მორფოლოგიურადაც: ამ მხრივ საკითხსა წყვეტს ა ხმოვანი (მან); ბრუნვები დახასიათდება ხმოვნებით: ა ახასიათებს მიცემითს, (ი ნათესაობითს, უ—კი სახელობითს § 20, გვ. 17). რაც შეეხება ნ'ს, იგი ბრუნვათა მწიგნობრული დამახასიათებელი ელემენტია (§ 22, გვ. 17). ამ ნ'ს, გენეალოგიას საბოლოო ანგარიშში მივყავართ „სონ-მესხური ენის საკუთრივ მესხური ფენისაჲს, რომელიც ამჟამად წარმოდგენილია სვანურით; ამიტომ მას შეიძლება ეწოდოს ბუნებით მესხური (ხაზი ჩვენია—ა.ჩ.) და შეთვისების მიხედვით სვანური“ (возможны называть месхским природно и сванским по усвоению § 39, გვ. 27).

თუ არ ვცთებთ, მესხური ენის ძეგლები არ არსებობს, და, ამრიგად, სრულიად მოკლებული ვართ საშვალებას შევამოწმოთ ეს მნიშვნელოვანი დებულება და დავრწმუნდეთ მის კეშმარტიბაში.

აქ მხოლოდ შემდეგს ვიტყვით: მოთხრობითი ბრუნვა მხოლოდ ერთს სიტყვას აქვს ქართულში: ეს არის ნაცვალსახელი მან (თუ მაგან'საც მივუმატებთ, იქნება ორი. ყველა სხვა ბრუნვადი სიტყვა მთელს ამ მან'ს დაირთავს მოთხრობითის წარმოებისას) ¹... ეს ართულებს მდგომარეობას და სხვა მიმართულებას აძლევს საკითხს: მან'ის ფონეტიკურ-მორფოლოგიური მეგრული ექვივალენტი მუ<მუნ (მუნ-ეფ-ი) სახელობითშია; ქართულში კი მან'ს სახელობითი არ გააჩნია, ისევე როგორც ჰანურს. დაუმატეთ ამას ის ფაქტი, რომ ჰანურსა და მეგრულში მოთხრობითის ფორმანტს ხმოვნითი ელემენტი სულ არ გააჩნია ², ფორმანტი კი არის ქ (<გ).

¹ ძოღან, სხუაგან, ერთგან, ყოველგან, შიგან (იხ. § 38, გვ. 25)-ში გამოსარკვევია—ფორმანტი და მისი გენეზისი.

² საინტერესოა, არის თუ არა ასეთი ფორმა-ბრუნვა? თუ ბრუნვები „ხმოვნით დახასიათდებიან“, როგორც აკად. ნ. მარია ამბობს (§ 21), ჰანურ-მეგრულის მოთხრობითი (ჯა-ქ) ბრუნვა, ცხადია, ვერ იქნება!

ყოველივე ეს იმის საწინააღმდეგოდ ლაპარაკობს, რომ მან მიცემითად მივიჩნიოთ მორფოლოგიურის თვალსაზრისით; რაც შეეხება სინტაქსურ თვალსაზრისს, ის უფრო საინტერესო ჩვენებას იძლევა: მიცემითი ბრუნვა ძველს ქართულში მუდამ დამატებაა; როგორც ასეთი, იგი სამსავე პირში არის წარმოდგენილი ობიექტური პრეფიქსებით: მ-თხოვ-ს; გ-თხოვ-ს; ს-თხოვ-ს; მ-თხოვ-ა, გ-თხოვ-ა; ს-თხოვ-ა... ეს ე.წ. პირველი მიცემითი (აკად. ნ. მარის ტერმინი რომ ვიხმაროთ); მაგრამ მეორე მიცემითს (ე. ი. მოთხრობითს) არაფერი ამის მსგავსი არ ახასიათებს: მან კლა, წერ-ა... აქ ობიექტური პრეფიქსები არსადა ჩანს, სუბიექტური პრეფიქს-სუფიქსი. კი ყველგან: ვ-კალ, ვ-კლ-ა...

ამიტომ არ შეგვიძლია სხვანაირი დასკვნა გავაკეთოთ თუ არ ასეთი: მოთხრობითი ბრუნვის მეორე მიცემითად მიჩნევა მისაღები არ არის.

ამას უნდა დაემატოს შემდეგი: ავტორი ერთ ადგილას მუხნის შესახებ ასეთ რამესაც ამბობს: „...палеонтология речи вскрывает в местоименной основе му имя сущ. *mug 'голова', ср. бск. bur-u голова', как твс-и от тух 'голова' (§ 117), и, естественно, теперь приходится возвращаться и формально к анализу му-н с суффиксом -н <на, отброшенному было как объяснение „по первому впечатлению“ (§ 133, а, 3а) (იხ. წინასიტყვაობის მაგიერ, V. ხაზი ჩვენია ა. ჩ.).

ცოტა ზევით კი ავტორი ამბობს: მუხნ მიცემით ბრუნვად მიგვაჩნდა (ლოკატივის მნიშვნელობით); აგრეთვე სათანადო ადგილას ნათქვამია: „მ-უნ (<მ-ონ=იქ) ნიცემითი ბრუნვაა შიშინა ჯგუფის ვოკალიზაციით“... (§ 133). რატომ—მიცემითი? იმიტომ, რომ ხმოვნითი ელემენტი ო<ა მიცემითს ახასიათებს: *მონ ისევეა მიცემითი, როგორც მან.

ახალი ანალიზი სწორედ იმით არის მნიშვნელოვანი, რომ მიცემითობის მაჩვენებელი ო (<ა) განუკუთვნა ფუძეს, ფორმანტად არ მიიჩნია (მხოლოდ ნ (<ნა) არის გამოცხადებული სუფიქსად). მაშასადამე, მუნ არ არის მიცემითი ბრუნვა, და ამით უკვე წყდება მანის საკითხი: მუნ ხომ მანის კანონზომიერი სახეა შიშინა ჯგუფის მიხედვით: არ არის „მუნ“ მიცემითი, არ იქნება არც „მან“ მიცემითი და ეს კი ნიშნავს: მოთხრობითი არ შეიძლება იქნეს გავებული მეორე მიცემითად. ავტორმა თქვა ანი, ლოგიკა მოითხოვს ბანს: ჩვენს შემთხვევაში მეორე პირველისაგან ხომ შინაგანი აუცილებლობით გამომდინარეობს.

მაგრამ, ვიდრე ზანი არ თქმულა, უნდა დავასკვნათ: გრამატიკაში წარმოდგენილი (ძველი?) შეხედულება: მოთხრობითი მეორე მიცემითიაო, მიუღებელია¹.

აორისტის პასიურობისა და მოთხრობითის მიცემითობის განხილვიდან სხვა დასკვნის გამოტანა შეუძლებელია, თუ არ ის, რომ ქართულის აგებულების სპეციფიკურ სიძნელეთა დაძლევის ამოცანა გრამატიკაში გადაუწყვეტელი რჩება.

3. ზოგადი მეთოდოლოგიური ამოცანებისათვის გრამატიკაში.

უპირველესად: ქვემდებარისა და დამატებისათვის. ქართული მეტყველება, ისევე, როგორც ყოველი სხვა ნორმალური, სინამდვილის აღნუსხვას ემსახურება. რეალ პროცესს (მოქმედებას) გააჩნია რეალისუბიექტი და რეალი ობიექტი. ქართულ ენას კი, ზედმიწევნით რომ ვთქვათ, არ გააჩნია ქვემდებარე და დამატება, როგორც მკვეთრად ერთურთისაგან დაცილებული ენობრივი მონაცემი. დამნაშავეა ქართული ზმნა, — დასაბამი ყოველგვარი სიართულისა და სიძნელისა... ევროპულს ენებში ქვემდებარე არის არა მარტო მმართველი სახელი (განსხვავებით დამატებისაგან: — მართული სახელისაგან), იგი არის მმართველი სიტყვაც. ზმნის-შემასმენლის ფორმები მორჩილებით მისდევნ ქვემდებარე-სახელის მოთხოვნილებას, დამატების ბედი კი ზმნაზეა დამოკიდებული. გარდაუვალი ზღვარია ქვემდებარესა და დამატებას შორის იქ; ასეთი ზღვარი ქართულში არ არის; ამას იმ თავითვე უნდა მოველოდეთ იმ ენაში, სადაც ზმნაში რეალი სუბიექტიცაა წარმოდგენილი და რეალი ობიექტიც. მმართველისა და მართული სახელის (ე. ი. ქვემდებარისა და დამატების) დაცილება-დაპირდაპირება აქ ძნელია; ახალს ქართულში, ზოგიერთ კილოშიც, თითქმის შეუძლებელიცაა. — მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ამიტომ უნ-

¹ ეჭვი, რომ მ უნ შეიძლება არ იყოს მიცემითი, ავტორს მეტყველების პალეონტოლოგიამ დაუბადა. პალეონტოლოგიას ჩვენ დიდი ნდობით არ ვუტყვეროთ: არის ამის საკმაო საფუძვლები... მაგრამ ამ შემთხვევაში, როგორც ჩანს, მან კეთილი საქმე მოიმოქმედა (ალბათ, იმ გამოწვევის სახით, რომელიც წესს ადასტურებს). პალეონტოლოგიის გარეშეც არ უნდა იყოს შეუძლებელი იმის დადასტურება, რომ მ უნ არ არის მიცემითი. შემთხვევა გვექონდა ერთ-ერთ ნოხსენებაში, რომელიც წაკითხულ იქნა ქართ. საენათმეცნიერო საზოგადოებაში 12. V. 1925 წ. („მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის“) არ გავგეზიარებინა ამ ბრუნვის მიცემითობა და გვეცადა დაგვესაბუთებინა, რომ იგი არის წრფელობითის დიფერენციაციის გზით მიღებული სპეციფიკური სახელობითი. საამისო საბუთების, აგრეთვე სათანადო დასკვნების, აქ აღნიშვნა უაღვილო იქნებოდა.

და უარყოფით გრამატიკული ტერმინები; პირიქით, ეს სიძნელე ქვემდებარეს ლებს გავარკვიოთ მათი შინაარსი ჩვენნი სინამდვილის მიხედვით; უნდა იქნეს მოცემული ის შინაარსი, რომელიც ეძლევა ქვემდებარესათუ დამატებას ქართულში, იმდენად, რამდენადაც მათი მორფოლოგიურ-სინტაქსური ფუნქციები მათ დაპირდაპირება-ურთიერთგანსაზღვრას შესაძლებელს ხდის: ჩვენ არა გვაქვს ქვემდებარე-დამატება ევროპულ ენათა საგრამატიკო ნორმებით, ჩვენ უნდა ჩამოვყალიბოთ ამ ცნებათა შინაარსი ჩვენის ენობრივის ნორმების მიხედვით. ძველს-ქართულში გაცილებით უფრო ადვილია ეს, ვინემ ახალში.

წინააღმდეგ შემთხვევაში გრამატიკასთან ჩვენ მივალთ უცხო, — ლოგიკურის სახომით და გავიმეორებთ ყველა იმ შეცდომებს, რომელიც გაუყეთებია ლოგიკისტურ გრამატიკას.

მართალია, აკად. ნ. მარის სასარგებლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ სინტაქსი მის გრამატიკაში სრულიად არ მოიპოვება; თავისთავად ეს გრამატიკის ღირსება არ არის, მაგრამ პასუხისმგებლობისაგან განათავისუფლებდა ავტორს, რომ... სინტაქსური ცნობები საკმაოდ არ იყოს შეტანილი მორფოლოგიაში. ეს ბუნებრივია, თუ მოვიგონებთ, რომ მორფოლოგია-სინტაქსს შორის გარდაუვალი ზღვარი არ არსებობს, მით უფრო ქართულში.

საინტერესოა, როგორ იქცევა ამ შემთხვევაში ავტორი. იგი ხმარობს ტერმინებს: ლოგიკური სუბიექტი, ლოგიკური ობიექტი, თან: ობიექტური, სუბიექტური — „ლოგიკურად სუბიექტურის“, „ლოგიკურად ობიექტურის“ გვერდით...

თუ რა მდგომარეობა იქმნება ამ ნიადაგზე, ჩანს შემდეგი ადგილებიდან:

„Суффикс логического об'екта — -и > -а, в 1-м и 2-м лицах мн. числа имеет вид инфикса, так как показатель множественности *т* ставится после него. Этот показатель об'екта ставится при логически суб'ективных префиксах: мо-в-кал-и-т „мы убили его“ (§ 145, 1, გვ. 119).

ჩვენ ვიტყვით: აორისტში მესამე პირის ობიექტური სუფიქსია *ი* (რომ ეს *ი* მართლაც ობიექტური სუფიქსი იყოს: იგი ფონეტიკურად მიღებული მეორადი მოვლენაა — იხ. ქვ.); ხოლო ზმნას რომ სუბიექტური პრეფიქსებიც გააჩნია, ამის მტკიცება აორისტისათვის ცალკე — ზედმეტია.

მაგრამ ეს კიდევ არაფერი; ავიღოთ მეორე მაგალითი:

„[Для образования множ. числа употребляется...]... -ан в настоящем суб'ективного строя при исходе глагольной основы

на -о и в наст. объективного строя при логическом ^{სუბიექტური}
ან; უყურ-ან... (§147, ს, 2, გვ. 121).

სუბიექტური აგებულება, ობიექტური აგებულება... რანაირია ეს სუბიექტური, ობიექტური, ლოგიკურადაა სუბიექტური, ობიექტური თუ გრამატიკულად? რა მიმართებაა მათ შორის?

(გრამატიკული ტერმინოლოგიით: -ან არის სუბიექტური სუფიქსი მესამე პირისა მრავ. რ.). ანდა ასეთი ადგილი:

„Суффикс логического объекта -с (?) появляется при логическом суб'екте, выражаемом объективным префиксом: ми-ხილავ-ს „я видел его“, მ-წამ-ს „я верю в него“ (§ 145, 2, გვ. 119—ხაზი ჩვენია—ა. ჩ.).

Суффикс логического объекта ალბათ ლაპსუსია (უნდა ყოფილიყოს ავტორის აზრების მიხედვითაც: სუბ'ექტა შდრ. § 169); მაგრამ ამის შემდეგაც უნუგეშო სურათი რჩება: „ლოგიკური სუბიექტის -ს სუფიქსი ჩნდება ლოგიკურ სუბიექტთან, რომელსაც ობიექტური პრეფიქსი გამოხატავს“. მართო ეს ადგილიც კმარა იმის ნათელსაყოფად, თუ რა უბედურებაა ლოგიკური საზომით ენობრივი სინამდვილის გაზომვა (გრამატიკის იმანენტური საზომით -ს ყველგან სუბიექტური სუფიქსია)¹.

ავტორიც ხმარობს, როგორც ჩანს, სუბიექტურს, ობიექტურს (გრამატიკული ვაგებით), მაგრამ აგრეთვე ხმარობს ლოგიკურის ვაგებითაც, რის გამოც ასეთ ადგილსაც ვპოულობთ:

„Местоименные аффиксы в глаголах по функции бывают а) суб'ективными, иногда по положению, логически суб'ективными, б) об'ективными и с) логически об'ективными (§ 113, გვ. 92, ხაზი ჩვენია—ა. ჩ.). ლოგიკური და არალოგიკური აქ ერთმანეთის მიჯრით არის მიწყობილი და გამოდის დაახლოებით ასეთი თქმა: „ვერობელები არიან რუსები, ფრანგები, მეახალშენენი, გერმანელები, ვაჭრები“...

სუბიექტ-ობიექტის სხვადასხვა მნიშვნელობით ხმარების (სათანადო შედეგებითურთ) აპოთეოზია შემდეგი ფრაზა: „Выразителем логического объекта всегда служит суб'ективный суффикс с—ჰ“ (§ 113 გვ. 92, ხაზი ჩვენია—ა. ჩ.).

თქმა არ უნდა: სანამ გაირკვეოდეს რა არის ქვემდებარე, რა არის დამატება, და, ამისდა მიხედვით, რომელი ფორმანტია ქვემდებარე-

¹ რასაკვირველია „სუბიექტური“ გულისხმობს, რომ სუბიექტი უკვე გარკვეულია; ესე იგი ვიცით, რაა ქვემდებარე და რაა დამატება (ობიექტი)... ამის გარეშე გრამატიკის იმანენტურ საზომზე ლაპარაკი შეუძლებელია.

რისეული (სუბიექტური), რომელია დამატებისეული (ობიექტური) აუცილებელია გარეშე საზომის მოშველება; და ეს საზომი უნდა იყოს სინამდვილე (ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით); შესატყვისად უნდა ვინმართ: რეალი სუბიექტი, რეალი ობიექტი; ლოგიკური სუბიექტი, ლოგიკური ობიექტი უხერხულია თუნდაც იმიტომ, რომ „ობიექტი“, როგორც ცნება ლოგიკისა, — არ არსებობს (მსჯელობაში მხოლოდ სუბიექტია და პრედიკატი!)¹.

ამ უცხო ცნებების წამოშველება აუცილებელია პრელმინარად სათანადო გრამატიკულ ცნებათა გამომუშავებამდე, მაგრამ სრულიად დაუშვებელია თვით მოვლენათა კვალიფიკაციისას.

ლოგიციზმის ნიშნები მკაფიოდ ჩანან „ძვ.-ქართულის გრამატიკაში“; ეს ზოგადი მეთოდოლოგიური მსხვილი ნაკლია.

ზოგად მეთოდოლოგიურ ნაკლად უნდა ჩაითვალოს შემდეგიც: § 112, გვ. 91 ვკითხულობთ: „Р[од.] падежом местоименного префикса служит гласный у-, слияние по сванской норме группы ვი || ვი, Р. падежа от корня ვ=ვი... „Сам звук у по сванской норме представляет слияние ვი=ვი (<*ჰვი-), т. е. действительно требуемый Р. падеж от местоименного корня ვ||ვ (<*ჰვ- ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.). ნაცვალსახელების ბრუნება, როგორც ცნობილია, ყოვლად უჩვეულო ფორმებში მიმდინარეობს და საერთო შაბლონს არ ექვემდებარება; ცხადია, რატომ: საერთო შაბლონი მაშინ, როცა მათ ფორმები გაიჩინეს, ჯერ კიდევ არ არსებობდა; ავტორი კი ვ-ძირის ნათესაობით ბრუნვას იძლევა კანონზომიერი სახით და ავიწყდება, რომ არა თუ ჰიპოთეტური ვ ძირი, არამედ პირველისა და მეორე პირის ნაცვალსახელებიც კი (მე, შენ) ვერ აწარმოებენ შაბლონით ნათესაობით ბრუნვას.

ობრუნვის კი საერთოდ ძირი, შიშველი ერთ თუ ორბგერია-ნი ელემენტი?!

ასეთივე მეთოდოლოგიური ნონსენსია მოცემული შემდეგ სიტყვებში: „Основа ვი представляет форму страдательного причастия на о от корня ვ<გვ, имеющего свое самостоятельное спряжение“ (§ 211, გვ. 175).

¹ წერილში „ყე-ნაწილაკი ფერვიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოლიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით“ (საენათმ. საზოგ. წელიწადი ტ. I—II) გვქონდა შემთხვევა ჩვენც გვეხმარა „ლოლიკური სუბიექტი“, „ლოლიკური ობიექტი“ (გვ. 38), მაგრამ სრულიად გარკვეული შინაარსით, ამ შინაარსის გადმოხაცემად გაცილებით უკეთესი იქნებოდა რეალი ობიექტი, რეალი სუბიექტი.

როგორც თვით ავტორი გვიჩვენებს (§ 215), ეს ძირითადი წყაროა ში: გიგს [თუ: ჰგიეს?], გია... ეგების, ეგებოდა, ეგებოდეს... მიმღობა ვნებითი.: **გებული**. მიმღობის ვნებითის ძირი მხოლოდ **გ**-ა, ფუძე: **გებ**. მაშ საიდან ვიცით, რომ **გი** არის ვნებითის მიმღობის ფორმა **ი**-ითი: აპრიორი მოსაზრებიდან: **ი** ვნებითობის დამახასიათებელია! ვთქვათ **ი** მართლაც ვნებითი მიმღობის ფორმას აწარმოებს: წერ-ი-ლ-ი. როგორ შეიძლება ამ **ი**-ს გათანაბრება **გი**-ს **ი**-სთან: მაშინ ხომ უნდა დავუშვათ: **გ**-ძირი აწარმოებს ვნებითის მიმღობას **ი**-ითი...

შეიძლება კი ასეთი რამ დავუშვათ?

ორიოდე სიტყვა პალეონტოლოგიის შესახებ. წიგნში შეხვდებით ასეთ ადგილს, მაგალითად: „По сравнит. грам. выходит брѣ — ვრსკ: ვარსკუ-ლავ || ვასკუ-ლამ (მასკუ-ლავ) *звѣзда* (< „светило ночи“), но палеонтология вскрывает иную действительность“ (გვ. 139, შწ. 2); უცნაურ შთაბეჭდილებას სტოვებს ეს დაპირდაპირება; ჭეშმარიტება ერთია: „ვარსკლავი“ თავდაპირველად რაღაც ერთს წარმოდგენას აღნიშნავდა. ამ წარმოდგენას ეძებს შედარებითი გრამატიკა, ლებულობს გარკვეულს შედეგს; **„მაგრამ“** პალეონტოლოგია სულ სხვა რასმე ააშკარავებს...

რასაკვირველია, შეუძლებელი სრულებით არ არის შედარებითი გრამატიკის ძიება მცთარი აღმოჩნდეს; უფრო მართებული გაგება სხვანაირი გზით მივიღოთ. მაშინ უცნაური ამონაწერშიაც არაფერი იქნებოდა... არის კი; და უცნაური არის **საერთოდ დაპირდაპირება** — შედარებითი გრამატიკისათვის პალეონტოლოგიის. ეს როდია შემთხვევითი: წიგნში წითელი ზოლივით გადის აზრი პალეონტოლოგიის განსაკუთრებულობის შესახებ; ავიღოთ, მაგალ. ასეთი რამ: „წველა *дойтъ*, но палеонтология слова иная: она восходит к молоку и к молочным продуктам“ (გვ. 150, შწ. 3).

პალეონტოლოგია ცხადდება საენათმეცნიერო აზროვნების უმაღლეს სააპელაციო ინსტანციად; აი მაგალითიც: „В семантическом отношении интерес за пределами лингвистики представляет связь нашего корня **გვლ** || **გვრ** (საქმე ეხება „გუალე“ ს — ა. ჩ.) с тождественным корнем слова г. **გველ**-ი *змея* || მ. **გვერ**-ი *id*. Между прочим при принятии этой связи становится мифологически конкретно понятным, почему в *Бытии* 3, 14 проклятие змеи выражается низведением ея с *хождения*, природно присущего ей, допустим и по названию, на *ползание*; в яфетическом первоисточнике легенда в таком случае должна была быть (ხაზი ჩვენია) изложена в ча-

сти проклятия не словами „отныне ты будешь *ходить* на чреве“ как это находим во всех версиях Библии (ხაზი ჩვენია *ხედავს* ფრაზი: „ты будешь *ползти* на чреве“ в противоположность прежнему нормальному для нее, судя по названию, в бытовом народном представлении состоянию, когда она, предполагалось, „ходила“, „ступала“, „ходила ногами“ (§ 230, გვ. 194—195).

„გუელი“ ნიშნავდა „მოსიარულეს“; ამას არკვევს პრეისტორიული სემანტიკა (იხ. გვ. 194), იგივე პალეონტოლოგია; დასწყევლეს გუელი: ცხადია მისთვის უნდა მიესაჯათ „ხოხვა“ და არა „სიარული“: მოარული ის უწინაც იყო... მაგრამ ნუ იკითხავთ! დაბადების ყველა ვერსიაში წერია: „მუცელსა ზედა ხუილოდი“-ო. ერთს ამბობს პალეონტოლოგია, მეორეს ფაქტები! მით უარესი ფაქტებისათვის, ამბობს ავტორის ლოგიკა. ჩანს პალეონტოლოგიამ დაგვაღიწყა, რომ: *quod licet metaphysicae, non licet scientiae (linguisticae)*! არის კი ასეთი პალეონტოლოგია მეცნიერება?!¹

საერთოდ: ძირითად მეთოდოლოგიურ საკითხებში „ძველი-ქართული გრამატიკა“ ორივე ფეხით მოიკოკლებს.

4. ზოგიერთი შენიშვნები კერძო ხასიათისა.

ბრუნვადი სიტყვები. ავტორს ძირითად ბრუნვად სამი მიჩნია: სახელობითი, ნათესაობითი და მიცემითი (§ 27); ამ სტემის შეუფერებლობა თუნდაც იქიდან ჩანს, რომ პირველ ძირითად ბრუნვად სახელობითია მიჩნეული, მოთხრობითი კი მიცემითთანაა დაკავშირებული, მაშინ, როდესაც სახელობითიც, მოთხრობითიც გენეტურად ერთს ჯგუფში შედის; ეს არის წრფელობითი, რომლის დიფერენციაციითაც მიღებულია დროული თანამიმდევრობის მიხედვით ჯერ-მოთხრობითი, მერე სახელობითი.

ძირითადი ბრუნვების დაბოლოებებად მიჩნეულია: *უნ || *უს; ინ || ის; ან || ას. არავითარი *უნ || *უს ქართულმა არ იცის. ეს სემიოტიური სისტემით ნაკარნახევი სქოლასტიკაა და ამას ვერ უშველის

¹ სხვათა შორის ავტორი ყურადღებას აქცევს გამოთქმებს: „თულა გასხენ და არა ხედავთ და ყურ გასხენ და არა გესმის“ და შენიშნავს: „განსაკუთრებულ პალეონტოლოგიურ ინტერესს წარმოადგენს ის, რომ „თულა“ და „ყურ“ არა მხოლოდ ამ ფრაზაშია აღქმული, როგორც მრავლ. რიცხვის ფორმები, თითქოს გვეკონდეს „თულნი“, „ყურნი“ (§ 244 ხ, გვ. 208—209); ვფიქრობთ, რომ ამას პალეონტოლოგიის გარეშეც ვშველებთ: აქ აზრის მიხედვით უნდა ზღებოდეს შეთანხმება, როგორც მაგალითად, შემთხვევებში: „წარმართთა ერი მიეგებვიან ღმერთსა“ (ძვ. სას. პოეზია, გვ. 290); „კაცსა ვისმე ესხნეს ორ ძე“ (ადიშიც საბ. ტაბ. 45 ხ₂)... ასეთი რამ ძველს ქართულში არ არის იშვიათი.

§ 74 (გვ. 60): ხუცეს სიტყვის შესახებ ნათქვამია: ხუც-ფუ-
 ძე არის შემოკლებული ხუცა-; ეს უკანასკნელი კი არის ნახესხები
 სვანურიდან (заимствована из сванского): იგივეა რაც სვანური
 შედარებითი ხარისხი ხო-შა (=ფუროსი, დიდი), ოღონდ: შ გადა-
 გვარდა ხ(>ც) დ', ქართულის სისინა ბუნების მიხედვით, და ო'შაც
 პრეფიქსში დიალექტურად გადაინაცვლა უ'სკენ (с диалектическим
 передвижением о в у в префиксе ხუ-).

აქ ერთი შეხედვით ყველაფერი რიგზეა: სვანური ხ თავიკიდუ-
 რადაა (როგორც ხო'შა'ში); შ, ვინ დაამტკიცებს, რომ არ შეიძლე-
 ბოდა გადაგვარებულიყო ხ'დ და შემდეგ ქცეულიყო ც'დ; ო'დან
 უ'ნამდე, ხომ ერთი ნაბიჯი ღაა! ერთი სიტყვით, წამოყენებული დე-
 ულების წინააღმდეგ ბრძოლა უწინ განწირულ საქმედ ჩაითვლე-
 ბოდა; დებულება კი მკვიდრად.

ახლა, რასაკვირველია, შემოვლითი მსჯელობისა და ანალიზის
 გარეშეც ვიცით, რომ „ხუცეს“ ფუძე სვანურიდან ნახესხები არ
 არის; ის ორდინარი ხანმეტი ფორმაა, უძველესი სახე ქართული სამ-
 წერლობო ენისა. კიდევ მეტი: შეუძლებელია არა მარტო ფორმის
 (ხუ-), არამედ ძირეული ც'ს მიხედვით იმის თქმა, რომ ის იყოს სვა-
 ნური, იყოს არა ქართული (ანდა აკად. ნ. მარჩის ტერმინი რომ
 ვიხმაროთ: იყოს არა სისინა შტოისა), არა მარტო იმიტომ, რომ ეს
 ც მეგრულში (შიშინა შტოში) ჩ'ს გვაძლევს (უ-ჩ-ა-შ-ი), არამედ
 იმიტომაც, რომ სვანური შ ამ ც||ჩ'ს კანონზომიერი შესატყვისია¹.

ხუცეს'ის ანალიზის ბედი დამაფიქრებელია; იაფეტიდოლოგი-
 ურს აზროვნებაში ასე დასაბუთებულიც ბევრი ეტიმოლოგია არ არის.
 და თუ მათ ხუცეს'ის ბედი არ ეწვევათ, მხოლოდ იმიტომ, რომ ბედი
 სწყალობს: ისინი ისეთ შორეულ სინამდვილეში ბინადრობენ, სადაც
 მამხილებელი ფაქტები ვერა სწვდება.

ამასთან დაკავშირებით: უნდა შესწორდეს § 87, სადაც ზედ-
 სართავთა მწარმოებელ პრეფიქსად უ'ა მიჩნეული და არა ხუ, რო-
 გორც ამას ადგილი აქვს „ძველი-სამწერლობო ქართულის“ უძველეს
 ფორმებში (ხანმეტ ტექსტებში)...

¹ ვემყარები ვარ. თოფუროიას ერთ მოხსენებას, სადაც ამ შესატყვისო-
 ბის (ც:ჩ:შ) დამამტკიცებელი საბუთები საკმაოდ იყო მოყვანილი: ხუცესი—უჩაში-
 —ხოშა: რეცვა—რჩაფა—ლიორში და მაგგვარები. რასაკვირველია საესებით შე-
 საძლებელია: ქართ. ც<ს და ეს ს' იყოს ექვივალენტი სვანურში დატულ შ'სი
 (მეგრ. ჩ კი იყოს შემდეგი დროინდელი რეფლექსი ც'სი, მაგრამ ეს ჩვენთვის ამ-
 უამად არ არის საინტერესო).

ნაცვალსახელთა განხილვას აქ გვერდს ვუვლით¹; მხრად მხოლოდ მხოლოდ წვრილმან საკითხს შევხებით: მ-ცა ნაწილაკის მ'ს შესახებ (მ-ცა-ს-ი-მ-ც-ა-...) ავტორი ამბობს: „არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა მ ამ შემთხვევაში იყოს ნაშთი განუსაზღვრელი ნაწილაკის-მენ (<მელ> მე > მ), რომელიც აძლიერებს მნიშვნელობას ძვ.-სომხური სამწერ. ენის *ქან*-ის მსგავსად“-ო (§ 81). სვანურში ამ მ'ს მაგიერობას ეწევა ზ (ვ: უმარცვლო უ: სიზ ნარ ლეგზანე: შენამც გვყავ (გაგვიხდი) სატირალი.—წყველია). ეს ზ და ქართულის მ ფონეტიკურადაც ერთი და იგივე ოდენობა უნდა იყოს.—ვაუგებარია, რად ჰგონია ავტორს, რომ ათას-ი-მ-ცა და მსგავსი შემთხვევები არის „ნაშთი განსაზღვრული სიტყვის კანკლედობისა მასთან შერთულ მ ნაწევრით“ (§ 81). იგივე მ ხომ ზმნებთანაც იხმარება (მოკლამცა, ვარმცა...), უფორმო სიტყვებთან: ნუმცა, რაჟთამცა... და სხვ. ნუთუ ყველგან კანკლედობაა და მ კი ნაწევარი... უფრო ბუნებრივი იქნებოდა მასში უბრალო ნაწილაკი გვენახა.

უღვლილებადი სიტყვა: ზმნა.

ზმნის მნიშვნელოვანი თავისებურებაა—ქცევა. ავტორი არჩევს ოთხ ქცევას მოქმედებითს გვარში და სამხ ვნებითში (§ 172, გვ. 136)². ქცევების სისტემა შედარებით მარტივია; მისი განხილვა სხვა დროსთვის გადაგვიდვია; აქ ერთს გარემოებას ვაქცევთ ყურადღებას: ავტორს არსად ერთი სიტყვაც არა აქვს ნათქვამი იმის შესახებ, რა არის ქცევა? თითქოს ეს მეორეხარისხოვანი საკითხი იყოს, მაშინ როდესაც ამაზე დამოკიდებული რამდენ ქცევას მივიღებთ. მაგალითად, ავტორი ამბობს: ვ-წერ; ვ-წუხ პირველი ქცევააო; რა აქვს საერთო მათ? ის, რომ მათ „არავითარი განსაკუთრებული ნიშანი ქცევისა არა აქვსთ“, გვეტყვის ავტორი (§ 172); მაგრამ ეს ხომ გარეგნული ნიშნის მიხედვით ნაწარმოები განდასებაა: მაგალითად: ა-კლავს; ა-ცხადებს... იქნება თუ არა ისინი ერთი და იმავე ქცევისა? გარეგნულად ორსავე ა ნიშანი ახასიათებს, მაგრამ ეს ა მორფოლოგიურად სულ სხვადასხვა ფუნქციების მატარებელია: პირველი ვნებითში ეს

¹ სხვა საკითხთან დაკავშირებით საშუალება გვექნება ისინი დაწვრილებით ვანვიხილოთ სხვაგან.

² თუმცა ოთხ გვერდს იქით ავტორი გვესაუბრება მეხუთე ქცევის შესახებ, რომელიც „ძირითად ტაბულაში“ არ არის შეტანილიო“ (გვ. 140); თითქოს აქ კი არ იყოს გამოტოვებული. არა ნაკლებ უცნაურ გულმავიწყობას იჩენს ავტორი მეორე ადგილას. სადაც ვკითხულობთ: „в каждом залоге четыре порода“ (გვ. 164).

გვაძლევს (ა-კლავს: ე-კლვის), მეორე კი იკარგება (აცხადებს: ცხადდება) ¹... ეს მეორე (ა-ცხადებს) კაუზატიურობის ნიშანია, პირველი ქცევითობის. ავტორის თვალსაზრისით როგორ გავარჩიოთ იგი? ან: უნდა კი გავარჩიოთ?

ავტორი იღებს ოთხ კილოს: თხრობითს, თანულევლებითს, ნატვრითსა და ბრძანებითს (§ 153). არა გვეონია ძველს-ქართულში საჭირო და შესაძლებელი იყოს თანულევლებითისა და ნატვრითის განსხვავება: ერთსაც და მეორესაც შეუძლია „თავისებური ბრძანებითი“-ს შინაარსი იქონიოს, აგრეთვე მყოფადის მაგივრობა გასწიოს. ავტორი თითონ ამბობს: „ნატვრითი და თანულევლებითი მკვეთრად არ განიზიგება თხრობითი კილოსაგან“-ო (გვ. 142), მით უფრო ითქმის ეს ნატვრითისა და თანულევლებითის შესახებ; მნიშვნელობის გარდა დაბოლოებაც მათ ერთნაირი აქვსთ ². ამიტომ უფრო მიზანშეწონილი იქნება ვიხმაროთ თანულევლებითი პირველი, მეორე, მესამე (თითო თითო ჯგუფში).

არის რვა დრო: აწმყო, ნამყო უსრული, ნატვრითი, აორისტი, თანულევლებითი, ნამყო სრული, ნამყო წინარეწარსული და ნამყო თანულევლებითი... არსადა ჩანს პერმანსივი (ანუ ჰაბიტუალისი): მან კლის... დიალექტური აორისტის სახელწოდებით არის იგი მონათლული „ძირითად ტაბულებში“ და მოხსენებულია „სინტაქსურად აღმოცენებულ ფორმათა შორის“ (იხ. გვ. 11); ყოველ შემთხვევაში უღვლილების სისტემაში ადგილს მოკლებულია.

ეს ფორმალურად უმართებულოა: ძველს-ქართულში ჩვეულებრივია ფორმები როგორიცაა, მან კლის, დაწერის, დაფარის... მაშასადამე, არავითარი უფლება არა გვაქვს ფორმათა აღწერა-დალაგებისას სათანადო ადგილას (აორისტის ჯგუფში) ეს არ შევიტანოთ. ამისათვის არა აქვს მნიშვნელობა, თუ როგორ ვხსნით მას: მივიჩნევთ მას დიალექტურ თუ ხალხურ აორისტად.

¹ ვნებითების წარმოება, როგორც ზმნათა საკლასიფიკაციო ნიშანი, მშვენივრად აქვს გამოყენებული პროფ. ა. შანიძეს (იხ. „ქართული ზმნის საქცევი“- ტფლ. უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. VI, გვ. 312—338); იმავე წერილში მოცემულია ქცევის განმარტება, სამწუხაროდ იმდენად ფართო, რომ ქცევა, როგორც ასეთი, სრულიად იქმნალება, ითქვიფება რა სხვა კატეგორიებში.

თანულევლებით მეორეში ამ ეამად, მართალია, დაბოლოებანი აკრეფებულია (ეს, ას, ოს), მაგრამ მოსაზრებათა რიგი გვაფიქრებინებს, რომ პირველადი და ძირითადი იყო „ეს“; დანარჩენები მეორადია. პირვანდელი სახე თანულევლებით მეორის დაბოლოებისა შენახულა უცვლელად თანულევლებით პირველში, ისევე როგორც აორისტისა და პერმანსივის დაბოლოებანი ნამყო უსრულის დაბოლოებაში (ე. წ. ერთგზითში და პერმანსიულში).

არსებითად ამ ფორმის უგულბებლყოფა მით უმეტეს მნიშვნელოვან როლს ასრულებს უღვლილების სისტემაში: **მას შეუძლია აწმყოს გვერდით მოგვევლინოს პირველი ჯგუფის დროთა წარმოებისას დასაყრდენად**; თავდაპირველადი მისი შინაარსი არ უნდა ყოფილიყო დაშორებული აწმყოისას; დროთა სათანადო ფორმების შაბლონი როცა შემუშავდა, ის აორისტის ამაღლაში აღმოჩნდა (ფუძის აგებულების წყალობით). პირვანდელი მდგომარეობის კვალი მაინც დარჩა: ეს არის ზოგიერთ ზმნათა უღვლილება:

1. ვიღის (აწმყო=პერმანს.)—ვიღოდა/ის (ნამ. უსრ.)—ვიღოდეს (თანუღვლებ. პირვ.): აწმყოის „ვალს“ სხვა რიგისაა: ვალს, ვლიდა, ვლიდეს; მო-ვლო, მო-ვლის, მოვლოს... (ტრანსიტოვია).

2. მან იცის, უწყის (აწმყო=პერმანსივი): იცოდა, უწყოდა; იცოდეს—უწყოდეს.—შემდეგ ამით აღარ უწარმოებიათ მეორე ჯგუფის ფორმები, ისევე როგორც ზმნებს: ყვრის, ტირის, ქრის (მათი მეორე ჯგუფი—**ი**-თავსართიანი, მედიალი აღარ არის!); სამავიეროდ ტრანსიტოვებმა: კსნის, გზავნის—თავდაპირველი პერმანსივი ფორმიდან აწარმოეს პირველი ჯგუფი, გაიჩინეს მეორეც და ამან გამოიწვია ფორმათა შეხვედრა: ივი გზავნის (აწმ.)—მან გზავნის (პერმ.); მხოლოდ კონსტრუქციით არიან ესენი **გარჩეული**; იყენენ კი ერთი და იგივე ფორმა... ამ ტიპის ზმნათაგან ბევრმა შემდეგში ფუძეებიც განასხვავა: აწმყო-რედუქციანი (შლის, თხრის), აორისტი—ურედუქციო (შალის, თხარის<შალა, თხარა), რაიც შემდეგი ხნის ამბავია: დამახასიათებელია, რომ რედუქციანი ფორმა (პირვანდელი პერმანსივი) შერჩა აწმყოს...

ავტორის ვკსნი'ს **ი** სვანურ მეშველ ზმნისეულად მიაჩნია (§ 188, A, c, გვ. 154). ამ ტიპის ზმნებს სვანურ ტიპს უწოდებს, მაშინ როდესაც პერმანსივის სათანადო გაგებას შეუძლია ეს ფორმებიც აგვიხსნას ქართულში და სვანურსაც გამოადგეს გ. ჯარგლი ტიპის ზმნათა აგებულების ანალიზისათვის. ავტორის თვალსაზრისით სრულიად აუხსენლად რჩება, რატომ ხვდება: ვ-ქმნი, ქმნი (თუ ჰქმნი?), ქმნის **იგი**, რომელიც აწმყოს სახით გვევლინება (იხ. გვ. 187) პერმანსივის ფორმებს: ვ-ქმნი, ჰქმნი, ქმნის **მან**... არას ამბობს „უწყის“ , „იცის“ პერმანსიული წარსულის შესახებ, თუმცა „მან“ ქვემდებარის გადმოტანა აწმყოს ჯგუფში მაინცდამაინც მოითხოვდა განმარტებას (იხ. § 236, გვ. 202-203); „მოვედ“-ს გვერდით მოჰყავს „მო-ვიდ-ი“ (ხალხური აორისტის სახელწოდებით), მაგრამ არ უკავშირებს მას: ვიდ-ოდ-ი'ს (ნამყო უსრ.), თუმცა ამის გარეშე შეუძლებელია აიხს-

ნას, საიდან გაჩნდა პირველ ჯგუფში, ნამყო უსრულში: ვიდ-ფუძე (აორისტულ-პერმანსიული) (იხ. § 231, გვ. 196, და შემდ.); მხოლოდ ერთგან შენიშნავს: „განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია აორისტული ფუძიდან წარმოება პირველი ჯგუფის სემანტიკითაო“ (გვ. 198) და მოჰყავს ფრაზა: მოვიდის ლომი და წარმოიღის ვერძი ანუ ვაცი (მოვიდის=მოვიდოდა)... და ამით კმაყოფილდება¹.

§ 145, 1: ავტორი ამბობს: ლოგიკური ობიექტის სუფიქსი σ > α მრავლობითის პირველსა და მეორე პირში ინფიქსის სახეს იღებს, რადგან მის შემდეგ მრავლობითობის მაჩვენებელი σ დაისმისო: „მო-ვ-კალ-ი-თ“. σ ობიექტური სუფიქსიაო. შეცთომავა; ჯერ ერთი, თუ ის ობიექტური სუფიქსია, რატომ არა ჩანს მესამე პირში: მო-კლ-ა. მეორეცაა და ეს σ მეორადია: პირვანდელია უზინო ფორმები: მო-ვ-კალ-თ, ვ-ი-პყარ-თ... ასე რომ, ჩვეულებრივად, ის არც არის მოსალოდნელი დამატებიან ზმნებში, მაგრამ პირიქით უთუოდ გვაქვს ისეთ ზმნაში, როგორიცაა: მო-ვედ-ი-თ, მო-ხ-ვედ-ი-თ. ნუ თუ იგი აქ დამატებამ გააჩინა? მას ხომ დამატება არა აქვს. ეს σ აორისტში არ არის მორფოლოგიური მოვლენა, იგი ფონეტიკურად არის განვითარებული უწინარეს ყოვლისა ისეთ შემთხვევებში, სადაც σ სუფიქსის წინა თანხმოვანისაგან ხმოვნით გაყოფის აუცილებლობა გაჩნდა: მოვედით, დავსხედით... აქიდან ის გადატანილ იქნა მხოლოდობითში პირველსა და მეორე პირში: იყო მო-ვ-ვედ, დავჯედ; მივილეთ: მოვედი, დავჯედი... ასევე ტრანსიტივებში, რომელთაც არ ჰქონდათ ეს σ .

რომ ეს σ ფონეტიკურად განვითარებულია და ამ მხრივ განსხვავდება მაგალ. პერმანსივის σ საგან, ჩანს იქიდან, რომ იგი ვერ იწვევს რედუქციას, პერმანსივის σ კი იწვევს (შდრ. ჩუენ ვკალით (აორ.); ვკლით (პერმ.); თქუენ ჰკალით (აორ.); ჰკლით (პერმ.)².

¹ აქვე უნდა შენიშნოთ: აწმყოდ არის გამოცხადებული ვლ-ი (პირწავარდნილი პერმანსივი); უნდა იყოს: ვალს; ნამყო უსრულში ავტორი სამ ფორმას ასახვლებს: ხალხ. ვლი-დ-ი-ს (-დ-ა); ახალ ქართ: მო-ვ-დი-თ-დ-ი; მწიგნობრ.: ვიდ-ო-დი. შეცთომავა... ძველი ქართულის კანონიერი ფორმავა: ვიდ-ო-დ-ი, ვლი-დ-ი კი მისი ბადალი ვერ ვახდება: იგი დამატებიანი ზმნაა. მისი აწმყო: ვალს ისევე იქცა მედიალად, როგორც „ვიყავ“ (-ვნებითი) იქცა მედიალად (ახალს ქართულში ვარის რიგში ნოქცევის გამო)...

² ასევე უნდა განსხვავებულ იქნეს ნამყო უსრულის მრავლობითში σ ფონეტიკურად განვითარებული: ვაკეთებდ: ვაკეთებდ-ი-თ და σ (პერმანსივის დაბოლოება) ყველა პირებში რომ არის: ვაკეთებდ-ი: ვაკეთებდ-ი-თ. პირველი მხოლოდ მესამე პირში იღებს დაბოლოებას: ვაკეთებდ, აკეთებდ, აკეთებდ-ა (აორისტის დაბოლოებითაა წარმოებულ), მეორე ყველა პირებში: ვაკეთებდ-ი, აკეთებდ-ი, აკეთებდ-ის (პერმანსივის დაბოლოებითაა ნაწარმოები).

ქართული
ბიბლიოგრაფია

§ 145, 3-ში ავტორი ამბობს: „თუ ლოგიკური ობიექტი მრავლობითშია, ორივე „ლოგიკურად ობიექტური“ სუფიქსი შეიცვლება მრავლობითის მაჩვენებელ ნ'თი ანდა -ან, -ენ დაბოლოებებითა... და-ვ-წერე-ნ (მე—იგინი), და-ვ-წერე-ნ-ი-თ (ჩუენ—იგინი); მ-წამ-ან (მე—იგინი), ვ-თქუ-ენ-ი (მე—იგინი)“.

დამატებითის მრავლობითობა აღინიშნება ნ'თიო: დავწერე-ნ... საჭიროა შესწორება: ნ მართლაც არის, მაგრამ როგორც ფონეტიკურად გამარტივებული სახე ენ'ისა. დამატების მრავლობითობას -ენ აღნიშნავს, მაგრამ თუ შემდეგ ხმოვნით დაწყებული სუფიქსი მოსდევს, -ენ ჰკარავს ე'ს (ხმოვნის რედუქცია ხდება) და ვლებულობთ: ნ'ს: ვ-თქუ-ენ, მაგრამ: თქუ-ნ-ეს (<*თქუ-ენ-ეს); აორისტის მეორესა და პირველ პირში მრავლობითისა არ ხდება რედუქცია¹: ვთქუნით, სთქუნით, მაგრამ პერმანსივის ი ყველგან მოახდენს რედუქციას: ვ-თქუ-ნ-ი (<*ვ-თქუ-ენ-ი), სთქუნი, თქუნის; ვთქუნით, სთქუნით, თქუნიან.

ავტორი, გვეონია, ამის გაუთვალისწინებლობას შეჰყავს შეცთომაში, როცა ყფ ძირის სხვადასხვა დრო მოჰყავს: აორ. ხალხ: ვყავ, ჰყავ, ყო... აორ. ძველი სამწ.: ვყავ, ჰყავ (მესამე პირი არ არის); ვყევით, ჰყევით (მესამე პ. მრავ. არ არის) და საილუსტრაციოდ ასეთი ფრაზა მოჰყავს: წრფელ ყვენით ალაგნი მისნი... „აბსოლ. ყევთ მიმართ. მრავლობითთან: ყვენით (გვ. 186 —ხაზი ჩვენია—ა. ჩ.)

ვყავ, ჰყავ ძველს ქართულში დადასტურებული არსად არის; „ყვენით“ ფორმის ასახსნელად ამ არარსებული ფორმის შეწუხება არ არის საჭირო: ყვენით <*ყავ-ენ-ი-თ. ამას გარდა, როცა ფორმა (ვყევ) დადასტურებული არაა, არ იქნებოდა ზედმეტი სათანადო ნიშნით შეგვემოკო იგი.

იმავე ზმნისაგან ავტორს მოჰყავს ვ-ყენი, ჰყენი, ყენის და მას ძველ-სამწერლ. აწმყოს უწოდებს (გვ. 186); ნამდვილად კი ეს არის პერმანსივი მხოლოდ დამატებითურთ მრავლობითი რიცხვისა: ვყუნი (<*ვ-ყავ-ენ-ი მე—იგინი)... ყუნის (<*ყავ-ენ-ი-ს)...

საერთოდ, ე. წ. „ძველ-სამწერლობო ფორმის“ მიმართ არა მცირედ უსამართლობას აქვს ადგილი; აი ერთი თვალსაჩინო მაგალითი: ავტორი ამბობს: „ნამყო უსრულს აქვს ორი ფორმა: ძველი—სამწერლობო და ხალხური. ორივე სახეობის მაჩვენებელნი აწმყოს ფუძეს მიემატებიან:

¹ იხ. 319 გვ. აორისტის ი დაბოლოების შესახებ ნათქვამი.

a) ძვ. სამწერ. სახეობის მაჩვენებელი **ბ** გვევლინება მესამე პირში მხოლ. რიცხვისა; ასე, მაგ. იკითხავ-**ბ** (он читал), (он говорил), გუტემნ (он давал нам), გან-გუწესებნ (он приводил нас в порядок)¹.

b) ხალხური სახეობის მაჩვენებელი—**დ**. ისიც გვევლინება ხშირად ყოველგვარი გახმოვნების გარეშე (без всякой огласовки), ამასთან მხოლოდბითის ყველა პირებში: ვ-კრებ-დ, ¹ჰ-კრებ-დ, კრებ-დ (§ 192, გვ. 159).

მცირე კორექტივი ამ შეკვეცილი ფორმების შესახებ ნათქვამს: მესამე პირის შეკვეცილი სახეობა ა'ს დაირთავს: ვ-კრებ-დ მე, მაგ-რამ: კრებ-დ-ა იგი; ამას გარდა: ამ შეკვეცილ ფორმებს მრავლობითიც აქვს: ვკრებ-დ-(ი)თ, ჰკრებ-დ-(ი)თ, კრებ-დ-ეს; პირველისა და მეორე პირის **ი** ისევე უნდა განვასხვავოთ სრული ფორმის **ი**'საგან (ვ-კრებ-დ-ი, ჰ-კრებ-დ-ი, კრებ-დ-ი-ს... ვ-კრებ-დ-ი-თ, ჰ-კრებ-დ-ი-თ, კრებ-დ-ი-ან), როგორც აორისტის მრავლობითის **ი** პერმანსივის **ი**'საგან: ვ-ყავ(ი)თ, ჰყავ(ი)თ (აორ.)—ყვე-ი-თ, ჰყვ-ი-თ (პერმ.).

მაგრამ არსებითი: **იკითხავ-ბ** არ არის ნამყო უსრული, არამედ ე. წ. აწმყო მრავალგზითი (მას მართლა შეიძლება ჰქონდეს „читал“-ს მნიშვნელობა, მაგრამ ეს სინტაქსურ მომენტს შეეხება: პერმანსიულ ფორმას, საერთოდ, ასეთი შინაარსი არ ეუცხოვება); **ბ** აქ **ხ**'ს მაგიერია, ისევე როგორც მრავლობითში **ელ** (იკითხვ-ელ) **ენ**'ს მაგიერობას ეწევა. ეს **ბ** უნდა ყოფილიყო ერთ-ერთის ლიტერატურულად უძველესი ფენის კუთვნილება, რომელიც ძველი-ქართულის რთულ სახეშია წარმოდგენილი².

რომ ეს ნამყო უსრულში გადასახლებას ვერ ეგუება, თუნდაც იქიდანაც ცხადია, რომ ავტორმა მას მოუძებნა ერთად-ერთი ადგილი: მესამე პირი მხოლ. რიცხვის. რატომ არ არის კორელატი მრავლობითის მესამე პირში? ამას გარდა: **-ავ** (**-ამ**'ც) სუფიქსი ნამყო უსრულში ან **ევ** ან **ვ**'ს სახეს იღებს (თითქმის ყოველთვის); აქ კი გვაქვს **ავ**: იკითხავნ; და არა მართო აქ, მთელს ძველს-ქართულში არ მოიძებნება მაგალითი, რომ **-ბ** ემატებოდეს აწმყოს თემას და ამ თემას **ავ**, **ამ** შეკვლილი ჰქონდეს: ფარავ-**ბ**, ფლავ-**ბ**, დგამ-**ბ**... და სხვ.

ასე რომ: ნამყო უსრულის ფორმანტად **ნ**'ს წამოყენება და მისი მიჩნევა „ძველ-სამწერლობო სახეობად“ შეცთობაა.

¹ ავტორს აღნიშნული აქვს ამ ფორმათა ხმარების ადგილები ტექსტებში, ჩვენს ამონაწერში კი გამოტოვებულია.

² შეად. მეგრულის აწმყოს სუფიქსი მესამე პირისა **-ბ**—გარდაუვალ ზნებში

§ 177, გვ. 145-ში ვკითხულობთ: „ა ხმოვანი, როგორც ჩვენი ქართული და მანხასიათებელი, მისი შინაგანი გახმოვნების (ორგანიზაციის) მიხედვით, მისი ბა პირველსა და მეორე პირშიც: მაგ. ვ-კალ, ჰ-კალ... ეს გასაგები ხდება, თუ მოვიგონებთ, რომ ავტორის აორისტის მესამე პირი მიაჩნია „ყველაზე მარტივ წარმონაქმად, სხვებზე ადრე გამოყოფილად და თითქმის გამოსავალ, ძირითადად“ (იქვე).

რასაკვირველია: თუ კლ-ა არის პირველადი, ვკალ-ში ა გაჩენილი იქნება. მაგრამ საფიქრებელია, რომ ეს ასე არ არის. კალ-არის ამ ზმნის ფუძე აორისტშიაც, აწმყოშიაც, და თუ ვ-კლავ... ან-და კლ-ა გვაქვს, ეს რედუქციის წყალობით მიღებული ფორმებია: *ვ-კალ-ავ > ვ-კლ-ავ; ვ-კალ; *კალ-ა > კლ-ა (შდრ. ვდევ: დგ-ა < *დევ-ა); ერთი სიტყვით, ა კი არ გაჩნდა აორისტის მეორე პირში, არამედ დაიკარგა მესამე პირში. ფუძე საუკეთესოდ დაცულია მესამე პირში კი არა, არამედ მეორესა და პირველში.

სხვა წვრილმანზე არ შევიჩრდებით¹; აღვნიშნავთ ზმნის შესწავლის დადებით მიღწევებს.

დიდმნიშვნელოვანი პრინციპული დებულებაა, რომ ზმნებს. ორი აგებულება აქვთ: სუბიექტური და ობიექტური (§ 164); მართალია, „სუბიექტური“ ფორმა ევროპული გავებით ზმნას ქართულში არ გააჩნია, მაგრამ იმის აღნიშვნა, რომ ზმნას შეიძლება ჰქონდეს სუბიექტური ფორმაც და ობიექტურიც, არსებითი მნიშვნელობისაა და მთლიანად მისაღები.

ღროთა სისტემა, საერთოდ, აგებული გენეტური მეთოდით, მთლიანად მისაღებია და აგრეთვე მნიშვნელოვანი (პერმანსივის ჩართვის აუცილებლობაზე იხ. ზემ.)².

მართებულია დებულება სახეების შესახებ (§ 201).

საყურადღებოა და მისაღები თანულვლებითი მეორის ო'ს გენეზისი (<ევა, § 194), თუმცა არ შეიძლება ამ ფორმის ძირითად ნიშანდობლივ ხმოვანად ა'ს მიჩნევა (ე უნდა ყოფილიყო პირველადი!).

ორი ფონეტიკური დებულება საჭიროებს შენიშვნას.

¹ ასე მაგალ. § 244 (გვ. 208) ნაჩვენებია მრავ. რ. მესამე პირისა: „ზის“ ზმნისაგან: ზი-ან: ძველს ქართულში ასეთი რამ არ არის; § 247: ნამყო უსრული კმ-და, თანულვლებითი პირვ. კმ-დეს-ს,—არ არსებობს; § 243: ე-ე-სავ-დი საჭიროა პარალელური: ვესევიდი || ვესვიდი... და სხვ.

² არას ვამბობთ ტერმინების შესახებ; მათი თუნდაც მთლად შეცვლა სისტემას არ ავნებს; კერძოდ „აორისტი“ უხერხულია (პრევერბიან ფორმებში, სრულ სახესთან).

ქართული
ენის ენციკლოპედია

§ 63, b (გვ. 41) ავტორი ხსნის, რატომ შეიძლება დუქცია კანკლედობის დროს ნათესაობითსა, მოქმედებითსა და მიმართულებითს ბრუნვებში მხოლოდობითი რიცხვისა, აგრეთვე ებ'იან მრავლობითის ყველა ბრუნვებში და შემდეგს აზრს გამოსთქვამს: ემფატური სახე ამ ბრუნვათა ორმარცვლოვანია (ისა, ითა, ადა; ები, ებისა...), ფუძის მახვილიანი მარცვალი მოჰყვება მეოთხე მარცვალზე; ამით ირღვევა წესი (ნორმალურად მახვილი მესამე მარცვალს არ უნდა გადასცდეს) და აი მახვილის ადგილმდებარეობა რომ ნორმალური იყოს, აუცილებელი ხდება ხმოვნის დაკარგვა: შშობელი (მახვილი ო'ზეა-მესამე მარცვალზე); შშობელისა: აქ ო მეოთხე მარცვალში მოყვა: ეს შეუძლებელია. სტატუტის დაცვა მოითხოვს დაიკარგოს ერთი მარცვალი და ო დარჩეს მახვილის მატარებლად მესამე მარცვალზე.

ეს ახსნა დამაკმაყოფილებელი არ არის; მისი თვალსაზრისით გაუგებარია, რად უნდა იკარგებოდეს ხმოვანი, ორმარცვლოვან სიტყვებში, როგორიცაა: ფერკი, ძალი, ღმერთი; და რად უნდა გვქონდეს: ფრკივ, ძლივ, ღმრთივ (იხ. გვ. 30), ხმოვნის ამოვარდნა ფონეტიკური მოვლენაა და მას ადგილი აქვს არა მარტო კანკლედობაში, არამედ უღვლილებაშიც (ვდეგ, მაგრამ: დგა<*დგა), მას შეუძლია თავი იჩინოს ყველგან, სადაც სუფიქსი ხმოვანია ან ხმოვნით იწყება¹. რა საფუძველი აქვს ამ ფაქტს, საძიებელია; ყოველ შემთხვევაში ავტორის მიერ წამოყენებული საფუძველი სათანადო მოვლენებს ვერ ხსნის.

კ'ს ფონეტიკური შინაარსის რკვევისას ავტორი, სხვათა შორის, ამბობს: „კ ასოში დაინახეს გამოხატულება ვი'სათვის, მაგრამ ეს ჩვეულებრივი გაუგებრობაა (ხაზი ჩვენია—ა. ჩ.), აღმოცენებული ძველი ტექსტების აღქმასა და განმარტებაზე ახალი ენის ნორმების მიხედვით, რომელიც მშობლიურია და ხელს უშლის დაკვირვების ობიექტობას“ (§ 9, გვ. 6).

ეს ტირადა არ დაიწერებოდა, ავტორს რომ ერთი რამ ჰქონოდა გათვალისწინებული: თანამედროვე ქართულის ვ უმეტეს შემთხვევაში ძველი-ქართულის უმარცვლო უ'ს გადმოგვცემს: აი თუნდაც ავტორის მაგალითებში: თავვი, ზოგვი (იქვე); ვიკითხოთ: შეიძლება თუ არა ძველს ქართულში ასეთი ვ (=უ უმარცვლო) + გვეგულისხმებინა კ'ში? შეიძლება თუ არა კ'ს შედგენილობაში ვივარაუ-

¹ ამ მოვლენის ზოგადი მიმოხილვა და სათანადო მექანიკის მთავარი საფუძველი წარმოდგენილია პროფ. ა. შანიძის წერილში: „წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის“, (საენათმეც. საზოგ. წელიწადული, ტ. I—II, გვ. I—11).

დოთ უ+ი? რასაკვირველია, კი. და ამის ნიმუშებიც მოიპოვეთ: [ქართული] მკუიდროს... (დავითნი, უნივერს.სიძველეთა, საცავის ხელნაწერი № 38, დათარიღებული 974 წ. ფ. 26 რ); ეტყუს (იქვე, 30 რ); ნშუილდსა (იქვე, 30 რ), წუიმდეს (იქვე, 30 რ), ცუილი (იქვე, 41 v), შეცუილიან (იქვე, 42 v), დაამშუიდის (იქვე, 49 რ). ძუირსა (იქვე, 67 რ), მახუილითა (იქვე, 71 რ), სირცხუილმან (იქვე, 72 რ), რიცხუი (71 v), სტუირისაჲთა (იქვე, 76 რ), მლუიმესა (იქვე, 86 რ), განილუიძე (იქვე, 90 რ)... და სხვ.

აგრეთვე იმავე სიძვ. საცავის ხელნაწ. № 86 : იაკობ მოციქულის ეამის წირვაჲში¹ ჩვეულებრივია: მოგუიწოდენ (ფ. 3 რ), მოგუიტევენ (3 რ), თუით (17 რ), ლუინითა (23 რ), ეტუიფანე (33 რ), აგუისტინე (33 რ), კუირილე (33 რ), სუიმიონ (34 რ), ევთუიმე (იქვე), გუირგუინი (69 v)....

ყველა ამ სიტყვებში ამ ეამად უი²ს ნაცვლად ვი გვაქვს, ძველი-ქართულის სხვა ძეგლებში ვ. და ამიტომ საკითხავია: უნდა დავუჯეროთ თუ არა ავტორს, როცა კატეგორიულად გვეუბნება: „ზბოლოში თუ შიგნით უნდა გამოვთქვათ, როგორც ნახევარხმოვანი ვსენური სიტყვებისა: ბლავგ (= ბლავგი), მუთვრი (= მასწავლებელი)... ასეთი კატეგორიულობისათვის საბუთები არც ისე ბევრია; ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ სხვანაირი გაგება (კერძოდ: ვი=უი²ს გულისხმობა ამ ვ²ში)² თითქოს „ჩვეულებრივი გაუგებრობა“ იყოს უადგილო აჩქარება.

ვ და ც²ს ხმარება იმდენად კრელია ძველს-ქართულში (განსაკუთრებით ზოგიერთ ძეგლებში), რომ საგანგებო შესწავლის გარეშე ავტორისაებრ მსჯელობა დადებით შედეგს ვერ მოგვცემს.

§ 245 (გვ. 209): არის: ხსნ-... ხსენ-ებ-ა-ე... ვ-იხსენ-ებ... ვ-ა-ხსენ-ებ... მა-ხსოვ-ს..., ხსოვ-ნ-ა-ე... ხსოვ-ნ-ებ-ა-ე... მა-ხსოვ-არ-ი; სახსოვ-არ-ი... ყველგან ხ; უნდა—კ; ქსნ... ქს... (იხ. § 12: „ძველი-

¹ ეს ხელნაწერი გამოცემულია კ. კეკელიძის მიერ; სამწუხაროდ, გამოცემა ხელთ არა გვაქვს და ადგილები ნაჩვენებია ხელნაწერის მიხედვით.

² ავტორი კითხვას სვამს: თუ ვ=ვი, რატომ არ იწერებოდა „ვლი“ ძველს ქართულში? ეს საბუთად მაშინ გამოდგებოდა, ვისმე რომ ეთქვა: ვ=ვი (ძველი ქართულისასო; ახალქართულში უმარცვლო უ-ალინიშნება ვ²ში, ისევე როგორც უფრო დენტო-ლაბიალისკენ გადაზრდილი ვ ძველი-ქართულისა... ამიტომ: ახალქართულის ვი ძველი-ქართულის უი საც უდრის და ვი²საც; უკანასკნელს ნაკლებ შემთხვევაში. ეს ელემენტარი ამბები მოგვეყავს გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად.

უი²ის შესახებ აქ თქმული ცხადჰყოფს, რომ ძველი-ქართულის სამწერლობო ძეგლების გამოუცემლობით შექმნილი დაბრკოლებანი ავტორის მიერ მთლიანად დაძლეული არაა.

სამწერლობო ენის ორი ბგერა კ და ხ სასტიკად განისხვავების დატყვევების შედეგად დატყვევდა. ძველს ხელნაწერებში არასოდეს აღირევის“. გვ. 8).

ესარგებლობ შემთხვევით აქვე მოვიყვანო პროფ. გ. ახვლედიანის მოსაზრებანი ფონეტიკური ნაწილის შესახებ¹.

იგი ეხება ბგერათმეტყველებიდან აღწერილობით ნაწილს, სახელდობრ: 1) ტაბ. I-ს. გვ. 027 (თანხმოვანი ბგერები წარმოთქმის ორგანოთა მიხედვით), 2) ტაბ. III-ს. გვ. 030 (ბგერათა კლასიფიკაცია. უმთავრესად აფრიკატების საკითხის გამო), და 3) 8—12 გვერდებს, სადაც წარმოდგენილია ანბანის (ტაბ. II) „დაახლოებითი ბგერითი მნიშვნელობანი“ (8—10) და განმარტებანი ტაბ. III-სათვის (10—12).

„1. ტაბ. I-ში (თანხმ. ბგერები წარმოთქმის ორგანოთა მიხედვით) ასეთი სურათია:

ბაგისმიერნი	<table border="0"> <tr><td>წყვილბაგისმიერნი</td><td>პ ბ ფ [ფ]</td></tr> <tr><td>ბაგეკბილისმიერნი</td><td>ვ ჳ</td></tr> <tr><td>ბაგეცხვირისმიერი</td><td>მ</td></tr> </table>	წყვილბაგისმიერნი	პ ბ ფ [ფ]	ბაგეკბილისმიერნი	ვ ჳ	ბაგეცხვირისმიერი	მ		
		წყვილბაგისმიერნი	პ ბ ფ [ფ]						
		ბაგეკბილისმიერნი	ვ ჳ						
ბაგეცხვირისმიერი	მ								
წინაენისმიერნი	<table border="0"> <tr><td>ენაკბილისმიერნი</td><td>ტ ს</td></tr> <tr><td>ენაკბილსასისმიერნი</td><td>ლ დ ზ წ ძ ც</td></tr> <tr><td>ენასასისმიერნი</td><td>რ თ შ ყ ქ ჯ ჩ</td></tr> <tr><td>ენასასაცხვირისმიერი</td><td>ნ</td></tr> </table>	ენაკბილისმიერნი	ტ ს	ენაკბილსასისმიერნი	ლ დ ზ წ ძ ც	ენასასისმიერნი	რ თ შ ყ ქ ჯ ჩ	ენასასაცხვირისმიერი	ნ
		ენაკბილისმიერნი	ტ ს						
		ენაკბილსასისმიერნი	ლ დ ზ წ ძ ც						
		ენასასისმიერნი	რ თ შ ყ ქ ჯ ჩ						
ენასასაცხვირისმიერი	ნ								
ჟკანაენისმიერნი	<table border="0"> <tr><td>ენასასისმიერნი</td><td>კ გ ქ ჰ ჯ</td></tr> <tr><td>ენაყელსასისმიერნი</td><td>ღ ხ</td></tr> <tr><td>ენაყელისმიერნი</td><td>ყ კ [კ]</td></tr> </table>	ენასასისმიერნი	კ გ ქ ჰ ჯ	ენაყელსასისმიერნი	ღ ხ	ენაყელისმიერნი	ყ კ [კ]		
		ენასასისმიერნი	კ გ ქ ჰ ჯ						
		ენაყელსასისმიერნი	ღ ხ						
ენაყელისმიერნი	ყ კ [კ]								

ეს ტაბულა იწვევს მთელ რიგს შენიშვნებისას, რომელთაგან ზოგი წმინდა ტერმინოლოგიური ხასიათისაა (უხერხულად მიგვაჩნია „ბაგე-ცხვირისმიერი“ — „ბაგეკბილისმიერისა“ ან „ენაკბილისმიერის“ გვერდით; ასეთადვე მიგვაჩნია „ენასასაცხვირისმიერი“, „ენაყელსასისმიერი“ და „ენაყელისმიერი“) უფრო არსებითია შემდეგი: ა) [ფ] მოთავსებულია „პ ბ ფ“-ს გვერდით წყვილბაგისმიერთა რიგში. კორექტურული შეცთომბა ხომ არ არის? ბ) ჳ უნდა მოთავსდეს წყვილბაგის მიერთა რიგში; აგრეთვე გ ნიშანი ხომ წყვილბაგისმიერსაც გამოხატავს? გ) „ტ ღ თ“ ერთ რიგში უნდა იყოს და არა სამ სხვადა-

¹ ანწარად. ქვემოთმოყვანილი შენიშვნები ფონეტიკის შესახებ მთლიანად პროფ. გ. ახვლედიანის ეკუთვნის; მოყვანილია აქ უცვლელად; გამოყოფილია ბრჭალებით. — ამ შენიშვნებს თავისთავადი ღირებულება აქვს; მათი თავაზიანად გადმოკემისათვის პატივცემულ პროფესორს დიდ მადლობას ვუძღვნი.

სხვაში განაწილებული; ამავე რიგში უნდა იყოს მოთავსებული „ც“ და „ზ“-ც კი: ყოველ შემთხვევაში **ხ** და **ზ**-ს სხვადასხვა რიგში მოთავსება წარმოთქმის ორგანოთა მიხედვით — შეუფერებელია: აქვე იქნებოდა **ღ**ც. მეორე რიგში დარჩებოდა **რ**, **შ**, **ჟ**, **ჭ**; **ჩ**; **წ** — კი მოთავსდებოდა, სათანადო შენიშვნით, პირველ რიგში. მაშასადამე, წინაენისმიერთა ოთხი რიგის ნაცვლად უნდა იყოს ორი: ენაკბილისმიერნი **ტ**, **დ**, **თ**; **წ**, **ძ**, **ც**; **ლ**, **ნ**; **ს**, **ზ** და ენასისმიერი **რ** **შ** **ჟ** **ჭ** **ჩ**. **ღ** რადგანაც „კ გ ქ“-ს „ლ, ხ“-საგან განსხვავებაში ყელი (гортань) არათერ შუაშია, ამიტომ მათი მოთავსება შესაძლებელი იქნებოდა ერთ რიგში; რათქმა უნდა, ამასთანავე ვიგულებდით, რომ „ხ ლ“ უფრო უკან იწარმოება, ვიდრე „კ, გ, ქ“. **ჰ** და **ჟ**-ს მოთავსება უადგილოდ მიგვაჩნია: **ჰ**-ს უმთავრესი სახეობაა ყელის სპირანტი, მაშასადამე, უნდა მოთავსდეს **ჟ**-სთან ერთ რიგში, მაგრამ არა „ენაყელისმიერის“ სახელწოდებით; ხოლო **ჟ** შუაენისმიერია. „ყ, კ“ ფარინგისის ბგერებია, ამიტომ მათთვის ცალკე რუბრიკია საჭირო. მაშასადამე, აკ. ნ. მარის „უკანაენისმიერთა“ რუბრიკში დარჩება მხოლოდ „კ, გ, ქ; ლ, ხ“, ხოლო **ჟ** გამოიყოფა შუაენისმიერის სახელით, „ყ კ“ ფარინგალების და „ჰ, ყ“ ყელის მიერთა სახელით.

2. ტაბ. III-ში მოთავსებულია (კვადრატში) შემდეგი ექვსი წყვილი „აფრიკატი“: **წ** **ყ**, **ძ** **ღ**, **ც** **ხ**, **ქ** **ჯ** —, **ჩ** **კ** (**ჯ**-ს მეცაღე არ შენახულაო). ამ „აფრიკატთა“ შემადგენლობა აკ. ნ. მარის ასე აქვს წარმოდგენილი: **წ** < **ტ** + **ს**, **ყ** < ***კ** + **ჰ**; **ძ** < **დ** + **ხ**, **ღ** < **გ** + **ჰ**; **ც** < **თ** + **ს**, **ხ** < **ქ** + **ჰ**; **ქ** < **ტ** + **შ**, **კ** < ***კ** + **ყ**; **ჯ** < **ღ** + **ჟ**; **ჩ** < **თ** + **შ**, **კ** < **ქ** + **ყ**. ფონეტიკურ ლიტერატურაში აფრიკატებად ცნობილ თანხმოვნებს (**წ**, **ძ**, **ც**; **ქ**, **ჯ**, **ჩ**) აკად. ნ. მარის უწოდებს „ასიბილატებს“, ხოლო დანარჩენებს (**ყ**, **ღ**, **ხ**; **კ**, **ც**) „ასპირატებს“. ასიბილატები და ასპირატები წარმოდგენილი აქვს საერთო სახელწოდებით — „აფრიკატები“. პირველი შეხედვით, ეს თითქოს ტერმინოლოგიური საკითხია, მაგრამ ნამდვილად აქ საქმე გვაქვს თანხმოვანთა თავისებურ გაგებასთან, რასაც შედეგად ზოგიერთი გაუგებრობა მოჰყვება. აკად. ნ. მარის „ასპირატ აფრიკატთაგან“ მშვინავია (ასპირაციანია) მხოლოდ **კ**; დანარჩენთაგან **ყ** და **კ** ჩვეულებრივი მკვეთრი ხშულებია¹, ხოლო **ღ** და **ხ** წარმოდგენს ჩვეულებრივ უკანაენისმიერ სპირანტებს. ასეთია დღეს ეს ბგერები. რაც შეეხება მათ ისტორიულ სახეს, კიდევაც რომ დავუშვათ მათი რთული შემადგენლობა, როგორც ამ (III) ტაბულაშია

¹ მკვეთრობის შესახებ იხ. გ. ახვლედიანის „მკვეთრი ხშულნი ქართულში“, ტფ. უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. II, გვ. 113.

წარმოდგენილი, აფრიკატებად მათი მონათლვა მაინც არ შეუძლებელია (რადგანაც ისინი ვერ აკმაყოფილებენ აფრიკატის შექმნის პირობებს) (შერწყმა ხშულისა მომდევნო ჰომორგანულ სპირანტთან ანუ ფრიკატივთან). უფრო მეტი გაუგებრობაც მოჰყვება აფრიკატების ასეთ გაგებას: საქმე ის არის, რომ, რადგანაც აკად. ნ. მარს ასპირაცია წარმოუდგენია აფრიკაციის ერთ-ერთ სახედ, ანუ უკეთ რომ ვთქვათ, ასპირაცია არ წარმოუდგენია აფრიკაციის გარეშე, ამიტომ ასპირაციას მოკლებულად მიუჩნევია „ფ, თ, ქ“, რომელთა შესახებ ამბობს: „გაუგებრობის გამო აღიქმებიან, როგორც მშვინავი (ასპირაციანი ან გაასპირებული) აფრიკატებიო“ (გვ. 9). მშვინავ აფრიკატებად ითვლება „ც“ და „ჩ“ ასე რომ „ფ, თ, ქ“-ს მშვინავ აფრიკატებად აღქმა შეუძლებელია; რაც შეეხება მათ მშვინავობას (ასპირატობას), ეს ეჭვს გარეშეა ობიექტურად და ამიტომაც არავითარი გაუგებრობა არაა მათი ასეთად აღქმა. ამიტომ აკად. ნ. მარს მიერ მიზეზების ძიება, თუ რატომ გვესმის „ფ, თ, ქ“-ში მშვინავობა, ზედმეტად უნდა ჩაითვალოს: მისი აზრით, მათ (ფ, თ, ქ) წარმოთქმას უნებურად (?) თან სდევს ჰაერის ნაკადი, რომელიც წარმოიშობა ხოლმე ხშვის ან შეხების ადგილას; ორგანოთა ხშვა ან შეხება „თ, ფ“-სათვის უფრო სუსტია, მისივე აზრით, ვიდრე „ტ, პ“-სათვის და „დ, ბ“-სათვისაც კი; ხოლო ქ'სათვის უფრო სუსტია ჰაერის ტალღის ჯახება ენიდან უკანასასის სათანადო ნაწილისკენ, ვიდრე ქ'სათვის და გ'სათვისაც კი (გვ. 9). ნამდვილად, ჩვენის დაკვირვებით, არც ხშვის ან შეხების სისუსტე განსაზღვრავს „თ, ფ“-ს ბუნებას და არც ჰაერის ჯახების სისუსტე ქ'სას, არამედ შესამჩნევი რაოდენობის შვინვა¹, ამომდინარე სასუნთქიდან (და არა ხშვის ადგილას წარმოშობილი). ამის დამტკიცება შეიძლება სრულიად მარტივი ცდით: შეისუნთქეთ ჰაერი, რამდენიც შესაძლებელია, და წარმოთქვით ზედიზედ თ რამდენჯერმე. შესუნთქული ჰაერი დაიხარჯება დაახლ. 15 წუთის განმავლობაში, რის შემდეგაც გაჩნდება მოთხოვნილება ხელახლავ შესუნთქვისა; არტიკულობა იმავე ადგილას შეგიძლიათ განაგრძოთ (20 წუთამდე) შეუსუნთქველად, მაგრამ თ ალარ გამოდის, არამედ თითქოს უნებურად გადადიხართ ტ-ზე, რომლისთვის, როგორც ამ ცდიდანაც ჩანს, სრულიად საჭირო არ არის სასუნთქიდან ამოდენილი ჰაერის ხარჯვა. ასეთივე ცდა შეიძლება გამოყენებულ იქნას ქ'სა და ფ'სათვის: თითოეულ ამათვისაც შესუნთქული ჰაერი დაიხარჯება

¹ იხ. ამავე მიმომხილველში: გ. ახვლედიანი, „შენიშვნები ქართულ თანხმოვანთა განდასებისათვის“, გვ. 243.

15 წუთში, რის შემდეგაც ქს ნაცვლად გადადიხართ კ³ზე ნაცვლად პ³ზე.

საყურადღებოა აგრეთვე, რომ მშვინავი აფრიკატებისათვის (ჩ, ც) იგივე შესუნთქული ჰაერი გვეოფნის შედარებით მეტ ხანს: 20 წუთამდე, რის შემდეგაც გადავდივართ „ქ, წ“-ს არტიკულობაზე (ჯ³სთვის გვეოფნის 25 წუთს; ჯ³ც ამის შემდეგ გადადის ქ³დ): აქედან ჩანს, რომ ჩ და ც³ს ნაკლები მშვინაობა აქვს, ვიდრე თ³ს (რაც შეეხება ჯ³ს, ამისთვის მიტომ გვეოფნის 25 წუთს, როგორც ჩვეულებრივ მეღერ ხშულთათვის, რომ საერთოდ მეღერთათვის ჰაერის ხარჯვა ნაკლებია, ვიდრე ყრუთათვის; ამ შემთხვევაში თ³სათვის). რაც შეეხება „ღ, ხ“-ს ჰაერის ხარჯვის თვალსაზრისით, ისინი ამ მხრივ უდრიან ჩვეულებრივ სპირანტებს („ს, ზ, შ, ყ,-ს); ღ³სათვის 25 წუთამდე გვეოფნის შესუნთქული ჰაერი, ხ³სათვის—20-მდე „ს, ზ, შ, ყ“-სათვის 20-25 წუთამდე). ცოტაოდენი განსხვავების მიზეზი მდგომარეობს წარმოების ადგილში. ამას დაუმატებ შემდეგს: რადგანაც მკვეთრთათვის (პ, ტ, კ; წ, ქ, ყ) არ ხდება სასუნთქიდან ჰაერის ხარჯვა, ამიტომ მათი წარმოება შესაძლებელია, როგორც ჰაერის ამოღების შემდეგ (იხ. ზემოთ), ისე სასუნთქის ჰაერით გავსების შემდეგაც (ამ უკანასკნელ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, მკვეთრთა წარმოებისას ჰაერი არ უნდა ამოდიოდეს, რის შემდეგაც მოთხოვნილება გვაქვს ამოსუნთქვისა); რაც შეეხება თვითეული მკვეთრის წარმოების ხანგრძლივობას პირველ (ჰაერის ამოღების შემდეგ) და მეორე (სასუნთქის გავსების შემდეგ) შემთხვევაში, ეს ხანგრძლივობა დაახლოებით უდრის საერთოდ ჩაუსუნთქველად (პირვ. შემთხვ.) და ამოსუნთქველად (მეორე შემთხვ.) გამძლეობის ხანგრძლივობას, ე. ი. დაახლოებ. 15 წუთს (პირვ. შემთხვ.) და 55 წუთს. (მეორე შემთხვ.).

3. რაც შეეხება ქართულ თანხმოვანთა წარმოქმნის აღწერას, აქაც გვაქვს რამდენიმე შენიშვნა, ზოგიერთი—ჩვენ მიერ ზემოთ ნათქვამთან დაკავშირებით. აკად. ნ. მარი ასწერს ქართ. თანხმოვნებს რუსულისასთან შეპირისპირებით: რუს. „т к“ რომ უფრო ახლოსაა ქართ. „თ, ქ“-სთან, ვიდრე „ტ, კ“-სთან (და აგრეთვე, დაუმატებთ ჩვენ, რუს. п ახლოსაა ფ³სთან, ვიდრე პ³სთან), ეს ქვეშაპირტებაა, მაგრამ სწორი არ არის, თითქოს „ქართ. ტ, კ (პ) განსხვავდებოდეს რუს. „т, к (п)“-საგან მეტის სიყრუვით და მეტის მსკდომობით“: ვერავითარი „მეტი ძალით მიბჯენა (больший нажим)“ და ვერავითარი „მეტი ჰაერის მიწოლა (большой напор волны воздуха)“ ვერ გადააქცევს რუს. „т, к (п)“-ს ქართ. „ტ, კ (პ)“-დ; ამისათვის საჭიროა, როგორც ზემოთ ვთქვით, შესუნთქული ჰაერის ნაკადის შეწყ-

ვეტა (ან არტიკულობა ჰაერის ამოღების შემდეგ) მათი წესის შესახებ სას. სწორედ იგივე ითქმის „წ, კ“-ს რუს. „ა, ყ“-სთან შეპირისპირების შესახებ, სადაც აკად. ნ. მარო იმავე მეტის მიზნებითა და მიწოდებით ცდილობს რუს. „ა, ყ“-ს „წ, კ“-დ გადაქცევას: აქაც, ჩვენის მეთოდით, საკმარისია ჰაერის ნაკადის შეწყვეტა „ა, ყ“-ს წარმოებისას, რათა მივიღოთ „წ, კ“.

უკანასკნელი ჩენი შენიშვნა შეეხება აკად. ნ. მაროს შემდეგ თქმას: „მეღერ „ძ, ჯ“-ს რუსულში არა აქვს დაახლოებითი შესატყვისობანიცკიო“ (გვ. 9). ნამდვილად კი რუსულში რეალურად არსებობს გამჟღერებული „ა, ყ“, რაც იგივე „ძ, ჯ“ არის, მაგ. отедзвнлен, доджзвнла'-ში. ამიტომ, თავისთავად ცხადია, ვერ ჩაითვლება სწორად აკად. ნ. მაროს დაკვირვებისაგან მიღებული შთაბეჭდილება, თითქოს რუს. „ა, ყ“-სთან ქართ. „წ, კ“ უფრო ახლოს იდგეს, ვიდრე „ძ, ჯ“¹.

სქოლასტიკა და აპრიორიზმი—წიგნის ძირითადი უბედურებაა. მეთოდოლოგიური გარკვეულობისა და სიმტკიცის მხრით ბევრი რამაა სასურველი. შესავლის ერთი ადგილი ამბობს: „წიგნი გამოდის ახლა—სამი-ოთხი წლის შემდეგ მისი იდეური აღნაგობის სიკვდილისა-ო (გვ. IV, ხაზი ჩენია—ა. ჩ.). ფაქტურად, ეს პასუხისმგებლობის თავიდან მოხსნას უდრის ავტორის მიერ; იმავე დროს ეს ავტორის აზროვნებას გარკვეულად ახასიათებს: პოზიტიური იდეები შვიდ წელზე მეტს ძღვებენ²; აპრიორიზმი—უფრო ცვალებადია...“

დასტუობია წიგნს მისი ბეჭდვის ბედი: მთლიანობა, რომელიც აგრე ახასიათებს იმავე ავტორის „ქანური ენის გრამატიკას“, არსადა ჩანს; მასალის დალაგებაც, კერძოდ, ზმნები, სასურველი მდგომარეო-

¹ ესარგებლობ ამ შემთხვევით და აესწერ იმ პრაქტიკულ ხერხს, რომლის საშუალებითაც ქართულ ბგერათა გამოთქმის არ მცოდნეს შეუძლია მიაღწიოს „ბ, ტ, ე; წ, კ“-ს გამოთქმას:

უდავოა, რომ ამ მკვეთრათათვის ჰაერის ამომდინარეობა შეწყვეტილია. ასეთი შეწყვეტა კი შესაძლებელია ორი გზით: ჰაერის ამოღებით (პირვ. შემთხვ.) და ჰაერით ასველ სასუნთქის დაზურვით, შეკავებით (მეორე შემთხვ.). პრაქტიკულად ჩენი მიზნათვის ვამჯობინებ მეორე შემთხვევას, სახელდობრ: შეისუნთქეთ ჰაერი მძლავრად და შეაკავეთ აბსოლუტურად; ეცადეთ ასეთ მდგომარეობაში ბ-ს ან ფ-ს თქმას—მიიღებთ (ჯერჯერობით დაახლოებით) პ-ს, ხშირი ვარჯიში მოკცემსთ ნამდვილ პ-ს. თუ იმავე შეკავებულ მდგომარეობაში ეცდებით: დ-ს ან თ-ს თქმას, მიიღებთ ტ-ს; გ-ს ან ქ-ს თქმას, მიიღებთ კ-ს; ძ-ს ან ც-ს თქმას, მიიღებთ წ-ს; ჯ-ს ან ჩ-ს თქმას, მიიღებთ ჳ-ს. გ. ახვლ.

² წიგნი შეიდი წელი იბეჭდებოდა 1918—1925 წ.

ბიდან შორსაა. მეტად არსებითი რამ: 1923 წელს აღმოჩენილი მგელი
მეტი და ჰაემეტი ტექსტების შესახებ შენიშვნაც არსად არის; არც
სათანადო მასალაა გათვალისწინებული, მაგალ. ზმნის პრეფიქსების
და ზედსართავის შედარებითი ხარისხის წარმოებისას. ამ მხრივ წიგ-
ნი უკვე გამოსვლისას იყო დაძველებული.

ენის შესახებ ლაპარაკიც არ შეიძლება: მძიმე, ჭეშმარიტად
მწიგნობრული (თუმცა ბევრად სჯობნის იმავე ავტორის ბოლოდრო-
ინდელი წერილების ენას!).

და მაინც ვიტყვით: ეს პირველი ნაშრომია, რომელშიაც მთლი-
ანად წარმოგვიდგა ძველი-ქართულის ენობრივი სახეობა. ამდენად „ძვე-
ლი-სამწერლობო ენის გრამატიკის“ მოვლენა ისტორიული ფაქტია.

იაფეთილოლოგიის კოსმიური ჰიპოთეზებისთვის მებრძოლ აკად.
ნ. მარს მეცნიერება ათასწილ უფრო მეტს მადლობას უძღვნიდა,
პროტოისტორიული ადამიანის დაუდევარ ცნობიერებაში შეუზღუდ-
ველი თარეშის ნაცვლად ისტორიულ სინამდვილეში არსებული ფაქ-
ტების შესახებ—ამ ფაქტებით განსაზღვრული აზრები წარმოედგინა,
თუნდაც „ძველი-ქართულის გრამატიკის“ მსგავსად.

თქმა არ უნდა, მაშინ ასეთი გრამატიკა სხვა მეთოდოლოგი-
ურსა და ფაქტურ საფუძველზე დამყარებული, შეუდარებლად მეტი
მეცნიერული ღირებულების მატარებელი იქნებოდა.

არნ. ჩიქობავა.

პროფ. ივანე ჯავახიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობის ოცდახუთი წლისთავი (1900—1925). წლისთავის აღსანიშნავად (იგულისხმება პირველი ნაბეჭდი ნაშრომის გამოქვეყნების დღიდან) გ. წ. იენისს გამოვიდა კრებული „არილი“, რომელიც მიძღვნილია მკვლევრისადმი მისი მოწაფეებისაგან. კრებულის შინაარსია: 1. ს. ჯანაშია—ცხოვრებაა საბა ასურისაჲ, 2. შ. ამირანაშვილი—ქართული კედლის მხატვრობის დასურათებული დედნის ფრაგმენტები, 3. თ. ლომოური—სუმბატ დავითის ძისა და გიორგი მერჩულის ცნობები მე-IX—X სს. ქართველ ბაგრატიონიანთა შესახებ, 4. ა. ჩიქობავა—გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად, 5. ს. ყაუხჩიშვილი—ბერძნული მამაკაცთასახელების გადმოცემისათვის ქართულში, 6. გ. ჩუბინაშვილი—ქართული ხუროთმოძღვრება საშუალო საუკუნეებში და მისი სამი მთავარი კათედრალი, 7. ვ. თოფურია—ქართლური, 8. გ. ჯაკობია—ლეილ-მაჯნუნიანის ქართული ვერსიისათვის, 9. ა. შანიძე—უმლაუტი სვანურში.

უბიხის ექსპედიცია. 1925 წ. თბილისის პირველ რიცხვებში საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მიერ, საზ-ბის საბჭოს უკვე არსებული დადგენილების (ოქმი № 237) მიხედვით, გაგზავნილ იქნა ექსპედიცია საზ-ბის წევრის შ. ამირანაშვილისა და მხატვარ-ფოტოგრაფის თ. კაუხნეს მონაწილეობით უბიხის (ზემო-იმერეთი, შორაპნის მაზრა) ტაძრის მხატვრობის შესწავლისა და გადაღებისათვის. ექსპედიციამ გადაიღო ფოტოგრაფიულად მთელი მხატვრობა, ტაძარი, სვეტი და ყველა წარწერა და აგრეთვე თვით ტაძრის გეგმა. ექსპედიციის მიერ ჩამოტანილი მასალები იმდენად საყურადღებო აღმოჩნდა, რომ საჭიროდ იქნა ცნობილი მეორე ექსპედიციის მოწყობა მხატვრობის უკვე დეტალურად გადაღებისათვის (ორივე ექსპედიციის ნივთიერი მხარე უზრუნველყოფილი იყო გ. კ. სამეცნიერო დაწესებულებათა მთავარმმართველობის მიერ). საგანგებოდ მოწყობილი ხარაჩოს საშუალებით ეს ამბაცანა შესრულებულ იქნა სავსებით. ამას გარდა ვაკეთდა მხატვრობის პირები წამლებით. აღნიშნული მასალა გ. წ. შემოდგომით გამოფენილი იყო მხარეთმცოდნეობის მეორე ყრილობაზე ქ. ბათუმში, სადაც განსაკუთრებული ყურადღება მიიქცია.

ვინაიდან საბჭომ დაადგინა (ოქმი № 245) მხატვრობის განვითარების კუთხით, ა. წ. თებერვალში უბისში გაგზავნილ იქნა მესამე ექსპედიცია ხუროთმოძღვრის ნ. სევეროვისა, საქართვ. სამხატვრო აკადემიის სტუდენტის გ. ლეჟავასა და შ. ამირანაშვილის მონაწილეობით, რომელმაც გადაიღო მთავარი გეგმა-ტაძრისა და ყველა სამონასტრო შენობისა, ტაძრის გეგმა, ტაძრის ორი განაკვეთი, ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადი, კოშკის სამივე სართულის გეგმები, განაკვეთები და აღმოსავლეთის ფასადი. ამჟამად ხსენებული მასალები კაიხელად დახაზულია და მზად არის გამოცემისათვის, რომელსაც საზ-ბა უკვე შეუდგა (იბეჭდება ფოტოტიპიური ტაბულები).

მცხეთის არქეოლოგიური გათხრა. ა. წ. თებერვლის 13-ს საზ-ბის საბჭომ დაადგინა (ოქმი № 245) გათხრილი ყოფილიყო მცხეთის ისტორიული ადგილები. ასეთი წამოწყება ცნობილ იქნა მიუცილებლად განსაკუთრებით იმიტომ, რომ შემოავჭალის ჰიდრო-ელექტრონული სადგურის ამუშავების შემდგომ მტკვრისა და არაგვის შესართავთან წყალი დიდად აიწეეს და სამუდამოდ დაჰფარავს აღნიშნული რაიონის დიდ ნაწილს. უკანასკნელმავე გარემოებამ აიძულა საბჭო დაედგინა (ოქმი № 246): „პირველ რიგში და აუცილებლივ გათხრილ იქნას ის რაიონი, რომელსაც წყლით დაფარვა წარმოებული ყოფილიყო ძიება სხვა ადგილებშიც. ამ მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური კამპანიის საერთო ხელმძღვანელობა დაეკისრა საზ-ბის საარქეოლოგიო სექციას, ხოლო გათხრის წარმოებისა და ადგილობრივი მუშაობის ხელმძღვანელად მოწვეულ იქნა საზ-ბის წევრი, არქეოლოგი გ. ნიორაძე. საჭირო იარაღების შეძენისა და გასათხრელი ადგილების შესწავლის შემდგომ, უკვე 22 თებერვალს არაგვის ორსავე ნაპირზე, ანტიოქიის ეკლესიიდან ბებრის ციხემდე, სხვადასხვა ალაგას საცდელი გათხრა იყო დაწყებული. ბებრის ციხესთან აღმოჩნდა ახალი დროის სამარხები, ხოლო არაგვის მარცხენა ნაპირას, სამთავროს მონასტრის პირდაპირ (წიწამურში), მეტად საინტერესო ძველი დროის სასაფლაო (მეორედ დამარხვის წესის სამარეებით), რომლის მსგავსი ჯერ არსად არის დადასტურებული, არც საქართველოში და არც საზოგადოდ კავკასიაში (გ. ნიორაძის აზრით). ეტყობა, სასაფლაოს ვრცელი ალაგი უჭირავს და არაგვის ნაპირს მისდევს სოფ. ნატახტარისკენ. სამწუხაროდ, ბ. გ. ნიორაძის ავადმყოფობამ შესწყვიტა მუშაობა, რომელიც უნდა განახლებულ იქნას უახლოეს ხანში.

არქეოლოგიური აღმოჩენები და ძიებანი კახეთში. ა. წამახალიძის შუა რიცხვებში საზ-ბის საბჭოს მოუვიდა ცნობა არქეოლოგიური აღმოჩენების შესახებ კახეთში, სოფ. ძველ ანავასა და ბაკურციხეში. ანავური ნივთებიდან ორი ცალი, ქალის სარტყელის ბალთა და ქინძისთავი (?), გადმოეცა საზოგადოებას მაშინვე სტ. გ. გოზალის შვილის ხელით. რადგანაც ცნობების ხასიათმა, და აგრეთვე გადმოცემულმა ნივთებმაც, ინტერესი გამოიწვიეს, მოწყობილ იქნა სასწრაფო ექსპედიცია საზ-ბის წევრთა, პროფ. ჩუბინაშვილისა და გ. გოზალის შვილის მონაწილეობით. ექსპედიციამ შეისწავლა აღმოჩენის ადგილები და შეკრიბა მდიდარი კოლექცია სხვადასხვა ლითონის, უმთავრესად ბრინჯაოს, ნივთებისა (ბაკურციხული ნივთები ინახებოდა ქ. თელავში, სხვადასხვა დაწესებულებებში, ძველ-ანავური კი შეგროვებულ იქნა ადგილზე). აღნიშნული ადგილების გათხრა განზრახულია ა. წ. შემოდგომისათვის.

ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოება. უკანასკნელ წლებში ჩვენი სამეცნიერო ცხოვრებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების დაარსება (1923 წლ. თებერვლის 18-ს). დღიდან დაარსებისა საზოგადოება განსაკუთრებული ინტენსიობით მუშაობს (მრავალრიცხოვანი საჯარო კრებები, სამეცნიერო ექსპედიციები და სხვ.). 1925 წ. თებერვალში გამოვიდა საზ-ბის ორგანო „წელიწდეული“ (I-II), რომელიც მდიდარს, როგორც კვლევით-აღწერილობითი, ისე სადიალექტოლოგიო ხასიათის, მასალას შეიცავს. მწუხარებით უნდა აღინიშნოს, რომ ამჟამად აღნიშნული ორგანოს გამოცემა უსახსრობის გამო შეჩერებულია.

ქართველმეტყველების მდგომარეობა ევროპასა და ამერიკაში. იმ პირთ გარდა, რომელნიც დიდხანია ამ დარგში მუშაობენ (როგორც მაგ. პროფ. Hugo Schuchardtი გრაცში, Paul Peetersი ბრახუსელში და სხვ.), ამჟამად ქართველმეტყველების საკითხებს ამუშავებენ: დოც. Richard Meckeleinი ბერლინში, პროფ. Heinrich Gousseni ბონნში, Robert Bleichsteinerი ვენაში, პროფ. Joseph Karstი სტრასბურგში (ცნობილი არმენისტი და ირანისტი, ამჟამად კითხულობს სპეციალ კურსებს ქართველმეტყველებიდან სტრასბურგის უნივერსიტეტში), პროფ. Robert Blake ჰარვარდში (ამერიკა).

პროფესორი იოსებ ყიფშიძე

I

ბავშობა და ქაბუკობა. სარეკლუციო მუშაობა.

ყიფშიძიანთ საგვარეულო უმთავრესად ორ შტოდ არის ცნობილი: ზემოიმერეთისა და ზემოქართლის ყიფშიძეები; უკანასკნელნიც იმავე ზემოიმერეთიდან არიან გადმოსულნი; და ორივე შტო ცნობილია ქართულს მწერლობასა და მეცნიერებაში: საკმაოა დავასახელოთ ქართლის ყიფშიძეთაგან აწ განსვენებული ძმები გრიგოლ და ალექსანდრე ყიფშიძეები, რომელთაგან უკანასკნელი „ფრონელი“-ს ფსევდონიმით სწერდა ხოლმე წერილებსა და გამოკვლევებს საქართველოს ისტორიიდან; ხოლო იმერეთის ყიფშიძეთაგან აგრეთვე აწ განსვენებულნი ახალგაზრდა მეცნიერნი ძმები იოსებ და დავით ყიფშიძეები. წინამდებარე მასალების მიზანს იოსებ ყიფშიძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის გათვალისწინება წარმოადგენს.

განსვენებულის დაბადების წელი დანამდვილებით არ არის გამოკვეთილი: ზოგი მისი ბიოგრაფი მისი დაბადების წლად 1881 წელს ასახელებს, ზოგი—1882 წელს, ზოგიც—1885 წელს. ამ საგნის შესახებ, როგორც ჩანს, თვით განსვენებულსაც არა ჰქონია ექვმიუტანელი მასალები, რისგამოც თავის „ავტობიოგრაფიას“ ასე იწყებს: „დავიბადე 1885 წელს 25 აგვისტოს, როგორც ჰმოწმობს მეტრიკული წიგნები; მაგრამ სავსებით შეეფერება, თუ არა, სინამდვილეს მეტრიკული წიგნების ჩვენება, არ შემოძლია ამისი თავდები ვიყო: ამბობენ, რომ მე დავბადებულვარ თითქმის ორი წლით ადრე, ვიდრე ზემოხსენებულ საბუთებშია ნაჩვენები. მაინცადამაინც, აქ ჩვენ ვერ გამოვუდგებით მღვდელმსახურთა მიერ მეტრიკული წიგნების შედგენის საიდუმლოების გამოკვევასო“, შენიშნავს ირონიულად განსვენებული და განაგრძობს თავის „ავტობიოგრაფიას“ (იხ. „რვ. სხვადასხვა შენიშვნ.“, ფურც. 120, გვ. 1).

მისი სამშობლო იყო სოფელი რგანი, ზემო იმერეთს, ჰაერის მახლობლად, რომელიც, როგორც „ავტობიოგრაფიაში“ ვხვდებით, ცნობილია არა მარტო ჩვენში და რუსეთში, არამედ საზღვარგარეთაც, როგორც ცენტრი შავიქვის წარმოებისა. და, აი, ამ მსოფლიო ხასიათის წარმოების ცენტრის მახლობლად, სადაც ათიათასობით ირეოდა მუშახელი და მწარმოებელი, გაატარა თავისი ბავშობის პირველი პერიოდი მომავალმა რევოლუციონერმა და მეცნიერმა. მეშვიდე წელში იყო გადამდგარი, როდესაც ქართული წერა-კითხვა დააწყებინეს, ხოლო ერთი წლის შემდეგ სოფლის სკოლაშიაც მიაბარეს. როგორც ბევრგან სხვაგან, ისე ამ სკოლაშიაც, მაშინ საშუა-

პროფ. იოსებ ყიფშიძე

ლო საუკუნეების წესები და მეთოდები ყოფილა გამეფებული: მასწავლებლის მხრივ ტლანქი და უხეში მოპყრობა მოწაფეებისადმი, ყურის აწევა, ხელისგულზე სახაზავის ცემა, სიმინდის მარცვლებზე დაჩოქება და მისთანანი, — აი როგორ ახასიათებს განსვენებულის „ავტობიოგრაფია“ მაშინდელ სოფლის სკოლას (იქვე, ფურც. 121, გვ. 1). „ვცდილობდიო, — ამბობს განსვენებული, — რამდენადაც კი შეიძლე-

ბოდა, წესიერად მოვქცეულიყავი, მაგრამ ერთხელ, გაუფრთხილებლობით, გაკვეთილის დროს, ამხანაგს გადაუჭურჩულე, რისთვისაც მასწავლებელმა წამოავლო სახაზავს ხელი, მეც ხელი გამაშვერიდა და, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, მხეთქა ზედ ისე, რომ ხელი დამისივდაო“ (იქვე).

საბედნიეროდ, აქ დიდხანს არ დარჩენილა. ერთი წლის შემდეგ მამამისმა, რომელიც სოფლის მღვდელი იყო, ქუთაისს გადაიყვანა და სასულიერო სასწავლებელში მიაბარა. ეს მოხდა 1892 წელს. მაშინდელი სასულიერო სასწავლებლები დაბალი ტიპის სკოლებს წარმოადგენდნენ, რომლებშიაც სწავლა შვიდ წელიწადს გრძელდებოდა: სამი მოსამზადებელი განყოფილება იყო (სამწლედი) და ოთხი—პროგინაზიული კლასი (ოთხწლედი). „მე ეგზამენი დამაპერინეს და საშუალო მოსამზადებელ განყოფილებაში მიმიღესო“,—ამბობს „ავტობიოგრაფიაში“ განსვენებული (იქვე, ფურც. 121, გვ. 2). მაგრამ ვერც ამ სასწავლებელმა მიიზიდა მომავალი რევოლუციონერის გული. მართალია, „სწავლით კარგად ვსწავლობდი და კლასიდან კლასში თითქმის ყოველთვის პირველ მოწაფედ გადავდიოდიო, —ამბობს იგი „ავტობიოგრაფიაში“,—მაგრამ ჩვენ უმთავრესად მხოლოდ გაკვეთილებს ვსწავლობდით და, რომ კლას გარეშე კითხვაც საჭირო იყო, ამაზე კი არაფერს გვეუბნებოდნენ, არამც თუ ხელმძღვანელობას გვიწევდნო“ (იქვე, ფურც. 122, გვ. 1). ერთადერთ გამონაკლისს მთელ სასწავლებელში მხოლოდ ქართული ენის მასწავლებელი წარმოადგენდა, აწ განსვენებული პოლიევქტოს კვიცარიძე (ცნობილი მოღვაწის ისიდორე კვიცარიძის უფროსი ძმა), რომელსაც არაერთ თავის მოწაფეზე მოუხდენია სასიკეთო გავლენა და შეუყვარებია თავისი საგანი—ქართული ენა: ეს პირადად ამ სტრიქონების დამწერსაც შეუძლია დაამოწმოს; და განსვენებულის მეცნიერის და ქართული ენის პროფესორის „ავტობიოგრაფიაშიაც“ შემდეგს ვკითხულობთ: „გამონაკლისს შეადგენდა ქართული ენის მასწავლებელი, ამასწინათ გარდაცვლილი, კვიცარიძე, კაცი კარგად განვითარებული და ქართული ენის ღრმა მცოდნე, რაც ქართული გრამატიკის შედგენით დაამტკიცაო. ის არ სჯერდებოდა მარტო იმას, რომ მოწაფეები კარგად ამზადებდნენ გაკვეთილებს, —კითხვისადმი სიყვარულსაც გვიღვიძებდა: გაკვეთილის მეოთხედი, ზოგჯერ მეტიც, გადადებული ჰქონდა კითხვისათვის. მოწაფეები, მანამდე უყურადღებონი და მოღუწებულები, როგორც კი კითხვა დაიწყებოდა, სრულიად გამოიცილებოდნენ ხოლმე: გულმოდგინედ უგდებდნენ ყურს, და გაკვეთილის გათავების ზარი, ესოდენ სასიამოვნო და სასურველი სხვა გაკვეთილების ბოლოში, იქ

ჩვენში უსიამოვნებას გამოიწვევდა ხოლმე, რადგან სასიამოვნო ხვა უნდა შეგვეწყვიტაო. ამ მასწავლებლის შესახებ დღემდე ფრიად ნათელი წარმოდგენა ჩამრჩა მეხსიერებაში; ის გამოგვიწერდა ხოლმე საბავშვო ჟურნალებსა და სხვ.; ასე რომ სასულიერო სასწავლებელში ბევრი საბავშვო წიგნი გადავიკითხე, როგორც ქართულად, ისე რუსულად. სხვათა შორის დიდი ხალისით წავიკითხე მაინ-რიდისა და ჟულ-ვერნის თხზულებებიო“ (იქვე).

წარმატებით დაათავა განსვენებულმა კურსი სასულიერო სასწავლებელში 1898 წელს და გაიგზავნა ქუთაისისავე სასულიერო სემინარიაში „პირველ მოწაფედ“ (შეად. „ავტობიოგრაფია“, ფურც. 122, გვ. 1)¹.

ქუთაისის სემინარია იმ დროს სულ რაღაც ოთხიოდე წლის დაარსებული იყო რუსეთის სინოდის მიერ იმ მოსახრებით, რომ, ცნობილი ბუნტის შემდეგ ტფილისის სემინარიაში (1894 წელს), მკვირცხლი მოზარდი იმერელი მოწაფეობა ჩამოეშორებინათ ამერელი ახალგაზრდობისათვის და ამით ტფილისის სემინარია მაინც უზრუნველყოთ შემდეგში მოუსვენარი ელემენტებისაგან. ეს იმედი ნაწილობრივ მართლაც გაუმართლდათ, მაგრამ სამაგიეროდ თვით ქუთაისის სემინარია გადაიქცა ყოველგვარი მოუსვენრობისა და „კრამოლის“ ბუდედ (რასაკვირველია, ნიკოლოზ მეორის მთავრობისა და სინოდის მიერ მოვლენილი რუსის „პედაგოგების“ თვალსაზრისით). სარეველუციო პარტიებმა აქაც მალე გაიჩინეს მიმდევარნი, დაარსდა არალეგალური წრეები და გაჩაღდა მუშაობა. სწორედ ამ დროს იწვრთნებოდნენ ამ წრეებში ისეთი შემდეგში ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწეები, როგორც, იმავე სემინარიის ყოფილი მოწაფენი: ნოე რამიშვილი, კოტე ცინცაძე და სხვანი.

და, აი, ასეთ დროს და ასეთ პირობებში იწყება იოსებ ყიფშიძის მოწაფეობა ქუთაისის სასულიერო სემინარიაში. სამწუხაროდ, მასალები, რომელთაც ხელი მიგვიწვდება, არას გვეუბნებიან იმის შესახებ, თუ რა გზით მიმდინარეობდა იოსებ ყიფშიძის განვითარე-

¹ ავტობიოგრაფიის ცნობას საყვარელით ადასტურებს ოფიციალური „სახარისხოსნისა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის მოსწავლეთა, შედგენილი 1898 წ. მისში მომხდარ წლიურ გამოცდათა შემდეგ“ და დაბეჭდილი „საქართველოს საექსარხოსოს სასულიერო მოამბეში“ 1898 წელს მკათათვეში № № 13-14. ამ სიაში მოწაფეების გვარები დაწყობილია ორ ხარისხად და პირველი ხარისხის მოწაფეთა შორის იოსებ ყიფშიძეს პირველი ადგილი უჭირავს: „მეთხე ნორმალური კლასი. პირველი ხარისხი: 1. ყიფშიძე იოსები“ და სხვანი (გვ. 19).

ბა სემინარიის I, II, III და IV კლასებში, ე. ი. 1902 წლამდე „მეცნიერული“
 სი „რვეული სხვადასხვა შენიშვნებისათვის“, რომლის პირველ გვერდ-
 ზე თარიღად ზის „1902 წლის 17 მარტი“, ხოლო პირველი შენიშვნა
 (ფურც. 2, გვ. 1) დათარიღებულია. 1902 წლის 1 ოქტომბრით,
 უმათავრესად 1902—1903—1904-ს (და ნაწილობრივ 1905 და 1906)
 წლებს შეეხება, ე. ი., როდესაც განსვენებული სემინარიის უკანასკ-
 ნელ (V და VI) კლასებში იმყოფებოდა. ამავე ხანას შეეხება მისი მოკლე
 „დღიურიც“, რომელიც იმავე რვეულშია მოთავსებული (ფურც. 116
 —117). მაგრამ ამ უკანასკნელის ზოგიერთი შენიშვნა გვიჩვენებს,
 რომ ზოგი რამ იმ მასალიდან, რაც განსვენებულს სემინარიის უკან-
 ასკნელ კლასებში წაუკითხავს, მას წინათაც ჰქონია წაკითხული. მა-
 გალითად აქ, 1903 წლის 22 იანვრის ქვეშ ვკითხულობთ: „წავი-
 კითხე მეორედ დ. ჰონტაძის მოთხრობა „სურამის ციხე“ და შემდეგ
 დასძინს საყურადღებო შენიშვნას, რომელიც ამჟღავნებს განსვენებუ-
 ლის ტემპერამენტსა და განწყობილებას სოციალური უსამართლობი-
 სამდი: „შესანიშნავი მოთხრობაა, როგორც პირველი გამომჟღავნება
 იმ ხისამაგლისა, რასაც ბატონყმობა წარმოადგენდა საქართველო-
 ში“—(ხაზგასმა ჩვენია. ხ. გ.). ამავე დროს იგი ჰკითხულობს სკაბიჩევ-
 სკის ლიტერატურის ისტორიას (იქვე, 3 იანვრის ქვეშ: „განვავარძე
 Скабичевскаго ист. лит.-ის კითხვა“), ეცნობა დარვინიზმს (იქვე,
 28 თებერვლის ქვეშ), სწავლობს გერმანულ ენას (1903 წლის 12
 იანვრის ქვეშ) და სხვას.

მაგრამ ყველაზე უფრო საინტერესო მასალებს თვითონ შენიშვნა-
 ნათა რვეული იძლევა, სადაც წაკითხული მასალები დარგებადაა
 წარმოდგენილი და საიდანაც ნათლად ჩანს, თუ რაოდენ ფართო ყო-
 ფილა განსვენებულის გონებრივი ინტერესები ახალი ქაბუკობის ხანა-

¹ ჩვენ აქ ვლაპარაკობთ თვითგანვითარებაზე და არა ოფიციალური საგნე-
 ბის სწავლაზე სემინარიაში, რის შესახებაც საკმაო წარმოდგენას ოფიც. „სახარისხო
 სიები“ გვაძლევს. ეს სიები ამჟამად ჩვენს ხელთ არის, იმავე „სასულიერო მოამ-
 ბეში“ დაბეჭდილი 1899-იდან 1904 წლამდე და ყველგან იოსებ ყიფშიძე აღნიშ-
 ნულია „პირველი ხარისხის“ მოწაფეთა შორის, ჩვეულებრივ პირველ მოწაფედ,
 იშვიათად—მეორედ. ასე უვლია მას მე-VI-ე კლასამდე, რომელშიაც იგი გადასუ-
 ლა მეხუთე კლასიდან 1903 წლის მაისის გამოცდების შემდეგ მეორე მოწაფედ
 (იხ. ხუნებული ჟურნალი 1903 წ. №№ 13—14, გვ. 17). მეექვსე კლასში მისი ყოფ-
 ნის დროს კი (1904 წელს), ცნობილი არეულობის გამო, ქუთაისის სემინარია და-
 იხურა და მე-VI-ე კლასის მოწაფეებს ნება მიეცათ ჟურსის დამთავრების გამოწ-
 დები ტფილისის სემინარიაში ჩაებარებინათ 1904 წლის 21-დან 28 აგვისტომდე
 (იხ. Духовный Вестник Грузинск. Экаврхата, 1904 №№ 13—14, გვ. 9: განც-
 ადება ტფილისის სასულიერო სემინარიის გამგეობისა).

ში, რომელიც ჩვეულებრივ გარკვეულისა და მტკიცედ ჩამოყალიბებული სოფლმხედველობის ძიების პერიოდს წარმოადგენს ხოლმე ყოველი სერიოზული ახალგაზრდის ცხოვრებაში. აქ ერთმანეთს სცვლიან: ასტრონომია (ფურც. 2, გვ. 1: ფლამარიონის ასტრონომიული რომანიდან „В небесах“) და ფილოსოფია რელიგიითურთ (ფურც. 3, გვ. 1: „Что такое научная философия“ ლესევიჩისა და „Иисус Христос—Чудо истории“ შაფფისა, გვ. 2), მსოფლიო ლიტერატურა (ფურც 4, გვ. 1: „გლეხიკაცის ისტორია“ ერკმან-შატრიანისა)¹ და ქართული მწერლობა ვრცლად (ფურცლ. 6—26), ზოგადი საისტორიო საკითხები (ფურც. 39, გვ. 1: „О матер. понимании истории“ ნ. კამენსკისა, გარჩევა ლამბრიოლას წიგნისა) და საქართველოს ისტორია (ფურცლ. 108—114). მაგრამ უდიდესი ადგილი ამ შენიშვნებში დათმობილი აქვს საკითხებს „პოლიტიკური ეკონომიიდან“. ეს განყოფილება შეიცავს ფრიად ვრცელს ამონაწერებს ნ. კაბლუკოვის თხზულებიდან: „Об условиях развития крестьянского хозяйства в России“ (ფურც. 41—54), კარიშევის „Экономические беседы“-დან (ფურც. 69—75), ისაევის „Начала политической экономии“-დან (ფურც. 85—97) და ცნობილს კლასიკურ ადგილს საწარმოო ძალთა განვითარებისა და სოციალ-ეკონომიური კრიზისების შესახებ კარლ მარქსის „Zur Kritik“-იდან, რუსულად (ფურცელი 76, გვ. 1—2).

ადგილი და დრო ნებას არ გვაძლევს, თვითეული დარგის შენიშვნებზე ცალ-ცალკე შევჩერდეთ და განსვენებულისათვის დამახასიათებელი ადგილები ამოვკრიფოთ. ამიტომ მხოლოდ ორ დარგზე შევჩერდებით: ლიტერატურულსა და სოციალ-ეკონომიურზე, საიდანაც რამოდენიმე დამახასიათებელ შენიშვნას ამოვკრებთ. როგორც დავინახავთ, შემდეგში სწორედ ეს ორი დარგი დაედო საფუძვლად მის პრაქტიკულ საქმიანობას, რევოლუციონური მუშაობისა და სამეცნიერო მოღვაწეობის სფეროში.

როცა განსვენებულს ერკმან-შატრიანის „გლეხიკაცის ისტორია“ გადაუკითხავს (1903 წლის 6—19 ივნისს), თავის რვეულში ვრცელი შენიშვნები ჩაუწერია (ფურც. 4—5) და შემდეგი ადგილები ხაზგასმით აღუნიშნავს: „შესანიშნავი წიგნია: ნათელ[სა] ფენს 1789 წლის რევოლუციას, ცხად ჰყოფს დიდებულთა ვერაგობას, რომელნიც სისხლს სწოვდენ ხალხს, აჩლუნგებდენ გონებრივად, რომ

¹ შეად. იქვე ფურცლები 32—38 და 61—67—შენიშვნები და მთელი ამონაწერი რუსული მხატვრული და კრიტიკული ლიტერატურიდან.

ქართული
საზოგადოებრივი
მედიის ცენტრი

უფრო ადვილად ებატონებიათ მასზე, არაფერი სწამდათ, ვიდრე ჩემს რადი კეთილდღეობისა და ამასთანავე თავი მოჰქონდათ, როგორც ხალხის კეთილშეოფელთ“ (ფურც. 4, გვ. 1). შემდეგ აწერილია, თუ რა საშინელი ბეგრითა და გადასახადებით სტვირთავდნენ ბატონები ხალხს, ყმებს, როგორ უღმობელად ამუშავებდნენ და „ამდენი შრომისათვის აძლევდნენ დღეში ერთ მჭადს და ერთ თავ ხახვს! პირუტყვს დაკლავდა გლეხი—ტყავი ბატონის ჯალათისა იყო. ამას გარდა იყო კიდევ მეთათედი (გლეხის შემოსავლისა), რომელიც მიჰქონდა მღვდელს; ბერები რამდენი იყო, რომ არაფერს არ აკეთებდნენ და გლეხის შრომით რჩებოდნენ! მეოცედი გლეხის მოსავლისა მეფეს მიჰქონდა. მებატონეები და სამღვდლოება კი თავისუფალი იყო (სახელმწიფო) ხარჯებისაგან“ (იქვე).

როგორც ვხედავთ, ამ შენიშვნებში უკვე მოცემულია მომავალი რევოლუციონერი, „გლეხიკაცის“ ინტერესებისათვის მებრძოლი მოღვაწე.

მაგრამ განვაგრძოთ ამოწერა.

„მტყუანს სიმართლის კარებამდე უნდა მიჰყვე, თორემ ქვეყანას მართალი ეგონება და სიმართლე დაიჩაგრებაო“ სწერს იგი ხაზგასმით ცოტა ქვემოთ იმავე „გლეხიკაცის ისტორიის“ შენიშვნებში. ხოლო მე-5 ფურცლის პირველ გვერდზე შემდეგი საგულისხმო ადგილი აქვს ხაზგასმული:

„ხალაც თავისუფლება არ არის, იქ კანონი ცარიელი სიტყვაა“; „ვინც თავის უფლებას ცოტაც არის შეალახვინებს ვისმე, ლაჩარია, თავზე ქული არა ხურავს; ის კაცი კი არა, პირუტყვზედაც უარესია! და ვინც თავის მოძმეს ხედავს დაჩაგრულს და იმის უფლებათა აღსადგენად არ მიეშველება, ის კიდევ უარესი ლაჩარია და თავისი ქვეყნის მოლაღატე!“ ცოტა ქვემოთ: „კაცს უნდა ჰქონდეს თავისი თავისწრწმენა და უბედურებაშიაც გამარჯვებული გამოვა“, ხოლო ამის წინ შემდეგი კლასიკური ადგილია მოყვანილი მეფისა და ერის ინტერესების დაპირდაპირების შესახებ: „როდესაც მეფის კეთილდღეობისათვის ერის დაღუბვა ხდება აუცილებელ საჭიროებად, მაშინ მეფის განწირვა აუცილებელია“ (ფურც. 5, გვ. 1).

ქართული მწერლობიდან განსვენებულს უკვე მოწაფეობის დროს აინტერესებდა როგორც ძველი, ისე ახალი ლიტერატურა, როგორც სამეცნიერო და საისტორიო, ისე მხატვრული მწერლობა (შეად. ფურც. 7, გვ. 1—2); მაგრამ „შენიშვნებში“ უფრო მეტი ადგილი აქვს დათმობილი მე-19 საუკუნის ქართულ მწერლობას, სახელდობრ: ორსავე ორბელიანს (ფურცლ. 19 და 20), ორსავე წერეთელს (ფურც.

ნ, გვ. 2: „აკაკი“ და ფურცლები 9—10: „წერეთელი გიორგი“ (მედიცინა, 1903 წლის დეკემბერსა და 1904 წლის იანვარში გადმოვიტანე ხავს), ანტონ ფურცელაძეს (ფურც. 12—13), ილია ჭავჭავაძეს (ფურც. 16), სოფრომ მგალობლიშვილს (ფ. 22), ვაჟა-ფშაველას (ფ. 23), დუტუ მეგრელსა (ფ. 24) და ეგნატე ნინოშვილს (ფურც. 26). ამ უკანასკნელის გულსაკლავ ბიოგრაფიას განსვენებული მეცნიერი შემდეგი სიტყვებით ათავებს: „ასე გაჭირვებულად გაატარა დრო ერთ-ერთმა უნიჭიერესმა ჩვენმა ბელეტრისტმაო“... (ფურც. 26, გვ. 2). ამ სიყვარულმა ქართული მწერლობისადმი, რომელიც მას დაბალი სასწავლებლიდანვე ჰქონდა, როგორც ვნახეთ, ჩანერგილი კეთილი მასწავლებლის პ. კვიციანიძის მეოხებით, განსვენებული ბოლოს ქართული ენისა და ქართული ლიტერატურის კათედრამდე მიიყვანა.

მაგრამ სემინარიაში ყოფნის დროს, 1902—1904 წლებში, როცა უმთავრესად მისი „შენიშვნების რვეული“ იწერებოდა, მწერლობაზე უფრო მეტად მისი ყურადღება, როგორც უკვე ვნახეთ, სოციალურსა და პოლიტიკურ-ეკონომიურ საკითხებს ჰქონდა მიპყრობილი; და კერძოდ ამ საკითხთა შორის განსვენებულის ყურადღების ცენტრს, როგორც ჩანს, მიწის მეურნეობა, სახელდობრ სასოფლო-საგლეხო მეურნეობა, და მიწისმფლობელობის საკითხები წარმოადგენდა.

განსვენებული თანდათან პრაქტიკულ პარტიულ მუშაობაშიაც ებმებოდა. ეს იყო დაახლოებით 1903—1904 წელს. მაგრამ აქ სიტყვას დაფუთვობით თვით განსვენებულის უმცროს დას, კატო ყიფშიძისას (აწ თოიძის მეუღლეს), რომელიც შემდეგს ძვირფას ცნობებს იძლევა თავის პატარა მოგონებაში „იოსებ ყიფშიძის პარტიული მოღვაწეობიდან“. მოგვყავს ეს წერილი თითქმის უკლებლად და უცვლელად:

„ჯერ კიდევ ქუთაისის სასულიერო სემინარიაში სწავლობდა იოსები, როდესაც დაიწყო მუშაობა რუსეთის სოც.-რევოლიუციონერთა პარტიის ქუთაისის კომიტეტმა, იმ დროს, 1903—4 წწ., ეს მიმართულება ახლად შემოსული იყო და მიმდევართა რიცხვიც მცირე ჰყავდა. 1905 წელს, როდესაც განსაკუთრებით გაცხოველებული მუშაობა უხდებოდა ყველა პარტიებს, იოსებიც მთლად პარტიული მუშაობით იყო გატაცებული და დაულალავად ეწეოდა ყველა დავალების შესრულებას, რომელიც კი წილად ხვდებოდა პარტიაში: თუ სოფლად აგიტაციისთვის სიარული, თუ ქალაქში რაიმე კრებების და ჯგუფების შეკრება და მეცადინეობა, თუ კიდევ პარტიის ხაზინადრობა და მდივნობა სრულიად ჰკლავდადენ მის თავისუფალ დროს. პარტია მალე გაიზარდა, მაგრამ სათავეში პირველად ძლიერ მცირე

ქართული
ლიტერატურა

რიცხვი უდგა. მაგრამ 1905-შივე, რუსეთის რევოლუციური ცეცხლის შემდეგ, როდესაც ალიხანოვ-აეარსკის დამსჯელი რაზმები ცეცხლითა და მახვილით მოეშურებოდნენ იმერეთისაკენ, სხვადასხვა პარტიების ხელმძღვანელები იძულებული შეიქნენ თავი შეეფარებინათ ჩვენი ქვეყნის უფრო ყრუ ადგილებში. იოსებიც, თავის პარტიულ ამხანაგთან და ბიძაშვილთან, აწ განსვენებულ გიგა ჯულელთან, ერთად გაემგზავრა ლეჩხუმში, სადაც დაბა ლაილაში უნდა შეეფარებინათ თავი ახლო ნათესავეებთან. რამოდენიმე ხანს იქ დაჰყვეს, მაგრამ რეაქციის ტალღამ იქაც მალე მიახწია და ისინიც იძულებული შეიქნენ მიეშურებინათ სვანეთისათვის. სვანეთის მთებზე გადასვლა იმ დროს, შუა ზამთარში, თითქმის შეუძლებელი იყო, მაგრამ დიდის ვაი-ვაგლახით გადალახეს მთები და იქაც ახლო ნათესავ მასწავლებელ კორნელი ჯულელში ჰპოვეს თავგანწირული და გულუხვი მასპინძელი. ბ. კორნელი და მისი აწ განსვენებული მეუღლე ყოველ ღონეს ხმარობდნენ, რომ მათ იქ ყოფნას ექვი არ გამოეწვია ხალხში და კიდევაც რამოდენიმე თვე გაატარებინეს იქ; ზოგჯერ მთელი კვირებით ჭერზე ჰყავდათ ბოლშე დამალული. მაგრამ გაზაფხულზე იქაც გავრცელდა ხმა, რომ დამსჯელი რაზმი მათაც ეწვეოდათ და მაშინ კი ხალხმა მოითხოვა სტუმრების წასვლა. მაგრამ კორნელიმ და მისმა მეუღლემ აქაც ხერხი მოიგონეს და მახლობელ გამოქვაბულებში დამალეს ისინი, სადაც მოაწყვეს იმდენად, რომ ცხოვრება შესაძლებელი ყოფილიყო; იქ უზიდავდნენ სანოვავეს. მაგრამ იქ ყოფნაც აუტანელი შეიქნა და გადასწყვიტეს დაბრუნება ქუთაისში. გადმოლახეს მთები და ისევ ლეჩხუმში ჩამოვიდნენ. უკვე მიუახლოვდნენ დ. ცაგერს, რომ გზაზე შემოეყარნენ სტრაჟნიკები და პრისტავი. იოსები და გიგა, სვანი-მუშების ტანსაცმელში გამოწყობილნი, საეჭვო პირებად ეჩვენათ. გიგას პასპორტი ჰქონდა შესაფერისი, იოსებს კი არა და ამიტომ ის დაატყვევეს და წაიყვანეს ცაგერის ციხეში¹, გიგამ კი მარტო განაგრძო გზა. ცაგერის ციხეში აუტანელი პირობები იყო: არაერთარი საწოლი—ცალიერი ფიცრები და თავქვეშ მისადები ქვა, საშინელი საზრდო და უდიერი მოპყრობა. აქ დაჰყო

¹ მთელი ამ ლტოლვისა (სვანეთში) და დატყვევების შესახებ განსვენებულის „დღიურის“ ბოლოშიაც (ფურც. 117, გვ. 1) მოიპოება მოკლე შენიშვნა, საკუთარი ხელით ჩაწერილი: „1906 წ. იანვრის 28, შაბათ დღეს, რეაქციის დროს გადავიარე სვანეთის მთა „მუშური“. 27 მარტს დამიჭირეს“. გიგა ჯულელზე არასამბობს, ალბათ, სიფრთხილისა გამო, თუ ვინიცობა ეს დღიური ჩაუვარდებოდა ვისმე ხელში.

იოსებმა ერთი კვირა. ამასობაში გივამ მიახწია ქუთაისში და იოსების ამბავი მის დებსა და სიძეს (პლატონ გოგოძეს). ვნების კვირა იყო მიწურული. იმ დროს ტყვეებს გზავნიდნენ ხოლმე ქუთაისში პლასტუნების თანხლებით, რომლებსაც ეზარებოდათ ასეთი ხშირი მოგზაურობა და ხშირად ტუსალებს ხოცავდნენ იმ მიზეზით, რომ თითქოს ისინი გაქცევას აპირებდნენ. საჭირო იყო წასვლა ცაგერში დაუყოვნებლივ, რომ იოსებიც პლასტუნების ხელში არ ჩავარდნილიყო და ნაცნობობით მოხერხებულიყო ჩვენი ყარაულით წამოყვანა. მიუხედავად იმისა, რომ საჭირო იყო კარგა დიდი თანხა, არავითარ შრომას არ დაერიდა სიძე მისი პ. გოგოძე და გაეშურა მის საშვებლად. ცაგერში ნაცნობების დახმარებით მოახერხა მისი წამოყვანა ისე, რომ თვითონ თითქმის გვერდით მიჰყვებოდა. ასე გადაარჩინა აუცილებელ სიკვდილს და ჩამოიყვანა ქუთაისში, სადაც პოლიციამ სრულიად გაათავისუფლა... 1906 წელი იყო უკვე მაშინ. ამ წლის ზაფხული ისევ პარტიულ მუშაობას განაგრძობდა და აგვისტოში კი გადასწყვიტა პეტროგრადს გამგზავრება და უმაღლეს სასწავლებელში შესვლა. პირველ წელიწადს იქ, რუსეთშიაც განაგრძობდა პარტიულ მუშაობას და კიდევ წლის ბოლოს სრულიად გამოაძევეს პეტროგრადიდან: ის ძლიერ ადრე დაბრუნდა ქუთაისში. გავლენიანი პირების დახმარებით ისევ დართეს ნება ჩასულიყო პეტროგრადს 1907 წელს. ამ წელს ის შევიდა აღმოსავლეთის ფაკულტეტზე და ჩაება მეცნიერულ შრომაში¹⁴.

11

**უნივერსიტეტი. სამეცნიერო მუშაობა და პროფესორობა.
კერძო ცხოვრება და სიკვდილი.**

როგორც ვნახეთ, 1906 წელს იოსებ ყიფშიძე პეტერბურგის უნივერსიტეტში შესულა, მაგრამ სარეგოლუციო მუშაობის გამო იქიდან მალე გამოუძევებიათ და მხოლოდ 1907 წელს მოუხერხებია იმავე უნივერსიტეტში მტკიცედ ფეხის მოკიდება. ამის შესახებ განსვენებულის „Curriculum vitae“-ში, რომელიც 1914 წელს უნდა

¹ განსვენებულის ნაწერებში დაცულია რვა საქმაოდ სქელი სასტუდენტო რეველი, საიდანაც ჩანს, თუ რამდენად ინტენსიურ სამეცნიერო მუშაობაში ჩაბმულა განსვენებული: ძველ-ქართული ენა და მეგრული, სვანური და სომხური, სპარსული და გერმანული, აგრეთვე ლურსმული წარწერები და მათი ენა, დასასრულ ლიტერატურა ქართული, სომხური და სპარსული,—აი როგორია დაახლოებით მრავალმხრივი და მდიდარი შინაარსი ამ რეველებისა.

იყოს შედგენილი, ვკითხულობთ: „1906 წლის შემოდგომაზე პეტროგრადის უნივერსიტეტში ფიზიკურ-მათემატიკური ფაკულტეტის საბუნებისმეტყველო განყოფილების საგეოგრაფიო დარგზე, და იმავე დროს ქართული ენისა და ისტორიის ლექციებსაც ისმენდა აღმოსავლეთის ფაკულტეტზე. ერთი წლის შემდეგ გადავიდა აღმოსავლეთის ენათა ფაკულტეტზე, რომელიც დაამთავრა 1911 წელს პირველი ხარისხის დიპლომით. სტუდენტობაშივე, მე-III-ე კურსზე რომ სწავლობდა, 1909 წლის ზაფხულის თვეებში მივლინებულ იქნა ფაკულტეტის მიერ სამეგრელოში მეგრული ენის შესასწავლად და გამოსაკვლევად. მეორე წელს, იმავე მიზნით ფაკულტეტის მიერ მივლინებულმა, სამეცნიერო აკადემიისგანაც მიიღო მივლინება რუსეთის ლაზისტანში მასალების შესაკრებად ქანური ენიდან¹. უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ დატოვებულ იქნა უნივერსიტეტთან მის მიერ არჩეულ სპეციალობაში სამეცნიერო მუშაობის განსაგრძობად, სახელდობრ ქართულ ენათმეცნიერებაში, პროფესორის ნიკ. მარის ხელმძღვანელობით. ორჯელ კიდევ იმოგზაურა სამეგრელოში: 1911 წელს სამეცნიერო აკადემიის მივლინებით², ხოლო 1912 წელს მივლინებული იყო რუსეთის საგეოგრაფიო საზოგადოების მიერ. 1913 წლის მაისში შეუდგა გამოცდებს ქართული ფილოლოგიის მაგისტრის ხარისხისათვის. იმავე წლის ზაფხულს იყო გერმანიაში გერმანულ ენაში სამეცადინოდ, ხოლო შემოდგომაზე, პეტროგრადში დაბრუნების შემდეგ, დაათავა სამაგისტრო გამოცდები“.

1911 წელს მიწვეული იყო ქართული ენის მასწავლებლად ეგრეთწოდებულ „აღმოსავლეთის პრაქტიკულ აკადემიაში“, ე. ი. კავკასიური ენების პრაქტიკული შესწავლის კურსებზე, პეტროგრადის ორიენტოლოგიის საზოგადოებასთან, და ამ კურსებზე მუშაობამ იმავე წელს მისცა მას შემთხვევა გამოეცა ლითოგრაფიული კურსის

¹ ამ მივლინების შედეგად დაიბეჭდა მისი შრომა „Дополнительные сведения о чанском языке“ Спб. 1911 წ. და ქანური ლექსი „ბიჭი და ბოზო“ (სამეცნიერო აკადემიის ბიულეტენში 1911 წ., გვ. 1123—1124); აგრეთვე ენათგრაფიული წერილი „ქანები და ქანეთი“ („ნაკადულში მოზრდილთათვის“ 1911 წ. №№ 8—10). თუ როგორის თავდადებით მუშაობდა ამგვარი მივლინების დროს განსვენებულმა, ამის შესახებ იხ. ფრიად საგულისხმო ფაქტები ლ. გეგეჭკორის მოგონებებში „სამაგალითო ადამიანი“ (გაზ. „სახალხო საქმე“ 1919 წ. 25 თებერვალი, № 466, გვ. 3, სვეტი 2).

² განსვენებულის ქალაქებში დაცულია სამეცნიერო აკადემიის მანდატი ამ მივლინების შესახებ 1911 წლის 24 მაისის თარიღით და № 1632-ით, რომელშიაც ნათქვამია, რომ ი. ყიფშიძე „მივლინებულია ქუთაისის გუბერნიაში საენათმეცნიერო კვლევათათვის და მასალების შესაგროვებლად მეგრული ენიდან“.

სახით „ქართული ენის გრამატიკა“ (რუსულად. პეტერბურგში 1911 წ.), ამავე „აკადემიისათვის“ ამზადებდა იგი „ახალ ქართულ-ქრისტომათიას“, რომლის მასალები მის ხელნაწერ ქალაქებში ინახება.

1913 წელს „საქრისტიანო აღმოსავლეთში“ (ტ. II, წიგნ. 1, გვ. 54—104) დაიბეჭდა ფრიად საყურადღებო ნაშრომი: „Житіе св. Антонія-Раваха“ (ქართული ტექსტი, რუსული თარგმანი და გამოკვლევი), რომელსაც სპეციალისტები ალტაცებით შეხედენ. ¹

1914 წელს, მარტში, არჩეულ იქნა რუსეთის საარქეოლოგიო საზოგადოების წევრად-თანამშრომლად (იხ. განსვენებულის საბუთებში დასახელებული საზოგადოების უწყება 1914 წლის 17 მარტიდან № 42).

განსვენებული მონაწილეობას იღებდა სამეცნიერო აკადემიის კომისიაში ქართული ბიბლიისა და ქართულ-რუსული ლექსიკონის გამოსაცემად. ამასთანავე, სამეცნიერო აკადემიის მინდობილობით, დასაბეჭდად ამზადებდა მეორე გამოცემისათვის სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონს ტფილისისა და პეტროგრადის ხელნაწერთა მიხედვით; და ამ მიზნით 1914 წელს, ზაფხულის თვეებში, გამოიკვლია ტფილისში რამოდენიმე ათეული ხელნაწერი საბა ორბელიანის ლექსიკონისა ².

იმავე 1914 წელს გამოაქვეყნა თავისი კაპიტალური შრომა და გვირგვინი ყველა თავისი სამეცნიერო კვლევანიებისა მეგრულ ენაში: „Грамматика мингрельскаго (иверскаго) языка с хрестоматією и словарем“ (შეიცავს XL+0150+424 გვერდს და მოთავსებულია სერიაში: „Матеріалы по яфетическому языкознанію“, вып. VII), რომელიც იმავე წელს 23 ნოემბერს კიდევაც დაიცვა აღმოსავლეთის ენათა ფაკულტეტის საჯარო კრებაში სამაგისტრო ხარისხის მოსაპოებლად. დღესაც ბევრს ახსოვს ოფიციალური ოპონენტის პროფ. ნიკ. მარის ალტაცებული რეცენზია ამ ნაშრომის შესახებ, ჯერ კრებაში სიტყვიერად წარმოთქმული და შემდეგ „რუსეთის საარქეოლოგიო საზოგადოების“ ორგანოში გამოქვეყნებული (იხ. „Записки восточн. отдѣл. имп. русск. археологич. общества“ т. XXIII, გვ. 202 -- 216). მოგვყავს ამ შესანიშნავი რეცენზიის ბოლო სტრიქონები სრულად და უთარგმნელად: „Я не откажусь печатно повторить

¹ იხ. ამის შესახებ ლ. მელიქსეთ-ბეგის წერილი „Памяти проф. I. A. Кипишдзе“ გაზეთ „Тифлисскій Листокъ“-ში 1919 წ. 1 მარტი, № 48.

² ამავე ხანებში დაიბეჭდა მისი ფრიად საბუთიანი რეცენზია თ. კლუგეს Beiträге zur Mingrelischen Grammatik-ის შესახებ (იხ. „Зап. Восточн. Отд. Имп. Русск. Археол. Общества“, т. XXII, გვ. 239—246; ცალკე ამონაბეჭდი, გვ. 1—8).

мое мнение о научных достоинствах книги. Факультет Восточных языков автора ее удостоил степени магистра грузинской словесности. Однако „если бы она была представлена в качестве диссертации на степень доктора грузинской филологии, автор ее также со спокойной совестью мог бы быть удостоен высшей ученой степени, как сейчас я нахожу его вполне заслуживающим степень магистра грузинской филологии“ (იქვე, გვ. 216; ცალკე ამონაბეჭდისა გვ. 14).

ეს იყო, როგორც მოგახსენეთ, 1914 წლის ნოემბრის ბოლო კვირეში (23 ნოემბერს). სამიოდე თვის შემდეგ, სახელდობრ 1915 წლის მარტის დამდეგს, მან მიიღო პეტროგრადის უნივერსიტეტის კანცელარიიდან შემდეგი უწყება (7 მარტს, 1915 წ. № 817):

„ქართული ფილოლოგიის მაგისტრს იოსებ ალექსის ძეს ყიფშიძეს.

„უნივერსიტეტის საბჭოს კანცელარიას პატივი აქვს გაცნობოსთ თქვენ, მოწყალეო ხელმწიფევე, რომ პეტროგრადის სასწავლო ოლქის მზრუნველის წინადადებით, ა. წ. 2 მარტიდან № 5758-ით, ნება გეძლევათ 1915/1916 სასწავლო წელს, პრივატ-დოცენტის ხარისხით, იკითხოთ ლექციები პეტროგრადის საიმპერატორო უნივერსიტეტში კურსებიდან: „ძველი სალიტერატურო ქართული მსუბუქი ტექსტების კითხვით“ (2 ლექცია კვირაში) და „მეგრული ენა“ (1 ლექცია კვირაში); ამასთანავე, იმავე რიცხვიდან, თქვენ ჩარიცხული ბრძანდებით ხსენებული უნივერსიტეტის პრივატ-დოცენტთა შემადგენლობაში“ (ხელს აწერს „საბჭოს მდივანი“).

ამგვარად 1915 წლიდან იწყება განსვენებულის ჩვეულებრივი საპროფესორო მუშაობა იმ სასწავლებელში, რომელმაც იგი აღზარდა და ესეთის გულმხურვალებით მიიღო თავის პროფესორთა კორპორაციაში. ამ თანამდებობაზე დარჩა განსვენებული პეტროგრადში 1917 წლამდე.

1916 წელს, მისი რედაქტორობით, სამეცნიერო აკადემიის მიერ იყო გამოქვეყნებული პეტროგრადის ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრის შეკრებილი მასალების ერთი ნაწილი ქართული ბიბლიოგრაფიიდან, სათაურით: „Грузинская библиография. I. Указатель статьям и материалам в грузинской периодической печати (1852—1910). Языкознание, Этнография, География, Археология, История, Народная словесность и Древняя литература“ (პეტროგრადი, 1916).

იმავე წელს „საქრისტიანო აღმოსავლეთის“ მეოთხედიანში (წიგნი III) დაიბეჭდა განსვენებულის შენიშვნები: „Мингрелизмъ в грузинских надписях из Мингрелии“ (გვ. 315—317); ხოლო 1917 წელს, იმავე კრებულის V ტომის II წიგნში, მოკლე, მაგრამ საგულსისხმო, შენიშვნები: „Еще о мингрелизмах в грузинских надписях из Мингрелии“ და ე. ა. პახომოვის „Монеты Грузии“-ს შესახებ (გვ. 155—156).

პეტროგრაღის უნივერსიტეტში პრიატ-დოცენტობის დროს (1915—1917 წლებში) განსვენებულის მიერ იყო შედგენილი და დასაბეჭდად გადაცემული „ძველი ქართული ქრესტომატია“, რომელიც მხოლოდ 1918 წელს გამოვიდა, როცა განსვენებული უკვე პეტროგრაღში აღარ იყო. მას ამ დროს უკვე სულ სხვა საქმე ჰქონდა გაჩენილი და სხვა ვალი დაეისრებულა.

ჩვენ ვგულისხმობთ ქართული უნივერსიტეტის დაარსებას ტფილისში; ამ საქმეს, სხვებთან ერთად, განსვენებულმაც დიდი ღვაწლი დასდო და დიდი ძალა შეაღია; და ბოლოს ხომ მის მოვლა-პატრონობაში დაღია თავისი ხანმოკლე სიცოცხლე.

საქმე ის არის, რომ ქართული უნივერსიტეტის დაარსება და მოწყობა განსაკუთრებულ, არაჩვეულებრივ, პირობებში მოხდა: კერესკის მთავრობა ამ საქმეს არცთუ საჭირო გულწრფელობით ეპყრობოდა და ამიერკავკასიის სეიმიც ვერ იჩინდა საკმაო გულმზურვალეობას: ქართველობას საკუთარ საშუალებათაგან უზღებოდა მეცნიერების ახალი კერის მოწყობა და გაძღოლა. ამას უნდა დაეუმატოთ თებერვლის რევოლუციის შემდეგ აქ შემორჩენილი ხულიგნური ელემენტების კბილთა ღრქენა და გველური სისინი და საკუთარ სამეცნიერო ძალთა სიმცირე. ასეთ პირობებში, რასაკვირველია, იმ ორიოდვე თავგანწირულ პიროვნებას, რომელნიც ამ საქმის სათავეში იდგენ, დიდი შრომა, სიფრთხილე, თავდადება და მომჭირნეობა უნდა გამოეჩინათ, რომ საქმე თავიდანვე არ გამრუდებულიყო და თანდათან მტკიცე ნიადაგზე დამდგარიყო. ამ პატარა წრეში იყო განსვენებული იოსებ ყიფშიძეც.

მოსკოვ-პეტროგრაღში ოქტომბრის რევოლუციის აფეთქებისათანავე მან დასტოვა რუსეთი და მოაშურა საყვარელ სამშობლოს, სადაც მხნედ გვერდში ამოუდგა ეროვნული უნივერსიტეტის დაარსების დიდ ინიციატორს და თავის ყოფილ მასწავლებელს ივ. ჯავახიშვილს, რომელთანაც ერთად, ბოლოს, ბრწყინვალედ დაავირგვინა ეს დიდი და ისტორიული საქმე 1918 წლის 26 იანვარს. როგორც მოგეხსენებათ, ყოველ დიდ საქმეს თავდადებული და ნი-

ქიერი ტექნიკური განმახორციელებლები ესაქოროება, და განსვენებული იოსებ ყიფშიძეც თავდავიწყებით მიეცა ამ საყვარელ საქმეს. როგორც მოგახსენეთ, ნივთიერ საშვალებათა და ამ საქმეზე გულმხურვალედ მომუშავე პირთა სიმცირე მოითხოვდა უზომო მომჭირნობასა და ენერჯის გამოჩენას. და ვგონებ დღესაც ბევრს იმის ნაცნობს ეხსომება ის უმაგალითო ენტუზიაზმი, რომლითაც განსვენებული ამ საყვარელ საქმეს ემსახურებოდა: როცა ამ საქმეზე მუშაობდა, მისთვის არავითარი დაღლილობა, უძილობა, სიცივე და სიმშვილი აღარ არსებობდა; ამასთან ერთად არავითარ „შავ“ სამუშაოს არ ერიდებოდა: ხშირად, ძალიან ხშირად, რომ საქმე არ გაქიანურებულყო, საბარგო ეტლებსა და ავტომობილებზედაც კი იჯდა ხოლმე და შოფერ-მეეტლებთან ერთად მოაქანებდა უნივერსიტეტის შენობისაკენ, წყნეთის ქუჩაზე, საჭირო ავეჯსა და მოწყობილობას მთავრობის მიერ გაუქმებულ სხვადასხვა დაწესებულებათაგან.

ამასთან ერთად ახლად დაარსებულ უნივერსიტეტში მას ჩაბარებული ჰქონდა ერთერთი ძირითადი კათედრა სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტზე — ქართული ენისა და სიტყვიერებისა და ფაკულტეტის მდივნობა; 1918 წლიდან კი, ამ უკანასკნელის ნაცვლად, მას ეჭირა უნივერსიტეტის საბჭოს მდივნობა და გამგეობის წევრობა; ხოლო იმავე წლის დამლევს არჩეული იყო ხსენებული ფაკულტეტის დეკანის მოადგილედ და ამ თანამდებობაზე ითვლებოდა გარდაცვალებამდე.

მიუხედავად იმისა, რომ უნივერსიტეტი იყო განსვენებულის უდიდესი და უსაყვარლესი საქმე, მაინც მარტო უნივერსიტეტისათვის ზრუნვითა და მუშაობით არ განისაზღვრებოდა მისი მოღვაწეობა მას შემდეგ, რაც იგი სამშობლოში დაბრუნდა და დაბინავდა. ჯერ კიდევ 1914 წლიდან იგი არჩეული იყო „საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების“ ნამდვილ წევრად და, როგორც ასეთი, მხურვალე მონაწილეობას იღებდა ამ საზოგადოების მუშაობაში სამეცნიერო მოხსენებათა კითხვითა და მივლინებათა ასრულებით. მაგალითად 1914 წელს „საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებაში“ მან წაიკითხა მოხსენება: „მეგრული ენა და მისი შესწავლის ისტორია“, რომლის შავი დღესაც დაკულია მის ხელნაწერებში (№ 7); ხოლო 1918 წლის ზაფხულს, იმავე „საზოგადოებისა“ და კავკასიის საარქეოლოგიო ინსტიტუტის მინდობილობით, ერთხელ კიდევ იმოგზაურა ლაზისტანში, სადაც შეჭრიბა მრავალი მასალა ენისა და ეთნოგრაფიისათვის (შ. ბერიძე — პროფ. იოსებ ყიფშიძე. ტფილ. 1920, გვ. 2, სადაც შეტომით „1919 წლის ზაფხუ-

ლია“ დასახელებული, როდესაც განსვენებული უკვე ცოცხალდნენ (იხილეთ იყო). ტფილისშივე 1915 წელს იგი მუშაობდა კომისიაში, მაგისტრატურაში (მაგისტრატურაში იმავე წელს გამოსცა (განსვენებულის მიერ შედგენილი) „სახელმძღვანელო ვრცელი ქართული ლექსიკონის შესადგენად“ (ტფილისი, 1915 წ. კომისიის შემადგენლობა იყო ასეთი: ივ. ჯავახიშვილი, კორნ. კეკელიძე, ს. გორგაძე, აკ. შანიძე, იუსტ. აბულაძე და სხვანი).

ამას გარდა, მართალია, წმინდა სამეცნიერო მუშაობამ 1907 წლიდან იგი ჩამოაშორა პოლიტიკურ პარტიებსა და პარტიულ მოღვაწეობას, მაგრამ იგი შემდეგშიც, უკანასკნელ წუთებამდე, ცხოველის ინტერესით ადევნებდა თვალს ჩვენი პოლიტიკური ცხოვრების მაჯისცემას და რამოდენადმე მონაწილეობასაც იღებდა მშობელი ერის პოლიტიკურად აღორძინებისა და გამაგრების საქმეში. როგორც ყოფილ რევოლუციონერს, მას დიდად ახარებდა ყოველი ნაბიჯი, რომელიც კი მიმართული იყო ძველი, დახვსებული, მონარქიული რეჟიმის დასარღვევად.

ამასთან ერთად, როგორც სოციალისტი და ეროვნული თვითარსებობის თვალსაზრისზე მდგომი მოაზროვნე, 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ, ჩვენში არსებულ პოლიტიკურ პარტიათა შორის, შედარებით მეტ სიმპათიას იჩენდა სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიისადმი, და ხშირად მისი გვარი და სახელი ამშვენებდა ხოლმე ამ პარტიის საარჩევნო სიებს როგორც დამფუძნებელი კრებისა, ისე ქალაქის თვითმართველობისათვის. (შეად. ლ. მელიქსეთ-ბეგის ზემოხსენებული წერილი Тифл. Листок-ში, 1919 წ. № 48). ამასთანავე ის ხშირად ესწრებოდა ხოლმე „საქართველოს ეროვნული საბჭოს“ სხდომებს („დამფუძნებელი კრების“ გახსნას ის ველარ მოესწრო), რისთვისაც მას სავანგებო მუდმივი წიგნაკიც ჰქონია მიცემული ეროვნული საბჭოსაგან, შემდეგი შინაარსისა: „საზოგადოებრივისა და რევოლუციონურ ორგანიზაციათა წარმომადგენელთათვის მოწმობა, მუდმივი № 126: ამ მოწმობის პატრონს ტფ. სახელმწ. უნივერსიტ. პროფესორს, საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკის მრჩალაქეს იოსებ ყიფშიძეს, უფლება ეძლევა საბჭოს სხდომებს დაესწროს“. ხელს აწერს: „ეროვნული საბჭოს ქვესტორი—კორკოლიანი“ (ეს მოწმობა დაცულია განსვენებულის საბუთებში).

დასასრულ, ამავე ინტერესს პოლიტიკური საქმეებისადმი ჰმოწმობს შემდეგი დოკუმენტი, აგრეთვე მის საქმეებში დაცული, რომლიდანაც ვტყობილობთ, რომ 1918 წლის გაზაფხულზე იგი მონაწილე ყოფილა იმ სამშვიდობო დელეგაციისა, რომელსაც ამიერ-

კავკასიის სეიმისაგან დავალებული ჰქონდა ოსმალეთთან მოლაპარაკებათა გაძღოლა. აი ეს დოკუმენტი:

„Делегация Закавказского Сейма по мирным переговорам с Турцией. 9/22 марта 1918 г. № 32, г. Трапезунд, Удостоверение. Сие удостоверение выдано I. Кипшидзе в том, что он состоит советником при делегации Закавказского Сейма по ведению мирных переговоров с Турцией. Председатель делегации А. Чхенкели“.

ამგვარად, განსვენებულის პოლიტიკური სტაჟი და სამეცნიერო ერუდიცია (განსაკუთრებით ლაზისტანის და ქანური ენის ღრმა ცოდნა) საბოლოოდ თავს იყრიან სამშობლო ქვეყნის უდიდესი განსაცდელის ქამს, რომ ხელი-ხელ ჩაკიდებით სათანადო სამსახური ვაუწიონ პოლიტიკური აღორძინების გზაზე ახლად შემდგარ სამშობლოს.

ასეთი იყო განსვენებულის პოლიტიკური ღვაწლი და სამეცნიერო დამსახურება იმ მასალების მიხედვით, რომელთაც ხელი მიგვიწვდებოდა¹.

¹ განსვენებულის ნაშრომთა და ნაწერთა ზემოთ მოყვანილი სიის შესავლებლად ჩვენ შეგვიძლია დავასახელოთ კიდევ შემდეგი ნაწერები;

1) სტატია ნ. მარის „Основные таблицы“-ს შესახებ („ამომავალ მზეში“ 1909 წ. № 1).

2) ლაზების შესახებ „თეატრსა და ცხოვრებაში“ 1915 წლის ივნისის ერთ ნომერში.

3) „პროფესორი ნ. მარის უვიცობის სამსჯავროს წინაშე“ ხელმოწერილია განსვენებულის ფსევდონიმით: „მაკოშვილი-ალექსიძე“ („დროება“ 1910 წ. №№ 42, 44, 48, 49).

4) „ანის ნანგრევებზე“ („კოლხიდა“ 1911 წ. № 68), იმავე ფსევდონიმით.

5) „ოდიშსა და სამურხაველიში“ („კოლხიდა“ 1911 წ. № 117).

6) „ნ. მარის ახალი წიგნი“ (გ. მერჩული), გაზ. „კოლხიდა“ 1911 წ. № 62.

7) „მცირე შენიშვნა“ (ქანების შესახებ). „სახალხო გაზეთი“ 1912 წ. № 779.

8) „ქართული სასულიერო კონცერტი პეტროვრადში“ ibid, 1914 წ. № 1151.

9) „Кн. Акакий Ростомович Церетели“ (некролог) „Биржевые Ведомости“ 1915 г. 27 янв. № 14636.

10) „დღევანდელი ეთნოგრაფიული საღამო-კონცერტის გამო“ („სახ. ფურც. 1917 წ. 31 მასიხი).

11) „ნიკო ჯანაშიას ხსოვნას“ („სახალხო საქმე“ 1918 წ. № 219, 12 აპრილი). ამ თერთმეტი ნაწერის შესახებ ცნობები ჩვენ ამოვიღეთ განსვენებულის რეველიდან. რომელსაც სათაურად აქვს: „ჩემი ნაწერების სია“ (აბზ. 12) ამას გარდა განსვენებულის წიგნებში აღმოჩნდა მის მეორე შედგენილი მოკლე „Очерк истории Грузинской литературы до конца XVIII века“ (из „Отечества“).

13) მის ხელნაწერ ნაშრომთაგან ჩვენ აქ საქმაოდ მიგვანჩია დავასახელოთ: „ერეკლე მეორის შინაური პოლიტიკა“ მოხსენებად წაკითხული ქართულ სამეცნიერო წრეში, პეტროვრადში“ 26 მარტს 1908 წელს;

დაგვრჩა სათქმელი კიდევ ორიოდ სიტყვა განსვენებულის კერძო ცხოვრებისა და პიროვნების შესახებ.

კერძო ცხოვრებაში განსვენებული მეტად მიზიდველ პიროვნებას წარმოადგენდა: ამას ჰმოწმობენ როგორც მისი ყოფილი ამხანაგები (სკოლისა), ისე თანამსახურნი, მსმენელ-მოწაფენი და მეგობარნათესაეები. პირადად მე განსვენებულს მისი ცხოვრების უკანასკნელ პერიოდში გავეცანი, სახელდობრ 1914 წლიდან, და მასში ყოველთვის მიზიდავდა მისი ხასიათის სისადავე, უბრალოობა, უზომო თავაზიანობა და გულწრფელი თანაგრძნობა ყოველი ადამიანისადმი, ვინც კი რაიმე საქმისათვის მიჰმართავდა, ცხოველი, თავდავიწყებასა და თავგანწირულებამდე მიმავალი, ინტერესი გაჭირვებაში მყოფ მეგობართა და ნათესაეებისადმი; ამასთან ერთად საოცარი აულელეობა (თავდაპერილობა) და სიდინჯე, მტკიცე ნებისყოფა, დაულალავი ენერჯია და შრომისმოყვარეობა. ერთი მისი თანამსახურთაგანი (ტფილისის უნივერსიტეტში), ლეონ მელიქსეთ-ბეგი, ასე ახასიათებს განსვენებულს, როგორც კერძო ადამიანს:

„Нужно сказать, что покойный сумел вообще снискать к себе всеобщую любовь и уважение со стороны всех, кто только знал его: будучи человеком кристалически-чистым, обладающим ровным и спокойным характером, он в тоже самое время наделен был всеми лучшими качествами хорошего семьянина и честного общественного деятеля“ და სხვანი (იხ. მისი წერილი ტიფლისსკ. Листок-ში, 1 მარტს 1919 წ. № 48).

ხოლო მისი მეორე თანამსახური (იმავე უნივერსიტეტში) და მეგობარი ლადო გეგეჭკორი შემდეგს საგულისხმო სტრიქონებს უძღვნის ახლად გარდაცვალებულის მეგობრის ხსოვნას:

14) შესავალი ლექცია წაკითხული პეტროგრადის უნივერსიტეტში 1915 წ. 9 ოქტომბერს—„Ассимиляция и диссимиляция в грузинском и мингрельском языках“ რომლის ქართული თარგმანი, ჩვენ მიერ შესრულებული, შემდეგ დაიბეჭდა „ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბეში“ № 1);

15) შესავალი ლექცია წაკითხული ტფილისში ქართულ უნივერსიტეტში 1918 წელს;

16) კანეთში მოგზაურობა და მასალები კანური ენისა (რომელიც ჩაიბარა პროფ. გ. ჩუბინაშვილმა „კავკასიის საარქეოლოგიო ინსტიტუტისათვის“ გადასაცემად).

17) სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონი, გამოსაცემად დამზადებული, არსებულ ხელნაწერთა აღწერილობით (გადაეცა ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს).

18) რუსულ-მეგრულ-კანური ლექსიკონი (რომელიც გადაეცა იმავე უნივერსიტეტს).

„ქალამი თვით უბადლო მოკალმის ხელშიც კი უძღვრება...“
 ხატოს პროფ. ი. ყიფშიძის დიდბუნებოვნობა, მისი ანდამიანობა, კარგი კაცობა და გულკეთილობა! იშვიათი ქართველი იყო, შრომის და მეცადინეობის განხორციელება. საკუთარ ტანჯვას არავის გაუმხელდა, სხვის ტანჯვას კი მუდამ ინაწილებდა; ჩუმი მუშაკი იყო, წყნარი; დევზად დაესახა: მეტი საქმე და ნაკლები სიტყვა; შრომა!.. მის მეგობრებს არ ახსოვთ, რომ ოდესმე იოსებს რაიმეს გაკეთება დახარებოდა... ხშირად მუშაობა იმ რიგად გაიტაცებდა, რომ ავიწყდებოდა საკუთარი ოჯახი, ავიწყდებოდა თავისი უსაყვარლესი პაწია ვოგი... როდესაც საქმე მოითხოვდა, მთელი დღე განუწყვეტლივ დარბოდა დაწესებულებიდან დაწესებულებაში, როგორც უბრალო კანცელარიის გზირი, ან წერილის დამტარებელი... მის მიერ განაწყენებულს ვერავის შეხვდებოთ. მისგან ამაღლებული სიტყვაც კი არ ახსოვთ მის ხელქვეითებს. ამ სტრიქონების დამწერი მთელი წელიწადი უნივერსიტეტის საქმეების გამო მასთან მუშაობდა და ერთჯერაც არ ახსოვს მისი აჩქარება ან გაწყრომა; მუდამ პირიდან შაქარი სცივოდა კურთხეულს და ჩვენ ამის გამო მას ვეძახდით: **ტკბილს იოსებს**“... (იხ. „სახალხო საქმე“ 1919 წ. 26 თებერვლის № 466).

ასეთივეა განსვენებულის ერთერთი მსმენელის, სტუდენტის ვარლამ ძიძიგურის, სიტყვებიც განსვენებულის შესახებ (იმავე გაზეთის იმავე ნომერში): „სიკვდილი უგულო ქურდია: თარულად შემოგვებარა მდიდარ სამშობლოში და... ყოველი დარგიდან იტაცებს საუკეთესო განძს. გუშინ მან ჩვენი ნორჩი უნივერსიტეტის კედლებშიც შემოიხედა და იქიდან მოგვებარა ლამაზი სული ახალგაზრდა მეცნიერისა. სიკვდილის ღმერთს რომ სცოდნოდა, ეგ რა დანაშაული ჩაიდინა, როგორ დაგვაობლა, რარიგ მწარედ დაგვითუთქა გული, — ჩვენს საყვარელს, წყნარს, მშვიდს, მომზადებულს მასწავლებელს არ წაგვართმევდა. რა გაუკეთდა იმის თასი, რაც ჩვენ დაგვაკოლო?!.. მშვიდობით, მასწავლებელო, სიტყვებს არ გეტყვით; ცრემლების დღეა!..“

1914 წელი საგულისხმო წელიწადი იყო განსვენებულის როგორც სამეცნიერო მოღვაწეობაში (ამ წელს გამოვიდა მისი შესანიშნავი ნაშრომი მეგრული ენის შესახებ და ამავე წელს მოხდა ამ ნაშრომის ბრწყინვალე დაცვა საჯარო კრებაში, როგორც თავის ალავას მოვიხსენეთ), ისე მის კერძო ცხოვრებაში. სწორედ ამ წელს, ტფილისის სიძველეთსაცავებში მუშაობის დროს, მან გაიცნო მასწავლებელი ქალი ევგენია ყიფშიძის ასული. მოეწონა, დაუახ-

ლოვდა და მალე კიდევაც დაქორწილდნ. ტკბილად (ტყუპობდნ) თითქმის ხუთი წლის განმავლობაში, ვიდრე უღმობელმა სიკვდილმა არ დააშორა ერთმანეთს. ამ ქალისაგან მას დარჩა ორი ობოლი: ვაჟი—გოგი და ასული—თინა. განსვენებულის ქალაღდებში მოიპოება შენიშვნები სათაურით: „გოგიას ენა, 2—3 წლისა“, რომელიც წარმოადგენს დაკვირვებებს თავისი ვაჟის ენაზე. არავითარი სახსარი განსვენებულისაგან მის ქვრივ-ობლებს არ დარჩენიათ; და მისი საღარდელიც სიკვდილის წინ სწორედ ეს გარემოება იყო, როგორც ერთ-ერთ თავის მომვლელს თურმე გაუზიარა: „გულს ის მიკლავს, რომ ცოლსა და შვილს ვერაფერს ვუტოვებო“.

იგი გარდაიცვალა 1919 წელს 21 თებერვალს სასტიკი სენისაგან—წინწყლებიანი სახადისაგან, რომელიც მაშინ მთელს ამიერკავკასიაში მძვინვარებდა და, ჯარებისა და ლტოლვილების მეოხებით, თვით ტფილისის უნივერსიტეტის კედლებშიაც შემოაწია. რამდენადაც მის ოჯახსა და ახლო მეგობარ-ნათესაებს შეეძლოთ, მოვლა არ დაუკლიათ, განსაკუთრებით თავი გადასლო მისმა სკოლის ამხანაგმა და-მეგობარმა ექიმმა ვალერიან კაკოიშვილმა, რომელიც ერთ წუთსაც არ მოშორებია განსვენებულს; მაგრამ ამასვე ვერ ვიტყვით ყველა მის ნაცნობ და თანამსახურ-ექიმთა შესახებ, რომელთაგან ზოგიერთებმა, მართალია, დახედეს თითოჯერ, მაგრამ როცა უკვე გვიან იყო, ხოლო ზოგიერთმა სულაც არ მოისურვა პირადად მომავკდავი ავადმყოფის ნახვა. ამგვარ ბოლოს თითქოს წინასწარ კიდევაც ჰგონობდა განსვენებული, როცა ამ საშინელი ავადმყოფობის პირველ დღეებში, ლოგინად ჩავარდნილი, როდესაც თავს ჯერ კიდევ მაგრად ჰგონობდა, თავის უმცროს დას, კატო ყიფშიძისას, შემდეგი საოხუნჯო ლექსი უკარნახა ძველი ქართული ენით და ჩააწერინა:

„მოდით, მკურნალნო-ექიმნო,
მობრძანდით, მოიჯარენით!
ჭირსა და სენსა დაჰკვირდით,
ცოდნაჲ მოიხმარენით...“

„წყვეული ოქრო არა მაქვს,
ეძიეთ სხვა გზით, არენით,
და ჩემ მხრივ კი უფულ-უქანქროდ
თავნი სახლისკენ არენით!“

ასე ტკბილად, ჩვეულებრივის სიღინჯითა და უბოროტო ღიმილით ტუჩებზე, შეეგება განსვენებული მეცნიერი და ყოფილი რევოლუციონერი უღმობელ სიკვდილს, რომლის ბრწყალებშიაც იგი უკვე

ქართული
საზოგადოებრივი

იმყოფებოდა, როცა ამ სიტყვებს აწერინებდა თავის დასჯილ მამასთან საკუთარი მაგალითით, გვიჩვენა, თუ როგორ კვდებიან ქვეშაირიტად დიდბუნებოვანი ადამიანები, რომელთაც სწამთ და იციან, როგორც ფასი და ღირებულება მათ მიერ განვლილის ცხოვრების გზისა და მათ მიერ გაკეთებულის საქმისა, ისე წუთიერობა, წარმავლობა და არარაობა ყოველგვარი სწეულებისა, ტანჯვისა და სიკვდილისა. უფრო სისწორით რომ ვთქვათ, ამგვარი ადამიანებისათვის „სიკვდილი“ არ არსებობს, რადგან მათი საქმე და პიროვნება უკვდავნი არიან ჩამომავლობისათვის.

დასასრულ, ორიოდ ამონაწერი განსვენებულის ერთი პატარა ხელნაწერიდან, რომელშიაც სულ რვა აფორიზმი მოთავსებული; მოგვყავს უცვლელად ზოგიერთი მათგანი:

1. „თავდაპირველად შენი თავის იმედი გქონდეს, და არ დარწმუნდე იმაზე, რომ შენს გასაკეთებელ საქმეს სხვა გააკეთებს“.
2. „ცუდად ყოფნა ერთხელ და სამუდამოდ დაივიწყე: ცხოვრება შეუჩერებელი ბრძოლა-ბუშაობაა (რასაკვირველია, სინიდი-სიგრი)“.

3. „ნურც სხვას შეურაცხოვ, და ნურც ვინმეს მისცემ ნებას, შენი პირადობა ან შენი რწმენა შევიგინოს!“

4. „მეცადინეობის დროს იქონიე სულის სრული სიმშვიდე“.

5. „წარსულს ვეღარ დაიბრუნებ; ამისათვის უნაყოფოა იმაზე წუხილი, თუ წარსულში რამე დავრჩა გაუკეთებელი. წუხილისა და ფიქრების მაგიერ ახლა მოჰკიდე საქმეს ხელი მედგრად და მომავლისკენ იტკირე. წარსულს თუ გადახედო, მხოლოდ იმისათვის, რომ უკვე ჩადენილი შეცდომა მეორედ აღარ ჩაიდინო“.

6. „ცუდ ჩვეულებათ მუდამ ებრძოლე; ეცადე ერთხელვე დაბეჯითებით მიტეხული სიტყვა არ გაამტყუნო. კიდევ და კიდევ ეცადე!“

ამგვარი პრინციპებით ხელმძღვანელობდა განსვენებულის თავის ცხოვრებაში და ესევე უანდერძა სიკვდილის შემდეგ ყველას, ვისაც მისი სიტყვა ძვირად უღირს და მისი ხსოვნა ძვირფასად მიაჩნია.

უკვდავია შენი ხსოვნა და სახელი ჩვენს გულში, ისე როგორც უკვდავია თავისდათავად შენი საქმე და ნაღვაწი, „ტკბილო იოსებ“.

ბ. გორგაძე.

1924. XI. 12.

შენი შენა: წინამდებარე ზიოგრაფიის შედგენის დროს ჩვენ ესარგებლობდით შემდეგი წყაროებით:

1) თვით განსვენებულის ი. ყიფშიძის „რვეული სხვადასხვა ნიშნებისათვის“, რომელიც მას უწარმოებია მოწაფეობის წლის 17 მარტიდან 1906 წლის 27 მარტამდე, და რომელშიაც, სხვათა შორის, მოთავსებულია: ა) მისი მოკლე „დღიური“, სადაც ლაკონურად აღწერილია განსვენებულის შთაბეჭდილებანი და თავკადასავალი 1903—1906 წლების ფარგლებში; და ბ) რუსულად: „ჩემი ავტობიოგრაფია“, რომლის შედგენა მას დაუწყია 1904 წლის 6 დეკემბერს და სადაც აწერილი აქვს თავისი ცხოვრება სასულიერო სემინარიაში შესვლამდე, მთელი ეს რვეული საინტერესო მსალას იძლევა განსვენებულის ბავშვობისა და კვაბუობის ხანაზე, დაბალ და საშუალო სასწავლებელში სწავლის დროს.

2) ამ რვეულის ერთგვარს დამატებასა და გაგრძელებას წარმოადგენს განსვენებულის ხელით დაწერილი „Curriculum vitae“ რუსულად, რომელიც მოყვანილია 1914 წლის 23 ნოემბრამდე.

3) ასეთივე და განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მისივე დის, კატო ყიფშიძის, აწ მხატვრის პროფ. მოსე თოიძის მეუღლის, ხელით ნაწერს მოგონებებს, სათაურით: „იოსებ ყიფშიძის პარტიული მოღვაწეობიდან“, რომელშიაც საკმაოდ დაწვრილებით აწერილია განსვენებულის მუშაობა სოც.-რევოლ. პარტიაში და სვანეთში თავის შეფარება 1906 წელს შაგ-ბნელი რეაქციისაგან. ამავე საგანს ეხება განსვენებულის სიძის, პლატონ გოგოძის, მოგონებანი, ხელნაწერად დაცული იოსების ქალაღებთან ერთად.

4) განსვენებულის ხელით შედგენილი „ჩემი ნაწერების სია“, რომელშიაც ნაჯულისხმევია მხოლოდ ნაბეჭდი ნაწერები და რომელიც მოყვანილია 1918 წლამდე.

5) ოფიციალური საბუთები განსვენებულის შესახებ, რომელნიც მის ქალაღებში აღმოჩნდა, დაწყებული მისი სამოწაფო მოწმობით 1897 წლიდან და გათავებული ამიერ-კავკასიის სემის სახეჯო დელეგაციის მოწმობით (თხმალეთთან მოსალაპარაკებლად), 1918 წლის 9/22 მარტის თარიღით.

6) მისი ხელნაწერი სამეცნიერო შრომანი და შენიშვნანი, რომელთაგან ზოგი უკვე სახელმწიფო უნივერსიტეტს გადაეცა, ზოლო ზოგი დღემდე განსვენებულის ოჯახობას აქვს დაცული. ტფილისში. ამავე ჯგუფს უნდა მიკუთვნოთ განსვენებულის ხელით ნაწერი სახელმძღვანელო მორალური სენტენციები და ლექსად გამოთქმული ექსპრომტები და ერთიც მის მიერ ნაკარნახევი და მისი დის კატოს, ხელით ჩაწერილი უკანასკნელი ავადმყოფობის დროს რეატაქიანი (ზსტრიქონიანი) ლექსი-ხუმრობა მკურნალებისადმი.

ამ ხელნაწერი წყაროების გარდა გათვალისწინებული გვექონდა შემდეგი ნაბეჭდი წერილები და შენიშვნები:

1) აკადემიკოსის ნიკ. მარის რეცენზია განსვენებულის ნაშრომის შესახებ: „Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматиею и словарем“ (იხ. „Зап. Восточн. Отдел. Импер. Русск. Археологич. Общ.“ т. XXIII), განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ რეცენზიის დასკვნა.

2) შ. ბერიძის წერილი: „პროფესორი იოსებ ყიფშიძე“, რომელიც დაიბეჭდა 1920 წელს გაზეთ „საქართველოში“ (№ 39 და შემდეგნი) და შემდეგ იმავე წელს ცალკე წიგნაკადაც გამოვიდა (ტფილისი, 1921). ამ წერილში გათვალისწინებულია უმთავრესად განსვენებულის სამეცნიერო მოღვაწეობა.

ქართული

3) ლადო გეგეჭკორის: „სამაგალითო ადამიანი“ *საქმე* 1919 წ. 26 თებერვალი, № 466) და ვარლამ ძიძიგურის: „პროფ. იოსებ ყიფშიძე“ (იქვე).

4) ვ. ფ — ძის სტატია ქუთათურ გაზეთ „ხალხის მეგობარში“ (1919 წ. 26 თებერვალს, № 384), სათაურით: „იოსებ ყიფშიძე“.

5) აკაკი შანიძე: „პროფ. იოსებ ყიფშიძე“ („სახალხო საქმე“ 1919 წლის თებერვლის 23).

6) ს. ყაუხჩიშვილის წერილი გაზეთ „სახალხო საქმის“ 1919 წლის 24 თებერვლის ნომერში სათაურით: „იაფეტოლოლოგიის გლოვა“.

დანარჩენი წყაროები თავ-თავის ალაგას არის ნაჩვენები.

ბ. გ.

დავით ყიფშიძის და სილიბისტრო ლომიას სსოვნას.

ეს საქართველოს ისტორიის ბრმა ბედის გარდაუვალი კარნახით იყო გამოწვეული, რომ მისი სამეცნიერო-სამწერლობო ცენტრები მომეტებულად მრავალ საუკუნეთა მანძილზე მის გარეთ, მშობლიურ მიჯნებს იქით, ეწყობოდა. ამ ცენტრებში მყოფი ქართველებისაგან გამონატყორცი სამეცნიერო ძიებისა და მიღწევების უხვი სხივი—მშობლიურ კულტურას თავს შარავანდედად ედგა და ეროვნული ცხოვრების წარმატების და წინსვლის მძლავრ ბერკეტად ხდებო-

დავით ყიფშიძე

და. აქ, ამ ცენტრებში სამეცნიერო კვლევა-ძიებასთან ერთად აზრის ბრძმედში იწრთობოდა და იქედებოდა ეროვნული შეგნება და მძლავრად ყალიბდებოდა ქართული მსოფლმხედველობა.

ძველად ასეთი ცენტრები იყო იერუსალიმში, სინას მთაზე, ათონს, ულუმბოსა და პეტრიწონში. საქართველოს ისტორიის უიდბლო ტრი-

აღმა მეცხრამეტე საუკუნეშიც ამგვარივე ცენტრის არსებობა უცხოეთში მოითხოვა. ეს იყო პეტერბურგის სამეცნიერო კერა, რომელიც, საუკუნის დასაწყისში საქართველოდან გადახვეწილი ბატონიშვილების მიერ დანთებული, თანდათან გაძლიერდა ამ საუკუნის ბოლოს ნ. მარის მიერ, ხოლო უკანასკნელ ხანებში ივ. ჯავახიშვილის მეთაურობით მძლავრ სამეცნიერო სკოლად გადაიქცა—სადაც ქართველოლოგიური სამეცნიერო ძიება და ეროვნული თვითშემეცნების გამოკვეთვა ხდებოდა.

აქ ივ. ჯავახიშვილის გარშემო თავმოყრილი ახალგაზრდობა დაუღალავ და თავგანწირულ მუშაობას აწარმოებდა ქართული მეცნიერების შესაქმნელად. მარტვილური თავგანწირვით, სიცოცხლის დაუზოგავად, „მოსწრაფებით, წადიერებით და გულს-მოდგინებით“ ეს ახალგაზრდობა ქვას ქვაზე სდებდა ქართული სამეცნიერო ტაძრის ასაგებად. და როდესაც ჩვენ მოვიგონებთ იმ პატარა, ნახევრად ბნელ, ოთახებს (ვოლხოვის შესახვევზე, ფილოლოგიურ ჩიხში), სადაც დღე და ღამ განუწყვეტლივ მუშაობდნენ და მბეუტავ სანათურთან ჩვენს წარსულს ჩხრეკდნენ აღმოსავლური ფაკულტეტის ქართველი სტუდენტები,—ანალოგია ჩვენი სამონასტრო ცენტრების ბერ-მოდგაწიებთან, რომლებიც სენაკებში კანდლის მკრთალ შუქზე თავგანწირულ გონებრივ მუშაობას აწარმოებდნენ ანალოგია აშკარა ხდება. აქაც და იქაც იღწოდნენ სამშობლოსათვის თავდადებულნი და სამეცნიერო ძიებისათვის ტარიგად გამზადებულნი, ღრმა და გულწრფელი სიყვარულით აღფრთოვანებულნი, საქართველოს შვილნი. პეტერბურგელთა მცირე კრებული ერთგვარი ძმადნაფიცთა წრე იყო, რომელიც სამეცნიერო გრდემლზე ერის მომავალ ბედნიერებას კვერავდა და როდესაც მთელს საქართველოში შეიძლება ერთიც არ იყო ვინმე, ქართული უნივერსიტეტის შესახებ ეოცნება აქ ეს წრე ამისათვის უკვე ბალავარს ჰკირავდა.

აი ამ სკოლას ეკუთვნოდნენ უდროვოდ და უიღბლოდ დაფერფლილნი დავით ყიფშიძე და სილიბისტრო ლომია. მათი შინაგანი წვა სამეცნიერო ძიება იყო. მათ შესისხლხორცებული ჰქონდათ ის აზრი, რომ სამეცნიერო სამსახური მარტვილობაა და მიიმე ჯვარის ზიღვა. მაგრამ ისინი ამ ხვედრს არ შეუშინდნენ. თავის მოწოდებად ეს აირჩიეს და სამშობლოს სამსახური ამ გზით დაისახეს.

ამას მათი ბუნება და ხასიათიც ეთანხმებოდა.

ორივე მშვიდი, ბუნებით თანაზიარი, ცნობისმოყვარეობით სკოლის სკამიდანვე აღზნებული, მაღალგანვითარებული ალლოთი დაჯილდოებული, wollen und sollen-ის შემძლენი სიყრმეშივე გამოსავალს

ეძებდნენ თავიანთი შინაგანი წვისათვის. პირველი მათგანი მუსხიშვილი მლიმარი სახით, ხოლო მეორე — სევედის იერით, თავიანთ ტანში სევედაში რწმენას, ენერგიას და ნების-ყოფას ამჟღავნებდნენ ერთხელ დასახული მიზნის მიღწევისათვის.

ეს მიზნები ორთავესათვის საქართველოს წარსულის ძიებაში იყო დამარბული. კონკრეტულად დავითს იმ თავითვე უფრო წმინდა ისტორიული საკითხები იზიდავდა, ხოლო სილიბისტროს ქართული ძველი მწერლობა და კერძოდ ვეფხისტყაოსნის პრობლემები აინტერესებდა.

სილიბისტრო ლომა

მას შემდეგ, რაც მათ საშუალო სასწავლებელი დაამთავრეს, პირველმა ქუთაისის კლასიკური გიმნაზია, ხოლო მეორემ ექსტერნად (ემზადებოდა სამსახურში, — ნოტარიუსის კანტორაში გადამწერად, — ყოფნისდა მიუხედავად) ფოთის გიმნაზიაში, — მათ წინაშე საკითხი დაისვა, თუ როგორ უნდა მიეღწიათ თავის მიზნებისათვის. მათ კარგად ჰქონდათ გათვალისწინებული, რომ მიზნის მისაღწევად უამრავი წინასწარი შრომაა საჭირო, აუცილებელია თანამედროვე სამეცნიერო მეთოდებით აღჭურვა და ღრმა ცოდნის შეძენა.

ქართული
ენის ინსტიტუტი

მაშინდელ პირობებში ყოველივე ამის მოპოება მხოლოდ ბურგის სკოლაში შეიძლებოდა. და აი, ორივე იქით მიეშურება — დავითი 1910 წ., ხოლო სილიბისტრო 1913 წ. იქ იწყება თავ-აულებელი, განუწყვეტელი და ჯერ კიდევ უზინარი მოსამზადებელი მუშაობა. პეტერბურგის მომზადებელი ჰავა საშინლად მოქმედობს მათ სუსტს აგებულებაზე. დავითი იძულებულია ფილტვების დასნეულების გამო დროებით მიატოვოს მეცადინეობა, ის ექიმობს სოხუმში, ექიმობს ფინლანდიაში. ცოტათი გამობრუნების შემდეგ ის კვლავ პეტერბურგს უბრუნდება და მუშაობას განაგრძობს. იქ სილიბისტროც ხშირად ავადმყოფობს, მაგრამ ავადმყოფობას თავს არ უდებს და შრომობს გაძალებით.

რაც უფრო და უფრო უღრმავდებიან ისინი სამეცნიერო მუშაობას, მით უფრო ბასრდება მათ ხელში სამეცნიერო იარაღიც. ცოდნის შეძენას თან სდევს შემოქმედების პროცესი. დღე-დღეზე ყალიბდება საკუთარი, დამოუკიდებელი, ტოტალური პროცენება. დავითი და სილიბისტრო უკვე საკუთრად ამუშავენ სხვადასხვა სამეცნიერო საკითხებს.

სილიბისტრო მუშაობს ამირანდარეჯანიანზე და ბაკურ მეფის საკითხზე; იგი სწერს შრომას: „ახალი საფუძველი ბართათაშვილის პოეზიის შესწავლისა“ (დაუმთავრებელია); „ფორმა და შინაარსის საკითხი ალ. ვესელოვის პოეტიკაში“¹. დავითი ბექდავს Житие св. Прохора и мученичества сс. Луки и Ник. Двали² და ამზადებს ფეშანგის შაჰნავაზიანის ტექსტს გამოსაცემად³.

ამ ხასიათის შრომებით თანდათან იზრდებიან ჩვენი მომავალი მეცნიერები. უალრესად ვითარდება წვრილმანების დამუშავების უნარი. თქვენ უნდა ნახოთ მათ მიერ დატოვებული ხელთნაწერები, რომ გაოცდეთ ფაქიზად შესრულებული, საგნის ამომწურავი, შავი სამუშაოთი.

ნურავინ იფიქრებს, რომ მათ მიერ დამუშავებული თემები თითქოს შორს იყოს დავითის და სილიბისტროს მიერ დასახული ძირითადი მიზნებისაგან (დავითს ბოლო ხანებში განხრა ჰქონდა უფრო

¹ ს. ლომიას ხელთნაწერები ამჟამად ინახება ვ. ბარდაველიძე-ლომიასთან, რომელმაც საშუალება მოგვცა გავცნობოდით მათ, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებთ.

² ნახე X. B. T. V, вып. 2.

³ ხელთნაწერი ინახება ს. გორგაძესთან. სხვათა შორის დ. ყიფშიძე პეტერბურგში ყოფნის დროს თანამშრომლობდა „პროსვეშჩენის“ დიდ ენიკლოპედიაში, სადაც მისი მრავალი პატარა წერილებია მოთავსებული საქ. ისტორიიდან.

მატერიალური კულტურის საკითხებისაკენ). არა. პირიქით, მან, როგორც იცოდენ, რომ სწორედ თავიანთი მთავარი მიზნებისათვის უნდა მოეყვანილ თემებს უსათუოდ კავშირი ჰქონდათ. საისტორიო საკითხების დამუშავება მატერიალური და სამწერლობო ისტორიის მკვლევარისათვის აუცილებელი მოთხოვნილებაა. კარგი სპეციალისტისათვის ეს საჭიროა. ეს კარგად იცოდენ ჩვენმა ახალგაზრდა მკვლევრებმა.

მაგრამ დავითმა და სილიბისტრომ თავისი ხანმოკლე მოღვაწეობის მანძილზე სხვა სამუშაოებზედაც გამოიჩინეს თავი. დავითმა ე. მიქელაძესთან და ნ. ტიხონოვთან ერთად არქეოლოგიური ვაზნა აწარმოვა მურში მაქსიმე აღმსარებლის საფლავის აღმოჩენის მიზნით, 1914 წელს¹. 1915 წელს ის იკვლევს ანისის მღვიმეებს და გამოკვლევას დასაბუქდალ ამზადებს², 1917 წელს ის და სილიბისტრო, კავკასიის არქეოლოგიური ინსტიტუტის დირექტორის ნ. მარის დავალებით და მისივე პროგრამით, მიემგზავრებიან სამუშაოდ მესხეთში, პირველი—ვარძიის გამოსაკვლევად, ხოლო მეორე ნესხური კილოკავის. ამ ექსკურსიის შედეგებიდან უკვე დაიბეჭდა დათიკოს სიკვილის შემდეგ მისი „О росписи большого храмового пещерного сооружения Вардзии.“ (Извлечение из черновых мат., изд. под ред. Д. П. Гордеева с предисл. и прим. посл.), ხოლო ს. ლომიას ნაშრომი იმავე ინსტიტუტში ინახება და გამოცემას მოელის.

ამ ექსკურსიიდან დაბრუნების შემდგომ ისინი მუშაობენ ტფილისში, როგორც ქართულ უნივერსიტეტთან საპროფესოროდ მომზადებისათვის დატოვებულნი. 1918 წელს დავითი უკვე სომხური ენის ლექტორადაც იყო მიწვეული.

სხვათა შორის დავითი და სილიბისტრო იყვნენ წევრები საქართველოს ეროვნული საბჭოს განათლების სექციასთან არსებული ქართული ენის და ლიტერატურის კომისიისა, რომლის მდივნად ს. ლომია იყო და სადაც დ. ყიფშიძე არა ერთი და ორი მოხსენებით გამოსულა³.

უნდა ითქვას, რომ თავიანთი სიცოცხლის ბოლო ხანებში ისინი მეტად მოსწრაფებულად მუშაობდენ და იღვწოდენ. და აი, სი-

¹ ნახე Н. Марр, Памяти I. A. и Д. А. Кипшидзе и С. Ломия, XV, т. VI, გვ. 336.

² რამდენადაც ვიცით ეს ნაშრომი უკვე იბეჭდება Кав. Арх. Инст. Известия-ში, ტ. II.

³ იხ. კომისიის ოქმები.

ცოცხლეს და მოქმედებას მოწყურებულნი, რომელთაც სიძნელენი დაძლეული ჰქონდათ და სამეცნიერო-საზოგადოებრივი წიგნებისათვის ნიადაგი მოსუფთავებული — სიკვდილის მსახვრალმა ხელმა აღარ დაინდო და უდროვოდ და უიღბლოდ ცხოვრებას გამოასალმა.

ქართული უნივერსიტეტის მიერ სპარსული ენის შესასწავლად გაგზავნილი ს. ლომია პარტახტიანი სახადით ქ. რეშტში გარდაიცვალა 1919 წ. 10 აპრილს (დაიბადა 1891 წ. სოფ. თეკლათში), ხოლო დ. ყიფშიძე, დაუძლორებული უღმობელი სენით (ტუბერკულოზით), უფროსი ძმის სიკვდილის გამო საშინელ მწუხარებაში ჩაყარდნილი, სოფ. სვირში 1919 წ. გათავდა (დაიბადა 1890); მას ძმის სიკვდილის შემდეგ სამი თვეც არ უცოცხლია.

ასე გათავდა ორი სიკოცხლე, მომავლის იმედებით აღსავსე, რომელიც უკვე ნაწილობრივად გამომქლავნებული პოტენციის მიხედვით მოწოდებული იყო ჩვენი ნორჩი მეცნიერების ყამირზე ღრმა კვალი გაეწო, ჩვენი წარსულის ბნელით მოცული მრავალი საკითხი მზის სინათლეზე გამოეტანა და წარსულის სული შეეცნო.

და მას შემდეგ, რაც ჩვენ მათ დავცილდით, დღითი-დღე უფრო და უფრო მწვავედ ვგრძნობთ ამ მწარე დანაკლისს. მაშინ, როდესაც ჩვენი დარგის მეცნიერება თანდათან ფრთებს შლის და ჩვენი დარგის სამეცნიერო ფალანგა იზრდება, ჩვენ ვერ ვხედავთ ძვირფას მკვლევრებს დ. ყიფშიძეს და ს. ლომიას თავიანთ სადარაჯოზე მდგომთ, ჩვენ სევდა გვიპყრობს. ამ სევდის დაძლევა მხოლოდ სერიოზული შრომით და თავგამოდებული მუშაობით თუ შეიძლება — იმ საქმისათვის, რომელსაც განსვენებულნი ემსახურებოდნენ. იმათთვისაც მხოლოდ ამგვარი შრომა იქნება საუკეთესო მოგონება და საუკეთესო ჯილდო. ქართული მეცნიერების სამსხვერპლოზე მითანილი პირველი ზვარაკი ჩვენგანაც ასეთ თავგამოდებას მოითხოვს. შრომაში მათს მაგალითს მივბაძით. უბედოდ დაფერფლილთა სულები დიდუბის და რეშტის (სადაც მათი ნეშტები განისვენებენ) ადგილის დედას, *genius loci*-ს, მივაბაროთ და გულში მათი ხსოვნა საუკუნოდ დავიმარხოთ.

გ. ჩიტაია.

22. VI. 1926.

შეამჩნეული შეცდომები

83.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
9 ₁	შატბერდულსა.	შატბერდულსა
9 ₂₂	მოგველინებოდა	მოგვევლინებოდა
20 ₁₈	გავერცელებიოს	გავერცელებინოს
21 ₀	სომხის	სომხეთის
24 ₁₇	კობლიდისა	კობლიდისა
24 ₂₀	მოეთავსებია	მოეთავსებინა
85	(გაბლცთვუღულაა ჰთაული საყუცი *)	
86 ₈	გადასახადებისა.	გადასახადებისა.
95 ₃₁	სიტყვა	სიტყვა
95 ₃₁	(ართაშული სიცყვა გაღა- დრიალუშულია)	
101 ₂₃	გარემოებანი	გარემოება
115 ₂₁	არაეის	არაეიქ
119 ₃₁	ანტიოქსი	ანტიოქიის
142 ₃₀	მისთანანით ?.	მისთანანი ?.
197 ₁₀	მშლერი	მქლერი
225 ₁₆	სიტყვაზე.	სიტყვაზე.
255 ₁₃	des	der
257 ₃₇	ა(შენიშვნისა)	?
285 ₁	კრიტიკი	კრიტიკა
323 ₂₈	ობიექტობას	ობიექტურობას
33 ₃₁	ქართველმეტყველებიდან	ქართველთმეტყველებიდან

*) რედაქცია ბოდიშს იხდის საზოგადოებისა და ავტორის (პროფ. ი. ჯ. ავახიანიშვილის) წინაშე, რომ მან თავის დროზე ვერ შეამჩნია ეს სამწუხარო შეცდომა: გამოტოვებული სვეტი აღდგენილია ავტორის „ქართული დიპლომატიკის“ ცალკე გამოცემაში, სადაც აქ მოთავსებული გამოკვლევა („ქართული საბუთების აღმნიშვნელი ტერმინები“) მეორე თავად შედის და როგორც ამ ნაკლებ ხანში გამოვა.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა